

યોગનિષ્ઠ મુનિરાજ શ્રીબુદ્ધિસાગરજીકૃત

યોગદીપક.

સુરતના પ્રસિદ્ધ સુશ્રાવક

શેઠ લલ્લુભાઈ ધર્મચંદ ઝવેરીની મદદથી

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મહાત્મા મુંબાઈ.

(ચપાગણી)

હા. ગા. લલ્લુભાઈ કરમચંદ દલાલ,

પ્રત ૧૦૦૦

વીરસવત્ ૨૪૩૮

વિક્રમ સ ૧૯૧૮

મુખ્યાર્થ—નિર્ણયસાગર ગ્રેસ

ક્રિ. ૦-૧૪-૦

Printed by B P Ghanekar at the Nirnara sagar Press
23 Kolbhat Lane Bombay

and

Published by Lallubhai Karamchand Dalal for Adhyatma
Genanaprasarak Mandal Champagalli

BOMBAY

યોગદીપકની પ્રસ્તાવના.

આ યોગદીપક ગ્રન્થ તે વિષયના અભિલાષી જનોને, જેટલો હીતકર છે તેટલોજ ઉપયોગી છે ગુરૂવર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીનો તદ્વિષયે અનુભવ અને પ્રેમ હોવાથી આ ગ્રન્થ સસ્કૃતમાં તેઓશ્રીએ રચ્યો હતો, પણ તે ભાષાથી આજ જનો ગુર્જરભાષામાં સ્પષ્ટ રીતે યોગનું મહાત્મ્ય જાણે અને તે પ્રતિ પ્રેરાય તે માટે કોઈ સરળ સાધન ન હોવાથી તેઓશ્રીએ ગુર્જરભાષામાં વિવેચન કર્યું છે, જે ગ્રન્થમંડળે શ્રીમદ્બુદ્ધિસાગરજી ગ્રન્થમાળાના ૨૩ મા ગ્રન્થતરીકે પ્રગટ કર્યો છે.

ગુરૂશ્રીએ ગ્રન્થ પ્રારંભમાં લખેલ “યોગભૂમીકા” તરફ નજર કરતા યોગનું મહાત્મ્ય, યોગની આવશ્યકતા, યોગીમાં રહેતું સામર્થ્ય, તેના વિસા રાથી થઈ પડેલી હાલની સ્થિતિ, જેન પૂર્વાચાર્યોમાં તેનો પ્રચાર કેવો હતો અને તેથી તેઓ શુ કરી શકતા હતા, વગેરે વર્ણન કરીને બતાવી આપ્યું છે કે, પ્રમાદવશે અથવા ગમે તે કારણે પણ આર્ષવર્તમાં-તેમાં ખાસ કરી જૈનોમાં-જ્યારથી યોગાભ્યાસ ઘટવા માંડ્યો છે ત્યારથી જૈનોની શક્તિમાં ઘટાડો થતો આવ્યો છે દરેક ધર્મવાળા ગમે તે રૂપે યોગને માને છે પણ તેનું રહસ્ય વીસારે પડવાથી પોતે યોગને અમુક અશે સેવતાં છતાં પણ અજ્ઞાને કરી યોગનામનું ખડન કરવા તૈયાર થઈ જાય છે જેમ કે જૈનોની દરેક આવશ્યક ક્રિયાઓ યોગરૂપ હોવા છતાં તેના રહસ્યાર્થને જાણવાની દરકાર ન કરતા, કેટલાક જૈનો ક્રિયારૂપ યોગનું પરિપૂર્ણ રૂપ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, પણ ગુરૂવર્યશ્રીના આ ગ્રન્થના વિવેચન ઉપરથી તેમ મુંઝાઈના ચાતુરમાસ દરમિયાન આવશ્યક ક્રિયાઓ ઉપરના આખ્યાનજોષ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાયું છે કે, ગણધર મહારાજશ્રીએ-પૂર્વાચાર્યોએ-જે જે ક્રિયાઓની આવશ્યકતા વર્ણવી છે તે અપૂર્વ રહસ્યપૂર્વક છે, એટલુંજ નહીં પણ યોગ-માર્ગની નિસ્સરણરૂપ તે છે અને તે નિસ્સરણીવડે સાધ્યમિદ્દ લક્ષ્યમાં રાખી આત્મસામર્થ્ય પ્રગટ કરી, ક્રમે કરી ઉચ્ચ સ્થાનપ્રતિ પહોંચવાનું છે.

જૈનોએ-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ યોગને મુખ્ય માન્યા છે યોગનો મુખ્ય ઉદ્દેશ આત્માની શુદ્ધતા કરવાનો છે યોગના આઠ ભેદ છે વગેરે વર્ણન આ ગ્રન્થમાં છે.

જૈનયોગની ઉત્તમતા જણાવવા પૂર્વક ગુરૂવર્યે આ ગ્રન્થ રચના માટે પોતાના સમયનો-સદુપયોગ કર્યો છે તે જૈન સમાજ ઉપરજ નહીં-પણ

જૈનેતર સમાજ ઉપર પણ અપૂર્વ ઉપકાર કર્યો છે, એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી ખરેખર સન્ત પુરૂષો મહાત્માઓ, પોતાના સમયનો, પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ અન્ય જનોને ઓધ કરવામાં અને પુસ્તકો રચવામાં કરે છે તેજ સર્વોત્તમ ધર્મમાર્ગ છે કેમ કે, અન્ય જનો ઉપર ઉપકાર થવા પૂર્વક સદા કાળ જ્ઞાનના વિચારોમાજ મશગુલ રહેવાની બાજુ ખટપટોમાં પવેશતું નથી

આ મ થમા યોગના અંગે ઘણી બાજતો વલ્લવી છે અને તેમા દેહ અને આત્મા, આત્માનું સ્વરૂપ, જ્ઞાનનું સ્વરૂપ મનોગુપ્તિનું સ્વરૂપ ઇન્દ્રિયો તે આત્મા નથી, આત્મા કથયિત્ નિત્ય અને કથયિત્ અનિત્ય જ્ઞાનક્રિયાથી સુખિ, પરમાત્મ થવાની કુચી, યોગની સાધના કેમ કરવી જોઇએ, કઈ અવસ્થામાં વધુ સારી થઈ શકે, યોગના આઠ પ્રકાર અને તેમા યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ આદિની જરૂર તથા તેની રીતો તેમજ સ્વરોહ્ય જ્ઞાનનું દિગ્દશન કરાવી, તેમા કઈ વખતે શુ કરવું ? અમુક વખતે શુ મશે ? કઈ વિશામાં કયું તત્વ રહ્યું છે અને તેનું ફળ શુ ? તે જણાવ્યું છે તેમજ પ્રાણાયામથી રોગ નાશ પામે છે, પ્રાણવાયુ સાધનારા યોગીઓ અન્યોના શરીરમા પ્રવેશ કરે છે તે તથા તેનો અભ્યાસ કેવી રીતે શરૂ કરવો, ધારણાનું સ્વરૂપ, મનનો પ્રત્યાહાર, તેને છતવાના ઉપાયો, મનની દશાનું વર્ણન વગેરે ઉપર સારું વિવેચન કર્યું છે, છેવટે અષ્ટાંગ યોગનો અધિકારી કોણ ? ચારિત્રક્રિયાના ભેદ, તેનું ફળ, સમ્યક્ત્વ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રનું સ્વરૂપ, ચારિત્ર કોની પાસે હેતુ, વગેરે વળી યોગનો પ્રકાશ કરવામા દીપકસમાન એવું આ ગ્રંથનું યોગદીપક નામ સર્વેક કર્યું છે

છેવટે આવા અમૂલ્ય મ થનો પ્રકાશ કરવાને સહાય કરનાર, સુરતના દેવ ગુરૂ અને ધર્મઆરાધક મુઆવક-પ્રખ્યાત ઝોરી લલુભાઈ ધર્મચંદ ઝવેરીને ધન્યવાદ આપી સુર જનો હસ ચસુવત્ સાર થઈ ગુરૂવર્ચની આ રચનાનો અમૂલ્ય લાભ મેળવતો એમ ઈચ્છી વિરમીએ છીએ

મુંબઈ-અપાગઢી }
કાગણ વદ ૭
વિરસવત્ ૨૪૭૮ }

છી.

અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મહત્ત

યોગભૂમિકા.

યોગનું માહાત્મ્ય સર્વ સાક્ષર મનુષ્યો, એકી અવાજે કબુલ કરે છે. આર્યવર્તમાં યોગના સાધકો, અર્થાત્ યોગીઓ ઘણા હતા. દરેક દર્શનમાં યોગની પ્રક્રિયાઓ ભિન્ન ભિન્ન રૂપે પરિણમી છે. કોઈ પણ દર્શનમાં યોગના તત્ત્વો અનેક રીતે ભિન્ન નામે પણ દાખલ થયા છે. યોગના અમખ્ય લેનો છે જૈન શાસ્ત્રોમાં અમખ્ય યોગે મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ દર્શાવીને સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે, જે જે યોગવડે આત્માની, પરિણામાદિની અપેક્ષાએ ઉચ્ચ દશા થાય તેનો આદર કરવો જગત્માં ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓને ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાના યોગો પ્રતિ રૂચિ હોય છે, તેથી ભિન્ન ભિન્ન યોગક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થએલા મનુષ્યોની, ઘણા લાગે યોગની ક્રિયાઓ ભિન્ન ભિન્ન દેખાય છે, પણ તે સર્વ યોગોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ આત્માની શુદ્ધતા કરવાનો હોવાથી, દૂર આસનાતિ ભેદ પડે છતાં પણ, અન્તે સર્વે પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે. અનિકારભેદ અને રૂચિભેદે, ભિન્ન ભિન્ન ધર્મયોગને દેખી બાળજીવો એક બીજાનું ખડન કરે છે અને જે યોગ પોતાને પ્રાપ્ત થયો છે, તેની પણ પૂર્ણ આરાધના કરી શકતા નથી. શ્રી વીગ્રહભુજે અસખ્ય યોગમાં પણ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર, એ ત્રણ યોગને મુખ્ય માન્યા છે. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ, એ પ્રમાણે યોગના આઠ ભેદ પડે છે. ભક્તિયોગ વગેરેનો પણ યોગમાં સમાવેશ થાય છે.

યોગવિના દુનિયાનો કોઈ પણ ધર્મ પ્રખ્યાતિ પામ્યો નથી, મુસલમાનો પણ યોગને માને છે, વેદને માનનાર સર્વ હિન્દુઓ પણ યોગને માને છે, ખ્રીસ્તીઓ પણ યોગને માને છે, નાસ્તિક લોકો પણ નીતિરૂપ યમને માનીને, તેના અશરૂપ યોગને માને છે, ત્યારેજ તેઓ મનુષ્યની રીતિમાં ગણી શકાય છે. કોઈ પણ જીવની હિંસા કરવી નહિ, જીવ જોલવું નહિ, ચોરી કરવી નહિ, બ્રહ્મચર્ય પાળવું કોઇનો વિશ્વાસઘાત કરવો નહિ, સર્વ પ્રાણીઓનું લાલ્લું ઈચ્છવું, આ યોગનું પ્રથમ પગથીયું છે, તેનો અમુક અશે પણ સર્વ ધર્મવાળાઓને સ્વીકાર કરવો પડે છે, જે તેનો સ્વીકાર કરે નહિ તો દુનિયામાં તે ધર્મની હયાતી પણ રહે નહિ. મુસલમાનો અને ખ્રીસ્તિયો પણ, અમુક અશે સત્ય જોવું, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, સર્વ જીવોની દયા કરવી, ઇલાહિ બાજતોને માને છે. નાસ્તિકો પણ નીતિધર્મરૂપ યોગને માને છે. ખ્રીસ્તી પણ અમુક અશે આહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, દારૂમાંસ ત્યાગરૂપ, યોગના પ્રથમ પગથીયાને સ્વીકારે છે, તેવી તેઓ પણ યોગના ઉપાસકો

બને છે હિન્દુઓ પણ અમુક અપેક્ષાએ યોગના આઠે અંગોનો સ્વીકાર કરે છે નાલિ યોગસમ ચક્ર યોગના સમાન અવ નથી, આમ હિન્દુ શાસ્ત્રોમા કહ્યું છે —યોગ શ્વિત્તૃત્તિરોધ ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવો તેનું નામ યોગ છે, એમ પતંજલિ કહે છે શ્રીમદ્ યનનિજે, યોગના અષ્ટ અંગોનું તેમની મા યતા પ્રમાણે ગળીરાશયથી અને વિસ્તારવી વિવેચન કર્યું છે શ્રીમદ્ હુરિબદ્રસૂરિજે, પતંજલિને માર્ગોનુસારિ કહ્યા છે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી એ, પાતંજલિયોગના ચોથા પાદ ઉપર ટીકા કરી છે, એમ સાબળનામા આવે છે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે બત્તીસાબત્તીસી (દ્વાત્રિંશદ્વાત્રિંશતિકા)મા યોગનું માહાત્મ્ય સારી રીતે વર્ણવ્યું છે

યેદદ્ધમને માનનાર વ્યાસર્ષિ, ભગવદ્ગીતામાં યોગની અત્યંત આવશ્યકતા સ્વીકારે છે ભગવદ્ગીતાના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં યોગની વ્યાખ્યા છે, તેમાથી કેટલાક રોકો નીચે દર્શાવવામા આવે છે

તપસ્વિન્યોઽધિકો યોગી, જ્ઞાનિન્યોઽપિ મતોઽધિષ્ઠ ॥

કર્મિન્યધ્યાધિકો યોગી, તસ્માદ્યોગી ભવાનુન ॥ ૧ ॥

પ્રવચાચતમાનસુ, યોગી સત્યુદ્ધિરિષ્ઠ ॥

અનેકનમસસ્તિદ્, સ્તોતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥ ૨ ॥

અસવતામના યોગો, દુષ્પ્રાપ્ત્તિ મે મતિ ॥

યરયાત્મનાં તુ યતતા, સ્વયોઽસુપ્તપ્રાપ્યત ॥ ૩ ॥

યતો યતો નિશ્ચરતિ, મનશ્ચલમસ્થિરમ્ ॥

તતસ્તતો નિયમ્યૈત, યાત્મન્યવ વશ નયેત્ ॥

યુક્તાદારવિહારસ્ય, યુક્તચેષ્ઠસ્ય કમસુ ॥

યુક્તસ્યાવયોધસ્ય, યોગો મવતિ દુ સદા ॥

સારે—તપસ્વીયકી પણ યોગી અધિક છે, જ્ઞાનીયકી પણ યોગી અધિક છે, કર્મીયકી પણ યોગી અધિક છે માટે તે અનુન ! તું યોગી થા ! પ્રયત્ન યકી યત્ન કરતો એવો યોગી અનેક જન્મ સંસિદ્ધ થઈને પરમાત્મપદને પામે છે અસવત જેનો આત્મા છે તેનાવડે યોગ સાધી શકાય નહિ જે સવત આત્મા છે, અચાત્ યમાદિવડે પાપ ધન્દ્રિયોને વશમા ગએ છે, તે યોગને સાધી શકે છે જે જે માગથી અસ્થિર-ચચલ-એવું મન નીકળે તેને તેના ત્રિપક્ષી એવા માર્ગવડે, નીકળવાના મામને રૂધીને આત્મામાજ યોગી મનને સ્થાયીને તેને વશ કરે છે આદારવિહારથી યુક્ત અને જેની ચેષ્ઠાએ યોગીને ચોખ્ખું છે તેમજ યુક્ત સ્વમાવબોધ પુરૂષને યોગ દુ ખનો નાશ કરનાર બને છે ઇલાદિ ભગવદ્ગીતામાં યોગસજ ધી મહું વિવેચન કરવામા આવ્યું છે ઉપનિષદો અને પુરાણો વીરેમા પણ યોગસજન્ધી ઘણું લખવામાં આવ્યું છે

આર્યસમાજીઓ પણ, યોગપાતજલ ગ્રન્થ અને અન્ય પણ યોગના ગ્રન્થોને સ્વીકારે છે આર્યમુનિએ લગવદ્વીતાપર દિન્દી ભાષામાં લાખ્ય રમ્યુ છે, જેમાં કહ્યું છે કે, કૃષ્ણ એ પરમાત્મા નહોતા પણ એક યોગી હતા અને તેમણે યોગના પ્રતાપથી અર્જુનને વિશ્વપુરુષનું દર્શન કરાવ્યું, ઇત્યાદિ લખીને યોગ નાજ મહિમાનો તે સ્વીકાર કરે છે દયાનન્દ સરસ્વતી પણ યોગના ઉપર શ્રદ્ધા રાખતા હતા કળીર પણ યોગના સખન્ધી ઘણા પદ ગાય છે અને પોતાના બનાવેલા સ્વરોદયમાં યોગસખન્ધી ઘણું માહાત્મ્ય વર્ણવે છે મત્સ્યેન્દ્ર અને ગોરખ પણ યોગના સખન્ધી ઘણું વર્ણન કરે છે વાલ્મીકી અને સ્વામીનારાયણ તથા બ્રહ્મસમાજીઓ પણ યોગતત્ત્વને માન આપે છે થીઓસોફીકલ સોસાઈટીમાં દાખલ થનારા થીઓસોફીસ્ટો પણ, યોગમાર્ગને અનુસરે છે રાધાપન્થના મનુષ્યો પણ યોગમાર્ગ તરફ વળણ ધરાવે છે

હવે વિદેશ તરફ દૃષ્ટિ કરીએ, અમેરિકા અને ઇન્ડિયાના લોકો યોગ-વિદ્યા તરફ પ્રેમની દૃષ્ટિથી દેખે છે, તેઓ યોગનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા છે મેસ્મેરિઝમ, હિપનોટીઝમ, વગેરે પ્રયોગો ખરેખર યોગરૂપ સૂર્યના એક કિરણ જેવા પ્રકાશવા લાગ્યા છે આ પ્રકાર કરોડો મનુષ્યો યોગને માન આપવા લાગ્યા છે

જૈન શાસ્ત્રોમાં યોગસખન્ધી અનેક થયો છે યોગવિદ્યાના કેટલાક ગ્રન્થો પહેલા ગુપ્ત રાખવામાં આવતા હતા યોગનું પરિપૂર્ણ આરાધન કરીને ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુએ, કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું વીતરાગ શ્રી મહાવીર પ્રભુએ યોગના અનેક સેદોનું વર્ણન કર્યું છે અન્ય દર્શનીઓ એકેક યોગને માને છે, ત્યારે શ્રી વીરપ્રભુ કથિત જૈનદર્શનમાં (હકયોગ, રાજયોગ, ક્રિયાયોગ, લામ્બિયોગ, મનયોગ, લયયોગ, (સ્થિરતા) દેશવિરતિ-યોગ અને સર્વવિરતિયોગ) આદિ સર્વ યોગોનો સમાવેશ થાય છે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે જેટલા તીર્થંકરો થાય છે તેટલા સર્વે વિશસ્થાનકરૂપ યોગની આ રાધના વડેજ થાય છે અન્ય ધર્માંવલખીઓ કરતા, જૈન યોગની ઉત્તમતા છે, એમ શ્રી વીરપ્રભુની વાત્તાનું જેણે સંપૂર્ણ પાન કર્યું છે તે જાણી શકે છે જૈન સાધુઓ અને શ્રાવકોના ધાર્મિક આચારો ખરેખર યોગરૂપજ છે પથમહા મત અને બારમતનો યોગના પહેલા પગથીયારૂપ યમમાં સમાવેશ થાય છે શ્રી મહાવીર પ્રભુ, અષ્ટાદશ દોષ રહિત સર્વજ્ઞ હતા, માટે તેમનો કથિત યોગમાર્ગ પરિપૂર્ણ સત્યથી ભરેલો છે, એમ અમોને પરિપૂર્ણ વિશ્વાસ છે

જૈન શાસ્ત્રોમાં અગ્રવીશ પ્રકારની લઘિધયો દર્તાવી છે, તે યોગીઓને ઉત્પન્ન થાય છે (તપશ્ચર્યા કરવી તે પણ એક જાતનો યોગ છે પ્રતિરેખના, પ્રતિકમણ, પૂજ, સ્વાધ્યાય અને પાત્ર સમિતિયો પણ યોગરૂપજ છે મન,

વચન અને કાયાના પાપોનો ત્યાગ કરવો, તે પણ એક જાતનો યોગ છે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું તે પણ યોગ છે વિનય, વૈયાવચ્ચ, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ અને સ્વાધ્યાય વગેરેનો પણ યોગમા સમાવેશ થાય છે

યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય અન્યમાં યોગની આઠ પ્રકારની દૃષ્ટિ જણાવી છે, તેઓનો પણ યોગમા સમાવેશ થાય છે પ્રતિષ્ઠા વખતે મત્રો ળોલવામા આવે છે, તેનો પાત્ર યોગમા સમાવેશ થાય છે પ્રતિષ્ઠા વખતે થાંભેની પૂજા થાય છે તે થાંભેના પાટવા ઉપર જુદા જુદા રંગના વસ્ત્ર અને જુદા જુદા નૈવેદ્ય ધરવામા આવે છે, તેમા યોગશાસ્ત્ર કથિત પૃથ્વીતત્ત્વ આદિ તત્ત્વોનું ગભીર રહસ્ય સમાયલું છે પણ તેને હાલના પ્રતિષ્ઠા કરનારાઓ બરાબર મમજી શકતા નથી યોગોદ્બલ્લનની ક્રિયાઓમા તેમજ પ્રતિક્રમણ તથા પ્રતિષ્ઠાની ક્રિયાઓમાં, જે જે મુદ્રાઓ કરવામા આવે છે તેમા પણ યોગનુજ રહસ્ય સમાયલું છે સૂરિમત્રના ધારક આચાર્યોને મુદ્રાઓ તથા સકલ્પો કરવા પડે છે, તેમા પણ યોગનું ઉત્તમ રહસ્ય સમાયલું છે ચન્દ્રસ્વર આવતા પ્રતિષ્ઠા કરવી, દીક્ષા દેવી, વૌરેમા પણ યોગવિદ્યાનો પ્રભાવ છે અમુક દિશાએ મસ્તકે રાખીને મુઠ્ઠુ અમુકે પડેજે મુઠ્ઠુ રહેવું તેમાં પણ યોગવિદ્યાનું માહાત્મ્ય અવળોધાય છે લોગસ્સ વૌરેના કાયોત્સર્ગમા પણ, પ્રાણાયામથી આમોરૂપાસનો નિયમ બધાઓ છે સમાહિયરમુક્તમદિગ્ધ તથા અન્ય પણ એવા આવશ્યક સત્રના વચનો યોગનો માર્ગ દર્શાવે છે ૫ જે ક્રિયસૂત્રમા પણ આચાર્યને સાધવા યોગ્ય, યોગ આચાર દર્શાવ્યો છે

છ આવશ્યકની ક્રિયાઓ પણ યોગના આધારે રચાય છે ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનનો યોગમા સમાવેશ થાય છે જ્ઞાનયોગ, દશનયોગ અને સારિનયોગ સજ ધી અનેક શાસ્ત્રો બનેલાં છે શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિએ, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય અને યોગભિદ્ધ અથને બનાવીને, રાજયોગની ઉત્તમ તામા વધારી કહ્યો છે શ્રીમદ્ જિનદત્તસૂરિએ પણ એક યોગનો અન્ય બનાવ્યો છે, તેને અગ્નિએ દેખ્યો છે કલિકાલ સર્વેશ શ્રીમદ્ હેમચ દ્રાચાર્ય, મમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ, અષ્ટ અંગનો પ્રકાશ કરવા યોગશાસ્ત્ર નામનો અન્ય રચીને દુનિયાના લોકો ઉપર મોઢે ઉપકાર કહ્યો છે શ્રીમદ્ શુભચ દ્રાચાર્ય, જ્ઞાનાર્જુન શ્રેય રચીને તેમાં યોગનું માહાત્મ્ય ખૂબીથી દર્શાવ્યું છે શ્રીમદ્ આનંદજી, શ્રીમદ્ નિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય, શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય અને જ્ઞાનવિમલસૂરિએ, અઢારમી સદીને યોગના જ્ઞાનથી સુવલ્લ પ્રકાશમયી બનાવી હતી અને તેઓએ અધ્યાત્મજ્ઞાનયોગને સારી રીતે અનુભવ્યો હતો યોગજ્ઞીશમી સદીમા શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરિએ યોગના માગને અનુભવ્યો હતો વીશમી સદીના

આગ્રહમા શ્રીમદ્ વિદ્યાનન્દજી (કર્પૂરચંદ્ર)એ વિદ્યાનન્દ સ્વરોદય બનાવીને, યોગમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો છે જૈનોમા હાલ યોગના અન્યો છતાં સાક્ષર જૈનોની અદ્યપસંખ્યાને લીધે, યોગમાર્ગનો ધાર્યા પ્રમાણે ફેલાવો થવા પામ્યો નથી, પણ હવે યોગમાર્ગ તરફ જૈનોની અભિરુચિ વધવા માંડી છે, તેમ જણાય છે

જમાનાને અનુસરીને મનુષ્યોને શીઘ્ર જોધ થાય, એવા ધ્યોની આવશ્યકતા છે, એમ વારંવાર મનમા વિચાર થવાની એક યોગયથ રચવાની અભિરુચિ થઈ, સ ૧૯૬૬ ના ચૈત્રમાસમા-સુરતના પ્રખ્યાત દાનવીર ઝવેરી શેઠ ધર્મચંદ્ર ઉદયચંદના સુપુત્રો શેઠ લલ્લુભાઈ ધર્મચંદ તથા શેઠ જીવણચંદ ભાઈ તથા જીવાળભાઈ તથા મગનભાઈ તેમજ દાનચંદ ઝવેરી નગીનદાસ કંપૂરચંદના સુપુત્રો શેઠ દેશીરચંદભાઈ તથા જીવાળચંદભાઈ તથા રાવળદાદર શેઠ હીરાચંદ મોતિચંદ વગેરે ઝવેરીઓએ, હુમસ પધારવાનો આચંદ કર્યો ત્યારે ત્યાં એકાત ધ્યાન કરવાનું સ્થાન મળ્યું, ત્યાં ધ્યાન કર્યા બાદ નવ રાશના પ્રસંગે, રાજયોગ (સહજયોગ) આદિ યોગ સંબંધી એકશો ને આઠ શ્લોક બનાવ્યા હતા, ત્યારબાદ સ ૧૯૬૬ નું ચોમાસું સુરતમા કર્યું, ત્યારે ચોમાસામા નવરાશ મળતાં ૬૨ શ્લોક પૂર્ણ અને ૬૩ માં શ્લોકનું થોડું વિરેચન કર્યું હતું સ ૧૯૬૭ ના ચોમાસા માટે સુરતના શેઠ ધર્મચંદ ઉદયચંદના સુપુત્રો તથા શેઠ નગીનદાસ કંપૂરચંદના સુપુત્રો તથા શેઠ જીગ્યાભાઈ જીવણચંદ તથા શેઠ કંદયાણચંદ સૌભાગ્યચંદ વગેરે ઝવેરીઓની વિનંતિથી મુખાઈ તરફ વિહાર કર્યા, માઠા શુદ્ધી પૂર્ણિમાના રોજ મુખાઈમાં પ્રવેશ થયો, ત્યારબાદ ફાગણમાસમા બાણુ અમીચંદ પન્નાવાવ ઝવેરીના આચંદથી વાલકેશ્વર જવાનું થયું, ત્યાં ૬૩ માં શ્લોકથી બાકીના શ્લોકોનું વિવેચન પૂર્ણ કર્યું વાલકેશ્વરમા સારી સ્થિરતા મળવાથી ત્યાં બજનસચંદનો થોડો ભાગ તથા શ્રાવક સ્વરૂપના બે ભાગ વગેરેની પણ રચના કરવામા આવી હતી

યોગનો પ્રકાશ કરવામા આ અથ દીપક સમાન હોવાથી, તેનું નામ યોગદીપક પાડવામા આવ્યું છે શ્રી વીરપ્રજ્ઞના શાસનમા આ અથ લખવાથી, તેમજ વીરશાસનનો પ્રકાશ થાય તેવા હેતુથી, તેમના નામનું મળવાચરણ કરવામા આવ્યું છે, તથા અમારા દીક્ષાગુરૂ પરમપૂજ્ય ચારિત્ર માત્ર ચૂડામણિ શ્રી મુખસાગરજી મહારાજનું ગુરૂરૂપે મળવાચરણ કરવામાં આવ્યું છે આ અથમા અધ્યાત્મયોગ અને ક્રિયાયોગ સમ્યગ્રીત્યા દર્શાવ્યો છે, કોઈ પણ યોગનું ખડન કરવામા આવ્યું નથી, પણ પરસ્પર યોગની તરતમતા કેવી રીતે અધિકારભેદે હોય છે, તેનું માન દિગ્દર્શન કર્યું છે

(મન, વચન અને કાયાના યોગની શુદ્ધિ કરવી અને આત્માના જ્ઞાનાદિ શુભોનો પ્રકાશ કરવો, આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને મનને શત્રુ, રાગદ્વેષનો નાશ

જીને પરમાત્મપ્રાપ્ત કરવું આત્માના પરિણામની શુદ્ધિ થાય તેવા નિમિત્તોનું અવગતન કરે. શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મની, આરાધના કરવી અને આત્માનું ધ્યાન ધરવું ઇત્યાદિ યોગનો સાર છે. અન્યદેશન, યોગને કંઈ રીતે માને છે અને જોયો યોગને દેવારૂપે માને છે, તે જૈનયોગના અને અન્ય દેશનીય યોગના અર્થો વાચવાથી, એક જણાઈ આવે જૈન આગમોને બાધ ન આવે એવું યોગનું વિધાન આદરવા લાયક છે. જૈનાગમોથી નિપરીત જે અન્ય યોગના પુસ્તકોનું મત અલ્પ છે તે જણવા યોગ્ય છે, પણ આદરવા લાયક નથી, તથા અદ્વૈય યોગ્ય નથી.

પૂર્વના જૈનાચાર્ય ભદ્રબાહુ જેવા, પ્રાણાયામ અને મહાપ્રાણાયામની ક્રિયાઓ કરતા હતા, એવું આચાર્યના ઇતિહાસોથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. શ્રીમદ્ હિમચંદ્ર આચાર્ય પ્રાણાયામથી એકવીસમી પાટ ઉપર અધર રહ્યા હતા અને યોગથી દેવતાને પ્રત્યક્ષ કરવા સમર્થ થયા હતા. શ્રીમદ્ જિન દત્તસૂરિ યોગધ્યાન સમાધિની સાધનાથી મહા પ્રભાવક બન્યા હતા. યોગના બળથી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ જૈનધર્મની જયપતાકા આચાર્યતામાં ફરકાવી હતી, પણ હાલ જૈન સાધુઓમાં યોગની સાધના મદ પડી ગઈ છે. કેટલાક નિરક્ષરતાથી ક્ષમિત થએલા જોયે, જેઓ યોગના પ્રતિપક્ષી બનીને, યોગનું ખડન કરવા માટે મનુષ્યની પેઠે પ્રયત્ન કરે છે તેઓ પૂર્વના જૈનાચાર્યો અને જૈન શાસ્ત્રોની આશાતના કરીને બહુવં સસારી થાય છે. ધ્યાનસમાધિથી આત્માની શક્તિઓ વધે છે, એમ સામ્પ્રતકાળના જૈન તથા જૈનેતર સાધુઓ એકો અવાજે બોલી રહ્યા છે. મનને વશ કરવામાં યોગના જેવું કોઈ ઉત્તમ સાધન નથી. યોગના અભ્યાસીઓને અન સૂચના કરવામાં આવે છે કે તેઓએ જૈન યોગશાસ્ત્રોના આધારે યોગનું સ્વરૂપ જાણવું અને જૈન યોગીને ગુરુ કરીને યોગનો અભ્યાસ શરૂ કરવો ગુરુ કયા વિના—ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે અભ્યાસ કરવા વિના—યોગના અભ્યાસનું કળ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી—યોગના પુત્ર રહસ્યોને યોગીઓ અધિકાર પ્રાપ્ત થયા વિના જણાવતા નથી, અધ્યાત્મ યોગીઓ યોગ્યતા પ્રમાણે યોગની કૃતિઓ દર્શાવે છે.

હું યોગની કેવીક ક્રિયાનો જૈન શાસ્ત્રમાં નિરોધ કરવામાં આવ્યો છે, પણ તે સત્ય થી વિશેષ સ્વરૂપ અત્યંત અચવાની જરૂર જણાતી નથી. યોગના પુસ્તકો વાંચીને મોટી મોટી વાતો કરવાથી યોગી જની જવાનું નથી, પણ યોગશાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત માર્ગમાં પ્રયાત્ન કરવાથી યોગી જની શકાય છે. યતિ સાધુ શમ્ભવ સવન, અને યોગી વીરે શબ્દોને એક અર્થ છે કેટલાક બાવાઓ વગેરે યોગનાનની મધ્ય પલ જણાતા નથી અને યોગી જનીને અન્યને છેતરે છે, પણ તેથી સાધુઓ તો છેતરાય નહીં. યોગનું ખરૂં સ્વરૂપ જાણવાથી યોગ વિધાનો દેશવે કરી શકાય છે અને તેથી જૈન શાસનનો ઉદ્ધાર કરી શકાય.

૬ યોગનું ઉચ્ચ ચારિત્ર ધારણ કરીને યોગી બનેવા જૈન સાધુઓ, જૈન
 શાસનનો અનેક ઉપાયોથી ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ થશે આત્માનું અનુપમેય
 બળ વધારવું હોય તો, હે બબ્બ જીવો ! યોગમાર્ગનું અવલંબન કરો ! જૈન
 ગુરૂંજી સ્થાપીને તેમા યોગનિત્રાના અભ્યાસથી વિદ્યાર્થીયોમા આત્મબળ
 પ્રકટાવવા પ્રયત્ન કરો યોગનું પ્રથમ પગથીયું ચમ છે, તેની બરાબર આરા
 ધના કરો કે, જેથી યોગના બીજા, ત્રીજા આદિ પગથીયાપર ચઢી શકાય
 પમાન, સમાધિ, આદિ યોગના અગ્રોર્મા પ્રવેશ કરનારા સાધુઓ, ઉદાર
 ચિત્તવાળા બની, સ્વપર કટ્યાણુ કરવાને સમર્થ બને છે યોગના માહાત્મ્યનું
 વણન કરવા પરિપૂર્ણ કોઈ સમર્થ થઈ શકતું નથી યોગના પ્રતાપથી અનેક
 લવના કરેલા કર્મ, કાચી બે ઘડીમા ક્ષય કરી શકાય છે અને અતે કેવલ-
 જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, મારે બાહ્યયોગની શુદ્ધિ કરીને આ તરિક યોગની
 શુદ્ધિ કરવી જોઈએ મન, વચન અને કાયાના અશુભ યોગોનો ત્યાગ કરીને
 મન, વચન અને કાયાના શુભ યોગો કરવા, એજ યોગનું પ્રથમ પગથીયું
 છે, તે જોણે આદ્યું છે તે મનુષ્યો, ઉપર ચઢવાના અધિકારી બને છે યોગનું
 પ્રથમ પગથીયું ત્યાગ કરીને, જેઓ એકદમ ઉપરના પગથીયાપર ચઢવાનો
 પ્રયત્ન કરે છે, તેઓને અન્તે પાછા ફરી, પથમહાવ્રતરૂપ ચમની આરાધના
 કરવી પડે છે, કેમ કે પાયાવિના મહેલ ટકી શકતો નથી, જેમ પગવિના
 મનુષ્ય ઉભો રહી શકતો નથી, તેમ પથ મહાવ્રતરૂપ ચમ વા નીતિ વિના
 કોઈ પણ યોગી ઉપરની ભૂમિકામા પ્રવેશ કરના પ્રયત્ન કરે છે તો તે પુન
 પસ્તાઈને, વા અનુભવ લેઈને પણ મતોને અગીકાર કરે છે હૃદય દયાથી પૂર્ણ
 હોય, સત્યથી વાપી શોભતી હોય, અસ્તેય મતની સારી રીતે આરાધના
 થતી હોય, બ્રહ્મચર્યથી આત્મા ઉચ્ચ બન્યો હોય, પરિચ્છેદનો ત્યાગ યથો
 હોય, ત્યારે મનુષ્ય, યોગની પ્રથમ ભૂમિકાને દઢ કરીને, માનસિક ક્રોધાદિક
 દોષો ટકાનીને, પરમાત્મ પ્રભુની આરાધના કરવાને, ઉત્તમ અધિકારી બની
 શકે છે તેવો ઉત્તમ મનુષ્ય યોગની ધર્મક્રિયાઓને અધિકાર પ્રમાણે કરે છે
 અને અત્પ સુદ્ધિવાળા જીવો, પોતાના અધિકાર તથા રૂચિ પ્રમાણે ક્રિયાઓ
 કરે છે, જ્ઞાની તેઓની સુદ્ધિમા ભેદ વા સશય ઉત્પન્ન કરતો નથી, પણ
 બાળજીવો પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે જે ક્રિયાઓ કરે છે, તેમને, તેમના
 અધિકાર પ્રમાણે ધર્મક્રિયાઓના ઉદ્દેશોને સમજાવીને તેઓને ક્રિયામાર્ગમા
 સ્થિર કરે છે અને ઉપરના અધ્યાત્મજ્ઞાનાદિ માગમા ચઢાવવાને પ્રયત્ન કરે છે
 યોગીનો અધિકાર બાળ જીવોના અધિકાર કરતા જુદો હોય છે યોગની સાધના
 ગૃહસ્થાવાસમા અને સાધુ અવસ્થામા થઈ શકે છે, પણ નૃહસ્થ કરતા સાધુ
 અવસ્થામા યોગની આગવના અનન્ત ગણી સારી રીતે થઈ શકે છે.
 સાધુ અવસ્થામા યોગની સાધના મુખ્યતાએ સાધવાની હોય છે ગૃહસ્થે, ગૃહસ્થ

દશાના અધિકાર પ્રમાણે યોગની સાધના સાધવી જોઈએ અને સાધુએ સાધુ
ત્વના અધિકાર પ્રમાણે યોગની સાધના સાધવી જોઈએ પચમહામત અગ્રી
કાર કરનારા મુનિરાજો, યોગના ભેદોનું ઉદ્દેશપૂર્વક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને ધાર્મિક
ક્રિયાઓને આરાધે છે, તો તેઓ પ્રત્યેક ક્રિયાઓની સાથે મનની એકાગ્રતા
કરવા શક્તિમાન થાય છે ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કર
વાથી જોકે થોડાધણા અરે ફલ પ્રાપ્ત થયાવિના રહેતું નથી પણ તત્ત્વજ્ઞાન
પ્રાપ્ત કર્યાવિના પ્રતિદિન ઉચ્ચ દશામાં ગમન કરી શકાતું નથી અને આ
તમાના મદ્દગુણોને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવા, તેની હુશીઓને અવગોડી શકાતી
નથી જો જ્ઞાનપ્રદેશમાં વિશેષતઃ ગમન કરીને જૈન કોમ યોગતત્ત્વનો વિચાર
કરે તો, પોતાની ઉચ્ચતિ પોતાના હાથમાં છે યોગના સર્વ ભેદોનું અને
અગોનું, વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાન થવાથી યોગની અમુક ક્રિયાઓજ અમારી છે
અને અમુક ધાર્મિક ક્રિયાઓ તો અમારી નથી, એવો કહાયજ રહેતો નથી,
જેમ જેમ યોગના જ્ઞાનમાં ઉડા ઉતરાય છે, તેમ તેમ પ્રત્યેક ધાર્મિક
ક્રિયાઓ, કયા કયા ઉદ્દેશથી રચાઈ અને કયા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, લાવને
અધિકાર યોગ્ય છે, તેનું મૂળ રહસ્ય હૃદયમાં પ્રતિભાસે છે અને તેથી
યોગજ્ઞાની ભિન્ન ભિન્ન ધામક ક્રિયાઓના રહસ્યને સાપેક્ષપણે અવગોળીને,
અનેકાતવાદના મૂળ રહસ્યનો જ્ઞાતા થઈ જૈનધર્મ પ્રવર્તાવવાને માટે અધિ
કારી અને છે તે દેશ, કાલ, અને અધિકારભેદથી બાલ, મધ્યમ અને
ઉત્તમ અધિકારીઓને તેઓના યોગ્ય ધર્મયોગને સમર્પે છે અને તેઓને
શુભસ્થાનકની ઉચ્ચ ભૂમિકામાં લાવવા સમર્થ બને છે બાળ જીવોને તેના
અધિકાર પ્રમાણે યોગનો આદર કરાવે છે અને આગળ ચઢવાને ઉત્સાહ
વધારે છે, તથા ઉત્તમ જીવોને તેના યોગ્ય ધાર્મિક યોગનો આદર કરાવે છે અને
તેનાની નીચી પાયરીના યોગધર્મ સાધકો, તેના યોગ્ય ધર્મક્રિયા અને
જ્ઞાનમાં પ્રવર્તાવી તેઓને આગળ ચઢવા ઉત્સાહ વધારે છે યોગ વા જૈન
ધર્મના પગથીયા-મુક્તિમાં ચઢવાને માટે માનો કે અસમ્બવ છે, તો ઉપ
રના પગથીયાપર ચઢનાઓએ પોતાનાથી નીચા પગથીયાપર રહેલાઓને હાથ
જાળીને ઉપર ચઢાવવાનું કામ કરતું જોઈએ, પણ નીચેના પગથીયાપર રહે
લાઓનો તિરસ્કાર કરવો ન જોઈએ કારણ કે ઉચ્ચ પગથીયાપર ચઢનાર
પણ કોઈ વખત નીચેના પગથીયાપર હતો, તેને અન્ય યોગિ મહાત્માઓએ
સહાય આપી લારેજ તે આગળના પગથીયા ઉપર ચઢી શક્યો તે પ્રમાણે
યોગના ઉચ્ચ પગથીયાપર ચઢેલાઓએ યોગના નીચેના પગથીયાપર રહેલા
ઓને, દયાથી સહાય આપવી, તેમજ પોતાના કરતા ઉચ્ચ પગથીયાપર જોઈ
શેય તેના કરતા પોતે નીચે છે એમ જાણી, ઉપરના પગથીયાપર રહેલાઓ
ઉપર પૂજ્ય શ્રદ્ધિ અને ભક્તિ ધારણ કરી, તેઓની સહાય લેઈ આગળ

ચઢવુ ચઉદ્ધ ગુણસ્થાનક પણ વસ્તુત નિચારીએ તો મુક્તિ જવાનાં પગ
થીયા છે કેટલાક જીવો પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક પગથીયાપર ચઢેલા
છે, કેટલાક જીવો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ નામના યોગધર્મના ચોથા પગથીયા-
પર રહેલા છે ચોથા પગથીયાપર રહેલાઓએ પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણસ્થા-
નક પગથીયાપર રહેલાઓની નિન્દા ન કરવી, તેમજ તેઓને નીચ માની
તરછોડવા નહિ, પણ તેઓને ઉપરના પગથીયાપર લાવવા માટે તેમનાપર
પ્રેમ, દયા અને ઉપકારભુક્ષિ ધારણ કરવી દેશનિરતિરૂપ પાપમા ગુણસ્થા-
નકપર ચઢેલાઓએ, પહેલા તથા ચોથા ગુણસ્થાનકરૂપ પગથીયાપર રહે-
લાઓને મદત કરવી અને પોતે ઉપરના ગુણસ્થાનકરૂપ પગથીયાપર ચઢવા
પ્રયત્ન કરવો અને ઉપરના ગુણસ્થાનકનો ધમયોગ સાધનારાઓનો વિનય કરવો,
તથા બક્ષિ કરવી આ પ્રમાણે યોગના પગથીયા સમજીને જેઓ યોગના
પગથીયાપર ચઢે છે-તેઓ મુક્તિ પ્રાપ્તિને પ્રાપ્ત કરે છે

પોતાના કરતા નીચેના પગથીયાપર રહેલાઓની જે નિન્દા કરે છે
અને તેઓને ધિક્કારે છે તે, ઉપરના ગુણસ્થાનકરૂપ યોગના પગથીયાપર
ચઢવાને રાક્ષિમાન થતો નથી, કેમકે ઉપરના ગુણસ્થાનકરૂપ યોગના પગ
થીયાપર ચઢેલો જ્યારે પહેલા ગુણસ્થાનક પગથીયાપર હોત અને તેને ઉપ-
રના પગથીયાપર ચઢેલાઓ ધિક્કારત અને તેને સહાય આપવાનું બધ કરત,
તો તે ચોથા વા પાપમા ગુણસ્થાનક પગથીયાપર ચઢવાને કદી રાક્ષિમાન થાત
નહિ, માટે પોતે જેવી રીતે યોગના ઉચ્ચ પગથીયાપર ચઢવાનો લાભ લીધો છે,
તેવી રીતે અન્યોને પણ કંટાળા, શુદ્ધપ્રેમ અને ઉપકારદૃષ્ટિથી, લાભ આ-
પવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ સવગી જૈન કોમ આ પ્રમાણે યોગના પગથી-
યાને જાણીને, તે પ્રમાણે હાવ પણ પ્રવૃત્તિ કરે તો જૈનો દુનિયામા દેવોના
જેના પગકંઠ કડવાને માટે લાભગાલી બને, એમા કઈ પણ આશ્ચર્ય નથી
અજ્ઞતા, કદાચિહ અને સકુચિત દૃષ્ટિથી, જે જૈનો યોગના જ્ઞાનને પોતે જાણી
શકતા નથી અને પોતાના વિચારમા સર્વ સ્વધર્મ માની લે છે, તેઓ શ્રી
મહાવીર પ્રભુના શાસનનો દ્રેલાવો કરવા સમય થતા નથી, તેમ ઉપરના
ગુણસ્થાનકપર ચઢવાના અધિકારી બની શકતા નથી જે જૈનો યોગનો
નિગાલ અર્થ અનુભવી શકતા નથી અને કદી પ્રમાણે યોગનો અર્થ
કરી સકુચિત દૃષ્ટિ ધારણ કરે છે, તેઓ જૈનાગમોના અનેકાતવાદને જાણ-
વાના અધિકારી બની શકતા નથી યોગના અનેક ભેદ છે, તેમાથી કોઈ પોતાના
અધિકાર પ્રમાણે અમુક ભેદ સાવતો હોય અને તે જીજ્ઞાસે પોતાના યોગ-
ભેદથી બિન્ન દેખાતો હોય, તેથી-અમુક મનુષ્ય અમુકને-એમ કહે કે, ધર્મથી
વિપરીત ક્રિયાને કરે છે, પણ વાસ્તવિક ગીત્યા અવલોકતા તેમ કહેવું
વાસ્તવિક નથી, કેમકે મેરૂ પર્વત પાસે જવાને અને તેનાપર ચઢવાને માટે

કેટલાક લોખે અથોપર ચઢીને જતા હોય, કેટલાક હાથી ઉપર ચઢીને જતા હોય કેટલાક આગગાડીમા બેસીને જતા હોય કેટલાક હવાઈ વિમાનમા બેસીને જતા હોય, કેટલાક પગે ચાલીને જતા હોય, કેટલાક મનુષ્યોના ખભાપર બેસીને જતા હોય કેટલાક નાના બાળકો હળવે હળવે ચાલીને જતા હોય, કેટલાક રમત કરતા કરતા જતા હોય, તેમ કેટલાક મેરૂપર્વત પર દક્ષિણ દિશાથી ચાલવા આવતા હોય કેટલાક ઉત્તરદિશામાંથી ચઢવા આવતા હોય, કેટલાક પૂવદિશામાંથી આવીને ચાલતા હોય, કેટલાક પશ્ચિમદિશામાંથી આવીને ચઢતા હોય કેટલાક વિદિશાઓમાંથી આવીને ચાલતા હોય, કેટલાક કમડાણ વારણ કરીને તે તરફ આવવા ગમન કરતા હોય, કેટલાક નમ્ર થઈને તે તરફ પ્રયાણ કરતા હોય તથા કેટલીક સ્ત્રીઓ મેરૂ પર્વત તરફ આવવા નીકળી હોય, કેટલાક પુરુષો તે તરફ આવવા નીકળ્યા હોય કેટલાક આજો પછ ત્યા આવવા નીકળ્યા હોય, તે પ્રમાણે ગમે તે દેશના અને ગમે તે જાતિના મનુષ્યો અને પશુ પખીઓ પણ મેરૂ પર્વત તરફ આવવા નીકળ્યા હોય, તેઓમાની કેટલાક સડકના રસ્તે થઈને મેરૂપર્વત તરફ પ્રયાણ કરતા હોય કેટલાક નદીનાજાના રસ્તે થઈને આવવા નીકળ્યા હોય કેટલાક રાજમાર્ગે ચાલીને મેરૂપર્વતપર ચાલવા ઇચ્છતા હોય, કેટલાક પગથેરીઓના ભાગ થઈ મેરૂપર્વત તરફ ચઢવાને પ્રયત્ન કરતા હોય, કેટલાક મેરૂપર્વત તરફ આવતાં રસ્તામા ઉર્લી ઉર્લીને આવતા હોય, કેટલાક થાક ખાઈને આવતા હોય, તેમાં કેટલાક મેરૂપર્વતથી હજાર ગાઉ દૂર હોય, કેટલાક સો ગાઉ દૂર હોય, કેટલાક પચ્ચીસ ગાઉ દૂર હોય, કેટલાક પાંચ ગાઉ દૂર હોય, કેટલાક ઠેક પાસે આવી પહોંચ્યા હોય, કેટલાક મેરૂપર્વતપર ચાલવાને એક વધતી વારવાળા હોય, કેટલાક છ મહીનામાં આવી પહોંચવાના હોય કેટલાક ચાર માસમા, કેટલાક મહીનામા, કેટલાક દશ દીવસમાં કેટલાક પાંચ દીવસમા અને કેટલાક એક દીવસમા મેરૂપર્વતપર આવી પહોંચવાના હોય પણ, ઉપયુક્ત સર્વ મનુષ્યો તથા પશુપખીઓનું સાધ્યભિ હુ તો મેરૂપર્વતપર પહોંચવાનું છે તે પ્રમાણે દેશ, કાળ, અરિકાર અને આસન, આદિ ભેદોથી ભેદવાળા ધર્મિમનુષ્યોનું પણ સાધ્યભિ હુ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે

મેરૂપર્વતના દર્શનની પેઠે પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાઓ પણ પરમાત્મપદરૂપ મેરૂપર્વત પ્રતિ દેશ, કાલ, ધર્મસામગ્રી આત્મબળ, અધિકાર અને સ્વદૃષ્ટિથી પ્રયાણ કરે છે જેમા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને જે રેલમાડી અને હવાઈ વિમાનના જેવા ચોથા, પાંચમા અને છઠા ગુણુસ્થાનકરૂપ યોગધર્મને અવલંબીને આગળ ચાલ્યાજ કરે છે, તે વહેલા પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે મેરૂપર્વત પ્રતિ જવામા દિશાભેદ, કાલભેદ અને માર્ગ જેમ મેરૂ

પર્વતની પ્રાપ્તિનો બાધ કરતો નથી, તેમ શાસ્ત્રોના આધારે વસ્તુત વિચારી
જોતા કાલભેદ, અધિકારભેદ, દિશાભેદ, જાતિભેદ, દૃષ્ટિભેદ, ગુણસ્થાનકભેદ,
રૂચિભેદ, ચારિત્રદિયાભેદ, વયભેદ અને આસન્નભેદ પણ, મનુષ્યોને
પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિમા-બાધ કરી શકતો નથી જોકે ભેદો કારણપરત્વે છે,
પણ તે મેરૂપર્વતની પ્રાપ્તિમા બાધ કરનારા નથી, તે પ્રમાણે યોગની ધાર્મિક
ક્રિયાઓમા પણ ભેદો દેખાય, તોપણ તે પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિમા બાધ
કરનારા નથી યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમા આ જાળતની દિશા વર્ણવી છે
કાલ અને દેશનો ભેદ તો અન્તે નષ્ટ થયાવિના રહેતો નથી જે મનુષ્યો
સકલકર્મનો ક્ષય થાઓ અને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાઓ, આવી ભાવ
નાથી તપશ્ચર્યા આદિ કરે છે, તેઓને સકામ નિર્નરાની પ્રાપ્તિ થાય છે,
આવી ભાવનાથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકમાં રહેલા જીવો પણ સકામ નિર્નરા
કરે છે, એમ જૈન શાસ્ત્રોમા દર્શાવ્યું છે, તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે,
જે જ્ઞાનાવરણીયાદિ અષ્ટકર્મ (સચિતાદિકર્મ)—નો ક્ષય કરવા માટે તપ જપ
કરે છે, તેવા મિથ્યાત્વી જીવો પણ ઉપરના ગુણસ્થાનકપર ચઢવાને માટે
અધિકારી બને છે, અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગના અતઃ તરિકિ પ્રથમ ગુણસ્થાનકના
જીવો પણ મત, તપાદિથી, યોગમાર્ગની આરાધના કરે છે, તેથી મિથ્યાત્વી
જીવોને પણ ઉપરના ગુણસ્થાનકપર ચઢાવવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

સર્વ જીવોપર મૈત્રી ભાવના ધારણ કરવી, સર્વ જીવોના ગુણો સખન્ધી
પ્રમોદભાવના ધારણ કરવી, મધ્યસ્થભાવના ધારણ કરવી અને કંઈકા
ભાવના ભાવવી, એ આપણા યોગમાર્ગના અધિકારીઓનું કર્તવ્ય છે કોઈકોના
લિંગ લિંગ મત દેખીને તેઓનાપર ગુસ્સે ન થતા મતસહિષ્ણુતા ગુણ પ્રાપ્ત
કરવાથી, યોગના માર્ગમા સ્થિર રહી શકાય છે, માટે સત્ય યોગમાર્ગની
પ્રરૂપણા કરવી અને દયાભાવથી અસત્ય માર્ગોનો પરિહાર કરવા ઉપદેશ
દેવો મનન્વાણી અને કાયાના અશુભ વ્યાપારોનો ત્યાગ કરીને મન વાણી
અને કાયાધકી સુવ્યાપારોનો અભ્યાસ કરનાર યોગધર્મમા પ્રવેશ કરી શકે છે

યોગનો અભ્યાસ કરવાની ઇચ્છાવાળાઓએ, દારૂ, માસ, ગાળે, ધતુરો,
કોકીન વગેરે વ્યસનોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ સાત્ત્વિક આહાર કરવાથી
અને રજોગુણી અને તમોગુણી આહારનો ત્યાગ કરવાથી, યોગની સાધના
સારી રીતે થઈ શકે છે સાત્ત્વિક આહારથી ઉત્તમ યુદ્ધિ રહે છે “જેવો
આહાર તેવો ઓડકાર” એ કહેણીમા ઘણો ભાવાર્થ સમાયો છે યોગ્ય
આહાર અને યોગ્ય નિહારથી યોગની સિદ્ધિ થાય છે

માનસિક જળ પ્રાપ્ત કરીને આત્માની જ્ઞાનાદિ શક્તિયોનો પ્રકાશ
કરવો અને રાગદ્વેષાદિ દુર્ગુણોનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવો, એજ યોગજ્ઞાનનું
કાર્ય છે સદ્ગુણોની જે જે ઉપાયોવડે પ્રાપ્તિ કરવી તે યોગ કહેવાય
છે કમનો ક્ષય કરવાને યોગસમાન કોઈ સાધન નથી જગત્માં ગગાન

દીની પેઠે આંતરિક મનનો પરિહાર કરનાર યોગ છે જાતમાં અનેક પ્રકારના ચમકાર ભૂતકાળમાં જેનાવડે રમઝ્યા છે, વનમાનમાં પ્રગટે છે, અને અવિશ્વમાં અનેક ચમત્કારો થયે તે સવનુ મળી યોગ છે કલ્પવૃક્ષ જેમ ઇન્દ્રિય વસ્તુઓને આપે છે, તેમ યોગના આરાધનથી પણ ઇન્દ્રિય વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે પૃથ્વીમાંથી જેમ અનેક પ્રકારની વનસ્પતિઓ ઉગી નીકળે છે, તેમ યોગવિદ્યાના આરાધનથી પણ અનેક જુલો પ્રમતી શકે છે સાગર પોતાની મબીરતાથી જેમ સોની રજો છે, તેમ યોગવિદ્યાની પ્રાપ્તિથી મબીરતા નામનો જુલ સપ્રાપ્ત થાય છે સમુદ્રમાં જેમ અનેક પ્રકારનાં રત્ન બર્ષે છે, તેમ યોગવિદ્યામાં પણ અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ રહી છે સાચ સવિદ્યાના શોધકો માની જેમમત્તાએ જાને છે તત્ત્વો શોધી કાઢવાના છે તે તત્ત્વોનો યોગવડે શોધ થઈ જુઓ છે યોગના અશ્વમૂલ મનની એકાગ્રતાથી પ્રખ્યાત અમેરિકાનો શોધક મી એગિસને અડતાલીસ કલાકમાં રોનોવાફની શોધ કરી તે સર્વે વિદ્વાનો જાને છે, તે પ્રભાતે આત્મામાં મનની એકાગ્રતા કરીને આત્માની શોધ ચલાવનારા યોગીઓ, કલાકોના કલાકો પર્વત સ્થિર રહીને, જાતમાં અનેક શક્તિઓને પ્રગટાવી શકે, તેમાં કંઈ પણ આધ્યત્મ જાણનાં નથી લેનધર્મના પિન્ડાદીશ આગમોના આજ્ઞા પણ એ છે કે, 'અભ્યસર જ્ઞાનપૂર્વક આત્માની સર્વ શક્તિઓને પ્રગટાવના પ્રયત્ન કરવો મોહનીય વગેરે કર્મનો નાશ કરવો અને આત્માની શુદ્ધિ કરીને આત્માને પરમાત્મા બનાવવો' રત્નચીરમ યોગનું આરાધન કરીને પૂર્વે અજ્ઞા જીવો મુક્ત થયા, થાય છે અને અવિશ્વમાં થયે યોગની શાધના કરવાથી મનુષ્ય અને દેવ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ જે મુક્તિ છે, તેની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે આત્માના શુભ અભ્યવસાય ઉત્પન્ન કરાવનાર યોગ છે દાવના કાલમાં ઉપશમભાવ અને ક્ષયોપશમભાવની સમાધિને યોગીઓ પ્રાપ્ત કરે છે કેટલાક કહે છે કે, સમાધિમાં જીવની પેઠે પથ્થર રહેતું પડે છે, માટે તેવી સમાધિ કરવાની કંઈ જરૂર નથી જ્યારે કહેનારાઓએ યોગશાસ્ત્રાદિ ચંદોને પૂર્ણ વાંચ્યા નથી, તેમજ પોને સમાધિનો અનુભવ કર્યો નથી, જેમ કલાવિના ચાતુર્ય નથી કેમકે સમાધિમાં કંઈ ઉપવાસું નથી ક્ષયોપશમ અને ઉપશમભાવની સમાધિની પ્રાપ્તિનું કારણ જ્ઞાન છે આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન ધરતાં ધરતા ઉપશમાદિભાવની સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે વખતે આત્માના સહજમુખનો અનુભવ થાય છે, તે વખતે મનની ચચળ કશા શાન્ત થએલી માત્રમ પડે છે અર્થાત્ જાણદુનિયાનું જ્ઞાન રહેતું નથી અને આત્માના ઉપયોગનું તે વખતે ત્રિરોપ પ્રકારે અસ્તિત્વ રહે છે, જેમ લેન યોગના અનુભવીઓ યોગીને કહે છે દીમદ્ આનન્દમનજ અને દીમદ્

ચિદ્વનન્દછટ્ટ યોગપદ્ધતિ સમાવિદ્ધાનુ વર્ણન આવે છે, તેમાં આત્માનો શુદ્ધોપયોગ અને મનના વિકટપસકટપનો નાશ થયો હોય એવા ઉદ્ધેષો સમાપિસમયના મળી આવે છે આ કાલમા અત્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધીની ઉપશમાદિ લાવની સમાધિની અસ્તિતા છે, માટે યોગના જિજ્ઞાસુઓએ સુગુરુનુ અવવબન કરીને યોગવિદ્યાનો અભ્યાસ શરૂ કરવો યોગ વિદ્યાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યા એટલે તુર્ત યોગીની દશા પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, પણ યોગવિદ્યાની બાર વર્ષપર્યંત આગધના કરવાથી યોગવિદ્યાનો ખરો અનુભવ જાત્ર થાય છે. યોગસાધનામાં ધૈય ધારણ કરવાની ઘણી જરૂર છે રાયણુનુ વૃક્ષ લેમ લાભાકાળે ફળ આવે છે, તેમ યોગની આરાધનાનો ખરો અનુભવ તો બાર વર્ષ પશ્ચાત્ મળે છે યોગની સાધનાનુ ફળ અવરથ પ્રાપ્ત થવાનુ અને તે ફળ આત્માની ઉચ્ચ દશા છે, એમ મનમા વિચાર કરીને યોગસાધનામાં પ્રવેશ કરવો

જે મનુષ્યે અન્યોને ચમત્કારો બતાવવાને માટે અને પોતાની બાહ્ય કામનાઓ પૂર્ણ કરવાને માટે, યોગની આરાધના કરે છે, તેઓ યોગમાર્ગની ઉચ્ચ ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી યોગથી ચમત્કારો પ્રાપ્ત થાય છે, પણ યોગીએ બાહ્યકામનાનો ત્યાગ કરીને નિષ્કામ શુદ્ધિથી યોગની સાધના કરવી જોઈએ મદારીની પેઠે યોગથી કોઈ સામાન્ય ચમત્કાર પ્રાપ્ત કરીને, લોકોમાં જે જ્યા ત્યા જોવ કરી બતાવે છે, તે મનુષ્ય, યોગની ઉચ્ચ ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી યોગીઓએ યોગવિદ્યાથી ચમત્કાર પ્રાપ્ત કરીને પણ યોગવિદ્યામાં આગળ પ્રવેશ કરવાને માટે, અનનુપયા મનુષ્યની પેઠે ગભીર મન રાખીને વર્તેનું જોઈએ યોગીએ, લોક પોતાને માને વા ન માને તેની ધૈર્યનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અરો યોગીઓ પોતાના સહવાસમાં રહેનારને પણ પોતાનામાં અમુક શક્તિ (ચમત્કાર) પ્રગટી છે, તેની ખબર પડવા દેતા નથી અને કદાપિ લોકોને પોતાના ચમત્કારની ખબર પડે છે અને કોઈ વખત અમુક શક્તિ શેરવવી પડે છે તો, પશ્ચાત્ જનસમૂહથી ઉપાધિ ન થાય એવી રીતે પ્રવૃત્તિ આવરે છે અને યોગશાસ્ત્રોમાં કહેલી શમ્પિયોનુ આરાધન કરે છે યોગસમાપિ સેવ નારાઓ, યોગાભ્યાસી જનોને તેના અધિકાર પ્રમાણે કૃત્રીઓ બતાવે છે પાત્રતા વિના ઈ મળતું નથી—પાત્રવિના મળેલી વસ્તુ રહેતી નથી દેખા દેખીથી યોગની સાધના કરનારાઓને ઘણ ખમતુ પડે છે અને કોઈ વખત દુખના પાત્ર બનતુ પડે છે, માટે યોગવિદ્યાના અનુભવીઓને ગુરૂ કરીને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે યોગમાર્ગની ક્રિયાઓને સેવવી જોઈએ—“દેખાદેખી સાધે જોગ, પડે પિંડ કે વાધે રોગ” આ કહેવતને લક્ષ્યમાં લેઈ ગુરૂગમ-પૂર્વક યોગવિદ્યામાં પ્રવેશ કરવો, એવી યોગાભ્યાસીઓને સૂચના આપવામાં

આવે છે શુદ્ધ્યોને શુદ્ધ્યોના અધિકાર પ્રમાણે યોગમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાવવો અને સાધુઆને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે યોગાભ્યાસ કરાવવો જોઈએ જેઓ પાત્ર વા અપાત્ર બેધારિના યોગની વિદ્યાની ઉત્તમ કુચીઓને આપે છે, તેઓ પદ્ધત્તાપ પામે છે એક ભવમા દ્વારાના કાલમાં પરિપૂર્ણ યોગની આરાધના થઈ ગઈ નથી, માટે હજીવે હજીવે યોગની આધના કરવી જોઈએ.

યોગશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને યોગની આરાધના કરવાથી, કદી પાછા પડવાનું થતું નથી જૈનાગમોમાં અનેક પ્રકારના યોગનું વર્ણન વાંચવામાં આવે છે યોગનો અભ્યાસ કરીને જેઓ જૈન શાસ્ત્રો વાંચે છે, તેના હૃદયમાં જ્યાં ત્યાં યોગનું સ્વરૂપ જોવામાં આવે છે દાવ અને પૂર્ણ કરતાં છે આપરશ્યકેનું અત્યંત યોગગર્ભિત સ્વરૂપ અનુભવાય છે અને છ આ વશ્યકની અત્યંત ઉત્તમતા બામે છે, તેની રચના યોગના આધાર ઉદ્દેશપૂર્વક ગણધરમહારાજએ કરેલી છે એમ જાણી છે યોગવિદ્યામાં કુશલતા મળ્યા બાદ યોગની દૃષ્ટિ અને છે અને તે દૃષ્ટિથી છ આવશ્યક સૂત્રોને જે દેખે છે તે તેની ઉત્તમતાનો ઘણો ખ્યાલ કરી શકે છે સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનાર-જન શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરેલી યોગવિદ્યા છે યોગજ્ઞાનીઓ, સૂત્રોમાં ગુપ્તપણે રહેલી યોગવિદ્યાને સારી પેઠે અનુભવી શકે છે સૂત્રોમાં લિખિત દૃષ્ટિની દેખનારને, લિખિત પ્રકારનું જ્ઞાન મળે છે, અથાત્ અધ્યાત્મ જ્ઞાનિયોને તે સૂત્રમાંથી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, વ્યવહારક્રિયાઓને શોધનારાઓ તે / સૂત્રોમાંથી ક્રિયાઓને શોધી શકે છે, તેમજ સાથ સના વિદ્વાનો સૂત્રોમાંથી પદ્ધતિજ્ઞાનને મેળવી શકે છે જેઓ યોગ, અધ્યાત્મ, પદ્ધતિજ્ઞાન આદિ તત્ત્વોને સારી પેઠે જાણી શકે છે, તેઓની દૃષ્ટિ વિસ્તાર થવાથી તેઓ આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિના અનેક યોગોને અપેક્ષાએ જલ્દી છે, જોધે છે અને સ્વાધિકાર પ્રમાણે આગે છે અને અ યોગે આગે છે

ખરેખર યોગવિદ્યાનું સંપૂર્ણ વર્ણન કોઈનાથી કરી શકાતું નથી, શ્રી કેવની ભગવાન પલ કરાજ વર પવિત્ર યોગના અસખ્ય ભેદોનું વર્ણન કરે તોપણ પૂરૂપણે યોગનું સ્વરૂપ કથી શકાય નહિ તો મારા જેવાથી તો યોગનું અમુક અપેક્ષાએ સામાયરીલા જ વર્ણન થઈ શકે યોગના અનેક પુસ્તકો છે, યજ્ઞ વાચકો જેવી જેવી દૃષ્ટિથી તે પુસ્તકો વાંચે છે, તેને તે પ્રમાણે હ યમા પરિણમે છે ચ દ્રવ્ય ચીત્ત સ્વસ્થતા છતાં વિનિવિનિ આશયથી દેખનારાઓ પૈકી કોઈને ઉપજી જાય છે, કોઈને હો જાય છે, કોઈને પીડાકારી જાય છે, કોઈને આદહાંકારી બને છે અને કોઈને તેમાં

પ્રિય કે અપ્રિય કંઈ જણાવું નથી, તેમ આ યોગદીપક પુસ્તક વાચનારને પણ, પોતાની દૃષ્ટિ પ્રમાણે જ ક્ષય પ્રાપ્ત થઈ શકે, તેમા કંઈ આશ્ચર્ય નથી

કેઈ પણ વસ્તુનું વિવેચન કરતા ઇચ્છસ્થને ભૂલ આવવાનો સંભવ છે, કેમકે સર્વગુણી તો વીતરાગ છે ઇચ્છસ્થમા વીતરાગના જેવા ગુણો ક્યાંથી હોય ? ઇચ્છસ્થ જીવો વીતરાગ પ્રભુની વાણીના અનુસારે જૈન શાસનની ઉત્પત્તિને માટે, તેમજ સ્વપરના કટ્યાણુ માટે અથો બનાવે છે, તેમા પોતાના કરતા વિરોધ જ્ઞાનવાળાને તેમા સામ્યથી કંઈ ઉલ્લુહ લખેલું માહુમ પડે, વા કોઈ ઠંકાણે સુધારવાનું માલુમ પડે, એમ બની શકે છે, તો તે પ્રમાણે આ યોગદીપક અથમા ભૂલચૂક થઈ હોય તો, વિદ્વાનો સુધારણે અને શુભ અધ્યવસાયથી બનાવેલા આ પુસ્તકમાંથી હુમચ્યુની પેઠે સારભાગ થઈણુ કરશે, જોવી આશા રાખવામા આવે છે

પથમાથી પણ પુરા કાઢવા જેવો દુર્જનોનો સ્વભાવ હોય છે, તેની પરવા કદી સત્પુરુષો રાખતા નથી સૂચ ઉગતા કાગડાઓ કાકા કતે છે અને મનુષ્યો સૂર્યને દેખી ખુલ થાય છે, તે રીતે કોઈ પણ જાગતમા સર્વ મનુષ્યોનો એક અભિપ્રાય મળતો નથી, તેથી મહાત્માઓ પોતાનું કાર્ય કરવાથી કદી પાછા હઠતા નથી, તે ન્યાયે ઉચ્ચ આશયથી અને જગતના કટ્યાણુ માટે બનાવેલો આ યોગદીપક અથ સર્વ મનુષ્યોના આત્માઓને પૂર્ણ શાંતિ આપનારો થાઓ

આ નથ છપાવનામા મદત કરનાર સુરત નિવાસી પ્રખ્યાત ઝવેરી હાનવીજ શેઠ ધર્મચંદ ઉચ્ચચંદના સુપુત્ર શેઠ લલિતભાઈ ધર્મચંદ છે, જેઓ સ્વભાવે શાંત, જૈનધર્મના અભિમાની, તથા ગમ્બીર અને મજબૂતના સ્વભાવના છે ચિદાનન્દ સ્વરોદયનો કેટલોક ભાગ તેમને હુમસમા વચાવ્યો હતો, તેથી તેમને યોગના ઉપર રૂચિ થઈ હતી, જેથી આ અથ છપાવીને જગતમા જૈનશાસનની ઉત્પત્તિ કરવાનું અને દુનિયાના જીવોને ધર્મ પ્રાપ્ત કરાવવાનું કાર્ય હાયમા લેવા તેમણે આ અન્યથને સહાય આપી, ઘણો લાભ સંપાદન કયા છે આ અથના પ્રદેશ સુધારવામા ઇચ્છસ્થ દૃષ્ટિથી સ્વોક્ષેમા તથા વિવેચનમા જે કંઈ ભૂલો રહી ગઈ છે, તેનું શુદ્ધિ અશુદ્ધિ પત્રક બનાવ્યું છે બીજી આવૃત્તિમા જે કંઈ ભૂલો જણાશે તેનો સુધારો કરવામા આવશે આ અન્યથ વાચન કરીને લભ્ય જીવો પરમસુખ પ્રાપ્ત કરો, એમ ઈચ્છીને, આ પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરવામા આવે છે જ્ઞાન્તિ જ્ઞાન્તિ જ્ઞાન્તિ

પોપ વદી ૨-શનિ }
સવત્ ૧૯૧૮-૬મણુ }

લી
મુનિ ચુદ્ધિસાગર

श्रीमद् बुद्धिमागरहृत

श्रीयोगदीपक मूलग्रन्थः ।

नम श्रीरुद्धिमानाय, सर्वदोषप्रणाशिने ।
केवलज्ञानसूर्याय, लोकपूज्याय तायिने ॥ १ ॥
सद्गुरुं पूज्यमानम्य, स्वाभाविकमुग्रोदधिम् ।
सर्वकर्मनिवृत्त्यर्थं, करोमि योगदीपकम् ॥ २ ॥
कोऽहमात्मा चिदात्म्यो, भिन्न पुद्गलभायत ।
रक्षत्रयीस्वरूपेण, सत्तातोऽस्मि स्वभायत ॥ ३ ॥
अस्म्यह प्रत्ययज्ञाता, जीवो भिन्नोऽस्ति देहत ।
इन्द्रियाण्यपि नैयात्मा, तथैव मनसोऽपि य ॥ ४ ॥
नास्ति घाणी तथैवात्मा, रक्त नास्ति जडत्वत ।
प्रत्यक्षादिप्रमाणेन, सिद्ध आत्मा हि शाश्वत ॥ ५ ॥
आत्माऽसङ्ख्यप्रदेशश्च, देहव्यापी चतुर्गती ।
केवलज्ञानभावेन, सर्वव्यापक इष्यते ॥ ६ ॥
व्याप्यव्यापकभावतः, सापेक्षात् स्फुट मतम् ।
नित्यानित्यप्रदादना, समामो जैनदर्शने ॥ ७ ॥
एकानेको नयेनात्मा, वाच्यावाच्यस्तथैवच ।
कर्त्ताऽकर्त्ता च हर्त्ता यै, सोऽपेक्षात् प्रभासते ॥ ८ ॥
सर्वस्मिन् सर्वतोभिन्नो, ज्ञानेन व्यक्ति स्वयम् ।
नयैर्ज्ञात स्वरूप मे, तथैव सप्तभङ्गन ॥ ९ ॥
पुत प्रियपदार्थेषु, ममत्त्र क्रियते मया ।
बाह्यभावात् प्रभिन्नोऽस्मि, तत्र रागो न युज्यते ॥ १० ॥
पुतोऽप्रियपदार्थेषु, द्वेषत्व क्रियते मया ।
प्रियाप्रियत्व मनस, कल्पित नास्ति ब्रह्मण ॥ ११ ॥

मीयन्ते सर्वतोभावा, अनेन ब्रह्मचक्षुषा ।
 आत्मेति कथ्यते तेन, सम्यगव्युत्पत्तियोगतः ॥ १२ ॥
 विज्ञानमात्मनो धर्मः, स्वान्यभावप्रकाशकम् ।
 आत्मनो ज्ञानपर्याये, लोकाऽलोक विलीयते ॥ १३ ॥
 आत्मन सर्वद्रव्येषु, श्रेष्ठता भाविताशुभा ।
 सहजानन्दभावेन, चारित्रमद्भुत स्फुटम् ॥ १४ ॥
 समितिगुप्तियोगेन, शुद्धधर्मसमुद्भवः ।
 सुखदुःखप्रसङ्गेषु, समश्चारित्रवान्स्मृत ॥ १५ ॥
 समो हर्षविषादेषु, समो मानापमानयोः ।
 स्तुतिनिन्दादिभावेषु, समश्चारित्रयोगिराट् ॥ १६ ॥
 ज्ञानगर्भितवैराग्य-मुत्तमं प्राप्य योगिराट् ।
 अक्षरं निर्मल शुद्ध, परमात्मपद भजेत् ॥ १७ ॥
 ममत्व ज्ञानिनः किं स्याद्, हेयादेयविनेकतः ।
 ममत्वोपाधिनिर्मुक्त, आत्मा मुक्तः प्रकीर्तितः ॥ १८ ॥
 मूर्च्छा परिग्रह ख्यात, उक्त सूत्रेषु सूरिभिः ।
 सूत्रसम्मतयोगेन, आत्मा सद्धर्ममाप्नुयात् ॥ १९ ॥
 बाह्यकार्याणि कुर्वन् सन्, मोहचेष्टा परित्यजन् ।
 भावचारित्रयोगेन, मुच्यते सर्वकर्मतः ॥ २० ॥
 सत्यक्तसर्वसकल्पो, निविकल्पसमाधिताम् ।
 सप्राप्य तात्त्विकानन्द-मश्नुते सयत स्वयम् ॥ २१ ॥
 मन स्थैर्य समासाद्य, दत्तलक्ष्योपयोगकः ।
 भवे मुक्तौ समत्वाच्च, स्वादते समतामृतम् ॥ २२ ॥
 साम्यामृतप्रसादेन, जीवन्मुक्तोऽभिधीयते ।
 सम्यग्दृष्टिगुणस्थाने, सापेक्षातो घटेत सः ॥ २३ ॥
 शुक्लेन परिणामेन, साम्यानन्दो विवर्द्धते ।
 ध्याता सम्यग् विजानाति, ध्यान हि ज्ञानयोगतः ॥ २४ ॥
 मनश्चञ्चलता प्राप्य, यत्रतत्र परिभ्रमत् ।

स्थिरता लभते नैव, आत्मनो ध्यानमन्तरा ॥ २५ ॥
 चित्ते वशीकृते सर्वं विजानीयाद्वशीकृतम् ।
 वशीकरणाय चित्तस्य, सर्वोपायाः प्रजल्पिताः ॥ २६ ॥
 ज्ञानदर्शनचारित्र्य, -वीर्यानन्दनिकेतन ।
 आत्माराम सदा ध्येय, सर्वशक्तिमय सदा ॥ २७ ॥
 स्वप्नयद् बाह्यभावेषु, समत्व नैव युज्यते ।
 तथैव द्वेष्यता तत्र, ज्ञानिनो नैव युज्यते ॥ २८ ॥
 नैव स्त्रीशत्रुभोज्यादि, पदार्था मोहहेतुका ।
 मोहबुद्ध्या स्वयं तत्र, द्विषन् रज्यन् विमुह्यति ॥ २९ ॥
 रागस्य हेतवो ये ये, भजन्ते द्वेषहेतुताम् ।
 सानुकूलप्रतिकूल, -मनोवृत्तिप्रसङ्गत ॥ ३० ॥
 रागरूपा मनोवृत्ति, द्वेषरूपा तथैव च ।
 रागद्वेषविनिर्मुक्त, मनो मोक्षस्य कारणम् ॥ ३१ ॥
 अज्ञानेन स्वयं जीवो, बाह्यभावेषु गज्यति ।
 ज्ञानात्मा तु विवेकेन, जडेषु नैव रज्यति ॥ ३२ ॥
 अहिंसाया प्रतिष्ठाया, वैरत्याग इति श्रुति ।
 साम्यभाषप्रतिष्ठाया, प्रत्ययस्तस्य जायते ॥ ३३ ॥
 साम्यात्मा नैव यन्नाति, कर्माणि निन्तु छेदकृत् ।
 साम्यात्मा पूर्णयोगी स्याद्, योगशास्त्रेषु सम्मतम् ॥ ३४ ॥
 शुद्धानन्दस्य भोक्ता स्यात्-समात्मा भगवद्गिरा ।
 समत्वं सर्वभावेषु, जीवाजीवेषु सम्मतम् ॥ ३५ ॥
 समत्वमात्मनो धर्मो, रागरोषविवर्जनात् ।
 समुल्लसति जीवेषु, तत्त्वसम्मुखदृष्टिषु ॥ ३६ ॥
 घोरकर्माणि कुर्वाणा, जना यान्ति परा गतिम् ।
 साम्यभाषप्रतापेन, तस्मात्त प्राप्नुमुत्पहे ॥ ३७ ॥
 साम्यादात्मस्थिरीभावो, वीर्योद्धास प्रवर्धते ।
 क्षपकश्रेणिमारुह्य, भव्यो याति शिवगृहम् ॥ ३८ ॥

साम्यमेवहि चारित्र, सर्वदा सम्मतं स्फुटम् ।
 फल ज्ञानस्य साम्य वै, सूत्रेषु तत्प्रकीर्तितम् ॥ ३९ ॥
 आत्मज्ञान विना नास्ति, समत्वं कापि विद्धि तत् ।
 आत्मज्ञानाय भव्यंश्च, यतितव्य पुनः पुनः ॥ ४० ॥
 आत्मज्ञानेन भव्यात्मा, निर्मलध्यानमश्रुते ।
 आत्मज्ञानफल ध्यानं, ध्यानश्च साम्यमेव हि ॥ ४१ ॥
 ध्यान क्रियास्वरूपश्च, साम्य क्रियास्वरूपकम् ।
 तयोः किञ्चिद्विग्रेपोऽस्ति, भासते सत्यनुभवे ॥ ४२ ॥
 प्राधान्यं शुद्धवीर्यस्य, ध्याने भवति निश्चलम् ।
 शुद्धवीर्यं क्रियारूप, क्षयोपशमभावतः ॥ ४३ ॥
 क्षयोपशमरीर्यात्मा, क्रियैव ध्यानमात्मनः ।
 आत्मधर्मस्थिरीभावे, ध्यानं हि ज्ञानसङ्गकृत् ॥ ४४ ॥
 अतो ज्ञानक्रियाभ्याश्च, मुक्तिः सूत्रे प्रदर्शिता ।
 एकान्ततोहि मिथ्यात्वं, मेकान्तवाददर्शनाम् ॥ ४५ ॥
 सप्तभगीनयोपेतं, सम्यक्स्याद्वाददर्शनम् ।
 आत्मज्ञानाय विज्ञेय, भव्यजिज्ञासुभिः शुभम् ॥ ४६ ॥
 आत्मधर्मं समालम्ब्य, यतितव्य मुमुक्षुभिः ।
 आत्मा हि ज्ञापनीयश्च, भव्यानां शर्महेतवे ॥ ४७ ॥
 आत्मज्ञानोपदेशेन, भव्यानामुपकारका ।
 तीर्थकृत्स्य समासाद्य, यान्ति मुक्तिगृहं शुभम् ॥ ४८ ॥
 सर्वपरोपकारेषु, देवनाया उपक्रिया ।
 प्राप्नोति श्रेष्ठता सत्या, सतामेतादृशी स्थितिः ॥ ४९ ॥
 द्रव्यपरोपकारेण, साध्या भावोपकारता ।
 निष्कामवृत्तितो भव्यं, साध्यं लक्ष्यं सुखास्पदम् ॥ ५० ॥
 दत्तलक्ष्योपयोगेन, वर्त्तितव्य मुमुक्षुणा ।
 आविर्भावः सुखान्धेस्तु, जीव परात्मता व्रजेत् ॥ ५१ ॥
 यादृक् सिद्धस्वरूपं मे, तादृग् भेदस्तु कर्मणः ।

विद्याभ्यास दूरत परिहृत्य परमतत्त्वेतरमानिनो जडवस्तुपङ्क्ति-
निमग्ना उत्तरत्र भविष्यन्तीति सभाव्यते । तस्मादिदानीन्तने
काले, दयाप्रधानास्तत्त्ववेदिन परमोपकारिणो महात्मानो यदि
प्रयासजातमविगण्य मृषाध्वसेविनो जनाधोपदेक्ष्यन्ति,
चेदणीयसा कालेन सत्तत्त्वविमुखाणां साध्याऽपि स्थिरीभविष्य-
तीति स्फुटमनुमीयते । आत्मतत्त्वानभिज्ञा इदानीं बहुशो
जना विलोक्यन्ते, तत्कारणन्तु प्रत्यहमहिकसुखयाञ्छाया
समुत्पन्नधिया तेषां मनासि तत्रैव लब्धस्वास्थ्यानि निजात्मत-
त्त्वविचिन्तने विधुराणि भवन्तीति विभावनीय विशेषज्ञैः ।

प्राप्तप्रमादतिमिरोध्यात्मतत्त्वविमर्षणेऽसमर्थो जनव्रातोऽधुना
केवल शारीरिकशर्मलोलुपो भवःखीविमर्दनोपाय रचमानो
दिक्षु विदिक्षु विमूढ इवेतस्ततो बन्धमीति । इदमेव भारत वर्षे
कतमस्मिन्समये योगविद्याप्रभावेण महत्तरभाग्यास्पद व्यज-
पीदिति साम्प्रतमपि प्राचीनमहामुनिरचितानामध्यात्मयोग-
शास्त्राणां समवलोकनेन निश्चीयते । इदानीमनात्मविद्यावि-
शोधने उद्धकक्षो जनसमुदायो यथा व्यापृतस्तत्रैव पुरा
परात्मविद्याविशोधनेन जनप्रयास सफलीक्रियते स्म । प्राक्-
नानामध्यात्मविदा मानवोत्तमानामाचारप्रमुखगुणव्यूह स्मृति-
गोचर विधाय साम्प्रतकालीनजनसंस्थाविलोकनेन च केषां
सहृदयानां हृदयानि शितेतराश्रुमौक्तिकमालाभिर्नोविरा-
जन्ते । यद्यप्येवमस्ति, तथाप्येतदध्यात्मतत्त्वरसिकैस्तच्छुद्धिं
समीहमानैर्नृभिर्नाङ्गीकर्तव्यम्, यतो यद्वस्तु प्राप्त्युपाये यादृश
प्रयासभूयस्त्व विद्यते, तादृश्येव तद्वस्तुलाभे सुखसम्पत्तिरनु-
भूयते । बाह्यभावा यद्यपि सुखेन साध्या विद्यन्ते, परात्मतत्त्व-
ज्ञानन्तु विपुलतरश्चमनिष्याद्य सभाव्यते, तथाप्यनुकूलसाधन-
सम्पत्त्या द्रव्यज्ञानकलापसमृता नृजातिं समासाद्य तस्मिन्नेव
सर्वथा यतितव्यम् । यतः (रुते ज्ञानान्न मोक्ष) इत्यादि बहुवि-

द्यागमप्रामाण्याद्धेयोपादेयलक्षणो धर्मः समाराधनीयः । तथा-
चोक्त योगविन्दौ

व्रतानि सातिचाराणि, सुकृताय भवन्ति न ।

अतिचारास्ततो हेयाः पञ्च पञ्चव्रते व्रते ॥ १ ॥

परिशुद्धप्रवचनाधिगमातिशायिधर्मकथाविसंवादिनिमित्तादि-
लक्षणस्य तस्य तस्य कल्याणस्य योगेन मोक्षबीजाधानादि-
रूपं सत्त्वार्थमेव विदधानो यो वरबोधिमान्भवेत् स प्रकृष्ट,
भव्यसत्त्वप्रयोजनकारितीर्थकृत्पदं प्राप्नोति, तथा चैतत्प्रकारेण
स्वजनमित्रदेशादिविशेषगतं परमार्थस्य यो बोधिप्रधानो जीवो
विचिन्तयेत्, स परोपकाररूपाच्चिन्तानुष्ठानाच्च न केवल परो-
पकारी तीर्थकृद्भवेत्, किन्तु देवदानवमानवादिमाननीयम-
हिमा, तीर्थकराग्रिमशिष्यः प्रशस्तबुद्धिर्गणधरोऽपि जायेत ।
तथैव जरामरणादिदारुणदहनदह्यमानभवभवनोदराहूर-
मात्मनि काशनं यः सवेगशाली चिन्तयति, स स्वप्रयोजनमात्र-
प्रतिबुद्धमानसः सततमेव द्रव्यभात्रमुण्डनप्रधानो मुण्डकेवल-
दर्शनवान् भवेत् ।

संग्रेहस्य लक्षणञ्चेत्थम् ।

तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिसाप्रबन्धे

देवे रागद्वेषमोहादिमुक्ते ।

साधौ सर्वग्रन्थसन्दर्भहीने

सवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुरागः ॥ १ ॥

इदानीं दुःपमसुपमाख्ये पञ्चमारकेऽपि योगजन्यं फलं
प्रत्यक्षतया प्रायो त्रिलोक्यते । तदन्यदामपौषध्यादिप्राप्तिरूप
फलमागमभाषितं श्रूयते ।

तथा च.

अर्लाल्यमारोग्यमनिष्ठुरत्वं

गन्धः शुभो मूत्रपुरीषमल्पम् ।

चतुर्गोऽग्रणीर्मोक्षो, योगस्तस्य च कारणम् ।

ज्ञानश्रद्धानचारित्र-रूपरत्नत्रयञ्च सः ॥ २ ॥

योगः सर्वाग्रिपद्धती-विताने परशु श्रितः ।

अमूलमन्नतन्त्रञ्च, कर्मणं निर्वृतिश्रियः ॥ ३ ॥

भूयासोऽपि हि पाप्मानः, प्रलयं यान्ति योगतः ।

चण्डयाताद्धनघना- धन घन घना इव ॥ ४ ॥

क्षिणोति योगः पापानि, चिरकालार्जितान्यपि ।

प्रचितानि यथैधासि, क्षणादेवाशुशुक्षणिः ॥ ५ ॥

अथ प्रकारान्तरेण श्रीमद्धरिभद्रसूरियोगमाहात्म्यादेव परलो-
कसिद्धिं प्रतिपादयन्नाह ।

ब्रह्मचर्येण तपसा, सद्बेदाध्ययनेन च ।

विद्यामध्वविशेषेण, सत्तीर्थासेवनेन च ॥ १ ॥

पित्रो सम्यगुपस्थानाद्, ग्लानभैषज्यदानतः ।

देवादिशोधनाच्चैव, भजेज्जातिस्मर पुनः ॥ २ ॥

तस्मात्तत्त्वान्तरप्राप्तिरपि निष्पन्नयोगेनैव समासाद्यते ।

तदुक्तं तैरेव

एवञ्च तत्त्वसंसिद्धेर्योग एव निबन्धनम् ।

अतो यन्निश्चितैवेयं, नान्यतस्त्वीदृशी क्वचित् ॥ १ ॥

अतोऽत्रैव महान्यस्तत्तत्तत्प्रसिद्धये ।

प्रेक्षाग्रता सदा कार्यो, वादग्रन्यास्त्वकारणम् ॥ २ ॥

तस्मात्तपोनिर्धूतकल्मषैर्योगमार्गमिद्धि श्रीमद्धेमचन्द्राचार्य-
प्रभृतिभिर्भक्तिप्रियद्विजादवहुलकलिकालयोगिहितार्थं मतिमोहा-
न्धकारप्रदीपप्रख्यानानि प्रवचनानि समर्थितान्यनेकश सन्ति ।

एतदेव दर्शयति

वादाश्च प्रतिवादाश्च, वदन्तो निश्चितास्तथा ।

तत्त्वान्तं नैव गच्छन्ति, तिलपीलकमद्भुतौ ॥ १ ॥

एव सति कस्तत्र तत्त्वप्रतिपत्त्युपाय इत्याशङ्क्याह

अध्यात्ममत्र परम, उपाय परिकीर्तितः ।

गतौ सन्मार्गगमन, यथैव ह्यप्रमादिन ॥ २ ॥

मुक्तास्तातोरादसघट्ट-मध्यात्ममनुचिन्त्यताम् ।

नाविधूते तमस्स्कन्धे, ज्ञेये ज्ञान प्रवर्तते ॥ ३ ॥

सदुपायाद्ययं गति-रपेयस्य तथैव हि ।

नेतरस्मादिति प्राज्ञ, सदुपायपरो भवेत् ॥ ४ ॥

सदुपायश्च नाध्यात्मा-दन्यः सन्दर्शितो बुधैः ।

पुराण कित्वादोऽपीह, भगवधौ सुमुदेहिनाम् ॥ ५ ॥

इतोऽन्यथा प्रज्ञं तत्र न सिद्ध्यति, तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
तत्प्रार्थिभिः सद्योगप्रवृत्तिप्रतिपत्त्यर्थं तत्प्रतिपादकानि प्रवच-
नानि सततं परिशीलनीयानि, सत्यतत्त्वमेव परिग्रहणीयम्,
न तु पक्षपातिना भवितव्यम्, यदुक्तमागमे,

आत्मीयं परकीयो वा, कः सिद्धान्तो विपश्चिताम् ।

दृष्टेष्टावाधितो यस्तु, युक्तस्तस्य परिग्रहः ॥ १ ॥

इत्थमवधार्य मतिमद्भिः सार्वदर्शनिकैरयं सस्कृतपद्योपनि-
षद्वो योगदीपकारयो गुर्जरभाषया परमहृद्यया समलङ्कृतो
ग्रन्थो दृष्टिपथमवश्यतया नेतव्यः । अस्य ग्रन्थस्य प्रणेता,
साम्प्रतकालीन साक्षरजैनजैनेतरवर्गसामान्यं परोपकाररसिको
योगनिष्ठमुनिवर्त्यबुद्धिसागरश्रमण आर्यावर्त्ते विजयतेतराम् ।
अस्मिन्योगदीपकारये परमपावनीये ग्रन्थे, ज्ञान दर्शन-
चारित्रादिविभेदेन, योगमार्गस्थानेके भेदाः प्रदर्शिताः, तत्र
मुख्यतया सहजयोगस्य विस्तारो दरीदृश्यते, हठयोगस्यापि च
जैनसिद्धान्तानुसारेण तत्र तत्र सविस्तरं प्रतिपादनं स्फुटतामा-
वहति, मोक्षमार्गोपासकानां अव्यजनानामथ योगदीपकग्रन्थो
दीपकवत्सम्यगुपकारी भविष्यतीति मदीयो निश्चयः । अस्य

ग्रन्थस्य विशेषतोऽभिशंसनेनालम्, किन्तु मध्यस्थदृष्टिधारका
 गुणानुरागिणो जनाः स्वयमेवास्य ग्रन्थस्य विलोकनेनावग-
 तार्था. प्रस्तोतारो भविष्यन्तीति निर्विवादम् ॥ भारतभूमिविभू-
 षणायमानेन सर्वत्र प्रख्यातिभाजा बुद्धिसागरेणैव योगदीपक
 रचयित्वा भारतवासिना जनानामुपर्य्यनल्पोपकारो विहितो-
 ऽस्त्यतो मुनिवर्य्यश्रीमद्बुद्धिसागरः प्रशस्तधन्यवाद वरीभर्त्ति
 "परोपकाराय सता विभूतयः" इति न्यायाऽनुसारेण ॥

शिवमस्तु सर्वजगतः, परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः ।

दोषाः प्रयान्तु नाशः, सर्वत्र सुखीभवन्तु लोकाः ॥ १ ॥

ले० भाईशङ्करशास्त्री

योगદીપક.

શુદ્ધિપત્રક.

પૃષ્ઠ	વિટી	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૪	૧૬	અસદીયકૃત	અસદીય
"	૧૮	તેનાં	તેના
૪	૬	અગૃતિ	અગૃતિ
"	૧૮	શીઘ્ર	શીઘ્ર
૫	૨૬	સદ્ગુર	સદ્ગુર
૬	૧૯	રયાશ	રયાશા:
"	૨૩	નો	અને
૮	૩	સત્તાત્તોક્ષિ	સત્તાતોઽક્ષિ
૧૪	૧૬	પ્રદેશ	પ્રદેશૈ
૧૫	૧૭	છતા	છતા
૨૨	૩	અસદીયકૃત	અસદીય
૨૭	૧૨	અસદીયકૃત	અસદીય
૩૨	૧૯	માવછે	માને છે
૩૫	૨૪	કરનાઓ	કરનારાઓ
૩૭	૧૬	સમાપય	સમાસાય
૪૩	૨૦	રસે	રસને
"	૩૧	સાદાઠ	સયાદાઠ
૪૬	૧૯	અસદીયકૃત	અસદીય
૪૭	૨૦	અપુરુષ	અશ્વપુરુષ
૫૨	૨૩	જીવ	જે જીવ
૫૩	૧૫	દ્વેષક	દ્વેષ
૫૪	૨૬	તેમ તેમ	તેમ
૫૬	૧૩	શિવમહમ્	શિવ મુહમ્
૬૫	૫	દેશના	દેશના
૬૯	૫	ક્રિયાઓનો	ક્રિયાઓની,
૭૧	૧૭	કરવાય છે	કરવાય છે
૮૦	૨૬	માધ્યસ્થ	માધ્યસ્થ
૮૧	૧૩	પરમાત્માન	પરમાત્માન
"	"	હ	હ
૮૩	૫	પ્રતોપન	પ્રતાપેન

"	૮	અસાદીયકૃત	અસાદીય
૧૦૪	૩૩	ભૃકુટિ	ભૃકુટિ
૧૦૭	૨૮	કામીપડે	કાળપડે
૧૧૧	૨૨	ભય છે	થાય છે
૧૧૨	૧૫	તત્ત્વને પૃથ્વી જે	જેને પૃથ્વીતત્ત્વ
૧૧૩	૧૯	માન	મા ય
૧૨૨	૮	આવતા	આવતા
૧૨૬	૩૪	તત્ત્વ	તત્ત્વ
૧૩૪	૩૦	મત્સ્યાહાર	(૫) મત્સ્યાહાર
૧૩૫	૧૧	ઇદ્રિયોના	ઇદ્રિયોના
"	૧૪	સાભાળ	સાભાળ
૧૪૪	૪	પાસમા	પાશમા
૧૫૦	૧૦	લોભથી	લોભના
૧૫૨	૧૦	સર્વથા	સર્વ
૧૬૩	૬	સમજવુ	સમજવુ
૧૭૧	૧૯	પ્રમાણ	પ્રમાણ
"	૨૨	દેહિપ્યમાન	દેહીપ્યમાન
"	૨૪	લિજ્જલ	લિજ્જલ
૧૮૫	૮	અમરકારીક	અમરકારક
૨૦૧	૯	પરિચ્છેદ,	પરિચ્છેદ
૨૧૦	૭	કરીયામ	કરીમયા
૨૩૦	૧	આવશ્ય	આવશ્યક
૨૪૦	૨૭	ધમમ	ધમમા
૨૪૬	૧૫	મનમાં	મનમાથી

શું તમે ગ્રાહક નથી ? હોવાજ નોંધવું.

વિજ્ઞાપિત્ર પત્ર.

અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મહાત્મા તરફથી 'બુદ્ધિપ્રભા' નામનું માસિક બે વરસથી પ્રગટ થાય છે જેમા પુણ્ય ગુરુવર્ય મુનિ શ્રી બુદ્ધિ-સાગરજીના, તેમજ કેટલાક જૈન વિદ્વાનોના લેખો પ્રગટ થાય છે ચોડાજ સમયમા તેના ગ્રાહકની સખ્યા ૧૦૦૦ જેટલી થવા પામી છે અને જૈન ક્ષેત્રમા તે સારી રીતે વખણાતું થયુ છે આ માસિકના ગ્રાહક થવાથી બે પ્રકારના લાભ મેળવવાની તક મળે છે એક તો ઉત્તમ પ્રકારના જૈન ધર્મ સબંધી લેખોનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને તેની સાથે આ માસિકમાથી જે કંઈ નશે રહે તે બોર્ડિંગમા ખર્ચાવાનો હોવાથી બોર્ડિંગને પણ સહાય આપવાનું પુણ્ય હાંસીલ થાય છે

આ માસિકનુ વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ માથે રૂ ૧-૪-૦ છે સ્થાનિક રૂ ૧-૦-૦

આ માસિકના ગ્રાહકોને ઓછી કીંમતે પુસ્તકો મળવાનો પ્રસંગોપાત લાભ મળે છે

લખેા
બુદ્ધિપ્રભા ઓફીસ,
શ્રી જૈન શ્રેતાખર બોર્ડિંગ,
નાગોરીશરાહ—અમદાવાદ.

અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મહાત્મા તરફથી
પ્રગટ થયેલ,
શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી અન્થમાળા
અવશ્ય વાંચો.

આ અન્થમાળામાના ગદ્ય અને પદ્યના દરેક અંશો વાંચીને મનન કરવા લાયક છે મુનિશ્રીની લેખનશૈલી સમસ્થાવવાળી હોવાથી દરેક ધર્મવાળાઓ પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે, અન્થો અધ્યાત્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર છે આવા ઉત્તમ અન્થો તદ્દન નજીવી કિંમતે પ્રગટ કરવાની પહેવ આ મહત્ત્વની કરી છે

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી અન્થમાળા-પ્રગટ થયેલ અન્થો.

અ શાક

૦ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૧ લો

૧ અધ્યાત્મ વ્યાખ્યાન માળા

૨ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૨ લો

૩ " ભાગ ૩ લો

૪ સમાધિ સતકમ્

૫ અનુભવ પદ્યિકા

૬ આત્મપ્રદીપ

૭ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૪ થો

૮ પરમાત્મદશન

૯ પરમાત્મજ્યોતિ

૧૦ તત્ત્વબિંદુ

૧૧ ગુણાનુરાગ (આવૃત્તિ ત્રીજી)

૧૨ ૧૩ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૫ થો તથા જ્ઞાનકિષીકા

૧૪ તીથયાત્રાનું વિમાન (આવૃત્તિ ત્રીજી)

૧૫ અધ્યાત્મ ભજનસંગ્રહ

૧૬ ગુરુબોધ

૧૭ તત્ત્વજ્ઞાનકિષીકા

૧૮ ગર્જુલી સંગ્રહ

૧૯ આવક ધર્મસ્વરૂપ ભાગ ૧ લો (આવૃત્તિ ત્રીજી)

૨૦ " " " ભાગ ૨ લો (આવૃત્તિ ત્રીજી)

૨૧ ભજન પદ્યસંગ્રહ ભાગ ૬ થો

૨૨ વચનામૃત

૨૩ યોગગીયક

કી ર આ પા

૦-૮-૦

૦-૪-૦

૦-૮-૦

૦-૮-૦

૦-૮-૦

૦-૮-૦

૦-૮-૦

૦-૮-૦

૦-૧૨-૦

૦-૧૨-૦

૦-૪-૦

૦-૧-૦

૦-૬-૦

૦-૧-૦

૦-૬-૦

૦-૪-૦

૦-૬-૦

૦-૩-૦

૦-૧-૦

૦-૧-૦

૦-૧૨-૦

૦-૧૪-૦

૦-૧૪-૦

અન્થો નીચલા સ્થળેથી વેચાણ મળશે.

૧ અમદાવાદ-જન બોર્ડિંગ-કે નાગેરીસરાહ

૨ મુખ્ય-મેસર મેથલ હીરજની ક-કે પાશ્વરુદી

૩ " " શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મડળ-કે ચપાગલી

૪ પુના-શા વીરવ. કૃષ્ણજી-કે વૈતાલપેક

યોગનિધ મુનિમહારાજ શ્રી બુદ્ધિસાગરજીરચિત

યોગદીપક.

યાને યોગસમાધિ

અથ યોગદીપકઃ પ્રારમ્ભ્યતે.

મકલમ્

નમઃ શ્રીવૃદ્ધમાનાય-સર્વદોષપ્રણાશિને ।

કેવલજ્ઞાનસૂર્યાય-લોકપૂજ્યાય તાયિને ॥ ૧ ॥

ગાઁદાર્ય — રક્ષણ કરનાર, લોકમા પૂજ્ય, કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્ય, સર્વ દોષના નાશ કરનાર, એવા શ્રીવધમાન નામના ચોવીસમા તીર્થકરને નમસ્કાર થાઓ

પરમાર્થ — ચોવીસમા તીર્થકર શ્રી મહાવીરસ્વામીએ ધર્મદેશના આપી જગતનો ઉદ્ધાર કર્યો છે આર્યભરતજ્ઞેનમા ચૈન યુદ્ધી ૧૩ ના દીવસે ક્ષત્રિયકુલ નગરીમા જન્મ્યા હતા ક્ષત્રિયવંશી સિદ્ધાથ રાજાને સર્વ ત્રિશયા ક્ષત્રિયાણીના પેટે અવતર્યા હતા જન્મતાજ ચોસઠ ઇન્દ્રોએ મેરુપર્વત ઉપર તેમનો જન્મભિષેક કર્યો હતો બાલ્યાવસ્થામાં ત્રણ જ્ઞાનસહિત હતા મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન-તેમા પચ્ચઇ નિદ્રા અને છઠ્ઠા મનથી જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તેને મતિજ્ઞાન કહે છે— દાનશાળીનું જે જ્ઞાન તેને શ્રુતજ્ઞાન કહે છે ઇન્દ્રિયોની મદદ વિના આત્માના પ્રદેશોથી રૂપીપદ્મથનું જે જ્ઞાન થાય છે તેને અવધિજ્ઞાન કહે છે પૂવકર્મના ઉદયે બાલ્યાવસ્થામા અનેક પ્રકારના રાતાપેદનીય સુખો લોગ પતા હતા યુવાવસ્થામાં યશોદા રાણીની સાથે પરણ્યા હતા તેમને એક પુત્રી થઈ હતી અગવીશ વર્ષે શ્રી વીરપ્રભુના માતા અને પિતા સ્વર્ગસ્થ થયા ત્રીશ વર્ષે ભગવાને ઇન્દ્રો અને રાત્રઓએ કરેલા ઉત્સવપૂર્વક દીક્ષા અગીકાર કરી બાર વર્ષ પર્વત ધ્યાન તપશ્ચર્યા કરીને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું બેતાવીશમા વર્ષથી ત્રી મહાવીરપ્રભુ સવસ્ર થઈ ઇન્દ્રરચિત સમવસરખુમા બેસી ઉપદેશ દેવા લાગ્યા અગુવિંધસઘની સ્થાપના કરી શ્રી મહાવીર

પ્રભુ અનત ગુણગણધુમ્ન હતા તેમણે રાગદ્વેષઆદિ સર્વ દોષોનો નાશ કર્યા કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂચ પ્રભુ હતા પ્રભુના દેવ-જ્ઞાનમાં જડચેતન સર્વ પદાર્થો ભાસતા હતા જ્યારે પ્રભુને કેવલજ્ઞાન થયું ત્યારે તે નાશ જગતની પૂજ્ય થયા જન્મથી માડી ભગવાન ત્રણ જગતપૂજ્ય હતા કિંતુ જ્યારે કેવલજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે વિશેષતઃ પૂજ્યતાને પામે છે ઉપદેશનાથી સર્વ જીવોને હુ જમાવી જમાવે છે માટે પ્રભુ સર્વ જીવો રક્ષણ કરનાર છે ઉપરના વિરોધલોથી ભગવાન જ્ઞાનાતિશય, વચનાતિશય અપાયાપગભાતિશય અને પુનતિશય એ ચાર અતિશયવત છે, એમ સૂચન કર્યું સર્વોદ્દેશ્યાર્થિને એ વાક્યથી ભગવાને સર્વ દોષનો નાશ કર્યો જ્યાં ઘાતિકર્મરૂપ જે અપાય (હરકત) તેનો નાશ કયા તેથી ભગવાન વચનાતિશયસપ્ન છે એમ સિદ્ધ થયું ભગવાન કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂચ છે તેથી જ્ઞાનાતિશયસમ્પન્ન સિદ્ધ કયા લોકપૂજ્યથાય, આ વિરોધલુની ભગવાન ચોમક ઇન્દ્ર, અકલ્પતિઆદિ મુરુરવૃન્દપરિપૂજ્ય છે માટે પૂજાતિશયસપ્ન કયા તાલિને એ વિરોધલથી ભગવાન વચનાતિશયસપ્ન સિદ્ધ છે એમ સિદ્ધ થયું ઉપદેશનાનીજ સર્વ જીવોનું રક્ષણ થાય છે માટે એ વિરોધલની સાથકતા છે

ચાર વિરોધલોવડે ચાર અતિશય સૂચન કયા તેમા વિરોધલ ક્રમ હેતુ દર્શાવે છે સર્વોપગ્રણાશિને એ વિરોધલ પ્રથમ મુક્યુ છે તેની સાથ કતા હેતુપૂર્વક સિદ્ધ છે જ્યારે ભગવાન ધ્યાન ધરે છે, ત્યારે શુકલપરિણામના યોગે ક્ષપકમેણિ આક્રમા ગુણસ્થાનકથી આરોહે છે આરમા ગુણકાણના અને જ્ઞાનાવરણીય, દશનાવરણીય મોઢીય, અને અતરાય એ ચાર ક્રમનો નાશ કરે છે ત્યારે તેરમા ગુણસ્થાનકમાં અનતજ્ઞાન, અનતલક્ષન, ક્ષાલિકચારિન અને ક્ષાલિકવીય એ ચાર અતિશયધુમ્ન થાય છે પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીયાદિ યોગનો નાશ થાય છે ત્યારે કેવલજ્ઞાનાદિ ઉત્પન્ન થાય છે સર્વ ગુણમા કેવલજ્ઞાનની ગુણ્યતા છે, માટે સમજવું કે, દોષનો નાશ થયા બા કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂચનો ઉદય થાય છે કેવલજ્ઞાનરૂપ સુવાદ્ય થયા પછી, ચોમક ઇન્દ્રો આની સમવસરણ રચે છે અને સર્વ પૂજે છે, માટે જ્ઞાનપથાત્ પૂજાતિશય જણાવ્યો સમવસરણમા એમ બા. અને પૂજ્યપણ પ્રાપ્ત થયા બા. ભગવાન દેશના દે છે માટે તાલિને એ વિરોધલથી વચનાતિશય જણાવ્યો

આ ચાર અતિશય જેનામા હોય તે દેવ કહેવાય છે રાગાદિ દોષનો નાશ કરનાર વીતરાગ વિના અથવા કોઈ દેવ નથી તેમજ રાગદ્વેષનો નાશ કયા વિના કોઈ સર્વજ્ઞ પશુ થઈ શકતો નથી અથવા જે ઈશ્વરને

માને છે તેનામા જગત્કર્તૃત્વ વગેરેની ઉપાધિયોનો આરોપ કરે છે તેથી તે રાગદ્વેષરહિત સિદ્ધ થતો નથી ત્યારે તે જ્ઞાનાતિશયથી યુક્ત ગી રીતે હોઈ શકે ? અને જ્યારે જ્ઞાનાતિશયયુક્ત ન હોય ત્યારે પૂર્ણતિશય અને વ્યનાતિશય સયુક્ત શી રીતે હોઈ શકે ? અર્થાત્ ન હોઈ શકે કેટલાક અનાદિકાળથી ઈશ્વરને નિરાકાર માને છે તેનામા વાખીના અલાવે ઉપદેશ થટી શકે નહિ તેના મતમા ઉપદેશ દેનાર ઈશ્વર સિદ્ધ ઠરી શકે નહીં ત્યારે તેમના દરીનના પુસ્તકોનુ ગ્રામાખ્ય સિદ્ધ કરે નહિ એમ કહેતુ મધાર્થ છે કેટલાક જગત્નો બનાવનાર ઈશ્વર માને છે અને તેઓ સર્વ જીવોનુ રક્ષણ કરનાર ઈશ્વરને કહે છે ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદીના મતમા રમણુ કરનાર એ વિશેષણની સિદ્ધિ થતી નથી જગત્નો બનાવનાર ઈશ્વર છે તેના મતમા અનેક દોષો આવે છે પ્રથમ તો ઈશ્વરને જગત્ બનાવવાની જરૂર શુ ? કોઇને અથ બનાવ્યા, કોઈને મુખી બનાવ્યા, ત્યારે હુ ખીનુ રક્ષણુ કરવુ, ઇલાહિ સિદ્ધ થતુ નથી એકને મારવો એકને વૈભવ આપવો આવુ વર્તન રાગદ્વેષ વિના હોઈ શકે નહિ, અને જેને રાગદ્વેષ હોય તે પરમાત્મા શી રીતે કહેવાય ? અલબત્ત કહેવાય નહિ આ સખની વિરોધ અપિકાર બેવો હોય તો ઇસ્મદોયકૃતપરમામવર્ણન અન્થ વાચવો

જે લોકો જગત્ના સર્વ પદાર્થને ક્ષણે ક્ષણે ક્ષય સ્વભાવવાળા માને છે તેના મતમા ઈશ્વર પણ ક્ષણે ક્ષણે નષ્ટ થનાનો આત્મા પણ ક્ષણે ક્ષણે નષ્ટ થવાનો ત્યારે કોઈ ઈશ્વર તેમના મતમા સદાકાળ રહેનાર સિદ્ધ કરે નહિ એ સ્વાભાવિક છે, માટે આ ત્યાર અતિશય વીતરાગદેવ નિના અન્યન સિદ્ધ કરતા નથી માટે શ્રીમહાવીરપ્રભુ તેજ ખરેખર દેવ છે જે દેવો પોતાની પાને ઓળો રાખે છે તેમનામા રાગ છે અને જ્યા રાગ છે ત્યા દ્વેષ છે તેથી તે પણ દોષરહિત વીતરાગ દેવ કહેનાય નહીં કેટલાક મતવાળા, આત્મા અને કર્મનો સબધ માનતા નથી, તેથી તેમણે માનેલા દેવમા ભર્વજપાત્રુ નથી એમ સિદ્ધ કરે છે તેથી તે પણ ઈશ્વર કહેવાય નહીં કેટલાક પશુ પખીમા આત્મા માનતા નથી એવાઓના પુસ્તકો નાનિના બનાવેલા નથી એમ સિદ્ધ થાય છે તેથી તેમના મતમા પણ ત્યાર અતિશયમયુક્ત ઈશ્વર ગિદ્ધ કરતો નથી કેટલાક નીતિધર્મનેજ માનનારા છે પણ સમજવાનુ કે જ્યારે આત્મા અને કર્મની સિદ્ધિ ન માનવામાં આવે તો નીતિધર્મની સિદ્ધિ કરતી નથી આત્મા હોય તો નીતિ હોઈ શકે, પણ યુગ્યપાપાદિ માન્યા વિના તો નીતિનો મહેલ કંપનારૂપ કરે છે, અને તેથી તેમના મતમા યથાર્થ ઉપદેશ સર્વજ્ઞ નહીં હોવાને લીધે તે મન પણ સિદ્ધ કરતો નથી જ્યારે યથાર્થ ઉપદેશ વીતરાગદેવ સિદ્ધ કરે છે ત્યારે સવ તત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે આના ઉત્ત ગુણુવિશિષ્ટ ત્રી

મહાવીરપ્રભુ સિદ્ધ કરે છે માટે અમો તેમને દેવ માની નમસ્કાર કરીએ છીએ એમ મૂન રસોકમા જણાયુ છે

ચાર અતિસયયુક્ત એવા શ્રી મહાવીરપ્રભુને નમસ્કાર કરવાથી શું ફળ ર તેના પ્રાપ્તિપ્રમાણ જણાવે છે કે, શ્રીમદ્ભગવાન્ મહાવીરે જે જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા છે તે ગુણો પ્રાપ્ત કરવા લેખકની તીર્થેગ છે ઉત્તમ ગુણોને નમસ્કાર કરતા આત્મામા વિનયગુણની જાયેતિ થાય છે અને તેથી વિનયના પ્રતાપે જાનાવરણીય કર્મોનો દાય થાય છે નમસ્કાર કરતાં મન, ભગવાનના ગુણો સંમુખ થાય છે તેથી સદેને પાપના વિચારોનો નાશ થાય છે મન, વચન અને કાયાથી ભગવાન્ તરફ આત્મા વળતાં આત્મા તે પરમાત્મા જને છે ઉત્તમના ગુણોને ગાતા મનન કરતા, તેવા ગુણો પોતાનામા સત્તાએ રહેવા છે તે પ્રગટે છે માટે ભગવાન્ આદિ ઉત્તમ પુરુષને નમસ્કાર કરવામાં મોકુફ થઈ છે ભગવાનના જેવા મહા ગુણો પ્રાપ્ત કરવા માટે ભગવાનને નમસ્કાર કરવો લેખકે શ્રી મહાવીર સ્વામીના ચાર નિક્ષેપ, જગત્ને અત્યંત ઉપજારી છે શ્રી મહાવીર નામ, શ્રી મહાવીરપ્રભુની મૂર્તિ દ્રવ્યમહાવીર, આ રમવસરજીમાં બેઠેલા શ્રી મહાવીર, આ ચાર નિક્ષેપાયુક્ત મહાવીરને નમસ્કાર કરવાથી તથા તેમનું ધ્યાન ધરવાથી, આત્મા સર્વ દોષોનો નાશ કરી પોતે મહાવીર થાય છે શ્રી મહાવીરસ્વામીનું જીવનચરિત્ર વિચારતા ત્હેમના સદ્ગુણો તરફ શિષ્ય આત્મા આકર્ષાય છે બાધ્યાવસ્થામા દેવતાઓની સાથે રમવામા નીકરપણું, મોગ્ય વધે જશ તેમા પત્તુ પ્રારબ્ધયોગે ભોગ ભોગવતા ભગવાન્ અન્ત રવી ન્યારા રક્ષા બાધ્યાવસ્થાથી તજી જ્ઞાન છતાં મહીરપદ્મ માનરહિત ક્રશા, ઉપકારાદિ ગુણોએ શોભિતપણું મર્વ જીવોનું બંધુ કરવાની સુદ્ધિ, કા મચેજાની રમતગમતનો ત્યાગ, માતપિતાની મરજી સાચવવી માતાનું મન દુખાય નહિ માટે માતાના ઉદરમા કરેલી પ્રતિજ્ઞા, પોતાની સાથે પણ સદ્ગુણોથી વર્તન, માતાપિતાનું સ્વચ્ચમઃ થયા બાં દીક્ષા લેવાની તીવ્ર પ્રતિજ્ઞા, તેમ છતાં મોગબાઈના અગ્રદે બે વડ મૃદસ્થાવાગમાં રહેવું હાલના કાળમા કેટલાક મોગબાઈની આજ્ઞા માનતા નથી પણ શ્રી મહાવીર તો સર્વ ગુણોએ મોગબાઈ કરતાં ઉત્તમ છતાં તેમ છતાં તેમનો આચલ સાચવ્યો એ કઈ ઓછી વાત નથી સસારમા સર્વ પ્રકારનાં પૌદ્ગનિક સુખ છતાં સત્યસુખાય દીક્ષાનો પરિણામ, દીક્ષા વખતે તેમના ઉત્તમ વેરાચ્ચના વિચારો, સામારિક સુખ ઉપરથી ચિત્ત ઉઠાડી દીધું, સર્વ જીવોને પોતાના આત્માસમાન માત્રી સર્વ જીવોને નહિ હજવાની પ્રતિજ્ઞા, સર્વ પરવસ્તુઓથી વિરામ પામવાની પ્રતિજ્ઞા દીક્ષા બીધા બાં અધોર વનમાં જઈ ધ્યાન ધરતું દેવતાઓ તથા મનુષ્યોના ઉપદ્રવો સહન કરવા

ક્રોધાદિ દોષોનો નાશ થીવો, બાર વર્ષપર્યંત સમભાવે ધ્યાન ધરવું, દે-
વતા તથા ઇન્દ્ર અને મનુષ્ય વૃન્દપૂજિત છતાં એકાકીપણે વિચરવું જે જે
ક્રમા ઉદયમાં આવે તે સોગવતા છતાં પણ સમદશા રાખવી, આ કઈ સા-
માન્ય વાત નહિ ચડક્રોશયા સર્પે કરેલ ઉપદ્રવ અને ભગવાને ચડક્રો
શિયાને આપેલો પ્રતિજ્ઞોધ અહો સર્પ જેવા અધમ પ્રાણીને પણ
તારવાને માટે ભગવાનની કેટલી દયા!!! આવા ઉત્તમ તીર્થંકર
જ્યારે નાત તતનો ભેદ રાખ્યા વિના સર્વ આત્માઓને એકસરખા માની
ઉપદેશ આપે તે વખતે વેદધમ માનનારાઓ પણ ભગવાનનો કહેલો
ધર્મ સ્વીકારે એમા શુ આશ્ચર્ય? ધ્યાન ધરતા કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, તીર્થ-
ંકર નામકર્મનો ઉદય, સમવચરણુમા બેસીને આપેલો ઉપદેશ, સાધુ,
માધ્વી, શ્રાવક, શ્રાનિકા, આ ચાર વર્ગે સ્થાપવાનો અત્યુત્તમ સત્ય ઉદ્દેશ,
ત્રીસ વર્ષપર્યંત ગામોગામ ફરીને આપેલો સદુપદેશ તેમના ગણુધરો
પ્રતિ આપેલી શિક્ષા, તેમનો સોળ પ્રહર મુધી અતિમ ઉપદેશ, અતે
શરીરને છોડી સિદ્ધમા જવું અતુર્વિધસઘની બ્યવસ્થાવર્તનસ્થિતિ, ઇ
લાદિ શ્રી મહાવીરસ્વામીનું ચરિત્ર સ્મરણુ કરતા સ્મૃતિમા આવે છે
તેમના ગુણોમા તન્મય થએલો આત્મા અતે ભગવાન જેવો થાય છે ની
મહાનીરનું નામ વાંચતા, સાલળતા તુરત તેમનું ચરિત્ર મનમાં ખડુ થાય
છે, તેમજ શ્રી વીરપ્રભુની મૂર્તિ જોતા તુરત તેમનું ચરિત્ર મનમાં ખડુ
થાય છે માટે ભગવાનના નામ નિષ્કેપ, તથા તેમની મૂર્તિદ્વારા, ભગ
વાનના ગુણોનું સ્મરણુ કરતા આત્મા તે પરમાત્માના ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે,
માટે અન્ધારણે આઘઆસજોપકારી શ્રી વીરપ્રભુનું સ્મરણુ કરી નમસ્કાર
કરવો એ અત્તમ હિતકર છે મગલાચરણુમા સત્યદેવનું સ્વરૂપ બતાવ્યું,
હવે દ્વિતીય શ્લોકમા ગુરૂનું સ્વરૂપ બતાવી તેમને નમસ્કાર કરે છે દેવને
નમન કર્યા બાદ ગુરૂને નમન કરવું બોધએ માટે હવે ગુરૂને નમન કરે છે

દ્વિતીયશ્લોક

સદ્ગુરૂપૂજ્યમાનમ્ય-સ્વામાનિકમુસોદધિમ્ ।

સર્વકર્મનિવૃત્ત્યર્થ-કરોમિ યોગદીપકમ્ ॥ ૨ ॥

અર્થ-—સદ્ગુરૂઓમા પૂજ્ય, સ્વાભાવિક સુખના સાગર એવા શ્રી
મુખસાગર ગુરૂને નમસ્કાર કરીને મેવ કર્મના નાશમાટે યોગદીપક નામનો
મથ કરું છું

ભાનાર્થ —સદ્ગુરૂઓમા પૂજ્ય એવા સ્વાભાવિક સુખના સાગરભૂત
એવા શ્રીમુખસાગર ગુરૂને નમસ્કાર આપી સદ્ગુરૂઓમા પૂજ્ય એ વિશે
પણથી ગુરૂના સદ્ગુણોની મહત્તા દર્શાવી છે સર્વ સદ્ગુરૂઓમા પૂજ્યતાને

ને પામે છે તેમનામા વિશેષતઃ જ્ઞાનચારિનાદિ-મદ્ગુણો હોવા ભેદજો સ્વા
ભાવિક સુખના સામર્યૂત ગુરુ હોવા ભેદજો પાદવિષ્ણુ સુખોને ને નાકના
મેલ સમાન સમજે છે અથાતા ભોગવતા ને ગુરુ સમતા રાખે છે, ઉચ્ચ
ભાવનાઓરડે સત્કાવ આત્માને બાંધે છે મદ્ગુરુની પામે પચમહાત્મ
અહા! કરી ને યથાથ પાળે છે, જ્ઞાનક્રિયાથી ને આત્માના અધ્યવસાયોની
શુદ્ધિ કરે છે શત્રુ અને મિત્ર ઉપર સમભાવ રાખે છે, બાળ વસ્તુમા
ને કદી મોહથી લપટાતા નથી, કામક્રોધાદિક અતરના દુર્ગુણોનો નાશ
કરવા ને સત્કાવ પ્રયત્ન કરે છે ધર્મની ક્રિયાઓમાં ને ચિત્તને રોકે છે,
પ્રાણ્તિ પાન કોઈનું અશુભ કરવા જેનો સકંપ નથી, દુઃ અને માઈ
જેનો અલભાવ જેમના હૃદયમા સ્ફુરતો નથી ને સર્વ જીવોની કષ્ટ
પાળવામા કટીબદ્ધ થયા છે ને પ્રભુની આજ્ઞાને બરાબર પાળવા ઉદ્દ્યમ
થયા છે એના ગુણસાગર ગુરુ ત્વાભારિક સુખના સમુદ્ર હોય એમા શું
આશ્ચર્ય ? અથવા સ્વાભાવિક સુખના દરિયા લવિષ્યમાં થામ એમા શું
આશ્ચર્ય ? અથાત કઈ પણ આશ્ચર્ય નથી એ ચારકે સદ્ગુરુને નમસ્કાર
કરવો જોઈએ કારણ કે ગુરુ મોટા ઉપકારક છે, જગત્માં સદ્ગુરુસમાન
કોઈ દિગકારક નથી સિદ્ધપ્રકરણમા કહ્યું છે કે,

એવ

પિતા માતા માતા પ્રિયસહચરી સુત્રનિવહ

સુહૃત્ સ્વામી માયત કરિમટરથાભવપરિવર ।

નિમજ્જત જાતુ નરકકુહરે રક્ષિતુમલ

શુરોર્થમાધર્મકટનપરાત્ કોડપિત પર ॥ ૧ ॥

જગત્માં પિતા, માતા, ભાઈ પ્રિયસહચરી, પુત્રવૃન્દ, મિત્ર, સ્વામી,
મહો ભત્ત ગજભટ રથ નશ્વનો પરિવાર હોય તોયજ નરકકુહરમા પડતા
એવા પ્રાણીનું રક્ષણ કરવા જેમ ગુરુ વિના કોઈ સમથ નથી અને પ્રદેશી
સંતા વોરિના દણાત બાળી સમજી લેવા ગુરુ દીવો ગુરુ દેવતા, ગુરુદિગ્ધોર
અથાત ગુરુ દીવો અને ગુરુ દેવતા છે ને મનુષ્યો સદ્ગુરુની મહત્તા સમજે છે
તેઓ અત્નિશ સદ્ગુરુની આજ્ઞાનું પરિપાલન કરે છે સદ્ગુરુની આજ્ઞામા
ધર્મ છે અનેક પ્રકારે યથાયોગ્ય સદ્ગુરુની ભક્તિ કરવી જોઈએ

સદ્ગુરુને નમસ્કાર કરવાથી શિષ્યના હૃદયમા ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય
છે, તેમજ લઘુતા ઉત્પન્ન થાય છે ધર્મસ્વ મૂલ વિનય ધર્મેનુ મૂન વિનય
દે, વિનયથી ધર્મની ચો યતા પ્રગટે છે, વિનયના ધોરે સદ્ગુરુઓ અનેક
પ્રકારની વિદ્યાએ અપ છે વિદ્યાથી આ મા સ્વસ્વરૂપ સ સુખ થાય છે

સદ્ગુરના વિનયથી જ્ઞાનદર્શન આગ્નિની પ્રાપ્તિ થાય છે, સદ્ગુરૂ વિનયથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો નાશ થાય છે, સદ્ગુરૂ વિનયથી શાસન દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે અને તેથી અનેક વિદ્વાનો નાશ થાય છે, સદ્ગુરના ગુણોની ભાવના કરતા તેમના જેવા આત્મામાં સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે અને હુણુઓનો નાશ થાય છે મનુષ્યો પ્રેમથી જે જે વસ્તુઓને ચાહે છે તેનું પામે છે આ ન્યાયને અનુસરીને વિચારતા માણસ પડે છે કે સદ્ગુરૂ તરફ રુચિભક્તિ થતા તેમના ગુણો હૃદયમાં જામે છે, અહીં જ ગત્તમાં સદ્ગુરૂ સૂર્યની જેટલી સ્તુતિ કરીએ તેટલી ઓછી છે પચમકાળમાં સદ્ગુરૂની પ્રાપ્તિ થવી મહાદુર્લભ છે મન, વચન અને કાયાથી સદ્ગુરૂને નમસ્કાર કરનારને ઉચ્ચ પદવી પ્રાપ્ત થાય છે સ્વાભાવિક સુખસાગર ભાર્તની આરાધના કરતા આત્મા પોને સુખસાગરરૂપ થઈ જાય છે કહ્યું છે કે, જે જેનું ધ્યાનજ ધરે, તે તેનો થઈ જાય “ઈક્ષી ભમરી સગથી, ભમરીરૂપ સુહાય ” ગુરૂના વિનયથી શ્રુતધર્મ અને આરિત્ર ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે

ગુરૂને આ પ્રમાણે નમસ્કાર કરી અન્ધકાર યોગપ્રદીપ અન્ધ રચવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે યોગપ્રદીપ નામનો અન્ધ કરૂ છુ, યોગનો માર્ગ પ્રકાશ કરવાને આ અન્ધ, દીપકની ઉપમાને ધારણ કરે છે હાલના કાળમાં યોગમાર્ગસંબધી લોકોનું લક્ષ્ય વિશેષ નથી, તેથી આત્માની શક્તિઓનો પ્રકાશ અર્પ દેખવામાં આવે છે અધુના પચમકાળમાં યોગમાર્ગનું આરાધન નિષ્કામશુદ્ધિથી કરવું એ મહાદુર્લભ છે બાવહારિક બાહ્યકૃત ક્રિયાઓમાં એકાંત મક્ક થએલા મનુષ્યો, આત્માની ઉન્નતિ કરી શકતા નથી યોગમાર્ગથી શુદ્ધ શુકનપક્ષને અગીકાર કરી શકે છે “અક્રિયાવાદી કૃત્તવક્ષીયો, શુદ્ધ વક્ષીયો ત્રિયાવાદી રે” આત્મા કર્મથી બધાએવ છે માટે કર્મનો નાશ કરવા, ક્રિયાની આવશ્યકતા છે એમ જે જિનાગમ શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વીકારે છે તે શુદ્ધપાક્ષિક છે યોગની યમનિયમાદિ ક્રિયાઓ પણ આત્માને કર્મબંધનથી મુક્ત કરવા કહેલી છે માટે તે સૂત્રસમ્મત આવશ્યક ક્રિયાઓ છે તેમજ યોગમાર્ગમાં સહજમાર્ગ જ્ઞાનરૂપ છે તેથી જ્ઞાનક્રિયારૂપ યોગ માર્ગ સદા વિજયવત વર્તે છે યોગદીપક ગ્રંથ વાંચી અનેક જીવો પોતાના આત્માને તારવા માટે પ્રયત્ન કરશે તેથી આ અન્ધ પોતાના સ્વરૂપમાં રમણુતાના ઠેતુથી પોતાને અને પરને ઉપયોગી થશે એવું જાણી અત્ર તેનું કથન કરવામાં આવે છે કિંતુ યોગની પ્રરૂપણા કરતા પ્રથમ નાસ્તિક લોકોને ઉપદેશ આપી આત્માની અસ્તિતા પ્રશ્નપૂર્વક જણાવતા છતાં અન્ધકાર કહે છે કે,

શ્લોક

કોઽહમાત્મા ચિદાલક્ષ્યો, મિત્રઃ પુદ્ગલભાવતઃ ।

રત્નત્રયીસ્વરૂપેણ, સત્તાઽત્તોમિ સ્વમાવતઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ —હું કોણ છું? ઉત્તર—આત્મા શાથી ઓળખાઉં છું? જ્ઞાનવડે હું લક્ષ્ય છું? પુદ્ગલવ્યવસ્થાથી મિત્ર છું? જ્ઞાનદશનચારિત્રરૂપ રત્નત્રયી વડે સત્તાથી છું? તેમજ સ્વભાવથી છું?

ભાનાર્થ —હું કોણ છું? એમ સ્વાભાવિક વિચારતાં પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે

હું કોણ? ઉત્તર—આત્મા આત્મા છે એમ શાથી લક્ષ્યાય છે? પ્રત્યુત્તરમાં કહે છે કે જ્ઞાનથી સમજાય છે અનુભવ કરતાં માન્ય પડે છે આત્મામાં સર્વ પદાર્થો જાણવાની જ્ઞાનશક્તિ રહેલી છે, તેમજ સર્વ પદાર્થો જાણવાની આત્મામાં દર્શનશક્તિ રહી છે પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવે વર્તવાની ચારિત્રશક્તિ આત્મામાં રહેલી છે એમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીવડે સત્તાથી હાથ તો આત્મા છે જ્યારે એ ત્રણ રત્નો પરિપૂર્ણ પ્રકાશ થાય ત્યારે પરિપૂર્ણ વ્યક્તિથી રત્નત્રયીરૂપ આત્મા ગણાય છે જે જે જ્ઞાનાદિ આવરણોનો જે જે અરો નાશ થાય છે તે તે અરો વ્યક્તિપણની અપેક્ષાએ હું રત્નત્રયીવડે યુક્ત આત્મા છું ત્રણ કાલમાં આત્મા રત્નત્રયીથી સ્થિત નથી શુ આ રત્નત્રયી આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે? આના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે ખરેખર આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે, વિભાવિક ધર્મ છે તે આત્માનો ધર્મ ખરેખરો નથી સ્વાભાવિક ધર્મ આત્માનો છે તે કહી નહીં થતો નથી જે ધર્મ સ્વાભાવિક છે તે પોતાનો છે, અને વિભાવિક છે તે પોતાનો નથી રત્નત્રયી વિના જે જે અન્ય પદાર્થો છે તેમાં કઈ આત્મરૂપ નથી ત્યારે તેમાં રાત્રી માત્રી રહેવું તે કેવળ મોહમાનસ છે પોતાનો શુદ્ધ ધર્મ ત્યાગીને જેઓ પરવસ્તુનો ધર્મ આદરે છે તેઓ ત્રણ કાલમાં યુગી થતા નથી, પ્રત્યેક વસ્તુનો પોતપોતાના ધર્મે શોભે છે પણ પરધર્મથી શોભતી નથી આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ જે આત્મા આદરે છે તો આત્મા શોભે છે જડ વસ્તુનો ધર્મ આદરતો છતો આત્મા જડ જેવો બને છે તેથી શોભી શકતો નથી અનાદિ કાળથી આવી અજ્ઞાનદશાના યોગે ચોરાથી લાખ જીન્યોનિમા અનતવાર લટક્યો ને લટકે અને લટકશે જ્યારે આત્મા પોતાનો શુદ્ધ ધર્મ પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે પરધર્મથી યુક્ત થાય છે વિભાવિકધર્મથી યુક્ત થએલ આત્માને પરમાત્મા કહે છે જ્યારે આત્માનું આ પ્રમાણે સ્વરૂપ છે ત્યારે તે આત્મા કોને માનવો, તેનો વિશેષ વિચાર કરી નિર્ણય કરે

હું દેહમાં છું દેહી છું, દેહ મારો છે એવો વિચાર કરનાર દેહથી બિન્ન છે એમ નિવૃત્ત થાય છે હું દેહ છું એવો વિચાર કોઈના દૃઢ્યમાં ઉત્પન્ન થતો નથી, તેથી પણ નિર્ણય થાય છે કે આત્મા દેહથી બિન્ન છે દેહનેજ આત્મા માનનારા નાસ્તિકો કહેવાય છે જે લોકો દેહને આત્મા માને છે તેમના મતપ્રમાણે તો જગત્માં નીતિધર્મની પણ આવશ્યકતા સિદ્ધ કરતી નથી ધર્મ અને અધર્મની સિદ્ધિ પણ કરતી નથી આ યના ઉપર પરોપકાર કરવાની નીતિ પણ કોટિ ઉપાયે સિદ્ધ કરવી નથી જડવાદીઓ હવે નિર્મૂલ્ય થતા જાય છે આસ્તિકોની આગળ જડવાદી નાસ્તિકોનું કર્જ પણ આવડું નથી દેહથી બિન્ન આત્માની સિદ્ધિ પરમાત્મચિંતનમાં દર્શાવી છે ત્યાંથી જોઈ લેવી હું દેહથી બિન્ન છું, દેહમાં હું રહું છું, દેહ પિંજર છે, મારે દેહની રક્ષા કરવી જોઈએ મારે શરીર જાળવું છે, મારે શરીર પાતળું છે, બાલ્યાવસ્થામાં મહારે શરીર નાનું હતું, હાન મારે શરીર સારું છે ઇલાહિ સર્વ વાક્યો છે તે દેહથી બિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે સર્વ જિનાગમો દેહથી બિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે તેમજ ચાર વેદ પણ શરીરથી બિન્ન ચિત્તન્ય પદાર્થની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે બૌદ્ધો પણ શરીરથી બિન્ન ક્ષુદ્રિકપણે આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે સામ્યદર્શન પણ દેહથી બિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે યોગદર્શન પણ દેહથી બિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે નૈયાયિકદર્શન અને વૈશેષિક પણ શરીરથી બિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે વ્રજસમાજીયો પણ દેહથી બિન્ન કેટલેક અંશે આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે આત્મા દેહથી બિન્ન છે એમ અનુમાનપ્રમાણની પેઠે આગમ પ્રમાણથી પણ સિદ્ધ થાય છે પાંચરમાં અને વનસ્પતિમાં પણ જીવ છે એમ હવે મોટા મોટા પ્રોફેસરો પણ માનવા લાગ્યા છે અને તે સિદ્ધ કરી આપે છે કેટલાક વર્તમાનમાં પુનર્જન્મ દેખનારાઓના દૃષ્ટાંતો વતમાનપત્રમાં મોજીલું છે પશુપક્ષીમાં આત્મા નથી એમ માનનારા ખ્રીસ્તિની સમજામાં ઘટાગે થતો જન છે મુસલમાનો પણ ખુદની ૩ તરીકે આત્માનો સ્વીકાર માને છે પણ મુસલમાન ધર્મ અને ખ્રીસ્તિધર્મ પુનર્જન્મ માનતા નથી તેથી તેમને માનેલો આત્મા અધર્મ માયને અનુસરે છે જ્યારે પુનર્જન્મની સિદ્ધિ માનવામાં આવે ત્યારે આત્મા છે, પુણ્ય પાપ છે એમ સિદ્ધ થાય છે પુનર્જન્મ જે માનતા નથી તેનો જડવાદમાં કથચિત્ત સમાવેશ થાય છે પુનર્જન્મ માનનારી કોમે જે જગતનું લયું કયું છે તેનું ભડકું જડવાની કોમે કયું નથી પુનર્જન્મ માનનારી કોમના રાજા જેવી શક્તિ ફેલાવી છે તેવી કોઈ જડવાદી નૃપતિઓએ નથી પુનર્જન્મ માનનારા યોદ્ધાઓ લગઈમાંથી પણ પાછો મુકના

નથી તેનું કારણ એ છે કે તેઓ ધીન હવર્માં વિશેષ સુખ મળશે એવી શ્રદ્ધાવાળા હોય છે નાસ્તિક જડવાદી યોદ્ધાઓમા એવી શ્રદ્ધાના અભાવે લડાઈમાં પરાજયપણું વસે એ સ્વાભાવિક છે પુનર્જન્મ માનનારાઓ જેવી રાજ્યભક્તિ ને રાતની ભક્તિ કરે છે તેવી જડવાદિયો કરી શકતા નથી ઉલટા રાતઓને પણ મારી નાખવા તૈયાર થઈ જાય છે દેહથી વિજિત આત્માને માનનારાઓ ધર્મિય અને ગુરૂની ભક્તિ કરે છે, મર્વ જીવોની દયા કરે છે પોતાના આત્માસમાન અથવા આત્માઓને મારી કોઈને હુમ્મ આપતા નથી લડાઈ ટટા વગેરે પાપકર્મથી દૂર રહે છે, પ્રભુભક્તિમા સદાકાવ તત્વીન રહે છે સર્વ જીવોનું હાલુ ધર્ય છે નીતિધર્મમા ચુસ્ત રહે છે પુનર્જન્મની હલકામાં પડેલી હાડી છાપ હુર્ગુલોનો નાશ કરે છે પુનર્જન્મ માનનારાઓ મહાન સુખની જે ખુમારી ધ્યાનમા ભોગવે છે તેનો ગધ પણ જડવાદિ નાસ્તિકો જાણી શકતા નથી પુનર્જન્મ જે માને છે તેના મતમા બધ, મોક્ષ, સિદ્ધ કરે છે, પણ પુનર્જન્મ નથી માનતા તેના મતમા બધ, મોક્ષ તેમજ, આત્માની નિત્યતા મિદ્ધ કરતી નથી પુનર્જન્મ માનતા દેહથી વિજિત આત્મા સિદ્ધ થઈ

કેટલાક ઇન્દ્રિયોને આત્મા માને છે પણ ઇન્દ્રિયો આત્મા નથી તે દર્શાવે છે.

કેટલાક મનુષ્યો ઇન્દ્રિયોને આત્મા માને છે, પણ જે બાજ ઇન્દ્રિયો છે તે આ મા નથી એમ સિદ્ધ થાય છે (હું ચમુથી દેખુ છુ, પણ હું ચમુ નથી હું નાસિકાથી સુંબુ છુ, પણ હું નાસિકા નથી હું કાનથી સાલણુ છુ પણ હું કાન નથી હું જિભ્વાથી ચાણુ છુ, પણ હું જિભ્વા નથી હું આમ ડીથી સ્પર્શ જાણુ છુ, પણ હું આમડી નથી ચક્ષુ કુટી જતા પણ અધાવ સ્થામા એવો નિશ્ચય થાય છે કે પહેલા હું ચમુથી દેખતો હતો, હાલ હું દેખતો નથી આ મિચાર પણ જણાવે છે કે, ચમુથી વિજિત આત્મા છે એમ સર્વ બાહ્યઇન્દ્રિયોવી લિંગ આત્મા છે એવી પ્રતીતિ થાય છે બાહ્યઇન્દ્રિયો પણ સામળવા દેખવા વગેરેનું કામ આત્માના હયોપરામના બળથી કરે છે જ્યારે આત્મા શરીરમાથી આટયો જાય છે ત્યારે આત્માનો જ્ઞાનાદિ કાયો પ્રશમ પણ આત્માની સાથે જાય છે ત્યારે બાહ્યઇન્દ્રિયો જે રૂક્ષ આકાર વાળી છે તે કઈ પણ કરી શકતી નથી હું ઇન્દ્રિયોને વશ કરી શકતો નથી અથવા હું ઇન્દ્રિયોને વશ કરૂ છુ આવો નિશ્ચય એમજ જણાવે છે કે, પચઇન્દ્રિયોથી વિજિત આત્માજ હું એવો શબ્દપ્રયોગ કરે છે (આત્માનો બાહ્યપ્રકાશ થવામા ઇન્દ્રિયો દાર છે, સાધન છે, પણ તે આત્મા નથી એમ સાબીત કર્યું દવે મન પણ આત્મા નથી એમ જણાવે છે

મન પણ આત્મા નથી, મનની બિન આત્મા છે મન બે પ્રકારનું છે, એક દ્રવ્યમન અને દ્વિતીય ભાવમન દ્રવ્યમન છે તે પુદ્ગલમય છે અર્થાત્ મનોવર્ગણને દ્રવ્યમન કહે છે ભાવમન છે તે વિચારરૂપ છે અને વિચાર છે તે આત્માનો જ્ઞાનગુણ છે અને તેથી ભાવમન છે તે આત્માના ગુણરૂપ સિદ્ધ થાય છે અત્ર દ્રવ્યમનની અપેક્ષાએ લખવાનું છે તે સમજી ચેતુ દ્રવ્યમન જડ હોવાથી તે આત્માથી ભિન્ન છે કહે છે કર્મમય, વિશેષાવરણક પચ્ચસમહ, વગેરે મ યોર્મા મનથી ભિન્ન આત્મા છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે મનોવર્ગણમાં અનત પ રમાણ્યો બર્મા છે, કેટલાક પરમાણુઓ ખરે છે અને કેટલાક નવા પરમાણુઓ આવે છે ઇત્યાદિ પ્રતિપાદન કર્યું છે દ્રવ્યમન જડ હોવાથી તે કઈ સમજી શકતું નથી માટે દ્રવ્ય તે આત્મા નથી દ્રવ્યમનમાં પરમાણુઓનો જડ્યો હોય છે પણ ભાવમન તો જ્ઞાનરૂપ હોવાથી તેમાં પરમાણુનો જડ્યો નથી પરમાણુઓના જડ્યાથી બનેલું દ્રવ્યમન છે એમ અનેક વિદ્વાનો શોધ કરીને માનવા લાગ્યા છે મનોવર્ગણની શુભાશુભતાનો આધાર શુભાશુભ વિચાર ઉપર છે જે લોકો આર્તધ્યાન અને સદધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓની મનોવગલા ખરાબ હોય છે ઇત્યાદિ ઘણો વિચાર અન લખવા યોગ્ય છે કિંતુ અથવિસ્તારના લયથી સંક્ષેપમાં કહેવાય છે દ્રવ્યમનોવર્ગણ શુભ શુભતર બનાવવી હોય તો સારા વિચારો કરવાની ટેવ પાડવી નહારા વિચારો ઉત્પન્ન થવા દેવા નહિ શુભ વિચારો કરવાની ટેવ પાડવાથી દ્રવ્ય મનોવગણા સારી થશે પ્રસંગોપાત્ આટલું જણાવી હવે મૂલ્ય પ્રસ્તુત વિષય પર આવીએ દ્રવ્યમન એ આત્મા નથી, દ્રવ્યમનથી ભિન્ન આત્મા છે નૈયાયિક અને વૈશંત શૈન પણ કેટલેકે અશે (એકાંતે) મનથી ભિન્ન આત્મા કહે છે મનને હું વશ કરૂં આમ કહેનાર મનથી ભિન્ન છે એમ સિદ્ધ થાય છે હવે વાલી વગેરે પણ આત્મા નથી તે અન્યકાર લક્ષ્ય હેઈ કહે છે

શ્લોક

નાસ્તિ વાણી તર્વવાત્મા, રક્ત નાસ્તિ જહસ્ત્વતઃ ।

પ્રત્યધાદિપ્રમાણેન, સિદ્ધ આત્મા હિ શાશ્વતઃ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ —તે પ્રમાણે વાલી પણ આત્મા નથી તેમજ જડપણથી રક્ત (રૂપિર) પણ આત્મા નથી પ્રત્યક્ષ વગેરે પ્રમાણથી આત્મા શાશ્વત સિદ્ધ થાય છે

ભાવાર્થ —વાણી જે શબ્દાત્મક છે તે આત્મા નથી કેટલાક લોકો રક્ત શબ્દ છે તેજ આત્મા છે તે વિના અથ કોઈ નથી કેટલાક તો શ

બનીત પૂજ્યતા સ્વીકારે છે, પણ આગમ પ્રમાણથી વિચારીએ તો માલુમ પડે છે કે, શબ્દ એ પુદ્ગલપરમાણુઓનો બનેલો છે કહ્યું છે કે,—

માયા

સદ્ધયારત્નજોય, પમાછાયાતવેહિયા ।

વગ્નમધરસાપાસા, પુમ્મલાણાતુ લક્ષ્મણ ॥ ૧ ॥

શબ્દ, અધિકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા, તાપ, વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ એ સર્વ પુદ્ગલનું લક્ષણ છે અનતાનત પરમાણુઓની શબ્દવર્ગણા બનેલી છે શબ્દવર્ગણારૂપ વાણી એક ઠેકાણેથી અન્ય ઠેકાણે જાય છે શબ્દવર્ગણા પુદ્ગલ હોવાથી તે જડ છે અને જડ હોવાથી તે ચેતન નથી તેમજ રક્ત પણ જડત્વપણાથી આત્મા નથી કેટલાક કહે છે કે રૂપિર છે તેજ આત્મા છે પણ આમ કહેવું અસંભવ કારણ કે રૂપિર જડ પરમાણુઓનું બનેલું છે, જડમા જડત્વધર્મ છે તેથી રૂપિર તે આત્મા ત્રણ કાલમા નથી પ્રત્યક્ષ અનુમાન, ઉપમાન અને આગમ પ્રમાણથી આત્માની સિદ્ધિ થાય છે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સર્વજ્ઞોએ સાક્ષાત્ આત્માને દીઠો છે જ્ઞાન, દત્તન, આરિન, સુખદુઃખની લાગણી આદિ હેતુઓથી આત્માની સિદ્ધિ થાય છે જે સુખદુઃખને જાણે છે તે આત્મા છે જેનામા સુખદુઃખ જાણવાપણું નથી તે આત્મા નથી જેવો સિદ્ધાત્મા છે તેવોજ શરીરમા રહેલો આ આત્મા છે સિદ્ધાત્મા અષ્ટકર્મથી મુક્ત થયો છે અને શરીરમાં રહેલો આત્મા અષ્ટકર્મથી મુક્ત થયો નથી જિનેન્દ્ર સર્વજ્ઞ હોવાથી તેમની વાણી પ્રમાણભૂત છે જિનેન્દ્ર સર્વજ્ઞ હોવાથી તેમના જાણવા દેખવામા કોઈ જાતનો નિરોધ આવતો નથી માટે તેમના કહેલા આગમ પ્રમાણભૂત છે આગમમા આત્માનું અત્યંત સૂક્ષ્મ બેઠોથી સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે માટે આગમપ્રમાણથી પણ આત્માની સિદ્ધિ થાય છે આત્મા અનાદિકાળથી છે અર્થાત્ આત્માને બનાવનાર કોઈ નથી આત્મા શાશ્વત છે, ત્રણ કાલમા એકસરખી રીતે તેની અસ્તિતા છે, આત્મા કદી ઉત્પન્ન થયો નથી માટે તે અજ કહેવાય છે

કેટલાક ઇશ્વરકર્તાવાદિયો આત્માઓનો બનાવનાર ઇશ્વર સ્વીકારે છે પણ તે સત્ય નથી, કારણ કે આત્માઓને જો ઇશ્વર બનાવે તો આત્માઓને કઈ વસ્તુમાની બનાવ્યા અને તે વસ્તુ પહેલાં ક્યાં હતી? તેનો ઉત્તર નથી તેમજ આત્માઓ જો બનાવેલા માત્રામા આવે તો ઉત્પન્ન થએલી વસ્તુઓની પેઠે આત્માની પણ ક્ષણિકતા સિદ્ધ થાય એ મોગે દોષ આવે છે ઇત્યાદિ અનેક દોષો આ પક્ષમા આવે છે જો તેનો વિસ્તાર કરવામા આવે તો એક । થ થઈ જાય માટે અત્ર વિસ્તાર કરવામા આવતો નથી જેનો આત્માને શાશ્વત માને છે વેદાંતિયો પણ આત્માને નિત્ય માને છે વેદાંત

યાથીઓ પણ આત્માને નિત્ય માને છે નેયાધિકો પણ આત્માને નિત્ય માને છે, પણ તેમનો માનેલો આત્મા ચિંતનીય છે, અર્થાત્ એકાન્તપણે માનવાથી દોષવૃન્દવિવાસને પામે છે આત્માને સિદ્ધ કરી છે તે શુદ્ધ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ કરી છે વસ્તુતઃ આત્મા મૂળ સ્વરૂપ વિચરીએ તો સિદ્ધના બેલુ છે કર્મથી રહિત થતા આત્મા પરમાત્મતાને પામે છે ઔદ્ધો આત્માને ક્ષણિક માને છે આત્મા ક્ષણે ક્ષણે જાણાય છે પૂર્વશ્ચરમા બે આત્મા હતો તે પશ્ચાત્ ક્ષણમા નથી, અર્થાત્ ક્ષણવિનાશી આત્મા છે કિંતુ ઉત્તરોત્તર આત્મામા જ્ઞાનસતતિપ્રવાહ વાલ્યો જાય છે આમ તેમનું કહેવું યોગ્ય ઠરતું નથી, કારણ કે આત્માને ક્ષણિક માનતા અપર આત્મામાં જ્ઞાનસતતિપ્રવાહ જતો નથી ઇલાહિ પ્રસંગે કહેવાશે જૈનેતર કેટલાક દર્શનો આત્માને નિત્ય સ્વીકારે છે તે જડવાળીઓ કરતા અપેક્ષાએ અનતગણા સારા છે, કિંતુ તેમના મતમા એકાતપણ હોવાથી સર્વથા સત્ય સિદ્ધ ઠરતા નથી આ પ્રમાણે આત્માની અસ્તિતાની પરિપૂર્ણ સિદ્ધિ થઈ હશે આત્મા ક્યા રહે છે? તે વ્યાખ્ય છે કે વ્યાપક છે તે જણાવે છે

સોચ

આત્માઽમહ્યચપ્રદેશશ્ચ, દેહવ્યાપી ચતુર્ગતી ।

કેનલજ્ઞાનમાત્રેન, સર્વવ્યાપક કપ્યતે ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ —અસખ્ય પ્રદેશોવડે આત્મવ્યક્તિ કહેવાય છે અને તે કર્મના યોગે દેહવ્યાપી ચાર ગતિમા છે જ્યારે કેવલજ્ઞાન થાય છે ત્યારે કેવલજ્ઞાન ભાવવડે સર્વવ્યાપક ઇચ્છાય છે

ભાનાર્થ —આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશ છે અને તે અર્પી છે કર્મના યોગે આત્મા દેહમા વ્યાપીને રહે છે, હૃદયઆના શરીરમા તેમજ હસ્તિના ભવમા હસ્તિ જેવળ શરીરમા અસખ્ય પ્રદેશોવડે વ્યાપીને રહે છે જેમ નીલમણિનો પ્રકાશ જલના લઘુપાનમા વ્યાપીને રહે છે તેમજ મોટા જલ પાનમા પણ વ્યાપીને રહે છે, તેમજ આત્મા પણ પોતાના અસખ્યપ્રદેશો વડે નાના તેમજ મોટા શરીરમા વ્યાપીને રહે છે, દેવગતિ, મનુષ્યગતિ, તિયગતિ અને નરકગતિમા જ્યામુધી આત્મા રહેછે ત્યામુધી અસખ્યાત પ્રદેશોવડે દેહવ્યાપી છે એમ જાણવો અને જ્યારે કેવલજ્ઞાન થાય છે ત્યારે આત્મામા લોકાલોક સર્વનો ભાસ થાય છે, માટે સર્વ વ્યાપક આત્મા, જ્ઞાનની અપેક્ષાએ છે

સ્યાદ્રા રીત્યા માનેલા આત્મામા અણુવાદ અને વ્યાપકવાદનો સમાવેશ થાય છે શકરાચાર્ય એકાન્ત આત્માને વ્યાપક માને છે અને તે સર્વ પ્રાણીઓનો

એક આત્મા માને છે રામાનુજ આચાર્ય આત્માને અલ્પરૂપ માને છે અને તે પ્રતિશરીર બિન્ન માને છે અને આત્મા તે પરમાત્મા થતો નથી એમ સ્વીકારે છે જ્યારે આ બે આચાર્ય ભિન્ન ભિન્ન વાદ સ્વીકારી પરસ્પર એકબીજાના વાદને તોડવામા અનેક દ્વંષો ન્યાયયુક્તિથી દેખાડે છે શકરાચાર્યના મતવાળા મહાદેવની ઉપાસના કરે છે રામાનુજ આચાર્યના પદવાળા વિઘ્નની ઉપાસના કરે છે આ પ્રમાણે અપેક્ષારહિત સ્વસિદ્ધાંતને સ્થાપન કરનાર શકરાચાર્ય અને રામાનુજ આચાર્ય પોતાના પક્ષ કરતા પ્રતિપક્ષી પક્ષને અસત્ય ઠરાવે છે, સારે જૈનદર્શન તે બે વાદને પણ અપેક્ષાથી પોતાના પક્ષમા સ્થાપન કરી અનેકા તપાસે વિજય કરે છે એકાતપણે ઉઠેલા આવા અસમ્યવાનોને અનાદિકાળથી જૈનદર્શન સાપેક્ષપણે પોતાના અનેકાન્તસ્વરૂપમા સમાવે છે આત્મપ્રદેશ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ આત્મા વ્યાપ્ય છે અને જ્ઞાનની અપેક્ષાએ જ્ઞેયવસ્તુના પ્રતિભાસથી આત્મા વ્યાપક છે, આમ અપેક્ષાએ વ્યાપ્ય અને વ્યાપકભાવ માનતા કઈ ખડનમડન રહેતું નથી જ્યાં સાપેક્ષાએ બંને બાજુથી તપાસીને વસ્તુ માનવામા આવે છે ત્યાં ખડનમડનની મારામારી રહેતી નથી એકાત આત્માને વ્યાપ્ય માનીએ તોપણ ઘટે નહિ, તેમજ એકાત આત્માને વ્યાપક માનીએ તોપણ ઘટે નહિ, માટે અપેક્ષાને બંને વાદ માનવાની જરૂર છે તે જણાવતા છતાં મન્યકાર કહે છે

સ્લોક

વ્યાપ્યવ્યાપકમાવત્વ, સાપેક્ષાતઃ સ્ફુટં મતમ્ ।

નિત્યાનિત્યપ્રવાદાનાં, સમાસો જૈનદર્શને ॥ ૭ ॥

મહદાર્થ — જૈનદર્શનમા વ્યાપ્ય અને વ્યાપકપણું સાપેક્ષાથી સ્ફુટ માનેલું છે, તેમજ નિત્યવાદ, અને અનિત્યવાદનો સમાવેશ થાય છે

હાનાર્થ — આત્મા વ્યક્તિથી શરીરને વ્યાપી રહે છે, માટે તે વ્યાપ્ય કહેવાય છે અને જ્ઞાનમા સર્વ જ્ઞામે છે તેની અપેક્ષા એ વ્યાપક કહેવાય છે આમ બે બાળતો પણ સાપેક્ષાથી સ્ફુટ માની શકાય છે આમ વ્યાપ્ય અને વ્યાપકપણું માનવાથી કોઈ એકાંતે વ્યાપ્યપણું આત્માનું માને છે તેના ઉપર પણ માધ્યસ્થસ્થાવના રહે છે તેમ કોઈ એકાંતે વ્યાપકપણું આત્માનું માને છે એવા સિવમતાનુયાયી ઉપર પણ મધ્યસ્થના રહે છે, એમ માધ્યસ્થસ્થાવના રહેવાથી રામદેવનો ક્ષય થાય ૭ અને રામદેવનો ક્ષય થવાથી આત્માની પરમાત્મદશા થાય છે આમ પરમાત્મદશા પ્રાપ્તિમાં સાપેક્ષાવાદ જ સુગમમાર્ગ બાસે છે કારણ કે આ પ્રમાણે સાપેક્ષાવાદ માનવાથી કોઇનું ખડનમડન એકાંતે થતું નથી પોતાના ધર્મની વૃદ્ધિ માટે અપશબ્દ તેમજ

તરવારની ધારની જરૂર પડતી નથી, સાપેક્ષવાદથી દરેક ધર્મો કે જે હુનિ
યામા પ્રવર્તે છે તેના ઉપર પણ સમભાવ આવવાથી કોઈ મનુષ્યનું શુર
કરવાની શુદ્ધિ થતી નથી જ્ઞાનદશનચારિત્રની આરાધના કરવામાં મનની
સ્થિરતા થાય છે સર્વ દર્શનવાળાઓની સાથે બ્રાતૃભાવ રહે છે ક્રોધાદિક
દોષનો નાશ થતા ચિત્તની નિર્મલતા રહે છે હૃદયની શુદ્ધિ થતા પરમા-
ત્માનું મધ્યાર્થ ધ્યાન થાય છે અનેકાતવાની યથાથ પ્રગટા કરતાં છતાં
પણ એકાતવાદ ઉપર રાગ કે દ્વેષ થતો નથી આત્મામાં અપેક્ષાએ યજ્ઞ
વડામાં પણ બે ધર્મ સ્વીકાર્યા છે તદેજતે સર્જતે સદ્ગુણ ઇજતે કમ્પતે
સદ્ગુણ ન ઇજતે ન કમ્પતે તે બ્રહ્મ હોય છે બ્યવહારની અપેક્ષાએ, પણ
વસ્તુત તે બ્રહ્મ કપાયમાન થતું નથી અચાત્ હાલતું નથી આમ યત્નવેદમાં
પણ એક બ્રહ્મને બે અપેક્ષાએ કહ્યું છે તેમજ જૈનદર્શનમાં પણ અપેક્ષાએ
એકજ આત્મામાં બે ધર્મ સ્વીકારવામાં આવે છે, તેથી કોઈ ભતનો વિરોધ
આવતો નથી

આત્મામાં નિત્યપણ અને અનિત્યપણ માનવામાં આવે છે.

વેદા તથાજો બ્રહ્મ અચાત્ આત્માને એકાંત નિત્યજ માને છે અને
આત્માના અનિત્યવાદનું એકાંત ખડન કરે છે તેમજ જૌહના શાસ્ત્રો આ
ત્માને એકાંત ક્ષણિક માને છે ક્ષણક્ષણમાં આત્મા ઉત્પન્ન થઈ મરી જાય
છે અને અર્થ આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે ત્રણ હોકમાં એક આત્મા હોતો
નથી જુગડાની ઘડીઓ હોય છે તેમાં નીચેની ઘડીમાં કસ્તુરી મૂકવામાં આવે
તો જેમ ઉપરઉપરની ઘડીમાં કસ્તુરીની વાસના ચાલી જાય છે તેમ પૂર્વનો
આત્મા નષ્ટ થતા જ્ઞાનસતતિ ઉત્તરોત્તર આત્મામાં ચાલી જાય છે, પણ એક
આત્મા રહેતો નથી વેદાન્તિયો કહે છે કે, હે બૌદ્ધો ! પૂર્વના આત્માના
સમાનકાળમાં ઉત્તરઆત્મા માનવામાં આવે તો વિજ્ઞાનસતતિ ચાલી જાય
પણ ઉત્તરઆત્માની ઉત્પન્ન દશામાં પૂર્વનો આત્મા ન હોય તો વચમાં જ્ઞા-
નસતતિ કોના આધારે રહી ? અર્થાત્ કોઈના આધારે ન રહી તેથી પૂર્વના
આત્માની જ્ઞાનસતતિ ઉત્તરઆત્મામાં જઈ શકે નહીં આ પ્રમાણે વેદાન્તિ
ચોતું યોગ્ય સાક્ષી બૌદ્ધો કહે છે કે, તમારું કહેતું મધ્યાર્થ નથી કારણ
કે પૂર્વક્ષણનો આત્મા બે કે ઉત્તરક્ષણ આત્માનો સમાનકાલી ન હોય તો પણ
પૂર્વક્ષણ જ્ઞાનસતતિ છે તે ઉત્તરક્ષણ આત્મામાં ચાલી જાય છે જેમ વ્યા-
સના જીજ્ઞને લાખના રત્નની ભાવના દેવામાં આવે અને પશ્ચાત્ તેને વાવ
વામાં આવે તો ઉત્પન્ન થનાર કપાસમાં રક્તતા આવે છે, ત્યારે સમજવાનું
કારણમય બિન ઉત્તરક્ષણ કાર્યકાન આ દશાનમાં જ્ઞેવામાં આવે છે, તેથી
કારણકાયનો સમાન ક્ષણભાવનો નિયમ નથી આ પ્રમાણે વેદાન્તિયો ઉત્તર

સાક્ષી પ્રતિપાદન કરવા લાગ્યા કે, કારણકાર્યક્ષણનો સમાનકાલ પ્રતિપાદન-
સિદ્ધ છે લાક્ષારગની સતતિની અસ્તિતા કપાસવૃક્ષમા ઝીંકડુ થતા પહેલા
વર્તે છે તેથી કારણકાર્યની સમાનકાલતા છે જોઈએ તેથી અન્ય રીત્યા પ્ર-
તિપાદન કરે છે આ પ્રમાણે આત્માના સળંગી નિત્યવાદ અને અનિત્યવાદ
એકાંત બન્ને વાદિયો પ્રતિપાદન કરે છે આ પ્રમાણે બન્ને પક્ષવાદિઓ સા
મામામી કોશ કરે છે જનદર્શન તો આ બે પક્ષસળધી ભુલી જ રીતે
અભિપ્રાય આપે છે અને કહે છે કે, આત્મા કથયિત્ નિત્ય છે અને કથયિત્
અનિત્ય છે

આત્મા કથયિત્ નિત્ય અને કથયિત્ અનિત્ય છે

આત્મા દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને પર્યાયાર્થિક નયની
અપેક્ષાએ આત્મા અનિત્ય છે આત્મા મૂળ દ્રવ્યરૂપે સદાકાળ નિત્ય છે
આત્મદ્રવ્યમા નહિ કાલે દેરફાર થતો નથી આત્માના પર્યાયો ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પન્ન
થાય છે અને નષ્ટ થાય છે દૃષ્ટાંત - જેમ આત્મા મનુષ્યના શરીરપણે ઉત્પન્ન
થાય છે, મનુષ્યના શરીરપણે નષ્ટ થાય છે અને દેવતાના શરીરપણે ઉત્પન્ન થાય છે
તેમ દેવતાના શરીરપણે નષ્ટ થઈ મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય છે, પણ આત્મપણુ તો
અનેક આકૃતિયો ધારણ કર્યા છતા પણ કાયમ રહે છે આ તો અશુદ્ધ આત્માનું
દૃષ્ટાંત આપ્યું શુદ્ધ આત્મામા તે પ્રમાણે ઉત્પાદવ્યથપણે અનિત્યપણુ જણવું અને
તેમજ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ સ્થિરપણુ જણવું આ પ્રમાણે પદ્મદ્રવ્યોમા
નિત્યાનિત્યપણુ સમજી લેવું આમ અપેક્ષાએ નિત્યાનિત્યપણુ માનતા કોઈના
ઉપર રાગ કે દ્વેષ રહેતો નથી નિત્ય અને અનિત્ય એમ બે પદ્ય આત્મામા
અપેક્ષાએ સ્વીકાર્યાથી વેદાંત અને જોઈદર્શનનો જૈનદર્શનમા સમાવેશ થાય છે
તેથી સમાદાદર્શન માનતા અપેક્ષાએ સર્વ દર્શનનુ આરાધન થાય છે આમ
સાપેક્ષવાદ માનતા કોઈ જાતનો કલ્પાયદ રહેતો નથી હવે એકાનેક ધર્મોદિ
મોટા કહે છે

શ્લોક .

एकाङ्गेको नयेनात्मा, वाच्यावाच्यस्तयैव च ।

कर्त्ताऽकर्त्ता च हर्त्ता वै, सापेक्षातः प्रभासते ॥ ૮ ॥

ગાળદાર્ય — નયની અપેક્ષાએ આત્મા એક છે અને અનેક છે તેમજ
વાચ્ય અને અવાચ્ય છે, તેમજ આત્મા અપેક્ષાએ કર્તા તથા અકર્તા છે
તથા કર્મનો હર્તા પણ જાણે છે

ભાવાર્થ — દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આત્મા એક છે અને પર્યાયા
વિકનયની અપેક્ષાએ આત્મા અનેક છે આત્માનુ સ્વરૂપ કથયિત્ વાચ્ય

છે અને કથયિત્ અવાચ્ય છે સસારમા કર્મજન્ય હેતુઓથી આત્મા કર્મનો કર્તા છે અને આત્મરમણતાની અપેક્ષાએ કર્મનો અકર્તા છે તેમજ શુદ્ધ ધર્મની અપેક્ષાએ શુદ્ધકર્મનો કર્તા છે અને કર્મનો હર્તા છે એમ સાપેક્ષાથી સ્વાદ્વાદરહસ્ય હૃદયમા ભાસે છે કેટલાક આત્માને એકજ માને છે ત્યારે કેટલાક આત્માને અનેક માને છે અને પરસ્પર એકબીજાનુ ખડન કરે છે પણ બે અપેક્ષા સમજવામાં આવે તો એકબીજાના પશ્ચને સમજતા મધ્ય સ્થિતિ રહે છે કેટલાક એકાંત આત્માને કર્મનો કર્તાજ માને છે અથાત્ કદી આત્મા કર્મની ક્રિયાથી રહિત થતો નથી, તત્કાલ કર્મ કયા કરે છે આમ માને છે તેને પૂછવામા આવે તો કહે છે કે, આત્માનો કર્મ કરવાનો સ્વભાવ છે તેથી તે કર્મથી રહિત થઈ શકે નહીં ત્યારે અકર્તાવાદી કહે છે કે આત્મા કર્મનો કર્તા માનવો એ ભ્રમ છે કારણ કે, આત્માનો કર્મ કરવાનો સ્વભાવ છેજ નહિ કર્મકર્તૃવાદી કહે છે કે બે આત્મા કર્મ ન કરતો હોય તો શરીરશદિ સમજાવેલો ભેઈએ નહિ કમરિના શરીરનો સમજ નથી અકર્તૃવાદી કહે છે કે, શરીર જડ છે, જડની ક્રિયા જડ કંઈ કઈ આત્મા ચૈતન્યવાત છે તેથી જડની ક્રિયા કરે નહિ

કર્તૃવાદી—હે અકર્તૃવાદિનું! જની ક્રિયાએ કર્તા બે આત્મા ન માનવામાં આવે તો આત્મા તે કર્મનો ભોજા થઈ શકે નહિ જગત્માં એક સુખી દેખાય છે તેમજ જગત્મા એક દુષ્ટી દેખાય છે, તેનું કારણ કર્મ અવશ્ય માનવું ભેઈએ બે તેનું કારણ કર્મ નહિ માનવામા આવે તો જીવને સુખદુઃખની અવસ્થા ઘટી શકશે નહિ

અકર્તૃવાદી—હે કર્તૃવાદિનું! તમારું કહેવું યથાયોગ્ય નથી કારણ કે પરવસ્તુ જે જડ છે તેનો કર્તા આત્મા શી રીતે હોઈ શકે? પરવસ્તુનું ક્રિયાપણું પરવસ્તુમાં છે, તે કઈ અવસ્તુમા જતું નથી તેથી કર્મનો કર્તા આત્મા સમવતો નથી હું કંઈ છું, હું ભોગ્યુ છું એવો અધ્યાસ તો ફક્ત અજ્ઞાનતાના લીધે આત્માને થાય છે માટે આત્મા સત્કાંત અકર્તા છે મૂર્ખ જીવો રોગક્રમથી આત્મા બધાય એમ માની હું બધાકે છું એમ ભ્રમ ધારણ કરે છે અને તેથી તપશ્ચર્યા વગેરે અનેક કષ્ટો કરે છે, અહો કેટલી બેની વાત ! ! !

કર્તૃવાદી—હે અકર્તૃવાદિનું! તમે જે જોડો છે તે શુદ્ધિયુક્ત નથી કારણ કે, કર્મની ક્રિયાનો કર્તા બે આત્મા ન હોય તો કર્મ આત્માને ન લાગે અને જમારે કર્મ આત્માને ન લાગે તો આત્માને જન્માદિક લેવાની જરૂર જ પડે નહીં પણ શરીર ધારણ કર્યું તે તો પ્રત્યક્ષ જણાય છે ત્યારે તે આત્માની ક્રિયાવિના શી રીતે હોઈ શકે તે વિચારવું ભેઈએ હું કંઈ છું,

હું ભોગવુ છું, આવો જે અનુભવ થાય છે તે બ્રમરૂપ નથી જે બ્રમરૂપ માનવામાં આવે તો આત્મા છે એવો અનુભવ પણ બ્રમરૂપ કેમ ન ગણાય? અને જે તે પણ બ્રમરૂપ ગણાય છે એમ સ્વીકારશો તો શયવાદનું શરણ લેવું પડશે માટે આત્માને કર્મનો કર્તા સદાકાલ માનવો જોઈએ કર્મ કરવાનો તેનો મૂળ સ્વભાવ હોવાથી તે કદી કર્મરહિત થતો નથી જેનો અનાદિકાળથી કર્મ કરવાનો સ્વભાવ છે તે સ્વભાવ કદી છૂટે નહિ

અકર્તૃવાદી—હે કર્તૃવાદિનું જડનો કર્તા જે આત્મા માનીએ તો આત્મા પણ જડ થઈ જાય આત્મા પોતાના સ્વરૂપની ક્રિયા છોડીને અન્ય કર્મની ક્રિયા કરવા જાય તો જડ બની જાય માટે આત્મા કર્મનો કર્તા નથી કર્મનો કર્તા આત્મા છે એમ માનવું તે તો કેવળ બ્રમ છે અગ્નિ જે જલની ક્રિયા કરે તો અગ્નિ કહેવાય નહીં તેમજ જલ જે અગ્નિની ક્રિયા કરે તો જલ કહેવાય નહીં જ્યારે આ પ્રમાણે દશાંતોથી પણ આત્મા અકર્તા સિદ્ધ થાય છે ત્યારે કર્મક્રિયાનો કર્તા કેમ માનવો જોઈએ? હું કર્તા છું, શોકતા છું, એ તો કેવળ બ્રમમાત્ર છે

કર્તૃવાદી—હે અકર્તૃવાદિનું આત્મા જ્યાંમુઘી સસારમાં રહે છે ત્યાંમુઘી કર્મનો કર્તા જણવો કર્મપરમાણુઓને ખેંચવાની શક્તિ જે આત્મામાં ન માનવામાં આવે તો આત્માને સુખદુઃખ થઈ નહીં કદાપિ એમ કહેવામાં આવશે કે સુખદુઃખ થાય છે તેપણુ બ્રમ છે તો પૂર્વપરમાણુ કહીશુ કે આત્માને બ્રમરૂપ કેમ માનતાં નથી જ્યારે આત્મા સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તેની સાથે લાગેલું કર્મ પણ સિદ્ધ થાય છે જે કર્મ ન લાગેલું માનીએ તો નીતિ, તપ, જપ, જ્ઞાન, અને ધ્યાન વગેરે કરવાની જરૂર કઈ પણ રહે નહિ શુભાશુભકર્મવિના જગત્માં ન્યાય અને અન્યાયની પણ સિદ્ધિ થાય નહીં

ઇત્યાદિ કર્મનો કર્તૃવાદી અને અકર્તૃવાદી પોતપોતાની યુક્તિથી અને અનેક વિકલ્પોથી એકબીજાનું એવી રીતે ખડન કરે છે કે, જેનો પાર આવે નહિ ત્યારે જૈનદર્શન સાપેક્ષાએ કર્મનું કર્તાપણુ અને અકર્તાપણુ સ્વીકારે છે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ આત્મા કર્મનો કર્તા છે વ્યવહારનયના છ ભેદ છે તે છની અપેક્ષાએ જુદી જુદી રીતે આત્મા કર્તા છે તેમજ શુદ્ધનિશ્ચયન યની અપેક્ષાએ આત્મા કર્મનો કર્તા નથી જ્યાંમુઘી કર્મના હેતુઓને આત્મા અવલભે છે તાવત્ કર્મનો કર્તા કહેવાય છે, વ્યવહારનય છે તે કર્મ અને આત્માના સયોગને ગ્રહણ કરે છે, તેથી વ્યવહારનયમતથી કર્મનો કર્તા આત્મા કહેવાય છે શુદ્ધનિશ્ચયનય દ્વંદ્વ એક આત્માનાજ સ્વરૂપને ગ્રહણ કરે છે માટે શુદ્ધનિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ આત્મા કર્મનો કર્તા નથી આમ

કર્તૃવાદ અને અકર્તૃવાદનો સમાવેશ પણ જૈનદર્શનમાં થાય છે. બે વાદોએ અપેક્ષા એકબીજાની સમજ્યા વિના વાદવિવાદ કરતા હતા જૈનદર્શને અપેક્ષા સમજાવી બેને શાંત કર્યા. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ અનાદિ કાળથી કર્મનો કર્તા આત્મા છે પણ જ્યારે આત્મા પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ ઓળખે છે અને શુદ્ધસ્વરૂપમાં જે જે અશે રમણતા કરે છે તે તે અશે આત્મપ્રદેશોથી ક્રમના પરમાણુઓને ખેરવી નાખે છે આત્મા કર્મની સર્વ પ્રકૃતિયો ખેરવીને પરમાત્મા બને છે જ્યારે આ પ્રમાણે આત્મા કર્મનો નાશ કરે છે ત્યારે કર્મનો દર્તા આત્મા કહેવાય છે તેમજ આત્મા વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ મન, વચન અને કાયાના યોગને ધારણ કરવાથી યોગી કહેવાય છે અને શુદ્ધનિઃશ્વયનયની અપેક્ષાએ અયોગી કહેવાય છે, એમ અપેક્ષાએ બે ધર્મ સ્વીકારતા વાદનિવાદના ઝઘડા રહેતા નથી.

પતંજલિ યોગના અષ્ટાંગબેદ માની તેનાથી મુક્તતા સ્વીકારે. ત્યારે વ્યાપક સ્વરૂપવાદી કહે છે કે, આત્મા અનંદ છે તેથી સદાકાલ મુક્ત છે માટે યોગની જરૂર નથી એમ સ્વીકારે છે અને કહે છે કે, અનાદિમુક્ત સર્વવ્યાપક આત્માને કોઈનો યોગ નથી તો યોગ શી રીતે સિદ્ધ થાય? પતંજલિ જણાવે છે કે, આત્મા પ્રકૃતિથી બધાએલ છે જ્યાંસુધી આત્મા માયાના સબંધમાં છે ત્યાંસુધી રાગદ્વેષાદિક દોષો રહે. માટે રાગદ્વેષાદિક દોષોનો નાશ કરવાસાથે યોગના આઠ અંગ માનવાજ જોધએ અનાદિથી શ્રદ્ધા માયાથી મુક્ત છે એ સિદ્ધાંત નથી ઇલાદિ પોતાની યુક્તિયો જણાવે છે જૈનદર્શન આ બે પક્ષને પણ અપેક્ષાએ સ્વીકારે છે, અનાદિકાળથી કર્મનો સબંધ આત્મા ને છે અને તેથી ચોરાશી લાખ જીવ્યોનિમા અનેક શરીર ધારણ કરી આત્મા પરિભ્રમણ કરે છે, આઠ કર્મ છે તેનો નાશ કરવાસાથે યોગના અષ્ટાંગ છે કર્મનો નાશ થતા આત્મા તે પરમાત્મા થાય છે, ત્યારે કેવલ જ્ઞાનમાં લોકાલોક બાસવાથી સવજ વ્યાપક આત્મા ગણાય છે, એમ અપેક્ષાએ અમુક સ્થિતિએ અમુક પક્ષ વટી શકે.

આત્મરૂપ ઈશ્વરે આ શરીરરૂપ જગત્ બનાવ્યું છે, માટે આત્મા તે શ્રદ્ધા કહેવાય છે અને આત્મરૂપ ઈશ્વર આ દેહરૂપ શરીરનું પ્રતિપાલન કરે છે માટે, તે વિષ્ણુ કહેવાય છે અને આત્મરૂપ ઈશ્વર આ દેહરૂપ જગત્નો વ્યાપ્તિની મર્યાદાને સહાર કરે છે માટે તે મહાદેવ ગણાય છે, આમ અપેક્ષાએ શ્રદ્ધા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરપણું પણ આત્મામાં ઘટે છે આત્મરૂપ ઈશ્વરજ્ઞ આ દેહરૂપ સૃષ્ટિનો ઉત્પત્તકર્તા છે અને તેમાં રહી સુખદુઃખ જોગવે છે આત્મરૂપ ઈશ્વર આ શરીરમાં રહી વૃત્તિયોરૂપ ગોપીકાઓની સાથે અનેક પ્રકારની શાતા અને અશાતાયોગે ફીડા કરે છે માટે તે કૃષ્ણ કહેવાય.

છે, આત્મરૂપ ઈશ્વરની અનત શક્તિ છે માટે તે અનત શક્તિમાન કહેવાય છે આત્મરૂપ ઈશ્વર ઇન્દ્રિયોને છૂટી જ્યારે કેવળજ્ઞાન પામે છે ત્યારે તે મિદ્ધાશુદ્ધ કહેવાય છે આત્મરૂપ ઈશ્વર કર્મના યોગે જે જે ગતિમા અવતાર લે છે ત્યાં તે તેવો કહેવાય છે, આત્મરૂપ ઈશ્વર જ્યારે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરે છે ત્યારે તે ફરીથી અવતાર લેતો નથી જ્યાંસુધી કર્મસમઘયુક્ત છે ત્યાંસુધી આત્મરૂપ ઈશ્વર અવતાર ધારણ કરે છે આમ અપેક્ષાએ આત્માનું સ્વરૂપ માનતા હક, કદાચહ તથા મમતા રહેલી નથી અને સર્વ વાદો અપેક્ષાપૂર્વક સમજાયાથી રાગદ્વેષ રહેતો નથી

આત્માનું સ્વરૂપ કથયિત્ અપેક્ષાએ વાણીવી કહેવા યોગ્ય છે માટે તે વાચ્ય છે અને કથયિત્ અપેક્ષાએ આત્માનું સ્વરૂપ વાણીથી પણ પેલીપાર છે માટે તે બવાચ્ય છે કોઈ વાદી આત્માને એકાત અવાચ્ય માને છે અને કેટલાક આત્માને વાચ્ય માને છે એમ કથયિત્ આત્માને વાચ્યાવાચ્ય માનવામાં આવે છે, જે આત્માને સર્વથા અવાચ્ય માનવામાં આવે તો હિપદેશ પુસ્તક વગેરેની અસિદ્ધતા થાય તેમજ એકાત વાચ્ય કહેવામાં આવે તો લાપા પુદ્ગલમય હોવાથી અને આત્મા અરૂપી હોવાથી વાચ્યપણુ યથાર્થ થઈ શકે નહીં માટે અપેક્ષાએ કહેતા કોઈ જાતનો દોષ આવતો નથી જૈનદર્શન સર્વ વસ્તુઓના ધર્મોને અપેક્ષાથી કહે છે માટે સ્માદ્વાદદર્શન ઉત્તમોત્તમ દર્શન છે એમ સર્વને સમજતા નિશ્ચય થાય છે જેમ જેમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ લાવથી આત્મા સ્વાદ્વાદપણે વસ્તુને જાણે છે, અનુભવે છે, તેમ તેમ વિશેષતઃ આસ્તિક્યને પ્રાપ્ત કરે છે સમજે કે સર્વ વસ્તુઓનું જ્ઞાન યથુ તેથી હુ યથુ? એમ કોઈ કહે તો તેના પ્રત્યુત્તરમા જણાવવાનું કે સ્માદ્વાદપણે જેમ જેમ વસ્તુઓનું નિશેષ જ્ઞાન થાય છે તેમ તેમ આત્મામા વિવેક પ્રકટે છે, માટે આત્માનું સ્વરૂપ નમાદિકવી સમજવું જોઈએ એમ જણાવે છે

શ્લોક

સર્વસિન્ સર્વતોભિન્નો, જ્ઞાનેન વ્યક્તિતઃ સ્વયમ્ ।

નયૈર્જાતં સ્વરૂપં મે, તથૈવ સપ્તમદ્વતઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—નયોવડે મારૂ સ્વરૂપ, (મારા આત્માનું સ્વરૂપ) જાણ્યું, તેમજ સપ્તભગીથી મારા આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું તેથી જ્ઞાનની અપેક્ષાએ હું સર્વમા હુ અને તેમજ અજિની અપેક્ષાએ હું સર્વથી યોને લિપ્ત હુ

સાનાર્થ—નેગમ, સચહ, વ્યવહાર, ઝગ્નુસૂત્ર, શબ્દનય, સમભિરૂઢ અને એવશ્રૂત એ સાત નયોથી મેં આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું, તેમજ સ્વાદુઅસ્તિ, સ્વાદુ-

નાસ્તિ, સ્યાત્ અવત્તવ્ય, સ્યાત્ અસ્તિનાસ્તિ, સ્યાત્ અસ્તિ અવત્તવ્યમ્, સ્યાત્નાસ્તિ, અવત્તવ્યમ્, સ્યાત્ અસ્તિનાસ્તિ યુગપત્ અવત્તવ્યમ્ એ સપ્તભગીવટે મેં આત્માનુ સ્વરૂપ જણ્યું સાત નયો અને સપ્તભગીનું વિશેષ સ્વરૂપ અસ્મદીપકૃત આત્મપ્રકાશ અથવાથી જોઈ લેવું જ્ઞાનમાં સર્વ જ્ઞેય પદાર્થોનો ક્ષામ થાય છે, તેથી તે અપેક્ષાએ સર્વમા હું આત્મા છું એમ કહેવું યુક્તિયુક્ત સઘટે છે, તેમજ આત્માના જ્ઞાનમાં સર્વ પદાર્થો લાસે છે, પણ તેથી આત્માનો જ્ઞાનગુણ કંઈ અથવા પદાર્થરૂપ થઈ જતો નથી અન્ય જડ પદાર્થથી જ્ઞાનગુણ ભિન્ન રહે છે, તેમજ જ્ઞાનગુણનો આધારીભૂત આત્મા પણ સર્વ જડ પદાર્થોથી વા અન્ય એતન દ્રવ્યોથી ભિન્ન રહે છે, તે અપેક્ષાએ આત્મા પોતે જ્ઞાન અને આત્મભગિની અપેક્ષાએ સર્વથી ભિન્ન છે એમ સિદ્ધ થાય છે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને કાય એ પચદ્રવ્યથી ભિન્ન આત્મદ્રવ્ય છે, આત્મદ્રવ્ય અનંત છે એક આત્મામા અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અને અનંત ચારિત્ર છે એક સમયમા લોકાલોકનો ક્ષામ થવાની શક્તિ આત્મામા રહી છે, સિદ્ધ ભગવાન એક સમયમાં લોકાલોક જાણે છે, સર્વ જડ પદાર્થોથી આત્મા ભિન્ન છે અને સર્વને જાણે છે, કથું છે કે,—

“ સયસે મ્યારા સવ હમમાદિ, જ્ઞાતાજ્ઞેયપણ ધારે
ધન ધન ધુદ્ધિસાગર જગમેં આપ તરે પરજુ તારે ”
“ સત્તમેં હે પ્રમુ સવમેં નાદિ, તુ નટરૂપ વકલો ”

હજારો વાક્યો પણ આ મોકના કાવાર્યની સિદ્ધિ કરે છે આત્મા મા અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણો રજા છે અનંત નસિદ્ધિ આત્મામાં રહી છે જાણ વસ્તુમાં નસિદ્ધિ શોધનારાઓ ભૂલ કરે છે આત્માની નસિદ્ધિમાં જ ખરેખરે જ્ઞાન છે જાણાનંદ તો ક્ષણિક છે માટે જાણ વસ્તુમાં રાત્રિય માત્રા નહિ આત્મા જ્ઞાનને માટે જાણ વસ્તુઓને મેહજુ કરવા છડે છે પણ જો તેને ખાત્રી થાય તો જાણ વસ્તુમાં મુકાય નહીં આત્માને જ્યારે વિવેક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે નિશ્ચય કરે છે કે, ખરેખર હું જાણ પદાર્થો કે જે જડ છે તેમાં હું નથી, જાણવસ્તુઓમાં અહ અને મમત્વ લુપ્તિથી રાગ દ્વેષ કરી ભૂલ્યો ભૂલ્યો રખાવો પણ ખરી જ્ઞાતિ મળી નહિ આત્મિક શુદ્ધ સ્વરૂપના અવલોધથી ખરેખર સત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, માટે હવે વિચારવું જોઈએ કે, જાણ પદાર્થમાં હું જોઈએ આત્મા નથી ત્યારે મ્હારે જ્ઞાનમાં જ જાણમાં મિથ્યાભિમાન કરવું જોઈએ? અલગત ન કરવું જોઈએ હે આત્મા ત્હારે ધન તો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, સુખ વગેરે છે આત્મ ધનથી જાણ શુદ્ધિ વગેરે ધન તો ભિન્ન છે આત્મિક ધનની આગળ જાણ

ધન તો કંઈ પણ હિસાબમા નથી બાલ સર્વ ધનથી આત્મા લિન છે એમ પુન પુન થયે સ્થલે લાવના કરવાથી આત્મા લેહસાનની પ્રાપ્તિ કરે છે હું સર્વથી ન્યારો છું આ અમૂલ્ય વાક્ય વૈરાગ્ય રમમા આત્માને તહીન કરે છે આ દેખાતા સ્થૂળ પદાર્થમા કોઈ પણ પ્રકારની વાસના રહેતી નથી, બાહ્ય વસ્તુઓની વાસનાઓને બાહ્યવસ્તુઓના સબધમા અવતાર લેઇ આવવું પડે છે જડ પદાર્થોના વિશેષ સબધમા આવવાથી આત્મા જ્ઞાનાદિક ઋદ્ધિથી દૂર રહે છે અને તેથી પરિણામ એ આવે છે કે, આત્મા પોતાના સહજ સુખના અજ્ઞાનને લીધે બાહ્યમા ને બાહ્યમા રાચી માચી રહે છે અને તેથી આત્મ-સુખની મધ્ય પણ વેદી શકતો નથી, અને જ્યાંમુઘી તે આત્મસુખને વેદી શકતો નથી ત્યાંમુઘી તે આત્મસુખનો વિશ્વાસી બની શકતો નથી અને પરિણામ એ આવે છે કે તે જડમાજ સુખની શુદ્ધિ ધારણ કરે છે, માટે આત્મસુખ થવામાટે સર્વ વસ્તુથી આત્માને લિન લાવવો જોઈએ

જડ પદાર્થો કેટલાક અજ્ઞાનતાથી પ્રિય લાગે છે, અને નેમા રાગ થાય છે પણ શાસ્ત્રકાર તેમા પ્રિયપણુ માનવું યોગ્ય નથી એમ જણાવતા હતા કહે છે કે,

શ્લોકી

કુતઃ પ્રિયપદાર્થેષુ, મમત્વં ક્રિયતે મયા ।

વાહ્યમાવાત્ પ્રમિત્તોઽસિ, તત્ર રાગો ન યુજ્યતે ॥ ૧૦ ॥

કુતોઽપ્રિયપદાર્થેષુ, દ્વેષત્વ ક્રિયતે મયા ।

પ્રિયાપ્રિયત્વ મનસઃ, કલ્પિત નાસ્તિ વ્રહ્મણઃ ॥ ૧૧ ॥

મીઠ્ઠાઈ —અહો ! મારાવડે શાથી પ્રિય જડ પદાર્થમા મમત્વભાવ કરાય છે ? ખરેખર હું બાહ્ય જડ પદાર્થોથી પ્રકર્ય (અત્યત) લિન છું ત્યાં રાગ કરવો ઘટતો નથી શાથી અપ્રિય પદાર્થોપર મારે દ્વેષ કરવો જોઈએ? પ્રિય અને અપ્રિયપણુ મનથી કલ્પેલું છે, વસ્તુતઃ આત્માનુ નથી

ભાનાર્થ —અજ્ઞાનતાને લીધે કલ્પેલા પ્રિય પદાર્થોમા અહો મારાથી શાથી મમત્વભાવ કરાય છે, ખરેખર બાહ્ય પદાર્થોમા પ્રિયતા કલ્પવી તેજ પ્રાપ્તિ છે બાહ્ય પદાર્થોમા જ્યાંમુઘી સુખની આત્મા છે, ત્યાંમુઘી તેમા પ્રેમ રહે છે અને ત્યાંમુઘી તેમાં મમત્વ બધાએલું રહે છે પણ આત્મા ન્યારે જડ અને ચેતનનો લેહ સમને છે ત્યાં નિશ્ચય કરે છે કે, હું બાહ્ય પદાર્થથી લિન છું, મારે ત્યાં રાગ કરવો ઘટતો નથી ઇન્દ્ર, યદ્ર, નાગેન્દ્ર, અને અકવર્તિ મરખાઓ માફ માફ કરતા અન્યગતિમા આદ્યા થવા, પણ કોઈ

પદાર્થ તેઓનીસાથે ગયો નહીં આત્મા જ્યારે આવી રીતે નિશ્ચય કરે છે ત્યારે જડ પદાર્થના પ્રેમને લીધે મમત્વવિષ આપી રહ્યું હતું તે મમત્વ વિષ ઉતરી જાય છે મમત્વવિષ ઉતરી જવાથી આત્મા જયત્ થાય છે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે જાય છે, અને તેથી સસારમા સુખની શુદ્ધિ રાખતો નથી

આજુ જગત્ મમત્વ લાવથી બધાઈ ગયું છે આ માફ, એ મારો, ઇસાનિ લાવથી પોતાને પોતે જગત્ ઓળખી શકતું નથી. મમત્વભાવથી બધાએજુ જગત્ ઉન્નત પુરુષની પેઠે વિવિધ પ્રકારની શ્રેષ્ઠાઓ કરે છે ઘડીમા હસે છે, ઘડીમા રૂવે છે, લડે છે, ચોક કરે છે, ઉપજે છે, અને મરે છે એમ જગત્ની મમત્વયોગે વિવિધ દશા દેખવામા આવે છે વેર, ઝેર, ઈર્ષ્યા, કુસપ, આદિ દુર્ગુણોની ઉત્પત્તિ ખરેખર મમત્વના યોગે થાય છે કેટલાક પદાર્થો ઉપર રાગ થાય છે ત્યારે પ્રતિકૂળ કેટલાક પદાર્થો ઉપર દ્વેષ થાય છે આમ રાગ અને દ્વેષનું ચક્ર સંપ્રાપ્ત થાડ્યા કરે છે રાગ અને દ્વેષનો ભાગ કર્યાવિના મુક્તિ નથી કહ્યું છે કે, રાગદ્વેષકો સ્થાવરિન, મુક્તિકો વદ નાહિ કોની કોટી જપ તપ કરે, સર્વે ભ્રુકારજ યાદ્ ॥૧॥ જગત્મા જ્યા ત્યા રાગ અને દ્વેષે ભ્રમિત જીવો અનેક પ્રકારનાં દુક્રમ કરે છે અહ્યે ! રાગ અને દ્વેષનું એટલું બધું જોર છે કે તેમાથી કોઈ વિરલા મનુષ્યો છૂટી શકે છે સાસારિક જડ પદાર્થમા પ્રિયપણાની શુદ્ધિથી આત્મા તે પદાર્થો તરફ ઘસડાતો જાય છે અને તે પદાર્થો શ્વેતિક દોષથી નષ્ટ થતા પુનઃ શોક પેદા થાય છે ઈન્દ્રિયજસમાન શ્વેતિક પદાર્થોમા શુ રાગવુ શુ માનવુ જે પદાર્થા પ્રાત કાલમા સુ ર દેખાય છે તેજ પદાર્થો સંખ્યામા ખરાબ દેખાય છે જે લક્ષ્ય પદાર્થો શ્વેતમા પ્રિય લાગે છે તેજ પદાર્થો શ્વેતમા અપ્રિય લાગે છે જે પદાર્થો અપ્રિય લાગે છે તેજ પદાર્થો પુનઃ પ્રિય લાગે છે જ્યારે આમ વિચારીએ છીએ ત્યારે પ્રિયપણું અને અપ્રિયપણું મનની કલ્પનાથી કલ્પાએડું લાગે છે મનની કલ્પનાથી કલ્પાએડું પ્રિયપણું અને અપ્રિયપણું મિથ્યા છે ત્યારે ક્યાં રાગવુ? અને ક્યાં દ્વેષ કરવો? બાહ્ય પદાર્થોઉપર ચતું પ્રિયપણું અને અપ્રિયપણું ખરેખર પ્રાતિરૂપ ॥ વસ્તુત બાહ્ય પદાર્થા પ્રિય કે અપ્રિય નથી મનમા ઉઠેલું પ્રિય અને અપ્રિયપણું ॥ તે શ્વેતિક છે મન શ્વેતિક દોષથી જગત્મા બાહ્ય પદાર્થા જે જે છે તે સર્વથી હું શિષ્ય છું બાહ્ય પદાર્થો શ્વેતિક છે, જડ છે, રૂપી છે, અને હું આત્મા તો અવિનાશી છું, ચેતન છું અરૂપી છું, આનંદમય છું, અનંત શાનાદિક શક્તિનો સ્વામી છું બાહ્યપદાર્થોમા મ્હારા-ત્હારાપણું કરવું તે ખરેખર મિથ્યા કલ્પના છે ખરેખર આ પ્રમાણે સર્વ બાહ્ય પદાર્થોથી હું આત્મા શિષ્ય છું એમ જો નિશ્ચય થયો તો હવે બાહ્ય લક્ષ્મી,

રાજ્ય, મહેલ વગેરે પદાર્થોમા પ્રિયપણું માનવું કેમ થટે ? અવળત ન થટે
આત્મા, સત્યતત્ત્વનો વિચાર કરી તહાં છે તેજ તહાં છે હવે તે કેમ જાણવું
લેઈએ ? કહ્યું છે કે,

મૂલી આતમજ્ઞાનની વાજી, માયામા મકલાવું,
અમણામા મૂલીને રે માદ્ર, બ્રહ્મસ્વરૂપ કેમ પાડું
ચેતાવું ચેતી લેજે રે, ઇકદિન જરૂર ડઠી જાવું
તહારુ તહારી પાસે જાણી, સમતામા દીલ લાવું,
અલપનિરજ્જન આતમજ્યોતિ, બુદ્ધિસાગર ધ્યાવું ચેતાવું

આત્માની જ્ઞાનાદિ ઋદ્ધિ આત્મામાજ છે પણ જડ પદાર્થોમા નથી
એમ નિશ્ચય છે હું એક આત્મા છું કર્મના યોગે સસારમા પરિભ્રમણ
કરું છું, પણ સસારમા નથી આ પ્રમાણે નિશ્ચય થતા સહજ સુખસ્વરૂપમય
આત્મામાજ ઉપયોગ રહે છે આવી શુદ્ધ ઉપયોગદશામા રહેતા અનત આનંદ
હની વાનગી મળે છે, આત્માના સુખની વાનગી મળતા બાહ્યપદાર્થોપર રાગ દ્વેષ
રહેતો નથી બાહ્યપદાર્થોની પ્રાપ્તિમાટે કરેશ રહેતો નથી બાહ્યપદાર્થો જેવા કે
ઘર, મહેલ, પૃથ્વી, ધન વગેરે માટે તૃષ્ણા રહેતી નથી બાહ્યપદાર્થો માટે મારા
મારી રહેતી નથી દેશ, હુકુમ, વર્ગ, અને ગમ્મ વગેરેની મમતા રહેતી નથી કોઈ
બાહ્યપદાર્થ લેઈ નય છે તો તેના ઉપર દ્વેષ થતો નથી જ્યારે બાહ્યપદાર્થોપર
કોઈ પણ પ્રકારનો ભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી ત્યારે જે સમભાવદશા કહેવાય છે તે
પ્રાપ્ત થાય છે સમભાવું સ્વરૂપ આગળ કહેવામા આવશે અન તો બાહ્ય
પદાર્થોમાથી મમત્વભાવ ઉઠવાથી તેમા રાગ થતો નથી, એટલુંજ કહેવાનું
છે, દ્વેષવૃત્તિથી જમતૂના પદાર્થો દ્વેષરૂપ લાગે છે, અને રાગવૃત્તિથી જગ
તૂના પદાર્થો રાગરૂપ લાગે છે, આમ મનોકંટપનાથી રાગદ્વેષ વૃત્તિજ અ-
રાગ છે કઈ બાહ્યપદાર્થોનો વસ્તુતત્ત્વ વિચારીએ તો વાક નથી રાગ અને
દ્વેષવૃત્તિ થાય છે તેમા અજ્ઞાન અને મોહના આવરણો કારણ છે શુદ્ધાત્મા
તેમા કારણ નથી આ પ્રમાણે વિચારીએ છીએ તો માલુમ પડે છે કે,
મન કંટપનાથી પ્રિયાપ્રિયત્વ ભાવનાની જાળ ઉઠી છે અને તેથી જ આત્મા
જડ પદાર્થો તરફ ઝીંઝી હુ જ તરફ ઘસડાતો જાય છે, તેમજ અનેક પ્રકારના અ-
વતારો કારણ કરે છે જ્યારે અજ્ઞાન મોહમય મન કંટપના નાશ પામે છે ત્યારે
સસારનો અંત આવે છે મોહમય મન કંટપનાથી દૂર રહેવા માટે આત્માને
ભાવવો સર્વ જડ વસ્તુઓમા પ્રિય અને અપ્રિયભાવ થાય છે તે ન થવા દેવો
લેઈએ આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તે કર્મભાવથી બિન્ન છે તેનો યથાર્થ વિચાર
કરી જવો આ પ્રમાણે વિવેકજ્ઞાનથી આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ વિચારતા રાગ
મો ૪

અને દેવની ભાવનાઓ ક્ષય પામતી જાય છે અને આત્મદશાની ઉન્નવ્યતા થાય છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થતો જાય છે, અને તેથી જ્ઞાનવડે સર્વે પદાર્થો આત્મામાં ભાસ થાય છે તેજ આત્માને વ્યુત્પત્તિથી સિદ્ધ કરી બતાવે છે

શ્લોક

મીયન્તે સર્વતીમારા, અનેન બ્રહ્મચક્ષુષા ।

આત્મેતિ ક્ષ્યવતે તેન, સમ્યગ્વ્યુત્પત્તિયોગતઃ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ —જો આત્માના જ્ઞાનગુણવડે સર્વ પદાર્થો જણાય છે, મ પાય છે આથી તે સમ્યગ્વ્યુત્પત્તિયોગથી આત્મા કહેવાય છે

ભાનાર્થ —આત્મા જ્ઞાનગુણવડે સર્વ પદાર્થોને જાણી શકે છે કોઈ પણ પદાર્થ એવો નથી કે તે આત્માના જ્ઞાનગુણમાં ભાસ્યા વિના રહે જેમ જેમ કામાવરણોથી રહિત આત્મા થતો જાય છે, તેમ તેમ જ્ઞાનમાં વિશેષ વિશેષ પદાર્થો ભાસતા જાય છે છેવટ સવશ જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો નાશ થતા સંપૂર્ણ પદાર્થનો કેવલજ્ઞાનમાં ભાસ થાય છે ત્યારે આત્મા તે પરમાત્મા કહેવાય છે સર્વ પદાર્થો અમુક અમુક છે એમ જણવાની રાખિના હીધે આત્મા કહેવાય ॥ આત્માની સર્વ શક્તિયોમાં જ્ઞાનશક્તિ મુખ્યતા ભોગવે છે, કારણ કે આત્માની અસ્તિતાનો પુરાવો જ્ઞાનશક્તિ છે આત્માનો જ્ઞાન ગુણ સ્વાભાવિક ધર્મ છે તેથી કોઈ પણ અવસ્થામાં જ્ઞાનગુણ નાશ પામતો નથી કેટલાક મતવાદિયો મુક્તાવસ્થામાં આત્મામાં જ્ઞાનનો નાશ માને છે, પણ તે મુક્તિપુજા વાત નથી સંપૂર્ણ કર્મ આવરણોનો નાશ થતા આત્મામાં સંપૂર્ણ સ્વલજ્ઞાનગુણ જીવે છે જ્યાં કોઈ પણ પદાર્થનું જ્ઞાન નહિ તે મુક્તિ કહેવાયજ નહીં (જો અને પત્થરના સમાન એવી મુક્તિને કોઈ ઇચ્છેજ નહીં) આત્માનો જ્ઞાનગુણ જીનદૃશ્ય ગમે તેવા જ્ઞાનાવરણ આવે તો પણ અવરાતો નથી અરત્તરસ્સ અંતમો ભાગો નિષ્કુલ્પાદિયો હોદ્દ જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ નિલ ઉષાગે રહે છે સર્વજ્ઞાનમાં જ્યાં ત્યાં જ્ઞાનથી આત્માને જોળખી રાકાય છે

હવે તે જ્ઞાનનું વિસ્તાર સ્વરૂપ બતાવે છે,

શ્લોક

વિજ્ઞાનમાત્મનો ધર્મ, સ્વાન્યભાવપ્રકાશકમ્ ।

આત્મનો જ્ઞાનપર્યાયે, લોકાલોક વિલીયતે ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ —વિજ્ઞાન ॥ તે આત્માનો મૂળસ્વાભાવિક ધર્મ ॥ અને

તે સ્વ અને પરનો પ્રકાશ કરે છે જ્ઞાન એ આત્માનો પર્યાય છે અને તેમા લોકાલોક વિલય પામે છે (અર્થાત્ લોકાલોકનો લાસ થાય છે)

ભાનાર્થ — વિજ્ઞાન એ આત્માનો ધમ છે, સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાનગુણ છે જે મતવાદિયો એકજ વસ્તુનો સ્વીકાર કરે છે તેમનામા સ્વાન્યભાવમ્ કાશક વિશેષતા ઘટતુ નથી જડ અને ચેતન એ બેનો સ્વીકાર કરતા આ વિશેષણ ઘટી શકે છે જ્ઞાનગુણ પોતાના આત્માનો પ્રકાશ કરેછે પણ કોઈ એમ શકા કરે કે જ્ઞાનગુણ અન્યનો લક્ષે પ્રકાશ કરે કિંતુ પોતાના પ્રકાશ માટે અન્યની જરૂર પડવાની જેના ઉત્તરમા સમાધાન કરવામા આવે છે કે, જ્ઞાનગુણ પોતાનો સ્વયમેવ પ્રકાશ કરે છે, મતિજ્ઞાન આદિ પચ પ્રકાર જ્ઞાનના છે જ્ઞાનના બે લેદ પછુ થાય છે ક્ષયોપગમભાવીય જ્ઞાન, અને ક્ષાયિકભાવીય જ્ઞાન ક્ષાયિકભાવના જ્ઞાનને કેવલજ્ઞાન કહે છે, તે આન્ય કદી જતું નથી જ્ઞાનગુણનું વિશેષ વર્ણન અસદીવકૃત પન્માત્મદર્શન અને પરમાત્મજ્યોતિ અથમા છે, તેથી વિશેષ જિજ્ઞાસુએ ત્યાથી વિશેષ અધિકાર બેઈ હોવો અથગૌરવભયથી અત્ર સક્ષિપ્ત વિવેચન કરવામા આવ્યું છે આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશ છે, તે અસખ્યાત પ્રદેશો અરૂપી છે વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શગુણ જેનામા હોય તેને રૂપી કહે છે અને જેનામા વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ હોતા નથી છતાં દ્રવ્ય તરીકે હોય છે, એવા પ્રદેશોને અરૂપી પ્રદેશો કહે છે આત્માના એકેક પ્રદેશમા અનતજ્ઞાન, અનતદર્શન, અનત ચારિત્ર, અનતધીર્વ, અનતસુખ વગેરે અનતગુણ રહ્યા છે આત્માના એકેક પ્રદેશનુ એક સમયનુ જ્ઞાન છે તેમા લોકાલોક લાસે છે, આવી આત્માના જ્ઞાનગુણની શક્તિ છે જ્ઞાનાવરણ છતે લાસવાની શક્તિ તિરોભાવે આત્મા ઓમા રહે છે, અને જ્ઞાનાવરણનો ક્ષય થતાં ઉત્તમ જ્ઞાનશક્તિ આવિર્ભાવે પ્રકાશે છે જે આત્માનો એક પ્રદેશ પછુ એક સમયમા સર્વ દ્રવ્યોના અન-તગુણપર્યાયોનુ તોવ કરી શકે છે તેજ આત્મા હું છુ કમાવરણથી તે શક્તિ હાવ તિરોભાવે છે, પણ આવી અપૂર્વ શક્તિ પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કરવો બેઇએ અનેક ભવ્ય જીવોએ ભૂતકાલમા અનતકેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, અને ભવિષ્યમા કરશે જે જીવ મોહની દતાનો નાશ જે જે અને કરે છે તેને તે તે અશે જ્ઞાનગુણ પ્રગટ થાય છે આત્માના મૂળ ગુણોની પ્રાપ્તિમા મોહનીયકર્મ વિદ્ર કરે છે ઠારણ કે સર્વકર્મમા મોહનીયકર્મ મુખ્ય છે આત્માને જડવસ્તુમા મુત્રાવનાર મોહનીયકર્મ છે તેનો નાશ થતા અદ્ભુત ચાત્રિગુણ પ્રગટ થાય છે આત્માના સર્વ ગુણો પોતપોતાના સ્વભાવે સ્થિર રહે છે તેને ચારિત્ર કહે છે શુદ્ધસ્વભાવમા રમણતા કરવી તેને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ ચારિત્ર કહેવાય છે આનુ નિજગુણરમણતારૂપ ચારિત્ર છે તે આત્માનો સ્વાભાવિક

ગુણ છે તે સહેજે પ્રાપ્ત થાય છે આત્માની શુદ્ધદશામાં રમણતા કરતાં સહજ આનંદ પ્રગટ થાય છે મોટે આત્મદ્રવ્યની સર્વ દ્રવ્યોમાં શ્રેષ્ઠતા છે

આત્માની શ્રેષ્ઠતાપૂર્વક ચારિત્રનું વર્ણન કરે છે.

સ્લોગ

આત્મનઃ સર્વદ્રવ્યેષુ, શ્રેષ્ઠતા માનિતાશુભા ।

સહજાનન્દમાવેન, ચારિત્રમદ્ભુત સ્ફુટમ્ ॥ ૧૪ ॥

સમિતિગુણિયોગેન, શુદ્ધધર્મ સમુદ્ભવઃ ।

સુસદુઃખમસદ્ગ્રેષુ, સમચારિત્રવાન્સ્મૃતઃ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ — આત્મા ॥ સર્વ દ્રવ્યોમાં શ્રેષ્ઠતા કહેવી છે સહજ શુદ્ધ આનન્દેવભાવવડે અદ્ભુત ચારિત્ર પ્રગટ બન્યું સમિતિ અને ગુણિતા યોગવડે શુદ્ધધર્મનું પ્રગટપણુ થાય છે સાતારેકનીયજન્ય મુખ, અને અસાતા વેકનીયજન્ય દુ ખના પ્રસંગોમાં જે સમ છે અર્થાત્ સમભાવ ધારણ કરે છે તે ચારિત્રી બનવો

ભાવાર્થ — આત્મામાં જ્ઞાનમુખ વીરે ગુણો રજા છે તેવા જડ દ્રવ્યોમાં રજા નથી આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોથીજ સર્વદ્રવ્યોમાં આત્માની મહત્તા છે સહજન હગુણથીજ આત્મા પોતાનું ચારિત્ર પ્રકાશી શકે છે શુદ્ધ આનંદથીજ શુદ્ધચારિત્ર પરખાય છે સહજન ની ખુમારી જ્યાં લોગવાતી નથી ત્યાં શુદ્ધચારિત્રનો ગંધમાન પણ નથી જેમ જેમ સહજનહગુણનો અનુભવ થાય છે તેમ તેમ ચારિત્રપણું બન્યું શુદ્ધચારિત્ર એમ કહે છે કે હું જ્યાં હોઉં ત્યાં સહજનની પ્રકટતાજ હોય જે યોગિઓ સહજનનંદની ખુમારી લોગવે છે તેમનામાં શુદ્ધચારિત્રગુણ હોય છે જે સાધુઓ યદ્યપિપયકવાયને ધારણ કરે છે તેમનામાં સહજનનંદની ખુમારી ક્યાથી હોય ? અનજન હોઈશકે નહીં જેમ જેમ કર્મોવરણો ટળતા આત્માનો જ્ઞાનાદિ શુદ્ધ ધર્મ પ્રગટ થતો જાય છે તેમ તેમ આત્માની ઉજવણતા થતી જાય છે ઈયાસમિતિ આદિ પચ સમિતિ અને મનોગુણિ, વચનગુણિ અને કાયગુણિ એ નજી ગુણિ એ અદ્યપ્રવચનમાતાના સંસેવનથી આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ પ્રગટ થતો જાય છે પાંચ સમિતિનું પ્રતિપાલન એ અપવાદમાત્ર છે અને નજી ગુણિનું પ્રતિપાલન એ ઉત્સર્ગમાત્ર છે આત્માથી છવે નજી ગુણિનું મુખ્યતાએ સેવન કરવું જોઈએ

મનોગુપ્તિનું નિરૂપણ કહે છે.

શ્લોક

ત્રિમુક્તકટપનાજાલ, સમત્વે સુપ્રતિષ્ઠિમ્ ।

આત્મારામ મનસ્તજ્ઞૈ, મનોગુપ્તિરુદાહતા ॥ ૧ ॥

આર્ત રોદ્ર ધ્યાનની કટપનાથી રહિત ધર્મધ્યાનવાળી માધ્યસ્થ પરિ-
ણતિ શુભાશુભ ચિંતવન રહિત, યોગનિરોધાવસ્થાવાળી આત્મારામ નામ
ની નીચ, જે નજી પ્રકારની મનોગુપ્તિ બહુવી મનમાં કોઈ ભતનો વિચાર
પ્રગટાવવો નહિ તે મનોગુપ્તિ કહેવાય છે મનમાં કટપના બળ ઉઠતા સમ
ભાવમાં રહી શકાતું નથી બાહ્યભાવમાં મનને ન જવા દેવું અને આત્મા
માજ મનને રમાવવું આ ઉપાયથી જાતે મનોગુપ્તિ સાધ્ય કરવામાંટે જગ
તમાં કેટલાક મનુષ્યો સાધુઓ થાય છે મનોગુપ્તિવિના મનની શુદ્ધિ જણ
કાવમાં થઈ શકતી નથી સાધુને મનોગુપ્તિની આવશ્યકતા છે, કોઈ વિરલા
સાધુઓ અમુક કાવપર્યંત મનોગુપ્તિ ધારણ કરી શકતા હશે

મનની નિર્વિકલ્પરૂપ કરવામાંટે યોગનાં આઠ અંગ કલા છે યમ, નિ-
યમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રસાદાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ જે આઠ
અંગથી મનનો અવ્યવસ્થાવ નાશ કરવામાં આવે છે પચમહાવ્રતનું પરિપાલન
કરવું તે યમ કહેવાય છે

યમ

હરેક દરોનકારોએ યમનું અનેકધા વર્ણન કર્યું છે અહિંસા, સત્ય,
અન્નેય, પ્રજ્ઞયર્થ અને અપરિગ્રહ એ યમ કહેવાય છે પ્રથમાવધાસમાં યમ-
ની અત્યંત આવશ્યકતા છે યમવિના મનુષ્ય ઉચ્ચકોટીપર ચઢી શકતો
નથી નાસ્તિકો પણ નીતિધર્મના નામથી આ પચ પ્રકારના યમનો સ્વીકાર
કરે છે યમથી બાહ્ય અને આતરિકશુદ્ધિ થાય છે યમ એ યોગનું પ્રથમ
પગવીરુ છે જ્ઞાનનું ફળ પણ એ છે કે આવા પ્રકારનો યમ ધારણ કરવો
શ્રી તીર્થંકર ભગવાન પણ નજી જ્ઞાની છતા ભાગવતી દ્રીક્ષા અગીકાર કરી
યમને ધારણ કરે છે યમની મહત્તા અપૂર્વ છે, જે ધર્મવાળાઓ યમને
માનતા નથી, તેનો ધર્મ દુનિયામાં ટકતો નથી યમનું પ્રતિપાલન કરતા
મનુષ્યો નિયમ પાળવા સમર્થ થાય છે

યોગનું અગ નિયમ

યોગનું દ્વિતીય અગ નિયમ છે યમમાં સ્થિર રહેવાને અને તેમજ અનેક
સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવામાંટે, નિયમ પાળવામાં આવે છે, પ્રત્યાખ્યાન, અમુક-
કાળે અમુક કરવું ઈશ્વરપ્રસિધ્ધાન, શાચ, સતોષ, તપ આદિ નિયમોથી આત્મા
નિમન અને છે મનના અનેક પાપ નાશ કરવામાંટે નિયમ પાળવાની અ

એવી રીતે જેલું આત્માનો નિશ્ચય કર્યા છે તે મહાત્મા આવી સમભાવ શ્રેણિ ઉપર ચડી શકે છે

સમભાવશ્રેણિ ઉપર ચઢનામાટે ઉત્તમ જ્ઞાનગતિથી
વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ, તે કહે છે.

શ્લોક

જ્ઞાનગમિતૈવૈરાગ્ય, મુત્તમ પ્રાપ્ય યોગિરાટ્ ।

અક્ષર નિર્મલ શુદ્ધ, પરમાત્મપદ મજેત્ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ — મહાયોગી જ્ઞાનગમિત ઉત્તમ વૈરાગ્ય પામીને અક્ષર નિર્મલ, શુદ્ધ, પરમાત્મપદને સેવે છે

ભાનાર્થ — ઉત્તમ એવો જ્ઞાનગમિત વૈરાગ્ય પામીને યોગી અમર નિર્મલ પરમાત્મપદ પામે છે. હું ખગમિત વૈરાગ્ય, મોહગમિત વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનગમિત વૈરાગ્ય, એમ વૈરાગ્યના ત્રણ ભેદ પડે છે. હું ખના યોગી હું ખગમિત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. આવો વૈરાગ્ય મિથ્યાત્વીને પણ હોય છે. મોહગમિત વૈરાગ્યમા મોહનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, આવો વૈરાગ્ય પણ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. આ બે પ્રકારના વૈરાગ્ય તો અજ્ઞાનીને પણ હોય છે. જ્ઞાનગમિત વૈરાગ્ય છે તેજ ઉત્તમ છે. કારણ કે તે સવ પદાર્થોનું હેય જ્ઞેય અને ઉપાદેયપણું જ્ઞાન થયા પછી જ્ઞાનગમિત વૈરાગ્ય ઉપજે છે. જ્ઞાનગમિત વૈરાગ્યથી આત્મા સમભાવ શ્રેણિપર ચડી શકે છે. આત્મા વિના અન્ય વસ્તુપર મમત્વમાને બધાતો નથી. જ્ઞાનગમિત વૈરાગ્યવાળો સર્વ આત્માઓને પોતાના સમાન માવે. આરબ્ધયોને સાંસારિક કાર્ય કરતો છતો પણ જલપકજવત્ ન્ધારો રહે છે. સસારની ખટખટામા તે મુજાતો નથી. મરણનો કદામલ કરી મનુષ્ય જન્મની નિષ્ફળતા કરતો નથી. જે જે હેતુઓથી રાગ અને દ્વેષ થાય તે તે હેતુઓથી દૂર રહે છે. વૃષ્ણના પાશમા પડી મૃગવત્ દીન થતો નથી. આત્મા તેજ સારમા સાર માને છે, પરમાત્મભાવનામા સંતોષાવ મમ રહે છે. શરીરમા છતાં શરીરથી વિન્ન પોતાના આત્માને લાવે છે. શુદ્ધ ઉપયોગમા રમણતા કરી પરમપુણ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. ચારિત્રધારક યોગિને આ સસારના કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર મોહ થતો નથી, તેથી તે નિમમ વભાવ પામીને સસારથી છૂટે છે.

મમત્વજ્ઞાનિને થાય નહીં એમ જણાવે છે.

શ્લોક

મમત્વ જ્ઞાનિનઃ કિં સ્યાત્, દેયાદેયવિવેકતઃ ।

મમત્વોપાધિનિર્મુક્તઃ, આત્મા મુક્તઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧૮ ॥

મૂર્છા પરિગ્રહઃ રચાત, ઉક્તં સૂત્રેષુ સૂરિભિઃ ।

સૂત્ર સમ્મતયોગેન, આત્મા સદ્ધર્મમામુયાત્ ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ — હેય, જેય અને ગ્રહણશુદ્ધિના વિરેકથી જ્ઞાનિને કઈ વસ્તુ પર મમત્વ હોય ? અલગત કોઈ ઉપર ન હોય મમત્વોપાધિરહિત આત્મા મુક્ત કહેવો છે મૂર્છા તેજ પરિગ્રહ છે એમ મૂનોમા સૂરિઓએ કહ્યું છે સૂત્રસમ્મત યોગવડે આત્મા પોતાના શુદ્ધધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે

ભાનાર્થ — હેય, જેય, અને આદેય શુદ્ધિના વિરેકથી જ્ઞાનિને કઈ વસ્તુ મા મારાપણની શુદ્ધિ થાય ? અલગત કોઈ પણ વસ્તુ મા મારાપણની શુદ્ધિ થાય નહીં હું અને મારૂં એવી શુદ્ધિ થતાજ તેને વિવેક અટકાવે છે તેથી મમત્વનો અવકાશ રહેતો નથી હું અને મારાપણની શુદ્ધિ થતા ચેતન જડતા અનુભવે છે મમત્વ એજ જગતમા મોટામા મોટી ઉપાધિ છે મમત્વઉપાધિથી અનેક પ્રકારના દુષ્ટો પ્રગટે છે ચોરાશી લાખ જીવ્યોનિમા પરિભ્રમણ કરનારુ ખીજ મમત્વજ છે જીવો દેશ, કુળ, જાતિ, શરીર, ધન, અને કુટુંબના મમત્વથી લડી એકબીજાની ખુવારી કરે છે જ્યાં ત્યાં મમત્વની લડાઈ જોવામા આવે છે જગતમા જે જે ઇષ્ટ વસ્તુઓ છે તેમાથી મમત્વનો અધ્યાસ ઉઠવો મુશ્કેલ છે સર્વ ઉપાધિનો ત્યાગ કરી શકાય છે, પણ જે હૃદયમા પરિણમી રહી છે એવી મમત્વઉપાધિનો ત્યાગ કોઈ મહા પુરુષો કરી શકે છે મમત્વઉપાધિનો ત્યાગ કરતા ત્યાગાવસ્થાની સિદ્ધિ થાય છે વિરોધ શુ કહેતુ મમત્વોપાધિનો નાશ થતા આત્મા મુક્ત કહેવાય છે

કેટલાક કહે છે કે, નમ્ર થયા વિના મુક્તિ મળતી નથી ઝારણ કે લગોટી જેટલું વસ્ત્ર રાખવાથી પણ મુક્તિ મળતી નથી કિન્તુ આમ તેમનું કહેવું વિચારવા યોગ્ય છે કારણ કે મુક્તિમા પ્રતિબદ્ધ વસ્ત્ર થતું નથી પણ મૂર્છા થાય છે નમ્રાવસ્થામા પણ શરીર મમત્વ હોય છે તો કેવલજ્ઞાન થતુ નથી માટે મમત્વ તેજ ખરેખર વસ્તુત ઉપાધિ છે દુનિયાની વસ્તુઓ પર જેને મમત્વભાવ નથી તેજ ખરેખરો ત્યાગી છે મમત્વશુદ્ધિના ત્યાગિના બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ તે વસ્તુત ત્યાગ નથી ઘણા બાહ્યના ત્યાગીઓ અન્તરગમા મમત્વથી સજ્યા કરે છે મમત્વગ્રહથી આત્મા પોતે સુખ પામી શકતો નથી અને ઉલટો અન્યને પણ દેરાન કરે છે જે હૃદયમા મમત્વ નથી તો જગતના પદાર્થોથી આત્મા બધાતો નથી, તેમજ કર્મથી પણ બધાતો ।યી અને જે મમત્વ છે તો બાજ ત્યાગ કરીને ત્યાગી બનો તોપણ કર્મથી બધાતુ પડે છે હૃદયમાથી મારાપણનો અધ્યાસ ઉઠે તો બાણવુ કે આત્મા ખરેખર ત્યાગી છે કોઈ મનુષ્ય સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરતો કરતો એક જીવું વસ્ત્ર પણ પામે રાખે નહીં, બીવકેલ નમ્ર થઈ જાય, પણ જે

દૃઢતા અજ્ઞાન અને મમત્વ છે તો તે પશુપખીના કરતા નિશેષ ત્યાગી નથી આ સવ મ્હાર આવો મમત્વભાવ ઉડે છે તો સસારમા છતા ત્યાગી થાય છે દેશમમત્વ, કુળનતિમમત્વ કુળધર્મમમત્વ ગચ્છમમત્વ, શિષ્યમમત્વ, પુત્રમમત્વ વસ્ત્રમમત્વ, સ્થાનમમત્વ, અને બ્રાહ્મમમત્વ ઇત્યાદિ મમત્વમા બધાએનો જીવ કમપાસથી છૂટી શકતો નથી હું ત્યાગી એવું અટલાવરૂપ મમત્વ જ્યામુવી આત્મામા આરોપનામા આવે છે ત્યામુવી ખરેખર ત્યાગીપણ પ્રગટતું નથી

અજ્ઞાની જીવ સસારના હેતુઓમા પણ મમત્વ ક'પી સવરના હેતુઓને આશ્રયહેતુઓપણે પરિણુમાને છે અને જ્ઞાની જીવને તો મમત્વ થતું નથી, તેથી આશ્રવના હેતુઓને પણ સવરપણે પરિણુમાને છે ક'ન્યુ છે કે અજ્ઞાની જ્યાની બધાય છે ત્યાથી પાની છૂટે છે જ્ઞાનિયો ખાતા પીતા આદિ અનેક કાય કરતા છતા પણ મમત્વનાવથી લેપાતા નવી જ્ઞાની પુરો બાહ્યવસ્તુ ઝીને ઉપભોગમા લેછે, સવમ રક્ષણાર્થે વાપરે છે, પરંતુ તેથી તેઓ પરિચ્છેદી ગણાતા નવી કારણ કે મૂંઝા તેજ પરિચ્છેદ છે પણ ઈ બાળા ઉપકરણો પરિચ્છેદરૂપ નથી બે અતરમાવી મમત્વબાનરૂપ પરિચ્છેદ દોયો તો ત્યાગવાતું કઈ બાકી રહેતું નથી હજી વૈકલ્પિક સૂત્રમા પણ ક'ન્યુ છે કે મૂંઝા પરિગ્રહો બુદ્ધોનાપચુત્તમ સામિના, મૂંઝા તેજ પરિચ્છેદ સાતપુત્ર મહાવીરસ્નામીએ કહ્યો છે સૂત્રોમા કહેલા નિમમત્વ બાવથીજ આત્મા સવ વસ્તુઓથી પોતાને બિજા માનતો હતો પોતાનો શુદ્ધ ધર્મ પામે છે મતા દિક્રમા પણ મમત્વભાવ રાખવાથી નિશ્ચયત આત્મા છૂટી શકતો નથી, ને માદિક્રમા પણ મમત્વભાવ રાખવાથી આત્મા પરિચ્છેદ બધનમાથી છૂટી શકતો નથી જ્યારે આત્મા મમત્વનો ત્યાગ કરે ત્યારેજ તે ત્યાગી થઈ સ્વપ રતું ક'યાણુ કરી શકે કેશનોય કરવો સહેવ છે પણ અન્તરમાથી દ્રેષ કાંવો મહા મુશ્કેલ છે વસ્ત્ર રંગીને પહેરવા સહેવ છે પણ વૈરાગ્યથી દૃઢ્યને રંગતુ મુશ્કેલ છે ગામોમામ પરિબ્રમણ કરવું સહેવ છે પણ અન્તરવી ચિત્તાની પરિબ્રમણનાનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ છે સ્ત્રીયાદિકનો બાદ ત્યાગ કરવો સહેવ છે પણ ક્રમપરિણતિનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ છે તાત્પર્યાય ને છે કે બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરી અંતરમા રહેલા કામાદિક દોષોનો ને ત્યાગ ન કર્યો તો ખરેખરો ત્યાગ કહી શકાતો નવી પરભાવ પરિણતિમા પોતાનાપણ કઈ નથી એમ નિશ્ચય કરી ને ને પરભાવના વિચારો આવે નેને પોતાના માનવા નહા તેના ઉપરવી મમત્વભાવ ઉઠાવવો ભેદ્યએ, એવી રીતે પરવસ્તુપરથી મમત્વભાવ ઉગવતા આત્મા શુદ્ધ આત્મિક ધમને અવશ્ય પામે છે

હરે ભમત્વભાનનો ત્યાગ કરતા આત્મા મુક્ત
થાય છે તે વિસ્તૃત જણાવે છે.

શ્લોક

વાહ્યકાર્યાણિ કુર્વન્ સન્, મોહચેષ્ટાં પરિત્યજન્ ।

ભાવચારિત્રયોગેન, મુન્યતે સર્વકર્મતઃ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ — મોહ ચેષ્ટાનો ત્યાગ કરતો એવો આત્મા પોતે બાહ્ય કાર્યાને કરે છે છતાં ભાવચારિત્રના પ્રતાપે સર્વ કર્મથી મુક્ત થાય છે

ભાનાર્થ — બાહ્ય બાવહારિક કે જે કૃત્યો કર્મના ઉદયે અનશ્ય કરવા પડે તેવા કાર્યોને બાહ્યથી કરતો છતો અને અન્તરથી મોહચેષ્ટાનો ત્યાગ કરતો છતો, ભમત્વપરિચ્છેદ ત્યાગરૂપ ભાવચારિત્રના પ્રતાપે આત્મા જાનાવશબ્દીયાદિ આઠ કર્મની સર્વ પ્રકૃતિયોથી મુક્ત થાય છે ઉપરના શ્લોકને આ શ્લોક પુણ્ય આપે છે અને તેવી સિદ્ધ થાય છે કે મુક્તનો ત્યાગ કરતા ભાવચારિત્ર પ્રગટે છે નવ પ્રકારનો ભાવ લેવા કરતા ભાવ ચારિત્રપણ પ્રગટે છે તવિના ભાવચારિત્રપણ પ્રાપ્ત થતુ નથી, કેટલાક જીવો કર્મયોગે બાહ્યકાર્ય કરતા છતાં પણ ભાવચારિત્રના પ્રતાપે નવા કર્મ બાધતા નવી અને પૂર્વના જે જે કર્મ ઉદયે આવે છે તે સમભાવે વેદીને ખપાવે છે, આવી ભાવચારિત્રની ઉત્તમ દશા પ્રાપ્ત થતા જ્ઞાની બધાતો નવી “જ્ઞાનિકો મોગ સ્તિ નિજરાકો હેતુ હે” જ્ઞાનિયો જે જે ભોગો ભોગવે છે તે તે સવ ભોગો નિર્જરાભાટે થાય છે આ ઉત્તમ વાક્યનો પરમાર્થ પણ આ શ્લોકના ભાવાર્થની સિદ્ધિ કરે છે, આત્માની શુદ્ધતા કરનાર ખરેખર આત્માનો શુદ્ધ ભાવજ છે શરીરની ક્રિયાઓ પણ આત્માની શુદ્ધ દશા કરવા સમર્થ નથી ભાવચારિત્રજ આત્માની શુદ્ધતા કરી રાકે છે ભાવચારિત્ર કઈ આત્માવી ભિન્ન નથી શરીરની શુદ્ધિ તરફ લક્ષ્ય નહિ આપતા આત્માની શુદ્ધિ તરફ લક્ષ્ય આપતુ બોધએ દૃઢપ્રહારી જેવા ધોરકમ કરનાઓની મુક્તિ પણ ભાવચારિત્રના યોગે થઈ છે થાય છે અને થશે આવુ ભાવચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા સદાજાવ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ભાવચારિત્રના દ્રવ્યચારિત્ર નાટકીયાથી નિશેષ ઉપમા ધરાવી શકતુ નથી

ભાવચારિત્રથી આત્મા સદૃશ મુખનો આરવાદ કરીને બાહ્યમુખનો પરિત્યાગ કરે છે ભાવચારિત્ર એમ કહે છે કે મારામા એટલુ બળ છે કે દ્રવ્યચારિત્ર વિના પણ હું જીવોને મુક્તિ પમાડી રાહ છું મારા અપૂર્વ બળ કોઈ વિરવા પુરૂષો જાણી શકે છે જે ભવ્ય જીવો મારા બળ બાળે છે તે મહને પ્રાપ્ત કરવા પરિપૂર્ણ ઇચ્છા ધરાવે છે, જ્યારે ત્યારે પણ મહારા વિના કોઈ જીવની મુક્તિ થઈ નથી અને થવાની નથી આવુ અપૂર્વ ભાવ-

ચારિત્ર પામીને ટૂંકો પરમાત્મસુખ પામે છે, માટે જાવચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પરમાત્મસુખ તેજ પરેષર સુખ છે, આવો સદૃશ તાનત્ર પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

કેવો મુનિવં આવો અપૂર્વ આનંદ પામે છે તે જાણવો છે,

શ્લોક

સત્યક્તર્ત્તસકલ્પો, નિર્વિકલ્પસમાધિતામ્ ।

સપ્રાપ્ત્ય તાત્ત્વિકાનન્દ, મશ્નતે સયત્ સ્વયમ્ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ — જેણે સવ સકલ્પોનો ત્યાગ કર્યો છે એવો મુનિતર પોતે નિર્વિકલ્પ પ સમાધિ પામીને સદલ્લનન્દને પામે છે

ભાનાર્થ — જ્યાસુધી સકલ પવિકલ્પવાળું મન છે ત્યાંસુધી મનમા શાંતિ થતી નથી, અને જ્યાસુધી મન જાણ પ યોગમાં આસક્ત રહે છે ત્યાંસુધી વિકલ્પ સકલ પ્રગટ્યા વિના રહેતા નથી જે જે ક્ષણે મન વિકલ્પસકલ પમય હોય છે તે તે ક્ષણે આત્માનો ઉપયોગ રહેતો નથી, અને આ માના ઉપયોગ વિના સદલ્લનન્દનો ગ્રંથ પણ આવતો નથી અને મહાઈ એવો અધ્યાસ જ્યાસુધી છે ત્યાંસુધી મનની સ્થિરતા થતી નથી સ્થિરતા વિનાના ચચળ મનમાં આત્માના જ્ઞાનનો પ્રકાશ થઈ શકે નહીં જે બ્રહ્મસુખમાં નિશ્ચય ભુક્તિ છે તો આત્માના જ્ઞાનનું સ્વતંત્ર પણ આવનાર નથી અને જે આત્માના જ્ઞાનમાં નિશ્ચય ભુક્તિ છે, તો જ્યારે આત્માનો જ્ઞાન તમે લેઈ શકો જ્યારે કુનિયા પરીનો કોઈ પણ સકલ મનમાં સ્ફુરે નહીં ત્યારે આત્માનો જ્ઞાન સદા પ્રગટી શકે

મનની એવી ચચળ દશા છે કે તે જ્યારે ત્યારે કંઈનો કંઈ સકલ કયા કરે છે મનની સકલ્પશા ટાળવા માટે ખાસ ઉદ્દેશ કરવાની જરૂર છે આત્મજ્ઞાન વતા મનના ધમાને છોટી શકાય છે મન સૂચ છે માટે મનને છોટનાર આત્માનો જરૂરી ઉપયોગ પ્રગટવો જોઈએ મનની સકલ્પ દુઃખપર્વન સસાર છે મનના વિકલ્પસકલ ટળના સસારનો અત અવે છે મનને વચ કરતુ જે જ મોટામાં મોટી ક્રિયા છે કેવાજ સરીરની ક્રિયામાં ધમ માની તેમાં આમજ રહે છે પણ તે પામર જીવો મનને છોટવાની ક્રિયા કરી શકતા નથી કેટલાક તો એમ કહે કે, જલુ ક્રિયા કરવી તે નાનિતુ લક્ષણ છે પણ તે બિચારા તેનું સ્વરૂપ યથાચ સમજ શકતા નથી મનના વિકલ્પ સકલ ટાળવા માટે જલુ ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ પદ્ધતિક્રિયાનો વિદેશ જ્યારે યથાચી મનના સકલ્પો ટળે છે જાણપદ્ધતિની વાસના જ્યાસુધી હોય છે, ત્યાંસુધી મનમાં સકલ પવિકલ્પ થયા કરે છે, પણ

સમજતું લેઈએ કે, બાહ્યપદાર્થો ક્ષણિક છે, બાહ્યપદાર્થથી કદી સુખ થનારું નથી, બાહ્યપદાર્થો પોતાના કદી થવાના નથી, ત્યારે બાહ્યપદાર્થોમા કેમ લોભાવું લેઈએ ? આ પ્રમાણે વિચાર કરતા વાસનાનો નાશ થાય છે બાહ્યપદાર્થો મળતા હર્ષ થતો નથી તેમજ બાહ્યપદાર્થો જતા શોક થતો નથી હર્ષ અને શોકવિનાની આત્માની દશાને સમભાવદશા કહે છે, આવી દશામા જે કંઈ બાહ્યપદાર્થો કરવામા આવે છે તો તેથી આત્મા બધાતો નથી પૂર્વકર્મના ઉદ્ધે જે જે કાર્યો કરવા પડે છે, જે જે કર્મો ભોગવવા પડે છે તે તે સર્વ ઉદ્ધામીનપરિણામે કરવા તથા ભોગવવા પડે છે, તેથી વિકલ્પસકલ્પ નવા ઉદ્ધતા નથી, અર્થાત્ આર્તધ્યાન તથા રૈદ્રધ્યાન થતું નથી ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનમા આત્મા રહે છે આવી દશા પામીને જ્ઞાની મુનિવર નિવિકલ્પ-દશાના સુખ અનુભવે છે જે આનંદ ભોગવે છે તે સહજનંદ છે જ્ઞાની મુનિઓ નિર્વિકલ્પદશાના સુખ ભોગવતા ગયો કાળ પણ બળ્હતા નથી

જ્ઞાની આવી નિર્વિકલ્પદશાનો અધિકારી થઈ સમદશામા સદાકાલ ઝીલે છે તે લક્ષણસહ બતાવે છે.

શ્લોક

મનઃ સ્થૈર્ય સમાપદ્ય, દત્તલક્ષ્યોપયોગકઃ ।

મનૈ મુક્તૌ સમચ્ચાચ્ચ, સ્વાદતે સમતામૃતમ્ ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ —આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપ લક્ષ્યમા દીધો છે ઉપયોગ જેટલો એનો મુનિવર મનની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરીને લવ અને મુક્તિમા સમપણે રહીને સમતારૂપ અમૃતને ચાખે છે

ભાનાર્થ —આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશો છે એકેક પ્રદેશમા અનંત જ્ઞાનરાજ્યારિનાદિ ગુણો રહ્યા છે નિશ્ચયનયથી નિચારતા સિદ્ધતા આત્માઓ સમાન સર્વના આત્માઓ સુદ્ધ છે આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમા ઉપયોગ દેતા મનની સ્થિરતા થાય છે, અને મનની સ્થિરતા થતા સમભાવદશા પ્રગટે છે, રાગદ્વેષની પરિણતિનો નાશ થાય છે મનની સ્થિરતા થતા રાગ અને દ્વેષ પ્રગટી શકતો નથી, તે વખતે કોઈ વસ્તુ ઉપર રાગ કે દ્વેષ થતો નથી કોઈ વસ્તુ પ્રિય કે અપ્રિય લાગતી નથી, કોઈ વસ્તુ હેય કે આદેય લાગતી નથી મુમ્તિ અને સસાર ઉપર પણ સમભાવ આવે છે આ નિર્વિકલ્પદશામા અનન્યસુખની ખુમારી આત્મા સારી રીતે ભોગવે છે આ ત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાજ મન રમાવવાથી મન ચાકી બંધ છે, બાહ્યમા જતા ક્ષણે ક્ષણે ઉપયોગ દેઈ શુદ્ધલક્ષ્યમાજ રમાવવામા આવવાથી મન સ્થિર થાય છે, આ બાબતનો અનુભવ આવે છે, અનુભવથી તેની પ્રાપ્તિ

છે, આવો પ્રસંગ સત્પ્રભળ રહેવો મુશ્કેલ છે કટલાક મનુષ્યો મનની સ્થિરતાને માટે પોકારો કરે છે, મનને વશ કરવું એમ જુઓ પાછા કરે છે, પણ જ્યાંસુધી શુદ્ધસ્વરૂપમા મનને રમાવ્યું નથી ત્યાંસુધી મનની સ્થિરતા નથી મનનો એવો સ્વભાવ છે કે તેને કઈક ને કઈક વિચારતું ભેળાં એ મનને શુદ્ધસ્વરૂપમા રમાવતા તે આત્માના ઉપયોગમા બળે છે અને તેથી બાહ્યવસ્તુઓનું બાન જુની બધ છે આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ સ્થિર છે, શુદ્ધ સ્વરૂપની સ્થિરતાના સમે મન પણ સ્થિર થાય છે, શુદ્ધસ્વરૂપમા નિકળ સકલ્પ નથી, તેથી વિકલ્પસક પ ટળતા આત્મા પોતાની સદ્બળનંદશાનો અનુભવ લેઈ શકે છે જડ વા ચેતન સર્વે પદાર્થો પોતપોતાના સ્વરૂપે રહ્યા છે જડ પદાર્થ છે તે ચેતન થતા નથી અને આત્માઓ કદી જડ થવાના નથી, ચેતનના સ્વભાવે ચેતનમા સુખ છે આમ તુલ્ય ઉપયોગ થતા સમભાવરૂપ અનુભવપ્રકાશ ખીરે છે

તે સમયે આત્મા ભીજના ચદ્રમાની ઘેડે ખીરો.

ગણાય છે તે જપ્તાવે છે.

શ્લોકો

સામ્યામૃતપ્રસાદેન, જીવન્મુક્તોઽમિધીયતે ।

સમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાને, સાપેક્ષાતો ઘટેત મ* ॥ ૨૩ ॥

શુદ્ધેન પરિણામેન, સામ્યાનન્દો વિવર્દ્યતે ।

ઘ્યાતા સમ્યગ્ વિજાનાતિ, ધ્યાન હિ જ્ઞાનયોગતઃ ॥ ૨૪ ॥

મગ્ધાર્થ — સમભાવરૂપ અમૃતના પ્રસાદવડે જીવ મુક્ત કહેવાય છે અને તે જીવ મુક્ત અપેક્ષાથી સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાને ઘટે છે શુદ્ધપરિણામવડે સમતારૂપ આનંદ વૃદ્ધિ પામે છે અને ધ્યાતા જ્ઞાનયોગવડે સમ્યક્ધ્યાનને સારી રીતે જાણે છે

જ્ઞાનાર્થ — સમભાવરૂપ અમૃત પ્રસાદવડે આત્મા જીવ મુક્ત ગણાય છે જીવતા પણ જાણે મુકાયના હોય એવા સિદ્ધના સુખનો અનુભવ લેતાર આત્માને અપેક્ષાએ જીવ મુક્ત કહેવામા આરે છે ખર જીવ મુક્તપણું તો તેરમા ગુણસ્થાનકમા મયોગી કેનનીને ઘટે છે પણ અપેક્ષાએ ચોથા ગુણસ્થાનકમા પણ આત્મા જીવ મુક્તપણું ઘટી શકે છે ચોથા ગુણસ્થાનકમા પામું ભેદજ્ઞાનથી જડ આરે ચેતનનો બિન્ન બિન્ન સાક્ષાત્કાર પરોક્ષ પ્રમાણથી થાય છે, તેથી ત્યાં પણ સામ્યામૃતનો જેટ ઉપરના ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ ઘટે છે આત્માના પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપનેજ સત્ત્વ ધન માને છે, આત્મા તેજ પરમાત્મા છે એમ નિશ્ચય કરે ॥ આત્મા વિના જડમા કદી સુખ નથી

જેમ નિશ્ચય થાય છે સસારની ઉપાધિયોગી છૂટવાનું મન થાય છે જેમ જલમાં કમલ રહે છે પાનુ તે જલથી ન્યારું રહે છે, તેમ સમકિતી જીવ ભોગાવતીકર્મના ઉદયે મસારમાં રહે છે છતાં સસારથી ન્યારો રહે છે ધાવમાતા જેમ બાળકને રમાડે છે પણ મનમાં બાલ છે કે તે મ્હારો બાળક નથી તેમ સમકિતી જીવ પણ બાલ છે કે, ભોગાવતીકર્મના ઉદયે જે જે પદાવાનો સબધ થયો છે તે તે પદાથા મ્હારા નવી અને હું એનો નથી આવી દશામાં વ્યાપના ઉપશમાદિ બાને ચોથા ગુણુસ્થાનકમાં પણ સમભાવરૂપ અમૃતનો લેશ ઘટે છે ગુણુનું દુકન પરિણામથી ઉપર ઉપરના ગુણુસ્થાનકમાં સમભાવની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતી જાય છે જેમ જેમ આત્મા ઉપરઉપરના ગુણુસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરતો જાય છે તેમ તેમ મમતારૂપ અમૃતનો સ્વાદ વિરોધત બોગને છે સમભાવથી જે સહજનનંદ પ્રગટે છે તેનો સ્વાદ તે દશામાં જે વર્તે છે તેજ ચાખે છે, અનુભવરૂપ જિજ્ઞાસા મમતાવધી થતા આનંદનો સ્વાદ ચાખી શકાય છે, આવો સમભાવીય સહજનનંદ અપૂર્વ છે, અકૃત્રિમ છે, આત્માના ઘડનો છે આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપનું જે ધ્યાન કરે છે તેજ સમભાવની થતા આનંદને ભોગવી શકે છે, ધ્યાનવિના સમભાવ પરખાતો નથી, ધ્યાનવિના ચચળતા મટતી નથી, ધ્યાનવિના મન સ્થિર થતું નથી, ધ્યાનવિનાનું જ્ઞાન છે તે ઉપરટપક્રીયું છે, ધ્યાની પુરૂષ આત્માનો સહજનનંદ ભોગવી શકે છે, જ્ઞાન વિના ધ્યાન હોતું નથી, કારણ કે જે આત્માનું જ્ઞાન ન હોય તો આત્માનું ધ્યાન શી રીતે કરી શકાય? આત્માનું જ્ઞાન હોય છે તોજ આત્માનું ધ્યાન થઈ શકે છે એવો નિશ્ચય છે, માટે ધ્યાનના અભિવાધિઓએ આત્મજ્ઞાન કરતું કારણ કે ધ્યાન પ્રતિ, જ્ઞાન કારણીભૂત છે, જ્ઞાનથી ધ્યાન અને ધ્યાનથી અનુભવ અને તેથી સમભાવ અને તેથી સહજનનંદ સ્કુરે છે આ બાબતનો અનુભવ ધ્યાનીને થાય છે માટે આત્માર્થી જીવોએ ધ્યાનની સમત કરી ધ્યાનયોગીને અવશ્ય જ્ઞાનયોગ હોય છે, ધ્યાનયોગ વિના કોઈ કદાચિ મુક્તિ પ્રાપ્ત નથી.

ધ્યાનયોગ વિના મનની ચચળતા ટળવાની નથી તે બતાવે છે.

શ્લોક

મનશ્ચલતા પ્રાપ્ય, યત્રતત્ર પરિશ્રમત્ ।

સ્થિરતાં લભતે નૈવ, આત્મનો ધ્યાનમન્તરા ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ — મન ચચળતા પ્રાપ્તિને જ્યાં ત્યાં પરિશ્રમણ કરતું છતું, આત્માના ધ્યાનવિના સ્થિરતાને પ્રાપ્ત નથી

જાનાર્થ — રાગ અને દ્વેષના ચોને મન ચચળ થઇને જ્યાં ત્યાં પરિ
 ભ્રમણ કરે છે, ક્ષણભાવ પણ એક ઠેકાણે ઠગતું નથી મન રાત્રી અને
 દીવસમા જ્યાં ત્યાં પરિભ્રમણ કરે છે, વિચિત્રતા વેગ કરતા પણ મનની
 ગતિ અત્યંત વેગવાળી છે, આકાશમા ચી નકાચ કદાપિ પાતાળમા પેટી
 શકાય ખગતુ મનને છતવુ મહાદુન છે બાકરણ અને ન્યાય સાંભોને
 અજવાસ સુખે કરી શકાય છે પરંતુ મનને વશ કરી શકાતુ નથી હોય
 કરાય છે પૃથ્વી ઉપર સચન કરી સમાય છે પરંતુ મનને છતી સમગ્ર
 નથી લાના લાજા બાપલો આપી શકાય છે પરંતુ મનને છતી રકાતું
 નથી અનેક પ્રકારના હુકરો સોધી શકાય છે પરંતુ મનની શુદ્ધિ કરવી
 દુષ્કર છે અવધાનો પણ શુદ્ધિના વૈભવથી કમી શકાય ॥ પણ મનની
 સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવી મહાદુન છે નિજલીને પણ વશ કરી શકાય છે પણ
 બળવાન એવા મનને વશ કરવુ દુષ્કર છે (પ્રભુની પૂજા કરતા પણ ચોક્ક
 મન દેહવાડે ગયુ હતું) ખાતા પણ મન અન્ય ચિત્તે છે, પાણી પીતા પણ
 મન અન્ય ચિત્તે છે, ધર્મની ક્રિયાઓ કરતાં પણ મન અન્યત્ર પરિભ્રમે છે,
 ક્ષણમા ગાડીનો અને ક્ષણમા ઘાડીનો વિચાર મનમાં આવ્યા કરે છે મન
 એટલું બધુ ચચળ છે કે જેને વશ કરવુ તેના ઉપાયોમા મોગ મોગ
 યોગિઓ પણ નિષ્ફળ નિવડે છે તો સામા યની તો શી વાત કરની એટલા
 વિકાર છે તેના મનમાં પ્રગટે છે મન મન વશ કરતા સર્વ વિકારોનો જન્મ
 થાય છે મનને છતવામા અનેક પ્રકારના ઉપાયો યોગવા પડે છે છટકી
 ગમેલું ઘોર હોય છે તેને પણ વશ કરવુ હોય છે તો અનેક ઉપાયો યોગવા
 પડે છે ત્યારે મનને વશ કરવામાં કેટલા ઉપાયો યોગવા લેઇએ ? આત્મ
 જ્ઞાન થાય તો મનને વશ કરવાના ઉપાયો સુખે છે, આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે
 સદ્ગુણી ઉપાસના કરવી લેઇએ મનને વશ કરવા માટે સામ્યકાર કહે છે
 કે, આત્માનુ ધ્યાન કરવુ લેઇએ આત્માનુ ધ્યાન કરતા મનની સ્થિરતા થાય
 છે આત્મધ્યાન અને સૈન્યધ્યાનનો ત્યાગ કરીને ધમધ્યાન અને શુકલધ્યાનનું
 અવનવન કરવુ લેઇએ ધમધ્યાન ધ્યાતા અશુભ લેખ્યાના વિચારોનો નાશ
 થાય છે અને શુભ લેખ્યાના વિચારો પ્રગટ થાય છે શુભ વિચારોમાં
 અનતરંગિ રહી છે અશુભ વિચારોનો નાશ કરવો તે પણ પોતાના હાથમાં
 છે સારા વિચારો કરવા તે પણ પોતાના હાથમાં છે આત્મા ધારે તો શું
 કરી શકતો નથી ? કાયા વાણી અને મનને વશ કરવાની શક્તિ, આત્મામાં
 રહી છે આ મા ધારે છે તે કરી શકે છે તો મનને વશ કેમ ન કરી શકે ?
 આત્મા પોતાના સ્વરૂપનુ ધ્યાન કરે છે ત્યારે મન અન્યત્ર પરિભ્રમણ કરતુ
 નથી આત્મામાં ચિત્ત રાજવાવી રાગ અને દ્રવ્ય થતો નથી આત્મધ્યાનથી
 મન બહિર્ ભટકતું નથી, અને જ્યારે બહિર્ ભટકતું નથી, ત્યારે રાગદ્વેષ

શી રીતે પ્રકટી શકે ? અવળત પ્રકટી શકે નહીં માટે આત્મધ્યાન તેજ સર્વોત્તમ ઉપાય છે યોગિયો મન વશ કરવા અષ્ટાંગયોગની સાધના કરે છે, હઠયોગ અને રાજયોગથી મનને વશ કરવા પ્રયત્ન કરવો રાજયોગની પ્રાપ્તિમા હઠયોગ નિમિત્તકારણ છે, હઠયોગની ક્રિયાઓ રાજયોગીને મન વશ કરવામાં સાહાય્ય કરે છે, મનને મારતા પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે ક્ષણે ક્ષણે મન કંઈને કંઈ ચિંતવ્યા કરે છે તે શુ ચિંતવે છે તેનો પત્તો ઉપયોગ મુકવાથી લાગે છે, ઉપયોગ મુકીને મનનુ ચિંતવન જોયા કરવું નકામા વિચારો મન કરે છે તેથી મનની સ્થિતિ ઉન્નત પુરૂષની પેઠે બગડી જાય છે, માટે આત્માના બળપૂર્વક મન વશ કરવા અત્યંત પ્રયત્ન કરવો જાનિયો કહે છે કે, અતે શુદ્ધ પ્રયત્નથી મન વશ થાય છે અને તેવી સસારનો અત આવે છે અનેક તીર્થકરોએ મનને વશ કર્યું અને ભવિષ્યમા પધુ કરશે મન વશમા નહિ આવે એમ ચિંતવી હિમ્મત હારવી નહિ ખરેખર મન વશમા આવી શકે છે, મન વશ કરવામા ઉત્સાહ અને ખતની ખાસ જરૂર છે તેમજ મન વશ કરવામાજ મહેને ખરૂં સુખ થનાર છે એવો નિશ્ચય થવો જોઈએ મનને વશ કરવું તેજ ખામ કર્તવ્ય છે એવો પરિપૂર્ણ નિશ્ચય થવો જોઈએ માથા સાટે માવની પેઠે સતત પ્રયામ કરવાથી અતે મનને વશ કરવામા યોગ ક્ષેત્રમદ નીવડે છે, મનમા થતા વિકટપ અને સકટપોને એક પછી એક દૂર હઠાવવા જોઈએ મનને આત્મસ્વરૂપના ધ્યાનમાજ રોકતા આર્તધ્યાન અને દૈદ્રધ્યાનનો નાશ થાય છે ખરેખર આત્મધ્યાનથીજ વસ્તુત મનના વિકટપ અને સકટપો ટળે છે, આત્મધ્યાનથી ઘાતીકર્મનો નાશ થાય છે અને આરમા ગુણસ્થાનકના અતે કેવલજ્ઞાન પ્રગટે છે, આવું સર્વોત્તમ આત્મધ્યાનનું અવલબન કરવું જોઈએ આત્મધ્યાનથી મન વશ થાય છે એ ખરેખર અનુભવની વાત છે ક્ષયોપશમજ્ઞાનથી જે ધ્યાન કરાય છે તેનો ઉપયોગ સતત રાખવો જોઈએ આત્મધ્યાનસતતિથી અતે પરમાત્મસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે તર્હિ મન વશ થાય તેમા તો શુ કહેવું ?

મનને વશ કરનાને આપ્રમાણે ધ્યાન મુખ્ય હેતુ છે એમ જણાવી હવે મન વશ કરવા માટે સર્વ ઉપાયો સિદ્ધાંતોમા દર્શાવ્યા છે તેમ પ્રતિપાદન કરે છે.

શ્લોક

ચિત્તે વશીકૃતે સર્વ, વિજાનીયાદ્વશીકૃતમ્ ।

વશીકરણાય ચિત્તસ્ય, સર્વોપાયાઃ ગ્રજલ્પિતાઃ ॥ ૨૬ ॥

ગાઁઢાર્થ — ચિત્ત વશ કર્યાથી સર્વ વશ કર્યું એમ જાણવું શાસ્ત્રમાં તપ જપ આદિ ગર્વ ઉપાયો કહ્યા છે તે ખરેખર મન વશ કરવા માટેજ જાણવા યો. ૬

ભાનાર્થ — ચિત્તની ચચળતા અનેક પ્રકારની ભાવોપારિયોગત કહેવાય છે હસ્તિકર્ણુવત્ તથા વિનુન્નતાવત્ મનની ચચળગતિ કોણ અનુભવતો નથી એ તાદૃશ મન વશ કરવા માટે તપની પ્રરૂપણા કરી છે જપ કરવાનું કારણ પતા તેજ છે, કારણ કે જપ કરવાથી અ ય વસ્તુઓમા મનના ગમનનો રોધ થાય છે અર્થાત્ ઈષ્ટદેવ ગુરુ આદિના જપમા એકતાર અંગેનું મન અ યની ચિંતા કરી શકતું નથી જેમ સિંહ અને હસ્તિને હળવે હળવે યુષ્મિથી વશ કરવામા આવે છે તેમ મનને મનુ શનં શનં યુષ્મિથી વશ કરવું ભેદએ

રાગદ્વેષ કરવો એ મનનો ધમ (સ્વભાવ) છે રાગદ્વેષને છતવા હોય તો મનમા ઉઠતી વિક્રમ્પ અને સકંપની શ્રેણીઓને દામવી, મનને ભે છતવું હોય તો મનમા ઉઠતા શુભાશુભ વિચારોને તટસ્થ રહી તપામવા પશ્ચાત્ અશુભ વિચારોને આવતા અટકાવવા શુભ વિચારોથી પત મન રહિત થઈ આત્મસ્વરૂપમા સ્થિર થઈ રહે તેમ પ્રવતવું

પચૈદ્રિયોના વિપયોમા મન પ્રવૃત્તિવાળું થાય છે તેમા ખરૂં કારણ તો મન છે કારણ કે પચૈદ્રિયો પણ મનના કલા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે ભે મનમા પ્રિયપણું તથા અપ્રિયપણું ન કલ્પાય તો ઈદ્રિયોની પ્રવૃત્તિ હુખી થઈ પડે તેમજ પ્રિય અને અપ્રિય ભાવ વિના ભે બાહ્યપ્રવૃત્તિ થાય તો આત્મા ઘણા કમનો નાશ કરી શકે સમભે કે અમુથી ગુદર સ્ત્રીઓ દેખાય અશુભ પાંચો દેખામ પણ તેમા મનદ્વારા થતું પ્રિયપણું અને અપ્રિયપણું ઉડી ગયું તો અમુથી કમ બમાતું નથી અમુને લાખી દેવી, લા અમુને શીડી નાખવા એ કઈ અમુ વશ કરવાનો ઉપાય નથી, પણ અમુવી સવ પાંચા દેખાતા મનમા પ્રિયપણું અને અપ્રિયપણું ભે ન ઉઠે તો અમુ વશ કરી કહી શકાય તેમજ કપથી શુભાશુભ અનેક શખો સમજાય છે, કેટલાક શખો પ્રિય લાગે છે અને કેટલાક શખો અપ્રિય લાગે છે, શખોને પ્રિય તથા અપ્રિય માનનાર મન છે આત્મજ્ઞાન થતા શખોમાં થતું પ્રિયા પ્રિયપણું ઉગી જતા મન સાત થાય છે તેથી કલ્પથી પ્રિયાપ્રિય શખો સાક્ષ જતા છતા પણ મન વશમા રહે છે પહેલા વગડામાથી જે હાવી ખડકી લાવ્યા બેદએ ડીએ તેની પાસે બહુક અગર તોપ શેડકતાં હોડનેગ કરી મૂકે છે પણ બહુ અભ્યાસ થના તોપોના લવકર નજની હાથી ન્હાસી જતો નથી તેમજ પ્રથમ અજ્ઞાનાવસ્થામા મન શખ સાબળી રાગદ્વેષના પ્રવાહમા તણાતું જગાય છે પવ શખોની પ્રિયતા તથા અપ્રિયતાથી આત્મા ન્યારી છે એમ ભલતા કોઈ સારા કહે તો તેથી મન હા પામતું નથી અને કોઈ નકારા શખોથી જોડાવે તો દીવગીરી થતી નથી

જેમ કોઈ મનુષ્યને કાષ્ઠની પેટીમાં ઘાટ્યો હોય અને ને બહિર દેખાનો ન હોય, કોઈ પેટીને સારી કહેવા જોડી કહે તેની પેટીમાં રહેનારને સારી જોડી અસર થતી નથી પેટીને સારી જોડી કહેવાથી કંઈ મનુષ્ય સારો જોગે ગણાય નહીં કદાપિ પેટીને દીધેલી ગાળોને અદર રહેનાર પોતાના ઉપર માની લે તો તે જેમ બ્રાત ગાણાય છે તેમ આત્મા પણ ગરીરૂપ પેટીમાં રહ્યો છે શરીરના ધર્મને આત્માના માની કોઈ અરુ સાફ વા જોડી કહે તો શરીરરૂપ પેટીમાં રહેનાર આત્માને પ્રિયાપ્રિયપણું ન માનતું જોઈએ, અને જો તે પ્રિયાપ્રિયપણું માને તો તેની બૂલ ગળાય ગાડીને ગાળ દેનાવી ગાડીવાળાએ દીવગીરી ન ધારણ કરવી જોઈએ શબ્દો તો રૂપી છે, આત્મા તો અરૂપી છે, રૂપી એવા શબ્દોમાં પ્રિય અને અપ્રિયપણું બ્રાતિથી મનાય છે, અર્થાત્ તે મનની કંપનાવી ઉઠેતું છે અને આત્મજ્ઞાનથી મનની કટપનાનો નાશ થાય છે જિન્હાવી કોઈપણ પાપ ક્ષુભ લાગે ત્યારે ખાધા પિના છૂટકો થવાનો નથી તેમજ તૃપ્તા લાગે ત્યારે જલપાન કર્યા વિના છૂટકો થવાનો નથી તેમજ વાળીથી વઘા પિના ઝટકો થવાનો નથી, ત્યારે તુ જિન્હાને વશ કરી કહી શકાય ? કેટલાક જિન્હાને વશ કરવા મૌનમત ધારણ કરે છે, પણ વસ્તુતઃ વિચારતા સવાત્તમ ઉપાય એજ છે કે જિન્હા ઇન્દ્રિયથી ખાતા પીતા તેમાં મનોદ્વારા પ્રિયત્વ અને અપ્રિયત્વની કટપના થાય છે તે છોડી દેવી જિન્હા ઇન્દ્રિયદ્વારા મિદાન ખવાય તો તેથી મનમાં ખુશ ન થતું તેમજ અન્ય પદાર્થો ખવાય તો નાખુશ ન થતું ખવાતા પદાર્થોમાં મનોદ્વારા પ્રિયાપ્રિયની કંપના ન કરવી, જેમ કરવાથી રસેન્દ્રિય છતાય છે કેટલાક મનને છલ્લા પિના હઠવી સર્વ વસ્તુ ભેગી કરી ખાય છે તેથી તુ તેઓ મનના પ્રિય અને અપ્રિય લાવનો જય કરી શકશે ? ના કહી નહિ વાળી એવી વઢવી કે જેથી અન્યનું કોઈ રીતે અહિન થાય નહીં અશુભ વિચારથી જોયેલી વાળી વસ્તુતઃ જૂની છે માટે શુભ પરિણામથી વાળી જોડવી રાગ અને દ્વેષ પિના સ્નાત્મહિતાથ ભાષા જોડવાથી મન વશ થાય છે બાહ્યના કાર્ય કરતા છતા પણ મનને આત્મસન્નિપ્રાપ્ત કરવાથી મનની અચળતા ટળે છે જલમાં કમળ રહેતા છતા પણ તેને જલનો લેપ લાગતો નથી અને નિરપ રહે છે તેમ આત્મા પણ પોતાના સ્વભાવમાં રમતો છતો બાહ્યના કાર્ય જ્યાં છતા પણ લેપાતો નથી જલકમવત્ આત્માની નિરપતા સિદ્ધ કરવામાં મનને આત્મસન્નિપ્રાપ્ત કરવું જોઈએ

આત્માર્થમાધક જંઘુજોએ પ્રથમ સમ્યક્ સાદાદરીલા આત્મનાન મેળવતું બાહ્ય દરશમાં હું નથી એવી દૃઢ ભાવના કરવી બાહ્યવસ્તુમાં હું અને મહાર એવો પરિણામ ન ઉઠે ત્યાંમુધી આત્મભાવના કરવી, આત્મભાવનાની પરિપક્વ દશામાં દરરોજ એક બે કલાક એકાંત નિર્જન, ઉપદ્રવરહિત,

રમણીય યોગ્ય પ્રદેશમાં જવું, જીવરહિત સ્થાનમાં હેઠલ કળલ વગેરે પાથરી સમપાત્રે બેસાય તેમ બેસવું બેગીને પ્રાણાયામ શુદ્ધામૃતક કરવા, છેવટે વીશ કેવડ કુંભક પ્રાણાયામ કરવા પનાસન વા સિદ્ધાસને બેમવાની ટેવ ત્રણ કલાક પર્વતની પાડવી, પ્રાણાયામ કલાબાદ પ્રત્યાહારની ક્રિયા કરવી, મમ ત્વમાવનો લાગ કરી આકાશની પેડ નિમલ પોતાનો આત્મા ધારી સ્થિર દૃષ્ટિથી આકાશ વગેરે કોઈ પણ પદ્મ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપવી નાભિકમલ વા બ્રહ્મરૂપ તથા હૃદયકમળ વગેરે સ્થાનેમા આત્માના અસખ્યેય પ્રદેશની ધારણા કરવી, આત્માજ ધ્યેય છે તેના શુદ્ધગુણોનું સ્વરૂપ વિચારવું આત્માનું શુદ્ધધ્યાન ધરવું, સર્વ જડ વસ્તુઓના ધ્યાન મૂકીને આત્મધ્યાન ધરવું જોઇએ આત્માની નિર્વિકલ્પકાનામાં સમાધિના મુખ અનુભવવાં જોઈએ, મનની નિર્વિકલ્પકા થતાં આત્મા પોતાના સદૃશ ગુણોનો પ્રકાશ કરે છે ક્ષયોપશમમા વના ચારિત્રમા આ પ્રમાણે ઉદ્ધમ કરતા કરતા અપ્રમત્તશાનાં મુખ અનુભવી શકાય છે મનને જીતવાના અનેક ઉપાયો કહ્યા છે ક્રીડપિત્ત માગ અવનબીને આત્માના સ્વરૂપમાં રમવું, અને સ્વચાધ્ય સિદ્ધિ કરવી મનને વશ કરતાં જે વશ કરવાનું હતું તે વશ કર્યું સમજવું ભિન્ન ભિન્ન રૂચિ વાળા જીવો ગમે તે માર્ગે મનને જીતવા પ્રયત્ન કરે તો તે ઈષ્ટ છે અસખ્ય યોગથી મુક્તિ થાય છે એમ જિનેશ્વરભગવાન કહે છે મનને વશ કરવાના ઉપાયો ભિન્ન ભિન્ન હોય તો પોતે જે ઉપાય આદર્યો હોય તેનાથી ભિન્નનું ખડન કરવા પ્રયત્ન કરવો નહીં નેટલાં શાસ્ત્રો છે તે સર્વનો સાર એ છે કે ગમે તેમ કરી મનના વિકલ્પસકલ્પોને જીતવા મન વશ થતાં યોગી અનેક સિદ્ધિઓના અમત્કાર પ્રાપ્ત કરે છે મનોજય થતા સસારના સર્વ કાર્યની સમાપ્તિ થાય છે મનુષ્યો એમ ધારે છે કે મનના કહા પ્રમાણે વતવાથી મુખ મળે છે પણ તેમ નથી મનને જીતવાથી ખરાં મુખ મળે છે માટે પૂવાજ ઉપાયથી મન વશ કરવું

આત્માનું સ્વરૂપ નિચારતા ધ્યાનતા મન વશ થાય

માટે ઉત્તર શ્લોકથી આત્મસ્વરૂપ ધ્યેય દર્શાવે છે

એવ

જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર, વીર્યાનન્દનિકેતનઃ ।

આત્મારામઃ સદા ધ્યેયઃ સર્વશક્તિમયઃ સદા ॥ ૨૭ ॥

ગાથાર્થ — જ્ઞાન દત્તન, ચારિત્ર વીર્ય અને જ્ઞાન દનું સ્થાન, અને સત્ સર્વશક્તિમય એવો આત્મા સદાકાલ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે

શ્લોકાર્થ — આત્મા અનત ગુણોનું ઘર છે સર્વ વસ્તુઓને લાભવાની

શક્તિ જેનામા છે તે જ્ઞાન છે સામાન્યપણે દેખવાની શક્તિ તે દર્શન કહેવાય છે. આત્મા સ્વશુદ્ધસ્વભાવમા રમે તે ચારિત્ર કહેવાય છે, આત્માની અતરાયકર્મના નાશથી શક્તિ પ્રગટે છે તેને વીર્યશક્તિ કહે છે આજ વસ્તુ ઓના સંબંધવાળી ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા વિના પણ નિર્વિકલ્પદશામા જે આન દનો સ્વાદ આપે છે તે આત્માનો આનન્દશુભ જલુવો

નિર્વિકલ્પદશા થતાં આત્માનો આનન્દ આત્મા પોતેજ જલુ છે ત્યા અન્ય પ્રમાણની જરૂર નથી જેમ પોતે ગોળ ખાધો અને તે નળયો લાગ્યો તેમા અનુમાન આદિના પ્રમાણોની મારામારીની શી જરૂર ? સાકર મુંખમા નાખી અને મીઠી લાગી તે લોકો માને નહીં તેમાં સમ ખાવા ા શી જરૂર ? અલબત્ત કંઈ નહિ, તેમ આત્માનુ ધ્યાન કર્યું, આત્માનો આનન્દ અનુભવાયો, આખો તેમા પોતેજ સાક્ષી છે પુસ્તકોની સાક્ષી આપવાની શી જરૂર ? અધ્યાત્મસ્વરૂપમાં રૂંધેલુતા કરતાં આનન્દની ખુમારી આવી તે પ્રત્યક્ષ અનુભવથી અનુભવાઈ તે અન્ય ન માને તો શુ તેથી આત્માનન્દ ઉડી જયો ? ના કંઈ નહિ કોઈએ રાત્રને દીઠી અને બસે આઘળા એમ કહે કે, અમે દેખતા નથી મારે ગળ નથી તેથી શુ રાત્ર ન દેખાવાનો ? અલબત્ત દેખાવાનો ઘુવડો સૂર્યને ન દેખી શકે, તેથી સૂર્ય નથી એમ પોકારે તેથી શુ સૂર્ય નથી ? અલબત્ત છે તેમ જેણે અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી, આત્મધ્યાન કરી આત્માની નિર્વિકલ્પદશા મેળવી નથી તેને આત્માનો આનન્દ મળતો નથી તેથી શુ આત્માનો આનન્દ ન માનવો ? અલબત્ત માનવો કોઈએ કારણુ કે, ધ્યાન કરતાં હાલ પણ નિર્વિકલ્પદશામા આત્માનો આનન્દ ભોગવી શકાય છે જે એ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે તેને તેનો અનુભવ થાય છે લેખક પણ જ્યારે જ્યારે ધ્યાન કરતા નિર્વિકલ્પદશા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે ત્યારે આત્માનો આનન્દ પ્રત્યક્ષ વેદ છે અને જ્યારે નિર્વિકલ્પદશાનુ ઉત્થાન થાય છે ત્યારે આવરણો આવવાથી આત્માનો આનન્દ વેદી શકેતો નથી પાછો ધ્યાન કરી નિર્વિકલ્પ દશામા સમાધિરથ રહે છે ત્યારે સાક્ષાત્ આનન્દ વેદ છે, તેથી તેને ક્ષણિક ધૌંદ્રવિક આનન્દ ઉપર રૂચિ થતી નથી વિકલ્પ અને સંકલ્પરૂપ આવરણો સર્વથા જે ખસી જાય તો સદાકાળ આત્માનો આનન્દ ભોગવી શકાય જ્યારે લેખક નિર્વિકલ્પદશામા રહે છે ત્યારે તેને જે આનન્દ થાય છે તે વર્ણવી શકાતો નથી તેમ બીજને કહી શકાતો પણ નથી હું જે આત્માનો આનન્દ ભોગવુ છું તે આનન્દને અન્ય ન માને તો મારે શુ ? મને સાક્ષાત્ તેનો અનુભવ થાય છે તેમા અન્ય પ્રમાણની શી જરૂર ? સાક્ષાત્ અથુથી ઘટ, પટ, ાડ વનરે પદાર્થો દેખાય તો તેમા લીપક લાવવાની શી જરૂર તેમજ તેમા પુરતકોની સાક્ષીની શી જરૂર ? અલબત્ત કંઈ નહિ-આત્માનુ અનંત વીર્ય છે, તેની શક્તિ થતા પરમા પરિણમનું નથી ચૌદ રાગલોકમાં અનેક

સાત ધાતુનું શરીર જનેકુ છે તેમાંની એક ધાતુ પણ આત્માની નથી, શરીર માથી આત્મા નીકળી જાય છે ત્યારે સાત ધાતુઓનું રૂપાતર થઈ જાય છે અને તે વળી અય જીવના શરીરપણે પરિણમે છે મનુષ્યના આત્માએ ભૂતકાળમાં અનત શરીરો ધારણ કર્યા હતાં તે શરીરો રૂપાતર પામી અનેક જીવોના શરીરરૂપે પરિવર્ત્યા હશે હાલ પણ જે શરીરો દેખાય છે તે કવિ વ્યકાવમાં અય શરીર વગેરે આકારોમાં જોડવાઈ જશે અને તેના માનીક અનેક અય જીવો થશે તેને માટે પરસ્પર લડાઈ પણ કરશે હાન જે સ્ત્રીના શરીરના પુદ્ગલ છે તે કોઈ વખત માતાના શરીરરૂપે પરિવર્તેલા હતા, અનેકપણે પરિણમવાનો પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે અહીં ' કયા પદાય ઉપર મમતા રાખી જોઈએ ' જે પદાર્થો ઘડીમાં શાતાવેદનીયના હેતુપણે પરિવર્તેલા કોઈ જાડા લાગે છે, તેના ઉપર રાગ થાય છે, તેજ પદાર્થો અશાતાવેદનીયના હેતુભૂત વર્તા તેઓના પ્રતિ દ્વેષ પ્રગટે છે

જે દૂધપાક ખાવાપર રાગ હોય છે તેના ઉપર ઘડીમાં કારણવશાત્ દ્વેષ પ્રગટે છે દૂધપાકમાં કઈ રાગદ્વેષ નથી પણ દૂધપાકપર મનથી રાગદ્વેષ થાય છે આ પ્રમાણે ખરેખર રાગદ્વેષ મનમાથી ઉઠે છે, ત્યારે એમ સિદ્ધ થયું કે બાહ્ય વસ્તુઓ ઇષ્ટ વા અનિષ્ટ નથી, પણ બાહ્યવસ્તુઓને ઇષ્ટ વા અનિષ્ટ માની લેનાર મન છે ઇષ્ટ અને અનિષ્ટપણાની ક પના ધારણ કરનાર મન છે મનમાં ઇષ્ટા નિષ્ટપણું મોહથી કપાયેલું છે જ્યારે બાહ્યવસ્તુઓમાં ઇષ્ટાનિષ્ટપણું નથી ત્યારે તેપર શા માટે રાગદ્વેષ ધારણ કરવો જોઈએ ? ખરેખર જ્ઞાનિયોને બાહ્ય વસ્તુપર રાગ વા દ્વેષ કરવો યોગ્ય નથી કુળે માધુ અને ટે પેટ તેમજ પાડાને રોગ અને ખખાલીને ડામ દેવાની પેઠે આપણે બાહ્યવસ્તુઓને નિંદીએ છીએ શા માટે તેના ઉપર રાગ થાય છે બાહ્યવસ્તુઓ કહે છે કે, અમારામાં ઇષ્ટપણું વા અનિષ્ટપણું કઈ નથી ત્યારે શા માટે તમારી રાગદ્વેષ પ્રવૃત્તિથી હે મનુષ્યો ! તમે અમને નિંદો છો, સ્તવો છો ચંદ્રને દેખી દૃટલાકને સિતળ પજાના ગુણથી તેના ઉપર રાગ પ્રગટે છે અને વિરહિણીઓને તેના ઉપર દ્વેષ પ્રગટે છે વસ્તુતઃ વિચારીએ તો ચંદ્રના વિમાનને દેખી મનુષ્યો કંઈ મનની કટપનાથીજ રાગદ્વેષ કરે છે, તેમાં ચંદ્રના વિમાનને કઈ નથી તેમજ બાહ્ય પદાર્થો ઉપર રાગદ્વેષ થાય છે તે ખરેખર આત્માની જ્ઞાતિથીજ થાય છે કોઈ છોકરો લાકડાના ઘોડા ઉપર બેસે છે ત્યારે રાગ કરે છે અને જ્યારે તે ઉપરથી પડી જાય છે ત્યારે લાકડાના ઘોડાને સોટી મારે છે હવે વિચારો કે, લાકડાના ઘોડાપર બેઝનાર છોકરાને રાગ વા દ્વેષ થયો તેમાં લાકડાના ઘોડાને શું ? અનબલ કઈ નહિ ખરેખર તેમાં છોકરાના મનમાં ઇષ્ટાનિષ્ટપણું થયું તેજ કારણ છે

સ્ત્રીનું સુંદર રૂપ દેખી પુરુષના મનમાં રાગ પ્રગટે અને સ્ત્રીની પ્રાર્થના

કરે, તેમા સ્ત્રી જે પ્રાર્થના ન માને તો તેના ઉપર દ્વેષ પ્રગટે તેમા સ્ત્રીના શરીરનો શો વાક ? અલબત્ત કઈ નહિ ફક્ત પુરુષના મનમા રાગ અને દ્વેષની કટપના ઉઠી તેમા અજ્ઞાનનોજ વાક છે પુરુષો સ્ત્રીઓને દેખી કામવેલા બની જાય, મોહના પાશમા સપડાય અને ઘોર કર્મ કરે અને કહે કે, સ્ત્રીઓ નરકનું બારણું છે, તેમજ સ્ત્રીઓ પણ પુરુષને દેખી મોહ કરે અને કામના વશમા સપડાય અને કહે કે, પુરુષોજ નરકનું બારણું છે કારણ કે પુરુષો ન હોત તો અમારી ખરાબ અવસ્થા થાત નહીં, હવે અત્ર ન્યાયથી વિચારીએ તો સત્ય જણાશે કે, પુરુષોને સ્ત્રીઓ ઉપર મોહ થાય તેમા પોતાના મનમા ઉઠતા કામવિકાર નોજ દોષ છે જે પોતાના મનમાથી કામવિકાર કે જે પુરુષવેદ તરીકે ગણાય છે, તે જે શાત થયો તો અનેક સ્ત્રીઓથી પોતાનું કઈ પણ ભૂદુ થવાનું નથી તેમજ સ્ત્રીઓના મનમા સ્ત્રીવેદરૂપ કામવિકાર થાય છે તે જે ન હોય તો પુરુષોથી સ્ત્રીઓનું કઈ પણ બગડવાનું નથી, બંનેના મનમા ઉત્પન્ન થતા કામવિકારનોજ દોષ છે, તેમા અન્ય તો નિમિત્તમાત્ર છે, માટે તત્ત્વથી વિચારીએ તો માહુમ પડે છે કે બાહ્યવસ્તુઓ મોહકારક નથી પણ મનુષ્યો પોતેજ મોહબુદ્ધિથી તેમા રાગદ્વેષાત્મક મોહને ખારણું કરે છે

કારણ કે—મોહીને બાહ્યવસ્તુઓ મોહના હેતુભૂત થાય છે અને વૈરાગીને બાહ્યની વસ્તુઓ વૈરાગ્યના હેતુભૂત તરીકે પરિણમે છે, માટેજ આચારાગ સૂત્રમા કહ્યું છે કે, જ્ઞાનિને આશ્રવના હેતુઓ સવરૂપે પરિણમે છે અને અજ્ઞાનીને સવરના હેતુઓ આશ્રવરૂપે પરિણમે છે, તેમા મનજ કારણ છે, રાગ-દ્વેષાત્મરૂપે પરિણમેલું મનજ સંસાર છે, અને રાગદ્વેષથી રહિત થએલું મન મોક્ષકારક છે જે બાહ્ય વસ્તુઓમા ઇષ્ટાનિષ્ટપણું ન કટપાય તો રાગદ્વેષનો ઉત્પાદક થાય નહિ અને રાગદ્વેષના અભાવે આત્મા સમભાવમા રમણતા કરી પરમાત્મ પદ પામે

મોહબુદ્ધિથી બાહ્યવસ્તુપર રાગ થાય છે અને દ્વેષ થાય છે બાહ્ય દાષો છે પણ તે આત્મરૂપે નથી, તેમા સુખ નથી, એમ જણાય તો બાહ્ય વસ્તુઓ ઉપર થતી મોહબુદ્ધિનો નાગ થઈ શકે, સૂર્યનો પ્રકાશ થતા અધકાર રહે નહીં તથા આત્મજ્ઞાનનો ઉપયોગ છતાં મોહબુદ્ધિ રહે નહીં આત્મજ્ઞાનથી અનત ભવનાં કરેલ કર્મનો ક્ષય થાય છે સાત ધાતુના બનેલા દેહરૂપ પિંજરમા રહીને મોહવાસનાનો નાશ કરી સ્વતંત્ર પરમાત્મા બનવું ભેદજે મહાર મહાર કરી મરી જવું ન ભેદજે અનતકાલથી મમતાના વગેરે આત્મા મયો પણ હવે તો આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ સમજ્યો તેથી મમતાના પાશમા કેમ ફસાય અલબત્ત કદી ફસાય નહીં, જિનેશ્વરો એમજ કહે છે કે, મહારા ત્હારાપણાનો અધ્યાસ ટળ્યો તો આત્મા પોતાની અ

નત શક્તિથીનો પ્રકાશ કરી શકે છે માટે રાગનો નાશ કરવા ઉદ્ધમ કરવો તેજ સખધ લેઈ કહેવામા આવે છે કે રાગના હેતુઓનો ત્યાગ કરવો જોઈએ રાગના હેતુઓ પણ પ્રસંગ પામી દ્વેષરૂપે પરિણમે છે,

શ્લોકૌ

રાગસ્ય હેતવો યે યે, મજન્તે દ્વેષહેતુતામ્ ।

સાનુકૂલપ્રતિકૂલ, મનોવૃત્તિ પ્રસન્નતઃ ॥ ૩૦ ॥

રાગરૂપામનોવૃત્તિ, દ્વેષરૂપા તથૈવ ચ ।

રાગદ્વેષવિનિર્મુક્ત, મનોમોક્ષસ્ય કારણમ્ ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ — રાગના જે જે હેતુઓ છે તે દ્વેષના હેતુઓરૂપે પરિણમે છે, તે ખરેખર સાનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ મનોવૃત્તિના પ્રસંગથી છે

મનોવૃત્તિ બે પ્રકારની છે, રાગરૂપ મનોવૃત્તિ અને દ્વેષરૂપ મનોવૃત્તિ રાગ અને દ્વેષથી રહિત મનોવૃત્તિ મોક્ષનું કારણ બને છે

ભાષ્યાર્થ — રાગના કારણો જોટલા છે તેટલાજ પ્રસંગને પામી દ્વેષના કારણો બને છે સ્ત્રી વગેરે મનની સાનુકૂલ વૃત્તિથી રાગના કારણો બને છે તેજ સ્ત્રી જે પતિનું કશું ન માને તો તેના ઉપર દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે જે પિતાના ખોળામા બેસનાર પુત્રપર પિતાનો અત્યંત રાગ હોય છે, તે પિતા રાગના યોગે પુત્ર માઠો પડે છે તો મહાદુષ્ટી થાય છે, પુત્ર ઉપર અત્યંત રાગ ધારણ કરી તેને બહુલે છે પરણાવે છે, તેજ પુત્ર જે પિતા ના વિચારોથી તથા આચારોથી વિરૂદ્ધ ચાલે છે તો પછી પિતાનો પુત્રપર અત્યંત દ્વેષ થાય છે પિતા પોતે પુત્રને ઘરથી બાર કાઢે છે પુત્ર પણ પિતાનું છૂર્ડ કરવા ચૂકતો નથી ક્યાં પરસ્પર અત્યંત રાગ અને ક્રોધ પાછો પરસ્પર દ્વેષ । અહો સાનુકૂળ વૃત્તિ હોય ત્યાંથી રાગ અને પ્રતિકૂળ વૃત્તિ થતાં દ્વેષ એવી મનની સ્થિતિ અજ્ઞાનના યોગે વળા કરે છે બાહ્યમાવસ્થામા કાષ્ઠનાં રમકડાં ઉપર અત્યંત રાગ હોય છે, તેજ રમકડાં ઉપર યુવાવસ્થા થતાં રૂચિ રહેતી નથી ખરેખર અવસ્થાબેદે તથા પ્રસંગબેદે રમકડાં ઉપર રૂચિ તથા અરૂચિ કરનાર મનુષ્ય છે જે મિત્રોપર અત્યંત રાગ હોય છે તેજ મિત્રો કોઈ વખત દ્વેષના હેતુઓરૂપે બને છે

રાગકારક અને દ્વેષકારક બાહ્યની વસ્તુઓ નથી પણ ખરેખર શોધ કરતાં માત્રમ પડે છે કે, સાનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ મનોવૃત્તિ તેજ કારણ છે જે સાનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ મનોવૃત્તિ ન થતી હોય તો રાગ અને દ્વેષ થાય નહીં સાનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ મનોવૃત્તિ થવાનું કારણ ક્રોધ અજ્ઞાન અને મોહ છે —

ચતુર્દશ રાજલોકમા અનન્યાર પરિબ્રમણ કરાવનાર સાનુદેહ અને પ્રતિદેહ મનોવૃત્તિ જે યોગવાસિષ્ઠમા પણ કહ્યું છે કે વૃત્તિધીજ સસાર ઉત્પન્ન થાય છે બહિર્ મનોવૃત્તિવીજ આત્મા સસારમા પુણ્યપાપ ચંદણ કરી અનેક શુભાશુભ અવતારો ધારણ કરે છે, મનોવૃત્તિ બે શાત થઈ તો સસાર પણ તાત થયો મમજવો સાનુદેહ અને પ્રતિદેહ મનોવૃત્તિને રોકના ધીજ મુક્ત થનાય છે મનોગુપ્તિ કરવાથીજ સત્યધર્મ પ્રગટે છે

મનોવૃત્તિરૂપ સ્ત્રીએ આત્મારૂપ સ્વામીને વિકટપદ્મ પારણામા અનતિ વાર સુધ્ધાઓ અને કોણ બંધે હજી ક્યા મુધી જુવાવશે મનોવૃત્તિ એક ભાવ વેશ્યા છે, તેના વશમા જગતના સર્વ જીવો ક્ષમા છે રાગ દ્વેષાત્મક મ નોવૃત્તિ એક દાસી છે, તેના તાબામા રહેનાર પુરૂષો પણ અપુરૂષાયપણાને લજે છે મનોવૃત્તિરૂપ અભિચારિણી સ્ત્રીના કલામા જે પુરૂષો છે તે યમ-ભિચારી કહેવાય કે બ્રહ્મચારી? તેનો મજાજનોએ નિર્ણય કરવો બેઈએ પરંદ્રિયના વિષયો તરફ દોડતી રાગરૂપ મનોવૃત્તિએ ક્યા ક્યા પુરૂષોને વિષય ભોગ મા સપ્તાબ્યા નથી? એક ઈન્દ્રિયના વિષય કરતા જે પાંચ ઈન્દ્રિયોનો વિ-પય સેવે છે તેપણ મનોવૃત્તિના પરતપણાથીજ બહુવુ પ્રારબ્ધયોગે રાગ દ્વેષરૂપ મનોવૃત્તિની શન્યતાએ ઉદામી પરિણામે વિષયભોગ ભોગવી જે આત્માઓ કમ નિર્જરે છે તેવા પુરૂષોને ધન્યવાદ થઈ છે, તેવી દશાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે પાંચે ઈન્દ્રિયોના જે બાહ્ય પદાર્થો વિષયરૂપે છે તેમા બે મન, રૂચિ વા અરૂચિપણું ધારણ કરે નહિ તો ઉત્તમ આત્મિક સુખની પ્રમારી પ્રગટે છે

ખરખર અજ્ઞાન દશાનીજ આનંદાયજ મનોવૃત્તિ, બાહ્ય પદાર્થો ઉપર રૂચિભાવ ધારણ કરે છે અજ્ઞાનદશામા જે આનંદ મનાયો છે તે કટપનારૂપ છે કારણ કે બાહ્ય પદાર્થો આનંદવાળા નથી તો તેના ઉપર રાગ ધારણ કરવાથી ક્યાથી આનંદ મળી શકે? બાહ્ય પદાર્થોમા બે આનંદ હોય તો તે જડ હોય નહિ, કારણ કે જડપદાર્થોમા આનંદ હોતોજ નથી લાખો વા કરોડો મનુષ્યો, રાજાથી તે રકપર્વત સર્વે સ્ત્રી પુરૂષો આનંદનેમાટે રાત્રીદિવસ બાહ્યપદાર્થોનો ચંદણ લાગ કરે છે છેવટે મરી પણ જાય છે પણ બાહ્યપદાર્થોવી તેમને આ-નંદ મળતો નથી તેમ વાયકો અને લેખકો પણ કોટી ઉપાય કરે તોપણ બાહ્ય જડ પદાર્થોવી કદી આનંદ મેળવી શકનાર નથી

મનોવૃત્તિની જ બાહ્યમા આનંદ કટપાય છે બે મનોવૃત્તિ સાચી હોય તો તેની કપનાપ્રમાણે બાહ્યપદાર્થમા આનંદ પણ હોઈ શકે, પણ મનોવૃત્તિ ક્ષણિક છે, શુદ્ધ જ્ઞાનથી રક્તિ છે, ત્યારે મનોવૃત્તિની કટપનાવી બાહ્યમા આનંદ કેમ માની શકાય? અવગત માની શકાય નહીં

રાગદ્વેષાત્મક મનોવૃત્તિ અનત કાળથી લાગેલી છે પણ અઘાપિપર્યંત તેનાથી સત્ય આનંદ પ્રાપ્ત થયો નથી તો હવે સત્ય આનંદની આશા રાખી તે વ્યર્થ છે જે પોતેજ ઘડીમાં નવનવા કપાયના રંગને ધારણ કરે છે તેવી મનોવૃત્તિ પોતે આનંદરૂપ જ નથી, અને તેનાથી જે જે વસ્તુઓમાં આનંદ કપાય છે તે પણ સત્ય નથી ત્યારે રાગદ્વેષાત્મક મનોવૃત્તિમાં રમવાથી કઈ પણ સુખ મળનાર નથી એમ નિશ્ચય ધારણ કરવો

રાગદ્વેષાત્મક મનને બાવમન કહેવામાં આવે છે, અને તેનેજ વિક્રમ સ કપવાળું મન કહેવામાં આવે છે, રાગદ્વેષરહિત મનને નિમલમન કહેવામાં આવે છે રાગદ્વેષાત્મક મનોવૃત્તિને બહિષ્કૃત મનોવૃત્તિ કહેવામાં આવે છે, અતર્ક મનોવૃત્તિ યતા કમનો નાશ થાય છે, નિશેન તુ કહેતું : સાગશ કે, આત્મામાં મનને બેડી રાગદ્વેષને છતી પરમાત્મપ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો

રાગદ્વેષ રહિત થતામાટે જે જે ઉપાયો બતાવ્યા છે તેપ્રમાણે વર્તના પ્રયત્ન કરવો બેઠબે મનની નિમનતા કરવામાટે દયાની પણ જરૂર છે, જેમ જેમ દયાપ્રતિ મનનું વલણ થાય છે તેમ તેમ ક્રોધ હિંસાદિક દોષો મનમાંથી ક્ષય પામે છે

બાહ્ય ભાવમાં રાગ થાય છે અને તેમાં ઈષ્ટ-અઈષ્ટ મનાય છે તેનું ખરેખર કારણ અજ્ઞાન છે તે હવે જણાવે છે.

શ્લોક

અજ્ઞાનેન સ્વયં જીવો, ગાહ્યભાવેષુ રજ્યતિ ।

જ્ઞાનાત્મા તુ વિવેકેન, જડેષુ નૈવ રજ્યતિ ॥ ૩૨ ॥

શબ્દાર્થ — અજ્ઞાનવડે પોતે આત્મા બાલપાત્રમાં રચાય છે અને જ્ઞાનાત્મા તો વિવેક બળથી જડમાં રાગથી રગાતો નથી

ભાનાર્થ — અજ્ઞાનવડે જ એવ બાલ ભાવમાં રાગી બની રચાય એમ તો સિદ્ધ હતું અનત કાળથી એવ સસારમાં ભમે છે તેનું કારણ ખરેખર અજ્ઞાન છે જેમ કંઈકે ટાડકા ચુસી પોતાનું જ લોહી આસ્વાદી આનંદ માને છે અને ટાડકા ચૂસવા રાગ ધારણ કરે છે, તેમ સસારમાં જીવો પણ અજ્ઞાનથી જ-પર-જડવસ્તુઓમાં રાગથી રગાય છે અને ત્રિતિ રૂળ વસ્તુપર દ્વેષ ધારણ કરે છે અહો ! અજ્ઞાનની કેટલી બધી પરિસ્તિ મા ! જે વસ્તુ પોતાની છે ત્હેને પોતાની માનતો નથી અને જે વસ્તુ પોતાની નથી તેને પોતાની માને છે અજ્ઞાની પશુ આત્મા ‘અજ્ઞા’ કરશે કિંશુ રે શુ લહેશે પુણ્યને પાપરે ઈલાહિ વાગ્યો જણાવે છે કે અજ્ઞાની એવ મિથ્યાત્વી છે અજ્ઞાની એવ અજ્ઞાન પશુથી સુખ પ્રાપ્ત કરતો નથી જે

જીવોએ વીતરાગ આજ્ઞાપ્રમાણે સ્વાદ્વાદભાવે આત્મા જાણ્યો નથી તે જીવો અજ્ઞાની કહેવાય છે અજ્ઞાની ખરેખર અધ છે અજ્ઞાની પોતાનું અને પારકું હિત જાણી નહીં જાણે તે અસાર અને મોક્ષનો ભેદ જાણી શકતો નથી અનાદિકાળથી જીવ સસારમાં ભટકે છે તેનું કારણ ખરેખર અજ્ઞાન જ છે અજ્ઞાનનું બોધવું આવવું શ્રેયોચીત્ત્વ યનની પેઠે જાણવું શ્રીવીર પ્રભુ કહે છે કે અજ્ઞાનના જેવો કોઈ દુનિયામાં નથી જાય જગત્ના પદાર્થોને પોતાના માની તેમાં રગાનાનું થાય છે તેનું ખરેખર કારણ અજ્ઞાન છે વતુરો ખાધો હોય છે ત્યારે ધોળી વસ્તુઓ પણ પીળી દેખાય છે તેમ અજ્ઞાન હોય છે ત્યાં સુધી જ જગત્ના પદાર્થોપર રાગ થાય છે

અને જ્યારે જ્ઞાન પ્રગટે છે ત્યારે જ્ઞાનાત્મા તો વિવેકદષ્ટિના યોગે જાય છે કે, ક્રૂપ તે ક્રૂપ, અને પાણી તે પાણી, આત્મા તેજ આત્મા પણ જડ વસ્તુઓ આત્મા નથી અને જડ વસ્તુઓથી સુખ થવાનું નથી, મારે શામાટે રાગ ધારણ કરવો જોઈએ ? જ્ઞાનાત્મા એમ વિચારે છે કે, રાગ છે તે મનનો ધર્મ છે, રાગથી આત્મા બિન છે રાગથી આત્મા બધાય છે મારે કોઈ પણ મારી અગર ખોટી વસ્તુ ઉપર રાગ વા દ્વેષક કરવો તે યોગ્ય નથી મુક્તિ સારી છે, સસાર ખરાબ છે એમ વિચેકથી જણાય છે પણ તેથી મુક્તિના ઉપર રાગ અને સમારના ઉપર દ્વેષ કરવો જોઈએ નહીં એમ જ્ઞાનના મનમાં બાસે છે, મુક્તિ મક્કર કેવલ સમગળે આ શ્રી આન ધનજીના અનુભવપ્રમાણે જાણીને બાસે છે અને તેથી સદ્ગુણી ઉપર રાગ અને દુર્ગુણી ઉપર દ્વેષ પણ વારણ કરતો નથી આવી જ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ જીવનદશા થતા પથ પરમેષ્ઠિ ઉપર પણ રાગભાવ થતો નથી તેમજ પોતાના આ મા ઉપર પણ રાગભાવ થતો નથી તેમજ વિષયોપર દ્વેષ, અશ્રિયપણ થતી નથી, જ્ઞાનની આવી ઉત્તરોત્તર દશા વૃદ્ધિ પામતા અધ્યાત્મ સારમાં કલાપ્રમાણે ઉત્તમ સામ્યભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે આત્મજ્ઞાન જ્ઞાનના બળથી વિષયવાસનાનું જોર હઠાવી દે છે કરોડ રૂપિયાનો હીરો હોય તો પણ તેના ઉપર જરા માત્ર રાગભાવ થતો નથી તેમજ દેવેન્દ્રની પદવી ઉપર પણ જરા માત્ર રાગભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી, પચેન્દ્રિયના ભોગો તો નાકના મેવ સન્નન બાગે છે જ્ઞાનની અતરદશાને જ્ઞાન જન જાણી શકે છે અજ્ઞાન જન નું જાણી શકે ? જ્ઞાનની બલિ હારી છે, જ્ઞાની રાગદ્વેષનો ક્ષય કરે છે

રાગ દ્વેષ ક્ષયાય જે જે ઉપાયો બતાવ્યા છે તથા રીત્યા વર્તવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ મનની નિમગ્નતા માટે દયાની પણ જરૂર છે જેમ જેમ દયા પ્રતિ મનનું વનણ થાય છે, તેમ તેમ ક્રોધ હિંસાદિક દોષોનો ક્ષય થાય છે

માટે અન પ્રસંગને અનુસરી દયાની સિદ્ધિનું માહાત્મ્ય છે
તેના અનુભવ સમતાથી વાય છે એમ જણાવે છે.

શ્લોક

અહિંસાયાઃપ્રતિષ્ઠાયા, વૈરત્યાગ ઇતિશ્રુતિઃ ।

સામ્યભાવપ્રતિષ્ઠાયા, પ્રત્યયસ્તસ્ય જાયતે ॥ ૩૩ ॥

શબ્દાર્થ — અહિંસાની (દયાની) સિદ્ધિ થયે છતે વૈરનો ત્યાગ થાય
છે આલુ યોગ પાતજલ સૂત્ર છે તેનો પ્રત્યય (નિશ્ચય) પણ સામ્યભાવની
સિદ્ધિ થતા થાય છે

ભાનાર્થ — અહિંસાની પ્રતિષ્ઠા થતા વૈરનો ત્યાગ થાય છે એ વાત ખરી
છે, એવો અનુભવ સાથી થાય છે એમ કોઈના મનમાં આશંકા થાય તો
તેનો જવાબ આપે છે કે સમતાભાવ થતા દયાથી વૈર ત્યાગ થાય છે, એનો
સાક્ષાત્ અનુભવ વેદાય છે કહેવાનો સારાગ એ છે કે દયાની સિદ્ધિ થતા
કોઈના ઉપર દ્વેષ રહેતો નથી અને તેથી કોઈ મ્હારો શત્રુ છે એવું મનમાં
આવતું નથી તેથી સર્વે જીવોનો પણ પ્રાય તેના ઉપરથી વૈરભાવ ટળી જાય
છે એવા દયા યોગિયોની પાસે સિદ્ધિ જેવા કૂર પ્રાણિયો આવીને ભેસે છે
આવી દયાની સિદ્ધિનો અનુભવ જેના મનમાં રાગદ્વેષરહિતદશાદિ મનની
સમાન અવસ્થાદિ સમતા પ્રગટી હોય તે બધું છે પૂર્વોક્ત પાતજલયોગ
સૂત્રનો અનુભવ કરવો હોય તો સમતાથી કરવો કારણ કે સમતાવન પુરૂષના
ઉપર કોઈ કોઈ વૈરશુદ્ધિ રાખતા નથી, અને વરણુદ્ધિ હોય છે, તો તે ટળી
જાય છે ઉત્તમ સમતાની પરિપક્વ નિશામા આ દતા અનુભવાય છે આવી
ઉત્તમ સમતા કે કોઈ પદાર્થ વા પ્રાણી પુત્રાદિ ઉપર રાગ પણ નહિ અને
કોઈના ઉપર દ્વેષ પણ નહિ શાતા વેદનીયના ઉદયથી મકલાલુ નહિ અને
અશાતા વેદનીયના ઉદયથી ચિંતા નહિ, લાભ અને અલાભમાં રાગ નહિ
તેમ દ્વેષપણુ નહિ શરીર હોય તો તેના ઉપર રાગ નહિ અને નાશ પામે તો
તેના ઉપર દ્વેષ નહિ મુજિના ઉપર મનમાં રાગ નહિ અને સમાર ઉપર પણ
દ્વેષ નહિ, ધર્મ ઉપર રાગ નહિ તેમ તેમ અધર્મ ઉપર દ્વેષ નહિ શરીર
ઉપર મમત્વ નહિ અને શત્રુ ઉપર કેષ નહિ, છીનિ ઉપર રૂચિ નહિ, અને
અપ્રીતિ ઉપર દ્વેષ નહિ, જન ઉપર પણ મમત્ત્વ અને મિત્રતાવી ઉપર પણ
સમભાવ ચેતન દ્રવ્યો જેટલા તેટલા ઉપર પણ સમભાવ અને પૌંદ્રગદિ
વસ્તુઓ જેટલી છે તેટલી ઉપર પણ સમભાવ પ્રાણુ રક્ષકપર પણ સમ
ભાવ અને પ્રાણુ લક્ષકપર પણ સમભાવ આવી ઉત્તમ સમભાવની દત્તામાં
મનની અત્યંત નિર્ભય દશા થાય છે આત્માના પ્રદેશોને લાગેવા કર્મ

ઘણા આવરતો તૂટી જાય છે સમરાદિલને જેમ અગ્નિગર્ભા ઉપર ખીલકુલ દ્વેષભાવ રહ્યો નહિ, તેની સમતાની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ફરગદુ રૂપિરાજે સમતાના બળથી ઉપવાસ નહિ કર્યા છતાં પણ દેવલગાન પ્રાપ્ત કર્યું એવી સમતાનું જોટલું વર્ણન કરીએ તેટલું ઓછું છે

સમતા સેવો સમતા સેવો એમ સર્વ મનુષ્યો વહે છે પણ સમતાની પ્રાપ્તિ કરવી હુર્લભ છે સુખદુખના સયોગોમા મનની સમાનતા આકાંક્ષાની ફની પેઠે આકાંક્ષામા જડી જાય છે, માનપ્રતિષ્ઠાના લગ વખતે મનની સમાનતા હવાઈની પેઠે ક્ષણમા નષ્ટ થઈ જાય છે રોગના સમયમા મનની સમાનતા વિલુતની પેઠે અચળ થઈ જાય છે પુન, પુની, શિય, અને શિખ્યાના, મરણ પ્રસંગે મનની સમાનતા રહેવી હુર્લભ છે પોતાની અપકીર્તિ સાબળતા હુર્જનો ઉપર મહાનીર પભુની પેઠે સમતા રાખવી અશક્ય છે અકસ્માત્ કોઈ જાતનો ભય આવતા મનની સમાનતાએ સમતા રાખવી હુર્લભ છે, પોતાના કોઈ શુભ ગાય તે વખતે મનની સમાનતા (અર્થાત્ હર્ષવિનાની સ્થિતિ) રહેવી હુર્લભ છે પુનઃપ્રમાદિ સાબળતા મનની સમાનતા રાખવી હુર્લભ છે, માતૃપિતાનું મરણ દેખતા, સાબળતા મનની સમાનતા રાખવી હુર્લભ છે, કોઈ પણ પ્રકારનું સરકારતરફથી માન મળતા મનની સમાનતા રાખવી હુર્લભ છે મિષ્ટાન્ ભોજન ખાતા વાહુતિસત ભોજન ખાતા મનની સમાનતા રાખવી હુર્લભ છે, પચેન્દ્રિયોના ભોગો સાનુકૂલપણે ભોગવતા રાગદ્વેષ રહિત મનની સમાનતા રાખવી હુર્લભ છે, સુદર લક્ષનાઓના મુખ દેખતા મનની સમાનતા હુએ રાખી શકાય છે હુર્જનોને દેખતા વૈરદશાનો ત્યાગ થવો મુશ્કેલ છે તરવાર વા બહુક લેઈને મારવા આવેલા હુશ્મનોને દેખી ભય શોક વા વૈરની લાગણી મનમા ન પ્રગટે એમ બનવું મુશ્કેલ છે જ્યારે એવી દશામા ભય, શોક, અચળતા વૈર વગેરે ન પ્રગટે ત્યારેજ મનની સમાનતા ગણાય છે મરણની વાત સાબળતા અથવા વિશેષ જીવવાની વાત સાબળતા મનની સમાનતા રાખવી હુર્લભ છે, ઘરનાં મનુષ્યો અનેક પ્રકારે ઉપાધિ કરે, સગા સબંધીઓ ઉપાધિ કરે તેમ છતાં મનની સમાનતા રાખવી મુશ્કેલ છે ખરેખર કાજલની કોટડીમા રહેતા ડાઘ ન લાગે એમ જો બને તો સસારની આવી સ્થિતિમા મનની સમતોવ સ્થિતિ રાખી શકાય એમ કહી શકાય, આવું દશાત સાબળી અધીરા ન બનવું જોઈએ રાગ અને દ્વેષના પ્રસંગોમા પણ રાગ અગર દ્વેષમાં ન પડવું, અને મનને બેથી અલગ રાખવું, એની મનની સમતોવ દશા પ્રાપ્ત કરવી હુર્લભ છે એવી દશા માટે સત્પુરુષોના ચરણકમળની સેવા કરવી જોઈએ પૂર્વોક્ત પ્રસંગોમા મનનું સમતોવપણું જળવી શકાય એવું ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ મનનું સમતોવપણું રાખવા ક્ષણે ક્ષણે આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાં લક્ષ્ય

પણુ જોઈએ, જે જે હેતુઓ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાન અને જ્ઞાન પ્રમાણે આરવાની
માવશ્યકતા જણાય તે તે હેતુઓ આરવા કે જેથી સામ્ય પ્રગટે
હવે સામ્યનો મહિમા નિગેયત વર્ણવે છે.

શ્લોક

સામ્યાત્મા નૈવ વ્રજાતિ, કર્માણિ કિન્તુ છેદકૃત્ ।
સામ્યાત્મા પૂર્ણયોગી સ્યાત્, યોગશાસ્ત્રેષુ સમ્મતમ્ ॥ ૩૪ ॥
શુદ્ધાનન્દસ્ય મોક્ષા સ્યાત્, સમાત્મા મગવદ્ધિરા ।
સમત્વ સર્વમારેષુ, જીવાજીવેષુ સમ્મતમ્ ॥ ૩૫ ॥
સમત્વમાત્મનો ધર્મો, રાગરોપવિવર્જનાત્ ।
નમુલ્લસતિ જીવેષુ, તત્ત્વસમ્મુસદ્દષ્ટિષુ ॥ ૩૬ ॥
ઘોરકર્મ્માણિ કુર્વાણા, જના યાન્તિ પરાંગતિમ્ ।
સામ્યભાવપ્રતાપેન, તસાત્ત પ્રાપ્તુમુત્સદે ॥ ૩૭ ॥
સામ્યાઢાત્મસ્થિરીમાવો, વીર્યોલ્લાસઃ પ્રવર્ધતે ।
ક્ષપકશ્રેણિમારુહ્ય, મન્યો યાતિ શિવગ્રહમ્ ॥ ૩૮ ॥

શાસ્ત્રાર્ય — સામ્યાત્મા કર્મોને બાધતો નથી કિન્તુ કર્મોનો છેદ કરનાર
થાય છે સામ્યાત્મા પૂર્ણયોગી થાય છે જેમ યોગશાસ્ત્રોમા સમ્મત છે
૧૩૪। જિને દ્ર વાળીનડે સમા મા શુદ્ધાન નો ભોજા થાય છે, જ્ઞાણવ સર્વ
ભાવોમા સમત્વ સમ્મત હોય છે ૧૩૫। રાગદ્રેવના વળતથી સમત્વ એ આ
ત્માનો ધર્મ ॥ સ્વાત્મસમ્મુખદષ્ટિવાળા જ્ઞાનોમા સામ્ય પમટે છે ૧૩૬।
સામ્યભાવ પ્રતાપથી અઘોર કર્મ કરનારા પણ શિવપદને પામે છે માટે
મુમુક્ષુ કહે છે કે તે સામ્યભાવ પ્રાપ્ત કરવા હિતસાદી થાઉં છું ૧૩૭। સામ્યથી
આત્માનો સ્થિરીભાવ થાય છે અને વીયાધાસ વૃદ્ધિ પામે છે અને ક્ષપક
શ્રેણિ ચઢી બન્ધ શિવગ્રહમા ભાય છે ૧૩૮।

ભાષ્યાર્ય — સમભાવી આત્મા કર્મોને બાધતો નથી કારણ કે તેણે
આશ્રવના હેતુઓ રોક્યા છે માટે મુખ્યતાએ કર્મનો છેદ કરનારજ કહે
વાય છે સમત્વના લાખો, મન્યમ્ બેદ કહી શકાય તેમા ઉચ્ચ ઉચ્ચ
સમત્વના ભેગેને પામતો છતો અતે પૂજ્યોની થાય છે, હેમચદ્રા
દિકૃત યોગશાસ્ત્રોમા સામ્યત્વનો અત્યત મહિમા વર્ણવ્યો છે ઈષ્ટ અને
અનિષ્ટ પદાર્થો જેમ વસ્તુત નથી, વા અનાનથી મનાયા હતા તે સમભાવ
પ્રાપ્ત થનાં ઈષ્ટ વા અનિષ્ટ જણાતા નથી કારણ કે આત્માનુ કોઈ ઈષ્ટ કરનાર
વા કોઈ અનિષ્ટ કરનાર ગ્રાહ્યપદાર્થ નથી, જેમ સમભાવી સમજ

શકે છે, સમતાધારી એમ સમજે છે જડ તે હું નથી અને હું છું તે જડ નથી રાગદ્વેષ એ કઈ મ્હારો શુદ્ધ સ્વભાવ નથી રાગ અને દ્વેષવિનાની જ્ઞાનદષ્ટિમા સત્ય બાસે છે અને તે દષ્ટિથી કેવલજ્ઞાનિયો વહે છે કે, સામ્ય એ તમારો ધર્મ છે હે જીવો ! સત્ય ધારણો કે, રાગ અને દ્વેષ એ આત્માનો મૂળધર્મ નથી બે તમો બાહ્યપદાર્થોને રાગ અગર દ્વેષ રહિત દષ્ટિથી દેખશો તો બાહ્યમાં ઇશાનિષ્ઠપણું જણાશે નહિ બરત રાજને આરીસા ભવનમા જડમા ઇશાનિષ્ઠપણું બાસ્તુ નહિ ત્યારે કેવલજ્ઞાન થયું, મરૂદેવી માતાને પણ ઇશાનિષ્ઠપણું ટળ્યું ત્યારે કેવલજ્ઞાન થયું આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જેમ જેમ આત્મા સમતાની ઉત્તમતાને અધિક અધિક પ્રાપ્ત કરતો જાય છે તેમ તેમ તે અનત કર્મેની નિર્જરા કરતો જાય છે અને આત્માની જ્ઞાનાદિ શક્તિયોનો પ્રકાશ કરતો જાય છે ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરીને અતે કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પામી આત્મા પરમાત્મરૂપ થાય છે

પુત્રાનન્દ, લવનાનન્દ, મિત્રાનન્દ, હવાનો આનન્દ, મુસાફરી આનન્દ, રમત ગમત આનન્દ, ભોજ્યાનન્દ, ગપ્પાસપ્પાનો આનન્દ, પચેન્દ્રિયવિષયાનન્દ વગેરે અનેક પ્રકારનો પૌદ્ગલિક આનન્દ કહેવાય છે આ બાહ્ય આનન્દ બેકે મનુષ્યને પ્રિય લાગે છે તો પણ તે ક્ષણિક છે, માટે તેના કરતાં વિશેષ અને સદાકાલ રહેનાર આનન્દ મળતો હોય તો કોણ મનુષ્ય બા-
જ્ઞાનન્દને ઈચ્છે ? અલબત્ત કોઈ ઈચ્છે નહિ લાડુ મળતા હોય તો કોદરાના રોટલા કોણ ખાય ? દૂધપાક મળતો હોય તો વેંસ કોણ ખાય ? ગગાનુ જલ મળે તો મલીન જલ કોણ પીવે ? તેવીજ રીતે સદાકાલ સ્થાયિ રહેનાર આનન્દ મળતો હોય તો કોણ એક ક્ષણના આનન્દને ઈચ્છે ? અલબત્ત કોઈ ઈચ્છે નહિ

સામ્યભાવનો આનન્દ સહજ છે સામ્યાનન્દ તે આદ્યાર્થિક મહા-
સાગર જેવડો છે તેની આગળ બાહ્યાનન્દ તો એક ખાળોચીઆ નેટલો પણ નથી, બાહ્યાનન્દ તો વિજલીના ચમકારા જેવો ક્ષણિક છે અને સામ્યાનન્દ તો સૂર્યના જેવો પ્રકાશક છે બાહ્યાનન્દ તો અન્ય વસ્તુઓના સબધથી થાય છે માટે તે પરતત્ર છે અને સમતાનન્દ તો પોતાની મેળે આત્મામાથી પ્રગટે છે માટે સ્વતત્ર છે બાહ્યાનન્દને માટે હું ખ વેઠવાં પડે છે અને સમતાના આનન્દ માટે હું ખ વેઠવાં પડતાં નથી બાહ્યાનન્દ પછી હું ખ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, સમતાના આનન્દ પછી હું ખ નથી બાહ્યાનન્દ કૃત્રિમ છે ત્યારે સામ્યાનન્દ સત્યરૂપ છે સમતાનન્દ તેજ શુદ્ધાનન્દ કહેવાય છે શાંત યોગી શુદ્ધાનન્દનો ભોજા ભગવાનની આજ્ઞાનુસારે થઈ શકે છે

એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અને પચેન્દ્રિય જીવો,
યો ૮

પર્યેદ્રિયના દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યચ, અને નારકી એ ચાર ભેદ છે એમ સર્વ જીવો તથા સિદ્ધ જીવો એ સર્વ મહારા આત્માની સમાન છે, મહારા આત્મા મમાન જ્ઞાનરૂપ ચારિત્રાદિ ગુણ સર્વ આત્માઓ છે, માટે જેમ હું છું તેમ સર્વ જીવો છે, કોઈના ઉપર રાગ વા દ્વેષ કરવાનું કઈ કારણ નથી ચૈત યધમવિશિષ્ટ હું છું તેમ સર્વજીવો છે સર્વ એકસરખા જ્ઞાનગુણાદિવિશિષ્ટ છે તેમા શો રાગ અને દ્વેષ કરવો ! જડ વસ્તુઓ પણ અનેક સ્વભાવવાળી અનાદિ કાળથી જુદા જુદા સ્વરૂપે પરિણમે છે, તેમાં શો રાગ કે દ્વેષ કરવો ! ખરેખર રાગ કે દ્વેષ કોઈ પણ જડ વા ચૈતન્ય વસ્તુઓ પર કરવો તે યોગ્ય નથી

માટે સિદ્ધાન્ત ઠરે છે કે જીવ અને અજીવ પદાર્થો પર સમત્વ ધારણ કરવું તેજ યોગ્ય છે વિવેકદષ્ટિથી વિચારતા સમત્વગુણ ખરેખર સત્ય હોય છે, સમત્વ દશામા જેમ આત્મા નિરોષત રહેતો બધ છે, તેમ તેમ તે શુદ્ધાન દને ભોગવતો બધ છે આવી સમતાના ધારક ગીતાથજ્ઞાની બ્રહ્મ યોગિયો થઈ શકે છે

રાગદ્વેષ દોષના અભાવે આત્માની જે દશા અનુભવાય છે તે દશાને સમતાદશા કહેવામા આવે છે, અને તેજ ખરેખરો આત્માનો ધર્મ છે સર્વ જીવોમા આવો સમત્વગુણ પ્રગટે છે રાગ દ્વેષ, ક્ષયધમવાળા છે માટે તેનો ક્ષય થવો બેધએ, જ્યારે રાગ દ્વેષનો જ્ઞાન ધ્યાનથી ક્ષય થાય ત્યારે જ્ઞાનધ્યાનના અભ્યાસક સર્વ જીવોમા સમતા પ્રગટે છે શુદ્ધાનને પ્રગટાવનારી સમતા જગત્મા જયવતી વર્તે છે

અધોર ક્રમ (મહાપાપના કામ) કરનારાઓ પણ સમતાને પામી પરમ મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરે છે લેખક ઝુમુછુ પણ અભિલાષા કરે છે કે સામ્યના વપ્રતાપથી તેવું મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરવા હું ઉત્સાહ ધારણ કરું છું કોણ મનુષ્ય અહો ! આ જગત્મા પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા નયલ ન કરે ? અલ્પજન સર્વે કરેજ સમતાને પ્રાપ્ત કર્યાથીજ પરમસુખ મળે ત્યારે તે પ્રાપ્ત કરવા તૈયાર થવું તે કોને ન ગમે, અચાત્ સર્વેને ગમે સમતાના અભાવેજ અનતકાળ નિષ્ફળ ગયો હવે જાગૃત્ યતા સમતા પ્રાપ્ત કરવી બેધએ સમતામાટે યોગ્ય પ્રયત્ન કરવો, તેમ ઇચ્છાય છે સમતાની હિચ્ચમાં હિચ્ચ દશા પ્રાપ્ત થાઓ એમ જગત્મા સર્વ જીવો ઇચ્છે જ્યારે ત્યારે પણ સમતા વિના મુક્તિ નથી

સામ્યથી આત્માની સ્થિરતા વૃદ્ધિ પામે છે, અને વીર્યોત્તરાયકમના ક્ષયોપશમ વા ક્ષયથી વીર્યોદ્ધાસ વૃદ્ધિ પામે છે સમતાની દશામા વીર્યોદ્ધાસ વૃદ્ધિ પામે છે એવો અનુભવ છે સમતામાં સ્થિરીભાવ પામેલો આત્મા ક્ષપકગ્રેણિ આરોહીને શિવવરમા બધ છે

સમતા કહે છે કે એક હું મોટી સ્ટીમર છું મારામાં બેસી અનેક લબ્ધિઓ સસારસાગરની પેલીપાર જાય છે સમતા કહે છે કે જ્યાં હું ત્યાં રાગદ્વેષ રહેવા પામતા નથી સમતા કહે છે કે, અનતકાળના લાગેલા કર્મ પણુ હું કાચી બે ઘડીમા ખેરવી નાખુ છું સમતા કહે છે કે, મુક્તિ મહારા હાથમા છે, આ ઉપરથી લબ્ધિઓએ સમજવું કે સમતા સદાકાળ સુખકારી છે

હવે સામ્યભાવ વા સમતાનું વિવેચન વિગેષત કગાય છે.
સમતા તેજ ભાવચારિત્ર છે.

શ્લોક

સામ્યમેવહિ ચારિત્રં, સર્વદા સમ્મત સ્ફુટમ્ ।

ફલ જ્ઞાનસ્ય સામ્યં વૈ, સૂત્રેષુ તત્ પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૩૯ ॥

શબ્દાર્થ —સમતા તેજ ભાવચારિત્ર છે, હમેશ તે ભાવથી પ્રત્યક્ષ છે જ્ઞાનનું ફળ સમતા છે, એમ સૂત્રોમાં કહ્યું છે

ભાવાર્થ —જિનવાણી અનુસાર દીક્ષા અગીકાર કરવી તે દ્રવ્યચારિત્ર છે, અને મમભાવદગ્ધા પ્રાપ્ત કરવી તે ભાવચારિત્ર છે દ્રવ્યચારિત્રથી ભાવચારિત્રની પ્રગટતા થાય છે દ્રવ્યચારિત્ર કારણ છે અને ભાવચારિત્ર કાર્ય છે, સર્વ તીર્થકરો દ્રવ્યચારિત્ર અગીકાર કરી ભાવચારિત્ર પ્રગટ કરે છે તેથી સિદ્ધિ વાય છે કે ઉપારિનાશક દ્રવ્યચારિત્ર હોવાથી ભાવચારિત્રરૂપ કાર્યની સિદ્ધિ કરે એમા કાઈ પણ સગય નથી દ્રવ્યચારિત્ર વિના ગૃહસ્થને કોઈ વખત અત્યત પરિણામની નિશ્ચિદ્ધિથી સામ્યભાવરૂપ ભાવચારિત્ર-અપવાદમાર્ગે-પ્રગટે છે એમ જાણવું દ્રવ્યચારિત્રનું પણ માધ્યમિદુ સામ્યભાવ છે

જ્ઞાનનું ફલ સામ્યમાવ છે

આત્મજ્ઞાનનું ફલ સમતા છે એમ શાસ્ત્રકરો પ્રતિપાદન કરે છે, જ્ઞાન વિના સમતા પણ આવતી નથી રાગદ્વેષથી વિરામ પામવો તે વિરતિ કહેવાય છે અને તે વિરતિ તેજ સમતા કહેવાય છે સમતાથી આનન્દ પ્રગટે છે મોટે ભાવચારિત્ર તે જ્ઞાનન્દરૂપ ગણાય છે ચારિત્ર ત્યાં આનન્દ, અને જ્યાં આત્માનન્દ હોય ત્યાં અપેક્ષાએ ચારિત્ર હોય છે સમતારૂપ ચારિત્ર જગત્ના પ્રત્યેક મનુષ્યો ધારણ કરે તો જગત્મા અદ્ભુત શાંતિ પ્રસરી રહે નાતજાતના ભેદ વિના સમતારૂપ ભાવચારિત્ર ધારણ કરવાનો સર્વને અધિકાર છે સમતારૂપ ચારિત્રના પ્રતાપે સર્વ દેહોમા પણ મારામારી, લડાઈ, ટટા, યુદ્ધ, ગાળાગાળી, કડેશ, નિંદા, ઈર્ષ્યા, હુસપ વગેરે હર્ષુણોનો નાશ થાય છે હર્ષુણમાં ક્યેશ કડાસ રહેતો નથી, સાધુવર્ગમા પણ સામ્યભાવની

પ્રકટતાથી સાધુવર્ગે ઉચ્ચ દશાને પામે છે સાધુવર્ગની સમતા જોઈ ગૃહસ્થ વગે તેનું અનુકરણ કરે છે સાધુવર્ગનું સામ્યભાવે ખાતુ, પીતુ, ઉઠતુ, બેસતુ, જોનતુ, વિચરતુ, વગેરે ક્રિયાઓથી સાધુવર્ગે જોગ્યા વિના પણ લાખો ગૃહસ્થોને સમતાની અસર કરી શકે છે

સાધુ શબ્દનો અર્થજ એવો છે કે તેઓ સમતાના ધારક છે, જ્ઞાન વિના સમતાની ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત થતી નથી, દ્રવ્યથી સાધુ થએલાઓએ સમતારૂપ ભાવચારિત્રપર લલ્ય હેતુ જોઈએ ધારણ કે સમતા વિના યતિપણું શોભતું નથી જેમ જેમ રાગદ્વેષની મદતા થતી જાય છે તેમ તેમ ભાવસાધુપણું વિશેષતઃ પ્રગટતું જાય છે સાધુ થઈને જે કોઈની હાંસી કરતા નથી તેમજ કોઈને ગાળ આપતા નથી, કોઈના ઉપર દ્વેષ કરતા નથી, કોઈના ઉપર રાગ ધારણ કરતા નથી, તેમજ પુસ્તકોના ભંડાર રાખતા છતાં તેના ઉપર રાગ ધારણ કરતા નથી, તેમજ ખાવામાં અને પીવામાં સામ્યભાવ રાખે છે, અને અનેક મનુષ્યો તરફથી અનેક ઉપાધિયો જાળ્યા છતાં પણ જે ગભરાતા નથી થયતા બેઠેની લડાઈમાં કોધાગ્નિથી જળતા નથી માન અને અપમાનના પ્રસંગોમાં સમતાનું વિશેષતઃ અવલંબન કરે છે, પરસ્પર એકબીજાના સમુદાયને હલકો પાડવા પ્રયત્ન કરતા નથી, આત્મધ્યાન અને રોદ્રધ્યાનરૂપ વાયુને જે સ્પર્શતા નથી, કોઈનું પણ છુદ્ડ કરવા જેની મનોવૃત્તિ ખરાબ થતી નથી, જગતના જીવોને ઉચ્ચ કોટીપર ચડાવવા ઉચ્ચ જ્ઞાનનો લાભ આપતા હોય છે એવા સાધુઓથી જગતની શાંતિ અને આત્માની શાંતિ વતી જે સમતાના ઉચ્ચ પરિણામને ધારણ કરનારા સાધુઓ જગતમાં કટપવૃક્ષ, ભાવદેવ, ચિંતામણિ છે, તેઓના દશન કરે છતાં સમતાના સમ્બુજ થવાય છે અનેક ભવના પાપ છૂટે છે એવ ગૃહસ્થ અને સાધુવર્ગ બે પણ જો સામ્યદૃષ્ટિથી વર્તે તો પરમાન પ્રાપ્ત કરી શકે

આવી સામ્યભાવની દશામાંટે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા છે.

છોક

आत्मज्ञानं विना नास्ति, समत्वं कापि विद्धि तत् ।

आत्मज्ञानाय भव्यैश्च, यतितव्यं पुनः पुनः ॥ ૪૦ ॥

શબ્દાર્થ — આત્મજ્ઞાન વિના સમતા ક્યાય પણ નથી માટે જાણીતાઓએ આત્મજ્ઞાનાર્થે વાગવાર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

ભાનાર્થ — ષડ્દ્રવ્યોના ગુણપર્યાયને સાત નવપૂર્વકે જાણવાથી આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, સ્વાદ્વાદપણે આત્માને જાણવાથી આત્માનું સમ્યગ્

જ્ઞાન થાય છે, આત્માને લક્ષુતા સર્વ લખ્યુ એમ કહેવાય છે ત્રીયગોવિ
જ્ય ઉપાધ્યાયે અધ્યાત્મસાર ગ્રંથમાં આત્મજ્ઞાનનો અર્થ મહિમા વર્ણવ્યો
છે આત્મજ્ઞાન થવાથી બાહ્યવસ્તુઓમાં થતો મમત્વભાવ દૂર થાય છે મન,
વાણી અને કાયામાં થતો મમત્વભાવ દૂર થાય છે આત્મજ્ઞાન થવાથી બાહ્ય
પદાર્થોમાં રાગ અને દ્વેષ થતો નથી, આત્મા ઉપર પણ (આગળની ઉત્તમ
સામ્યદશામાં) રાગ થતો નથી કારણ કે આત્માપર પણ રાગ કરવાનું કંઈ
કારણ રહેતું નથી ખરેખર આત્મજ્ઞાનિયોગ સમતાને પ્રાપ્ત કરે છે આત્મ
જ્ઞાન કરવું તે સહેલું છે પણ આત્માની સમતા પ્રાપ્ત કરવી તે મુશ્કેલ
છે અજ્ઞાનિ જનો તો આત્માના જ્ઞાનના અભાવે કારણપ્રસંગે બપાત્કારથી
ઉપરઉપરની સમતા રાખે, પણ આત્મજ્ઞાનપૂર્વક થતી સમતાના અભાવે સ
સારસમુદ્ધતી તરી શકતા નથી દ્રવ્યચારિત્રની તો પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, અ
ભવ્ય શ્વો પણ દ્રવ્યચારિત્ર તો લેઈ નવચેરેયક પર્વત બધ છે પણ તત્ત્વની
શ્રદ્ધાના અભાવે દ્રવ્યચારિત્રથી ભાવચારિત્રરૂપ સમતાની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી
નથી, ભાવચારિત્રમાંટે આત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે આત્મજ્ઞાનાથ લ-યા
ત્માઓએ સદાકાન પ્રયત્ન કરવો જોઈએ આત્મજ્ઞાનની, પિસ્તાલીશ આગમ વગેરે
ને ને હેતુઓથી પ્રાપ્તિ થાય તે તે હેતુઓ પલુ અવલબન કરવું જોઈએ,
એમ ચક્રારનું કળ છે

માનપ્રતિષ્ઠા, લક્ષ્મી, હુકુબ, કીર્તિ, નામનાદિને માટે તો સદાકાળ
મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે છે બાહ્ય જગત્માં ચાવા થવા (પ્રસિદ્ધ થવા) અનેક
લતના ઉદ્દેશ કરો પણ અતે ક્ષણિક વસ્તુઓમાં ક્ષણિકપણુજ પ્રાપ્ત થશે
બાહ્યની માનપ્રતિષ્ઠા, ભવિષ્યભવમાં સાથે આવનાર નથી, લક્ષ્મીમાંટે લાખો
ઉદ્દેશ કરવામાં આવે તો પણ તે પરભવમાં સાથે આવનાર નથી, હુકુબ પણ
સ્વાર્થની ખાતર જોઈ રાખે છે ચેલા, ચેલીઓ પણ સ્વાર્થની ખાતર જોઈ
રાખે છે, લાકો પણ સ્વાર્થની ખાતર જોઈ રાખે છે, આવી બાહ્યવસ્તુઓની
પ્રાપ્તિ કરનારા મોટા મોટા રાજાઓ, બાદશાહાઓએ પણ અને હાથ ઘસ્યા
છે, અને મુખે જોડ્યા છે કે અરેરે! અતે કોઈ કોઈનું થયું નહિ, ખરી શાંતિ
મળી નહિ આમ અનેક મનુષ્યોએ નિશ્ચય કર્યા છે મોટા મોટા વિદ્વાનો
અને પ્રોફેસરોએ પણ આમ નિશ્ચય કર્યા છે ત્યારે હવે બાહ્યના માટે શ્વન
નકાત્રું ગાળવું એમ તો યોગ્ય લાગતું નથી તેમ આત્માર્થ્યઓના મનમાં
નિશ્ચય થાય છે

આત્માની શાંતિજ ખરી છે એમ આત્મજ્ઞાન થતાં નિશ્ચય થાય છે,
માંટે આત્મજ્ઞાનમાંટે સદ્ગુણની ઉપાસના કરવી જોઈએ સદ્ગુણનું ખદુ માન
કરવું જોઈએ સદ્ગુણના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ, કારણ કે

વિશ્વાસ વિના તો મગ્ગનો વ્યાપાર વગેરે વ્યવહાર પણ ચાલી શકતો નથી, સદ્ગુણના કોઈ વચનોમા સમજણ ન પડે તો પુનઃ પુનઃ તેનો વિચાર કરવો વા યોગ્યતાએ સમજાયે એમ માની લેવું ચાર પ્રકારના આધારથી, વસ્ત્ર વગેરેથી સદ્ગુણની ભક્તિ કરવી, અને આત્મતત્ત્વની પૃચ્છા કરવી, શ્રીસદ્ગુરુ જે જે વચનો ઉપદેશો તે તે વચનો ઉપર ઘણાકાલ સુધી વિચાર કર્યા કરવો અને તેની મદદ કરવી શ્રીસદ્ગુરુને ખુબકાલ વદન કરવું, સદ્ગુણોથી શિષ્યોએ જેની ચોખ્ખતા મેળવવી કે જેથી સદ્ગુણ યોગ્ય જ્ઞાન આપતા અચકાય નહીં આ પ્રભાણે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સમતાતરફ લક્ષ્ય હેતુ પુનઃ આત્મજ્ઞાનથી ધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ અચકાર જણાવે છે

આત્મજ્ઞાનથી ધ્યાન,

શ્લોકી

આત્મજ્ઞાનેન મન્યાત્મા, નિર્મલધ્યાનમશ્રુતે ।

આત્મજ્ઞાનફલ ધ્યાન, ધ્યાન ચ સામ્યમેવહિ ॥ ૪૧ ॥

ધ્યાન ક્રિયામ્બરૂપ ચ, સામ્ય ક્રિયાસ્વરૂપકમ્ ।

તયોઃ કિચિદ્વિશેષોઽસ્તિ, માસત્વે સત્ત્વનુમત્તે ॥ ૪૨ ॥

મહત્ત્વ — જાણ્યાત્મા આત્મજ્ઞાનથી નિર્મલ ધ્યાન પામે છે, આત્મજ્ઞાનનું ફળ ધ્યાન છે, તથા ધ્યાન તે સામ્યભાવરૂપ જ છે અને ધ્યાન ક્રિયારૂપ છે તેથી સામ્ય પણ ક્રિયાસ્વરૂપ કહી શકાય છે, તો પણ ધ્યાન અને સામ્યભાવનો કિંચિત્ વિરોધ છે તે તો અનુભવમા લાગે છે

હાનાર્થ — અર્થાસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય જ્વાસ્તિકાય અને કાલ તેમા કાલદ્રવ્ય ઔપચારિક છે, પથદ્રવ્ય સ્થલ છે, એ પદ્દત્યના ગુણપર્યાયનું ચિત્તવન કરવું આત્મદ્રવ્ય વિના બાકીના પાંચ દ્રવ્ય બલવા યોગ્ય છે એક આત્મદ્રવ્ય આદેય છે, આત્માની સાથે લાગેલી કર્મની સર્વ ઉપાધિ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, આત્મદ્રવ્યના ગુણ પર્યાયનું સાત નવથી ચિત્તવન કરતા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, આત્મજ્ઞાન થતાં બન્યાત્મા નિમગ્ન ધ્યાન પામે છે, આત્માના દ્રવ્યગુણપર્યાયમા મનની વૃત્તિઓ રોકવાથી આત્મા સ્વસ્વરૂપમા સ્થિર થાય છે આત્મજ્ઞાન પામ્યાનું ફલ પણ એ છે કે આત્મ ઉત્તમ ધ્યાન કે જેમા પરપરિણતિનો બિવદ્ભાવ અવકાશ નથી તેનું ધ્યાન પ્રાપ્ત કરવું આત્માના જ્ઞાનગુણનો હ્યોપશમભાવે અને હ્યિકલાવે કેવો પ્રકાશ થાય છે તેનો વિચાર કરવો. દર્શનગુણનો પણ તેવી રીતે વિચાર કરવો ઉપશમ, હ્યોપશમ અને હ્યિકલાવે આત્માના

ચારિત્રગુણનો વિચાર કરવો, આત્માના પારિણામિકભાવનો વિચાર કરવો ઔદયિકભાવથી આત્મા ભિન્ન છે એમ જાણી ઔદયિકભાવ રમ-ણતાનો ત્યાગ કરવો, પદસ્થ, પિંડસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીતધ્યાનની આત્માના રમણતા કરવી થાય પહેથી આત્માના સ્વરૂપની ભાવના કરવી, શરીરમાં રહેલા આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાજ ચિત્ત રોકવું, કમની સાથે આત્મા રહેલો છે પણ કર્મથી ભિન્ન છે, એમ ક્ષયોપશમભાવે વિચારવું આત્મા સર્વરૂપી પદાર્થોથી ભિન્ન છે અર્થાત્ રૂપાતીત છે એમ વિચાર કરવો ચાર પ્રકારના ધ્યાનમાં મનને રોકવાથી આત્મામાં સામ્ય પ્રગટે છે આત્માનું સામ્ય રાખવું, સામ્ય અને ધ્યાન તે કયચિત્ એકરૂપ છે ધ્યાન અને સામ્ય એકરૂપ હોવાથી બે પણ ક્રિયારૂપ ઠરે છે, કારણ કે ધ્યાનમાં પણ મનની ક્રિયાની જરૂર પડે છે તેમ સમતા રાખવામાં પણ મનને મહેનત પડે છે, રાગ અને દ્વેષ થતા રૂપવા પડે છે માટે સમતા પણ અપેક્ષાએ ક્રિયારૂપ છે પણ ક્ષાયિકભાવ થતા સમતારૂપ ભાવચારિત્રમાં મનની ક્રિયાની આવશ્યકતા નથી, ક્ષાયિકભાવ થતા ભાવમન રહેતું નથી, તેથી તેરમાં ગુણસ્થાનકે કેવલીને ફક્ત દ્રવ્યમન હોય છે ક્ષયોપશમભાવ હોય ત્યાંમુધી ભાવમન હોય છે, ધ્યાન અને સામ્યભાવ એ બે ક્ષયોપશમભાવસ્થામાં ક્રિયારૂપ અપેક્ષાએ ઘટે છે

ધ્યાન, અને સામ્યભાવરૂપ ક્રિયા કરનારાઓ આ જગત્માં વિરલા છે બાકીની ક્રિયાની બે કે અનુપયોગિતા નથી, બ્યવહાર દશામાં તે પણ ઉપયોગી છે પણ કાયિક સ્થૂલ ક્રિયા કરતા ધ્યાન અને સમતારૂપ સૂદ્ધમક્રિયા અનતગાત્રી વિશેષ ઉપયોગી છે ધ્યાન અને સમતારૂપ સૂદ્ધમક્રિયાથી ચિહ્નાતીપુને, હરતરાજને, અને મરૂદેવીમાતાએ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું ધ્યાન અને સમતાની સૂદ્ધમ-ક્રિયા વિના ત્રણ કાલમાં મુક્તિ નથી, કાયિકઆદિ સ્થૂલક્રિયાથી મુક્તિ થાય તેવો નિશ્ચય નથી કારણ કે સ્થૂલક્રિયાથી પણ અતે સૂદ્ધમમાં આવતું પડે છે સ્થૂલક્રિયાથી સૂદ્ધમમાં આવ્યા વિના મુક્તિ થવાની નથી જેની સૂદ્ધમ-ક્રિયા કરવાની યોગ્યતા થઈ નવી તેનો અધિકાર સ્થૂલક્રિયામાં છે સ્થૂલ-ક્રિયા કરનારાઓને ભલામણ કે તેઓએ સૂદ્ધમધ્યાનક્રિયા કરનારાઓની નિંદા ન કરવી, તેમજ સ્થૂલક્રિયાઓને ભાવથી આરાધવી સૂદ્ધમક્રિયા કરનારાઓને પણ ભલામણ કે બ્યવહારમાગનો, યોગ્યમાર્ગ સાચવી સૂદ્ધમક્રિયાથી આત્માનું કલ્યાણ કરવું, પણ સ્થૂલક્રિયા કરનારાઓની નિંદા કરવી નહીં તેમને બોધ આપી આગળ ચડાવવા પ્રયત્ન કરવો સૂદ્ધમજોધના અભાવે તેમના આક્ષેપ વચનોને સાંભળી સમતા ધારણ કરવી, તેથી સમતારૂપ સૂદ્ધમક્રિયાથી અનત કર્મવગણાઓનો નાશ કરી શકાયે પ્રથમ ધોરણના અભ્યાસીઓ છટ્ટા ધોરણવાળાઓના જ્ઞાનની નિંદા કરે તે અયોગ્ય કહેવાય તેમજ છટ્ટા ધોરણવાળા

પ્રથમ ધીરજવાળાની નિ દા કરે તે પણ અયોગ્ય ગણાય એકેકથી નિ દા કરી જુદા પડવાથી ઠગસોની નષ્ટતા થાય અને તેથી આખી શાળા ભાગી જાય તેમ સ્થૂલક્રિયા અને ધર્મની મૂઢમક્રિયા કરનારાઓમાં પણ સમજ હોયુ સમજીને પરસ્પર સપીને રહેવુ જોઈએ

ધ્યાન અને સમતામાં ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવની અપેક્ષાએ સેદ પણ પડે ॥ તત્ત્વજ્ઞાતાઓના અનુભવમાં તે કોઈ અપેક્ષાએ ભાસ્યા કરે છે ત્રયોદશગુણસ્થાનકની સમતામાં ક્ષાયિકભાવ હોવાથી ક્રિયાની જરૂર પડતી નથી બાકી જે ધ્યાન તો હોય છે તે ધ્યાનક્રિયા ચોદમાં જુલકાણા કુધી હોય છે માટે સુક્તિના પ્રતિજ્ઞાન અને ક્રિયા ઉપકારી છે, જ્ઞાન અને ધ્યાનક્રિયા વિના સુક્તિ નથી, માટેજ તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં કહ્યું છે કે, જ્ઞાનક્રિયાધ્યૌ મોક્ષ જ્ઞાન અને ક્રિયાથી સુક્તિ છે પ્રથમ જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ સ્થૂલ વા ધ્યાન રૂપ સૂદ્ધમક્રિયા પ્રાપ્તિ થાય છે પદમ નાળ તમોદયા દગ્ધેકાલિક સૂત્રમાં પણ પ્રથમ જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ કયારૂપ ક્રિયાની સ્થિતિ જણાવી છે, અને પશ્ચાત્ સમતારૂપ ક્રિયાની પ્રાપ્તિ થાય છે મનને રાગ અને દ્વેષથી વિભ રાખવુ આવી સમતારૂપ ક્રિયા કાણે કાણે પ્રગમ પામી કરવાની આવશ્યકતા છે સમતાથીજ સાક્ષાત્ આત્મસુખ વેળાય છે

શુદ્ધધ્યાનરૂપ ક્રિયા કરનાથી શુ રહ થાય છે,

છોકી

પ્રાધાન્ય શુદ્ધવીર્યસ્ય, ધ્યાને મવતિ નિશ્ચલમ્ ।

શુદ્ધવીર્ય ક્રિયારૂપ, ક્ષયોપશમભાવતઃ ॥ ૪૩ ॥

ક્ષયોપશમવીર્યાત્મા, ક્રિયૈવ ધ્યાનમાત્મન* ।

આત્મધર્મસ્થિરીભાવે, ધ્યાન હિ જ્ઞાનસન્નકૃત્ ॥ ૪૪ ॥

શબ્દાર્થ —ધ્યાનમાં શુદ્ધવીર્યનુ પ્રાધા ય નિશ્ચલ ॥ ક્ષયોપશમભાવથી શુદ્ધવીર્ય ક્રિયારૂપ છે, ક્ષયોપશમભાવોપવીર્ય ક્રિયારૂપજ આત્માનું ધ્યાન છે, આત્મધર્મની સ્થિરતામાં જ્ઞાનસન્નકૃત્ ધ્યાન જ છે

ભાનાર્થ —ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનના પહેલા જે પાયા ધ્યાનના પર્યેત ક્ષયોપશમભાવોપ શુદ્ધવીર્યનુ પ્રાધા યપતું છે સમદ્રેષમાં જે વખતે આત્માનું વીર્ય ન પરિણમે તે વખતે તે શુદ્ધવીર્ય કહેવાય છે બારમાં શુ જુલકાણાકુધી ક્ષયોપશમભાવસહિત ધ્યાન કહેવાય છે, પચ્ચમાવનુ જેણે સ્વરૂપ જણ્યું હશે તે આ ભાજતમાં વિશેષ સમજી શકશે ધ્યાનમાં ક્ષયોપશમભાવનું જ્ઞાન છે, આરિનમોહનીયનો ઉપશમભાવ વા ક્ષયોપશમભાવ વા દશમાં

ગુણકાણે લોભનો ક્ષય થતા ક્ષયક્રમેણિમાં મોહનીયનો ક્ષાયિકભાવ તથા ક્ષયોપશમભાવનું વીર્ય હોય છે હાલ સાતમા ગુણસ્થાનકપર્યંત જઈ શકાય છે સાતમા ગુણસ્થાનકે ક્ષયોપશમભાવનું જ્ઞાન હોય છે ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમ વા ક્ષયોપશમભાવ હોય છે, ક્ષયોપશમભાવનું વીર્ય હોય છે, ભાવ-મન તથા દ્રવ્યમન હોય છે, શુકવચેશ્યાના વિશુદ્ધ પરિણામ હોય છે, જ્ઞાનના ગુણસ્થાનકે જે ધ્યાન છે તેમા શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય છે, અને ત્યાં સદ્ધર્મ-યતા મનની વર્તે છે

અત્ર કહેવાનું કે, ધ્યાનમા જ્ઞાન, ચારિત્ર, સમ્યક્ત્વ અને વીર્ય એ ચાર ગુણની પ્રવૃત્તિ દેખાય છે ધ્યાનમા ઉપયોગ હોવાથી શ્રુતજ્ઞાનનો વ્યાપાર કરે છે સમ્યક્ત્વ પણ કોઈ ભતનું હોવાથી ત્યાં સમ્યક્ત્વ પણ થટે છે, ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમ વા ક્ષયોપશમભાવ હોવાથી ત્યાં ચારિત્રનો વ્યાપાર પણ થટે છે ક્ષયોપશમભાવનું વીર્ય હોવાથી જ્ઞાન, ચારિત્રાદિ ગુણોની શક્તિને પણ જળ મળે છે ભાવમન પણ શુકવચેશ્યામય હોવાથી વિશુદ્ધ પરિણામવાળું હોય છે, તે વખતે આત્માનો સુખ ગુણ પણ આવરણોનો નાશ કરવાની સાક્ષાત્ અનુભવાય છે, આવી આત્મધ્યાનની દશામા અપ્રમત્તપણું મુખ્યજે વર્તે છે અનુત્તરવિમાનવાસી દેવતાના સુખ કરતા પણ ભત્મા તે વચ્ચે અનતગુણ સદ્ગુણસુખનો ભોખા બને છે

ધ્યાન વખતે ક્ષયોપશમભાવનું વીર્ય પણ રાગદ્વેષમા રિપિયનું જો માટે તે નિશ્ચય કહેવાય છે ક્ષયોપશમભાવનું વીર્ય છે તે સુખજનું જો છુતાડપ ક્રિયા કરે છે તેથી તે પણ ક્રિયાડપ કારણજર્ણની જોડે જોડે જોડે

ધ્યાનમા જે શક્તિ વિશેષ ભાસે છે તે વીર્ય છે તે જોડે જોડે જોડે ભાસે છે તે ચારિત્ર છે જે ઉપયોગ છે તે જ્ઞાન છે, ક્ષયોપશમભાવનું વીર્ય ક્રિયા, ક્ષયોપશમવીર્યની છે મનોબલ, વચનબલ અને ક્રિયાબલ ક્રિયા શમવીર્ય કહેવાય છે, મનોબલ જે ધ્યાનમા વર્તે છે તે જોડે જોડે જોડે પેલાએ જણાય છે,

વાક્યથી એવો ફનિતાર્થ નીકળે છે કે, સમ્યગ્જ્ઞાન વિના કેટલાક અસ બા
વાઓ ધ્યાન ધ્યાન પોખરે છે, તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાન વિના સમ્યગ્ધ્યાનને પામી
શકતા નથી કારણ કે જેટલા પ્રમાણુમા જ્ઞાન હોય તેટલા પ્રમાણુમાં
ધ્યાન હોય છે, જેટલું જળ તેટલું જાનવું થાય છે, જેટલી આંખમાં દશન
શક્તિ, તેટલા પ્રમાણમાજ દેખી શકાય છે, માટે જ્ઞાન તેટલું ધ્યાન
કહેવાય છે

આ ઉપરથી ભલ્લાત્માઓએ સમજવું કે ધ્યાનમાટે પ્રથમ સદ્ગુરુ પાસે
જ્ઞાન મેળવવું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન વિના સુક્ષ્મા પક્ષ ચિત્ત કરવાનું નથી થી
બીનો ફૂતરો જેમ ઘરનો નહિ ને ઘાટનો નહિ તેમ સિદ્ધાંતના જ્ઞાનવિનાના
મનુષ્યો ધ્યાન કરી શકવાના નથી જ્ઞાન કરતાં ધ્યાનરૂપ ક્રિયા અત્યંત
ઉપયોગી છે, તે કઈ જ્ઞાનવિના પામી શકાય નહિ આત્મજ્ઞાનવિના વૈરાગ્ય
થતો નથી, અને વૈરાગ્યવિના વાસનાનો ક્ષય થતો નથી હુનિયાના પદાર્થો-
પરથી રાગ અગર દ્વેષ ટળતો નથી આત્મજ્ઞાનવિના ચિત્તને શી રીતે વશ
કરવું તે સમજી શકાય નહિ ત્યારે ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાની આશા તો શી
રીતે રાખી શકાય ? આત્માનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થતા અજ્ઞાનદશાનો નાશ થાય
છે ત્યારે આત્મજ્ઞાની ખાતા, ખીતા, બેસતાં, ઉઠતાં, અને જાગતાં પક્ષ આત્માનું
ધ્યાન ધરી શકે છે રાગદ્વેષની અનેક વાસનાનો આત્મજ્ઞાનથી ક્ષય કરી શકે
છે પરિપૂર્ણ સ્વાદ્વાદતત્ત્વના જ્ઞાન વિના ધ્યાનની ઇચ્છાવાળાઓ કઈ પક્ષ
સમજ્યા વિના કોઈ વખત મિથ્યાત્વ દશામા પક્ષ ઉતરી જાય છે તેમના
મનમા વાસનાઓ ફેફાફેફા કરી મૂકે છે, માટે પ્રથમ સિદ્ધાંતાનુસાર આત્મ-
જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ધ્યાન કરવું બેઠાંએ જ્ઞાનસમગ્રૂત ધ્યાનની અત્યંત આવ-
શ્યકતા જ્ઞાનવિનાના પુરૂષોને ધ્યાનનો અધિકાર નથી ધ્યાનયોગ ક્રિયા
રૂપ છે, તેમાં જ્ઞાન પુરૂષોનો પ્રવેશ થઈ શકે છે આત્મજ્ઞાન-વૈરાગ્યવિનાના
જીવો બાહ્યકષ્ટ, પ્રાણાયામ આદિથી કઈક સિદ્ધિઓ મેળવે છે, પણ તેથી તે
સિદ્ધિઓ તેમના આત્માના હિતમાટે થતી નથી કારણ કે તેઓ ક્રોધી જની
શાપ આપી શકે છે આત્મજ્ઞાનવિના અને વૈરાગ્યવિના બાહ્યની સિદ્ધિઓના
લોકમાં પડી મુક્ત થવાનું જ્ઞાન જૂની જાય છે માટેજ જ્ઞાનપૂર્વક ધ્યાનની
આવશ્યકતા છે અત્ર બાહ્યના જ્ઞાનનો અધિકાર નથી તત્ત્વજ્ઞાનની આવશ્યકતા
સુચવી જો કારણ કે વ્યાકરણ ન્યાય રસ અવકાર વગેરે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ
કર્મો હોય પણ યદ્વ્યપૂર્વક આત્મજ્ઞાન મોગજ્ઞાન કે જે જૈન શાસ્ત્રોમાં
સમ્યગ્ગૃતિ વલુબ્ધુ જો તેનું જ્ઞાન ન હોય તો તે મનુષ્યોને આત્મજ્ઞાન અને
ધ્યાનનો અધિકાર નથી અત્ર તો આત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા જણાવી છે

આત્મજ્ઞાનપૂર્વક ધ્યાનરૂપ ક્રિયા કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા જો ધ્યા-
નમા જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેનો સંગ થાય છે જ્યાં જ્ઞાન, ક્રિયા, એ બે

મળે ત્યાં કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે, એમા કઈ આશ્ચર્ય નથી સૂક્ષ્મજ્ઞાન અને સૂક્ષ્મક્રિયાનુ આત્મામા એવું બળવાન ચક્ર ચાલે છે કે અનેક કર્મની પ્રકૃતિયો મૂળમાથી ટળી જાય છે આત્મજ્ઞાનથી શુકલધ્યાનમા શક્તિમાન થએલા આત્મામા એટલું બધું સામર્થ્ય પ્રગટે છે કે તે અનતભવના કર્મ ખપાવી નાખે છે તે ભેગા બે અન્ય જીવોના કર્મ હોય તો તેનો પણ નાશ કરી શકે, આપુ આત્મસામર્થ્ય વર્તે છે જેના ઘેર કોટી ધનનો વ્યાપાર ચાલતો હોય તેને સામાન્ય વ્યાપાર ગમે નહિ, તેમ આત્મધ્યાનીઓના ત્યાં મોટામા મોટો ધ્યાનક્રિયારૂપ ધર્મનો વ્યાપાર ચાલતો હોય છે તેથી તે પ્રમત્તદશાની ધર્મક્રિયાઓમા પણ લક્ષ્ય આપતા નથી, અર્થાત્ અપ્રમત્તદશામા ધ્યાનજ કયો કરે છે અપ્રમત્તદશાના ધ્યાનમા ન રહેવાય ત્યારે તે પ્રમત્તદશાની ધર્મક્રિયાઓને અવશ્ય કરે છે યોગ્ય છે કે મુનિયોએ સૂક્ષ્મક્રિયામાથી મન પાછું હાંકે ત્યારે તેને ધર્મની નિરવદ્ય સ્થૂળક્રિયાઓમા રોકવું જ્ઞાન કરતા ક્રિયા ઉત્તમ છે તે આવી અપેક્ષાએ સર્વેને સમજાય છે, આત્મજ્ઞાન એ રૂપ છે અને આત્મધ્યાન વા આત્મામા રમણુતા એ સોનું છે, એમ જાણીને આચારમા મૂકવું તે આરિનરૂપ ક્રિયા જે કરે છે તેને ઇન્દ્રો પણ નમસ્કાર કરે છે આ પ્રમાણે આત્મજ્ઞાન અને આત્મધ્યાનરૂપ ક્રિયા એ બેનો અત્યંત આદર કરવો જોઈએ

શિદ્ધાંતોમા પણ જ્ઞાનક્રિયાથી મુક્તિ છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે જણાવે છે.

શ્લોકો

અતો જ્ઞાનક્રિયાભ્યા ચ, મુક્તિઃ સૂત્રે પ્રદર્શિતા ।

एकान्ततोहि मिथ्यात्व, मेकान्तवाददर्शिनान् ॥ ૪૫ ॥

सप्तमगीनयोपेत, सम्यक्स्याद्वाददर्शनम् ।

आत्मज्ञानाय विज्ञेयं, मन्वजिज्ञासुभिः शुभम् ॥ ૪૬ ॥

શબ્દાર્થ —તેમાટે જ્ઞાન અને ક્રિયાથી સૂત્રમા મુક્તિ દેખાડેલી છે એકાંતથી એકાંતવાદિયોને મિથ્યાત્વ દર્શાવ્યું છે સપ્તમગી અને સાત નયોવડે પ્રત્યેક પદાર્થની પ્રકૃષ્ટતા કરવી તે સમ્યક્ સ્યાદ્વાદદર્શન કહેવાય છે ભવ્ય જ્ઞાસુઓએ આત્મજ્ઞાનમાટે તે વિજ્ઞેય છે

બાવાર્થ —પૂર્વોક્ત શ્લોકમા મુક્તિયો દર્શાવી છે તે માટે જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે મુક્તિ થાય છે સૂત્રોમા પણ બેથીજ મુક્તિ દેખાડેલી છે જ્ઞાન (જાણવું) ક્રિયા, આત્મા આઠ કર્મથી મુક્ત થાય તેવી સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ યથાયોગ્ય ક્રિયા કરવી, જે જે ઉપાયોથી રાગ અને દ્વેષ ઘટે તેવી ગિનાણાનું સાર ક્રિયા કરવી, સાધુ અને શ્રાવકના ધર્મની ક્રિયાથી મુક્તિ થાય છે

જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર એ મોખમાગ છે જ્ઞાનદર્શન, અને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ માટે જે જે ક્રિયાઓ કરવી તે પણ સત્ક્રિયા છે અસખ્યયોગથી પણ મુક્તિ છે માટે અસખ્યયોગરૂપ ક્રિયા પણ મુક્તિના પ્રતિ હેતુભૂત છે બાવહારિક જે જે ધર્મક્રિયાઓ શાસ્ત્રમા દર્શાવી છે કે જેનાથી પરિણામની શુદ્ધિ થાય છે તે તે ક્રિયાઓ, ગુરુઆજ્ઞાનુસાર આચરવી જોઈએ જૈનસિદ્ધાંતોમા કહેલી ક્રિયાઓની કેવા પ્રકારની આવશ્યકતા છે, તે સમજીને તેના યોગ્ય અધિકાર જેળવી તેનો આદર કરવો જોઈએ આત્મા પોતાના સદ્ગુણોનો પ્રકાશ કરે એવી ક્રિયાઓને ચારિત્ર કહે છે કારણકે ચારિત્રને દ્રવ્યચારિત્ર કહે છે અને ક્ષણરૂપ ચારિત્રને ભાવચારિત્ર કહે છે ભાવચારિત્ર, ઉપશમ ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવરૂપ છે એ ત્રણની પ્રાપ્તિ માટે જે જે પ્રયત્ન કરવા તે દ્રવ્યચારિત્ર કહેવાય છે ક્રોધ માન માયા અને લોભનો નાશ કરવા જે જે પ્રયત્ન કરવા તે દ્રવ્યચારિત્ર કહેવાય છે

બાહ્યની ક્રિયાઓ જે જે ધર્મની ધર્મસૂત્રોમા બતાવી હોય તે તે ક્રિયાના જે જે મુદ્દાઓ જે જે નયોની અપેક્ષાએ કલા હોય તે તે બરાબર સમજીને આત્માના ઉપયોગપૂર્વક ક્રિયાઓ કરવામા મનને ભેડી દેવાથી બાહ્યભાવમા લટકતું મન બંધ થશે મનની ક્રિયાઓ આત્માના સમ્મુખ કરવી અર્થાત્ સારાશ કે આત્માના સદ્ગુણોના ચિંતનનમાજ મનની ક્રિયા થવી જોઈએ અરિહતાદિક પચપરમેષ્ઠિ તથા પાનાદિ ચાર પદના ગુણોત્તુ ચિંતન મનમા કરવું વાલીવડે પ્રભુના ગુણ ગાવા તેમજ, ધર્મોપદેશ દેવો, અને ધર્મચર્યા કરી તત્ત્વજ્ઞાનનો લાભ જેળવવો કાયાની ક્રિયા પણ ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે કરવી

પરમાત્માની મૂર્તિ વા સ્થાપનાયાય આગળ ધર્મની તે તે ક્રિયાઓ કરવી તર્જીવ અને અમૃતક્રિયામા વિશેષતઃ લક્ષ્ય આપવું પ્રથમાવસ્થાની ક્રિયામા જો કે કંઈબૂલ થાય તો પણ દરરોજ બૂલો મુધારીને શુદ્ધ ક્રિયાઓ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરી તપનું અલ્પ ક્રોધ છે જ્ઞાનનું અલ્પ અહકાર છે, અને ક્રિયાનું અલ્પ પરની નિંદા છે પારકી નિંદા કરવાથી ક્રિયાની શુદ્ધિ થતી નથી જે ચિંતાબર માગમા હાલ તો ઘણા મનુષ્યો છે તેઓની બિજતા ક્રિયા વોરેની બાજતમા ખાય છે, તો પણ ક્રિયાની સિદ્ધતાથી જીવોએ પરસ્પર લડી મરતું જોઈએ નહિ મન્યસ્થ દષ્ટિ ધારણ કરવી

એકના નાનથી વા એકથી ક્રિયાથી મુક્તિ થતી નથી જ્ઞાનવિનાની ક્રિયાથી કંઈ કમનો ફાયદો થતો નથી તેમજ જ્ઞાનમાત્રથી સંપૂર્ણ કમનો ફાયદો થતો નથી જ્ઞાનપત્ની સવથી આરાધક છે અને દેશથી વિરાધક છે, અને ક્રિયાપત્ની દેશથી આરાધક છે અને સવથી વિરાધક છે, જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેને માનનાર તો અનેકાન્તવાની હોવાથી સવથીજ આરાધક છે

શુષ્કજ્ઞાન અને શુષ્કક્રિયાથી મુક્તિ થતી નથી, ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે અધઃપ્રવાહની જેઓ ક્રિયા કરે છે તેઓ ઉચ્ચ કોટિપર ચઢી શકતા નથી ક્રિયા કરનારાઓને લલામણુ છે કે તેઓ અધક્રિયા થાય છે એમ જાણી ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરે નહીં, પણ શુદ્ધક્રિયા કરવાનો ખપ કરે જારણુ કે, ક્રિયા ન કરવાની ઉપર ચઢાવું નથી પણ પાધુ ઉતરાણ છે અધ્યાત્મજ્ઞાનપૂર્વક ધર્મક્રિયાઓનો આવશ્યકતા સ્વીકારવી જોઈએ જે કે સ્થૂળદષ્ટિવાળા જીવોને અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થાય, તો પણ ગીતાર્થ અધ્યાત્મજ્ઞાનીની આજ્ઞાપૂર્વક ધર્મક્રિયાઓ કરવી જોઈએ જે જે ક્રિયાઓમાં અત્યંત શુદ્ધ પ્રેમ, ભક્તિ, ઉત્સાહ, વૈરાગ્ય, આનંદ પ્રગટે તે તે ક્રિયાઓમાં વિશેષત આદર કરવો જોઈએ પ્રભુપદ, પદાવશ્યકની ક્રિયા, આદિ ક્રિયાઓ જ્ઞાનપૂર્વક સમજીને કરવામાં આવે તો ભવ્યાત્મા ઉત્તરોત્તર ચઢતો જાય છે

માનપૂજા, કીર્તિની લાલચ, આજીવિકાની લાલચ, વગેરે આશયથી ધર્મની ક્રિયાઓ કરવામાં આવે તો મુક્તિની સિદ્ધિમાટે થતી નથી સમતા, જ્ઞાન, ભક્તિ આદિપૂર્વક ક્રિયાઓ કરવામાં આવે તો આત્મકલ્યાણ થઈ શકે જે જે ધર્મની ક્રિયાઓથી ઉપશમપણુ પ્રાપ્ત થાય તે તે ક્રિયાઓ કરવા લાયક છે

કેટલાક એકાંતપક્ષથી જ્ઞાનપિના ક્રિયામાંજ અધઃપ્રવાહથી ધર્મ માનનાર અધ્યાત્મજ્ઞાનની નિંદા કરે, પ્રિકારે, સદ્ગુણ હે નહિ જ્ઞાનની આશાના કરે, ધર્માધર્મ ચનાવે, આત્મજ્ઞાન ઉપર જેર હોય, અધ્યાત્મનાનિયોને ઉડાવતા હોય, તેવાઓની તેવી પ્રવૃત્તિ પ્રશસ્ય નથી, અને તેવી પ્રવૃત્તિથી તેઓ આત્મકલ્યાણ કરી શકતા નથી

કેટલાક નામમાત્ર અધ્યાત્મજ્ઞાની વા શુષ્કજ્ઞાની જન્યા હોય, સદાચરણથી નિમુખ હોય, આત્માનુધ્યાન કરે નહિ, ધ્યાન વા સમતારૂપ ક્રિયા કરતા ન હોય, ધાર્મિક ક્રિયાઓની નિંદા કરતા હોય, ક્રિયાપત્રનું એકાંતે ખડનજ કરતા હોય, ઈર્ષ્ય પણ કરતુજ નહિ એમ માને અને સાસારિક આશ્રવોની ક્રિયાઓ તો કર્યા કરે, ધર્મના વ્યવહારોને એકાંતે નિન્દે, તેવાઓની દરા ચિંતનીય છે તેવા જીવો સદ્ગુણદષ્ટિથી અનેકાતવાદ ધારણુ કરે, તો જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સબન્ધ ધારીને અલ્પકાલમાં મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરી શકે

આત્મજ્ઞાનિયો સ્થૂલ (બાહ્ય) અને આલ્પચર (સૂક્ષ્મ) ક્રિયાઓ અધિકારદશા પ્રમાણે કરી આત્મસ્વરૂપાનને અનુભવે છે આત્મિક સુખના અનુભવોનો નિમિત્ત અને ઉપાદાનક્રિયાનું કારણકાર્યપણું સ્વરૂપ સમજી યથાયોગ્ય ધર્મક્રિયાઓમાં મગ્ન રહે છે બાહ્યક્રિયાઓના અનેક ભેદ છે તેમાંથી પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે ક્રિયાઓ યોગ્ય જિ તેનો તે આદર કરે છે અને અન્યના અધિકારની જે ક્રિયાઓ છે તેનો પોતે આદર કરતા નથી, તો પણ તેનું ખડન

કરતા નથી કારણ કે અધિકાર પ્રમાણે સિન રૂચિવાળા જીવો બિન સિન ક્રિયાઓને અવગણીને પણ અલ્પતર આત્મરમણતારૂપ લાવ્યારિત્રમા આવવા ઇચ્છે છે એક નગરને પચીસ દરવાજા હોય તો પણ મને તે દરવાજાથી નગરમાં ઇચ્છિત સ્થાને જવાની જરૂર છે જનસંહિતાતોના અનુસારે વ્યાવહારિક ક્રિયાઓ કરી આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા કરવી ધર્મક્રિયા કરતા મનની શુદ્ધિ થાય છે, અનેક વિષયોમા પરિભ્રમણ કરતુ ચિત્ત સ્થિર થાય છે, ધર્મધ્યાનનુ અવલમ્બન થાય છે

કેટલાક દર્શન અક્રિયવાદી છે, તે એમ કહે છે કે, આત્મા બધાયોજ નથી તેથી તેને મુક્ત થવા ક્રિયા કરવી તે ભ્રમલામાત્ર છે આવા એકાંતિ અક્રિયવાદને માનનારાઓ કૃષ્ણપાશ્વિક ગણાય જૈન દર્શનમાં સક્રિય અને અક્રિય એ બે વાં આત્મામાં ઘટે છે કર્મસંહિત આત્મા સક્રિય છે, ક્રમથી મુક્ત થયાબાદ અક્રિય આત્મા થાય છે આશ્રવક્રિયાના વિરૂદ્ધ સ્વરક્રિયાની જરૂર છે તેથી જૈનો મુક્તિમાટે ક્રિયા કરનારા હોવાથી શુક્લ પાશ્વિક ગણાય છે, સ્વરની ક્રિયા બે પ્રકારની છે બ્રાહ્મ અને અલ્પતર આ બેમાંથી અગ્રિ કર પ્રમાણે જે જે લખ્યો જે જે ક્રિયાઓ સાધ્ય લક્ષ્ય રાખીને કરે છે તે અનેકાંત જ્ઞાનથી ક્રિયાવાદી હોવાથી, શુક્લ પાશ્વિક ગણાય છે આલ્પતર સ્વરરૂપ ધ્યાનાદિક ક્રિયા કરનારને કેટલાક અજ્ઞો અક્રિયવાદી કહે છે તે અયોગ્ય છે ખરેખર તેવા અજ્ઞો ક્રિયાનુ પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ જણતા નથી તેનુજ તે પરિણામ છે બ્રાહ્મ અને આલ્પતર ધર્મક્રિયાઓ કરી આત્મામા લયનીન થઈ સહજનદ સાધવો તેજ સાધ્યમિદુ લક્ષ્યમા રાખવાની જરૂર છે

જ્ઞાનની અત્યંત આવશ્યકતા છે જ્ઞાન સૂર્ય સમાન છે અને ક્રિયા આ ગીયા જેવી છે—જ્ઞાન દેખતું છે ક્રિયા આધારી છે બેનો સયોગ થવો જોઈએ જે એકલી ક્રિયા વા એકતું જ્ઞાન જ માનવામાં આવે તો એકાંત વા થાય છે અને એકાંતવાં તેજ મિથ્યાત્વરૂપ મણાય છે તેથી એકાંત વાની આત્મતત્ત્વને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, જે જે એકાંતવાદિયો છે તે મિથ્યાત્વશુદ્ધિવાળા કહેવાય છે

સત્સમગી અને સાત નયસંહિત પાંચનુ સ્વરૂપ કહેવાથી સ્વાદ્વાદ દર્શનની સિદ્ધિ થાય છે, તેમા એકાંતવાદ નથી માટે તે સમ્યગ્ સ્વાદ્વાદદર્શનની ખ્યાતિથી જગત્મા જયકારી વર્તે છે

આત્મજ્ઞાનમાટે સ્વાદ્વાદ દર્શન લખ્યોએ જાણવા યોગ્ય છે, સ્વાદ્વાદદર્શનના જ્ઞાનથી એકાંત આચેદ, મતભેદ, ધર્મભેદ ધર્મના ખડન, મડન અનપેક્ષ વાં ધર્મકેવેશ અને મિથ્યાશુદ્ધિ આદિ સર્વ દોષોનો નાશ થાય છે અને આત્મામા સમતા પ્રગટે છે, તેથી આત્મા પરત્તમપદ પ્રાપ્ત કરે છે

સ્વાદ્વાદર્શન પ્રમાણે આત્મદ્રવ્યને ઉદ્દેશી મુમુક્ષુએ
ઉદ્ધમ કરવો જોઈએ.

સૂત્ર

આત્મધર્મે સમાલમ્બ્ય, યતિતત્ત્વ્ય મુમુક્ષુભિઃ ।

આત્મા હિ જ્ઞાપનીયથ, મન્યાનાં શર્મહેતવે ॥ ૪૭ ॥

શબ્દાર્થ — મુમુક્ષુઓએ આત્મધર્મને અગીકાર કરીને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને મુમુક્ષુઓએ લબ્ય જીવોને આત્માનું સ્વરૂપ જણાવવું જોઈએ, આત્માનું સ્વરૂપ જ લબ્યોને આત્મિક સુખમાંટે થાય છે

ભાવાર્થ — આત્માને અધિકાર કરીને જે કરવું તે અપ્યાત્મ કહેવાય છે, તાત્પર્યાર્થ કે અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સવરની ક્રિયાઓમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને લબ્ય જીવોને મોક્ષસુખમાંટે આત્માજ જણાવવો જોઈએ, જગત્માં આત્માની શુદ્ધ ક્રિયા મૂકીને અશુદ્ધ ક્રિયા કે જે આશ્રવરૂપ ગણાય છે, તેને કરનારાઓ ઘણા હોય છે, જગત્ની ઉત્પત્તિનો ઉપદેશ આપનારા ઘણા હોય છે, પણ તેવા ઉપદેશકો પોતાનું સાશ્વત સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી અને અન્યોને પણ સાશ્વત સુખાય ઉપકારી જની શકતા નથી હુનિયાના સુખમાંટે અનેક જીવો ઉદ્ધમ કર્યા કરે છે, હુનિયાના કૃત્રિમ સુખમાંટે અનેક ઉપદેશો અપાય છે, પુસ્તકો રચાય છે, યતો બનાવાય છે, વ્યાપારો કરાવાય છે, રાજ્યના અને પ્રભાના સુધારા કરવાય છે, રાત્રીદીવસ ઘાણીના બલદની પેઠે ગદ્ગદવૈતર કરાય છે, સુખની જગત્માં ઉઘ પછુ આવતી નથી, ઝાડીવાડી લાડીમાંટે ન કરવાનું કરાય છે, સસારની ઉપાવિમા ખુચી રહેવાય છે, અને આખી ઉમર તેમાં ગાળવામાં આવે છે તો પણ આત્માને સદ્ગતું સુખ મળતું નથી, સાન્નિપાતિકની પેઠે ચિત્તની સ્થિરતા રહેતી નથી આવી સામાસારિક ક્રિયાઓ કરનાર તથા તેના ઉપદેશ આપનારાઓને સત્સુખ મળતું નથી ઉલટા કર્મ બાધી સસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે માટે, મુમુક્ષુ જીવે આત્મિકક્રિયા કરવી જોઈએ, દેવગુરુ અને ધર્મની આરાધના વા આત્માનું ધ્યાન, આત્માનો ઉપયોગ ઇત્યાદિને આત્મિક ક્રિયા કહેવામાં આવે છે, આ માને ઉદ્દેશીને જે જે ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે, તેમાં બાહ્યસુખની ઇચ્છાના અભાવે આત્મિક ક્રિયાઓ સાશ્વત સુખને પ્રગટાવનારી થાય છે

આત્માનું જળ જેવું થવું જોઈએ કે જેથી આત્માનો સત્સ આનન્દ અનુભવાય આત્માના આનન્દની ખુમારી આવે છે ત્યારે મુક્તિના સુખનો વિશ્વાસ બરાબર હૃદયમાં થાય છે

સારમાં સાર આત્મા છે, આત્માવિના સુખ નથી ત્યારે મુમુક્ષુએ સર્વ જીવોને આત્માજ જણાવવો જોઈએ, મુમુક્ષુઓ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે અને લબ્ય

જીવોને સુખ મળે એવો ઉપદેશ કરે છે, દુઃખપ્રદ સાસારિક કાર્યોનો ઉપદેશ કરતા નથી જે જે જીવો જીવતાં નથી. મુક્તિ ગયા છે મહાવિદેહમાં હાલ મુક્તિ જાય છે અને બિવિધકાળમાં જરો તે સવ આત્માના આદ્ય નથી, આત્માને બલુવાથી આત્મામાં રમણતા કરવાથીજ સમજા લેવું

ક્ષણિક સુખ જણાવનારનો પામર મનુષ્ય મોગે ઉપકાર માને છે, પણ તે સમજતો નથી કે ઉપદેશ તેથી મળે સત્યસુખ મળતું બધ થાય છે ક્ષણિક સુખને જણાવનારનો ઉપકાર પણ ક્ષણિક છે અને સત્ય નિત્ય સુખ જણાવનારનો ઉપકાર પણ ઉત્તમોત્તમ અને સદાનો છે ક્યા વિષ અને ક્યા અમૃત ક્યા સરસવનો દાણો અને ક્યા મેરૂપવત, ક્યા હીરો અને ક્યા ઈન્દ્ર મટારાજ સત્ય સુખ જેનામાં છે એવા આત્માને જણાવનાર ચડતી ઉપમાએ મોટા ઉપકારી છે

જે સત્ય સુખમય હોય તેજ વસ્તુને દેખાડવી બેધએ એવી વસ્તુ આત્મા છે, માટે આત્માને જણાવવો કે જેથી બંધાત્માઓ મોક્ષના સુખ પામે

આત્મજ્ઞાનોપદેશથી ઉપદેશાઓ તીર્થંકર થઈ મુક્ત થાય છે,

શ્લોક

આત્મજ્ઞાનોપદેશેન, મન્યાનામુપકારકાઃ ।

તીર્થકૃત્ત્વ સમાસાધ, યાન્તિ મુક્તિગૃહ શુભમ્ ॥ ૪૮ ॥

સર્વપરોપકારેણ, દેશનાયા ઉપક્રિયા ।

પ્રાપ્નોતિ ત્રેષ્ટર્તા સત્યા, સત્તામેતાદૃશી સ્થિતિઃ ॥ ૪૯ ॥

દ્રવ્યપરોપકારેણ, સાધ્યા માવોપકારતા ।

નિષ્કામવૃત્તિતો મન્યૈ, સા ય લક્ષ્ય સુસાસ્પદમ્ ॥ ૫૦ ॥

શબ્દાર્થ — આત્મજ્ઞાનોપદેશવડે સાધુઓ બંધોને ઉપકાર કરનાર એવું તીર્થંકરપણું પામી મુક્તિગૃહમાં જાય છે સર્વ પ્રકારના પરોપકારમાં આત્માની દેશનાનો ઉપકાર એક સત્યતાને પામે છે સત્પુરુષોની એવા પ્રકારની સ્થિતિ છે

દ્રવ્યપરોપકારવડે બાવ ઉપકારતા સાધવા યોગ્ય છે એમ નિષ્કામ વૃત્તિથી આત્મસાધક સાધુઓએ સુખાસ્પદ એવું શિવપદ સાધવું બેધએ

ભાવાર્થ — આત્મજ્ઞાનના ઉપદેશવડે તીર્થંકર નામકર્મ બધાય છે ‘સર્વી જીવ કરે શાસન રસી એસી બાવદયા મન ઉદ્ધસી’ પ્રશસ્ત સરાજ બાવમાં પરિણમેય કોઈ બંધાત્મા જ્યારે મનમાં વિચારે છે કે સવ જીવોને જૈન શાસનના રસિક જનાવી દઉં એવી બાવબાંધો સાગર નજરતા તીર્થંકર નામ

કર્મનાં દલિલ મહણ કરે છે, આ ઉપાયથી આત્મસાધકોને તીર્થકર પદની ઇચ્છા હોય તો દેશનાની પ્રવૃત્તિ કરવી બોધએ, સર્વ જીવોને ધર્મી બનાવવા આવી ભાવદયાનો સાગર દૃઢ્યમાં ઉભરાતા તીર્થકરનામ કર્મ અનેક જીવોએ જૂતકાવમાં બાધ્ય અને બાંધશે તેમજ મુક્તિ પામ્યા અને પામશે, મનમાં ભાવદયાના ઉપદેશની ભાવના ઉઠશે અને વાત્સલ્ય ઉપદેશ ન દેવાય તોપણ તીર્થકરનામ કર્મ બધાય છે જેઓ અન્યને ઉપદેશ દેવાની ઇચ્છા રાખતા નથી, રૂઝ પોતેજ તરતુ એમ ઇચ્છે છે, કોઇને ઉપદેશ આપતા નથી તે દેવવજ્રાની થાય છે તોપણ મુકેવતી રહે છે સબ જીવોને અનંત મુખ આપવા જેઓની ઇચ્છા છે તેઓએ સબ જીવોને તારવામાટે આત્મધર્મ ઉપદેશ આપવા તૈયાર થવું પાપના ઉપદેશ કરતાં પુણ્યનો ઉપદેશ અત્યુત્તમ છે, આશ્રવના ઉપદેશ કરતા સવરનો ઉપદેશ અત્યુત્તમ છે મિથ્યાત્વનો ઉપદેશ વા મિથ્યાત્વ થયો બનાવવા કરતાં સમ્યક્ત્વનો ઉપદેશ અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય તેવા અથો બનાવવા તે અનંતગુણ ઉત્તમ કાય છે

બાવહારિક વિદ્યાની કેળવણીનો ઉપદેશ અને તત્ત્વજ્ઞવી ગયો રચવાના કરતા ધાર્મિક વિદ્યા અને તત્ત્વજ્ઞથી અથો રચવા તે અત્યુત્તમ કાર્ય છે, દ્રવ્યજ્ઞાનના ઉપદેશ કરતા ભાવજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવો વા તે પ્રાપ્ત કરવું તે અનંતગુણ ઉત્તમ છે, અશુદ્ધ બ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત્ય ઉપદેશ આપવાના કરતા શુદ્ધ બ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત્ય ઉપદેશ આપવો તે અનંતગુણ ઉત્તમ કાર્ય છે આજીવિકાનો ઉપદેશ આપવા કરતા મન અને આત્મા મુધરે તેવો ઉપદેશ આપવો વા તેમાટે સહાય આપવી તે ઉત્તમ કાય છે બ્યવહારમાં રહેવાનો ઉપદેશ આપવા કરતા આત્માના ધર્મમાં રહેવાનો ઉપદેશ આપવો તે અનંતગુણ ઉત્તમ કાર્ય છે, સસારમુધારાના ઉપદેશ કરતા ધર્મના મુધારાનો ઉપદેશ આપવો તે અનંતગુણ ઉત્તમ કાય છે, શ્રાવક કરવાનો ઉપદેશ દેવા કરતા સાધુ કરવાનો ઉપદેશ આપવો તે અનંતગુણ ઉત્તમ કાય છે, એકાંત ધર્મનો ઉપદેશ કરતા અનેકાંત ધર્મનો ઉપદેશ આપવો એ અનંતગુણ ઉત્તમ કાર્ય છે, રાગદ્વેષવૃદ્ધિકારક ઉપદેશના કરતા રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય તેવો ઉપદેશ આપવો તે અનંતગુણ ઉત્તમ છે, અશાંતિના ઉપદેશ કરતા શાંતિનો ઉપદેશ અનંતગુણ ઉત્તમ છે એકાંત વસ્તુનું સ્વરૂપ બતાવવા કરતાં અનેકાંતપણે વસ્તુનું સ્વરૂપ બતાવવું (ઉપદેશનું) એ અનંતગુણ ઉત્તમ છે, એકેક નયથી એકાંતે વસ્તુસ્વરૂપ સમજાવવાનો ઉપદેશ આપવા કરતા સાત નયોથી અનેકાંતપણે વસ્તુધર્મ સમજાવવામાટે ઉપદેશ આપવો એ અનંતગુણ ઉત્તમ છે જડ પદાર્થના જ્ઞાનમાટે ઉપદેશ આપવો તેના કરતા આત્મજ્ઞાનમાટે ઉપદેશ આપવો એ અનંતગુણ ઉત્તમ છે આમ અપેક્ષાએ સમજવું આ ઉપરથી જાણ્યોના સમજવામાં આવશે કે આત્મ મો ૧૦

જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવો તે સર્વ પ્રકારના ઉપદેશમાં શ્રેષ્ઠ છે, આ ઉપરથી એમ કહેવાનું નથી કે જ્યાં જ્યાં ઉપદેશો આપવા તે ખોટા છે તે પણ અપેક્ષાએ યોગ્ય છે. આ જ તત્ત્વોનો ઉપદેશ તે કારણ છે અને આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ છે તે સ્વર્માં શ્રેષ્ઠ કારણ છે, કારણ કે સર્વ જગત્ના જડ પદાર્થોને જાણવા ઉદ્ધમ કર્યો, તેનો ઉપદેશ આપ્યો, પણ જ્યાંસુધી આત્મા એ શુદ્ધ છે તેનો ઉપદેશ ન આપ્યો ત્યાંસુધી જગત્ના ઉપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો એમ કહી શકાય નહીં. સર્વ જિનાગમોના ઉપદેશની આવશ્યકતા પણ તેમાં આત્મજ્ઞાનના ઉપદેશની અત્યંત આવશ્યકતા છે, તેમાં પણ સમજવાનું કે દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનપૂર્વક આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવો તેજ શ્રેષ્ઠ છે. આત્મજ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન એમ તો સર્વે પોકારે છે પણ સાત નય, સસભગી નિષ્કેપપૂર્વક અનેકાતપણે આત્માને જાણવો અને તેનો ઉપદેશ આપવો એ કઈ સામાન્ય વાત નથી કોઈ વિરલા દ્રવ્યાનુયોગપૂર્વક આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપે છે અને તેમ જાણે છે. આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવાની રૂચિ થવી વા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, એ કઈ સહેલી વાત નથી કોઈ ભાખવનને, આત્મજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનનો સ્વાદાદપણે ઉપદેશ આપવો મુજબ છે.

સર્વ પરોપકારીમાં ભાવદેશનાનો ઉપકાર મોટો છે. આ ઉપરથી જાણ્યો સમજશે કે જે સાધુઓ ભાવદેશનાથી સભ્ય જીવોને તારે છે તેના સમાન કોઈ મોટો ઉપકાર કરી શકતું નથી સુન્દરનાચરિત્રમાં પણ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે — સુદર્શનાચરિત્રે

જિર્ણિદધમ્મોપસદાણ મહાતિથ્ય ॥

પીતરાગકથિત ધમના ઉપદેશનું દાન એ મોટું તીર્થ છે, એજ મોટી યાત્રા ॥

ગાથા

જિણ્ણમુચ્ચં વિંચપૂયા, દાણદયા તથાસુતિથ્યજ્ઞાણ ॥

ધમ્મોપસદાણ, નહિય મણિય જિણ્ણદેહિ ॥ ૧ ॥

પગપિ જો પચોદ્દહ, પાવાસત્ત જિર્ણિદધમ્મમિ ॥

સવ્વજિયાણ વિદિન્ન, અમય મહાદાણ મિહતેણ ॥ ૨ ॥

ધમ્મોપસદાણ, જિણેહિ મણિય રમ મહાદાણ ॥

સમ્મત્તદાયગાણ, પઢિઓવયારો જયો નરિય ॥ ૩ ॥

સમ્મત્તમહાદાણ જીવો જો દેહ ધમ્મુદ્ધીય ॥

તનરિય જલ્લ જ તેણ, નય વિદત્ત સુદ પુત્ત ॥ ૪ ॥

તિર્યાસિદ્ધનમિયચલણાવિ, જિણવરા જતિ જોયણસયાદ ॥

જીવસ્સ યોહણયથ, યગસ્સવિ પાવયસ્સ દુહિં ॥ ૫ ॥

પહિવોહિજય જીવો, ધમ્મ આયરદ વજ્જપ પાવ ॥

જમ્મે જમ્મે સુહિયો, હવદ સાસય સુહ લહદ ॥ ૬ ॥

ગિનમદિર, ગિનપ્રતિમા, ગિનપ્રતિમાપૂજા, દાન, દયા, તપ, અને તીર્થની યાત્રા ઇત્યાદિ ધર્મકાર્યો કરતા શ્રીતીર્થંકરોએ ધર્મના ઉપદેશનું દાન દેવું તે અધિકતર શ્રેષ્ઠ બતાવ્યું છે

એક પણ પાપાસજને પ્રમોદીને તેને જે જૈનધર્મ પમાડે છે તેણે આ જગત્મા સર્વ જીવોને અભયદાન આપ્યું એમ ભણવું

ધર્માપદેશનું દાન જિનોએ મોટામા મોટું દાન કહ્યું છે સમ્યક્ત્વ પમાડનારાઓનો જેમણે પ્રત્યુપકાર થઈ શકતો નથી ધર્મની સુદ્ધિથી ધર્મોપદેશ દ્વારા જે ઉપદેશક મુનિરાજ સમ્યક્ત્વ મહાદાન આપે છે, તેણે દુનિયામાં સર્વ પુણ્ય વા સુખ પ્રાપ્ત કર્યું ચોસઠ ઇન્દ્રો પણ જેના ચરણ-કમલમાં નમસ્કાર કરે છે એવા તીર્થંકર પણ એક પાપી જીવને બોધ દેવા સૌ યોજનપર્યંત ભય છે પ્રતિબોધેલો આત્મા ધર્મનો આદર કરે છે અને પાપનો ત્યાગ કરે છે ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ બવ પામી સુખી થયો છતો અને કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પામી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે

આ ઉપરથી ધર્મસાધક સાધુ મહારાજઓ સમજીને કે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવો એમા મહાન્ ઉપકાર છે ગૃહસ્થો કરતા ધર્મોપદેશકો જગત્મા મોગે ઉપકાર કરી શકે છે તે ઉપકાર ક્રોધથી પણ થતો નથી અર્થાત્ અન્યને ધર્મોપદેશ આપવો એ સર્વ ઉપકાર શિરોમણિ છે ધર્મદેશનાનો દ્રવ્યઉપકાર અને ભાવઉપકાર સમજીને જોઈએ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ યોગ્ય જે જે શાસ્ત્રો ભણાવવા, વ્યાખ્યાનવા, ઉપદેશવા, એ દ્રવ્યઉપકારની દેશના છે, અપેક્ષાએ એમ સમજાય છે અને સમ્યક્ત્વ યોગ્ય જે ઉપદેશ આપવો કે જેથી જીવો સમ્યક્ત્વ પામે તે ભાવઉપકારરૂપ દેશના છે, વા સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના જે જે હેતુઓ હોય, તેમજ ભાવદેશનારૂપ પરોપકારના જે જે હેતુઓ હોય તેનો ઉપદેશ દેવો તે દ્રવ્યપરોપકાર છે એવા દ્રવ્યપરોપકારવડે પણ ભાવપરોપકાર-સમ્યક્ત્વદેશનારૂપ-પ્રાપ્ત કરવો આત્મજ્ઞાનપ્રાપ્તિના જે જે નિમિત્ત હેતુઓ હોય તેનો ઉપદેશ, સાધ્યની અપેક્ષાએ દેવો અને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેવો અનેકાતપણે ઉપદેશ દેવો, આમ આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવાથી અન્ય જીવો ઉપર મોટામા મોટો ઉપકાર કરી શકાય છે માટે યોગ્ય જીવોને યોગ્ય વિધિથી યોગ્ય ઉપદેશવડે યોગ્ય ઉપદેશકોએ આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવો. આત્માને આ-

તમારૂં જોળખાવવાથી મુમુક્ષુએ આત્મજ્ઞાન પામી પરમાત્મપદ પામે છે
મટે સાધ્યમિદુ લક્ષ્યમા રાખી સર્વ જીવોએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેમ
મન, વાણી, અને કાયાથી પ્રયત્ન કરવો, જેજ હિતશિક્ષા હલે હલે સ્મર
ણીય છે નિષ્કામનૃત્તિથી લબ્યોએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શિવપદ સાધ્ય કરવું

આત્મજ્ઞાનના ઉપદેશાનુ માહાત્મ્ય જણાવી અથકાર
હવે આત્મામા લક્ષ્ય ગાળી મુમુક્ષુઓએ
વર્તવું એમ જણાવે છે.

સોંઠ

દત્તલક્ષ્યોપયોગેન, વર્તિતવ્ય મુમુક્ષુણા ।

આવિર્ભાવઃ સુરાચ્ચેસ્તુ, જીવઃ પરાત્મર્તા પ્રજેત્ ॥ ૫૧ ॥

શબ્દાર્થ — આત્માના અસખ્ય પ્રદેશરૂપ લક્ષ્યમા જેણે ચિત્ત દીધું છે
એવા મુમુક્ષુએ શુદ્ધ માગમા વર્તવું બોધ્યું, કે જેથી સુખસાગરનો આવિર્ભાવ થાય
અને આત્મા પોતે પરમાત્મપદ પામે

ભાષ્ય — બાહ્યપદાર્થો જડ હોવાથી તેમા લક્ષ્ય હેતુ યોગ્ય નથી
આત્મામાંજ ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિવડે લક્ષ્ય આપવું બોધ્યું જગત્મા
આત્મા વા પરમાત્મા નિના કોઈ ઉત્તમ પદાર્થ નથી જેમાં જ્યારે ભારે
પણુ પરમાત્મપદ્મ પ્રગટવાનું છે તે આત્મામાંજ લક્ષ્ય આપવાથી પ્રગટશે
જે સર્વ પદાર્થોને જાણે છે દેખે છે, નિશ્ચય કરે છે તેવા આત્માના અસખ્ય
પ્રદેશોમા લક્ષ્ય ધારવું બોધ્યું આત્મામા લક્ષ્ય દીધું છે એવા મુમુક્ષુએ
ઔદયિકલાવના સાક્ષી રહી અને સમભાવે રહી, અન્તરમા રમણતા કરવી
બોધ્યું તેમ વતવાથી શુ થાય તે જતાવે છે સહજ આત્મિક સુખસાગરનો
આવિર્ભાવ થાય છે જેમ જેમ આત્માના શુદ્ધસ્વભાવપ્રમાણે વર્તન થાય છે
તેમ તેમ કર્મની વગણાઓ ખરે છે અને ખરેખર અશુદ્ધ પરિણતિ ટળીને શુદ્ધ
પરિણતિ થાય છે જેમ જેમ રાગદ્વેષની પરિણતિ મદ પડે છે તેમ તેમ
શુદ્ધ પરિણતિયોને અશે જ્યારે આત્મિકસુખનો અનુભવ આવે છે ક્ષાયિકલાવે
પરિપૂર્ણ શુદ્ધપરિણતિ થતાં પરિપૂર્ણ સુખનો ભોગ થાય છે આત્મા જે
વખતે રાગદ્વેષની પરિણતિમાં હોય છે તે વખતે બાહ્યસમુખ ચિત્ત હોવાથી
આત્માના સુખનો પરોક્ષદશાર્મા અનુભવ આવતો નથી જેમ જેમ મન,
વચન અને કાયાની સ્થિરતા થાય છે અને મન, વચન અને કાયામાં હું
અને મહારાપણું લાગતું નથી તેમ તેમ આત્મિકસુખનો અનુભવ થાય છે
જેમ જેમ બાહ્યની અને અન્તરની જ્ઞાનના બળે ઉપાધિ ઓઠી થાય છે તેમ
તેમ સુખનો અનુભવ આવે છે આત્મજ્ઞાનપડે શુભાશુભ બંધુતો છતો બાહ્યમા

રાગ વા દ્વેષ કરતો નથી અને તે બાહ્યપદાર્થોનો નિલેપપણે કૂટસ્થ સાક્ષીરૂપે બેઠેલ, અને દેખનાર, થાય છે અને મનની સમતોલ દશા બળવી સમતા સગે ખેલે છે ત્યારે આત્મિક સહજસુખનો અનુભવ થાય છે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, માન, માયા, ઈર્ષ્યા, નિંદા, હાસ્ય, હપ, શોક, અને રાગ આદિ દોષોના હેતુઓના સબધમાં આવતા પણ કૂટસ્થ સાક્ષી તરીકે રહે અને દોષોમાં લેપાય નહીં એવી આત્માની શુદ્ધદશા ચર્તા આત્મિકસુખનો અનુભવ આવે છે પરિપૂર્ણ દોષો નાશ પામતાં પરિપૂર્ણ આત્મિકસુખનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, શેનોચાક્ષી પેઠે કેટલાક આત્મજ્ઞાન અને યોગની રૂઝ વાતોનો લવારો કરે છે અને ભક્તો બનાવી તેના પૈસા ધુતે છે અને ગૃહસ્થાશ્રમમાં એક આશુ વિકા પથ ઉભો કરે તેઓ આત્માના શુદ્ધ વર્તન વિના આત્મિક સુખ પામતા નથી, અધ્યાત્મ અને યોગજ્ઞાન મેળવી તે પ્રમાણે વર્તી ગૃહસ્થપણની જાળ પરિહરી ઉપાધિમુક્ત થઈ અન્તરઉપાધિને છોડતા આત્મિક સુખનો અનુભવ આવે છે, તેમણે તીર્થકરોએ ઉપાધિમુક્ત થઈ આત્મિક સુખ આસ્વાદવા સાધુમાગની પ્રરૂપણા કરી છે સાધુમાર્ગ સર્વોત્તમ હોવાથી અનેક ઉપાધિથી દૂર રહેવાય છે આત્મજ્ઞાનમાં રમણતા થાય છે, માટે ગૃહસ્થોએ આરભાદિકની હિંસાનો નાશ કરવા સાધુમાર્ગ મહણુ કરી, આત્માના સ્વરૂપમાં લયલીન થઈ, આત્મિક સહજસુખના ભોજના થવું ભોગા વધીકર્મની બળવતાથી ગૃહમાંથી ન નીકળાય તો પણ ઘરમાં રહીને કૂટસ્થ સાક્ષીપણે સર્વ વસ્તુઓના જ્ઞાતા-દષ્ટા-બનવું અને અન્તરમાં નિલેપ રહેવા સત્સમાગમ કર્યો કરવો ગૃહસ્થાવાસમાં રહી જેટલા પળે તેટલા મતો પાળવા, ગૃહસ્થાવાસમાં રહી ગમે તેટલા સારા ભક્ત કહેવાય તો પણ તેઓએ સાધુઓની તથા સાધુમાર્ગની નિન્દા પ્રાણાતે પણ ન કરવી. કારણ કે નિન્દા કરવાથી આવતા ભવમાં સાધુની દશા પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી સસારમાં રહીને પણ સાધુધર્મની અનુમોદના કરવી સાધુધર્મ પ્રાપ્ત કરવા અહર્નિશ પ્રયત્ન કરવો, પ્રતિદિન નિલેપદશાનુ ઉચ્ચ જીવન કરવા માટે અને આત્મિક સુખનો વિશેષત અનુભવ કરવા માટે યોગ્ય હેતુઓનું અવલંબન કરવું જ લકમળની પેઠે રાગદ્વેષથી દૂર રહી સામારિકદશા ગાળવા પ્રયત્ન કરવો, બાહ્યની દશા ભૂલીને અતરમાં એક આત્મારૂપ લોકાલોક સૂર્યની ઉપાસના કરવી, તેમાં લીન થઈ જવું ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિવડે આત્મામાં સયમ કરવો આત્મામાં સયમ કરવાથી આત્મિકસુખનો સાગર પ્રગટ થયા વિના રહેશે નહિ અને પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય વિના પણ જ્યાં ત્યાં આત્માના સુખની ટ્હોરિયો ભોગવી શકશે આત્માના સુખનો ભોગ ભોગવ્યાથી વિશ્વાસ આવતા બાહ્યસુખમાંથી ચિત્ત પાણુ હકશે, બાહ્યમાં સુખની શ્રાંતિ નાશ પામશે આત્મા અન્ત સુખનો સાગર ચતા પરમાત્મપણે પ્રગટ થાય છે.

હવે આત્મિકમુખ પ્રગટ કરના અને પરમાત્મ
થનાની કૃત્તી કર્તા બતાવે છે.

શ્લોક

યાદ્દક્ સિદ્ધસ્વરૂપ મે, તાદ્દર્શ મેદસ્તુ કર્મણઃ ।
કર્મમેદવિનાશાચ્ચ, સોઽહ મન્યશિરોમણિ ॥ ૫૨ ॥
અહો જીવઃ પરાત્માઽહ, સત્તાત્ સમ્પ્રતિ સ્મૃતઃ ।
ઉત્થિતો વ્યક્તિસિદ્ધ્યર્થ, સાધયિષ્યે પરાત્મતામ્ ॥ ૫૩ ॥
આત્મસામર્થ્યતઃ શીઘ્ર, મયા કિં કિં ન સાધ્યતે ।
સર્વકાર્યાણિ સિદ્ધચન્તિ, ચત્તેનાતઃ સમુત્સદે ॥ ૫૪ ॥

શબ્દાર્થ —જેવું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે તેવું મહાર સ્વરૂપ છે પણ હાલ
હું તેવો નિમજ્જ નથી તેમા કર્મો ભેદ કયો છે કર્મના ભેદના નાશથી હું
આત્મા પણ સિદ્ધ પરમાત્મા થાઉં ॥ ૫૨ ॥ અહો! તું જીવ છું પણ તું
તાથી હું પરમાત્મા છું એમ સમ્પ્રતિ ધાર્યું, હવે આત્માની પરમાત્મતા
કરવા હું ઉઠ્યો છું ખરેખર પરમાત્મપણાને હું સાધીશ ॥ ૫૩ ॥ આ
ત્માના સામર્થ્યથી મહારાવડે શુ શુ સાધ્ય ન કરી શકાય ॥ અર્થાત્ સવ
સાધ્ય કરી શકાય કારણ કે પ્રયત્નવડે સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે કાળા
માથાનો માનવી શુ નથી કરી શકતો? અર્થાત્ સર્વ કરી શકે, છે માટે પર
માત્મપદ સાધવા હવે હું ઉત્સાહ રાખુ છું એમ સાધક ચોતાના ઉદ્ધાર કહે છે

• ભાનાર્થ —સિદ્ધપરમાત્માનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું પ્રાપ્ત કરવાને માટેજ
આત્માનો આ જગત્મા મુખ્ય સાધ્ય ઉદ્દેશ છે સિદ્ધસમાન હું છું ત્યારે
પ્રશ્ન થશે કે સત્તાથી કે વ્યક્તિથી? ઉત્તરમા કહેવું પડશે કે હાલ તો સત્તાથી
સિદ્ધસમાન છું ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે કેમ વ્યક્તિથી સિદ્ધસમાન નથી? તેના
ઉત્તરમાં કહેવાનું કે સિદ્ધપરમાત્માની વ્યક્તિ જેવી મહારી વ્યક્તિ નથી
કારણ કે તેવી વ્યક્તિ થવામા કર્મનો ભેદ છે અર્થાત્ આ આત્માને કર્મ
લાગ્યા છે તેથી સિદ્ધપરમાત્મા સમાન હાલ નથી પણ કર્મભેદનો ક્ષય થતા
ભવિષ્યમા આત્મા તે પરમાત્મા થઈ શકે અપ્પાસોપરમપ્પા આત્માજ પર
માત્મા કહેવાય છે વ્યક્તિથી આત્મા પરમાત્મા થાય એવો સાધ્ય ઉદ્દેશ
આરબવો ભોઈએ હપ્પુજા સોઝા શબ્દનો અર્થ વિશેષતઃ મનનીય છે

સોઝહ

મલા લોકો સોઝહ સોઝહ એમ બોલ્યા કરે છે કેટલાક એમ સમજે
છે કે સોઝહ એ એક મહાન મન છે, સોઝહ એમ બોલવા માત્રથીજ મુક્તિ

અહો આત્મસામર્થ્યથી મહારાવડે કયુ કાર્ય સાધ્ય ન થઈ શકે ? અર્થાત્ સર્વ થઈ ગકે દુનિયાના કાર્ય સાધ્ય કરવા એમાં કિંચિત્ પણ આત્મસુખ નથી માટે આત્માનું સહજ અનન્તસુખ પ્રાપ્ત કરવું તેજ સાધ્યબિંદુ લક્ષ્યમાં રાખી હું ઉભો થયો છું, અર્થાત્ અનન્તસુખમય પરમાત્મપદ સાધવા ઉદ્દેશી થયો છું ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિ પણ પરમાત્મપદની છે પ્રત્યાહાર પણ પરમાત્મપદ માટેજ છે માટે હવે હું ઉત્સાહભાઈ થયો છું પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરતા કષાયાદિ મનમા ઉદ્ભવશે તોપણ ત્દેનો નાશ કરવાનુંજ સાધ્યબિંદુ લક્ષ્યમાં રાખીશ જિનવાણી અનુસાર ઉલમથી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા ઉત્સાહી બનું છું, એમ સાધકના ઉત્સાહ ઉદ્દગારો પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિ માટે સાધક અવસ્થામા નીકળે છે સાધક ધિનેપત અનન્તસુખમય ગિવપદ સાધવા પ્રતિજ્ઞા જણાવે છે.

શ્લોક

લક્ષ્યસાધકતુક્ત્વા વૈ, પરમાત્માન સરામ્યહં ।

સ્વમવદ્ વાહ્યમાવેષુ, દષ્ટિર્દેયા ન કુવ્રચિત્ ॥ ૫૫ ॥

શબ્દાર્થ — લક્ષ્યસાધકશુદ્ધિથી પરમાત્માને સ્મરૂ છું ખરેખર સ્વપ્ન સમાન ક્ષણિક બાહ્યપદાર્થોમા દષ્ટિ દેવી કદાપિ યોગ્ય નવી

ભાનાર્થ — પરમાત્મપદ લક્ષ્ય અવગોષીને તત્સાધકશુદ્ધિથીજ હું પરમાત્માને સ્મરૂ છું, પરમાત્માનું ધ્યાન ધરૂ છું, પરમાત્મલક્ષ્યપદ રાખી, તેને સાધવાની શુદ્ધિથી પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાવી, બાહ્યવૃત્તિયોનો નિરોધ થવા ઉપરાત, અન્તર્મુખવૃત્તિ થાય છે અને આત્મા પોતે પરમાત્મરૂપજ બને છે અન્ય કેચિત્ જનો પરમાત્માને ભજે છે પણ પરમાત્મપદ સાધ્યદશાને નિસ્મરી જઈ સાસારિક વાસનાઓના ક્રીટક બને છે અને પરમાત્મસ્મરણનું કાર્ય, બાહ્યવાસનાઓની તૃપ્તિને ગતે છે પરમાત્મપદલક્ષ્યજ્ઞાનના અભાવે કેટલાક પરમાત્મા, એવા શબ્દો ક્રોનોગ્રાફની પેઠે ઉચ્ચારે છે, પરમાત્માનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના શુકની માફક પરમાત્મા પરમાત્મા એમ બોલ્યા કરે છે અને વૈષયિકસુખની માગણી કરે છે પોતાના શત્રુઓનો ક્ષય થાયો એવી પરમાત્માના સ્મરણની સાથે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે, એવા અણ જનો સાધ્યદશાના જ્ઞાનના અભાવે ઘાચીની ઘાણીના બળદની પેઠે ચતુર્ગતિરૂપ સસારમાથી છૂટી શકતા નથી કેટલાક દેવલોકના સુખ ભોગવવા એજ સાધ્ય લક્ષી પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે, કેટલાક સુંદર સ્ત્રીઓની પ્રાપ્તિ તથા માનપ્રતિષ્ઠાના ઉદ્દેશથી પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે, કેટલાક પરમાત્માને લક્ષણથી સમજ્યા વિના શબ્દથી પરમાત્મા પરમાત્મા એમ બોલી સ્મરણ કરે છે કેટલાક પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે, પણ રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, અને

તેથી અભિજ્ઞ કહેવાઈ છે અને તમ્મજનો ભોક્તા કમનો નાશ થતાં હું છું, બાહ્ય અને આંતરિક યથિથી મ્હારો આત્માનો મૂળ શુદ્ધસ્વભાવ ભિન્ન હોવાથી હું નિર્મલ છું. કર્મના આવરણથી મ્હારી જે જે શક્તિયો સત્તાઓ છે તેને પ્રગટાવવા હું સમર્થ છું. ચાર ગતિ પરિણમણનો ક્ષય કરવા શક્તિ માનું છું, અષ્ટકર્મનો ક્ષય કરવા સમર્થ છું. મનના ધર્મનો નાશ કરવા હું સમર્થ છું, અનતગતિમય હું છું. ક્ષાયિકનવલ્લભિનો ભોગી તે હું છું. એકત્રીશ ગુણયુક્ત હું છું, તેજ શુદ્ધ આત્મા હું છું, અશુદ્ધાત્મા હું નથી. અશુદ્ધપરિણતિથી હું ભિન્ન છું. શુદ્ધસમતામય હું છું, પરમપુરુષાર્થમય હું છું, સમ્યક્દાનન્દમય હું છું. આ પ્રમાણે સોડહચૌદનો અર્થ બરાબર મનમાં ધારી ત મય થવું. પરમશુદ્ધસ્વભાવમય તેજ હું છું, અનતગુણવ્યક્તિમય હું છું.

અહો ! હું જીવ છું પણ સત્તાથી પરમાત્મા છું એવું હવે ધ્યાનમાં આવ્યું છે. પરમાત્મવ્યક્તિ પ્રગટ કરવા હું ઉઠ્યો છું. હવે હું દદ નિશ્ચયથી પરમાત્મપણાને સાધીશ. પરમાત્મપદવ્યવસ્થા અત્યંતોત્સાહપૂર્વક ધર્મોદ્ધમ આરાધવાની આવશ્યકતા છે. રાગ અને દ્રેષનો નાશ કરી પરમાત્મપદ સાધીશ. મનના વિભાનિક ધર્મોનો ત્યાગ કરી હું પરમાત્મપદ સાધીશ. બાહ્ય ભાવનો સાક્ષી થઈ તેમાં રાગ અને દ્રેષ ન કરતાં હું આત્મસ્વભાવમાં વર્તીશ. વ્યવહારે વ્યવહારમાં રહી અને નિશ્ચયથી નિશ્ચયધર્મમાં ઉપયોગ રાખી પરમાત્મપદ સાધીશ. જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે સામ્યોપયોગ રાખી પરમાત્મપદ સાધીશ. આત્મોપયોગમાં રહી આત્મજીવન ઉચ્ચ કરીને પરમાત્મપદ સાધીશ. સમતાભાવથી ક્ષણે ક્ષણે આત્મજીવનની જ્ઞાન દમય દશા ઉચ્ચ કરી પરમાત્મપદ સાધવા ઉદ્ધમ કરીશ. વીતરાગશ્યા પ્રાપ્ત કરવા વીતરાગમય થઈને વીતરાગપદ પ્રાપ્ત કરવા ઉદ્ધમ કરીશ. ઔદયિકકર્મ ભોગવતા છતાં પણ મૂળ આત્માના સ્વભાવમાં રહી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરીશ. વૈરઝેર અને કલેશના પ્રસંગોમાં પણ આત્મસ્વભાવમાં રહી પરમાત્મપદ સાધીશ. મૈત્રી પ્રમોદ, માધ્યસ્થ અને કઠ્ઠા એ ચાર ભાવનાઓને દ્વંદ્વમાં લાવી મનશુદ્ધિ કરી પરમાત્મપદ સાધવા નિશ્ચય દદ પ્રતિજ્ઞાવાળો થાઉં છું. શ્રીતીર્થકરોને ચાર નિષ્કેપાથી સત્ સ્વીકારીને તેમની ધારણા તથા ધ્યાન ધરીને, પરમાત્મપદ સાધવા દદ પ્રતિજ્ઞાવાળો થાઉં છું. ઔદયિકભાવમાં આત્મિક ધર્મ નથી એમ ઉપયોગ રાખી પરમાત્મપદ સાધવા ઉદ્ધમ કરીશ. અનેક તર્કવાદિયો કાંઈ મ્હને કુતર્કથી જૂઠું સમજાવવા પ્રયત્ન કરશે તો પણ તેમના કુતર્કમાં નહિ ફસાતા જિન્યાગમોની શ્રદ્ધાપૂર્વક, જ્ઞાન અને ક્રિયાથી પરમાત્મપદ પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કરીશ. કારણ કે મોક્ષનું અનન્ત સુખ ભોગવવું તેજ નિશ્ચય ધાર્યો છે.

અહો આત્મસામર્થ્યથી મહારાવડે કયુ કાર્ય સાધ્ય ન થઈ શકે? અર્થાત્ સર્વ થઈ શકે દુનિયાના કાર્ય સાધ્ય કરવા એમા કિંચિત્ પણ આત્મસુખ નથી માટે આત્માનું સહજ અનન્તસુખ પ્રાપ્ત કરવું તેજ સાધ્યર્થિદુ લક્ષ્યમા રાખી હું ઉભો થયો છું, અર્થાત્ અનન્તસુખમય પરમાત્મપદ સાધવા ઉદ્દેશી થયો છું ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિ પણ પરમાત્મપદની છે પ્રત્યાહાર પણ પરમાત્મપદ માટેજ છે માટે હવે હું ઉત્સાહભાવ થયો છું પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરતા કપાયાદિ મનમા ઉદ્ભવશે તોપણ તેનો નાશ કરવાનુંજ સાધ્યર્થિદુ લક્ષ્યમા રાખીશ જિનવાણી અનુસાર ઉદ્દેશી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા ઉત્સાહી બનું છું, એમ સાધકના ઉત્સાહ ઉદ્દેશી પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિ માટે સાધક અવસ્થામા નીકળે છે

સાધક વિરોધત અનન્તસુખમય ગિવપદ સાધવા પ્રતિજ્ઞા જણાવે છે.

શ્લોક

લક્ષ્યસાધકનુદ્ધવા વૈ, પરમાત્માન સરામ્યહં ।

સ્વમનુદ્ વાસ્યભાવેષુ, દષ્ટિર્દેયા ન કુવચિત્ ॥ ૫૫ ॥

શબ્દાર્થ —લક્ષ્યસાધકનુદ્ધિથી પરમાત્માને સ્મરું છું ખરેખર સ્વમ સમાન ક્ષણિક બાહ્યપદાથમા દષ્ટિ દેવી કદાપિ ચોમ્ય નથી

ભાવાર્થ —પરમાત્મપદ લક્ષ્ય અવળોવીને તત્સાધક નુદ્ધિથીજ હું પરમાત્માને સ્મરું છું, પરમાત્માનું ધ્યાન ધરું છું, પરમાત્મવદ્યપદ રાખી, તેને માધવાની નુદ્ધિથી પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાથી, બાહ્યવૃત્તિઓનો નિરોધ થવા ઉપરાંત, અન્તર્મુખવૃત્તિ થાય છે અને આત્મા પોતે પરમાત્મરૂપજ બને છે અથવા કેચિત્ જનો પરમાત્માને લાગે છે પણ પરમાત્મપદ સાધ્યદશાને નિસ્મરી જઈ સાસારિક વાસનાઓના કીટક બને છે અને પરમાત્મસ્મરણનું કાર્ય, બાહ્યવાસનાઓની તૃપ્તિને મળે છે પરમાત્મપદલક્ષ્યજ્ઞાનના અભાવે કેટલાક પરમાત્મા, એવા શબ્દો દ્વેનોઆફની પેઠે ઉચ્ચારે છે, પરમાત્માનું પગિપૂણ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના શુકની માફક પરમાત્મા પરમાત્મા એમ બોલ્યા કરે છે અને વૈષયિકસુખની માગણી કરે છે પોતાના શત્રુઓનો ક્ષય થાઓ એવી પરમાત્માના સ્મરણની સાથે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે, એવા અજ્ઞ જનો સાધ્યદશાના જ્ઞાનના અભાવે ઘાવ્યીની ઘાણીના બળદની પેઠે ચતુર્ગતિરૂપ સસારમાવી છટી શકતા નથી, કેટલાક દેવલોકનાં સુખ ભોગવવા એજ સાધ્ય લક્ષી પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે, કેટલાક સુંદર સ્ત્રીઓની પ્રાપ્તિ તથા માનપ્રતિષ્ઠાના ઉદ્દેશથી પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે, કેટલાક પરમાત્માને લક્ષણથી સમજ્યા વિના શબ્દથી પરમાત્મા પરમાત્મા એમ બોલી સ્મરણ કરે છે કેટલાક પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે, પણ રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, અને

નિન્દા વગેરે દોષોને મૂકતા નથી કેટલાક પરમા માન્ય નામે આછલિકા ચાને એમ લક્ષી પરમાત્માનું ભજન સ્મરણ કરે છે આવા મનુષ્યો પરમાત્માનું ભજન સ્મરણ કરે તો પણ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવું એવા લક્ષ્યના અભાવે ઉચ્ચ કોટીના ઉત્તમ સાધક થઈ શકતા નથી, માટે પરમાત્માના સ્વરૂપનું સૂક્ષ્મશુદ્ધિથી જ્ઞાન કરી નિષ્કામકૃતિથી પરમાત્મરૂપ થવા માટે પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું યોગ્ય છે

પરમાત્માનું સ્મરણ

સાત નય અને સપ્ત બગી તેમજ ચાર નિશ્લેષાથી પરમાત્માનું સ્વરૂપ બધી પરમાત્મ પ્રાપ્ત્યર્થ પરમાત્મમય, મનોવૃત્તિ કરવી ધારણા અને ખ્યાનમાં પરમાત્માનું સમ્યગ્ સ્વરૂપ ધારવું તન્મય બનીને પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું, મનમાં ઉઠતા વિકલ્પ સ્વરૂપો બંધ કરવા અનેક હુનિયાનાં કાર્ય, ઝર્મ યોગે કરવા પડે તો પણ પરમાત્માના સ્વરૂપની સાધ્યશાખા ધૂન રાખવી પરમાત્માના સ્મરણમાં પ્રસંગ પામી મનમાં ઉઠતા નિશ્લેષોને સમાવવા, પરમાત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર મનોવૃત્તિ રાખીને જીવ્યા વિના પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું કે પિ તેમ ન રહેવાય તો પરમાત્માના શુભોના સ્તવનો અને પો ગાધને પણ પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું ભજનસમૃદ્ધ દ્વિતીય લાગમાં કલા પ્રમાણે પરમાત્માની નવધા ભક્તિથી પોતાના અસખ્ય પ્રદેશના ધર્મમાં પોને (આત્મા) રહી શકે છે, અને એમ વતવાથી ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષામિકલાવમા આત્મા પ્રવેશે છે સાધક દશામાં ઉપશમ અને ક્ષયોપશમબાવથી ક્ષામિકલાવે સર્વ શુભો થતા આત્મા પોતે પરમાત્મરૂપે સાક્ષિઅનતમે લાગે થાય છે

પરમાત્મ સ્મરણનો અભ્યાસ પ્રતિદિન વધારતા જવું પરમાત્મ સ્મરણ કરનારાઓએ હુર્નેનોની સમતિ લખવાની જરૂર છે, તેમજ મનુષ્યોના શુભ અને અશુભ શબ્દોમાં સમતા રાખી પરમાત્મસ્વરૂપ સ્મરણ કરવાની આવશ્યકતા છે હુનિયા હીવાની ગમે તેમ કહે તોપણ પરમાત્મસ્વરૂપ સ્મરણરૂપ રણાગણ માથી પાઠ નહિ ફરતા હિમતથી રાગાદિ દોષોને ટાલી પરમાત્મસ્મરણમાં આગળને આગળ વધવું એમ કરવાથી આનંદની ખુમારી પ્રાપ્ત થાય છે

પરમાત્મસ્વરૂપ સ્મરણાર્થ જીવોએ સૃષ્ટિના સૌ દર્શ પદાર્થની હીલાઓને સ્વપ્રસમાન માનવી અચાત્ બાહ્યના પાયાને સ્વપ્રવત્ ક્ષણિક ભાગી તેમાં રાખવું નહિ, તેમજ તેમાં ચિત્તવૃત્તિ દેવી નહિ બાહ્યપદાર્થોમાં રાગ અને દેવથી દુષ્ટિ દેવાથી પરમાત્મસ્વરૂપ સ્મરણ થવાયોગ્ય થઈ શકતું નથી અને ઉલટ મનની નીચદશા થતા પરમાત્મસ્મરણમાં ચિત્ત ઓટતું નથી માટે બંધજીવોએ બાહ્યભાવોમાં દુષ્ટિ દેવી નહિ બાહ્યભાવમાં દુષ્ટિ ન દેવાથી પરમાત્મસ્મરણ અવિચિત્ર ધારાથી જન્યુ રહે છે આ પ્રમાણે સાધક કહે છે કે, બાહ્યપદાર્થોમાં દુષ્ટિ ન દેતા પરમાત્મસામ્યલક્ષ્યથી હું પરમાત્માને સ્મરું છું

પગ્ગમાત્મા યવાને માટે આત્માની ક્રિયારૂપ ભક્તિ કરવી
લેખ્યે તે અન્યકાર બતાવે છે.

શ્લોક

અવિચ્છિન્ના વિઘાતવ્યા, નવધા મક્તિરાત્મનઃ ।

આત્મમક્તિપ્રતોપન, જીવા યાન્તિ પર પદમ્ ॥ ૫૬ ॥

શબ્દાર્થ — આત્માની નવ પ્રકારે અવિચ્છિન્ન ભક્તિ કરવી મોગ્ય છે
આત્મમક્તિપ્રતાપથી આત્માઓ મોક્ષપદ પામે છે

ભાનાર્થ — ભક્તિના નવ પ્રકાર છે અસ્મદીયકૃત મપનસમ્રહ ત્રિતીય ભાગમા
નવ પ્રકારની નીચે પ્રમાણે ભક્તિ દર્શાવી છે

પ્રથમ ઇષળશ્રિયામક્તિ

અનન્તગુણુપર્યાયમય ચેતનદ્રવ્યનુ બહુ માનથી શ્રવણ કરવું લેખ્યે
સ્થાહાકપરો ચેતનદ્રવ્યનું શ્રવણ કરવું લેખ્યે તીર્થકરભાષિત ચેતનદ્રવ્ય છે,
દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આત્મા નિલ છે, અનાદિકાળથી અશુદ્ધપરિણતિથી
પરનો કર્તા તથા ભોખા આત્મા કહેવાય છે, અને જ્યારે ભેદજ્ઞાન થાય છે
ત્યારથી અગે અરો આત્મા સ્વરૂપનો કર્તા ભોખા થાય છે આત્મા જે જે
અરો ચોતાના સ્વરૂપે પરિણમે છે તે તે અગે પર પરિણતિનો નાશ કરે છે
ચોતાના સ્વરૂપમા પરિણમવાથી કર્મનો નાશ થાય છે, અને ગુણોનો પ્રગટભાવ
થાય છે મોક્ષના જ્ઞાન, દગ્નન, અને ચારિત્ર એ ત્રણ ઉપાયો છે આત્માના
ષટ્સ્થાનકોના શ્રવણથી આત્માનો સમકિત ગુણુ પ્રગટે છે, અને ઉપરામભાવ
આદિ ભાવોનો પ્રગટભાવ થાય છે સમકિતગુણુ, દેશવિરતિ, અને સર્વ વિરતિ-
ગુણો પણ આત્માના શ્રવણથી પ્રગટે છે આ માનુષભામૃત કારણુ શ્રવણક્રિયા છે,
જેમ જાગૃતી મનશ્રવણથી સર્પાદિક વિષનો નાશ થાય છે, તેમ આત્મદ્રવ્ય
શ્રવણમાહાત્મ્યથી મોહરૂપ સપવિષનો નાશ થાય છે અસખ્ય પ્રદેશી રૂપા
રૂપી અક્રિય આત્મા છે, આત્માના એકેક પ્રદેશે અનન્તગુણુપર્યાય સમયે
સમયે વર્તે છે

સયહનયથી ચાર ગતિના જીવો સિદ્ધમમાન છે, ભેદજ્ઞાનથી વ્ય-
ક્તિનો પ્રકાર થતા જીવ તે ચોતે શિવ થાય છે આત્મશ્રવણની એકતા-
નતાના પ્રતાપે અનુભવતાન પ્રગટે છે અને કર્મવર્ગણુઓ ત્વરિત ખરે છે
સૂર્યની પેઠે આત્મા સવન પ્રકાશ કરનારો થાય છે શુદ્ધાત્મદ્રવ્યનુ શ્રવણ
કરી અનન્ત જીવો મુક્તિ પામ્યા, પામે છે અને પામશે શ્રવણક્રિયાએ ચેતનની
પૂર્ણ છે આત્મશ્રવણક્રિયામા સત પુરૂષો સદાકાળ રાત્રી માત્રી રહે છે,
કારણુ કે તેઓને આત્મદ્રવ્યશ્રવણમા અત્યંત આનન્દ પ્રગટે છે ચિદાનન્દચેતન

અહો! આ શરીરમા વસ્થો છે તેનું શ્રવણ કરવાથી મોહમાયાના આવરણ દૂર થઈ જાય છે આત્મદ્રવ્યનું સ્વરૂપ સાબળવાથી આત્મા પૂજવા યોગ્ય થાય છે

દ્વિતીય કીર્તનક્રિયામત્તિ

ગુણપદ્ધતિધાર સ્વદ્રવ્યનું કીર્તન કરવાથી આત્મામા આનન્દઓષ પ્રગટી નીકળે છે, નિત્યાનિત્ય તેમજ ભેદાભેદપણે આત્માને ગાવો ભેદએ આત્માના કીર્તનથી ચિત્તવૃત્તિનો લય થાય છે અને બાહ્યની ઉપાધિના દુષ્કો વિસરાય છે કામાદિકની વાસનાઓના વેગરૂપ ઘોડાઓ ફેંદાફેંદ કરતા હોય છે, તો પણ આત્મસ્વરૂપકીર્તનથી તે સાત થાય છે આત્માનું કીર્તન કરવાથી વિવેક પ્રગટે છે, અને સમકિતની નિમગ્નતા થાય છે આત્માનું કીર્તન કરતાં વૃત્તિયો સાત મઈ જાય છે સાવચલાપીના દોષો પણ આત્મકીર્તનથી ખરેખર ટળી જાય છે આત્મદ્રવ્યના કીર્તનથી પોતાને અને પરને ઉપકાર થાય છે પરા અને પશ્ચાત્તીથી આત્માને ગાનાર અલખપ્રમારીમાં લગ્નદ રહે છે એટલું તો નહિ પણ તેથી વિશેષ એ છે કે તેને આત્માની સત્યપ્રતીતિ થાય છે મધ્યમા અને વૈખરીથી આત્માનું કીર્તન કરવાથી બાહ્યપદ્ધતિના યોગે થતા વિકૃત્તિ અને સંક્રાંતિ નાશ પામે છે

આત્માના કીર્તનથી કર્મની વર્ગભૂતિઓ નાવતી અટકે છે, અને આત્મા પોતાના સ્વભાવમા ભગ્ન થાય છે અહો! આત્મકીર્તનમા એવી અદ્ભુત શક્તિ રહી છે કે તેનાથી ભવસાગરની પેશીપાર જવાય છે કીર્તીચંકર ભગવાનની વચનવર્ગભૂતા માહાત્મ્યથી અનેક જીવો તરી જાય છે, અને આપણને પણ તેમની વાળીનો ઉપકાર છે માનિના વચનથી સત્ય અને અસત્ય જણાય છે, આત્માનું કીર્તન એવું છે કે તે આત્માની ગળહળ જ્યોતિ અટ પ્રગટાવી શકે છે આત્માના કીર્તનયોગે આત્માનો અર્પિત ધમ મહણ કરી શકાય છે આત્મકીર્તનથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપમા સ્થિર ઉપયોગી થાય છે આત્માનું કીર્તન કરવાથી આત્માની અલખધૂનમાં પોતે પોતાને નિર્ભય અને નિલ આનંદમય રહે છે વિશેષ શુ કહેવું! આત્માનું કીર્તન કરવાથી અનત જવના કરેલ કમનો ક્ષય થઈ જાય છે વારવાર ચેતનને ગાઓ આત્મામા મનને સ્થિર કરો, સદ્ગુણપ્રતાપથી આત્માની કીર્તનના કિંધી સર્વ સુખનો પ્રગટભાવ થાય છે અને યશે

તૃતીય સેવનક્રિયામત્તિ

અરિહતાદિકની સેવા કરવી તે પોતાની સેવા અર્થે થાય છે આત્મ દ્રવ્યની રમણતારૂપ સેવાએ આત્માના ઉપયોગથી થાય તો આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટે છે જલ્પ પુરુષોએ સમજવું કે આત્માની સેવા આત્મભાવેજ કરવી

જોઈએ, આત્માની સેવાથી રાગદ્વેષ દગાનો નાશ થાય છે, ઉપશમાદિ લાવે આત્માની શુદ્ધ મેવા કહાય છે

આત્મદ્રવ્યની સેવાના અનેક ભેદ છે, પણ તે આત્મદ્રવ્યસેવાના ભેદનું જિનાનાથી આરાધન કરવું જોઈએ વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી આત્મદ્રવ્યનું યથાશક્તિ સેવન કરવું જોઈએ ઉપાદાન અને નિમિત્તના ભેદથી આત્મદ્રવ્યની સેવા કરવી જોઈએ સાત નયોથી આત્માની સેવા સમજીને વર્તનમાં મુકવાથી મગય વાલ વાગે છે અર્થાત્ સુખધામ આત્મા સ્વયં બને છે સચ્ચિદાનંદથી આત્મા પણ પ્રભુ ગણાય છે તેની ઉપાદાનકારણથી સેવા કરવી એજ પરમાર્થ છે બાકી સદુ બ્રાહ્મર્થ છે આ જીવે અનતવાર પુદ્ગલદ્રવ્યના સ્કંધો કે જે અનેક આકારરૂપે પરિભ્રુમેવા, તેને મેવ્યા છે તોપણ આત્મા તેથી તૃપ્તિ પામ્યો નહિ કારણ કે જડ વસ્તુમાં ક્ષિયિત્ પણ મુખ નથી ત્યારે તૃપ્તિ ક્યાથી મળે ? જડ પુદ્ગલરૂપ જે ધન, દેહ, અને ઘર વગેરેની સેવા છે તે રાગ અને દ્વેષના સળધે દુખની કરનારી થાય છે નિજન્તતિશુદ્ધદ્રવ્ય એવા પરમાત્માઓની સેવાથી અનન્તસુખ કે જે પોતાના આત્મામાં તિરોભાવે હોય છે તે આવિર્ભાવપાત્ર થાય છે અનન્તગુણપર્યાયમય એવું આત્મદ્રવ્ય પોને છે પોતાના સ્વભાવમા રહેવું અને ક્રોધ, માન, અજ્ઞાન, અને કામાદિ દોષોથી દૂર રહેવું એજ ખરેખરી સેવા છે આમ કહેવાવી એમ ન માનવું કે વ્યવહારવી જે જે સદ્ગુરુ, પ્રતિમા અને તીર્થયાત્રા આદિ સેવાના ભેદો છે તેનું અવનબન ન લેવું જોઈએ, અવગત વ્યવહાર સેવારૂપ કારણનું મેવન કરવું જોઈએ, પણ ઉત્તમોત્તમ મેવાની સાધ્યતાએ વ્યવહારમેવાનું યોગ્યતા પ્રમાણે અવનબન કરવું આત્મામાં પદ્ધત્કારકની શક્તિ છે તેને પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અનાદિકાળથી પરલાવકતા આદિ કારકો અવળી પરિણતિએ પરિણમ્યાં છે તેને સવર્ણા કરી આત્માની શુદ્ધતાએ પ્રગટાવવા જોઈએ ભેદજ્ઞાનથી આત્માની સેવા કરવી, આત્માની મેવા ઉપાદાનપણે દ્વંદ્વમા સેવતા સર્વ સેવાઓ સેવાઈ એમ માની લેવું આત્માની શુદ્ધ પરિણતિશક્તિથી પોતે પોતાને મેવો અરિતતાદિ પથપરમેષ્ઠિની મેવાથી પણ આત્મા નિર્મલ થાય છે, માટે અવશ્ય સાધ્યશ્રદ્ધિએ પરમેષ્ઠિઓનું સેવન કરી આત્માને સેવ્ય બનાવવા પ્રયત્ન કરવો પોતે સેવક બને તો તે જ્યારે ત્યારે પણ પરમાત્મા થવાથી અન્ય જીવોવડે સેવ્ય બની શકે દ્રવ્યભાવવી આ પ્રમાણે સેવા છે તે મુક્તિપુરી જવાની છાપ છે એમ નિશ્ચય કરવો

ચતુર્થી વચ્ચનક્રિયામકિ

આત્મપ્રેમ મનમાં ધાગણ કરીને હે લવ્ય જીવો ! તમે વચનદ્વારા આત્માનું ગાન કરો વચનશક્તિ મદ્દિમા જગત્મા એટલો બધો મહાન્ છે કે

આવતુ નથી, માટે હે જીવ ! હજી તું ચેત ચેત, પરજીવમાં કુટુબ, ધન અને દેહ વગેરે કોઈ પણ વસ્તુઓ સાથે આવતી નથી, ગમે તે ગતિમાં એકીલો પુણ્ય અને પાપ ભોગરે છે હે શુદ્ધ ચેતન ! તું પુદ્ગલથી ન્યારો છે, એક શુદ્ધ ચેતન તું છે પુદ્ગલથી પોતાના આત્માને બિન્ન નિચારી એકત્વભાવના ભાવવી, એકત્વભાવનાથી અનત જીવ મુક્તિ પામ્યા છે અને પામશે શુદ્ધધ્યાનના બીજા પાયામાં એકત્વ ધ્યાનભાવ પ્રગટે છે આવી શુદ્ધતા, શુદ્ધસ્વરૂપ કરનારી છે, તેનાથી અ તરમાં ઉદ્યોત થાય છે મગલ પદકારિકા એક વખાવના છે

નવમી સમતાક્રિયામન્ત્રિ

સમતા શિવસુખની વેદડી છે અને સમતા સુખનું મૂળ છે જ્ઞાનનું તથા બેવહારચારિત્રનું રૂળ સમતા છે સમતાવલ્લુ સર્વ ક્રિયાઓ નિર્મલ જાણવી સમતાથી શિવસુખ મળે છે અને સમતા આનંદનું પૂર છે પરમ મહોદય પ્રાપ્તિમાં સમતા એક મગલતૂર છે નિજ અને પગને ઉપકાર કરનારી અને શાશ્વત સુખ કરનારી ખરેખરી સમતા છે શત્રુ અને મિત્રપર સમતાથી સમાનભાવ પડે છે, સમતા તેજ ભાવકયા જગત્માં છે સમતાથી શુદ્ધ ઉપયોગમાં રમણતા થાય છે કેવલજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પણ સમતાથી જ યાય છે સર્વયોગશિરોમણિ સમતા છે, જ્યાં સમતા ત્યાં મુક્તિ અવશ્ય જાણવી પડેદર્શનમાં પણ સમતાથી અ ય નિમે જીવો ક્ષણમાં મુક્તિ પામે છે ધમક્ષમા, સમતાગુણ ખરેખર મોટા છે અને તે જ પ્રાપ્ત કરે છે તે સસારસમુદ તરી જાય છે સમતાસરોવરના અનુભવજલમાં મુનિવર હસી ઝીંક્યા કરે છે, સમતાથી આત્માની અનત શક્તિઓ ખીલે છે, સ્વશ મણિ કરતાં પણ સમતા અનન્યજી મોટી છે સમતા વિનાના જીવો મરણ પામેવાની પેઠે જીવતા છતાં પણ નથી જીવતા એમ જાણવું જાણે ! સમતાનું શુ વર્ણન કરીએ ? ખરેખર સહજસુખની ક્યારી સમતા છે, સમતાધારક સત જનોની હું બનિદારી જાઉં છું સમતાના અનુભવયોગે આત્મસુખની ખુમારી પ્રગટે છેજ સન્ત જનોને સમતા ખ્યારી લાગે છે, અને દુર્જનોને સમતા લીંબડાના રસ જેવી કડવી લાગે છે

આ પ્રમાણે નવધા ભક્તિનું જે જીવો અવનખન કરે છે તે જીવો શિવપદને ત્વરિત પ્રાપ્ત કરે છે અન્નો જ્ઞાનથી ભક્તિના રસમાં સદાકાલ વ્યતીન રહે છે ભક્તિના રસમાં રસીલા થઈ આત્માનંદખુમારી ભોગવવા ભાગ્યશાળી થયુ, ભક્તિનું પ્રાધાન્ય સમજ તેનો અર્થ જીવોએ આર કરી પરમાત્મપદ સાધવું આવી ઉત્તમોત્તમ ભક્તિથી આત્માઓ શાશ્વત પામે છે માટે સાધક તેનું અવલમ્બન કરે છે

લક્ષ્મીની પેઠે લબ્ય જીવોએ લાભશાન્તિરૂપ પરમાત્મપદ-
પ્રાપ્તિમાટે આત્મદૃષ્ટિ જ્યા ત્યા ધારણ કરવી
એમ અન્યકાર જણાવે છે.

શ્લોક

આત્મવત્ સર્વજીવેષુ, દષ્ટિઃ સ્વોન્નતિકારિકા ।

માવશાન્તિપ્રકાશાર્થ, દેયા મક્તિપરાયણૈઃ ॥ ૫૭ ॥

શબ્દાર્થ—લક્ષ્મીપરાયણ જીવોએ લાભશાન્તિરૂપ પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિ
પ્રકાશમાટે આત્માની પેઠે સર્વ જીવોમાં સ્વોન્નતિકારક આત્મદૃષ્ટિ ધારણ
કરવી જોઈએ

ભાવાર્થ—લક્ષ્મીપરાયણ લક્ષ્મીએ પોતાના આત્માની પેઠે સર્વ જીવોને
દેખવા જોઈએ જ્યાસુધી આત્મવત્ સર્વ જીવો ઉપર જોવાનું નથી લાસુધી
ઉચ્ચ જીવનની આશા રાખવી વ્યર્થ છે આત્માર્થી જીવોએ પોતાનું બધું
ધૃમ્જનુ તેમ અન્ય જીવોનું પણ બધું ધૃમ્જનુ જોઈએ જેવી પોતાની સારી
દશા ધૃમ્જાય છે તેવી અ યોની પણ સારી દશા ધૃમ્જવી જોઈએ પોતાને
સુખ મળે એમ ધૃમ્જાય છે તેવી રીતે અન્ય જીવોને પણ સુખ મળે તેમ
ઉપાયો ધૃમ્જના જોઈએ અન્ય જીવોપર ઈર્ષ્યા, અદેખાઈ, દ્વેષ, અને ક્રોધ, વગેરે
થાય નહિ, અન્ય જીવોને મારવાની સુદ્ધિ થાય નહિ, અન્ય જીવોને ઉપદ્રવ,
પીડા, અને ક્યેશ, થાય એવી મનમા ધૃમ્જા થાય નહિ, અ યુ ખરાબ
કરવાની સુદ્ધિ જરા માન પણ થાય નહિ, પોતાના કરતા અન્યનું જરા માન
હલકાઈપણુ ધૃમ્જાય નહિ, ભારે અન્ય જીવોને પોતાના આ મસમાન દેખવાનું
સલ કહેવાય ધર્મા, સાધુ, સ ત, મહાત્મા, નૃપિ, અને કેળવાયેલ વગેરે નામ
ધરાવવા સહેલ છે પણ અન્ય જીવોપર અન્યાય, દ્વેષ, અને ક્રોધ, વગેરે થાય નહિ
ભારેજ ઉપર્યુક્ત નામની સફલતા કહેવાય, અને ભારેજ અ ય જીવોને પોતાના
આત્મસમાન દેખવાનો સિદ્ધાંત, અમલમા મુક્યો કહી શકાય પ્રત્યેક જીવો,
પોતાના તરફથી શાંતિ પામે એવા વર્તનમા પોતે મૂકાયા વિના ક્રોનોગ્રાહની
પેઠે ક્રોધ શાંતિને ધૃમ્જનારાઓ પોતે પણ આત્મદૃષ્ટિ રાખતા નથી અને અ
ન્યને પણ રખાવવા પ્રયત્ન કરતા નથી સર્વ જીવોપર આત્મદૃષ્ટિ રાખ્યા
વિના કોઈ પણ આત્મા કદી લાભશાંતિ પામી શકતો નથી જળતા અગ્નિમાં
જેમ શીતળતા રાખવી તે મુશ્કેલ છે તેમ રાગદ્વેષ સયોગમય સસારમા સર્વ
જીવોની સાથે આત્મદૃષ્ટિથી વર્તવું મુશ્કેલ છે જો કે આવું મુશ્કેલ કાર્ય છે
તો પણ આત્માર્થી પુરુષો સર્વ જીવોની સાથે આત્મદૃષ્ટિ રાખવા પ્રયત્ન કરે છે
અને અને આત્મદૃષ્ટિના પ્રતાપથી પરમસુખમય લાભશાંતિ પ્રાપ્ત કરે છે
યો ૧૨

સર્વ જીવોની સાથે આત્મદષ્ટિ રાખ્યા વિના સામાયક, પ્રતિક્રમણ પૂજા અને ભક્તિ વગેરે કાયામા પત્તુ આત્માનું ઉચ્ચ જીવન કે જે બાવશાતિમય છે તે થતું નથી અને અ ય જનોને તેનો લાભ મળી શકતો નથી, માટે આત્મ સાધકોએ ગમે તેના રાગ અને દ્વેષના પ્રતિકૂલ સયોગોમાં પત્તુ સર્વ જીવોની સાથે આત્મદષ્ટિ ધારવી જેવો પોતાનો આત્મા છે તેવોજ સર્વનો લેખવો, કોઈને શત્રુ તરીકે લેખવા નહિ, કોઈના ઉપર વેર રાખવું નહિ, આત્માનું ઉચ્ચ જીવન કરવા સદાકાળ આત્મદષ્ટિ ધારી બાવશાતિનો પ્રકાશ કરવો

ભક્તિયોગી આત્માને ઉદ્દેશી પ્રવૃત્તિ કરતો છતાં શિવ
પદ પ્રાપ્ત કરે છે.

શ્લોક

લક્ષ્મીકૃત્ય નિજાત્માનં, ધર્મકાર્યે પ્રવર્તનાત્ ।

આર્તધ્યાનાદિરહિતો, મક્તિયોગી શિવ રજેત્ ॥ ૫૮ ॥

સ્વાત્મા પરાત્મરૂપશ્ચ, દૃશ્યતે મક્તિતઃ સ્વયમ્ ।

કરોતિ દર્શન જીવં, સ્વસેતિ પ્રત્યયો ધ્રુવમ્ ॥ ૫૯ ॥

શબ્દાર્થ — પોતાના આત્માને લક્ષ્યભૂત કરીને ધર્મકાર્યમાં પ્રવર્તવાથી આત્મધ્યાનાદિ રહિત એવો ભક્તિયોગી શિવપદ પ્રાપ્તી મેકે પોતાનો આત્મા તે પરમાત્મારૂપ ભક્તિથી પોતાની મેળે દેખાય છે, જીવ પોતે પોતાનું દર્શન કરે છે એમ પોતાને ભક્તિથી નિશ્ચય થાય છે

ભાનાર્થ — ઇષ્ટ વસ્તુ તરીકે બાહ્યના જે જે લક્ષ્યોને માનવામાં આવે છે તે તે લક્ષ્યો વસ્તુતઃ વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે ખોટાં લાગે છે, જડ વસ્તુઓમાં કંઈ નિલસન નથી ત્યારે તેનું કેમ લક્ષ્ય કરવું નીડે? બાહ્ય વસ્તુઓમાં જે જ્ઞાન કે પદમાં આવે છે તે ક્ષણિક છે, ત્યારે તેમાં જ્ઞાનકતા અભાવે બીનકૂલ લક્ષ્ય ન આપવું બેધએ જે વસ્તુની ક્ષણિકતા હોય તેમાં ભક્તિથી કોલ નૂર્ણ પ્રેમ ધારણ કરવા લગનાય? જોકે બાહ્યવસ્તુઓમાં રાગ થાય છે તેથી એમ ન માની લેવું કે તે સાચી છે બાહ્યવસ્તુઓમાં જ્ઞાતિથી પ્રેમ થાય છે સત્ય પ્રેમ જે આત્માનો લાગે તો બાહ્યવસ્તુઓપર પ્રેમથી ટળી જાય માટે જડમાં લક્ષ્યનિહુ ન કરવું બેધએ ઉપાદાનશુદ્ધિથી યત્ યત્ ધર્મ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી હોય તો પણ સાધ્યવસ્તુનિહુ તો આત્મામાં જ ધારવું બેધએ ટેટનાક મનુષ્યો સ્થૂલશુદ્ધિથી ધર્મકાવમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ તેઓ આત્માને લક્ષ્ય નહિ માનતા યમ, ત્રિષ્ટા અને આજીવિકા વૃત્તિનેજ મુખ્ય માને છે, તેથીજ અન આત્માનેજ લક્ષ્ય કરી ધર્મકાવમાં પ્રવૃત્તિ દર્શાવી છે

આર્તધ્યાન અને રોદ્રધ્યાનરહિત એવો મહાત્મા મુનિરાજ બાહ્યરમણીય પદાર્થોમા થએલી મોહનીય વૃત્તિને હકાવતો હતો અને આત્મામાજ રમણતા કરતો હતો બકરાજાની બની શિવપદ પામે છે

ભક્તિયોગી જ્ઞાનયોગી હોય છે, તેમજ ક્રિયાયોગી પણ હોય છે જ્ઞાન યોગી થયા વિના આત્માજ લક્ષ્યસાધ્યજિન્દુ તરીકે સમજાતો નથી, માટે જ્ઞાનયોગ વિના જે ભક્તિ વા ક્રિયાના અનેક લેહોમા મુધાયવો છે, તે ખરેખર જ્ઞાનયોગથી સૂક્ષ્મ મિદ્ધાતો સમજ્યા વિના પરમાત્મમમ્મુખ યથાર્થપદો થઈ શકતો નથી જે કે જ્ઞાનયોગના તરતમયોગે અનેક ભેદ પડે છે તો પણ સૂક્ષ્મ સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ભક્તિના માર્ગમા પ્રવેશ કરવો ભેદ છે દેવગુરૂની સેવનામાજ રૂઢિ પ્રમાણે ભક્તિનો મમાવેશ થાય છે, પણ નિશ્ચયનયથી જોતા આત્મામાં પરમાત્મપણું જે સત્તાએ રહેલું છે તેના ઉપયોગમા મિથરતા રમણતા કરવાવી જ્ઞાનસાધ્ય ભક્તિયોગ પ્રાપ્ત થાય છે કો કિ અપેક્ષાએ મુનિવરોને ભક્તિયોગ અને ક્રિયાયોગ એ જે આગ્રિનરૂપ કહેવાય છે

ઉપગમ, ક્ષયોપનમ, અને ક્ષાયિકબાવની પ્રાપ્તિ તેજ ધર્મ છે બાકી શરીરના ધર્મોનું રક્ષણ કરવું તે તો અપેક્ષાએ નિમિત્તપણે સાધ્યદૃષ્ટિવાળાને ધર્મરૂપ કહેવાય, માટે આત્મામા ધર્મ છે શરીરની સાત ધાતુ છે તે તો જડ છે, તેની અતે ખાખ થઈ જવાની, માટે જ્ઞાની શરીરના અવયવોમા ધર્મભુજી ધારણ કરતો નથી શરીર પુદ્ગલ છે, શરીર અને મનના ધર્મોથી શુદ્ધ આત્માનો ધર્મ વિન્ન સમજીને ભક્તિયોગી આત્મધર્મની સેવનામાજ લાગી રહે છે જ્યાં ત્યાં આત્મ દૃષ્ટિથી આત્માના ધર્મ દેખી આત્મધર્મના દૃઢ સમ્કાર પાડે છે બાહ્ય માયિક સસ્કારોને દૃઢ્યમા સ્થાન આપતો નથી ભક્તિયોગી રાગ અને પ્રેમ પણ આત્મામાંજ ધારણ કરે છે જેથી અતે આત્મામા રમ લાગી રહે અને તે પ્રેમથી શુદ્ધરમણતા પ્રાપ્ત થાય ઉત્તમ ભક્તિયોગી ઉત્તમ ગુણોનું બહુ માન કરતો હતો અને હોષોને ટાળતો હતો મુક્તિના સમ્મુખ થઈ અનત આનંદમય મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરે છે ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિની ધૂનમા આવેલો ભક્ત સદજ દુઝાના યોગે પોતાના આત્માનેજ પરમાત્મરૂપ દેખે છે જ્ઞાનીને પોતાનો આત્મા સ્વયં પરમાત્મરૂપ દેખાય તેમા કઈ આશ્ચર્ય નથી, આત્માની જ્ઞાનાનંદ મુમારીની દશામા એવી અદ્ભુત શક્તિ જાને છે કે તે વખતે હુનિયામાં કઈ પણ સુખ ભાસતું નથી એજ આત્માજ આનંદમય દેખાય છે પોતાના દર્શન પોતે કરીને વૃત્ત થાય છે, તેથી તેને અથ કઈ દેખવા લાયક રહેતું નથી કારણ કે અન્ય વસ્તુઓને પણ દેખનાર પોતે છે જ્યારે પોતે પોતાને દેખે ત્યારે અન્ય વસ્તુઓ તો પોતાના જ્ઞાનથી સહેજે દેખાય તેમા કઈ પણ આશ્ચર્ય નથી પોતાના દર્શનનો અનુભવ નિશ્ચય પોતાનેજ થાય છે અને પોતાના આત્માનું અનુભવદર્શન પોતાને થાય છે

પોતાના આત્માનું દર્શન કરવાની ઇચ્છાવાળાએ આત્મજ્ઞાનના ત્રયો વાચવા, શ્રીસદ્ગુરુની ઉપાસના કરવી, અનેકાતપાત્રે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, આત્માવિના અન્ય વસ્તુઓપરથી મમતા ઉતારવી આજ્ઞાના કાર્યો કરતાં તેમાં રાગ વા દ્વેષ થાય નહિ તેવી સમતા વૃત્તિ ધારણ કરવી મનના ધર્મેથી આત્માને જીવે પાડી તેમાં ઉપયોગ ધારણ કરવો ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભના નિકારોને નિતિદિન છૂટવા માટે આત્માનો ઉપયોગજ ખરેખર ઔપધ છે એમ નિશ્ચય કરવો અત્યંત ઉત્સાહથી અને દૃઢ ટેકથી આત્મજ્ઞાનમાં રમણતા કરવી, ઉપાસના જે જે સયોગોમાં મનની વચળતા થતી હોય તે તે ઉપાસના સયોગોથી દૂર રહેવું વા તે તે ઉપાસના સયોગોથી દૂર ન રહી શકાય તો તે વખતે પણ મનની સ્થિરતા રહે અને આત્માનો સહજભાવ સ્થિર રહે એમ ઉપાયો યોજવા અત્યંત પ્રેમથી આત્મામાં લીન થઈ જવું આમ ઉપાયોને દૃઢ નિશ્ચયથી આ રતા ભક્તિયોગીને આત્મદર્શન થાય છે

ભક્તિની જીદી જીદી દશાઓમાં ભક્તિયોગી કયા કયા ભાવને ધારણ કરે છે તે ગ્રન્થકાર અનુલનથી દર્શાવે છે.

સોલ

સ્વામિસેવકભાવેન, ભક્તિરાગા પ્રદર્શિતા ।

પદ્મજ્ઞાનદશાયા તુ, સ્વામિસેવકવર્જિતા ॥ ૬૦ ॥

તત્ત્વમસ્યાદિરૂપેણ, સાર્વકાલિકપ્રત્યયામ્ ।

પરાં ભક્તિ સમાસાદ્ય, મક્તિયોગી શિવ પ્રજેત્ ॥ ૬૧ ॥

શબ્દાર્થ — સ્વામિસેવક ભાવવડે પ્રથમ ભક્તિ દર્શાવી છે પદ્મજ્ઞાન દશામાં તો સ્વામિસેવકભાવ વર્જિત ભક્તિ હોય છે તત્ત્વમસ્યાદિરૂપવડે સાવકાલિક પ્રત્યયામી પરાભક્તિને પામીને ભક્તિયોગી શિવસ્થાનમાં જાય છે

ભાનાર્થ — આલભ્ય સ્વામિસેવકભાવવાળી ■ પરમાત્માને સ્વામી ગણીને આત્મા એક સેવક સરખો ઘડીને પરમાત્માની ભક્તિ કરે છે પરમાત્માની ભૂતિદ્વારા પરમાત્માના સદ્ગુણોનું સેવન કરે છે આઠ કર્મથી ભેષાયેલો આત્મા પોતાના તરફ જીવે છે ત્યારે માત્રમ પડે છે કે હું એક સસારમાં પરિભ્રમણ કરનાર આત્મા છું જન્મ જરા અને મરણથી પીડાઉં છું અહીં ! હું ક્યારે હું ખરી મુક્ત થઈશ ? હું ક્યારે મુખી થઈશ ? આમ આત્મા વિચાર કરે છે અને પછી નિર્ણય કરે છે કે સવ હું ખરી જે મુક્ત થવા હોય તેના શરણે જઈ ત્હની સેવા કરવી સર્વ હું ખરી મુકાયલા સિદ્ધ પરમાત્મા છે, માટે તેમનેજ સ્વામી કરવા જોઈએ અને તેમની સેવા કરવા

માટે સેવક બનવું જોઈએ પરમાત્મપ્રભુનો સેવક બનેલો આત્મા વારંવાર પરાત્માના ગુણોનું સ્મરણ કરે છે સેવકે સૂક્ષ્મોપયોગથી પરમાત્માના નીચે પ્રમાણે ગુણો ચઢણ કરવા ઉપાયો યોજવા

૧ પરમાત્માની શાતલશાનું સ્મરણ કરી તે પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો

૨ પરમાત્માના દેવલશાનગુણનું સ્મરણ કરી તેને પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો

૩ પરમાત્માનો ક્ષાયિકગુણ સ્મરીને પોતાના આત્મામાં ક્ષાયિક આનંદગુણ પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો

૪ પરમાત્માની વીતરાગદશા નિહાળી તેવી દશા પોતાનામાં પ્રગટાવવી જોઈએ

૫ પરમાત્માના ક્ષાયિકગુણોને સ્મરીને પોતાના ગુણો પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

૬ પરમાત્મા તરીરરહિત છે માટે શરીરરહિત પોતાના સ્વરૂપે થવા પ્રયત્ન કરવો

૭ પરમાત્મા શુદ્ધ છે માટે તેવી શુદ્ધતાની પ્રાપ્તિ માટે તેમનું સ્મરણ કરવું જોઈએ

૮ પરમાત્માની સદાકાલ એકસરખી સહજદશા છે તેવી દશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ

૯ મન, વાણી, અને કાયાથી લિજ પરમાત્મા છે તેવી મ્હારા આત્માની દશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ

૧૦ પરમાત્મા પોતે આધિ, બ્યાપિ અને ઉપાધિથી રહિત છે માટે તેવી દશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ

૧૧ પરમાત્મા કર્મથી રહિત છે માટે મ્હારે પણ કર્મરહિત થવું જોઈએ

૧૨ પ્રભુએ સાદિ અનત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી છે માટે મ્હારે પણ તે સ્થિતિ ઇચ્છવી જોઈએ

૧૩ સસારના સર્વ પદાર્થોપર થતો રાગ ઊડીને પરમાત્માના ગુણોનો રાગ ધારણ કરવો જોઈએ

૧૪ બાહ્ય સર્વ પદાર્થોપરનું લક્ષ્ય લાગુને પરમાત્માનેજ લક્ષ્યસાધ્ય મિત્રુ તરીકે કલ્પવા જોઈએ

૧૫ પ્રભુના જેવા ગુણો પ્રાપ્ત કરવા માટે બ્યવહાર અને નિશ્ચયનયવડે પ્રભુની આજ્ઞા માનવી જોઈએ પ્રભુની આજ્ઞાઓ જે જે સૂત્રોમાં કહી છે તે તે પ્રમાણે વર્તન કરવું તે પ્રભુની ભક્તિ છે સ્વામીની આજ્ઞા સેવકને માનવી જોઈએ, પરમાત્મરૂપ સ્વામિના ગુણ જે જે અશે જે જે ઉપાયોથી પ્રાપ્ત થાય તે તે ઉપાયોથી સ્વામીની ભક્તિ કરવી જોઈએ

૧૬ અષ્ટદશ્ય આદિથી તે તે વસ્તુઓના સંકેતદ્વારા જે જે ગુણો પ્રાપ્ત કરવાના છે તે તે ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા, તે તે વસ્તુઓદ્વારા સાવજન વ્યવહારપૂર્ણદ્વારા ભક્તિ કરવી બોધ્યે

૧૭ પરમાત્માની ઉપકારદશા સ્મરી તે પ્રમાણે ઉપકારગુણ પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો.

૧૮ પરમાત્મામાં દાનગુણની જેવી શક્તિ છે તેવી દાનશક્તિ પોતાના આત્મામાં પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો.

૧૯ પરમાત્માએ નયોદશગુણસ્થાનમાં રહી જગત્પ્રલોનો ઉદ્ધાર કરવા જેવો પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેવી રીતે પ્રલોનો ઉદ્ધાર કરવા મ્હારે પણ ઉપાયો થોળવા બોધ્યે

૨૦ પરમાત્માએ પૂર્વે મૈત્રી, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ અને કારુણ્યભાવના બાવી હતી તેવી રીતે મ્હારે પણ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો બોધ્યે

૨૧ પરમાત્માએ જેમ સસારાવસ્થામાં-સાધકદશામાં-રાગ અને દ્વેષને પ્રશસ્તરૂપમાં દેરવી નાખ્યા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ અશુભ રાગ અને દ્વેષને પ્રશસ્ત રાગદ્વેષમાં ફેરવી નાખવા બોધ્યે

૨૨ પરમાત્માએ સાધકાવસ્થામાં જેમ ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન ધ્યાયુ હતું તેવી રીતે મ્હારે પણ ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન ધ્યાવા ઉદય કરવો બોધ્યે

૨૩ પરમાત્માએ સાધકદૃષ્ટિના યોગે સાધ્ય સાધવા જેવી મનની સમતા જાળવી હતી તેવી મનની આમ્યાવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા મ્હારે પ્રયત્ન કરવો બોધ્યે

૨૪ પરમાત્માએ મોક્ષરૂપ પ્રાપ્ત કરવા જેવો પ્રયત્ન કર્યો હતો તેવો મ્હારે પણ પ્રયત્ન હાથ કરવો બોધ્યે

૨૫ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધક અવસ્થામાં જેવી અન્તરદૃષ્ટિ રાખી હતી તેવી હવે મ્હારે અન્તરદૃષ્ટિ રાખવી બોધ્યે

૨૬ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં જ્ઞાનગમિત વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત કરી હતી તેવી મ્હારે જ્ઞાનગમિત વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત કરવી બોધ્યે

૨૭ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં ઉદાસીનતા ધારણ કરી હતી તેવી ઉદાસીનતા મ્હારે પ્રાપ્ત કરવી બોધ્યે

૨૮ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધક અવસ્થામાં જેવું ચારિત્ર મહત્ત્વ કર્યું હતું તેવું મ્હારે પ્રાપ્ત કરવું બોધ્યે

૨૯ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં જ્ઞાન દર્શન, અને ચારિત્ર એ ત્રણ રત્નની સાધ્યદશા માટે પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેવો મ્હારે પ્રયત્ન કરવો બોધ્યે

૩૦ પરમાત્મા પૂર્વ સસારાવસ્થામા જેવા નિઃસંગ રહેતા હતા અને બળમા કમળવત્ વર્તતા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ બલકમળવત્ ન્યારા રહેવું જોઈએ

૩૧ સસારની ઉપાધિથી પરમાત્મા જેમ પૂર્વસાધકાવસ્થામા દૂર રહ્યા હતા, તેમ મ્હારે પણ ઉપાધિથી દૂર રહેવું જોઈએ

૩૨ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામા મનને છત્તુ હતું અને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, નિંદા, વૈર, હિંસા, જુઠ, યોગી, મૂઝાં, મમતા, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, ચોક, દુઃખ, અને કતેરા વગેરે દોષોને છત્તા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ પૂર્વાજ દોષોનો નાશ કરવા ઉદ્યમ કરવો જોઈએ

૩૩ ભગવાન, પ્રથમ સાધકાવસ્થામા અપ્રમત્ત રહ્યા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ સાધકાવસ્થામા અપ્રમત્તદશા ધારણ કરવી જોઈએ

૩૪ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામા પરભાવનો નાશ કર્યો હતો અને સ્વધર્મ આદર્યો હતો, તેવી રીતે મ્હારે પણ પરભાવનો ત્યાગ કરીને સ્વભાવ આદરવો જોઈએ

૩૫ પરમાત્માએ જેમ સાધકાવસ્થામાં શુદ્ધોપયોગ ધાર્યો હતો, તેમ મ્હારે પણ શુદ્ધોપયોગ ધારણ કરવો જોઈએ

૩૬ પરમાત્માએ જેમ ઘાતિકર્મનો નાશ કર્યો હતો તેમ મ્હારે પણ ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરવો જોઈએ

૩૭ પરમાત્માના શુણોત્ત અહર્નિત સ્મરણ કરી તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

૩૮ બાહ્યદશાનો ઉપયોગ ટાળીને પરમાત્મસ્વરૂપનો ઉપયોગ મ્હારે રાખવો જોઈએ.

૩૯ પરમાત્માને જ શરણ્યમાં શરણ્ય સમજી તેમના સ્વરૂપમા મ્હારે લીન થવું જોઈએ

૪૦ પરમાત્માને અધ્યાત્મ રસમય વૈષ્ણવીવાળીવી મ્હારે ગાવા જોઈએ અને પરમાત્મસ્તુતિમા તન્મય થઈ બહિરસનો ભોગી મ્હારે બનવું જોઈએ

૪૧ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામા જેવી આત્મશ્રદ્ધા રાખી હતી તેવી મ્હારે પણ હાન રાખવી જોઈએ

૪૨ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામા અનેક ઉપસર્ગ સહન કરી આત્મસંકળદશા ધારી હતી તેવી મ્હારે પણ ધારણ કરવી જોઈએ

૪૩ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં જેવું કાયાનુ મમત્વ ત્યાગ્યું હતું અને પોતાના આત્માની સરળતા ધારી હતી તેવી દત્તા મ્હારે પણ ધારવી જોઈએ

૪૪ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં સર્વ જીવોને એક આત્મદૃષ્ટિથી જોયા હતા તેવી દૃષ્ટિ મ્હારે ધારણ કરવી જોઈએ

૪૫ પરમાત્મા જેમ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં સર્વ સામાનિક વાસનાઓથી દૂર થયા હતા, તેમ મ્હારે પણ સામાનિક વાસનાઓથી દૂર રહેવું જોઈએ

૪૬ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં યુનિની દશા ધારણ કરી હતી તેવી દશા મ્હારે પણ ધારણ કરવી જોઈએ

૪૭ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં જેવી અનુભવજ્ઞાનદશા ધારણ કરી હતી તેવી મ્હારે પણ અનુભવજ્ઞાનદશા ધારણ કરવી જોઈએ

૪૮ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાં ધમ માતી સાધ્યની સાપેક્ષતાએ પુષ્ટિનિમિત્તકારણ આદ્યું હતું તેવી દશા મ્હારે પણ અંગીકાર કરવી જોઈએ

૪૯ પાંચ ઇન્દ્રિયોના ભોગને કીર્તીચક્રો ગૃહસ્થાવાસમાં ભોગવતા હતા તેમ છતાં તેમાં ઉદાસભાવે વર્તતા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ ઉદાસ ભાવે વર્તવું જોઈએ

૫૦ શ્રીપરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં ઉપયોગપૂર્વક બોધતા હતા, તેમ મ્હારે પણ ભાષાસમિતિથી ઉપયોગપૂર્વક બોધવું જોઈએ

૫૧ લગવાનું પૂર્વસાધકાવસ્થામાં પ્રારબ્ધકર્મ (નિકાચિતકર્મ)ના ભોગને રોગ જણતા હતા અને અન્તરથી ન્યારા રહીને ભોગવતા હતા, એવી મ્હારી દશા થાય એમ વારંવાર મારે ઇચ્છવું જોઈએ

૫૨ શ્રીપરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં ગૃહસ્થાવાસનું પરિત્ર જીવન ગાળતા હતા, તેવી રીતે ગૃહસ્થાવાસનું પરિત્ર જીવન મ્હારે પણ ગાળવું જોઈએ

૫૩ પરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં સાધ્યજિ હું બલ્ય રાખતા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ સાધ્યબલ્યજિ હું રાખવું જોઈએ

૫૪ પરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં ઉચ્ચ ભાવના વિચારોથી ભૂષિત હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ ઉચ્ચ ભાવના વિચારોથી વિભૂષિત રહેવું જોઈએ

૫૫ પરમાત્મા, પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં વિચાર અને આચારમાં ઉત્તમ હતા, તેમ મ્હારે પણ આચાર અને વિચારમાં ઉત્તમ થવું જોઈએ

૫૬ પરમાત્માએ પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં ત્રણ ગુણિને ધારી હતી તેવી રીતે મ્હારે પણ ત્રણ ગુણિ ધારણ કરવી જોઈએ ખરેખર ત્રણ ગુણિને ધારણ કરે તોજ પરમાત્માની સેવક ગણાઈ એમ વિચારવું જોઈએ

૫૭ પરમાત્માએ પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં અર્થાંગયોગની પ્રવૃત્તિ આદરી હતી, તેવી મ્હારે પણ અર્થાંગયોગની પ્રવૃત્તિ આદરવી જોઈએ

૫૮ પરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં આરિતમોહનીય વૃત્તિયોને ઉદ્ભવતી અટકાવતા હતા તેવી રીતે મ્હારે પણ આરિતમોહનીય વૃત્તિયોને ઉદ્ભવતી અટકાવવી જોઈએ

૫૯ પરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં આત્માની શુદ્ધ પરિવૃત્તિ સાધવા પ્રવૃત્તિ કરતા હતા તેમ મ્હારે પણ શુદ્ધપરિવૃત્તિ સાધવા પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ

૬૦ પરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં આત્માના અનતગુણપર્યાયના ચિંતનમાં તક્ષીન રહેતા હતા, તેમ મ્હારે પણ આત્માના ગુણપર્યાય સ્વરૂપમાં તક્ષીન થઈ દુનિયાદારી બીવફેલ બૂલી જવી જોઈએ

૬૧ ઔદયિકભાવયોગે મસારમાં રહેતા છતાં પણ પરમાત્માના ગુણોનું મ્હારે સ્મરણ કરવું જોઈએ

૬૨ પરમાત્મદષ્ટિ ખીલવવામાટે પરમાત્માના ગુણોનું શ્રાવણ થી મ્હારે સ્મરણ કરવું જોઈએ

૬૩ પરમાત્માની અનન શક્તિયોનું સ્મરણ કરતા, મ્હારા આત્માને લાગેલા આવરણો દૂર થાય તે તે શક્તિયો મ્હારા આત્મામાં છે પણ તે તે શક્તિયો ખીલી શકે એવો દૃઢ નિશ્ચય રાખી પરમાત્મગુણોનું મ્હારે સ્મરણ કરવું જોઈએ

૬૪ પરમાત્માની કેવલજ્ઞાનદૃષ્ટિથી જે જે કહેવાયુ છે તે બધું મ્હારી અત્પ્રજ્ઞાન શક્તિયોએ પરિપૂર્ણ સમજવામાં ન આવે તો પણ મ્હારે સતત વચનોમાં દૃઢ શ્રદ્ધા ધારણ કરવી જોઈએ સિદ્ધાંતોના સૂક્ષ્મ રહસ્યો જો ન સમજાય તો મ્હારે સૂક્ષ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ જેટલી દષ્ટિ ખીલી હોય તેટલું જણાશે અને દેખાશે પરમાત્માનો સેવક બનીને પરમાત્માની ભક્તિ કરતા સંપૂર્ણ તત્ત્વને પામીશ, એમ શ્રદ્ધા રાખી પરમાત્મરૂપ સ્વામિની મ્હારે સેવા કરવી જોઈએ

આ પ્રમાણે સ્વામી સેવક ભાવમાં સેવક પોતે પરમાત્મા તરફની ભક્તિના યોગે પરમાત્માના ગુણોનું અનુકરણ કરે છે સેવકને પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિના અન્ય વસ્તુની ધૃષ્ટા રહેતી નથી, સામાનિક વસ્તુઓના લાભને નાકના મેલ સમાન ગણે છે, ઇન્દ્ર, ચંદ્ર, અને નાગેન્દ્રની પદવીને પણ ટીસા-બમાં ગણતો નથી, દુનિયાની કીર્તિ, માન, અને પૂજાની ધૃષ્ટાને પ્રિકારે છે સેવક ભક્તિના આવેશમાં જ્યાં ત્યાં શ્રી પરમાત્માને જ દેખ્યા કરે છે—જ્યાં દેખ્યું ત્યાં ત્યાં હિ હિ પ્રાણપતિ વિન પ્રેમ કિંચિદ્—આ વાક્ય લેખ મુદ્રાનો અદ્ભુત અનુભવરસ ચાખતો જાય છે સેવકપણે બનેલા ભક્તની પ્રેમ ખુમારીનો રસ એવો તો હૃદયદ્રાવક હોય છે કે અન્ય આત્માઓનું પણ તે આકર્ષણ કરે છે સ્વામિ સેવકભાવવાળી આવી ભક્તિમાટે રાત્રી અને દિવસની સંધ્યાનો તેમજ મધ્યાહ્નકાળનો સમય સાનુકૂળ છે, જે વખત મળે તે વખત શ્રીપ્ર-
યો ૧૩

હુની સેવામાં ગાળવો તેજ સેવકની ફરજ છે શ્રીપરમાત્માવિના સેવકને દુનિયાની કોઈપણ વસ્તુ પર પ્રેમ ધારણ કરવો નહિ શ્રીપરમાત્મા તીર્થક રોની વખતોવખત કથાઓ વાચવી, તેમનાં જીવનચરિત્રોમાંથી સાર ખેંચવો પરમાત્માનું સ્વરૂપ બરાબર જાણખણુ દશન અને ચારિત્ર ધર્મમાં રમણ કરતા એવા પરમાત્માનું સ્વરૂપ પુન પુન દૈવ્યમાં સ્મરણ કરવું, શ્રીપરમાત્માએ જે જે ઉપાયોથી દોષોનો નાશ કર્યો તે તે ઉપાયોને આચારમાં મૂકવા જોઈએ, ભગતીયા તેજ જેવી ભક્તિને દૈવ્યમાં ધારણ કરવી જોઈએ, ભક્તિ કરતા જે જે નિષ્ઠો આવે તે તે વિદ્યોને મારી હઠાવવાં જોઈએ વિદ્યોના માત્રુ ધ્યાનિના કદાચિકાળે છૂટકો થવાનો નથી, આત્મસામર્થ્યથી પરમાત્મગુણોને સ્મરણ કરવા જોઈએ જે મનુષ્યો તત્ત્વજ્ઞાનમાં કંઈપણ સમજતા નથી, જેઓને દેવ ગુરુ અને ધર્મર્તુ જ્ઞાન નથી તેઓ પરમાત્માના સેવક બની શકતા નથી જેઓને મુક્તિની ઇચ્છા નથી અને જેઓ પરમાત્માની આજ્ઞા પાળતા નથી તેઓ પણ પરમાત્માના સેવક બની શકતા નથી

પરમાત્માની આજ્ઞા પાળનાર મનુષ્યો પરમાત્માના સેવક બની શકે છે પરમાત્માના કહેવાં તત્ત્વોને જે મનુષ્યો સમજી શકતા નથી અને કૃત્ત્રીયા ટપકાજ ધારણ કરે છે તેઓ પરમાત્માના સાચા સેવક બની શકતા નથી જગત્માં પરમાત્મા પરમાત્મા એમતો લાખો મનુષ્યો જોયે છે પણ પરમાત્મતત્ત્વને સમજનાર વિરલા દોષ છે જેઓ પરમાત્માને સમજે છે અને તેમની આજ્ઞા પાળે છે તેજ પરમાત્માના સેવક બની શકે છે પરમાત્માના સેવકો પૂર્વોક્ત પરમાત્માના ગુણોનું સ્મરણ કરી પોતાના આત્મામાં તે તે ગુણો પ્રગટાવવા પરમાત્માની સેવા કર્યા કરે છે, અને પરમાત્માના જ્ઞાનબનથી પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરવા મથે છે આ પ્રમાણે પરમાત્માનો સેવક બનેલો તત્ત્વજ્ઞાનમાં જીએ ઉતરતો જાય છે, અને આત્મજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ કરતો જાય છે આત્મજ્ઞાનની પકવતા થતાં સ્વામિ સેવકભાવ રહેતો નથી પકવજ્ઞાનની ઉચ્ચદશા કોઈક વિરલાનેજ પ્રાપ્ત થાય છે પકવજ્ઞાનની દશાનું સ્વરૂપ અત્યંત અદ્ભુત છે, કોઈ વિરલા જ્ઞાનિયોને બીજા પ્રકારની અદ્ભુત ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે જગત્માં બીજા પ્રકારની ઉચ્ચ ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવા અહર્નિશ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ તત્ત્વજ્ઞાનની પકવદશા પ્રાપ્ત થતાં અનુભવજ્ઞાનમાં ઉતરી શકાય છે અનુભવિયોને પોતાનો આત્મા જ પરમાત્મા સમાન લાગે છે

બીજા પ્રકારની ભક્તિ.

તે તું આત્માજ પરમાત્મા છે એવી સવકાલના નિશ્ચયવાળી બીજા ભક્તિનો પ્રસાદ કોઈક અનુભવિયો પ્રાપ્ત કરે છે આત્માજ પરમાત્મા છે

આ વાક્યનું વારંવાર સૂદૃઢ ચિંતન કરતા આત્મતત્ત્વ અદ્ભુત રહસ્ય સમજાય છે આ પરાબક્તિથી પરમાત્મ સહેજે પ્રાપ્ત થાય છે પરમાત્મા તે જ તું છે પરમાત્મારૂપ હે આત્મનું! તું છે એવું વારંવાર સ્મરણ કરતું તે એક ભતતી ઉત્કૃષ્ટ આત્માની સેવા છે, પરાબક્તિવાળો આત્મા એમ જાણે છે કે, મહારા આત્મામાજ પરમાત્મપણું રહ્યું છે અનત આત્માઓ મુક્તિ ગયા પણ તે સર્વે આત્મામાં રહેલું પરમાત્મપણું પ્રગટાવીને જ મુક્તિએ ગયા

આત્મામાં અનતગુણો પ્રગટે છે,

જ્યારે સારે પણ જે જે જ્ઞાન દર્શન, અને ચારિત્રાદિ ગુણો પ્રગટવાના, તે સર્વ ગુણો ખરેખર તે તે ગુણોના આવરણો દૂર જતા આત્મામાથીજ તે પ્રગટવાના આત્મામાં જ પચ પ્રકારના જ્ઞાન છે, આત્મમાજ ચાર પ્રકારના દર્શન છે, આત્મામાજ પાચ પ્રકારની લઙ્કિયો રહી છે જે જે મનુષ્યોમા જે જે શક્તિયો પ્રગટી છે તે સર્વ આત્મામાથીજ પ્રગટી છે એમ જાણતું આત્મામાજ તિરોભાવે અનતગુણો રહ્યા છે, કૃત્ત તે તે ગુણોને આચ્છાદન કરનાર કર્મની પ્રકૃતિયો જે દૂર થાય તો, તે તે ગુણો પ્રકાશે છે, માટે પોતાના આત્મામા રહેલા ગુણોનો પ્રકાશ કરવામા પોતાનેજ ઉદ્ધમ કરવો જોઇએ આત્માજ સર્વ ગુણોનું ધામ છે સારે આત્માજ પરમાત્મા છે એમ નિશ્ચય થતા આત્માનીજ પરમાત્મપણું ભક્તિ કરવી જોઇએ પરમાત્મપણું આત્માની ભક્તિ કરતાં કર્માવરણો ખરી જાય છે અને આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ થતો જાય છે આત્મામા પરમાત્મશુદ્ધિ ધારવાથી સર્વ ખા ભતનો સતોષ પ્રાપ્ત થાય છે અને મનની ચચળતા નાશ પામે છે પોતાનામાજ સર્વ શક્તિયો છે એમ નિશ્ચય થવાથી પરભાવ પ્રવૃત્તિનો અત આવે છે, કારણ કે આત્મા સમજે છે કે જ્યારે મહારામા પરમાત્મપણું રહ્યું છે સારે શામાટે પરભાવની દીનતા ધારણ કરવી જોઇએ? પોતાનામા પરમાત્મપણું દેખવાથી તે પ્રગટાવવાનો ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામે છે પોતાના ખળની જ પોતે પરમાત્મા થવાય છે એમ પકવજ્ઞાન થાય છે સારે જ્ઞાનદની છાયા ભમે છે આત્મસ્વરૂપ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા પ્રતિદિન ઉત્સાહ ધારણ કરતો જાય છે હુંજ પરમાત્મા છું, તિરોભાવે પરમાત્મા છું તો આવિર્ભાવે પણ હુંજ પરમાત્મા થવાનો, મહારાવિના અન્ય દ્રવ્યભતિ પરમાત્મા થઈ શકે નહિ દ્રવ્ય ગુણ પર્વાયમય હું શુદ્ધ ભતિ છું, સત્તાએ હું સિદ્ધનો બ્રાતા છું, સત્તાથી મહારામા અને સિદ્ધમાં કઈ ફેર નથી, લક્ષિભાવ પ્રગટ કરવા તો હું ઉઠયો છું, હું સત્તાએ સિદ્ધ છું, પરમાત્મા છું અને વ્યક્તિભાવે તેવો થઈ શકુ તેવો છું તેથી તે તું છે એમ કહેવામાં સત્યતત્ત્વનો પ્રકાશ કથક હું કહેવાઉં છું હું પરમાત્મા છું સારે હું પરમ જ્ઞાનદને પ્રાપ્ત કરી શકવાનો, મહારી શક્તિયો જેવી છે તેવી ને તેવીજ પ્રગટ થવાની

કરે છે, અને કરશે ભક્તિયોગી હોય છે તે અવશ્ય ક્રિયાયોગી હોય છે અને જે ખરેખર શુદ્ધક્રિયાયોગી હોય છે તે જ્ઞાનયોગી હોય છે અને જે જ્ઞાનયોગી હોય છે તે સમતાયોગી બની શકે છે સર્વયોગમા આઘભક્તિ યોગની અત્યંત આવશ્યકતા છે માટે આઘમા ભક્તિનું ચહણું કર્યું છે ભક્તિ-યોગીને પણ ધાર્મિકક્રિયાની આવશ્યકતા છે માટે પશ્ચાત્ તહેનું ચહણું કર્યું છે ક્રિયાયોગીને પણ જ્ઞાનયોગની અત્યંત આવશ્યકતા છે કારણ કે જ્ઞાનવિનાની ક્રિયાઓથી આત્માની પરમાત્મદશા પ્રગટતી નથી જ્ઞાનયોગીને પણ સમતાયોગની અત્યંત આવશ્યકતા છે કારણ કે સમતા આત્મા વિના જ્ઞાનની સફલતા થતી નથી મતિ, શ્રુત, અને અવવિજ્ઞાનવાળાને પણ સમતાયોગની અત્યંત આવશ્યકતા છે આર જ્ઞાનને પણ સમતાયોગની અત્યંત આવશ્યકતા છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થવાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, આરિત્રમોહનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી સમતાયોગ પ્રાપ્ત થાય છે આરિત્રમોહનીયનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવ થવાથી અનુક્રમે ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, અને ક્ષાયિકભાવે સમતાની પ્રાપ્તિ થાય છે જ્ઞાનયોગ કરતા સમતાયોગ વિરોધ ઉપયોગી છે એમ જે ખરેખર જણાવવામા આવે તો સમતાયોગ આદરવા માટે અત્યંત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ આ યોગ જે જે જણાવવામા આવ્યા છે તે તે યોગ્યતાએ આદરવા લાયક છે કોઈને કોઈ યોગની સુખ્યતા હોય છે અને કોઈ યોગની મૌલુતા હોય છે, સુખ્યતાએ જ્ઞાન, દર્શન, અને આરિત્ર એ ત્રણ યોગ કહેવાય છે ત્રણ યોગની સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિ થતા મુક્તિ થાય છે જ્ઞાન દશન ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ આ ત્રણ યોગ મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી ત્રણ યોગને આદરવાથી મુક્તિ થાય છે, જ્ઞાન, દર્શન, અને આરિત્રમા સર્વ યોગનો સમાવેશ થાય છે જઘન્યમા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ યોગ પૈકી ગમે તે યોગનો કોઈએ આદર કરેલો હોય તેનું કોઈએ ખડન કરતું નહિ, કારણ કે દરેક જીવો જઘન્યમા જઘન્ય યોગને આદરીને ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ યોગને પામ્યા છે ઉત્કૃષ્ટ યોગ પામેવાએ જઘન્ય યોગવાળાને નિંવા નહિ, તેમજ જઘન્યયોગવાળાએ ઉત્કૃષ્ટ યોગવાળાની નિંવા વા ખડન કરતું નહિ જેની જેટલી યોગ્યતા હોય તે પ્રમાણે તે આ ત્રણ યોગના, જઘન્યમાથી જઘન્યભેદ અને ઉત્કૃષ્ટમાથી ઉત્કૃષ્ટ ભેદને ધારણ કરે છે

અસખ્ય યોગે મુક્તિ છે તેમાં ત્રણ યોગ સુખ્ય છે.

સૂત્ર

અસક્ષયયોગયુત્ત્યાવૈ, મુક્તિઃસ્યાન્નાત્ર સદ્ગયઃ ।

તત્ત્વાઽપિ જ્ઞાનસમ્પત્ત્વ, ચારિત્રાણિ વિશેષતઃ ॥ ૬૩ ॥

શબ્દાર્થ —અસખ્ય યોગોવડે મુક્તિ થાય છે તેમા અન સરાય નથી, તે અસખ્ય યોગોમાં પણ જ્ઞાન, દરન, અને ચારિત્ર એ ત્રિશેષત મુખ્ય યોગ છે

ભાનાર્થ —અસખ્યયોગથી મુક્તિ છે એમ જ્ઞાત્રોમા પ્રતિપાદન કર્યું છે માટે કોઈએ અમુકજ એકલા યોગથી મુક્તિ છે એવો પક્ષપાત કદાચક કરવો નહિ શ્રીકૃષ્ણજ્ઞાનીએ જ્યારે અસખ્યયોગથી મુક્તિ કહી છે ત્યારે આપણે એકાંત અમુકજ યોગની પ્રશ્નપૂછા કરીએ તો અયોગ્ય ગણાય અસખ્યયોગમાં મુખ્ય નવું યોગ કલા છે તત્ત્વાચસૂત્ર વગેરેમાં નવું યોગનું સ્વરૂપ વિશેષત લખવામા આવ્યું છે આ નવું યોગ પૈકી એકેક યોગનું સ્વરૂપ લખતાં એકેક યોગનોજ મહાન્ એથ થઈ જાય માટે વિશેષ તત્ત્વના અર્થોનોએ તત્ત્વાર્થ આદિ સૂત્રો વિલોકવા અન તો સામાન્ય જાણ્યા આપવામા આવે છે

સમ્યક્ પ્રકારે વસ્તુઓનું સ્વરૂપ જ્ઞેનાથી જણાય ત્હેને જ્ઞાન કહે છે સમ્યક્ પ્રકારે વસ્તુઓનું સ્વરૂપ જાણી તે પ્રમાણે શ્રદ્ધા, (નિશ્ચય) કરવી ત્હેને વ્યવહારથી દર્શન કહે છે

આત્માની સ્વાભાવિક (નેચરલ) સ્થિતિરતાને માટે બાહ્ય અને અંતર ન્તર જે જે ક્રિયાઓ કરવી ત્હેને ચારિત્ર કહે છે હિંસા, જુક, ચોરી, મૈથુન, પરિચ્છેદ, અને રાત્રીસોજન વગેરે હોયો ટાળવા માટે તે હોયોના સામી દીક્ષાપૂત્રક જે પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે છે ત્હેને વ્યવહારચારિત્ર કહે છે અનેક તીર્થકરો થયા, અને થશે તેઓને વ્યવહારચારિત્ર અગીકાર કરવું પડે છે, વ્યવહારચારિત્રથી બાહ્ય સ્થલ હોયોનો નિરોધ થાય છે અને બાહ્ય ઉપાધિયો કે જે કામક્રોધાદિક હોયોને ઉત્તેજિત કરે છે તેઓનો પણ નાશ થતાં મનની શાંતાવસ્થા પ્રગટે છે

(૧) પાંચ વર્ગો

મન વચન અને કાયાથી હિંસાનો ત્યાગ કરવાથી અનેક લવના સચિ તંત્રમોનો ક્ષય થાય છે, સૂદૃઢ દૃષ્ટિથી વિચારતા માલુમ પડે છે કે, દયાથી સ્વર્ગ અને સિદ્ધિના મુખ મળે છે, જેલે દયા પાળી તેલે સર્વ પાળ્યુ એમ કહેવામાં જરામાન વિરોધ જણાતો નથી દયા કરનાર જીવ સર્વ જીવોની સાથે વૈરવિરોધ ધારણ કરી શકતો નથી, દયાનો અમૂલ્ય ધર્મ કોઈ વિરલા જીવો પાળી શકે છે કોઈ પણ જીવોની હિંસા કરીને ખોતાના શરીરનું પોષણ કરવું એ અધર્મ છે માટે દરેક જીવોને મરતા જ્યાંથી તેઓનું રક્ષણ કરવું એઈએ કોઈના જીવને જરામાન પણ હુ ખવવો નહિ એજ સત્ય દયા ધર્મ છે દયાનું ઉચ્ચ વર્તન ધારણ કરવું એ ઉત્તમ ચારિત્ર છે કોઈના પ્રાણને હણવા નહિ હણાવવા નહિ હણનારાઓની પ્રશસા કરવી નહીં દયા પાળવી, પળાવવી અને દયા પાળનારાઓની પ્રશસા કરવી આ પ્ર

માણે દયાનો ઉચ્ચ સિદ્ધાંત પાળનાર આ ભવમા અને પરભવમાં મુખ પામે છે અને અતે પરમાત્મપદ પામે છે

સત્ય વચનની પણ અત્યંત આવશ્યકતા છે, સત્ય બોલવાથી જગત્માં સત્ય વ્યવહારની શુદ્ધિ રહે છે, લોકોમાં સત્યવક્તાનો વિશ્વાસ બેસે છે સત્ય વક્તા આ ભવમા અને પરભવમાં મુખ પામે છે, સત્યથી ધર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે, સત્યઉપદેશ દેવાથી અનેક જીવો મુક્તિ પામ્યા છે અને પામશે

ચોરીનો ત્યાગ કરવાથી બીજાના પ્રાણનું રક્ષણ થાય છે લોકોમાં ચોરીનો ત્યાગ કરનાર પ્રામાણિકતા ભોગવે છે, વૈરવિરોધ, કવેશ, આધિ, ઉપાધિ, અને વ્યાધિ વગેરેનો નાશ કરવો હોય તો અસ્તેવ્યમત્ત અગ્રીકાર કરવું બેધએ

બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી અનેક પ્રકારના ફાયદા થાય છે શારીરિક ફાયદાઓથી માનસિક શક્તિ વિકાસ પામે છે, અને માનસિક ફાયદાઓથી આત્માની શુદ્ધશક્તિયોનો પ્રકાશ થાય છે બ્રહ્મચર્યવ્રતથી સરીરની બળવત્તા રહે છે અને આયુષ્ય ઘટતું નથી તરવના અદ્ભુત શાસ્ત્રો લખનાર અનેક બ્રહ્મચારિ મુનિવરો થયા છે બ્રહ્મચર્યને એક ભતનો દેવ કહીએ તોપણ આની શરે તેમ છે બ્રહ્મચર્ય ધારકોને અનેક રોગો પણ નડતા નથી બ્રહ્મચર્યધારકનું મગજ મજબુત રહેવાથી મનમા ધારેલા અનેક કાર્યોની સિદ્ધિ કરી શકે છે બ્રહ્મચારિને મત્ર કળે છે અને દેવતાઓ દર્શન આપે છે વ્યવહારચારિત્રનું મૂળ બ્રહ્મચર્ય છે, વ્યવહારબ્રહ્મચર્ય છે તે નિશ્ચય બ્રહ્મચર્ય રૂપ કાર્યને માટે નિમિત્તકારણ છે, જેમ જેમ વીર્યનું સરક્ષણ કરવામાં આવે છે તેમ તેમ શારીરિક શક્તિની દૃઢતા થાય છે બ્રહ્મચારી, ધારેલા વિચારને પાર પાડે છે

પરિગ્રહ પાપનું મૂળ છે મૂર્છા એજ અવ્યતર પરિગ્રહ છે, નવ પ્રકારના બાહ્યપરિગ્રહનું મૂળકારણ મૂર્છા હોય છે મૂર્છાનો જે જે અરો નાશ થાય છે તે તે અરો બાહ્યપરિગ્રહની પ્રવૃત્તિયો છૂટે છે પરિગ્રહના ત્યાગથી વિકટપસકટપની હૃદયમા થતી ધમાલ અટકે છે, બાહ્યપરિગ્રહના ત્યાગથી ઉપાધિયોનો અટકાવ થાય છે, લોભના હેતુઓનો અવરોધ થતો જાય છે, બાહ્યપરિગ્રહના મમત્વથી મુક્ત થએલા મહાત્મા મુનિવરો સતોષ ભુવનમા સમતાના સુખમા મહાલે છે નિરુપૃહી મહાત્માઓ આત્મામા રમણતા કરી અનતમુખ ભોગવે છે, પરિગ્રહનો મમત્વભાવ દૂર થવાથી ત્રણ ભુવનનું એશ્વર્ય મળે છે જે પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે છે તેના ઉપરથી નવ થશે પણ ઉતરે છે પરિગ્રહના સળધે જે જે પાપો કરવામા આવે છે તે તે પાપોનો નાશ કરવો હોય તો પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો બેધએ, તેમજ અનેક દોષનું કારણ રાત્રીભોજન છે, માટે રાત્રીભોજનનો પણ ત્યાગ કરવો બેધએ

(૨) નિયમ

આ પ્રમાણે ચારિત્ર્યોગી પચમહાનત અને છઠ્ઠા રાત્રીસોજન વિરમણત ધારણ કરી યમનામના યોગના પહેલા અગ્રમા સ્થિર થાય છે યોગનું યમનામનું પહેલું પગથીયું સ્થિર થવાથી યોગી જ્યોત્તર પદીને પશ્ચાત્ પડી શકતો નથી, ઉલટું બીજા પગથીયાને પાળવામાં યોગ્ય અને છે પાચ યમને પુષ્ટિ કરનારા અનેક પ્રકારના નિયમો પાળવા બેઠાએ વખતસર ખાવું, વખતસર પાણી પીવું, વખતસર શયન કરવું, ચિત્તની સ્થિરતા રહે એવા યોગ્ય સ્થાનમાં વાસ કરવો નિયમસર આનંદ બોધને ચાલવું, વિચારીને બોલવું, શીઘ્રતા ધારણ કરવી, કોઈ વસ્તુ મળે અગર ન મળે તોપણ સતોષ ધારણ કરવો, યથાશક્તિ તપશ્ચર્યા કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરવી ઇત્યાદિ નિયમના અનેક સાધુ અને શ્રદ્ધસ્થવગના ભેદથી ભેદ છે, તે સમજી યથાયોગ્ય પાળવા પ્રયત્ન કરવો

(૩) આસનયોગ

શાસ્ત્રોમાં અનેક પ્રકારના આસન કહ્યા છે દરેક આસનના જયથી શારીરિક બિજા બિજા ફાયદાઓ શાસ્ત્રોમાં બતાવ્યા છે ચોરાશી આસનો છે, તેમાં પછું સિદ્ધાસન અને પદ્માસન એ બે આસનો મોટા છે, યોગ્ય એવા સ્થાનમાં (કે જ્યાં રહેવાથી શારીરિક પ્રકૃતિ બગડે નહીં તેવા સ્થાનમાં) આસનોનો અભ્યાસ કરવો બેઠાએ પણ કલાક સુધી એક આસને બેસવાની ટેવ પાડવી, બોદુલિકાસનથી પણ બેસવાની ટેવ પાડવી બેઠાએ લેખક સિદ્ધાસન અને પદ્માસનને વિશેષ પસંદ કરે છે, આસનનો જય કરવાથી શારીરિક પ્રકૃતિ કાણુમાં રહે છે વાત, પિત્ત અને કફનો ઉપદ્રવ હળવે હળવે શાન્ત થતો જાય છે આસોન્ધ્યાસની નિયમિતતામાં વૃદ્ધિ થાય જ ખરેખર આસનના જયથી નિર્વ આસોન્ધ્યાસ લેવાય છે, દીર્ઘ પ્રાણ લેવાથી શરીરની આરોગ્યતામાં વધારો થાય છે, માટે ચારિત્ર્યોગીએ આસનનો જય કરવા પ્રયત્ન કરવો

(૪) પ્રાણાયામ

પ્રાણાયામ કરવાથી શ્વાસ અને ઉશ્વાસ વધુ પ્રમાણમાં આવતા નથી, પ્રાણાયામની સિદ્ધિથી સ્વરોદયપરીક્ષાની પણ સિદ્ધિ થાય છે શરીરની નાડી યોગમાં રાત્રી અને દીવસ પ્રાણુ વળા કરે છે, શ્વાસ લેવાથી શરીરની આરોગ્યતા રહે છે મનની યસક્ષતા વૃદ્ધિ પામે છે પ્રાણાયામથી શરીરના અનેક રોગોનો નાશ થાય છે નાડીયોમાંથી સ્વર આવ્યા કરે છે, શરીરમાં ઘટ્ટા નાડીયો છે પણ તેમાં ચોવીશ નાડિયો મોટી છે ચોવીશ નાડિયોમાંથી પણ નવ નાડિયો પ્રધાન છે નવ નાડિયોમાંથી પણ ત્રણ મોટી છે

ત્રણ નાડિયોનાં નામ રુદ્રા, વિંગલા, અને સુપુગ્ગા બૃહદિચક્રથી શ્વાસનો

પ્રથમ પૃથ્વીતત્ત્વ પચ્ચાત પલ આવે છે ચાવીશ પળ સુધી જલ તત્ત્વ વહે છે ત્રીશ પાંચ સુધી અગ્નિતત્ત્વ વહે છે, વીશ પળ સુધી વાયુ તત્ત્વ વહે છે અને દશ પળ સુધી આકાશતત્ત્વ વહે છે

અહીં ઘડીપર્યંત ચદ્રસ્વરમા અને સૂર્યસ્વરમા એ પાંચ તત્ત્વ વહે છે એ પ્રમાણે રાત્રી અને દીવસ એ પાંચ તત્ત્વો ચદ્રસ્વર અને સૂર્યસ્વરમા વહાળ કરે છે એ પાંચ તત્ત્વને દરેક સ્વરમા સિદ્ધિભિન્નપણે ઓળખવામા આવે તો કાલસમયનું જ્ઞાન અવશ્ય થાય ઓછામા ઓછું એક વર્ષ પર્યંતમા જે જે શુભાશુભ લાવો અને તેને સિદ્ધસ્વરોદય યોગી અવશ્ય જાણી શકે છે

મેઘસંક્રાંતિ એસતા ડાળી નાસિકામા પૃથ્વીતત્ત્વ વહેતું હોય તો ઉત્તમ યોગ જાણવો તેનું કળ, પ્રજાને ઘણું સુખ હોય, ઐશ્વર્ય સમય હોય, ઘણું ધાન્ય થાય, પશુઓ માટે ઘાસ પણ અત્યંત થાય ઇતિભય થાય નહિ, જનની વૃદ્ધિ થાય, રાજાઓ અત્યંત સુખ પામે ડાળી નાસિકામા જલતત્ત્વ આલતું હોય તો મેઘની ઘણી વૃષ્ટિ થાય, અપાર અન્ન થાય, પ્રજા સુખી થાય, ધર્મશુદ્ધિ રહે, આનંદમગ્ન વર્તે, રાજા નીતિથી ચાલે મેઘસંક્રાંતિ લાગતા પહેલીજ ઘડીમા જેવું નાસિકામા તત્ત્વ આવે તેવું કળ થાય અગ્નિ તત્ત્વ આવે તો અટપવૃષ્ટિ, અને રોગરોગ હોય

જે સ્વરમા જે અગ્નિતત્ત્વ હોય તો દેશભગ, દુષ્ટી પ્રજા, વગેરે કળ થાય જે નાસિકામા વાયુતત્ત્વ ચાલે તો કઈકે રાજ્યવિગ્રહ થાય અટપ મેઘની વૃષ્ટિ થાય મધ્યમ વર્ષનો સમય જગત્મા કહેવાય અડધું અન્ન અને અડધું ઘાસ થાય જે નાસિકામા આકાશતત્ત્વ વહે તો કાળ પડે ઘાસ વગેરે પણ થાય નહીં, એમ જાણવું

મધુમાસ શુક્લ પડવાના પ્રાત કાલમા ડાળા સ્વરમા જે પૃથ્વીતત્ત્વ વહે તો ઘણી વૃષ્ટિ થાય વર્ષ સાફ કહેવાય રાજાપ્રજા સુખમા રહે ઇતિભય, તેમજ મોટા ભય પણ થાય નહીં તેમજ ડાળી નાસિકામા જલતત્ત્વ ચાલે તો સુલેક્ષ કહેવાય, દેશ અને વિદેશમા વૃષ્ટિ થાય જે જમણી નામિકામા પૃથ્વી અને જલતત્ત્વ એ જે પ્રાત કાલમા પૂર્વોક્ત માસમા વહે તો મધ્યમવર્ષ કહેવાય છે, ત્રણ તત્ત્વ જાણી રહ્યા તે જે વહે તો મધ્યમ વર્ષ કહેવાય છે જે નાસિકામા આકાશતત્ત્વ વહે તો જાદુ દેશમાં નહીં કામી પડે જમણી નાસિકામા પૂર્વોક્ત માસના શુકલપક્ષના પડવાના પ્રાત કાલમા જે અગ્નિતત્ત્વ વહે તો મનુષ્યો રોગતોકથી અગ્રિકે બેશ પામે પૃથ્વીમા કાલ પડે રાજાના મનમા ચેન પડે નહિ નૃપવિગ્રહ પણ કઈકે થાય. જે તે દીવસ સુપુત્રના નાડી પૂર્વોક્ત સમયમાં આવે તો જોનાર મરે અને જનલગ થાય, એમ ગુરુગમપૂર્વક સમજવું

વૃશ્ચિક, સિંહ, વૃષભ અને કુંભ એ ચાર રાશિમા એ ચંદ્રસ્વર વહેતો હોય તો તે વખતે જે સૌમ્ય કામ કરવામા આવે તે સારા થાય ॥ કર્ક, મકર, તુલા અને મેષ એ ચાર રાશિમા એ સૂર્યસ્વર (જમણી નાસિકા) વહેતો હોય તો તે વખતે ચરકાય કરવાથી મુખ્યકારી થાય ॥

મીન, મિથુન ધન, અને કયા એ ચાર રાશિ એ સ્વભાવવાળી છે એ ચાર રાશિયોમા સુખસ્વાસ્થ્ય વહેતો હોય તો તે વખતે જે કામ કરવામા આવે છે તેમા કંઈક હાનિ થાય છે

સ્વરોદય બરાબર કોઈ જાણતો હોય છે તો તે, મનુષ્યોએ પૂછેલા પ્રશ્નોનો સારી રીતે ઉત્તર આપી શકે છે

સ્વરોદયમા પ્રશ્ન અને તેના ઉત્તરો

જે મનુષ્ય પૂછવા આવે ત્હેની દિશા લેવી એ પૂછનાર સમુખ, ડાબી, વા ઉર્ધ્વદિશામા રહી પ્રશ્ન કરે અને તે વખતે ડાબી નાસિકા (ચંદ્રસ્વર) વહેતી હોય તો પૂછનારને કહેજુ કે ત્હારા કામની સિદ્ધિ થશે

પૂછનાર નીચે વા પાછળ વા જમણો આવીને પુછે અને તે વખતે જમણી નાસિકા વહે (સૂર્યસ્વર વહેતો હોય) તો જાણજુ કે તેનું કામ થશે

ડાબી બાજુએ રહી જે કોઈ પ્રશ્ન કરે અને તે વખતે ડાબી નાસિકામા પૂર્ણ સ્વર વહેતો હોય તો ત્હેનું અભગ કામ થશે એમ નિશ્ચય જાણવો

જે વખતે જમણી નાસિકા ચાલતી હોય તે વખતે ડાબી બાજુ રહી પૂછે તો ચંદ્રયોગ વિના પૂછનારનું કામ સિદ્ધ થાય નહીં

જે વખતે જમણી નાસિકા ચાલતી હોય તે વખતે સમુખ વા ઉર્ધ્વ દિશામા રહી પ્રશ્ન પુછે તો જાણજુ કે ચંદ્રયોગ (ડાબી નાસિકાના સ્વર) વિના ત્હેનું કામ સિદ્ધ થશે નહિ

પાંચ તરનોની વ્યાખ્યા

જમાની અગર ડાબી એકેક નાસિકામા પાંચ પાંચ તર વહે ॥ પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ વાયુ અને આકાશ એ પાંચ તર જાણવા પૃથ્વીનો પીતલનું છે જલનો શ્વેતવણ છે, અગ્નિનો લાલ (રંગ) વણ છે વાયુનો નીલવણ છે અને આકાશનો કૃષ્ણવણ છે

પૃથ્વીતર તર આગ્રુન સમુખ ચાલે છે, અને ત્હેનો સમચતુરસ આકાર છે જલતર નીચુ ચાલે છે, અને તે સોળ આગુલ વહે છે તેનો વર્તુલાકાર છે, અગ્નિતર તર આગુલ વહે છે, અને ત્હેનો ત્રિકોણ આકાર છે પ્રાત કામના સૂર્યના જેવો ત્હેનો રંગ છે, વાયુતર આઠ અગુલ તિરછું ચાલે છે અને તે ધ્વજના આકારે છે આકાશતર એ નાસિકામાજ વહે છે, ત્હેનો બાલપ્રકાશ થતો નથી, ત્હેનો આકાર નથી

હોય અને જમણી નાસિકા ચાને, અને ડાબી તરફ રહી પુછે તો કહેવું કે રોગી જીવનાર નથી પૂર્ણ સ્વરની આવીને ખાતી સ્વરમાંહિ પુછે તો રોગીને શાતા ન હોય એમ જાણવું ખાતી સ્વરથી આવીને વહેતા સ્વરમાં જો રોગીનું પ્રશ્ન કરે તો તેનો ઘાત થશે નહિ એમ કહેવું

પૂર્ણસ્વરથી આવીને પૂર્ણસ્વરમાં જો કોઈ કાર્ય સંસારનું પુછે તો તે કાર્ય પૂર્ણ થાય એમ નહીં જાણવું ખાતી સ્વરથી આવીને ખાતી સ્વરમાં પુછે તો જો જો કાર્ય પુછે તે થાય નહિ ખાતી સ્વરથી આવીને વહેતા સ્વરમાં પુછે તો તેનું કાર્ય સિદ્ધ થાય જો પૂર્ણ સ્વર તથા ખાતી સ્વરની તરફ પુછે તો કચોડ ઉપાયે જો પુછે તે સિદ્ધ થાય નહિ

શુક્રવારના દીવમે વાયુતત્ત્વ સાથે શનિવારને દીવમે આકાશતત્ત્વ સાથે એમ જો તત્ત્વ આલે તો કાયામાં રોગ રહે નહિ શુક્રવારના પ્રાત કાલમાં જો પૃથ્વીતત્ત્વ આલે તો કાયામાં રોગ રહે નહિ શુક્રવારના પ્રાત કાલમાં જો વાયુતત્ત્વ આલે તો સાથે શુક્રવારના પ્રાત કાલમાં અગ્નિતત્ત્વ સાથે એમ વારસબની તત્ત્વકળ સમજાવે

ચંદ્રયોગમાં કાર્યો

ડાબી નાસિકા વહે તે સમયે જિનમંદિર બનાવે, ખાતમુદ્ગર્ત કરે, તો સુખમય જાણવું ચંદ્રસ્વરયોગમાં અમૃત સર્વે છે અને અક્ષયુષિ સ્થિર હોય છે માટે તે ચંદ્રયોગમાં જિનની પ્રતિષ્ઠા કરતા જિનનો અતિપ્રભાવ વધે છે મિહાસનપર મૂળ નાયક બેસાડવામાં આવે તે વખતે તથા જિન મંદિર કલશ ચઢાવતાં ચંદ્રયોગ (ડાબી નાસિકાનો સ્વર) મુખકારી જાણવો પૌનધશાલા, દાનગાના, ઘર, હાટ, મહેલ, ઢોલ, ગઢ, અને સુઘાટ વગેરેના મુદ્ગર્તમાં ચંદ્રયોગ લેવો જોઈએ સઘમલા આરોપતાં, તીર્થમાં દાન કરતા, દીક્ષામત્ર આપતાં, અને બતાવતા, ચંદ્રયોગ અત્યંત બળવાન છે

નવીન ઘર, પુર, નગરમાં પ્રવેશ કરતા મુદ્ગર્તમાં ચંદ્રયોગ (ડાબી નાસિકા સ્વર) લેવો વસ્ત્ર, આજુપણ, દેશ ઈત્યાદિ લેવો હોય વગેરે કાર્યમાં ચંદ્રયોગ બળવાન જાણવો

યોગાભ્યાસ, દવા, મિત્રાઈ, ખેતી, બાગ કરવા, રાખની પ્રીતિ, રાજ્ય તિલક, ગઢમાં પ્રવેશ ઇત્યાદિ કાર્યમાં ચંદ્રયોગ (ડાબી નાસિકાનો સ્વર) અત્યંત બળવાન મુખકારી જાણવો ગભ્ર મિહાસનપર પગ ધારણ કરે ઇત્યાદિ સ્થિરકાર્યમાં ચંદ્રયોગ લેવો મઠ, શુદ્ધ અને ઘર ઇત્યાદિમાં પણ ચંદ્રયોગ બળવાન છે

સૂર્યયોગ

જમણી નાસિકા વહેતી હોય ત્યારે કરવા ચોગ્ય કાર્યો

વિદ્યા જાણવામાં, ધ્યાન સાધવામાં, મન વા દેવતાનું આરાધન કરવામાં,

માથમાંસની સાતમ તેમજ વૈશાખ શુદ્ધ ત્રીજના પ્રાત કાલમાં વર્ષદીવ મનુ ધીજ જેવું બે ડાળી નાસિકામાં જવ અને પૃથ્વીતત્ત્વ ચાને તો દેશ વિદેશમાં સુખ થાય અન્યતત્ત્વ વહે તો અધમફળ જાણવું જમણી નાગિકામાં બે પૃથ્વી અને જવતત્ત્વ વહે તો મધ્યમ ફળ થાય એ નાતુમાં એક શુભ અને એક અશુભ હોય તો મધ્યમ ફળ થાય, એમ ત્રણ રીતમાં જાણવું સવ પરીક્ષાના બાવોમાં મેનકાવ જળવાન છે, તે દીવસે બરાબર તત્ત્વ દેખીને નિશ્ચય કરવો

જોનારનેમાટે તત્ત્વ

જોનારને પોતાને માટે તત્ત્વનો વિચાર કહેવામાં આવે છે ચૈત્ર શુદ્ધ એકમના દીવસે બે ડાળી નાસિકા વહેતો તેને ત્રણમાસમાં અત્યંત ઉદ્દેગ થાય મધુમાસ શુદ્ધ ધીજના દીવસે બે ડાળી નાસિકા ન વહે તો પરદેશમાં ગમન થાય અને ત્યાં દુઃખ થાય ચૈત્રમાસ શુદ્ધ ત્રીજના રોજે ચંદ્રસ્વર (ડાળી નાસિકા) ન ચાને તો પિત્તજ્વરની ઉત્પત્તિ થાય ચૈત્ર શુદ્ધ ચોથના રોજ બે ડાળી નાસિકા ન ચાને તો નવમાસમાં મરણ થાય ચૈત્ર શુદ્ધ પાંચમના રોજ ડાળી નાસિકા ન વહે તો ગત્યહત થાય ચૈત્ર શુદ્ધ છઠના દીવસે જેનો ચંદ્રસ્વર ચાલે નહિ તેનો એક વર્ષમાં બાંધવ મરી જાય બે ચૈત્ર શુદ્ધ સાતમના રોજ લેશમાં ૧ પણ ડાળી નાસિકા ન વહે તો લેની સ્ત્રી મરી જાય ચૈત્ર શુદ્ધ આઠમના રોજ બે ચંદ્રસ્વર ન વહે તો અત્યંત પીડા દેહમાં થાય, ભાગ્ય હોય તોજ સુખ થાય ચૈત્ર શુદ્ધ આઠમ સુધી એમ ફળ દેખાડવું પણ બે ચંદ્રસ્વર વહે તો નકારા ફળને ખતો સાફ ફળ થાય

પાંચ તત્ત્વમાં પ્રશ્ન

જલ અને પૃથ્વીતત્ત્વના યોગમાં કોઈ પ્રશ્ન કરે તે વખતે ચંદ્રસ્વર પૂછ વહે તો લેના કાલની સિદ્ધિ થાય બે ડાળી નાસિકામાં અગ્નિ, વાયુ અને આકાશતત્ત્વ વહે તો પ્રશ્ન કરતાં કાલસિદ્ધિ થાય નહીં ડાળી નાસિકામાં જલ અને મહીતત્ત્વ બે સ્થિર કાર્યમાંટે સારા જાણવાં ચરકાકમાંટે લેવાં નહિ વાયુ અગ્નિ અને આકાશ બે જલ તત્ત્વ ચરકાર્યમાં પ્રધાન છે બે જમણી નાસિકામાં સ્વર વહેતો હોય અને તેમાં વાયુ વગેરે તત્ત્વો વહેતાં હોય તો એમ સમજવું

રોગીનો પ્રશ્ન

રોગીના સળધી કોઈ પ્રશ્ન પૂછે તો તત્ત્વ વિચારીને નીચે પ્રમાણે કહેવું ડાળી નાસિકામાં પૃથ્વીતત્ત્વ વહેતું હોય અને તે દિશામાં રહી પૂછે તો નિશ્ચય કરીને કહેવું કે રોગીનો નાશ થવાનો નથી ડાળી નાસિકા બધ

તત્ત્વોના સ્થાન.

“ પૃથ્વીતત્ત્વનું સ્થાન જલ છે વાયુનું સ્થાન નાભિ છે, અગ્નિનું સ્થાન રુદ્ર છે, જલનું સ્થાન પગ છે, આકાશતત્ત્વનું સ્થાન મસ્તક છે

દરેક તત્ત્વના ગુણો.

સ્થિરકાર્યમા પૃથ્વીતત્ત્વ પ્રધાન છે ચરકાર્યમા જલતત્ત્વની પ્રાધાન્યતા છે ચમકાર્યમા અગ્નિતત્ત્વની પ્રાધાન્યતા છે, ઉચ્ચાટનમાં વાયુતત્ત્વની પ્રાધાન્યતા છે, આકાશતત્ત્વમા કોઈ કાર્ય કરવું યોગ્ય નથી

દિશાઓમાં તત્ત્વો.

પશ્ચિમ દિશામાં જલતત્ત્વ અને દક્ષિણમાં પૃથ્વીતત્ત્વ તેમજ ઉત્તરમાં અગ્નિતત્ત્વ છે પૂર્વદિશામાં વાયુતત્ત્વ અને નક્ષ સ્થિરસ્થાનવાળો છે પૃથ્વી અને જલતત્ત્વમા કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે અગ્નિતત્ત્વમા મૃત્યુ થાય છે, વાયુતત્ત્વ ક્ષયકારી છે નક્ષતત્ત્વમા નિષ્ફલતા થાય છે

ચદ્રસૂર્ય સમ્રોધમાં અગ્નિતત્ત્વ હોય તો સમામ આદિ કૃત્યમા ફલની સિદ્ધિ થાય છે ગમનાગમનમાં પૃથ્વીતત્ત્વ તેવાથી જય થાય છે, તેમજ ધનલાભ થાય છે મિત્ર, અર્થ, અને યુદ્ધ, આદિ માટે ગમનાગમનમાં પૃથ્વી તત્ત્વ લેવું યોગ્ય છે

સક્રમલાષ વાયુતત્ત્વમા કલહ, શોક, દુઃખ, ભય, મરણ, અને ઉત્પાત, વગેરે થાય છે અગ્નિતત્ત્વમા રાજ્યનો નાશ થાય છે અને પુત્રકનરની હાનિ થાય છે તેમજ હુર્લિષ્ઠ રોગાદિક થાય છે, વાયુ અને આકાશતત્ત્વમા હુર્લિષ્ઠ, ઘોર યુદ્ધ, દેશભંગ, ભય અને ચોપદની હાનિ વગેરે ફલ જાણવું

મધુર, કષાયલો, તિબો, ખાટો, અને અવ્યક્ત એમ અનુક્રમે પાન્ય તત્ત્વના પાચ રસ જાણવા જેવો રસ આસ્વાદવાનો મનમાં નિશ્ચય થાય તેવું તત્ત્વ જાણવું તેમાં શકા કરવી યોગ્ય નથી

આકાશથી વાયુ અને વાયુથી અગ્નિ અને અગ્નિથી જલતત્ત્વ અને જલથી પૃથ્વીતત્ત્વનો પ્રકાશ જાણવો અગ્નિતત્ત્વના ઉદયમાં ક્રોધાદિક થાય છે વાયુતત્ત્વમા ઇચ્છાઓ થાય છે, ક્ષાલ્પાદિક ગુણો છે તે જલ અને પૃથ્વી તત્ત્વના ઉદયમાં થાય છે

પૃથ્વીતત્ત્વનું ગુણધાર, જલતત્ત્વનું યિગ, ચમ્પુ સુધી અગ્નિતત્ત્વ, ના સિકા સુધી વાયુ, અને આકાશતત્ત્વનું અવતુ (કાન) કાર છે

યુદ્ધમા સ્વર

ગભિ નાસિકા (ચદ્ર) ચાલતા યુદ્ધ કરવા ચાલતું નહિ કારણ કે ચદ્રસ્વર ચાલતા તેના શત્રુની જીત જાય છે જમણી નાસિકા (સૂર્ય) ચાલતા યુદ્ધમાં જાય તો વિજય થાય શત્રુનો પણ સૂર્યસ્વર આવે અને

સરકારમાં અરજી દેવાના પ્રસંગે, અરિવિજયનું છીડું ઝડપવાના પ્રસંગમાં, વિધ અને ભૂત ઉતારવા જવું હોય ત્યારે, સેગીને ઔષધ ખવરાવવામાં, વિઘ્નહરણનિગલ નાખવામાં, કદીને ઉપાય કહેવાના પ્રસંગમાં, દાઢી, ઘોડા, વાહન, હથિયાર, લેવામાં, રિપુને વિજય કરવામાં, ખાનપાનમાં, સ્નાનમાં, સ્ત્રીને રૂઢિવાન દેવામાં તેમજ નવા ઔષધ લખવા અને લખાવવામાં, સૂચયોગ અર્થાત્ જમણી નામિકાનો સ્વર લેવો કોઈ રાત્ર જમણી નાસિકા વહેતી હોય ત્યારે યુદ્ધ કરવા ભય તો રણમથાનમાં મશકીતે પામે અને શત્રુને જીતી પાછો ઘેર આવે સમુદ્રમાં વહાણ ચલાવવું હોય ત્યારે જમણી નાસિકા વહેતી હોય તો વાંચિતદ્વીપમાં વેગે ભય શત્રુભવન જવામાં જમણી નાસિકા કાનો સ્વર વહેતો હોય તો યશ થાય ઉટ બેંસનો સચક કરતાં, સાદુ કરતાં, સરિતાજલ તરતા, અને કરજદ્રવ્ય દેતાં જમણી નામિકાનો સ્વર (સૂચયોગ) બળવાનું ભલવો

ઇત્યાદિ અરકાર્યમાં સૂચયોગ સારો ભણવો અન્ય પુરૂષોને કંઈ કહેવું હોય તો લાખાલાખનો વિચાર કરી કહેવું વાળ ન દેખાય તો ભણીને મૌન રહેવું

વિવાહ, કાન શાન્તિઆત્ર ઇત્યાદિ સૌમ્યકાર્યમાં ચંદ્રયોગ લેવો અને ક્રૂરકાર્યમાં સૂચયોગ લેવો સ્થિરમાં ચંદ્ર અને ચરમાં વાનુષોમ પ્રધાન ભણવો

સુપુમ્ણનાદીમા શુ કરવું ?

જ્યારે સુપુમ્ણનાદી (જે નાસિકા માંથી વહેતી હોય ત્યારે) હોય ત્યારે ચર અને સ્થિર એ બે પ્રકારના કાર્યમાંથી કોઈપણ કરવું નહિ અને જે બેમાંથી કોઈપણ કાર્ય કરવામાં આવે તો અવશ્ય કંઈક હાનિ થાય છે જીવન, પ્રતિજ્ઞા, દેશાતરગમન વગેરે કાર્યો સુપુમ્ણનાદીમાં કરવાં નહિ બે કોઈ સુપુમ્ણનાદીમાં પરદેશ ભય તો દુઃખદોષોગ્ય અને પીડા પામે છે તેના ચિત્તમાં કોશ રહે છે, કાર્યની હાનિ થાય છે, અથવા કાર્યમાં વાર લાગે છે, મિનનો મેલાપ થતો નથી વ્યાપારમાં ખાદ ભય છે, પ્રીતમાં કોશ થાય છે, માટે સુપુમ્ણ વહેતી હોય ત્યારે આત્માનું ધ્યાન ધરવું પ્રજુના નામનો ભય કરવો ધારણા ધારવી, વૈરાગ્ય ધારણ કરવો, તત્ત્વનો વિચાર કરવો, અને સમનામાં રહેવું ઇત્યાદિ આત્મભાવમાં રમણતા કરવી

ત્રિપુટીમાં પૃથતત્ત્વ જોવાની રીત.

જે કાનમાં જે આગળીઓ ઘાલી આગળીઓથી આંખો મીંચવી, પછે ત્રિપુટીમાં લક્ષ્ય રાખી જેવા મિદુ પડે તેવા જોવાં અને જેવો વર્ણ દેખીએ તેવું તત્ત્વ છે એમ નિશ્ચય કરવો પૃથ્વી અને જલતત્ત્વ સારા જણવા તેજ તત્ત્વ મધ્યમ કળપદ છે વાયુ અને આકાશ તત્ત્વ હાનિ અને મૃત્યુ દેનાર છે

વીને પુછે તો નારીની હુષમા નપુસક છે એમ જાણવું સૂર્યસ્વર ચાલતા પુછે અને પુછનારને ચદ્રસ્વર હોય તો પુનઃજન્મ થાય પણ તે જીવે નહિ સૂર્યસ્વર ચાલતા કોઈ પ્રશ્ન કરે અને પુછનારને પણ સૂર્યસ્વર હોય તો સુખ કરનાર પુત્ર થાય ચદ્રયોગમા પ્રશ્ન કરે અને પુછનારને સૂર્યસ્વર હોય તો દીકરી થાય પણ તે જીવે નહિ એમ કહેવું ચદ્રસ્વરમા આવીને પુછે અને પૃથ્વીકને ચદ્રસ્વર હોય તો તેને કન્યા થાય, અને તે લાભાકાવ મુધી જીવે પ્રશ્ન કરતી વખતે પૃથ્વીતત્ત્વ વહેતું હોય તો પુત્ર જાણવો અને તે સુખી, દેવકુમાર સરખો થાય જલતત્ત્વ વહેતું હોય તે વખતે કોઈ આવીને પ્રશ્ન કરે તો સુખી, ધનવત, અને પદ્મસભોગી પુત્ર થાય એમ જાણવું આ સર્વ ભાનુયોગમા (જમણી નામિકામા) જાણવું તેમજ જમણી નામિકામા અમિતત્ત્વ ચાલતું હોય તો ગર્ભપાત થાય વાયુતત્ત્વમા પ્રશ્ન કરતા ગભ ગવી જાય એમ જાણવું આકાશતત્ત્વ ચાલતા કોઈ પ્રશ્ન કરે તો ગર્ભ નપુસક જાણવો, એમ ભાનુસ્વરમા પુત્ર જાણત જાણવું ચદ્રસ્વરમા પણ પુત્રી જાણત પાત્ર તત્ત્વોનું અનુક્રમે તેવું ફળ જાણવું શન્યયુગલસ્વરમા કોઈ પ્રશ્ન કરે તો બે કન્યા ઉપજે એમ જાણવું ચદ્ર અને સૂર્ય બે ચારે તેમા ચદ્ર જળવાનું હોય તો ગર્ભવતીના ગર્ભમાં દીકરીનું જોડણું જાણવું ચદ્ર અને સૂર્ય બે ચારે તેમા સૂર્ય જળવાનું હોય તો ગર્ભવતીના ગર્ભમા પ્રશ્નથી જોડણું જાણવું

પૃથ્વીતત્ત્વ ચાલતા ગર્ભોધાન રહે વા જન્મે તો રાજમાન, સુખી, ધનવાન, રાજસમાન અને કામરૂપ જાળક થાય જલતત્ત્વ ચાલતા ગર્ભોધાન વા જન્મ થાય તો ધનવત, ભોગી, ચતુર, શુદ્ધિમત, અને નીતિમત જાળક થાય અમિતત્ત્વ ચાલતા ગર્ભ રહે તો અપ ઉમર, દુષ્ટી, અને જન્મતા માતાની હાનિ થાય વાયુતત્ત્વમાં બે ગર્ભ રહે તો દુષ્ટી, દેશમા ભ્રમણ કરનાર, નિકલચિત્ત અને શુદ્ધિહીન થાય આકાશતત્ત્વ ચાલતા, ગર્ભ રહે તો ગર્ભની હાનિ થાય, પૃથ્વીતત્ત્વમા પુત્ર, જલતત્ત્વમા દીકરી, વાયુતત્ત્વના ગર્ભ ચળે, અમિતત્ત્વમા ગર્ભપાતન અને આકાશતત્ત્વમા નપુસકનો જન્મ જાણવો

પરદેશગમનમા સ્વર તથા તત્ત્વો

ચદ્રસ્વર (ડાબી નાસિકા) વહેતા દક્ષિણ અને પશ્ચિમદિશામા ગમન થાય તો સુખી થઈને ઘેર આવે પૂર્વ અને ઉત્તર દિશામા સૂર્યસ્વર જળવાનું છે, સુખદાયક છે, પોતાની દિશામા નિદિગાઓ લીન થાય છે

ચદ્રસ્વર ચાલતા પૂર્વ વા ઉત્તર દેશમા જતા પાછા આવ્યા નહીં, અથવા કવેશ થાય જમણી નાસિકા વહેતી હોય, (સૂર્યસ્વર હોય) ત્યારે દક્ષિણ અને પશ્ચિમદિશામા જવાથી બે મરણ ૧ પામે તો, પણ મૃત્યુના યો ૧૫

પોતાનો પણ સૂચસ્વર ચારે ત્યારે જે પ્રથમ પડે તે વિજય પામે એમ બાણુ ચદ્રસ્વર આવતા રાત્રએ રણમાં જતુ નહિ કારણ કે પોતાની બ્રમિ શત્રુઓ છતી હે તેમા શકા નથી જે નાસિકા સાથે ચાલતા (સુપુષ્પા ચાલતા) સચામમા જતા મસ્તક કપાય છે દૂર દેશ સચામમાં જતાં ચદ્ર સ્વર પ્રધાન બાણુનો નિકટ યુદ્ધમાં સૂચસ્વર જયકારી બાણુનો

યુદ્ધમંત્ર

સમુખ ઉર્ધ્વદિશામા રહી જે કોઈ પ્રશ્ન કરે તો સમ અશ્વર અને ડાબી નામિકા ચાલતા તેની છત થાય દક્ષિણ અને પૂઠથી દૂત જે યુદ્ધ પ્રશ્ન કરે અને તે વખતે જમણી નાસિકા અને પ્રશ્નના વિમાશ્વર હોય તો તેનો જય થાય. જે, ચાર એ આદિ સમઅશ્વર છે અને એક, ત્રણ પાંચ અને સાત એ આદિ વિષમાશ્વર છે રિકાપદ્ધતિમા આવીને જેની લડાઇનો પ્રસંગ પૂછે તો પ્રથમ પૂછનાર હારે અને બીજો અખમ રહે પૃથ્વીતત્ત્વમા યુદ્ધ વા કોઈ પ્રશ્ન કરે વા ગમન કરે તો જે દળ સરખા ઉતરે એમ બાણુ જલતત્ત્વમા પ્રશ્ન કરે વા ગમનામગન કરે તો પરસ્પર મુલેહ થાય એકને પૃથ્વી વા જલતત્ત્વ હોય, અને બીજાને હોય નહિ તો તત્ત્વને પૃથ્વી જે અને જલતત્ત્વ હોય તે છતે અગ્નિતત્ત્વ આવતા પ્રશ્ન કરે, ગમન કરે વા લડાઈ કરે તો તેની રણમા હાનિ થાય વાયુતત્ત્વમા પ્રશ્ન, પ્રયાણ, વા યુદ્ધ કરે તો નક્કો બાણુ કે પકડ્યો લડનાર ભાગી બંધ આકાશતત્ત્વ વહેતા પ્રશ્ન, ગમન, વા યુદ્ધ કરે તો પોતાનું મરણ થાય ડાબી નાસિકા ચાલતા રાત્રનું મરણ થાય છે વાયુતત્ત્વ વહેતા યુદ્ધ કરવાથી લશ્કર નાસી જાય છે રણમાં થાયલ થયાની કોઈ વાત પૂછે તો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપવો પોતાની દિશાથી આવીને પૂરણમા પૂછતા જેનું નામ કહે તેને ઘા લાગ્યા નથી એમ બાણુ ખાની સ્વરમા થાયલનો પ્રસંગ પૂછે તો જેને પૂછે તેને રણમાં ઘા લાગ્યા છે એમ કહેવું તેમાં પણ પૃથ્વીતત્ત્વ આવતાં પેટમાં અને જલતત્ત્વ આવતાં મગે, તેમજ અગ્નિતત્ત્વ આવતાં છાતીમાં, અને વાયુ તત્ત્વ આવતાં જઘામાં ઘા લાગ્યા છે એમ કહેવું પોતાના સ્વરમાં જલતત્ત્વ વહેતું હોય અને શત્રુને ન વહેતું હોય તો મનુનું મરણ પોતાના હાથથી બાણુ અને તેમાં પોતાની છત થાય

ગર્ભજામ્બતમા પ્રશ્નો અને તત્ત્વોથી ઉત્તર.

કોઈ આવીને ગર્ભનો વિચાર પૂછે તો નીચે પ્રમાણે કહેડું

ડાબી નાસિકા વહેતા કોઈ પૂર્વદિશામા આવીને પૂછે તો ગર્ભવતીના મક્કમા ક વા છે એમ કહેવું જમણી નાસિકા પૂછુ વહેતી હોય અને પૂણુમા આવીને પૂછે તો પેટમાં પુન છે એમ બાણુ સુપુષ્પાસ્વરમા આ

મરણ થાય સોળ રાત્રી દિવસ બે જમણી નાસિકા ચાલે તો એક માસ જીવવાનું થાય એક માસ મુઘી રાત્રી દિવસ જમણી નાસિકા ચાલે તો બે દિવસથી ઉપરાત જીવાય નહિ પાય ઘડી પર્યંત સુપુમ્ણા નાડી ચાલે તો તત્કાલ મરણ થાય ચંદ્ર વા સૂર્ય વા સુપુમ્ણા પલ્લ હોય નહિ અને મુખથી ફક્ત શ્વાસ ચાલે તો ચાર ઘડીમા મરણ થાય જમણી નાસિકા દિવસમાં વહે અને ડાબી નાસિકા રાત્રીમા વહે તો પદ્મમાસ મુઘી જીવવાની આશા રાખવી ચાર, આઠ, બાર, સોળ, અને વીસ દિવસ મુઘી ચંદ્રસ્વર ચાલે તો આયુષ્ય દ્વીપ થાય ત્રણ રાત્રી દીવસ બે આકાશતત્ત્વ ચાલે તો એક વર્ષ મુઘી શરીર રહી શકે, તે ઉપર તેનો નાગ થાય અહોરાત્રી આકાશતત્ત્વ ચાલે તો પદ્મમાસ પર્યંત આયુષ્ય રહે

એક પક્ષ વિપરીતસ્વર ચાલે તો શરીરમા રોગ થાય બે પક્ષ વિપરીત સ્વર ચાલે તો સંજનન પલ્લ યતુ થાય ત્રણ પક્ષ વિપરીત સ્વર ચાલે તો મરણ થાય

પચમકાલમા સોપક્રમ આયુષ્ય જાણુ ઘાત લાગે અને તેથી આયુષ્યનો નાગ થાય, તેને સોપક્રમ આયુષ્ય કહે છે અધિક શ્વાસોદ્ધ્વાસ ચાલતાં આયુષ્યની અધિક હીનતા થાય છે

સમાધિવીનને ચાર, શુભધ્યાન ધરનારને છ, તૃષ્ણાતુરને દશ, ઔષ્ણતા બાર, ચાલતા સોળ, અને સુતા બાવીસ, તથા નાગી ભોગવતા છત્રીશગણો શ્વાસ ચાલે છે, અથાત્ એટલા તે તે ક્રિયાઓમા શ્વાસ ઘટે છે

અપરેળામા શ્વાસોદ્ધ્વાસ વધુ ચાલે તો તેનું આયુષ્ય ક્ષય પામે, બળ ઘટે, અને તેના શરીરમા રોગ થાય

અધિક ઔષ્ણતુ નહિ કારણ કે તેથી શ્વાસોદ્ધ્વાસ ઘટે છે અધિક પદ્મવાળીને સૂતુ નહિ, અતિશીઘ્ર ચાલુ નહિ પ્રાણની ગતિ રોકાય તો મન પશુ અપેક્ષાએ, સ્થિર થાય છે માટે પ્રાણાયામની જરૂર છે જે રચના ત્રણ લોકમાં છે તે મનુષ્યના શરીરમા છે પણ અનુભવ વિના તેનું જાણુ થતું નથી

હકારથી સ્વર ઉઠે છે અને સકાર થઈ સમાઈ જાય છે દસ એવો શબ્દ છે તેજ અજપા જાપ કહેવાય છે અર્થાત્ જપ્યા વિના સહેજે હસરૂપ ચેતનનો જાપ થાય છે તેનું બે જ્ઞાન થાય તો શ્વાસની ગતિ ક્રમ થાય અને સ્થિરતા થાય વડની શાખા જેમ વડમાથી નીકળે છે તેમ નાભિથી ઉધ્વ ગામિની દશ નાડીયો નીકળે છે અને નાભિથી અધોગામિની પલ્લ દશ નાડીયો નીકળે છે, બે બે તિરછી જાય છે સર્વ મળી ચોવીસ નાડીયો જાણુવી દશ નાડીયો વાયુનું વટન કરવામા પ્રધાન જાણુવી ઇંડા, પિંગલા, સુપુમ્ણા, ગા

સમાન અનુશ્ય કદ પડે દૂર ગમનમા પ્રબલ યોગ લેવો, નિકટ ગમનમા મધ્યમ યોગ પણ સુખકારી હોય

ઉધ્વદિશાનો પતિ ચદ્ર છે, અને અધોદિશાનો પતિ સૂર્ય છે સૌમ્યમા ચદ્ર અને કરમા સૂર્ય લેવો

સુપુમ્ણાનાડી ચાલતા પરદેશગમન કરતુ નહિ જો જાય તો મરી જાય, અથવા કાર્યની હાનિ થાય

પરદેશમા વસનારનુ પ્રશ્ન. ૨-૧૨ અને તત્ત્વો.

પરદેશમા વસનાર સુખી છે કે દુઃખી એનુ પ્રશ્ન પૃથ્વીતત્ત્વમા દોષ કદે તો જાણતુ કે પરદેશમા વસનાર સુખે પોતાનુ કામ કરી ઘેર આવવો, દુઃખી જરા પણ નથી એમ જાણતુ જલતત્ત્વ વહેતુ હોય તો સુખે કાર્ય કરી વહેલો આવશે સ્વરમા પૃથ્વીતત્ત્વનો ઉદ્ભવ હોય તો જાણતુ કે તે સ્થાન ક્રમા સ્થિર છે વાયુતત્ત્વમા પરદેશી એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ગયો છે એમ કહેવુ અને તેના મનમા કાંઈક ચિંતા છે એમ જાણતુ અમિતત્ત્વમા વહેતા પ્રશ્નથી જાણતુ કે પરદેશીને તનમા મહા પીડા છે આકાશતત્ત્વમા તેનુ મરણ જાણતુ

૨-૧૨મા ગમન વગેરેની રીત.

ચદ્રસ્વર ચાલતા ચાર ડાબા પગના સોમવારના દીવસે જારીને ચાલતુ સૂર્યસ્વરમા ચાર જમણા પગના જારીને રવિવારના દીવસે ચાલતુ સ્વરનિ ચારમા અપયોગ લેવાતો નથી

જમણી નાસિકા ચાલે ત્યારે ભોજન કરતુ ડાબી નાસિકા ચાલે ત્યારે જલપાન કરતુ શરીરની ડાબી તરફની બાજુ નીચે આને તેની રીતે સૂતુ એમ કરવાથી નિરોગી શરીર રહે છે અથવા ચદ્ર ચાનતા ભોજન કરે, વા નારીનો ભોગ કરે સૂર્યસ્વર ચાલતા જલપાન કરે એમ વર્તવાથી શરીર રમા રોગ રહે નહિ ડાબી નાસિકા ચાનતા વડી નીત કરે, જમણી નાસિકા ચાલતા લઘુનીત કરે, જમણી નાસિકા ચાલીને સૂઈ રહે, તો શરીર નિરોગી રહે કથિનભાવથી વિપરીત સ્વર ચાને તો તેનુ મરણ થાય

દિવસમા ડાબી નાસિકા ચલાવે અને રાત્રીમા જમણી નાસિકા ચલાવે એમ સ્વરનો અભાસ ચલાવે તો ઉમર લાંબુર થાય

અઢી અઢી ઘડી પર્યંત ડાબી અને જમણી નાસિકા વહે છે તેર આસ પર્વત સુપુમ્ણા ચાલે છે

નાસિકાસ્પર્શથી મરણનુ જ્ઞાન.

અષ્ટપ્રહર પર્યંત જો જમણી નાસિકા વહે તો નવ વર્ષથી અધિક જીવાય નહિ સોળ પ્રહર સુધી જમણી નાસિકા ચાને તો જો વર્ષ મુધી જીવવાનુ થાય જમણી નાસિકા જો નવ રાત્રી દિવસ સુધી ચાને તો એક વર્ષ પશ્ચાત્

સાથે રહેલો હોય છે, એ ઉષ્ણતા અને શીતતાની અવસ્થા અમુક અવ-
 સરમા આપણા શરીરમા કેવી છે તે જમણી અને ડાબી નાસિકામાંથી ની-
 કળતા પ્રાણવાયુથી માલુમ પડે છે અને તેથીજ જમણી નાસિકાને સૂર્ય
 સ્વર કહેવામા આવે છે તે ડાહીરમા ઉષ્ણતાનો પોષક છે તેમજ ડાબી
 નાસિકાને ચંદ્રસ્વર કહેવામા આવે છે તે ડાહીરમા શીતતાનું પોષણ કરે છે
 દીવસના ભાગમા સૂર્યકિરણની ઉષ્ણતાથી શરીરમા વિશેષ ઉષ્ણતાનું પોષણ
 ન થાય તે માટે શરીરમા શીતતા રહેવામાટે ચંદ્રસ્વર ચલાવવામા આવે
 છે રાત્રીના વખતમા ચંદ્રકિરણની શીતતાથી શરીરમા શીતતાનું વિશેષ
 પોષણ અર્થાત્ હૃદ ઉપરાત પોષણ ન થાય તે માટે સૂર્ય સ્વર ચલા-
 વવામા આવે છે કે જેથી શરીરમા ઉષ્ણતાનો ભાગ રહે અને તેથી બાહિ-
 રની શીતતાથી શરીરને હાનિ ન પહોંચે, જમણી અને ડાબી નાસિકામા
 પાત્ર તત્ત્વો વહે છે પ્રત્યેક તત્ત્વનો સિદ્ધ સિદ્ધ રગ છે તે ઉપર કહેવામા
 આયુ છે અમુક વખતે અમુક તત્ત્વનું શરીરમા પ્રધાનપણે બળ હોય
 છે બધી સ્થિતિમા પણ તે તત્ત્વ તે વખતે પ્રધાનપણે વહે છે જગત્મા
 જે જે તત્ત્વ જે જે વખતે પ્રબલ હોય છે તેની અસર પ્રાણવાયુને થાય
 છે અને પ્રાણનાયુ પણ તે તે વખતે તેવા રગવાળુ બને છે જેવા આચાર
 અને વિચારથી મનુષ્યના શરીરમા ચલન વલન થાય છે, તે તે પ્રમાણે
 અમુક વખતે અમુક તત્ત્વની પ્રવૃત્તિ થાય છે અને અમુક તત્ત્વ ઘટવા માટે છે,
 જગત્મા તત્ત્વોનો સમગ્ર આપણા શરીરની સાથે હોય છે અને તે જમણી
 અને ડાબી નાસિકાથી આપણે તે તત્ત્વોને પારખી શકીએ છીએ તેથી જગ-
 ત્મા, મનુષ્યોના આચાર અને વિચારોને તે તે તત્ત્વોદ્ધારા સ્વરોદય જ્ઞાનથી
 આપણે તત્ત્વો શકીએ છીએ જગત્મા થતા શુભાશુભ ફેરફારોને પણ
 સ્વરમા વહેતા તત્ત્વોથી આપણે બહુ શકીએ છીએ મહાત્માઓ સ્વર
 તત્ત્વોથી જગત્નું લવિષ્ય બહુ શકે છે શરીરમા રોગની ઉત્પત્તિ પણ
 પ્રાણની વિકૃતિથી જ થાય છે અમુક વખતે અમુક પ્રાણ પ્રવાહ વહેવા
 બેઠે છે તે ન વહેવાથી રોગો થાય છે, માટે આપણા તન અને મનને
 આરોગ્ય રાખનાર પ્રાણવાયુ છે પ્રાણવાયુને ચલાવવાની રીતિ અને તેને
 સત્તામા રાખી મરજી મુજબ ચલાવવાને માટે પ્રાણાયામની ખાસ જરૂર
 છે પ્રાણવાયુ હવાને આકર્ષી શકે છે, કોઈના પ્રાણવાયુને આકર્ષીને તે
 દ્વારા ચમત્કાર પણ કરી જતાવવામા આવે છે પ્રાણવાયુનો શરીરમા અ-
 દલો બદલો પણ પ્રાણાયામના બળથી કરી શકાય છે પ્રાણવાયુની શુદ્ધિથી
 વીર્યની વિકૃતિ પણ શકી બાય છે, પ્રાણની સ્થિતિ શરીરમા સર્વન છે
 બરડાની કરોડના ભાગમા તેનો મોટો જથ્થો રહે છે એમ પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનો
 કહે છે પ્રહરન્દ્રમા પ્રાણતત્ત્વનું મુખ્ય સ્થાન છે નાડી તનુઓનું ગુહ્ય

ધારી, હસ્તિની, જિન્હા, મુઘા, યતસ્વિની, અવધુષા, સખિની એ દશ નાડીઓ પ્રાણને વધન કરવામાં પ્રધાન બલ્યવી વામભાગમાં ઇલા છે, દક્ષિણભાગમાં પિંગલા છે, અને મુપુમ્લા મધ્યમાં રહે છે

શરીરમાં એકસો ને સિત્તેર મર્મના સ્થાનક છે, તે ઠેકાણે ઘાત થાય તો મૃત્યુ થાય. નવસે હાડની માળા છે, એકસો ને સાઠ નાડિયો છે તે નાભિથી નીકળીને ઉપ્વગામિની થઇ છે તે મસ્તકના બધની છે, તેને રસ હરણી કહે છે, તે નાડિયો મસ્તકે રસ પહોંચાડે છે એ રસહરણી નાડીઓનો બેટલો ઉપવાત થાય, તેટલી રોગની પ્રાપ્તિ બલ્યવી એ નાડીઓના ઉપવા તથા આપ નાક, કાન, અને જિન્હાની સક્રિયની હાનિ થાય છે એકસો ને સાઠ નાડિયો ને નાભિથી ઉઠે છે તે નીચે આવી પગના તળીયા મુધી બ ધાવ્યું છે તે નાડિયોનો ઉપવાત થવાથી નેનનો, જવાનો, મસ્તકનો, આધા-સીસી અને માવત્ અધપલાનો રોગ થાય છે એકસો ને સાઠ નાડિયો છે તે નાભિથી નીકળી તિરછી આવે છે, તે હાથનાં આગળા મુધી પહોંચી છે, તેઓના ઉપવાને બે પાસાની વેના થાય છે, તથા પેટની વેના થાય છે, તથા મુખની વેના થાય છે એકસો ને સાઠ નાડિયો છે તે નાભિથી નીકળી ગુહસ્થાનકમુધી પહોંચી છે, તેના ઉપવાતથી લગુનીત વડીનીતના રોગ, વાયુ અને કરમીયા વગેરે રોગો થાય છે લગુનીત તથા વડીનીતનું સ્તબ્ધ થાય છે, હૃવતિકાર તથા પાણુરોગ વગેરે રોગ થાય છે પચ્ચીશ નાડિયો ને નાભિથી નીકળી છે તે શેખરને ધરે છે તેના ઉપવાતથી શેખરરોગ થાય છે નાભિથી પચ્ચીશ નાડિયો નીકળી છે તે પિત્તને ધારે છે તેના ઉપવા તથા પિત્તનો રોગ થાય છે, નાભિથી દશ નાડિયો નીકળી છે તે વીયને ધરનારી છે ઇત્યાદિક પુરુષને સાતસે નાડિયો છે અને સ્ત્રીને છસે ને સિત્તેર નાડિયો હોય છે નપુસકને ૭૨ ને સ્ત્રી નાડિયો હોય છે તે સર્વ નાડિ યોની શુદ્ધિ પ્રાપ્તમામથી થાય છે

પ્રાણાયામની જરૂર અને તેનું ફલ

મન અને પવન બેમાંથી એકનો નાશ થતા બીજાનો નાશ થાય છે આત્માના ઉપયોગમાં સ્થિર થવાથી આસ મદ મદ આવે છે ત્યાર મનની પ્રવૃત્તિ પણ મદ પડી જાય છે પ્રાણવાયુની સ્થિરતા બેટલા અરો થાય છે તેટલા અરો મનની પણ અચળતા થાય છે મોટે પ્રાણાયામની જરૂર છે પ્રાણાયામથી હૃદિયો ઉપર લાગેના મળની શુદ્ધિ થાય છે શરીર ની કાંતિ વૃદ્ધિ પામે છે આયુષ્યની નિયમિતતા રહે છે, મનની નિર્મલતા થાય છે વિકૃત સકલ્પ રોકવામાં પ્રાણાયામ સહાયકાર થઈ પડે છે દિવસે સૂર્યનું પ્રાણવ્ય હોય છે અને રાત્રીએ ચંદ્રનું પ્રાણવ્ય હોય છે આપણા શરીરમાં બે પ્રાણવાયુ છે તેનો સળધ સૂચ ચંદ્રની ઉષ્ણતા વા શીતતાની

કરે છે, તેમ પ્રાણવાયુને યુક્તિથી દળવે દળવે વરા કરવામા ન આવે તો સાધકને કાસ શ્વાસ વગેરે રોગો થાય છે અને તેનો નાશ થાયછે માટે ગુરુમત્પૂર્વક યુક્તિથી દળવે દળવે પ્રાણાયામ કરી પ્રાણવાયુને સાધવો ભેદ્ય એ જોખાપી સાધે જોગ, પડે પિંક કે વાધે રોગ એ વાક્યને સમજી કોઈ પ્રાણાયામના અનુભવી યોગી હોય તેની પાસેથી પ્રાણાયામની વિદ્યા શિખવી ભેદ્ય એ પ્રાણાયામની ક્રિયા પુસ્તકમા વાચી એટલે પ્રાણાયામ પોતે કરવા બેસી જતુ તે યોગ્ય નથી અવગ્ય ગુરુમત્ ભેવાની જરૂર છે સરીર મા ચોરાશી ભતના વાયુઓ છે તે વિકરે છે ત્યારે ભૂતના ભેવા લાગે છે, પણ પ્રાણાયામ કરવાથી ચોરાશી ભતના વાયુઓની વિક્રિયા થતી નથી અને તે વશમા રહે છે

જેમ જે જે પદાર્થો ખાવામા આે છે તેમજ જે જે પદાર્થો પીવામા આવે છે તેની અસર મન ઉપર થાય છે અને મનની અસર આત્મા ઉપર થાય છે, તેવીજ રીતે પ્રાણાયામની અમર સરીર તથા મનઉપર થાય છે અને મનની અસર આત્મા ઉપર થાય છે પ્રાણાયામથી સરીર મન અને આત્મા ઉપર સારી અમર થાય છે ઔપધની પેઠે પ્રાણાયામ પણ મન અને આત્માની ઉચ્ચ દશામા મત કરનાર અને છે, જ્ઞાનિયોના મનને પ્રાણાયામ જ્ઞાનમાર્ગમા ઉચ્ચ અસર કરે છે

જ્યા સારી હવા હોય ત્યા પ્રાણાયામ કરનાની આવશ્યકતા છે, એમ અનુભવી યોગિયો જણાવે છે

પ્રાણાયામનુ લ્પ્થળ

પ્રાણાયામો ગતિચ્છેદ ધ્વાસપ્રધ્વાસયોર્મત

રેવક પૂરકઞ્ચૈત્ત કુમકઞ્ચેતિ સ ત્રિધા-૧ ઉચ્યત્ર (૧)

ધ્વાસપ્રધ્વાસયોર્મતિચ્છેદ પ્રાણાયામ (૫૮૪૧)

શ્વાસ અને પ્રશ્વાસની પ્રતિનો વિચ્છેદ કરવો, નિરોધ કરવો, તેની ગતિને રોકવી, તેને પ્રાણાયામ કહે છે બહારનો વાયુ નસકોરાવાટે અદર નય છે તેને શ્વાસ કહે છે અને અંદરની અશુદ્ધ હવા નસકોરાવાટે બહાર નીકળે છે તેને પ્રશ્વાસ કહે છે જે શ્વાસ ભેવામા આવે છે તે ફેફસામા આક્યો ભય છે અને ત્યાંથી પુન બહાર આવે છે છાતી અને પેટની વચ્ચે પડે હોય છે તે શ્વાસ ભેવાના સમયમા સક્રોચાઈને નીચે ઉતરે છે મુવાન તદુરસ્ત મનુષ્ય એક મિનિટમા ચઉદવી ૧૮ વખત શ્વાસ લઈ શકે છે બાળપણમા આ સખ્યા વધારે હોય છે તેમજ માદા માણસને પણ વધારે હોય છે

શ્વાસ વખતે બહારનો વાયુ, નાકમા થઈને ગળાના પાછલા ભાગ માંથી કંઠમા થઈ ફેફસામા ભય છે કંઠમા જે શ્વાસ નળી છે તેની લખાઈ

કઠના મધ્યભાગમાં રહેલું છે તેને વિશુદ્ધિ ચક્ર કહે છે. ૮મ્ભાગમાં જે નાડી તત્ત્વોનું ગુણુ આવેલું છે તેને અનાહતચક્ર કહે છે, ૯/૧૨ના ભાગમાં જે નાડી તત્ત્વોનું ગુણુ આવેલું છે તેને મણિપૂરકચક્ર કહે છે. આતર ડાના ભાગમાં જે તત્ત્વોનું ગુણુ આવેલું છે તેને સ્વાધિષ્ઠાનચક્ર કહે છે, ગુદા સ્થાનમાં જે તત્ત્વો ગાળાપે ફેલાયલા છે તેને મૂલાધારચક્ર કહે છે, મગજમાંના તત્ત્વોનાં જાગીને જે સૂમનસ ચક્ર કહે છે તેને સહજાર ચક્ર કહે છે. આ ૫૨ ચક્રમાં પ્રાણવાયુ રહેલો છે, તેમાં મન ના સ્થાન કરવાથી ૫૨ચક્રનું સેવન થાય છે.

આસોચ્છાસની સાથે પ્રાણવાયુનો સંગ્રહ ગણવામાં આવે છે તેનું કળ—
એજ છે કે પ્રાણવાયુને પોતાના કળનામાં રાખવાની ટેવ પાડવી.

મનુષ્ય શરીરમાં પ્રાણનું અતિશય દરિયસ્વરૂપ હોય તો તે ફેફસાની દિશ્વચાલન છે તેને બંધ થાય તો ઔદારિક શરીર છૂટી જાય છે. પ્રાણવાયુમાં કરતી વખતે જ્યારે પ્રાણને અદર ખેંચવામાં આવે છે ત્યારે જાણના પ્રાણવાયુથી અદરના શરીરના તત્ત્વો પોષાય છે અને તેથી ક્ષયરોગ વગેરે ઘણા રોગોનો મૂળભાગી નાશ થાય છે. છાતીના દર્દો વેગથી નાશ પામે છે. મગજના તત્ત્વોપર પ્રાણવાયુની અસર થતા તે ઉત્તેજિત થાય છે. બહારથી પ્રાણવાયુને અદરમાં ખેંચવામાં આવે છે ત્યારે તે સર્વ નાડીઓમાં પ્રસરી જાય છે અને તેથી શરીરમાંના રક્તની શુદ્ધિ થાય છે. નજ માંસ સુધી નજીક ચાર વખત ઓછી ઓછી પ્રાણવાયુ કરવાથી શરીરનું કેટલાક અંગે જાણવા થાય છે. પૂરક કરતી વખતે બહારનો વાયુ માન લેવામાં આવતો નથી પણ તેની સાથે બીજા પણ પ્રાણતત્ત્વ, પોષકતત્ત્વો લેવામાં આવે છે અને ફેરક કરતી વખતે શરીરમાંના તમામ જાગના મધીન પુદ્ગલ પરમાણુસ્કંધોને બહાર કાઢી નાખવામાં આવે છે. આથી શરીરપર સત્તા ચલાવી શકાય છે અને તમામ વ્યાધિ દુષ્ટોનો નાશ કરી વિજય મેળવી શકાય છે. પ્રાણવાયુમાંથી પ્રાણવાયુને એટલે બધો વશ કરવામાં આવે છે કે શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરિ જેમ આકાશમાં એકવીસમી પાટ ઉપર અધર રહી વ્યાખ્યાન વાચતા હતા તેમ આકાશમાં અધર પલ્ રહી શકાય છે. મેસમે રિજમ વગેરે પ્રયોગો પણ પ્રાણવાયુની સિદ્ધિથી સાધ્ય થાય છે. એમ અનુભવિયોના સંગ્રહથી સમજાય છે.

પ્રાણવાયુને યુક્તિથી સાધવો

પ્રાણવાયુનો નિરોધ હળવે હળવે કરવો જોઈએ. વનમાં રહેનારા હાથી, સિંહ વગેરે ધૂર પશુઓને ધીમે ધીમે યુક્તિથી પકડવામાં આવે છે તો તે વશ થાય છે. પણ ત્વરાથી યુક્તિવિના પકડવામાં આવે છે તો પકડનારનો નાશ

વીર્યનુ વિસર્જન એ તેનું કર્મ છે અપાનવાયુ સાધવાનો મન પૈ છે તેની સિદ્ધિથી અપાનવાયુ વશ થાય છે ગુદામા અપાનવાયુ છે, મૂલા-ધારચક્રનું સ્થાન ગુદા છે એને ચાર પાખડીઓ છે અને લાલ રંગ છે ચાર પાખડીઓમા વ, જ, ષ, સ, એ ચાર અક્ષરનો જાપ કરવો તેના સાધ્યથી દેવતા દર્શન આપે છે અપાન વાયુનો રંગ કાળો છે

૩ સમાન-નાભિમધ્યમા રહે છે બાધેવા પીધેવા રસોને સારી રીતે ચ લાવી શરીરને પ્રુષ્ટ કરી બધા રસોને તે તે નાડીઓમા વહેંચી દેછે, આ વાયુનો મન વૈ છે એ ચક્રની દશ પાખડીઓમા જ થી તે જ મુધી અક્ષર સ્થાપન કરી તેનો જાપ કરવાથી દેવતાઓ દર્શન આપે છે સમાન વાયુનો વર્ણુ ધોળો છે

૪ ઉદાન-શરીર નમાવતું, શરીરને ઉચ્ચ કરવું ઇલાહિ તેના મુખ્ય કૃત્યો છે પરા, પરચિતિ અને મધ્યમા એ ત્રણ રૂપે આન્તર રહેલી જે વાણી તેને બહાર વેખરીરૂપે સ્પષ્ટ કરનાર એવો આ વાયુ કઠં દે શમા મુખ્યત્વે રહે છે ઉદાનવાયુનો મન રો છે કઠમા વિશુદ્ધ ચક્ર છે તેમા સોળ પાખડીનું પદ્મ છે અને તે બધી તે જ મુધીના અક્ષર-સચુક્ત છે તેની સિદ્ધિથી વિદ્યાની વૃદ્ધિ થાય છે આ વાયુનો રંગ લાલ છે

૫ ધ્યાન-પ્રાણ અપાનને ધારણ કરવામા મહત્ત કરનાર તે બેનો કુલક કરવો વગેરે કૃત્ય આ વાયુથી થાય છે, આખા શરીરમા બાપીને રહે છે આખા શરીરમા લોહી વગેરેનો સચાર કરાવનાર તથા સ્પર્શેન્દ્રિયનો સહાયીભૂત આ વાયુ છે ધ્યાનનો ભૌ મન છે તેથી તે વાયુની સિદ્ધિ થાય છે ધ્યાનનો રંગ પચરંગી છે પિંગ ઉપર સ્વાધિધાન ચક્ર છે, અને તેની છ પાખડીમા જ મ મ ય ર જ એ છ અક્ષરનું ધ્યાન ધરવું-આજ્ઞાચક્રનો શ્રેત વર્ણુ છે, તેનું સ્થાન બ્રહ્મડી છે, તેનો મન દ છે, તેનાથી દેવતાની સિદ્ધિ થાય છે બ્રહ્મર નમા સહસ્રદલ ચક્ર છે, તેને કોઈ બ્રહ્મર ધ્ર ચક્ર કહે છે, એમા વર્ણુ માત્ર સમાય છે

માગ નામનો વાયુ ત્વચામા રહેછે કૃર્મ લોહીમા રહે છે દુકર, મામમા રહેછે દેવદત્ત ચરણીમા રહેછે અને ઘનજય હાડકામા રહેછે અને તેઓના મુખ્ય કમા, અનુક્રમે ઝોડકાર ખાવો, આખો મટકાવવી, છીંક ખાવી, આળસ ખાવી અને સોજ ચડવા વગેરે છે

દરરોજ પ્રાણાયામનો અભ્યાસ

પ્રથમ નાડિયોની શુદ્ધિ કરવા માટે મવશોષક પ્રાણાયામ કરવાની જરૂર છે, અને તે માટે પ્રાણાયામનો અભ્યાસ દરરોજ કરવો જોઈએ

ચાર ધ્યિની હોય છે અને તે કરોડની ગરદનના પાંચમા મણકાથી પીઠના ધીન્ન મણકા મુધી જઈ તેના બે વિભાગ થાય છે તે દરેક ભાગ એક એક ફેફસામાં જાય છે આ દરેક મોટા ભાગના વિભાગો થઈ ફેફસામાં ચારે બાજુએ ફેલાય છે, તેના પછી અનેક ભાગવિભાગ થતા તેઓ ઘણા સૂક્ષ્મ થાય છે અને તેઓના છોડાના વિભાગોની બાજુએ તેમજ છોડાઓ ઉપર કરોડે સૂક્ષ્મ પરપોટીઓ હોય છે જે પારદરોઝ હોઈ ફેફસાની ઉપર તથા અદર રહેલી છે, તેનો મહાન્ ઉપયોગ થાય છે જે પરપોટીઓ ઉપર લોહિની કેશવાહિનીઓની જળ પથરાયેલી છે અને તેમાં શરીરનું બગડેલું લોહી ફેરે છે ત્યાંસ લીધા પછી બહારની હવા આ પર પોટીઓમાં ભરાઈ રહે છે તે હવા બગડેલા લોહીમાંથી મળી જઈ અશુદ્ધ લોહીને શુદ્ધ કરે છે આ રીતે શ્વાસ અને પ્રશ્વાસથી શરીરમાં અનેક ફેર ફાર થાય છે અમ નળીની મારફતે જે હવા આપણે ગળીએ છીએ તે હોજરી અને આતરડામાંથી પસાર થાય છે અને મળદ્વારવાટે નીકળી જાય છે જ્યારે હોજરી અને આતરડામાં ખોરાક હોતો નથી ત્યારે થોડી થણી હવા ભરેલી રહે છે તે મુખથી આવતા ઝોડકાર અથવા મળદ્વારથી વાયુ છૂટે છે તે દ્વારા બહાર નીકળી જાય છે

શરીરમાં પાંચ પ્રકારના વાયુ મુખ્યત્વે રહે છે તે નીચે મુજબ

શ્લોક

હૃદિપ્રાણોગુદેજ્વાનઃ સમાનો નામિમણ્ડલે

ઉદાન* કણ્ઠદેશે સ્યાત્, વ્યાન* સર્વશરીરગ ॥ ૧ ॥

હૃદયમાં પ્રાણવાયુ રહે છે, ગુદામાં અપાનવાયુ રહે છે, નાભિમણ્ડલમાં સમાનવાયુ રહે છે કંઠદેશમાં ઉદાનવાયુ રહે છે અને સર્વ શરીરને વ્યાપીને વ્યાન વાયુ રહે છે

૧ પ્રાણ—શ્વાસદ્વારા બહારનો પ્રાણવાયુ હૃદયમાં રહેનાર, સર્વ પ્રકારની લોહીની વેદા કરાવનાર, શરીરને લુપ્તા આપનાર તે પ્રાણ—આ વાયુ મુખ નસકોરા, ઝૂગી અને હૃદયમાં વહે છે શબ્દનો ઉચ્ચાર નિ શ્વાસ ઉદ્વાસ, અને આસીના કારણરૂપ છે હૃદયમાં પ્રાણવાયુ મન ચૈત્તુ ધ્યાન ધરવુ હ ચતુ અનાહત ચક્ર છે તે બાર પાખડીનું કમળ છે બાર અક્ષરથી યુક્ત છે કથી તે ઝસુડી વર્ણોનું ત્યાં સ્થાપન કરી ધ્યાન ધરવાથી તેની સિદ્ધિ થાય છે તેનો રગ લાલ છે આ ચક્ર સાધવાથી દેવતાઓનાં દર્શન થાય છે પ્રાણવાયુનો લીનો રગ છે

૨ અપાન—ગુદા પિંત્ર કટિ, જઘા ઉદર બે વૃષભ, સાયળ, અને ઢીંચણમાં રહેલો જે વાયુ છે તે અપાન બાલુવો—મળમૂતને બહિર કાઢવું તથા

૩ સીત્કારીકુમક-બંને ઓઠમાં જીભને અર્ધગોળાકાર રાખીને તેવાટે બહારના વાયુને સીત્કારપૂર્વક ખેંચીને પછી મુખ બંધ કરવું, પછી યથાશક્તિ હુલક કરીને બે નાસિકાથી વાયુનું રેચન કરવું તેને સીત્કારી હુલક કહે છે. આથી કામદેવ સરખો રૂપાળો, યોગી થાય છે. બૂખ, અને તૃપ્તિ પીડા શમે છે, નિદ્રા અને આળસનો નાશ થાય છે, શરીર બળવાન તથા નિરોગી બને છે. સૂચના કે બહારનો વાયુ જીભવડે પૂરતી વખતે સીમી એવો તબક્કો સહેલથી થવો જોઈએ.

૪ શીતલીકુમક-કાગડાની ચામચી પેઠે મુખથી ત્રિબંધને જરા બહાર કાઢી બહારના વાયુને અંદર ખેંચી લેઈ તેનો નખથી તે શિખામુઠી હુલક કરવો, પશ્ચાત્ શાતપણે અને નાસિકાથી તેનું રેચન કરવું તેને શીતલીકુલક કહે છે. ગુર્મ, પ્લીહા, તાવ, પિત્તવિકારો અને કોઈપણ પ્રકારના નિપવિકારોનો ઉપદ્રવ-આ હુલક સિદ્ધ કર્યા પછી થતો નથી.

૫ મલ્લિકાકુમક-પદ્માસન વા વીરાસન વાળી, કંઠ અને પેટ સીધા રાખી તેમજ મુખ બંધ રાખી જેવી રીતે હુહાર પોતાની ધમલુ ચલાવે છે, તેવી રીતે શરીરમાં રહેલા વાયુને પુનઃ પુનઃ ચલાવમાન કરવો, તે એવી રીતથી કે કંઠ, ઉદર અને કપાલપર્યંત, ડાબા નસકોરાથી વાયુ ભરીને જમણી નાસિકાથી તુર્ત રેચક કરીને ફરી તુર્ત ડાબી નાસિકાથી પૂરક કરવો અને જમણી નાસિકાથી રેચક કરવો, એમ વારંવાર રેચકપૂરક કરવો. શાક લાગે ત્યારે જમણી નાસિકાથી હુલક કરી પછી યથાશક્તિ હુલક કરી ડાબી નાસિકાથી વાયુનું રેચન કરવું, તેને મલ્લિકાકુલક કહે છે. સર્વ હુલકોમાં આ હુલક ઉત્તમ છે, માટે તે કરવો જોઈએ એમ ખાસ યોગિયો બલામલુ કહે છે. તેના અભ્યાસથી નિદ્રોપનો નાશ થાય છે, શુષ્કતાનું ભેદન કરવામાં આ હુલક મારી મદત કરે છે.

૬ બ્રામરીકુમક-ડાબી નાસિકાથી બ્રમરગુબરવની પેઠે ધ્વનિ થાય તેમ વાયુને ખેંચવો. પશ્ચાત્ શક્તિપ્રમાણે હુલક કરવો, બ્રમરગુબરવની પેઠે જમણી નાસિકાથી રેચક કરવો તેને બ્રામરીકુલક કહે છે. આ હુલકની સિદ્ધિથી ચિત્ત સ્થિર થાય છે, અતઃ કરણમાં આનંદ છવાય છે.

૭ મૂર્છાકુમક-જમણી નાસિકાથી પૂરક કરી તેજ વખતે છેલ્લે જાન ધરબધને કંઠમાં મજબુતપણે સ્થાપી પછી યથાશક્તિ હુલક કરી પછી પ્રાણવાયુનો બંને નસકોરાથી હળવે હળવે રેચક કરવો, તેને મૂર્છાકુલક કહે છે.

નિત્ય અભ્યાસ કરવાથી અનુભવ થતો જાય છે અને મન રાકાવરનું થાય છે ત્વિસમા બે વખત, સવાર અને સપ્થ્યાએ પ્રાણાયામ કરવાનો મહાવરો પાડવો જોઈએ મૂર્ચના ઉદય અને અસ્ત સમયે સ્થિર્મા સર્વત્ર પ્રાય શાતતા હોય છે એ શાતતાની અસર આપણા શરીર ઉપર થાય છે રોજ પ્રાણાયામ કર્યાવિના જોજન કરવું નહિ એવો દૃઢ સકલ્પ કરવો જોઈએ

પ્રાણાયામ માટે એક જુદા સ્વતંત્ર હવાવાળા અને ધાગવાળા સુદર સ્થાનની જરૂર ॥ પ્રાણાયામ જ્યાં કરવામાં આવતાં હોય ત્યાં સામાનિક ચર્ચા વગેરે કાર્યોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ સ્થાન પવિત્ર રાખવાની જરૂર છે શરીર સ્વચ્છ રાખવું તેમ તે વખતે મનમાંથી પાપના વિચારો કાઢી નાંખવા, પવિત્ર વિચારોથી સ્થાનને પવિત્ર કરવું કે જેથી ત્યાં હુષ્ટ વિચારો રહે નહિ ત્યાં જઈ પદાસન વા સિદ્ધાસન વગેરે આસન વાળી બેસવું છાતી, ફેફસાં પેટ વગેરે ભાગો નાસિકાથી ખેંચી લીધેથી હવાથી પૂરવાં તેને પૂરક કહે છે પૂરેલા પ્રાણવાયુને બહાર કાઢવો તેને રેષક કહે છે બહારથી લીધેલા પ્રાણવાયુને નાક તથા મુખ બંધ રાખી તથા મૂઠ, જલધર અને ઉડીયાન એ ત્રણ બંધ કરી ફેફસામાં અને ઉદરમાં ગોંધી રાખવો તેને કુલક કહે છે કુલકના અનેક ભેદ છે તેમાંથી કેટલાકનાં નામ જણાવે ॥

૧ સૂર્યભેદનકુમક-નાકનાં બે નસકોરા છે બેમાંથી પ્રાણવાયુ વહે છે જમણીમાંથી સૂર્ય પ્રાણવાયુ વહે છે અને ડાબીમાંથી ચંદ્ર પ્રાણવાયુ વહે છે બહારના વાયુને જમણી નાસિકાથી ખેંચી આપ્યા શરીરમાં બળ કરી પૂરવો, પછી ડાબી નાસિકાવાટે બહાર ધીરે ધીરે કાઢવો તેને સૂર્યભેદન કુલક કહે છે આ પ્રાણાયામ વારંવાર કરવા યોગ્ય છે એથી મસ્તકની શક્તિ થાય છે, મસ્તકના રોગ તથા કૃમિયો મટે છે, તેથી ચોરાશી જાતના વાયુઓ શમે છે આ કુલકનું અનુષ્ઠાન સ્વસ્થિકે વા વજાસનથી કરવું

૨ ઉજ્જાવીકુમક-સિદ્ધાસન કરી, મુખ બંધ કરી, સાધારણ શબ્દો બોલતી વખતે જેવી રીતે કંઠથી હૃદય સુધી જાય ॥ તેવી રીતે અને તે પ્રમાણની ગતિથી જલે નસકોરાથી વાયુને ખેંચી પછી યથાશક્તિ કુલક કરી ધમધી વાયુનો રેચ કરવાથી ઉજ્જ્વળથી કુલક થાય છે આ પ્રાણાયામ ભેઠા ઉઠતા કરવા યોગ્ય છે અને તેથી કફના તથા વાયુના ત્રિકારો શમે છે અને જઠર તથા જલધર સળધી તમામ રોગો નાશ પામે છે, ઉધરજ સળેખમ, અને હૃદયના રોગ ટળે છે અને ધાતુવિકારનો નાશ થાય છે

કરી ઉદર દ્રેકસામા હુબક કરી ૪૮મણી નાસિકાથી રેચક કરવો ૪-૧૬-૮ એમ વધતા વધતા ૨૦-૮૦-૪૦ તેમ જ ૫૦-૧૦૦-૧૦૦ સુધી વધતું પૂરક હુબક અને રેચકમા ઝંકારનું ચિંતવન કરવું દરરોજ ચાર વખત પ્રાણ યામ કરવા એકી વખતે એંશી પ્રાણાયામ કરવા, આમ દરરોજ ત્રણ ચાર માસ સુધી પ્રાણાયામ કરવાથી નાડીઓની શુદ્ધિ થાય છે

૧ ઉદરમાથી ઘણા પ્રયત્નપૂર્વક વાયુને નાસિકામાથી બહાર કાઢવો તેને રેચકપ્રાણાયામ કહે છે

૨ બહારથી નાસિકાદ્વારા વાયુને ખેંચીને ગુદાદ્વારપર્યંત પૂરવો, નાભિકમ લમા સ્થિર કરવો, તેને હુબક કહે છે

૩-૪ એક સ્થાનથી સ્થાનાતરમા વાયુને લેઈ જવો, તેને પ્રત્યાહાર કહે છે અને તાળવું નાસિકા તથા મુખદ્વારથી વાયુનો નિરોધ કરવો તેને શાન્ત કહે છે શાન્ત અને હુબકમા એટલોજ પ્રેર છે કે હુબકમા, નાભિકમ ળમા વાયુને રોકવામા આવે છે અને શાન્તમા તેવો નિયમ નથી પણ નીકળવાના સ્થાનોથી વાયુને રોકવો તેવો સામાન્ય નિયમ છે

૫-૬ બહારના વાયુનું પાન કરી ઉચે ખેંચી હૃદયાદિકમા ધારવો તેને ઉત્તર પ્રાણાયામ કહે છે અને તેથી અવળી રીતે નાભિ આદિ નીચા પ્રદેશમા વાયુને ધારી રાખવો તેને અધરપ્રાણાયામ કહે છે

૭ નાસિકાદ્વારા વાયુને ખેંચી અંતર પૂરવો તેને વૃક્કપ્રાણાયામ કહે છે રેચકપ્રાણાયામથી ઉદરની બાપિ અને કફનો નાશ થાય છે પૂરક પ્રાણાયામના યોગે ગળીરની પુષ્ટિ થાય છે, તથા અનેક ગેઓની શાંતિ થાય છે

હુબકપ્રાણાયામ કરવાથી હૃદયકમલ નિકસ્વર થાય છે, અંતરની ગાંઠ ભેદાય છે, શરીરમા બળની વૃદ્ધિ થાય છે, ચિત્તની સ્થિરતા થાય છે, હૃદયના રોગો શમે છે પ્રત્યાહાર પ્રાણાયામથી સંતિપાતની શાંતિ થાય છે ઉત્તર અને અધરપ્રાણાયામની સેવાથી હુબકની સ્થિરતા થાય છે

છડા અને પિંગલાના પ્રાણવાયુમા પિંગલાનો પ્રાણવાયુ પ્રબલ છે અને છડાનો પ્રાણવાયુ નિર્બલ છે છડા નાડીનો પ્રાણવાયુ પ્રવાહ, મગજ અને કરોડ રજઝુડપી વિદ્યુત્ ઉત્પન્ન કરનાર યનસ્થાનની ડાળી તરફથી જાય છે અને પિંગલાનો પ્રાણવાયુ તેની જમણી તરફથી જાય છે, તે બન્ને પ્રવાહો અક્ષયનિયમા એકમા મળે છે બ્યારે કેવન હુબક કરવામા આવે છે ત્યારે અક્ષયનિયમાની ઉપ્સુતા વધવા માટે છે અને તેના ધક્કા આધારચક્રમા રહેલી કુડલીની શક્તિ ઉપર પડે છે, તેથી કુડલીની નાગી સર્પાંકારે હોય છે તોપણ સિદ્ધિ થઈ જાય છે અને પ્રાણ સિદ્ધોજ સુપુમ્ણાદ્વારમા પેસી પ્રત્યેક ચક્રોને ભેદતો ભેદતો અક્ષર-અસુધી જાય છે, ત્યારે મનોવૃત્તિ સાત થવાથી અનેક બળની

કેટલાક મહાત્માઓ ઉપર પ્રભાલે પૂરક કરી જાડધર બધ કયા પછી બન્ને હાથના બન્ને અંગુઠાથી જો કાન અને બન્ને હાથની બીજી આંગળીઓથી નાક અને બાકીની આંગળીઓથી મુખ બધ કરી યથાશક્તિ હુમક કરે છે પદ્ધતિ જમણી નાસિકાથી વાયુનું રચન કરે છે અને કોઈ પશુમુખીમુદ્રા કહે છે

૮ શાવિર્નાકુમ્ભ—પ્રાસન વાળી અને છાતીને બહાર ઠાળી માથા ભાકી બન્ને હાથ લાંબા કરી બન્ને હાથના અંગુઠાના આકડા એક બી જાને મંગળુન લીટી બહારના વાયુને ખેંચી પેટ પૂર્ણ બરાબ એવી રીતે બરવો આ હુમક સાધવાથી અગાધ જાડમા મુખે તરી શકાય છે જેમકે શ્વાનિનીહુમકથી બે નજ માણુમોને જાડમા તરતા દેખ્યા છે

મલશોષક પ્રાણાયામ—ઈડાવી (ડાબી નાસિકાથી) પૂરક કરી પ્રાણવાયુને ઉઠરા પૂરવો, નિયમિત સમયમુધી હુમક કરી તે વાયુને પિંગલાવી હળવે હળવે બહાર કાઢવો પિંગલાથી પૂરીને હુમક કરી ઈડાથી વાયુને બહાર કાઢવો આ પ્રભાલે વારવાર પ્રતિદિન નજુ માસ પર્યંત અભ્યાસ કરવાથી મજબૂત શુદ્ધિ થાય છે સૂચના કે મં. મં. વાયુનું રચન કરવું બહુ ઉતાવળથી શ્વાસ મૂકવાથી બળ ક્ષય પામે છે જે નાસિકાથી પૂરક કર્યો હોય તે નાસિકાથી રેચક કરવો નહિ જે નાસિકાથી રેચક કર્યો હોય તે નાસિકાથી પૂરક કરી શકાય

બાહ્યવૃત્તિ પ્રાણાયામને રેચક કહે છે આક્ય તરવૃત્તિ પ્રાણાયામને પૂરક કહે છે અને આક્યતરસ્થિરવૃત્તિ પ્રાણાયામને હુમક કહે છે

કેવલર્ણુમકપ્રાણાયામ—શરીરમા રહેલો વાયુ આકાશની પેઠે સ્થિર રહે, મુખ અને નાસિકાનાં બે નમકોરા ખુલા હોય તો પશુ શ્વાસ અને પ્રશ્વાસની ગતિ બિઘ્નકૃત્વ હોય નહિ, તેને કેવલહુમકપ્રાણાયામ કહે છે આ પ્રાણાયામ સાધ્ય થતા મુધી સહિતકુમ્ભનો અભ્યાસ રાખવો

સહિતકુમ્ભકપ્રાણાયામ—બહારથી ખેંચી લીધેના વાયુને નાક તથા મુખ બધ રાખી ફેફસા તથા પેટમા ગોંધી રાખવો અને એજ પ્રભાલે શ્વાસથી પવન ખેંચી ઘૂંટ પ્રશ્વાસદ્વારા રેચક કરવો પુન પુન મુખને બધ કરી વાયુને બહારજ મૂકી રાખવો એ બે પ્રકારસહિતને સહિતકુમ્ભકપ્રાણાયામ કહે છે તેમાંના પ્રથમ પ્રકારને પૂરકસહિતકુમ્ભક કહે છે, અને બીજા પ્રકારને રેચકસહિતકુમ્ભક કહે છે

નિત્યપ્રાણાયામ—પૂરકથી હુમક યોગબો કરવો અને પૂરકથી રેચક બ મળો કરવો સમજો કે ચાર ગણતાં મુધી પૂરક કર્યો હોય તો હુમક સોળ મુધી કરવો અને રેચક આઠ મુધી કરવો ડાબી નાસિકાથી વાયુનો પૂરક

અને તેને દૂર કરવા, આખને કોઈ પણ ભતની ગરમી ન લાગે તેની સાવ
 રેતી રાખવી નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર કેવલકુભક પ્રાણાયામપૂર્વક અભ્યાસ
 કરવો. ૧૧૧૩૫૬ વિના પણ જ્યારે એક કલાક પર્યંત નાસિકાના અગ્રભાગ
 ઉપર ત્રાટકે રહે ત્યારે ત્રિપુટીમા નાટક કરવો ત્યાં એક કલાક નાટક રહે
 ત્યારે આખોતી નસોમા જે પ્રાણ વાયુ છે તેની શુદ્ધિ થાય છે અને
 ત્રિપુટીમા નાટક કરતા ચમુની નસોની નબળાઈ નાશ પામે છે ચમુની
 મસ્તિષ્ક વધે છે અને ચમુના રોગ નાશ પામે છે ત્રિપુટીમા કેવલકુભક પ્રા
 ણાયામ કરવાથી મનની જાત દૂર થાય છે અને વિકલપસકલપ ક્ષય પામે
 છે ત્રિપુટીમા એક કલાક પર્યંત કેવલકુભકપ્રાણાયામપૂર્વક ત્રાટકે થવાથી
 કષ્ટદેવોના દર્શન થાય છે તેમજ તન્દ્રાવસ્થામા પણ ઇદ્રદેવના અને યોગિયોના
 દર્શન થાય છે

પ્રાણાયામથી રોગને હરવા જોઈએ

હારીરના કોઈ પણ રોગમા પાચ વાયુમાનો કોઈ પણ વાયુ વર્તે છે જે
 સ્થાનમા રોગ થયો તે રોગનો વિનાશ કરવા પ્રથમ પૂરક કરી તે સ્થાનમા
 ક્ષય રાખી ત્યાં કુભક કરવો, અને મનમા એવો દંઢ સકલ્પ કરવો કે અમુક
 રોગનો નાશ થાશે આમ દંઢ સકલ્પપૂર્વક વારંવાર પૂરક, કુભક અને રેચક
 તે ક્રિયાઓ કરવાથી ત્યાં થએલો રોગ અમુક વખતમા દૂર થઈ જાય છે અ
 થવા પાચ પ્રકારના વાયુમાના સ્થાનમાથી અમુક વાયુ જ્યાં રહેતો હોય ત્યાં
 તે વાયુનો બીજામન પૂરક, કુભકપૂર્વક ગણવો પણ સચના કે પ્રથમ રોગનો
 નાશ કરવા સકલ્પ કરી પછી આ પ્રમાણે વાયુ બીજામન ગણવો આમ
 કરવાથી રોગનો અમુક વખતમા નાશ થાય છે પાચ પ્રકારના વાયુ વશ
 કરવા માટે પાચ પ્રકારના વાયુની ધારણા કરવી જોઈએ

ધારણાનું સ્વરૂપ.

શિદ્ધાસને વા પદ્માસને જેમી હળવે હળવે વાયુને બહાર કાઢી
 નાસિકાના ડાંગા છિદ્રથી પ્રાણવાયુને અંતર ખેંચી પાદના અગ્રુષ્ઠ મુધી પહોંચે
 ત્યાંમુધી પૂરવો પશ્ચાત્ આઘર્મા પગના અગ્રુષ્ઠપર મનને રોકવું જ્યાં મન
 ત્યાં વાયુ એ ન્યાયથી અગ્રુષ્ઠપર મન રોકાતા વાયુ પણ ત્યાં રોકાય છે
 પશ્ચાત્ અનુક્રમે પગનાં તળીયાં ઉપર મનને રોકવું, પશ્ચાત્ પાનીમા મન
 નને રોકવું, પશ્ચાત્ ગુદકર્મા મનને સ્થાપવું, પશ્ચાત્ જઘામા મનને રૂંધવું,
 પશ્ચાત્ બનુર્મા મનને રૂંધવું, પશ્ચાત્ સાયળર્મા મનને રોકવું, પશ્ચાત્ ગુદામા
 મનને ધારી રાખવું પશ્ચાત્ વિગર્મા મનને ધારી રાખવું, પશ્ચાત્ નાભિર્મા
 મનને રૂંધવું, પશ્ચાત્ ઉદરમા મનને સ્થાપવું, પશ્ચાત્ દ્વયમા મનનું સ્થાપન
 કરવું પશ્ચાત્ કર્મા મનનું સ્થાપન કરવું, પશ્ચાત્ ત્રિબંધાપર મનને રોકી
 રાખવું, પશ્ચાત્ તાડુર્મા મનને સ્થાપન કરવું, પશ્ચાત્ નાસિકાના અગ્રભાગપર

ચાર પ્રકારનાં મંડલો.

પાર્થિવ, વા૩ણ, વાયવ્ય અને આગ્નેય, આ ચાર મંડલો નાસિકાના નસકોરાંમા કહ્યા છે

૧ પૃથિવીના બીજથી પરિપૂર્ણ, વજ્રના લાછનથી સુક્ત, ચાર ખુણાવાળું અને તપાવેલા સુવર્ણસમાન પાર્થિવ મંડલ છે પાર્થિવ બીજ અ અશ્વર છે કેટલાક યોગિયો તેને પાર્થિવ બીજ કહે છે શ્રીહિમચદ્રાચાર્યજીએ કહ્યું પાર્થિવ બીજ માન્ય છે

૨ અશ્વનીના ચદ્રમમાન આકારવાળું, વા૩ણઅશ્વર ઘ કારથી લાંબીત ચદ્રસમ થેત, અમૃત ઝરવાથી વ્યાપ્ત થએલું એવું વા૩ણ મંડલ છે

૩ તૈલાદિકથી ભિન્નિત કરેલા અજન સમાન ગાઢ શ્યામકાંતિવાળું ગોલાકારવાળું, બિંદુનાં ચિન્હોથી વ્યાપ્ત, દુલ્ભ પવન બીજ ચકારથી આ અધારિત ચચળ વાયુમંડલ બાણુડું

૪ ઉંચી જ્વાલાથી વ્યાપ્ત, ભયકર, ત્રણ ખુણાવાળું, સ્વસ્તિક લાછનવાળું, અગ્નિના ઠલિયાસમાન પીતલવર્ણ, અને અગ્નિબીજ રેખા સહિત આગ્નેય મંડલ બાણુડું

અત્યંતાભ્યાસના અનુભવથી યોગી આ ચાર મંડલને બાણુ શકે છે આ ચારે મંડલમાં વહેતો વાયુ અનુક્રમે ચાર પ્રકારનો બાણુવો પુરંદર વાયુનો વર્ણ પીવો છે, સ્પર્શ કંઈક શીત અને ઉષ્ણતાયુક્ત છે અને તે નાસિકાના વિવરને પુરી, શને શને અષ્ટાંગુલ પ્રમાણે બહાર વહન થાય છે

શ્વેતવણુવાળા શીતસ્પર્શયુક્ત અને નીચી દિશાએ ચાર આશુવપ્રમાણે ઉતાવળથી વહન થતા વાયુને વ૩ણવાયુ કહે છે પવન સસક વાયુ કંઈક કંઈક ઉષ્ણ અને કંઈક ઠંડો છે તેનો વણ કાળો છે અને અદર્શિત છે આશુલ પ્રમાણે તિમ્બો વહે છે

જાવસૂર્ય સદૃશ રક્તવર્ણ અતિ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અને વટોળીયાની પેઠે ઉર્ધ્વ ચાર અશુભ વહે તે દહનસજ્જક વાયુ બાણુવો

વાયુ વહેતી વખતે કાર્યો

પુરંદર વાયુ વહેતા સ્તબનાદિ કાર્ય કરવા, સારા કાર્ય વ૩ણ વાયુમા કરવા, મલિન અને ચચળ કાર્યો પવન વાયુમા કરાય છે અને વશીકરણાદિ કાર્યો વહિ સસક વાયુ ચાવતી વખતે કરાય છે

વહેતા વાયુમા પ્રશ્ન ફલ

પુરંદર વાયુ વહેતી વખતે સ્થિર કાવના પ્રશ્નોથી મનોવાહિત ફળ થાય છે, તેમજ તે વખતે આરામ, હાથી, અને રાજ્ય વગેરે જાળતોના કાર્યો

મનને રોકી રાખવું પશ્ચાત્ જો નેત્રમા મનને ધારવું, પશ્ચાત્ શ્રદ્ધામાં મનને ધારી રાખવું, પશ્ચાત્ કપાલમા મનને ધારી રાખવું, પશ્ચાત્ મસ્તકમા મનને ગોંડી રાખવું, અનુક્રમે એક સ્થાન પછી એક, એમ આગળ વધતા વધતા ઠેઠ મનની સાથે અક્ષરરૂપે પ્રાણવાયુને લેઈ જવો, પશ્ચાત્ અક્ષરરૂપથી ક્રમે ક્રમે તે તે સ્થાનોમા મનને રોકી રાખી ઠેઠ પગના અગ્રુધ સુધી આવવું, પશ્ચાન્ ત્યાંથી મનને નાભિકમલમા લેઈ જઈ વાયુનો રેચક કરવો

વાયુની ધારણાનું રૂળ.

પગના અગ્રુધમા જ્યાંમા છુટપુમા સાથળમા ગુદામાં અને ત્રિગમા અનુક્રમે વાયુની ધારણા કરવાથી ઉતાવળી ગતિ અને બળની પ્રાપ્તિ થાય છે નાભિમાં વાયુની અનુક વખત સુધી ધારણા કરવાથી અનેક પ્રકારના જ્વર ઉતરી જાય છે જઠરમા વાયુની ધારણા ધારવાથી મળ સાફ ઉતરવાથી શરીરની શુદ્ધિ થાય છે હૃદયકમલમા વાયુની ધારણા ધારવાથી પ્રતિદિન વિદ્યાની વૃદ્ધિ થતી જાય છે ફરંગનાડીમા ધારણા ધારવાથી વૃદ્ધત્વ તથા અનેક રોગોનો નાશ થાય છે વૃદ્ધાવસ્થામા પણ યુવાનની જેઠે કાર્ય કરી શકાય છે કંઠમાં વાયુને ધારણા કરવાથી ક્ષુધા અને તૃપ્તિ થાતી નથી-ક્ષુધા તૃપ્તિ ઉપશમે છે ત્રિહાના અગ્રભાગ ઉપર વાયુની ધારણા કરવાથી સંવ પ્રકારના રસનું જ્ઞાન થાય છે નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર મનપૂર્વક વાયુને રોકવાથી મધનું જ્ઞાન થાય છે અક્ષુમાં મનપૂર્વક વાયુની ધારણા ધરવાથી અનેક પ્રકારના રૂપોનું જ્ઞાન થાય ॥ કપાલમાં ધારણા ધરવાથી કપાલના રોગનો નાશ થાય છે અને ક્રોધની શાંતિ થાય છે જોશોને ઘણો ક્રોધ થતો હોય તેઓએ કપાલમા મનને રોકી રાખવું આમ ઘણો અભ્યાસ કરવાથી ઘણો ક્રોધનો સ્પર્શો પ્રગટતો બધ થઈ જશે અક્ષર પ્રમાં મનપૂર્વક વાયુને ધારણા કરવાથી મહાત્મા પુરુષોના દશન થાય છે પૂર્વોક્ત સ્થાનમા સમય કરવાથી પણ તેવા પ્રકારની શક્તિઓ પ્રગટે છે

હૃદયમા મનને રોકવાથી થતું ફળ.

વાયુની સાથે હળવે હળવે મનને જોડીને હૃદય કમલમા મનનો પ્રવેશ કરાવવો, મનનો ત્યાં પ્રવેશ થયા બાદ તેને રોકી રાખવું હૃદયમાં મનને રોકવાથી અવિદ્યા (અજ્ઞાન)નો નાશ થાય છે તેમજ પાપ ઇન્દ્રિયોના વિષયોની ઇચ્છા વિરામ પામે છે, તેમજ અનેક પ્રકારના વિકલ્પોનો વિરામ થાય છે અને અતરમાં જ્ઞાન પ્રગટી નીકળે છે તેમજ વાયુની કથા મઝલમા ગતિ છે કયા તત્ત્વમા સક્રમ એટલે પ્રવેશ થાય છે, ક્યાં અમન કરી વિશ્રામ પામે છે અને હાવ કઈનાડી ચાલે છે ઇત્યાદિ સર્વ બાજતો હૃદયમાં મન સ્થિર કરવાથી બધી શકાય છે

જે અયાયમાન થાય નહીં તે જ્ઞાનદશાની સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે નાભિ નીપાત્રે હૃડલીની નાડી છે અને તેની પાછળ વક્રનાન છે અને વક્રનાવ તે દશમા બ્રહ્મરન્ધ્રનો માર્ગ છે પણ ક્યાંક સુધી કોઈ પણ આગમની સિદ્ધિ કરી આપ્રમાણે પ્રાણાયામપૂર્વકે નાટક કરવાથી પ્રાણવાયુ બ્રહ્મરન્ધ્રમાં પ્રવેશે છે અને ત્યાં અનેક પ્રકારના ચમત્કાર જોવામાં આવે છે ઉલટી આંખોથી ત્રિપુટીમાં નાટક કરી પ્રાણવાયુનો મચાર મન્દ કરવો, ત્રિપુટીમાં નાટક કરીને બ્રહ્મરન્ધ્રપર્યંતનો માર્ગ શુદ્ધ કરવો, પશ્ચાત્ નાટક અને કેવલ હૃલકથી બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સ્થિરતા સાધી આત્મસ્વરૂપમાં લીન થવું

પ્રાણાયામ કરનારે મધ, માસ, મદિરા, ડુગળી, લસણ, અને કેરી વસ્તુઓ વગેરેનો ત્યાગ કરવો, અવિચિત્તપણે પ્રાણાયામની ક્રિયા કરવી આત્માની નિર્મલતા કરવામાં ઔશુદ્ધ-ત્વકા વિચારોને મનમાં આવવા દેવા નહિ નાસ્તિક પુરૂષોની સોળત કરવી નહિ કનેશ કકાસ વગેરે ઉપાધિ જે જે સ્થાનમાં જ્યાંથી, જ્યાંથી થતી હોય ત્યાંથી ત્યાંથી દૂર રહેવું પ્રાણાયામ સાધકે મનની પ્રસન્નતા ધારણ કરવી સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવ ધારણ કરવો, શરીરના સર્વ પ્રદેશમાં આત્માના અસખ્ય પ્રદેશ વ્યાપી રહેલા છે તેને નિર્મલ કરવા લાવ પ્રાણાયામનો ઉપયોગ રાખવો નાભિથી શ્વાસ ઉપડે છે અને નાસિકાદ્વારથી બહાર નીકળે છે તેની સાથે ઋં એ મનનો જાપ કરવો વારંવાર દીર્ઘશ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાનો અહર્નિશ અભ્યાસ વધારવો, દીર્ઘશ્વાસો ચ્છ્વાસ લેવાથી શરીરની શક્તિ ક્ષીણ થતી નથી, હૃદયના રોગ થતા નથી, કાર્ય કરવામાં સ્ફૂર્તિ રહે છે, પ્રાણાયામ કરનારે સુપુષ્ણા નાડી આવતા પરમાત્મધ્યાન ધરવું કેટલાક સુપુષ્ણાને સરસ્વતી કહે છે, ઇંડાને ગંગા કહે છે, પિંગલાને યમુના કહે છે અને ત્રિપુટીને કાશી કહે છે પૂરક પ્રાણાયામને બ્રહ્મા કહે છે, રચક પ્રાણાયામને મહાદેવ કહે છે હૃલક પ્રાણાયામને વિષ્ણુ કહે છે અને ત્રિપુટીને સરસ્વતીનો કાલો કહે છે નિશ્ચિત અને નિરોગી પુરૂષમાં એક અહોરાત્રીમાં એકવીંશ હજાર અને છશો શ્વાસોચ્છ્વાસનું જવું આવવું થાય છે

પ્રાણવાયુની સાધનાવી યાગિયો અન્યોના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે પણ તેઓએ અનુક્રમે વેધનિધિ સિદ્ધ કરવી જોઈએ તે બતાવે છે.

પૂરક ક્રિયાથી અન્તરમાં પ્રાણવાયુને પુરતા હૃદયકમલનું મુખ નીચું આવે છે અને સકોચાય છે અને તેજ હૃદયકમલ હૃલક ક્રિયાથી પ્રદુક્લિત થઈ ઉર્ધ્વ મુખવાળું થાય છે પશ્ચાત્ હૃદય કમલના વાયુને રચકથી તવારી હૃદયમાંથી ખેંચવો અને તેને હૃલક મંથનીને ભેદી, બ્રહ્મરન્ધ્રમાં

કરતા ઉત્તમ ફળ પી પ્રાપ્તિ થાય છે પ્રથમ અથવા પ્રારંભ વખતે વરુણવાયુ વહેતો હોય તો પુનઃ સ્વજનન જલુઓ અને ઉત્તમ વસ્તુઓની માથે મેળાય થાય છે

પ્રથમ વા કાર્યે પ્રારંભ સમયે પવન નામનો વાયુ વહેતો હોય તો ખેતી અને સેવા વગેરે કાર્યો ઉત્તમ ફળ આપવા તૈયાર થયા હોય તો પણ તેનો નાશ થાય છે તેમજ મૃત્યુ, ભય ક્રોશ અને ત્રાસ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે દહન વાયુ હોય તો લય, શોક, રોગ, દુઃખ, નિમ્નૃન્દપરપરા અને લક્ષ્મીનાશ ધ્વંસાદિ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે ડાળી અને જમાડી નાડીમાં થઈ જા ત્યારે મડલમા પ્રવેશ કરતા વાયુ સર્વે શુભ ફળ દેવાવાળા છે અને-મડલમાથી નીકળતા અશુભ ફળ દેનારા બલવા વાયુ જ્યારે મડલમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે છવાડતો હોવાથી છવ કહેવાય છે અને મડલમાથી બહાર નીકળે છે ત્યારે તે ભારતો હોવાથી મૃત્યુ કહેવાય છે તેથી-સારાશ કે ફળ પણ તેડુજ મળે છે જ્યારે વાયુ પૂરકરૂપે મડલમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે જો કોઈ પ્રથમ કરે તો તે પુછેલા કામની સિદ્ધિ થાય છે અને જ્યારે વાયુ રેચકરૂપે મડલમાથી બહાર નીકળે છે ત્યારે પુછેલ કામ સિદ્ધ થતુ નથી, આત્માણે વાયુના પ્રવેશ તથા રેચનપરતવે ફળ બળુવા યોગ્ય છે-પ્રાણાયામના અભ્યાસીને આ જાણતની વિશેષ ગમ પડે છે

શ્વાસનો પ્રકાશ બહુદિશકથી હોય છે અને તે વક્રનાદમા થઈ નાભિમાં નિવાસ કરે છે અને નાભિથી ઈશ પિંગ્લાગટ્ટે બહાર નીકળે છે, સુપુમ્બ્લા નાડીવાટિ પણ બહાર નીકળે છે

પ્રાણાયામના બે ભેદ છે ૧ વ્યવહાર પ્રાણાયામ ૨ નિશ્ચયપ્રાણાયામ વ્યવહાર પ્રાણાયામનું ઉપરપ્રમાણે સ્વરૂપ જાણતું અને નિશ્ચયનયથી પોતાના સ્વરૂપમા લીન થતુ સમતા એકતા અને લીનતારૂપે આત્માનું જો પરિણુ મન છે તેને નિશ્ચય નયથી પ્રાણાયામ કહે છે વ્યવહારથી જો લીન દશા તેને સમાધિ કહે છે નિશ્ચયથી તો પરમાત્મસ્વરૂપ સમાધિ જાણવી નાભિમા સોલ શબ્દોનો સ્વયમેવ શ્વાસની સાથે જાપ વાય છે તેને જાપા જાપ કહે છે નાભિથી હૃદયમા વાયુનો સચાર થતા રક્તરનો પ્રકાશ થાય છે તમા મનની સ્થિરતા થતા અનેક અશુભ સંકટપોનો નાશ થાય છે નાભિથી સુરતાની દોરી ગગન ગદમાનાવથી ત્રિપુટીમા સુરતા સાધતા અનહદ ધ્વનિનો પ્રકાશ થાય છે અનહદ ધ્વનિના અવિષ્ણક દેવતાઓ સાધકનું સ્થિત ચિત્ત દેખી તેની સેવા કરે છે સાધક યોગીને અનેક પ્રકારની વૃદ્ધિઓ દેખાડે છે, સાધકની દષ્ટિએ અનેક અદ્ભુત રૂપો દેખાય છે, પણ સાધક યોગી અનેક પ્રકારની વૃદ્ધિ દેખી ચિત્ત અનાયમાન કરે નહીં

પાય ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયો છે, પ્રાણવાયુને છતવા કરતાં પણ ઇન્દ્રિયોના વિષયમા પ્રવર્તતા મનને આત્મસંયુજ કરતું એ હુલ્લભ છે યોગિયો કહે છે કે વિષયોમાંથી મનને પાણુ ખેંચી લેતા નવા કર્મા બધાતાં અટકે છે અને જે પૂર આધેલાં હોય છે તેની નિર્જરા થાય છે

પ્રાણાયામનો પૂર્ણ અભ્યાસી વિષયોમાં ભટકતા ચિત્તને પાણુ ખેંચી શકવા મમર્થ થાય છે, માટે પ્રાણાયામ પછી પ્રત્યાહારની દત્તા બતાવી છે કોઈ એમ કહેશે કે પ્રાણાયામની શી જરૂર છે ? પ્રત્યાહાર ઉપયોગી છે તેના ઉત્તરમા કથવાનું કે પ્રાણાયામની બુમિકા સિદ્ધ થયાવિના યથાયોગ્ય રીતે મનને પાણુ ખેંચવાનું બળ પ્રાપ્ત થતું નથી આ સર્વમા જ્ઞાન યોગની આવશ્યકતા છે, ખાસે ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોને ચંટણુ કર્યા કરે છે, પરંતુ જો પાસે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા સુખાથ થતી જો રાગદ્વેષ ટળે તો, વિષયોથી મન પાણુ ખેંચાય છે આખ થકી હજારો પદાર્થ દેખાય તો પણ જો તે દૃશ્યપદાર્થોમા જો રૂચિ ન હોય તો તેથી બધાવાનું થતું નથી પ્રિય અને અપ્રિય હજારો શબ્દ સાભાળવામા આવે પણ જો તેને મન ન ચંટણુ કરે તો તે શબ્દો સભળાય વા ન સભળાય તો પણ બધાવાનું થતું નથી જીહ્વાથી હજારો પદાર્થ ખાધાવિના છૂટકો નથી કોઈ પણ બંધ્યપદાર્થો નિઃજીહ્વાઉપર મુક્યાવિના છૂટકો થવાનો નથી, પાટી આદિ પ્રવાહી પદાર્થો પીધાવિના છૂટકો થવાનો નથી, નિહ્વા ઇન્દ્રિયની સાથે ભોજ્ય પેય પદાર્થોનો સંબધ થવાનોજ, મિષ્ટાદિ રસોનું જ્ઞાનપણ થવાનું, ત્યારે નિહ્વાનો પ્રત્યાહાર સીરીતે કરી શકાય ? ઉત્તરમા કહેવાનું કે જે જે પદાર્થોનો નિહ્વાઇન્દ્રિયની સાથે સંબધ થાય તે તે પદાર્થોના રસોના સ્વાદ પામીને-પણુ મનથી-રૂચિ અગર અરૂચિ ધારણુ કરવી નહીં, રમોમા મનથી લોલુપતા રાખવી નહિ, આજ પ્રત્યાહારનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે નામિત્રાવી પણ મુગવી અને હુર્ગવી આવવાનીજ, ત્યારે નાસિકા ઇન્દ્રિયથી સીગીતે પ્રત્યાહાર કરવો ? તેના ઉત્તરમા કહેવાનું કે, નાસિકાની મુગધ અને હુર્ગધ ચંદાય તો પણ મુગધના ઉપર રાગ કરવો નહિ અને હુર્ગધના ઉપર અરૂચિ ધારણુ કરવી નહિ તે તે પ્રસંગે મનની સમતુલ્યતા ધારણુ કરવી, તેજ નાસિકા ઇન્દ્રિયથી પ્રત્યાહાર સમજવો સ્પર્શન્દ્રિયથી મુખકર અને અરૂચિકર સ્પર્શ સ્પર્શાય તો પણ તે બન્નેમા રૂચિ, અરૂચિ નહિ કરતા મનની સમતુલ્યતા ધારણુ કરવી કેટલાક લોકો ઇન્દ્રિયોને છતવા અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને વિષયમાથી પાછી હઠાવવા સખત ઉપાયો લેછે પણ તેઓના વત્તમા ઇન્દ્રિયો થતી નથી, તેજ કારણુ એ છે કે તેઓએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી હક કરી ઇન્દ્રિયોને વત્તમાં લેવા પ્રયત્ન કરે છે તે કાલી ચકતો નથી અજો કોઈપણ પદાર્થ દેખાવાનો, -આમા આખ કે તેમાં રહેલી દેખવાની શક્તિ વા દૃશ્યપદાર્થો એ ત્રણમાંથી એકનો પણ

લઈ જવો ત્યા સમાધિ થાય છે કૃતકૃત્ત્વ યોગીએ તે પવનને પ્રહાર પ્રથી
 બહાર ફાલી સમાધિથી આકેડાના તુલમા હળવે હળવે વેધ કરવો વારવાર
 અર્કતુલ ઉપર અભ્યાસ કરનારા યોગીએ અર્કતુલ ઉપરથી પ્રહારન્દ્રમાં અને
 પ્રહારન્દ્રમાંથી અર્કતુલ ઉપર લઈ જવો, મછી બઈ ચમેની આદિ પુષ્પો
 પર લક્ષ્ય સ્થિર રાખી ત્યા વેધ કરવો એમ ત્યા વારવાર જવું આવડું
 એમ વારંવાર ક્રિયા કરવાથી દંઠ અભ્યાસ થવા પછી, જ્યારે વરણ
 મડલમાં વાયુ વહેતો હોય ત્યારે, કપૂર, અગર પ્રમુખ મુગની પાંચોમાં વેધ
 કરવો. ઇત્યાદિ સર્વમાં વિજય પ્રાપ્ત કરી પૂર્વોક્ત દર્શિત સવમાં વિના ઉદ્ધમે
 વાયુને ભેડવામાં દુશિયાર થઈ સૂક્ષ્મ પક્ષીઓના શરીરોમાં વેધ ક્રિયાનો
 ઉદ્ધમ કરવો પતંગ ભ્રમરાના શરીરમાં પ્રવેશનો અભ્યાસ કરી મૃગાક્રિક
 શરીરોમાં પ્રવેશાભ્યાસ શરૂ કરવો, પશ્ચાત્ ગેકાચચિત્ત થઈ અને તેમજ
 ધીર, વીર, જિતેન્દ્રિય, થઈ મનુષ્ય, ઘોડા, અને હાથી પ્રમુખના શરીરોમાં પ્રવેશ
 કરવો પ્રવેશ અને નિર્ગમન કરતાં અનુક્રમે પાપાણની મૂર્તિ અને દેવની
 પ્રતિમા વગેરેમાં પ્રવેશ કરવો આપ્રમાણે મૃત્યુ પામેલા જીવોના શરીરોમાં
 ડાખી નાસિકાથી પ્રવેશ કરવો

અન્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરનાનો વિવિ

પ્રહાર પ્રથી નીકળીને પરકાયમાં અપાનમાગથી પ્રવેશ કરવો ત્યાં
 જઈ નાસિકામંદનો આશ્રય લેઈ સુષુમ્ણા નાડીના માર્ગે થઈ હૃદયકમલમાં
 જવું ત્યા જઈ પોતાના વાયુવડે તેના પ્રાણના પ્રચારને રોકવો તે વાયુ
 ત્યા એટલેસુધી રોકવો કે તે દેહી દેહચેષ્ટાઅન્ય થઈ નીચો પડી બમ
 અન્તર્મુદ્ગર્તમાં તે દેહની વિમુક્ત થતાં પોતાના તરફથી ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા
 પ્રગટ થયે છતે યોગનો જ્ઞાતા, પોતાના દેહની પેઠે તે દેહથી સર્વ ક્રિયામાં
 પ્રવૃત્તિ કરે અર્ધો દીવસ આ એક દીવસ સુધી પરના શરીરમાં ક્રીડા
 કરી સુદ્ધિમાન યોગી પાછો આજ વિધિએ પોતાના શરીરમાં પ્રવેશ કરે
 આપ્રમાણે અભ્યાસક્રમથી અન્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની શક્તિ હિત્વજ
 થવાથી મુખની પેઠે નિર્વપણે રહી ઇચ્છાનુસાર જ્યા ત્યા વિચરી શકે છે
 ઉપરપ્રમાણે પરકાયપ્રવેશ જતાવ્યો છે તેની પ્રાસિધ્ધી કઈ આત્મ કાયની
 સિદ્ધિ થતી નથી પરકાયપ્રવેશ, વોરે જિજ્ઞાસે પણ સાધ્ય દશા અષ્ટકર્મથી
 મુક્ત થવાની રાખવી જોઈએ

પ્રત્યાહાર

પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિવરણોમાંથી મનને ખેંચીને જ્ઞાત થએલું મન જેનું
 હોય એવો યોગી ધમધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે

પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિવરણો મનને પાછું ખેંચવું તેને પ્રત્યાહાર કહે છે

પાંચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયો છે, પ્રાણવાયુને જીતવા કરનાં પણ ઇન્દ્રિયોના વિષયમા પ્રવર્તતા મનને આત્મગમ્મુખ કરવું એ હુવમ છે યોગિયો કહે છે કે વિષયોમાંથી મનને પાછું ખેંચી લેતા નવા કર્મો બધાતા અટકે છે અને જે પૂર્વ બાધેલાં હોય છે તેની નિર્ગર ધાય છે

પ્રાણાયામનો પૂર્વ અભ્યાસી વિષયોમાં ભટકતા ચિત્તને પાછું ખેંચી શકવા સમર્થ થાય છે, માટે પ્રાણાયામ પછી પ્રત્યાહારની દશા બતાવી છે કોઈ એમ કહેશે કે પ્રાણાયામની શી જરૂર છે ? પ્રત્યાહારનું ઉપયોગી છે તેના ઉત્તરમા કથવાનું કે પ્રાણાયામની ભૂમિકા સિદ્ધ થયાનિના યથાયોગ્ય રીતે મનને પાછું ખેંચવાનું બળ પ્રાપ્ત થતું નથી આ સર્વમા જ્ઞાન યોગની આવશ્યકતા છે, પાંચે ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોને ચઢણુ કર્યા કરે છે, પરંતુ જો પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા સુખાય થતી જો રાગશુદ્ધિ ટળે તો, વિષયોથી મન પાછું ખેંચાય છે આખ થકી હજારે પદાર્થ દેખાય તો પણ જો તે દૃશ્યપદાર્થોમા જો રૂચિ ન હોય તો તેથી બધાવાનું થતું નથી પ્રિય અને અપ્રિય હજારો શબ્દ સાભાળવામા આવે પણ જો તેને મન ન ચઢણુ કરે તો તે શબ્દો સભળાય વા ન સભળાય તો પણ બધાવાનું થતું નથી જીહ્વાથી હજારો પદાર્થ બાધાવિના છૂટકો નથી કોઈ પણ ભદ્રપદાર્થો નિઃજ્ઞાઉપર મૂક્યાવિના છૂટકો થવાનો નથી, પાત્ની આદિ પ્રવાહી પદાર્થો પીધાવિના છૂટકો થવાનો નથી, નિઃજ્ઞા ઇન્દ્રિયની સાથે લોભ્ય પેય પદાર્થોનો સબધ થવાનોજ, મિષ્ટાદિ રસોનું જ્ઞાનપણુ વવાનું, ત્યારે નિઃજ્ઞાનો પ્રત્યાહાર શીરીતે કરી શકાય ? ઉત્તરમા કહેવાનું કે જે જે પદાર્થોનો નિઃજ્ઞા ઇન્દ્રિયની સાથે સબધ થાય તે તે પદાર્થોના રસોના મ્વાદ પામીને-પણુ મનવી-રૂચિ અગર અરૂચિ ધારણુ કરની નહીં, રસોમા મનવી લોલુપતા રાખવી નહિ, આનું પ્રત્યાહારનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે નામિકાવી પણ સુગની અને હુર્ગંધી આવવાનીનું, ત્યારે નાસિકા ઇન્દ્રિયથી શીરીતે પ્રત્યાહાર કરવો ? તેના ઉત્તરમા કહેવાનું કે, નાસિકાથી મુગધ અને હુર્ગંધ ચઢાય તો પણ મુગધના ઉપર રાગ નરવો નહિ અને હુર્ગંધના ઉપર અરૂચિ ધારણુ કરવી નહિ તે તે પ્રમગે મનની સમતુલ્યતા ધારણુ કરવી, તેજ નાસિકા ઇન્દ્રિયથી પ્રત્યાહાર સમજવો સ્પર્શન્દ્રિયથી મુખકર અને અરૂચિકર સ્પર્શ સ્પર્શાય તો પણ તે બંનેમા રૂચિ, અરૂચિ નહિ કરતા મનની સમતુલ્યતા ધારણુ કરવી કેટલાક લોકો ઇન્દ્રિયોને જીતવા અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને વિષયમાંથી પાછી હઠાવવા સખત ઉપાયો લેછે પણ તેઓના વશમા ઇન્દ્રિયો થતી નથી તેનું કારણુ એ છે કે તેઓએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી હક કરી ઇન્દ્રિયોને વશમા લેવા પ્રયત્ન કરે છે તે ફાવી રાકતો નથી આખે કોઈપણ પદાર્થ દેખાવાનો, આમા આખ કે તેમા રહેલી જે

લઈ જવો ત્યા સમાધિ થાય છે કૃતકુલહલ યોગીએ તે પવનને પ્રહાર પ્રથી
 બહાર કાઢી સમાધિથી આકાશના તુલમા હળવે હળવે વેધ કરવો વારવાર
 અર્કતુલ ઉપર અભ્યાસ કરનારા યોગીએ અર્કતુલ ઉપરથી પ્રહાર પ્રમાં અને
 પ્રહાર પ્રમાંથી અર્કતુલ ઉપર લઈ જવો, પછી બઈ ચમેલી આદિ પુષ્પો
 પર લક્ષ્ય સ્થિર રાખી ત્યા વેધ કરવો એમ ત્યા વારવાર જતુ આવતુ
 એમ વારવાર ક્રિયા કરવાથી દંઢ અભ્યાસ થવા પછી, જ્યારે વરસુ
 મહલમાં વાયુ વહેતો હોય ત્યાર, કપૂર, અમર પ્રમુખ સુગંધી પદાર્થોમાં વેધ
 કરવો. ઇલાદિ સર્વમાં વિજય પ્રાપ્ત કરી પૂર્વોક્ત દર્શિત સર્વમાં વિના ઉઘમે
 વાયુને જોડવામાં હુસિયાર થઈ સૂક્ષ્મ પક્ષીઓના શરીરોમાં વેધ ક્રિયાનો
 ઉઘમ કરવો પતંગ ભ્રમરાના શરીરમાં પ્રવેશનો અભ્યાસ કરી મૃગાદિક
 શરીરોમાં પ્રવેશાભ્યાસ શરૂ કરવો, પશ્ચાત્ એકાગ્રચિત્ત થઈ અને તેમજ
 ધીર, વીર, જિતેન્દ્રિય, યઈ મનુષ્ય ઘોડા, અને હાથી પ્રમુખના શરીરોમાં પ્રવેશ
 કરવો પ્રવેશ અને નિર્ગમન કરતા અતુકમે પાવાણની મૂર્તિ અને દેવની
 પ્રતિમા વગેરેમાં પ્રવેશ કરવો આપ્રમાણે મૃત્યુ પામેલા જીવોના શરીરોમાં
 ડાળી નાસિકાથી પ્રવેશ કરવો

અન્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનો નિધિ

પ્રહાર પ્રથી નીકળીને પરકાયમાં અપાનમાર્ગથી પ્રવેશ કરવો ત્યા
 જઈ નાભિકમનનો આશ્રય લેઈ મુપુષ્ણ નાડીના માર્ગે યઈ હૃદયકમલમાં
 જતુ ત્યા જઈ પોતાના વાલુવડે તેના પ્રાણના પ્રચારને રોકવો તે વાયુ
 ત્યા એટલેમુધી રોકવો કે તે દેહી દેહવેશાગ્રન્ય યઈ નીચો પડી ભય
 અન્તર્મુદ્ગતમાં તે દેહવી નિમુખ થતા પોતાના તરફથી ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા
 પ્રગટ થયે છતે યોગનો જ્ઞાતા પોતાના દેહની પેઠે તે દેહથી સર્વ ક્રિયામાં
 પ્રવૃત્તિ કરે અર્ધો દીવસ, યા એક દીવસ સુધી પરના શરીરમાં ક્રીડા
 કરી સુદ્ધિમાન યોગી પાછો આજ વિધિએ પોતાના શરીરમાં પ્રવેશ કરે
 આપ્રમાણે અભ્યાસક્રમથી અન્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન
 થવાથી મુજની પેઠે નિર્લેપપણે રહી ઇચ્છાનુસાર જ્યાં ત્યા વિચરી શકે છે
 ઉપરપ્રમાણે પરકાયપ્રવેશ જતાઓ છે તેની નાસિકાથી કઈ આત્મ કાર્યની
 સિદ્ધિ થતી નથી પરકાયપ્રવેશ, વગેરે શિષીને પણ સાધ્ય દશા અવસ્થાથી
 મુજ થવાની રાખવી જોઈએ

પ્રત્યાહાર

પાય ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાંથી મનને ખેંચીને શ્વત થએલું મન જેનું
 હોય એવો યોગી ધર્મધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરે

પાય ઇન્દ્રિયોના વિષયથી મનને પાછું ખેંચતુ તેને પ્રત્યાહાર કહે છે

પાય ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયો છે, પ્રાણવાયુને જીતવા કરતાં પણ ઇન્દ્રિયોના વિષયમા પ્રવર્તતા મનને આત્મસમ્મુખ કરવું એ દુર્લભ છે. યોગિયો કહે છે કે ત્રિપયોગાંથી મનને પાણુ ખેંચી લેતા નવા કમો બધાતા અટકે છે અને બે પૂર્વે બાધેલાં હોય છે તેની નિર્મર્યા થાય છે.

પ્રાણાયામનો પૂર્ણ અભ્યાસી વિષયોમાં ભટકતા ચિત્તને પાણુ ખેંચી શકવા સમર્થ થાય છે, માટે પ્રાણાયામ પછી પ્રત્યાહારની દશા બતાવી છે. કોઈ એમ કહેશે કે પ્રાણાયામની શી જરૂર છે? પ્રત્યાહારજ ઉપયોગી છે તેના ઉત્તરમા કથવાનું કે પ્રાણાયામની બુમિકા સિદ્ધ થયાવિના યથાયોગ્ય રીતે મનને પાણુ ખેંચનાનું બળ પ્રાપ્ત થતું નથી. આ સર્વમા જ્ઞાન યોગની આવશ્યકતા છે, પાચે ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોને ચંદણ કયાં કરે છે, પરંતુ બે પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા સુખાથ થતી બે રાગશુદ્ધિ ટળે તો, વિષયોથી મન પાણુ ખેંચાય છે. આખ થકી હજારો પદાર્થ દેખાય તો પણ બે તે દશ્યપદાર્થમા બે રૂચિ ન હોય તો તેથી બધાવાનું થતું નથી પ્રિય અને અપ્રિય હજારો શબ્દ સાબાળવામા આવે પણ બે તેને મન ન ચંદણ કરે તો તે શબ્દો સમજાય વા ન સમજાય તો પણ બધાવાનું થતું નથી. જીહ્વાથી હજારો પદાર્થ બાધાવિના છૂટકો નથી કોઈ પણ બાંધપદાર્થો નિઃજીહ્વાઉપર મુક્યાવિના છૂટકો થવાનો નથી, પાણી આદિ પ્રવાહી પદાર્થો પીધાવિના છૂટકો થવાનો નથી, જિહ્વા ઇન્દ્રિયની સાથે સોજ્ય પેય પદાર્થોનો સબધ થવાનોજ, મિષ્ટાદિ રસોનું જ્ઞાનપણુ થવાનું, ત્યારે જિહ્વાનો પ્રત્યાહાર શીરીતે કરી શકાય? ઉત્તરમા કહેવાનું કે જે જે પદાર્થનો જિહ્વા-ઇન્દ્રિયની સાથે સબધ થાય તે તે પદાર્થના રસોના સ્વાદ પામીને-પણુ મનની-રૂચિ અગર અરૂચિ ધારણ કરવી નહીં, રસોમા મનથી લોલુપતા રાખવા નહીં. આજ પ્રત્યાહારનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે નાસિકાથી પણ મુગરી અને દુર્ગની આવવાનીજ, ત્યારે નાસિકા ઇન્દ્રિયથી શીરીતે પ્રત્યાહાર કરવો? તેજ દુર્ગના કહેવાનું કે, નાસિકાથી સુગંધ અને દુર્ગંધ અદાય તો પત્ર દુરકનું દુર્ગ રાગ કરવો નહિ અને દુર્ગંધના ઉપર અરૂચિ ધારણ કરવી નહીં. તેને મનની સમતુલ્યતા ધારણ કરવી, તેજ નાસિકા ઇન્દ્રિયથી પ્રત્યાહાર સમજવો સ્પર્શ-ઇન્દ્રિયથી સુખકર અને અગ્નિ-ઇન્દ્રિયથી

તે નાશ કરી શકવાના નથી કદાપિ આખે કોઈ મોહ કરનાર વસ્તુ દેખાતાં તેઓ આખને મીચી દેશે તેથી કઈ તેઓએ અશુ ઇન્દ્રિયનો વિષય શત્રુ કહેવાશે નહીં, જ્યાંમુઘી મનમાં પદાર્થો જોવાની વાસના છે ત્યાંમુઘી ખીન ભવમા પણ પુન તે પદાર્થો દેખાવાના અને તેના ઉપર રાગ થવાનો આખને કદાપિ શેરી નાખવામાં આવે તોપણ પરમભવમા રૂપોને દેખવાની વાસના ટળવાની નથી આખો સવ પદાર્થને બેધ શ્વે તેમાં આખોની ફરજ છે તો આખોએ તે જાળત તો ગુ હો કર્યા કહેવાય જાળત કઈ નહિ આખોએ પદાર્થો દેખ્યાજા તે પદાર્થોઉપર રૂચિ અરૂચિ તો મન કરે છે, માટે આખે દેખાતા પદાર્થોનો તેમા વાક નથી પણ મનનો વાક છે પદાર્થોને દેખી રાગ અને દ્વેષ થાય છે તે મનનો ધર્મ છે જે મનની સમાન દશા રાખી હરેક પદાર્થો દેખવામા આવે તો તે પદાર્થમા બધાવાતું થતું નથી દેવશાક પ્રારબ્ધકર્મને જોગવતા, જાનિયો કાનવી સખો સાબળે છે તોપણ તેમાં મુઝાતા નથી શ્રવણેન્દ્રિયથી સમજાતા શબ્દોને એક ગુપ્તકર વિષયરૂપ માનતા નથી પણ તે શબ્દોના સત્યમાત્ર અર્થને મેદે છે અને વિવેકવૃદ્ધિથી અસત્ય અથનો ત્યાગ કરે છે, તેથી તેઓ તબ્દવિષયમા ચરણ કરતા છતાં પણ બધાતા નથી આત્મજ્ઞાનથી તેઓ સત્યાસત્યનો મનની સમદશા રાખી તોન કરે છે, આત્મપ્રવચસાના વા શૃંગારપોષક શબ્દો સાબળી રૂચિ કરતા નથી અને કટુ શબ્દો સાબળી દ્વેષ કરતા નથી, આવી મનની સમદશા મેળવવા માટે તેઓએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે આપણે શરીર, ઇન્દ્રિયો મન, અને આત્માના બળ ઉપર વિચાર કરીએ અજાનિયોમાં આત્મબળ હોતું નથી, પણ તેઓના શરીરને ઇન્દ્રિયો અને મન ઘસડે છે તેથી તેઓ મનના કલા પ્રમાણે ચાલે છે મન જે જે હુકમ કરે છે તે તે હુકમોના તાબે ઇન્દ્રિયો થાય છે, ઇન્દ્રિયોના બળે શરીરની ક્રિયા થયા કરે છે, તેથી અજાનિયો પ્રારબ્ધકર્મ થા અ યકર્મ જોગવતા પણ સદાકાલ ઇન્દ્રિયોના તાબામાં રહે છે અને પોતાના આત્માને તેઓની ઇન્દ્રિયો ગુલામ બનાવે છે જેવો મનનો હુકમ થાય છે તેવું કાય આત્માને કરવું પડે છે, તેથી અજાનિયો સદાકાલ રાગ અને દ્વેષના પ્રમાણે દુઃસાયવા રહે છે તેઓ પોતાના આત્માને જોળખી શક્તા નથી તેથી સાસા ટિક સુખ જોગવવામાંજ જન્મનુ સાદૃશ્ય માને છે પાંચ ઇન્દ્રિયોથી વિષયનું ચઢલ કરવું અને મોજમજા મારી ઇન્દ્રિયોના ગુલામ સદાકાલ રહેવું એ ટકુજ તેઓ સમજે છે તેઓ કદાપિ રાજ્ય હોય વા ધનાઢ્ય હોય, ઠાકોર હોય, વા કોઈપણ સત્તાને ધારણ કરનારા હોય, તોપણ તેઓ ઇન્દ્રિયોના તાબે રહી સુખને શોધે છે તેથી તેઓ પરતન છે ખરું સુખ ક્યાં છે તે તેઓ જાણી શકતા નથી તેથી તેઓ આતિમાં જૂથી જડ પાત્રમાં સુખની શુદ્ધિ કરે છે અને તે માટે રાત્રીદિવસ અનેક નકારના ત્રાણનાશક સકરો વેડે છે તેથી તેઓ

ઇન્દ્રિયોના દાસ છે, ઇન્દ્રિયોના ચાકરી ઉઠાવનારા છે અને તેઓ ઇન્દ્રિયોના વિષયોના બિખારી છે વિષયોની બિદ્ધાથી કદી શાંતિમુખ મળવાનું નથી તેઓ સદા શાંતિને, ધારણ કરનારા થતા નથી અને તેઓને જ્ઞાનભળ હોતું નથી કસ્તુરિયામૃગની પેઠે તે જીવા ભગવાનારા જાણવા જ્ઞાનિ પુરુષોની ઇન્દ્રિયોથી જોડે વિષયોનું ચઢણ થાય છે તોપણ તેઓ આત્મજ્ઞાની હોવાની મન ઉપર સત્તા બળવે છે અર્થાત્ વિષયો ચઢણ કર્યા છતાં પણ જ્ઞાનિયોના મનમાં વિષયોપ્રતિ રાગ વા દ્રેષ પ્રાય કંઈ પણ થતો નથી, તેથી તેઓ પ્રત્યાહારના સાધક યોગિયો ગણાય છે અને પ્રશ્ન થશે કે, જ્યારે જ્ઞાનિયોને વિષયો ઉપર રાગ ન હોય તો વિષયોનું ચઢણ તે શા માટે કરે ? ઉત્તરમાં સમજવાનું કે કેવલજ્ઞાનપૂર્વે ચોથા શુદ્ધિચાતકમાં ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોને પ્રારબ્ધકર્મના યોગે ચઢણ કરે છે તીર્થંકર જેવા ત્રણ જ્ઞાનિ પણ શ્રદ્ધાવાસમાં પ્રારબ્ધકર્મના યોગથી મત્ત અને અસત્ત જાહે છે, છતાં વિષયોને ચઢણ કરે છે, પણ તે આત્મજ્ઞાની હોવાથી જે જે વિષયો ઇન્દ્રિયોથી ચઢણ કરે છે તેમાં રૂચિ વા અરૂચિ ધારણ કરતા નથી તેથી તેઓ મનની ઉદ્ધામીનતા જાળવી-અબધ રહી ઉચ્ચ દોટી ઉપર ચઢતા જાય છે અને જે જે ક્રમો ઉદયમાં આવે છે તેને જોગવીને નિર્જેડે છે, પણ નવાં કર્મ બાધતા નથી આવી તેમની દશામાં ઇન્દ્રિયોના વિષયો જોગવતાં છતાં પણ તેઓવડે ઇન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર કરી ચક્રાય છે પણ જેઓએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા વિના ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરી પ્રત્યાહારતા કરવા માંડી છે, તેઓ ઉપરઉપરથી જાણે પ્રત્યાહાર કરે છે તેનું જણાય છે, પણ પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોની સુખવાસના મનમાં રહેલી હોવાથી, ઇન્દ્રિયોથી વિષયો નહિ ચઢણ કરતા છતાં પણ અન્તરની વાસનાથી બધાય છે અને જ્ઞાનિયો પ્રારબ્ધયોગે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને ચઢણ કરે છે તો પણ મનની સમાનતાના યોગે બધાતાં નથી તેમ છતાં અજ્ઞાનદશામાં પણ પ્રત્યાહારનું આકામ નિર્જેરારૂપ રૂપ થાય છે — આ વાત જાળ જીવોમાટે નથી

ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે, આત્મજ્ઞાન કરવાની મનની સમતોલદશા થશે, ત્યારે ઇન્દ્રિયોને વશ કરવાની શી જરૂર ? આના ઉત્તરમાં કહેવું પડશે કે, આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના મનનો તાબેદાર મટવાનો નથી જો શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન થયું તો મનમાં પ્રગટતા શુભાશુભ વિચારોને તે રોકવા પોતાની શક્તિ શેરવશે આત્મજ્ઞાન પામીને પણ ઇન્દ્રિયોને વશમાં કરવાની આવશ્યકતા છે, કારણ કે વિષયોને છતવામાં જ જ્ઞાનની સફલતા છે આત્મા પોતાનું જ્ઞાન કરીને માને પોતાના કબજામાં લેશે મન વશમાં આવ્યાથી ઇન્દ્રિયો પણ વિષયમાટે પ્રવૃત્તિ કરતી નથી, અર્થાત્ સારાશ કે આત્મજ્ઞાન ચવાથી, મનની સમતોલદશા રહે છે કોઈ પદાર્થ સુખનો હેતુ જણાતો નથી અને કોઈ પદાર્થ દુઃખનો હેતુ જણાતો નથી તેથી સુખશુદ્ધિ ટળવાથી બાધપદાર્થોને દેખતા છતાં પણ રાગ થતો નથી અને મનમાં થતી

દુ ખલાનના ટળવાથી બાહ્યપદાર્થો ઉપર દ્વેષ પણ થતો નથી જ્યારે રાગ અને દ્વેષ ન થાય ત્યારે ઇન્દ્રિયો અને મન છતાંયુ એમ કહેવામાં કોઈ ભતનો દોષ જણાતો નથી જ્યારે આત્મજ્ઞાન સાથી વિષયોની વાસનાનો નાશ થાય છે ત્યારેજ મન છતાંયુ કહેવાય છે આત્મજ્ઞાનવિના ગમે તો સ યાત્રી થાઓ, વા ફરીર થાઓ પણ પ્રારબ્ધકર્મયોગે ગમે તે પ્રકારે વિષયોના ભોગની ભુક્ષિ થતા ગમે તે રીતે ભોગવ્યા વિના છૂટકો થવાનો નથી આત્મજ્ઞાન પામીને થએલા ત્યાગિયો આત્મજળથી ઇન્દ્રિયોને તથા મનને પોતાના કબજામાં રાખી શકે છે પોતાના આત્મજ્ઞાનજળ સામર્થ્યથી મનમાં વિષયોની ભુક્ષિને થતી અટકાવે છે આત્મજ્ઞાનજળથી વિષયોની વૃત્તિયોના વેગ અટકાવે છે, તેઓ કદાપિ જેમ નદીમાં ઘાડું પુર આવવાથી પાન વનસ્પતિની પેઠે નીચા થઈ જાય છે તોપણ જેમ નદીનું પુર ઉતર્યાબાદ પાન વનસ્પતિ પાછી હતી તેવી ઉભી થઈ જાય છે, તેમ ભોગાવલીકમરૂપ નદીનું પૂર આવવાથી અને આત્મજળથી તેનો વેગ વિશેષ જળવાન હોવાથી, ભોગાવલીકમના તાબે થાય છે પણ ભોગાવલીકર્મનો વેગ ટળતાં નદિપેલુ, આદ્રકુમાર અને આપાહ્યાયની પેઠે પોતાનું આત્મજ્ઞાનજળ ફોરવી કર્મની સામા યુદ્ધ કરી મનની સમાનતા બળવી રાખી કર્મનો ક્ષયજ કરે છે

આત્મજ્ઞાનના સામર્થ્ય વિના મિથ્યાત્વદશામાં જોયો ઇન્દ્રિયોના વિષયોને છતવા પ્રયત્ન કરે છે તેઓ બાળકોને રમતગમતમાંથી બંધ કરવાની પેઠે કરે છે જેમ ન્તાના બાળકોનો રમતગમતનો સ્વભાવ હોવાથી તેઓને કોઈ પુરી મૂકે તો તેઓ રૂંદન કરે છે અને છૂટવા ઉદ્ધમ કરે છે —તેઓને પુરાઈ રહેલું ગમતું નથી તેઓને ઊંડી જેવામાં આવે છે તો પાછાં રમતગમતમાં ગુલ્તાન બની જાય છે અને પુરી રાખનારને ગાળો આપે છે બાળકોને પુરી રાખવાનો ઉદ્દેશ સર્વથા સિદ્ધ થતો નથી, તેમ અજ્ઞાનિયોનાં મન છે તે હાના બાળકોની પેઠે પાત્ર ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં રમ્યા કરે છે બે કોઈ હઠ કરી પાત્ર ઇન્દ્રિયોના વિષયોની રમતગમત છોડાવી દે તો તેઓના મનને બીવકૂલ ગમતું નથી અનેક રીતે પાત્ર ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં પ્રવર્તવા પ્રવૃત્તિ કરે છે, મન રોક્યું રોકતું નથી અને છૂટ્યાબાદ પાછું પાત્ર ઇન્દ્રિયોમાં પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે અજ્ઞાનપણાથી મનને વશ કરનારનો ઉદ્દેશ મિદ્ધ થતો નથી, ઉવડુ જૂખ્યુ મનુષ્ય જેમ જમતું ખાય છે તેમ મન પણ વિષયોમાં જમણી પ્રવૃત્તિ કરે છે ન્હાના બાળકો જ્યારે મોટી ઉમરવાળા થાય છે, ત્યારે જ્ઞાન થવાથી બા યાવસ્થાની રમતગમતમાં રૂચિ કરતા નથી તેમ પ્રવૃત્તિ પણ કરતા નથી અને તેમને કોઈ બાનકની રમત રમવાનું કહે તો તે વાતને ધિક્કારી કાઢે છે, તેમ અજ્ઞાનાવસ્થામાં મનની નીચ દશા હતી તેથી તે વિષયોમાં બહાલકારે પણ પ્રવૃત્તિ કરે છે, પણ જ્યારે આત્મજ્ઞાનજળ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે મનનું વિષયોમાં પ્રવર્તવું સહેજે બંધ થતું

જલ્ય છે આત્મજ્ઞાનબળની સત્તા વિશેષ હોવાથી મન પણ ઉચ્ચદશાવાળું થાય છે, તેથી તેને વિષયોમા ભટકતું ગમતું નથી અને શુભાશુભ વિષયોપર રાગ વા દ્વેષ થતો નથી મનની સમાનતા પ્રતિદિન વધતી જાય છે અને તેથી બાહ્યવિષયોમા મન ભટકતું નથી, મન આત્માના ગુણો સમ્મુખ થાય છે અને તેથી તેને પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોની રમતગમતમા આનંદ પડતો નથી પ્રારબ્ધયોગે પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષયો ભોગવતાં પણ મનમા ઉદાસીનતા રહે છે અને આત્મબળ વૃદ્ધિ પામતું જાય છે

“ ઇન્દ્રિયોના નિષયોમા મુખ નથી. ”

ખરેખર જ્ઞાનિયોને ઇન્દ્રિયોના રૂપાદિ વિષયોમા મુખ નથી, એવો જ્ઞાનબળથી નિશ્ચય થાય છે ઇન્દ્રિયોથી જે જે નિષયો થકાય છે તે ક્ષણિક છે, તેમ ઇન્દ્રિયો પણ ક્ષણિક છે અને ઇન્દ્રિયોથી થતું મુખ પણ ક્ષણિક છે, મન પણ ક્ષણિક છે ક્ષણિક મુખ પણ વસ્તુતઃ દુઃખરૂપ છે, કારણ કે તે મુખ પાછળ દુઃખની પરપરા ભોગવવી પડે છે અને તેમણે રાગ અને દ્વેષાદિક દોષોને સેવવા પડે છે, તેથી પુનઃ પુનઃ કર્મની ગતિ પ્રમાણે જગત્મા સારા ખોટા અવતારો ધારણ કરવા પડે છે મધુમિન્દુ દષ્ટાતને અનુસરનારા સામારિક ભોજોમા જ્ઞાનિ પુરૂષો વિશ્વાસ ધારણ કરતા નથી તરવારની ધાર ઉપર મધુ ચોપડીને તેને ચાટતા જીવ્યા કપાઈ જાય છે તેમ માસારિક મુખોની અભિલાષામા અનેક કષ્ટોની પરપરા વેઠવી પડે જડ વસ્તુઓમા જડતા રહી છે પરમાણુપરમાણુમા પણ જરામાન મુખ નથી મુખનું સ્થાન આત્મા છે, આત્મામા જ જ્યારે ત્યારે ખરું મુખ પ્રગટવાનું ઝાઝવાનું જલ જેમ દૂરથી જલરૂપ દેખાય છે પણ તે જ્ઞાતિ છે, તેમ જડ વસ્તુઓમા મુખદુઃખની કટપના કરવી તે પણ એક ભતની અજ્ઞાનવડે થતી ભ્રાતિ છે અનાદિકાળથી મોહના યોગે જડ વસ્તુઓમા મુખની જ્ઞાતિથી આત્મા જડ વસ્તુઓનો ગુલામ અને છે પોતાનામા જ અનતમુખ રહ્યું છે બાકી જડ વસ્તુમા મુખને શોધતું તે તો અજવાળાને મૂડી અધારામા અથડાવા ખરોખર છે જે જે વસ્તુઓમા આપણે મુખ માનીએ છીએ તે તે વસ્તુઓની વિચિત્રતા ભોતભેતામા થઈ જાય છે, માટે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા મુખ નથી, — એમ આત્મજ્ઞાન થતા ત્વરિત સમજાય છે

જે શબ્દો શ્રવણ કરવાથી પોતાને મુખ થાય છે તેજ શબ્દો શ્રવણ કરવાથી અન્યને દુઃખ થાય છે જેમકે હિંદુઓની સ્તુતિના શબ્દો હિંદુઓને મુખ કરનારા છે તેજ શબ્દોને સાબળી મુમવમાનોને પ્રાય અરૂચિ થાય છે જે સૂર્યનું વિમાન દેખી મનુષ્યને આનંદ થાય છે તેજ વિમાન દેખવા ઉપર ઘુવડના મનમા અરૂચિ હોય છે જે મુગવ લેવાની મનુષ્યોને રૂચિ હોય છે તેજ મુગધ, મચ્છર વગેરે હુદ પ્રાણિયોને અરૂચિકર લાગે છે

અને તેથી તે અમુક જાતનો મુગધી ધપ કરતા નાસી જાય છે જે મિથ્યાન પદ્ધતિ, એક મનુષ્યને રૂચિકર લાગે છે તેજ પદ્ધતિ, જ્વરવાળાને અરૂચિકર લાગે છે કોઈને દૂધપાક ઉપર પ્રેમ હોય છે તો કોઈને તેના ઉપર અરૂચિ પ્રગટે છે કોઈને કેરીથી સુખ મળે છે તો કોઈને કેરીથી દુઃખ થાય છે હાથીને હાથીધૂનો સ્પર્શ સુખકર લાગે છે, તો મનુષ્યને તે જાતનો સ્પર્શ, અરૂચિકર લાગે છે કોઈને કોઈ સ્ત્રીનો સ્પર્શ સુખકારી લાગે છે તો તેજ સ્પર્શ અથવા મનુષ્યને દુઃખકારી લાગે છે કોઈને કોઈ સ્ત્રીના રૂપ ઉપર રાગ ઉત્પન્ન થાય છે તો તેજ સ્ત્રીનું રૂપ દેખી કોઈને દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે કોઈને કોઈના ગાવા ઉપર રૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે તો તેજ ગાનાર ઉપર કોઈને અરૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે આ ઉપરથી ભોત્તા શબ્દાદિક વિષયોમાં જે રૂચિ વા અરૂચિ થાય છે તે વસ્તુત ખરી નથી એમ સિદ્ધ કરે છે

પાંચ ઇન્દ્રિયોથી ફક્ત અમુક અમુક જ્ઞાન થાય છે રાગદ્વેષ કરવાનો વિષય તો મનનો છે માટે જે મનની સમાનતા જળવવામાં આવે તો ઇન્દ્રિયોથી કંઈ પણ બની શકતું નથી જ્ઞાનના યથા વિના ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં થતા રાગદ્વેષ છતાંતા નવી જેમ જેમ આત્મજ્ઞાનના જળવતા વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ તેમ રાગદ્વેષની વૃત્તિયોની મહત્તા થતી જાય છે શ્રી નિજાની તીર્થેકર મહારાજા દૃઢસ્થાવાસમાં ભોગ ભોગવે અને સામાન્ય મનુષ્ય ભોગ ભોગવે તેમાં શુદ્ધસ્થ તીર્થેકરની સામાન્ય મનુષ્ય કરતાં અનતમણ્ડી નિર્લેપદશા રહેવાની અનતાનુભવી રાગવાળો પુરૂષ સ્ત્રીને ભોગવે અને અપ્રત્યાખ્યાની રાગવાળો પુરૂષ સ્ત્રીને ભોગવે તેમાં અનતાનુભવી રાગવાળા કરતા અપ્રત્યાખ્યાની રાગવાળો અપકમ બાધી રહે, તેમ જનના યોગ્ય છે તેજ પ્રમાણે અપ્રત્યાખ્યાની કરતા પ્રત્યાખ્યાની રાગવાળો અપકમ બાધી રહે અને તેના કરતા સજ્જનન રાગવાળો ઓછા કમ બાધી રહે, તે જનના યોગ્ય છે જેમ જેમ રાગ રૂપ કામનો રસ યુન હોય છે તેમ તેમ કર્મબંધ પણ અદ્ય, અપતર બધાય છે તેનું વિશેષ સ્વરૂપ ઇપ્રકારની લેશ્યા અને જાણુક લના દહાતથી જાળી લેવું એક પુરૂષને સ્ત્રીની સાથે સભોગ કરવા અત્યંત રાગ છે અને એક સસારસ્થ જાનિને સ્ત્રીની સાથે સભોગ કરવો રૂચિકર લાગતો નથી પ્રારબ્ધ કમયોગે તે જાનિને સ્ત્રી સાથે સભોગ ક્રિયા કરવી પડી અને પેલા અજ્ઞાનીને પણ સ્ત્રીનો સખવ થયો તેમાં વિશેષ કમ કોણ બાધે ? ઉત્તરમાં કહેવું પડશે કે પેલો અજ્ઞાની કે જેના હૃદયમાં કામ બાધી રહ્યો છે તેને કમ વિશેષ બધાશે અને પેલા જાનિને પ્રારબ્ધયોગે સભોગ સમધમાં અજ્ઞાની કરતા બહુ ઓછું કમ બધાવવાનું કારણ કે પેલા અજ્ઞાની જેટલા ત્વેના પરિણામ ખરાબ નથી એક શેઠ કે જે દરરોજ દૂધપાકનું જમણ જમે છે તેને દૂધપાક ઉપર અત્યંત રાગ નથી, પણ શુધ્ધા સમાવવા ખાય છે અને

એક લિખારીને દૂધપાક મળતો નથી, પણ દૂધપાક ઉપર અત્યત રાગ છે, રોક પણ દૂધપાક ખાય છે અને લિખારી પણ દૂધપાક ખાય છે શેકના કરતા લિખારીના મનમા દૂધપાક ઉપર અત્યત રાગ છે તેથી શેકના કરતા લિખારીને કર્મબંધ વિશેષ થવાનો શેક કરતા પણ આત્મજ્ઞાનિને દૂધપાક ખાતા કર્મબંધ બિવદૂલ અટપ થવાનો પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષયો સબંધી આત્મજ્ઞાનિયોને પ્રારબ્ધ કર્મયોગે તે તે વિષયો ભોગવતાં અત્યત અદ્યકર્મબંધ થવાનો “જ્ઞાનિકો ભોગ સર્વિ નિર્જરાકો હેતુ હે” આ વાક્યની સાર્થકતા અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોને માટે સભવી શકે છે, પણ આ વાક્યનો દુરુપયોગ લાણીને, - વિષયભોગ માટે જે કરે છે તે અધ્યાત્મ જ્ઞાનથી દૂર રહે છે બાળ છવો માટે આ વાત નથી શુદ્ધચાવાસમાં શ્રી તીર્થકરો ભોગાવલીકર્મ ભોગવતા છતા પણ ઘણા કર્મ ખેરવતા હતા, તેનું કારણ કે વિષયોપર રાગદ્વેષની પરિણતિ અલંત મન્દ હતી અને ઉદાસીન પરિણામ હતા તેથી ઘણા કર્મ ખેરવતા હતા જેમ એક નાનું બાળક ઢીંગલા ઢીંગલીની રમતમા અત્યત રાગ ધારણ કરે છે તેજ બાળક જ્યારે મોટી ઉમરનો થાય છે અને જ્ઞાન પામે છે ત્યારે ઢીંગલીની રમત ઉપર તેનો રાગ રહેતો નથી, તેવીજ રીતે ઢીંગલા ઢીંગલીની રમતસમાન સભોગમા અજ્ઞાનીને અત્યત રાગ હોય છે, પણ તેજ અજ્ઞાની સત્સમાગમના યોગે આત્મજ્ઞાન પામે છે તો સભોગ ઉપર તેનો બિવદૂલ રાગ રહેતો નથી શ્રી આદ્રકુમાર અને નહિ-પેણ પ્રમુખ આત્મજ્ઞાની પુરૂષો હતા, તેઓને જ્યાસુધી ભોગાવલીકર્મ ઉદયમા નહોતું આવ્યું ત્યાસુધી તેઓના મનમા અત્યત વૈરાગ્ય હતો પ્રતિજ્ઞા પણ ઉજનવ હતી પણ ભોગાવલીકર્મ ઉદયમાં આવતા મનમા જુદી અસર થઈ તો પણ તેમણે આત્મજ્ઞાનબળ ક્ષેરંયુ, જોકે ઉદયની બળનત્તા વિશેષ હોવાથી અન્તે મૈથુનકર્મ મેવડુ પડ્યું પણ મનમા તેમણે વૈરાગ્યભાવ ધારણ કર્યા અને અન્તે ભોગાવલીકર્મ (પ્રારબ્ધકર્મ)નું જોર ટળતા સભોગક્રિયા છોડી દીધી આત્મજ્ઞાનિયો આત્મામાજ સર્વ ઋદ્ધિસુખ માને છે તેથી ભોગ ભોગવતા છતા પણ બાહ્યમા સુખ માની લેતા નથી, તેઓ સમાનભાવને મનમા ધારણ કરે છે

ભોગપર શેઠનું દષ્ટાન્ત

એક કરોડાધિપતિ શેઠ હતો તેના ઉપર કોઈ પૂર્વના વૈરને લીધે રાત્રે દોપનો આરોપ મુકયો અને દુકમ કયો કે શેઠે સાત દિવસ સડાગમા જઈ વિદ્યાના ટોપલા ઉપાડવા રાત્રના દુકમના આધીન થઈ શેઠે સાત દિવસ પર્યંત સડાગમા જઈ વિદ્યાના ટોપલા ઉપાડ્યા, તેમા શેઠને કઈ રૂચિ પડી નહીં તેમ નાનિપુરૂષો પણ સભોગને એક સડાસ જેવું માને છે છતા પ્રારબ્ધકર્મ રાત્રના દુકમે કઢાપિ વિષય સડાસમા વિષયના ટોપલા ઉપાડવા પડે છે તોપણ તેમા તેમને રૂચિ થતી નથી, કારણ કે તેમા તેમણે તાત્વ

કસુખ મા યુ નવી આજ કારણથી પ્રારબ્ધકર્મના યોગે કદાપિ તેવી કર્મને જ્ઞાનિયો સેવે છે તોપણ તે અપઅત્પતર રામના હેતુથી અપતર કર્મ બાધે છે અને ઘણા ક્રમ ખેરવે છે પશુપક્ષીઓએ જે વિષયોમા રૂચિ ધારણ કરી હોય છે તે ઉપર મનુષ્યોની પ્રાય અરૂચિ હોય છે, અને અજ્ઞાનિ મનુષ્યોએ જે કાર્યોમા-વિષયોમા સુખ કલ્પ્યુ હોય છે તેમાં જ્ઞાનિયોની અરૂચિ હોય છે કારણ કે અજ્ઞાનિયો કરતા જ્ઞાનિયોને સત્યસુખનો નિશ્ચય લાસેયો છે માટે આવી રીતે ઉત્તરોત્તર વિશેષ જ્ઞાનિયોને આત્મામાજ સત્યસુખનો નિશ્ચય થવાથી તેઓને બાહ્યપદાર્થ પર પ્રેમ વા અરૂચિ હોતી નથી જેમ જેમ આત્માના સ્વરૂપસખ ધી વિશેષતર જ્ઞાન થતુ જાય છે તેમ તેમ વિષયભોગની પરિણતિ મ હ મ હ થતી જાય છે અને વિષયરૂચિ વિશેષ વિશેષ લાગે ટળતી જાય છે જ્ઞાનિયો બાહ્યપદાર્થોમા ઉપકાર આદિ માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે તોપણ તેમનો આત્મા શુદ્ધોપયોગે વતવાથી કર્મની નિર્જરા અનતગતી કરે છે તેથી કમળ ધ, બિવરૂલ અત્પઅત્પતર તેઓને બધાય છે અથાત્ અનતગુણ ગુણોની નિમજતા થતી જાય છે અને યૌગિક કર્મબન્ધ એક બે નણ ચાર આદિ ગણો બધાય છે આવી આત્મજ્ઞાનદશાવાળો મનુષ્ય ઘણા કર્મ ખેરવે છે અને અનતગુણની શુદ્ધિ કરતો છતો આગળ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને તેથી તે ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો ખરી રીતે પ્રત્યાહાર કરી શકે છે

અજ્ઞાની છવો ખીજનુ સાબળી વા દેખી ઇન્દ્રિયોના વિષયો ત્યાગ કરવા પ્રતિજ્ઞાઓ મહણુ કરે છે અને તેમાં અમુક અમુક નિયમોને પાળે છે, હઠધડી ઇન્દ્રિયોને વશ કરવા તપશ્ચર્યા આદિથી શરીર કૃશ કરી નાખે છે, પણ આત્મજ્ઞાનદશા વિના તેઓના મનમાથી વિષયોની વાસનાનો નાશ થતો નથી અજ્ઞાનિયો અમુક સયોગોમા અમુક વખત પર્યંત સ્પોન્ડન-પટલુની પેઠે સલોગ આદિ ભોગોનો બાહ્યથી ત્યાગ કરી શકે છે પણ મનમા કામની વાસના ઉત્પન્ન થતા અ તરથી તેઓ ભોગી બને છે અને અમુક સયોગોમા અમુક વખત આવતા મતાદિકનો લોપ પણ થઈ જાય છે અને તે પ્રાપ્ત છે એવા ભોગમાંજ સર્વસ્વ સુખનો નિધાર કરે છે અજ્ઞાની રાગ અને કામના વશથી મતનો લોપ કરે છે અને તેમા લોભુપી બને છે અને જ્ઞાની ભોગ વતીકર્મના ઉદયેજ ભોગમા પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ તેમાં નિર્લેપ રહે છે બાહ્યથી બહેએ પ્રતિજ્ઞાનો લોપ કર્યો એમ કહેવાય છે, પણ અન્તરથી જ્ઞાની ત્યાગી છે અને અજ્ઞાની બાહ્યથી તેમજ અન્તરથી રાગી છે અજ્ઞાની બાહ્યથી ભોગનો સયોગ ન થતા સુધી વા બાહ્યથી પ્રતિજ્ઞા પાળતા સુધી ત્યાગી ગણાય છે, પણ અ તરમા તેનુ મન વિષયવેગથી વ્યાસ રહે છે તેથી તે અન્તરનો ત્યાગી નથી, તે માટે તે અ તરનો (મનનો) પ્રત્યાહાર પણ કરી શકતો નથી. મનનો પ્રત્યાહાર કયા વિના અ ધ ઇન્દ્રિયોનો બાહ્યથી કરેલો

પ્રત્યાહાર સદાકાળ માટે ટકતો નથી, ઉવટી વિષયોની વિટળના વૃદ્ધિ પામતી જાય છે મનથી પ્રત્યાહાર કરનારા યોગીન્દ્રો અન્ય ઇન્દ્રિયોવી થતી વિષયની પ્રવૃત્તિમા જે રાગ અને દ્વેષ થાય છે તેનો પણ પ્રત્યાહાર કરી શકે છે મનનો પ્રત્યાહાર કરવા માટે શ્રી તીર્થકરોએ કહેલા આત્મજ્ઞાનની અત્યંત આવશ્યકતા છે, તેમજ આત્મજ્ઞાનપૂર્વક આત્મવીર્યની પણ અત્યંત આવશ્યકતા છે જે યોગિયો મનને વશ કરી શકે છે, તેજ ખરેખરા પ્રત્યાહારના સાધક ગણાય છે બાકી ઉપર ઉપરથી તો અમુક વખત સુધી અમુક પ્રત્યાહાર કરનારા ઘણા દેખાય છે પણ તેથી કઈ આત્મહિત થતું નથી, આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન કરીને ખરેખરે મનનો પ્રત્યાહાર કરવો જોઈએ

“ મનનો પ્રત્યાહાર ”

મનમા ઉત્પન્ન થતા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મમતા, ઇર્ષ્યા, મૈથુન, નિંદા, વૈર, જેર અને અહત્વ, આદિ દોષોને મનમા આત્મબળવડે ઉત્પન્ન ન થવા દેવા, તે મનથી પ્રત્યાહાર કહેવાય છે

ક્રોધ,

અમુક પ્રતિકૂળ સંયોગોમા મનમા ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે જ્યાંસુધી મનમા ક્રોધ ચાર પ્રકારવડે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાંસુધી તેની અસર આત્મા, વાણી અને કાયા ઉપર થયા કરે છે અને તેથી આત્મા અનંતકર્મનો બધ કર્મો કરે છે ક્રોધ મહાપાતકી અડાવ છે, તપસીઓ પણ ક્રોધ કરીને લપસી ગયા છે મનથી કાઈ પણ પ્રતિકૂળ દેખાય, જાણાય અને સહજાય તો તુર્ત ક્રોધની અસર આખા, શ્રુતી અને લલાટ ઉપર દેખાઈ આવે છે ક્રોધથી સુદ્ધિની પણ મન્નતા થાય છે ક્રોધી પુરુષો કોઈ વખતે ક્રોધને મારી નાખે છે, ક્રોધનો નાશ કરે છે, ક્રોધને શ્રાપ આપે છે, ક્રોધના આવેશમા જુદુ બોલે છે, જૂઠી સાક્ષી પુરે છે, અછતા હોય પ્રકાશે છે અન્યને ક્રોધાવેશમાં આજ અડાવે છે ક્રોધાવેશમા શરીર ઉષ્ણ થાય છે, હોઠ થરથરે છે, હૃદય ધડકે છે અને મનની સમાનતાનો નાશ થાય છે, મિત્રો પણ ક્રોધથી શત્રુ બને છે ક્રોધથી સમતાબાગમા અગ્નિનો લાડકો સળે છે, અનંતબવના કરેલ શુભ કૃત્યો પણ ક્ષીણ થતા જાય છે માટે ક્રોધનો નાશ કરવા આત્મજ્ઞાનબળથી ક્ષમાનું ચિંતવન કરવું-ક્ષમા આદરની

“ ક્રોધને છૂતવાનો ઉપાય, ”

જે જે સંયોગોમા જે જે ક્રોધ પ્રગટ કરવાનો હોય તે તે વખતે સમતાનું સ્વરૂપ વિચારવું ક્ષમાના અમૂલ્ય ગુણો વિચારવા, આત્માનો સહજ સ્વભાવ વિચારતા ક્રોધનો આવેશ પ્રગટતો ને પ્રગટતો મન્દ પડી ઉપશમી જાય છે આત્મજ્ઞાનબળથી જે જે હેતુઓ ક્રોધના જન્યા હોય તેને બિલકેલ જૂની જવા આત્માને ક્રોધ તો તેમાં આત્માનું કઈ

નથી હું આત્મા, હુનિયાથી ન્યારો હું મારે જાત્રમાં હું નથી ત્યારે
 મારે મનમાં ક્રોધ કેમ મવા દેવો જોઈએ ? મહાર મનની સમાનતા જળવધી
 જોઈએ ક્રોધ કરવાથી મહને કોઈ પણ જાતનો જરામાન કાયદો ચલાવો
 નથી ત્યારે કેમ મનના વિષમ પાસમાં પગને ક્રોધ કરવો જોઈએ ? અલગત
 ક્રોધ ન કરવો જોઈએ અનતાનુબન્ધી ક્રોધ, અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ પ્રત્યા
 ખ્યાની ક્રોધ, અને સજ્જવનનો ક્રોધ એ ચાર પ્રકારનો ક્રોધ છે અનતાનુબન્ધી
 ક્રોધ તે જીવે ત્યાંથી રહે છે, અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ મજેલો હોય તો તે
 વાંચુથી રહે છે પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ ચાર મામ સુધી રહે છે અને નજ્જવનનો
 ક્રોધ પદ્મપર્યંત રહે છે અનતાનુબન્ધી ક્રોધથી નરકગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, અ
 પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધથી તિર્યચની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધથી
 મનુષ્યની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સજ્જવનના ક્રોધથી દેવતાની ગતિ પ્રાપ્ત
 થાય ॥ આ ચાર પ્રકારના ક્રોધનો ક્ષત્તે ક્ષત્તે નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવો
 જોઈએ જ્યારે ક્રોધ થાય ત્યારે આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ ચિત્તવ્યાજ કરવું
 આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ સ્મરણ કરતા ક્રોધનો વેગ બિલકૂલ શમી જાય છે
 પત્થરની શિલા ઉપર સૂર્યનાં કિરણ લાગવાથી શિલા ઉષ્ણ થઈ જાય છે, પણ
 પાણી રેડતા શીતલ થઈ જાય છે, તેમ ક્રોધથી મન ઉષ્ણ થઈ જાય છે પણ
 સમતારૂપ જલના ઓગે શીતન બની જાય છે ક્રોધાગ્નિની શાંતિ કરવામાં
 સમતા જલનું સેવન કરવું અત્યંત ઉત્સાહપૂર્વક જે જે વખતે ક્રોધ થાય
 તે તે વખતે આ મોપયોગનું સ્મરણ કરવામાં આવશે તો ક્રોધના સ્ફુટ રોનો
 નાશ થતાં અને સપૂર્ણ તેનો નાશ થશે અનતાનુબન્ધીનો અપ્રત્યાખ્યાની
 થશે, અપ્રત્યાખ્યાનીનો પ્રત્યાખ્યાની થશે અને પ્રત્યાખ્યાનીનો ક્રોધ ટળી
 સજ્જવનનો ક્રોધ થશે સજ્જવન ક્રોધના પણ અસખ્ય લોક છે તેમાંથી
 પણ મન્દ દશા થતા અને સપૂર્ણ ક્રોધપ્રકૃતિનો નાશ થશે અનેક જીવોએ
 ક્રોધનો નાશ કરી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કર્યું, કરે છે અને કરશે સાધકોએ
 ક્રોધને જીતવાના ઉપાયો આદરી આત્માનું ક્રોધરહિત સપૂર્ણ સ્વરૂપ
 પ્રાપ્ત કરવું

“ માન ”

આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કરવામાં માન એક મહાવિષ્ણ કરનાર છે
 આત્મારૂપ સૂચન દર્શન કરવામાં મેરૂપર્વનની જેઠ માન આડો આવે છે
 આત્માનો મૂળ ઉદ્ભવમન સ્વભાવ ॥ અને તેથી તે સિદ્ધસ્થાનમાં જાય છે
 પણ માનના યોગે ઉલટો આત્મા અધીગતિમાં ચાલ્યો જાય છે વિનય, શ્રુત,
 તપ અને શીલને હજીયાર માન છે રાવણ અને કૌરવો જેવા માનના યોગે
 હુ જી થઈ આયુષ્ય હારી ગયા અને પરમાત્મપદ સાધી શક્યા નહીં મા
 નથી કોઈની પાસે જ્ઞાન ગુણ વિશેષ હોય છે તોપણ તે લેવાતો નથી સા-

માન્યતઃ અહકારના આઠ ભેદ થાય છે રૂપ, ભતિ, લાભ, તપ, બળ, વિદ્યા, ઐશ્વર્ય અને લક્ષ્મી, એ આઠ બાળતોમા થતો અહકાર, મનુષ્યોએ આત્મબળથી ટાળવો જોઈએ ઉચ્ચ ભતિમા જન્મ થયો હોય તો પોતાને ઉચ્ચ માને છે અને અન્યોને નીચ માને છે પોતાનું રૂપ સુદર હોય છે તો અજ્ઞાનથી મનુષ્ય પોતાના રૂપનો અહકાર ધારણ કરે છે લક્ષ્મી આદિ અનેક પ્રકારના લાભો મળતા મનમાં જાણે કે અહો ! મહારા જેવા લાભ કોઈને મળતા નથી, અહો ! મહારા સમાન કોઈ નથી તપશ્ચર્યા કરી મનમાં અહકાર કરે કે અહો ! મહારા જેવો તપસ્વી કોણ છે ? અન્યોના કરતા પોતાનું બળ અધિક હોય તો એમ વિચારે કે અહો ! મહારા જેવો કોઈ બળવાન નથી, હું એક સપાટામા સર્વને હરાવી શકું ઇત્યાદિ અજ્ઞાની જીવ પોતાના બળનું અભિમાન કરે છે વિદ્યાભ્યાસ કરીને અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓ લઈ અજ્ઞાની જીવ મનમાં વિદ્યાનો અહકાર કરે છે, અન્ય મનુષ્યોનું માન તોડવાને અનેક યુક્તિઓ લડાવે છે, વિદ્યાના ભેરે અન્યોને હલકા પાડે છે, મનમાં કુલજીભી પેઠે કુલેલો રહે છે, ઇત્યાદિ વિદ્યાનો અહકાર ભણવો અનેક પ્રકારનું ઐશ્વર્ય મળવાથી મનમાં અહકાર ધારણ કરવો તે ઐશ્વર્યમદ કહેવાય છે લક્ષ્મીનું મનમાં અભિમાન ધારણ કરે તે લક્ષ્મીમદ કહેવાય છે અનેક પ્રકારના અહકારો કરવાથી જીવો ચોરાશી લાખ જીવોનિમા વારંવાર અવતાર ધારણ કરી જન્મ, જરા અને મરણના દુઃખ પ્રાપ્ત કરે છે માનના ભેરથી જીવો પોતાનું વા પારકાનું હિત જોઈશિકતા નથી માનથી હિંમા, ભૂદ, ચોરી, વિશ્વાસઘાત, નિંદા અને આળ વગેરે અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય છે માની મનુષ્ય મુકેલા લોકડા અને હાડકાની પેઠે પોતાની સ્થિતિ કરે છે માનની દશામાં હંભરો લડાઈ થઈ અને થશે બાહુબલીને કેવલજ્ઞાન થવામાં પણ માને વિદ્ય કર્યું હતું ભરત અને બાહુબલીને લડાવનાર પણ માન હતો અનેક મુનિમો માનના લીધે ઉચ્ચ દશામાંથી પડ્યા અને પડે છે અનેક રાજાઓ માનના યોગે દુઃખ પામ્યા, પામે છે અને પામશે લઘુતા ગુણવાળા આત્માને માન અછડ જનાવે છે એક સામાન્ય માણસ પણ અહકારવશ થઈ અભિમાનના તોરમાં ન જીવવાનું જોલે છે માનના વશ થએલા મનુષ્યો પોતાનું અને પારકાનું અહિત કરે છે ભવિષ્યનાં દુઃખ અને ગુણોત્તરક માની પુરૂષ દેખી શકતો નથી માની પુરૂષ ઉચ્ચ જોઈ આદ્યા કરે છે અને મનમાં ધારે છે કે જગત્માં ફક્ત હું જ છું માની પોતાનાં માતપિતા અને ગુરુઓની આગળ પણ લઘુતા ધારણ કરી શકતો નથી માની પુરૂષ પોતાનો કહો ખરો કરવા બંધ છે માની પુરૂષ પ્રાણનો નાશ કરે છે પણ પોતાનું માન મૂકતો નથી માની પુરૂષને કોઈ હિતશિક્ષા આપે છે તો તેને ઝેર જેવી લાગે છે માની પુરૂષ પોતાનામાં માનરૂપ દોષ છે, એમ પોતાની બુદ્ધિ

કષ્ટુલ કરતો નથી માની પુરૂષ કરેલા માનને ન્યાયરૂપ ગણે છે અનેક જીવે માનના દોષમાં મકલાઈ ચતુર્ભૂતિમા રખાયા, રખડે છે અને રખડશે સામારિક જીવો જે માન મૂકે તો તેઓના આત્માનું કલ્યાણ થાય માટે જેઓ કલ્યાણ ધારતા હોય તેઓએ માનનો નાશ કરવો જોઈએ માની પુરૂષ પોતાનીજ પ્રશસા કરે છે, માની પુરૂષ, અન્મનું છુડે કરવા બાકી રાખતો નથી શાની પુરૂષનો વિનય કરવામાં માની અચકાય છે માની મનુષ્ય, ગુણીઓના ગુણો તરફ જોઈ શકતો નથી માની પુરૂષ પોતાના કરતા બીજાઓને હલકા ગણે છે માની મનુષ્ય, તન મન અને ધનની સાચકતા કરી શકતો નથી માન, અમૂલ્ય એવા વિનયગુણનો નાશ કરે છે માનના ચાર પ્રકાર છે અનતા ગુણથી માન અપ્રત્યાખ્યાની માન, પ્રત્યાખ્યાની માન અને સન્નિવહન માન આ ચાર પ્રકારનું માન અનુક્રમે, ચાવજીવ વર્ષ, ચંદ્રમાસ, અને પાશ્વિક સ્થિતિને બજે છે અને અનુક્રમે નરક તિરેચ, મનુષ્ય અને દેવગતિને આપે છે નામ અને રૂપમા માનની પબલ સત્તા વર્તે છે માનથી સદ્ગુણ, સન્તપુરૂષ અને વડીલોનો વિનય થતો નથી પોતાની મહત્તાઈ વધારવા માની અ યોના અવગુણોને જોળીને તેઓને હલકા પાડે છે માની અન્યનો ગુણ સહન કરી શકતો નથી માનપર્વત ઉપર ચઢેલો જીવ પોતાનામા અને પરમેશ્વરમાં પણ છેડું દેખી શકતો નથી માની પુરૂષ પોતાની પૂવની જીવંતીનો ખ્યાલ કરી શકતો નથી માની પુરૂષ, દાડીયાની પેઠે મનમા ગમે તે વંચા કરે છે માનીને માનસર જોલાવવામા ન આવે તો પોતાનું અપમાન માની સામાનું છુડ કરવા બાકી મૂકતો નથી જે લક્ષ્મીનો અહકારી હોય છે તો તે સવા ગજ ઉચ્ચ ચાલતો ન હોય તેમ ચાલે જો વિદ્યાનો અહકારી હોય છે તો ગૌતમસ્વામીની પેઠે અન્ય વિદ્વાનોને પોતાના હીસાબમાં ગણતો નથી કોઈ અ ય વિદ્વાનને વખાણે તો પોતાનો મિલજ ખોઈ દેછે જે સત્તાનું માન હોય છે તો મનમાં એમ જાણે છે કે સાક્ષાત્ હું પરમેશ્વર છું એમ માની અન્ય મનુષ્યોનો નાશ કરવા અનેક પ્રકારના ભેરજીવન કરે જો જાતિનો મદ હોય છે તો અન્યોને પોતાનાથી હલકા વારવાર ગણી તેઓની નિન્દા કરે છે અને પોતાની જાતને વખાણે છે, પોતાની ઉચ્ચ જાતિની પ્રશસા મરીચિની પેઠે કયા કરે છે પોતે રૂપવાન હોય છે તો મનમાં અભિમાન લાવીને મકલાય છે, પોતાના રૂપની પ્રશસામાં અહકારી બને છે આવી અભિમાનની દસા કોઈ પણ રીતે મનુષ્યોને કાયદાકારક થતી નથી અભિમાન મવાથી પડી જનાય છે આવેલા સદ્ગુણોનો પણ અહકાર નાશ કરે છે. શબ્દ હોય, પાદશાહ હોય, જૃહસ્પતિ સમાન હોય, અને હુબેર બડાગી જેવા હોય, તોપણ અભિમાનથી પોતાનો નાશ થાય છે એમાં સંશય નથી

માનનાશ કરવાના ઉપાયો

લઘુતા ધારણ કરવાથી માનનો નાશ થાય છે. પૂર્વના મહત્પુરુષોની આગળ હું સામાન્ય છું, એવી ભાવના ભાવવાથી અહકારનો વેગ ઉતરે છે. જે જે પ્રકારથી માન ઉતરે તેવી તેવી ભાવનાઓ ભાવવી જોઈએ. મનમાં ચિંતવવું કે હું તો આત્મા છું તેથી બાહ્યવસ્તુઓની મોટાઈ મહારામા કંટાળે. અહકાર કરી શકાયજ નહીં. હું તો અગ્રુ લઘુ સ્વભાવવાળો આત્મા છું. મહારામાં જ્ઞાનગુણ ઉત્પન્ન થાય તેમાં શુ આશ્ચર્ય છે કે તે સખન્ધી અભિમાન કરવો જોઈએ? અલબત્ત અભિમાન ન કરવો જોઈએ. જાતિ અને બાહ્યનું ધન છે તેનાથી હું આત્મા ભિન્ન છું ત્યારે તેનો અભિમાન કરવો એ મહને બિલકુલ ઘટતો નથી. અનેક લક્ષ્મીપતિયો ધનનો અહકાર કરી આત્મિક સુખ પામ્યા નથી. જાતિનો અહકાર કરનારાઓ જો આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન કરે તો તેઓ જાતિનો અભિમાન કરી શકે નહીં. જાતિ છે તે આત્માની નથી. જાતિ તો વર્ણઆશ્રયી છે. માટે તેનો અહકાર કરવો તે ખરેખર અજ્ઞાન છે. બાહ્યનું અનેક પ્રકારનું ઐશ્વર્ય મળે તેમા આત્માનું કંઈપણ તત્ત્વધન નથી, બાહ્યનું ઐશ્વર્ય ક્ષણિક છે. રાવણ, રામ, કૌરવ અને પાંડવો જેવા પણ બાહ્યના ઐશ્વર્યથી આત્મિક શાંતિ પામ્યા નથી. સિકંદરબાદશાહ જેવા પણ અતે ધૌરમા દટાયા. ક્ષણિક વસ્તુઓનો અભિમાન કરવો તે કોઈ રીતે યોગ્ય નથી. પૂર્વપુણ્યયોગે બાહ્યની ગમે તેવી ઉચ્ચ સત્તા મળે તોપણ જ્ઞાનદષ્ટિથી વિચારતાં તેમા અહકાર કરવાનું કંઈપણ કારણ સમજાતું નથી. તન, ધન, અને યૌવન, ક્ષણિક છે. આત્મજ્ઞાનથી જોતા સત્તા-આદિ પણ ક્ષણિક સમજાય છે. આત્મજ્ઞાન થતાં અહકારનું જોર ઘટી જાય છે. પોતાનું માન પણ નથી અને આત્માનું અપમાન પણ નથી, ત્યારે અહકાર શામાટે કરવો જોઈએ? માનમા કુદ્દી જનારાઓના નામકામ પણ દુનિયામાં રહ્યાં નથી, ઉલટું તેઓ અશુભગતિમા જઈ દુઝના ભાગી બન્યા. બાહ્યની ઉચ્ચ દશામા અહકાર કરવો ન જોઈએ. અહકાર મનનો ધર્મ છે. મનના ધર્મોને આત્માના ધર્મો કંઢપવા એ અજ્ઞાન છે, માટે મનમા ઉત્પન્ન થતા અહકારને ટાળતાં મન પ્રસાહારની સિદ્ધિ થાય છે.

માયાનું સ્વરૂપ

માયા (કપટ) જગત્માં અનેક પ્રકારની જન્મમરણની ઉપાધિમાં ફસાવે છે. ખીનને વા પોતાને ગમે તે રીતે છેતરવાનો મન, વચન, અને કાયાથી પ્રયત્ન કરવો તે કપટ કહેવાય છે. કપટનો ખાડો ખોદે તે પડે એ કંઢેણી જગત્માં ચાલે છે તે ખરેખરી સત્ય છે. કપટ કરનાર અનેક પ્રાણીઓનું જુડુંકરીને પોતાનું પણ જુડુંકરે છે. અનાદિકાળથી છવો કપટ કરે

છે, તોપણ કપટથી દોષને શાંતિ થઈ નથી અને મવાની નથી કપટની જળ રચનાર પોતેજ કપટજળમાં ફસાય છે અનેક પ્રકારના વિષયોને ઉદ્દેશી કપટ પણ અનેક પ્રકારનું કહેવાય છે રાજ્યસખ ધી કપટ, ગૃહસખની કપટ, મિત્રસખ ધી કપટ, વ્યાપારસખની કપટ, મુદ્દસખની કપટ, લોજનસખની કપટ, ગમનાગમનસખ ધી કપટ, પાનસખ ધી કપટ, વિલાસખની કપટ, દુષ્કરસખ ધી કપટ, સ્વભાવીવિજાતીયસખ ધી કપટ, પુત્રસખ ધી કપટ, ધર્મસખની કપટ, ઉપદેશસખ ધી કપટ, સ્વાર્થસખની કપટ, પરમાર્થસખ ધી કપટ, ભક્તિસખની કપટ, ચારિત્રસખની કપટ, આવકસખની કપટ, અને સાધુ સખ ધી કપટ, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના કપટ છે અનતાનુબધી માયા, અપ્રત્યાખ્યાની માયા, પ્રત્યાખ્યાની માયા, અને સર્વલની માયા આ ચાર પ્રકારની માયા, અનુક્રમે નરક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવગતિની દેનારી છે અન તાનુબધી માયા ચાવજીવ રહે છે અપ્રત્યાખ્યાની માયા વધપર્યંત રહે છે, પ્રત્યાખ્યાની માયા ચાર માસ પર્યંત રહ છે સર્વલની માયા પંચર દીવસમુધી રહે છે પ્રથમના કરતા બીજા અને બીજા કરતા ત્રીજા અને ત્રીજા કરતા ચોથા માયામાં અનુક્રમે અટપ અટપ કર્મ બધાય છે આત્માના અનતગુણની પ્રાપ્તિમાં કપટ વિષકારક છે કપટના પરિણામથી આત્મા અનતકર્મની વર્ગબા પ્રહણ કરે છે જે જે સમયે કપટના પરિણામ થાય છે તે તે સમયે આત્મા મળીનતાને ધારણ કરે છે જેવા જેવા કપ ટના તીવ્ર વા મન્દ પરિણામ થાય છે તેવા તેવા તીવ્ર વા મન્દ પરિણામે તીવ્ર વા મન્દ, કમના બધ પડે છે કપટના બે ભેદ છે પ્રણસ અને અપ્રણસ તેમાં અપ્રણસ કરતાં પ્રણસ કપટ અપેક્ષાએ જરા ઠીક કહેવાય છે પણ વસ્તુતઃ જોતા બન્ને પ્રકારના કપટ ત્યાગ કરવા લાયક છે, કપટથી દોષ સુખી થયો નથી અને ઘનાનો પણ નથી કપટના પરિણામયોગે અનેક પ્રકારના તપ, જપ, અને જાત વજેર કરવામાં આવે છો તોપણ તે નિષ્ફલ જાય છે કપટથી તરવારની ધાર ઉપર નાચવાની પેઠે ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાળ વામાં આવે તોપણ જન્મ જરા અને મરણનાં દુઃખ ટળતા નથી આત્માની શુદ્ધ સરળ દશામાં કપટ આજી આત્માને ઉચ્ચ રહે છે, ન્યાસુધી કપટ છે ત્યાસુધી મનના પરિણામ સરળ રહેતા નથી આત્માની શુદ્ધ દશાને કપટ ચીરી નાખે છે કપટથી મોટા મોટા તપસ્વીઓ પણ ઉપરના ગુણસ્થાનકથી નીચે લથડી પડ્યા છે માન, પૂજા, કીર્તિ અને સ્વાર્થ આદિ સયોગોને લેઈ મ નમાં કપટ ઉત્પન્ન થાય છે નિનયરલ જેવાં બાલથી મનોહર ચારિત્ર થાળુ પણ મનમાં કપટનો પરિણામ હોવાથી નૃપનિષ્ઠાત કરી નરકમાં મયો બાદ્યારી ધમની અનેક ક્રિયાઓ કરનારા, પણ મનમાં કપટના પરિણામ ધારણ કરનારા અનત જન્મ, જરા અને મરણનાં દુઃખને પ્રાપ્ત કરે છે આ જીવે

સ્વાર્થને માટે અનેક પ્રકારનાં કપટો કરી હિંસા, બૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર અને વિશ્વાસઘાત, આદિ હુકમો કર્યા પણ હજી તેની શાંતિ થઈ નહીં હજી પણ મનમાથી કપટભાવ પૂર્ણપણે જતો નથી કોઈ પણ સામાન્ય પ્રસંગમા પણ કપટ કર્યા વિના ચાલે નહિ, આવી સ્થિતિથી મનુષ્ય સસારમા જન્મ, જરા અને મરણની વૃદ્ધિ કરતો જાય છે હજી કોણ જાણે ક્યાંસુધી કપટમા જીવ પોતાનું જીવન ગાળશે કે જીવ ! જો તું આત્મજ્ઞાનથી સમજે તો, કપટના દુઃખો દૂર થાય નહિ જ્યારે ત્યારે પણ કપટનો નાશ કરવો જોઈએ, કારણ કે તેથી અનંતદુઃખ પ્રગટે છે

કપટનાશ કરવાના ઉપાયો

પુરુષાર્થ વસ્તુમા જ્યાંસુધી મહારાપણની શુદ્ધિ થાય છે ત્યાંસુધી કપટ છે જડ પદાર્થોમાં સત્ય મુખ નથી એવો નિશ્ચય કરવો સરલતા ધારણ કરવાથી જે કાર્યો કરવાના ધાર્યો હોય છે તે મુખે પાર પડે છે કપટ કરવાથી આત્માનો પરિણામ કપટરૂપ જનવાવી પોતાનું અને પરનું બધું થતું નથી, માટે જે જે વખતે કપટના વિચારો આવે તે તે વખતે સરલતાના વા આત્માની શુદ્ધ પરિણતિના વિચારો કરી કપટના વિચારો ચતા ને ચતાજ વારવા અમુક અમુક સયોગોમાં અમુક અમુક કારણપ્રસંગે કપટ થાય તો તે તે વખતે આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ વિચારવું સ્વાર્થની માયામા હુખની છાયા છે, એવા સત્ય વિચારોના પ્રકાશથી કપટરૂપ અધિકારનો નાશ થાય છે, માયારૂપ વિપવલ્લિનો સરલતારૂપ દાતરડાથી નાશ કરવો જોઈએ માયારૂપ રાક્ષસીનું ભેર ટાળવું હોય તો આત્માની શુદ્ધદશાદેવીનું સ્મરણ કરવું કે જેથી તું માયા પલાયન કરી જશે માયારૂપ સર્પિણીવિધનો નાશ કરવો હોય તો શુદ્ધો પયોગરૂપ જગુષીમત્રનું સ્મરણ કરવું માયાનું ભેર અજ્ઞાનદશામા બહુ પ્રવર્તે છે, માટે આત્મજ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત કરીને માયાનું ભેર ટાળવું જોઈએ સર્વ પ્રકારના વિચાર કરવામાં, સર્વ પ્રકારનું જોલવામા અને કાયાની પ્રવૃત્તિ કરવામા અશમાન પણ કપટકળા કરવી યોગ્ય નથી કપટની કળાથી જે વિચારાય છે, જે બોલાય છે અને જે કાયાથી કરાય છે તેમા અતે આત્મહિત થતું નથી, એમ જાણી આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમણતા કરી ત્રણ પ્રકારનીક્રિયાઓમા નિર્લેપતા ધારણ કરવી કપટનો લાગ કરતા પ્રથમ જે કંઈ ખમતું પડે તે ખમતું પણ કપટનો કદી આદર કરવો નહીં કપટ કરનારાઓ કદી લઘુલાઘવી કળાથી પોતાના કાર્યમા ફાવી જાય, તોપણ મન પ્રત્યાહારસાધકે કદી કપટ કરવું નહિ કપટકળાથી થતી હિનતિ અને નાશ પામ્યા વિના રહેતી નથી, માટે અત્ય એવી પણ આત્મોન્નતિ કપટનો લાગ કરી કરવી

હોમ.

સર્વ હોયોનું સ્થાન લોભ છે જો લોભ છે તો અન્ય હોયો પણ આ

વીને રહે છે જો લોભ ગયો તો સર્વ દોષો પોતાની મેળે નાશ પામે છે
લોભથી મનની અધોદશા થતી જાય છે લોભના પરવશમાં અનેક જીવો
મહા અધોર કંઈ કરે છે, લોભના ઉદયથી મનુષ્યો લાખો અને કરોડો જીવોની
હિંસા કરે છે, મોટા મોટા યોગિયો પણ લોભના ઉદયથી ઉપશમત્રેષ્ટિ ચડીને
પણ પડી ગયા અરે લોભ ! તું મહા દુષ્ટ છતાં મનુષ્યો ત્હને પ્રેમથી ચ્હાય
છે, ત્હારી પૂજા જગત્માં અનેક પ્રાણીઓ આસોમ્યુસે કરી રહ્યા છે, એક
રૂપેયો મળતાં જ અને જો મળતાં દશ અને દશ મળતાં સો, હજાર, દશહ-
જાર, લાખ, દશલાખ અને કરોડ આદિ રૂપેયાનો લોભ વધતો જ જાય છે લોભના
પરવશ થએલા માતૃપિતાનો વધ કરે છે અને મિત્રોનો પણ નાશ કરે છે
લોભના પૂત્રરીઓ દેવગુરુ અને ધર્મને પણ હિંસાજમા ગણતા નથી લોભથી
વશથી નીચની પણ સેવા કરવી પડે છે અહો ! પોતાને રૂપની પેટી માન
નાર વેશ્યા સ્ત્રી એક દોહીયાને પણ સેવે છે એક મૂર્ખ પુરુષની સેવામાં
લોભી એવો વિદ્વાન મનુષ્ય પણ પોતાનું જીવન ગાળે છે લોભી પુરુષ પ્રાણુથી
ખ્યારા એવા મિત્રનો પણ પલકમાં વિશ્વાસવાત કરે છે અરે લોભ ! તું જો
જગત્માં ન હોત તો કવેશ, કુસુમ અને મારામારી કેખાત નહિ અરે લોભ !
ત્હારા વશમાં થએલાને સ્વપ્નમાં પણ મુખ નથી, તેમ છતાં મનુષ્યો ત્હને
હૃદયથી કેમ ચ્હાય છે ? અરે લોભ ! ત્હારી સજ્જિ તું સર્વ જીવોપર ચલાવે
છે તોપણ તેઓ બિચારા પોતાને પરતજ માનતા નથી, એવી ત્હારી લીલાને
કોણ કળી શકે તેમ છે ? અરે લોભ ! તું જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની પણ એક-
સરખી અવસ્થા કરે છે અરે લોભ, ત્હારી ઉપર જેલું વિશ્વાસ રાખ્યો તે
ખરેખર દેખતો છતો અધ છે અને સાલજતો છતો બધિર છે અરે લોભ !
ત્હારી અધમતાનો પાર આવે તેમ નથી કારણ કે ત્હારા પૂજારીને નરક અને
નિર્ગોદના દુઃખ તું આપે છે

હે લોભ ! ત્હારી અપરપાર લીલા છે, ત્હારા વશમાં આવેલા ઉત્તમ
પુરો પણ ગરીબમા ગરીબ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી આત્માના સલમુખથી
પરાડ મુખ રહે છે હે લોભ ! હવે તું દૂર થા કારણ કે ત્હારી મિત્રાધથી
અનન્તકાળથી દુઃખોજ પ્રાપ્ત કર્યા છે હે લોભ ! તું અનેક વેરે મનમા પેસીને
આચાર, અને વિચારને જગાડી નાખે છે ત્હારી અધમતા ઉપર વિચાર કરતા
ત્હને કરોડ વખત ધિક્કાર આપવો બોધએ હે લોભ ! તું જેને વળગે છે તેનો
છેજો મહામહેનને છોડે છે ત્હારા સમથી જ્ઞાનિયોનાં જ્ઞાન નામ, પ્રતીઓના
મત નાહા, અને સલવાદિયોના સલ નાહા હે લોભ ! તું મોટા મોટા યોગિઓની
કિંમત પણ કોડીની કરી નાખે છે હે લોભ ! ત્હારા વશમા આવેલા મનુષ્યો
પરમેશ્વરની મૂર્તિયોને પણ ચોરી જાય છે અને વેચે છે તેમજ પ્રભુની મૂર્તિ
દ્વારા અપહરિત થાય છે હે લોભ ! તું મોટા મોટા યોગિયોને પણ સ્પૃહા

કરાવે છે, મોટા મોટા ધ્યાનીઓને પણ જુ ત્હારા દાસ બનાવે છે હે લોભ ! ત્હારા વશમાં આવેલા પ્રાણિયો ચોરી કરે છે, પર્વતના શિખરપર ચડે છે અને સમુદ્રના તળીએ પ્રવેશે છે અરે લોભ ! વનસ્પતિ વગેરે એકેન્દ્રિય જીવોમાં પણ તું વાસ કરીને રહો છે હે લોભ ! તું મોહરાજનો અમગધ્ય મુક્ષ છે, જેથી ત્હારાથી સર્વ જીવો ભય પામે છે, પણ અજ્ઞાનના ઉદયે તું સર્વ જીવોને બહાલો લાગે છે હે લોભ ! ત્હારા ઉદયે અનેક જીવો મુક્ષ વગેરેમાં મર્યા, મરે છે અને મરશે હે લોભ ! ત્હારે નાટક જગત્માં અનાદિ-કાળથી છે અને અનતકાળસુધી રહેવાનું હે લોભ ! ત્હારા પાશમાંથી જે જીવો છૂટ્યા તે ત્રણ સુવનના રાત્ર થાય છે સ્ત્રીનો લોભ, પુત્રનો લોભ, રાજ્યનો લોભ, વસ્ત્રલોભ, પાત્રલોભ, ધનલોભ, માન્યલોભ, ક્ષેત્રલોભ, શૃંગલોભ, સુવર્ણલોભ, પુત્રીલોભ, હુતુજલોભ, પદવીલોભ, છીર્તિલોભ, માનપૂજલોભ, યશનો લોભ, મહત્તાલોભ, સત્તાલોભ, ભક્તલોભ, સિધ્ધલોભ, આશ્ચર્યલોભ, ભોજ્યવસ્તુલોભ, રૂપલોભ, વિદ્યાલોભ, પુસ્તકલોભ, સ્વદેશલોભ, પરદેશ લોભ, વ્યાપારલોભ અને દુષ્કરકળાલોભ ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના અપ્રશસ્ય અને પ્રશસ્ય લોભ હોય છે

લોભના આર પ્રકાર છે અનતાનુબંધી લોભ, અપ્રત્યાખ્યાની લોભ, પ્રત્યાખ્યાની લોભ અને સંજ્વલનનો લોભ અનતાનુબંધી લોભથી નરક ગતિમાં જવાય છે, અપ્રત્યાખ્યાની લોભથી તિર્યચની ગતિમાં જવાય છે, પ્રત્યાખ્યાની લોભથી મનુષ્યગતિમાં જવાય છે, સંજ્વલન લોભથી દેવલોકની ગતિમાં જવાય છે—આ કાલમાં સર્વ પ્રકારે લોભનો ક્ષય થતો નથી લોભની ક્ષા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે

લોભ ત્યાગ કરવાના ઉપાયો

સતોષને ધારણ કરવાથી લોભનો ક્ષય થાય છે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી જડ વસ્તુઓમાંથી પ્રેમ નાશ પામે છે બાહ્યવસ્તુઓમાં મહારાપણાની શુદ્ધિ ત્યાગીથી રહે છે કે જ્યાગીથી તેમાં ઇષ્ટપણાની શુદ્ધિ બંધાય રહે છે, જે વસ્તુઓ પોતાની ચર્ચ નથી અને થવાની નથી તેમાં અહમમતાની શુદ્ધિ ધારણ કરવી યોગ્ય નથી પરવસ્તુઓમાં મુખની શુદ્ધિથી જ લોભ થાય છે પણ જ્યારે પરવસ્તુઓમાંથી મુખની પ્રાપ્તિ ટળી જાય છે ત્યારે તે વસ્તુઓ હોય તોપણ તેમાં રૂચિ થતી નથી આત્માનુ સત્યમુખ છે તે આત્મામાં રહે છે, ત્યારે શામાટે અન્ય વસ્તુઓમાં મુગ્ધાવુ બેઠોએ ? અવળત ન મુગ્ધાવુ બેઠોએ આત્માની રૂદ્ધિ આત્મામાં છે તેમાં જ મુખશુદ્ધિ રાખી રમણુતા કરવી બેઠોએ જે જે વખતે લોભના વિચારો હૃદયમાં જે જે વસ્તુઓ સંબંધી પ્રગટી નીકળે ત્યારે, તેઓને સતોષના વિચારોથી દબાવી દેવા સંતોષના વિચારોમાં એટલી બધી શક્તિ છે કે તેની આગળ લોભનું કંથુ કંઈ

લેઈએ સર્વ સસારના પ્રપચની પ્રવૃત્તિનું મુખ્ય કારણ મમતા છે જે મમતા દ્વયમા છે તો પાચે ઇન્દ્રિયોમાથી એક પણ ઇન્દ્રિય જીતાર્થ નથી અને જે મમતા ગઈ તો પાચે ઇન્દ્રિયો જીતાર્થ એમ સમજ લેવું મમતાના પ્રેર્યા દેવ અને દાનવો પણ યુદ્ધ કરે છે મમતાના માર્યા એક દેશવાળા બીજા દેશવાળાની સાથે લડી મરે છે મમતાના લીધે મનુષ્યબવનું અમૂલ્ય જીવન નાશ પામે છે મમતાના માયા મનુષ્યો પોતપોતાનો ગ્રહેલો પક્ષ તાપ્તિને અન્ય પક્ષનું ખડન કરે છે મમતાના માર્યા જીવો સત્યને બળ્યા છતા પણ અસત્યને ગ્રહણ કરે છે મમતાના યોગે મનુષ્યો ક્ષણિક વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ માટે રાત્રીદિવસ અનેક પ્રકારની ઝખનાઓ કર્યા કરે છે મમતાના માર્યા જીવો અજ્ઞાનમા અધ થઈ પોતાનું અને પરનું ક'યાણું કરવા સમર્થ થઈ શકતા નથી મમતાના યોગે જીવો હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વિશ્વાસઘાત, આર-ભ, સમારભ, કચેશ, ઝઘડા, પ્રપચ, પાખડ, દગાફટકા, હુ'ચાઈપટુ, થાપણુચોરી, દાણુચોરી, જૂઠી સાક્ષી ભરવી, કપટની બાજી અને હુયુક્તિયો વગેરે અનેક પાપના કૃત્યો કરે છે આખા શરીરને ટેકાવી રાખનાર જેમ વીર્ય છે તેમ સસારના મૂળને ટેકાવી રાખનાર મમતા છે

મનુષ્યો કદો વેડી ગુણો ભેગા કરે છે, ત્યારે મમતારાક્ષમી એક લીલા માનમાં સર્વ ગુણોનું ભક્ષણ કરી બલ્ય છે વડના બીજથી ઉગેલી વડ જેમ ઘણી બૂમિને વ્યાપ્ત કરે છે, તેમ એક મમતાના પ્રપચથી સર્વ પ્રપચની કલ્પના થાય છે મમત્વવડે મનુષ્ય નિ શક થઈને આરભમા પ્રવૃત્તિ કરે છે મમત્વવડે એક મનુષ્ય, બહુ મનુષ્યોના પોપણુમાટે અનેક પ્રકારના પાપ કરી એકલો દુર્ગતિમા બલ્ય છે મમતાધ તો જે છે તેને દેખતો નથી પણ નથી લેને દેખે છે મમતાવાળા મનુષ્યના મનમા કઈ, વચનમા કઈ અને ક્રિયામા તો અન્ય પ્રવૃત્તિ દેખાય છે મમતાવાન અકાર્યમા વિચાર કર્યા-વિના પ્રવૃત્તિ કરે છે મમતાથી અવ થએવ મનુષ્ય પોતાને ખરો માને છે અને-મહાર્ તે સાર માની અ યને મિચ્છારે છે મમતામા મુઝાએલો મનુષ્ય હું કોણુ? અને સત્ય શું કરવાનું છે, તેનો વિચાર કરી શકતો નથી. મમ તાના યોગે એક મૂર્ખ પાપી પુરુષના પણ દામ બનવું પડે છે મમતાના વેગમા કેટલાક પુરુષો ગાઝ બની ગયા, કેટલાક અઘોર કર્મ કરી નરકમા ગયા મમતાના યોગે ખૂનખાર લડાઈઓમા કરોડો મનુષ્યો મરે છે, રામ અને રાવણ, પાંડવ અને કૌરવ, લપાન અને રૂશિયા વગેરે ને જે જે લડાઈઓ થઈ તેમા ખરૂં ઠારણુ તો મમતાજ છે મમતાના યોગે લાખો રૂપેયા પાસે છતા મનુષ્ય એક પેસી પણ ખર્ચતો નથી. મમતાના યોગે મનુષ્ય, પોતાની ને વસ્તુ ન હોય તેને પણ પોતાની માને છે મમતાધ મનુષ્યોને બડ વસ્તુ ઓમા એવો અહબાવ બધાયડો છે કે તે ટાળ્યો એકદમ ટળી શકતો

નથી લક્ષ્મીની મમતાવાળાને લક્ષ્મી વિના સર્વદા શૂન્યતા બાસે છે, સ્ત્રીની મમતા કરનારને સર્વદા સ્ત્રીવિના શૂન્યતા બાસે છે અનેક વસ્તુઓપર થતી મમતાના યોગે મમતાના અનેક ભેદો પડે છે મમતાવાળો એક કોડીની કિંમતવાળી વસ્તુને પણ કરોડ રૂપૈયાની કિંમત જેવી માને છે મમતાધ પુરો પોતાના સ્વાયમા એવા તો મન્યા રહે છે કે તે અથ જીવોનું બંધ કરવા જરામાત્ર પણ લક્ષ્ય આપતા નથી મમતાવત પુરૂષ સ્ત્રી અને દીવસ અનેક પ્રકારના વિકલ્પ સકલ્પો કરે છે મમતાવત પુરૂષ, હું ને માર, જ્યાં ત્યાં માની મનની નિમલતા કરી શકતો નથી મમતાવત અનેક જીવો દુર્ગતિ પામ્યા અને પામશે ખરેખર મમતાનો ત્યાગ કર્યાવિના જીવન ઉચ્ચ થતું નથી

“મમતાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ”

મમતાનો ત્યાગ કરવો હોય તો સમતાનો આ ર કરવો જોઈએ સમતાના વિચારો આવતા મમતાના વિચારો તુરત પલાયન કરી જાય છે કોઈ વસ્તુપર રાગ નહિ તેમ દ્વેષ પણ નહિ આવી સમતાની દશા અગીકાર કરવાથી અનેક લવની ફઠ થએલી મમતાની વાસના જોત જોતામા ચાની જાય છે અને તેથી મનની સમાનતા રહે છે મમતારૂપ રમતા મનની અદરથી જતા-સમતાની સ્વચ્છતાથી-મનરૂપ સ્ફટિકની કાંતિ દેહીપ્યમાન થાય છે અમુક પ્રિય અને અમુક અપ્રિય છે એવી ક'પનાનો નાશ સમતાથી ત્વરિત થાય છે શુદ્ધ નયમા રમણ કરનારાઓને દ્વિધાબાવ જણાતો નથી આ મ્હારું અને આ ત્હારું એવી વ્યવહારની ઠલપનામા સમતાનત પુરૂષોનું લક્ષ્ય રહેતું નથી મમતા એ રાક્ષસી છે એમ જાણ્યાબાદ કોણ પુરૂષ મમતા કરી શકે? અલગત આત્માર્થા ભવભીરૂ પુરૂષ તો મમતાની છાયામા પણ જાય નહિ હે આત્મના ત્હારે જન્મતી કોઈ પણ વસ્તુપર મ્હારાપણાની શુદ્ધિ રાખવી તે યોગ્ય નથી, કારણ કે મ્હારી માનેની વસ્તુઓમાંથી એક પણ પોતાની થતી નથી પર વસ્તુને પોતાની માનીને તેની પ્રાપ્તિમાટે આત્મા અનેક કળે વેઠે છે, પણ અન્તે તે વસ્તુઓ Cનટી દુખની દેનારી થાય છે મમતાના યોગે જો કોઈ પણ વસ્તુમા મમતાની વામના રહી જાય છે તો પુનઃ ત્યા અવતાર ધારણ કરવો પડે છે મરતી વખતે મમતાનતનો જીવ ઘણો આકુલ વ્યાકુલ થાય છે અને તેથી તેને નીચ યોનિમા અવતરવું પડે છે, માટે મમતાનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ જે જે વસ્તુઓપર મમતાભાવ પ્રગટે કે તુરત મનમા તે તે વસ્તુઓની અમારતા ચિંતવની અને તે ક્ષણિક વસ્તુઓનાં રૂપાતરો કેવી રીતે ફરે છે તેનો વિચાર કરવો કે જેથી તુર્ન મમતાના વેગી શામી જાય કોઈ પણ ક્ષણિક વસ્તુઓ મ્હારી નવી આપી દુન્યના સતત ભાવના એવી બાબ્યા કરવી કે જેથી મમતાનો એક પણ વિચાર હૃદયમા અસુ

કરી શકે નહિ, આમ આત્મજ્ઞાન પૂર્વક સતત અભ્યાસ કરવાથી, ક્ષણે ક્ષણે મમતાની વાસના ઓછી થતા થતા અંતે મમતારહિત દ્રવ્ય મન રહેશે આ પ્રમાણે મમતા દૂર કર્યાંવી મન પ્રત્યાહારની સિદ્ધિ થશે

“ઈર્ષ્યાનો ત્યાગ ”

આત્મમમ સાવકોએ ઈર્ષ્યાનો ત્યાગ કરવો બોધે એ પરની ઉન્નતિ દેખી આપણે શામાટે ઈર્ષ્યા કરી બોધે? ઈર્ષ્યા કરનાર આ ભવમા અને પર ભવમાં મુખી થતો નથી, ઈર્ષ્યા કરનાર વિનાપ્રયોજને સદાકાલ મનમા બળતો રહે છે, ઈર્ષ્યાળુ થોતે પણ બળે છે અને અન્ય પુરૂષોને પણ બળે છે, ઈર્ષ્યાવત પુરૂષ અનેક દોષોનું આલય બને છે, ઈર્ષ્યાવત પુરૂષોએ જગત્માં અનેક યુદ્ધો કર્યા છે અને અદ્યાપિ કરે છે ઈર્ષ્યાળુ પુરૂષો રાગદ્વેષમા વિશેષતઃ દસાઈ જાય છે ઈર્ષ્યાળુ પુરૂષની ઉન્નતિ થતી નથી પણ ઉલટી રહેની અવનતિ થાય છે ઈર્ષ્યાળુ પુરૂષ અન્યની ઉન્નતિને દેખી સહન કરતો નથી તેનું કારણ એ છે કે તે પોતાની જ ઉન્નતિ ઇચ્છે છે, ઈર્ષ્યાળુ મનુષ્યો, અન્યની ઉન્નતિ બીલકુલ ખમી શકતા નથી અજ્ઞાનથી ઈર્ષ્યાનો દોષ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામ્યા કરે છે, અજ્ઞાની મનુષ્ય અહમમત્વાધીન થઈ પરવસ્તુમા લયલીન થઈ રહે છે અહમકારમા અધ થએલા જીવો પોતાની આત્મિક ઉન્નતિ દેખી શકતા નથી ઈર્ષ્યાના યોગે જીવો મોક્ષમાર્ગભિમુખ થઈ શકતા નથી, ઉલટા વારવાર બાહ્ય વૃત્તિને સેવી અધોગતિને પ્રાપ્ત કરે છે પારકાની ઉન્નતિને પોતાની માની જે પુરૂષો પ્રમોદાવને ધારણ કરે છે તેમને સદાકાલ નમસ્કાર હો રાજાને રાજાસાથે, વકીલને વકીલસાથે, વિદ્વાનને વિદ્વાનસાથે, વેશ્યાને વેશ્યા સાથે, વ્યાપારીને વ્યાપારીસાથે, તિલકને શિક્ષકસાથે, પ્રોફેસરને પ્રોફેસરસાથે, હકયોગીને હકયોગીસાથે, મલ્લને મલ્લસાથે, વાદીને વાદીસાથે, કારીગરને કારી ગરસાથે, વક્તાને અન્ય વક્તાસાથે, અને સ્ત્રીને શોકસાથે, પ્રાય ઈર્ષ્યા હોય છે ઈર્ષ્યાંરૂપ દાવાનવમા પડેલા જીવો ક્ષણમાન પણ ખરી શાંતિ પામી શકતા નથી, ઈર્ષ્યાથી નિરાતે નિદ્રા પણ આવતી નથી ઈર્ષ્યામા ઘેરાયલા જીવોની શુદ્ધશુદ્ધિ રહેતી નથી ધવળ શેઠે શ્રીપાલરાજા ઉપર ઈર્ષ્યા કરી પણ ઉલટું શ્રીપાલનું અહિત કરતા કરતા પોતાનું અહિત થઈ ગયું ખાડો ખોદે તે પડે તેની પેઠે ઈર્ષ્યાનું પુરૂષ થોતે જ ઈર્ષ્યાના ખાડામા પડીને નીચ અવતાર પામે છે અરે ઈર્ષ્યા ! જગત્માં તુંજ જ્યા ત્યા કલેશ કરાવે છે, જ્યા ત્યા વેરઝેરના ખીજ દે ઈર્ષ્યા ! તુંજ વાવે છે, તારા સમમા આવેલા જીવો કદી મુખી થતા નથી અને તે પામર જીવો સદાની શાંતિ પામી શકતા નથી, માટે તું ઈર્ષ્યા એક રાક્ષસી સરખી ગણાય છે દે ઈર્ષ્યા ! ત્હારી સગતિ ત્રણ કાલમાં કોઈને મુખની આપનારી નથી, ત્હારી દુષ્ટતાનું બેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું ઓછું છે દે અભાગિણી ! ત્હારા આવવાથી મોટા મોટા સતપુરૂષો પણ મુક્તિના

સોપાનથી પાછા પડે છે તે કોણ બલુતું નથી કોઇ જીવના ભવામાં ત્હારી સારી વૃત્તિ થતી નથી માટેજ સન્ત પુરુષો ત્હને ઇર્ષ્યાનું નામ આપે ॥ તું સુખ સુખ રીતે મનુષ્યોના દૈવ્યમા પ્રવેશ કરે છે માટે તું ચોર કરતા પણ ભૂડી છે ચોર તો બાહ્યનું ધન ચોરે છે પણ તું તો આત્માની જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર નિહિતે છુટે છે માટે ત્હારા જેવી દુષ્ટા કોઇ નથી હે ઇર્ષ્યા ! તું મનુષ્યોની માન કાળી બાબુ દેખે છે માટે તું નીચ કહેવાય છે અનાદિ કાળથી પડેલો ત્હારો સ્વભાવ ॥ પ્રાપ્તિ પછી મૂકતી નથી, માટે તું દુષ્ટ સ્વભાવવાળી જન્મત્મા ગણાય છે ત્હારી પ્રજન શક્તિ ॥ પણ મનુષ્યો જન્મારે પોતાના આત્માનું જ્ઞાન મેળવે છે ત્વારે તને સહેજે જીતી શકે છે, અનેક તીર્થકરો ત્હને જીતીને મુખિમા ગયા અને અનેક મુક્તિમાં જશે અનેક મુનિવરો તને જીતે છે અને લવિષ્વકાળમા જીતશે જેમ જેમ આત્મજ્ઞા નથી આત્મજ્ઞ વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ ત્હાર જોર પૂર્ણિમાના ચંદ્રની પેઠે ઘટવા માડે છે જેમ જેમ આત્મજ્ઞાનથી સાધકો મનના ધમને વશમાં રાખે છે તેમ તેમ તું દાબમા આવતી બંધ છે છેવટે ત્હારૂં મૂળમાથી નિકટન થાય છે બાહ્ય વસ્તુમાં આત્મજ્ઞાન નહીં ધારણ કરનારા યોગિયો ક્ષણવા રમા ત્હારો નાશ કરે છે અને મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ કરે છે

“ અબ્રહ્મચર્ય ”

જન્મત્માને અબ્રહ્મચર્યની વૃત્તિ ન હોત તો આ સસારનો અત આવી બીજા અબ્રહ્મચર્યની ઇચ્છાથી જ્ઞાન પુરુષો પણ અજ્ઞાનિની પેઠે આચરણ કરે છે અને પોતાનું સત્ સુખ જૂનીને અસત્ સુખમા અધ અને છે હે કામ ! નવમા શુદ્ધસ્થાનક પર્યંત તુ-લામ જોઈને મુનિવરોને પીડે છે હે કામ ! ત્હારી શક્તિથી બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહાદેવ પણ હાર્યા છે ત્હં મોટામોટા યોગિયોને પણ ત્હારા દાસ કર્યા છે, સર્વનું વાસ કરીને રહ્યો છે, યુદ્ધમા મહાબળીયા જેવા યોદ્ધાઓ પણ ત્હારાથી હારી બંધ છે, તું ઇન્દ્ર, અર્ધ, નાગેન્દ્ર અને ચક્રવર્તિ જેવાઓને પણ પોતાના દાસ કરે છે, મોટા-મોટા તપસ્વિ યોની લગોટીયો પણ તું બગાડે છે, મોટા મોટા યોગિયો પણ ત્હારા ઉદયથી બહિર્મુખ વૃત્તિને ધારણ કરી માયાના પાશમાં પડે છે અબ્રહ્મચર્યની ઇચ્છામાં મનુષ્ય જીતી આપે પણ અધ જને ॥ અને ન કરવાના કૃત્ય કરે છે ને કરાવે ॥ હે કામ ! તું ખરેખર જન્મત્મા સર્વ જીવોને દુઃખ આપે છે, તું ન હોત તો જન્મત્મા જીવો જન્મ જરા અને મરણનાં દુઃખો ભોગવત નહિ મોટા મોટા લવિષ્વધારક મુનિયો કે જેઓ ત્હારા સામે યુદ્ધ કરતા હતા તેવાઓને પણ ત્હં જીના દાસ બનાવ્યા-તેવાઓ પણ પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી જાદુ થયા અરે કામ ! સર્વ સસારી જીવોમા તરતમચોગે તું રહ્યો છું, ત્હારા પાસમાં આવેવાની શક્તિને તું ક્ષણમા હરી લે છે બ્રહ્મચરિયોની અધમ દશા હે કામ ! ત્હારા

જળથી થાય છે અને તેવી તેઓ અદ્વિત્યથી પાછા પડે છે મહા શૂરવીર
 થઈને કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓને પણ તુ એક ક્ષણમા બૂલવે છે ત્હારા સપાટામા
 આવેલાના તું બેઠાલ કરે છે, અરે કામ ! ત્હારી મગતિથી પરાશર આદિ ઋષિયો
 પડી ગયા અખડ અદ્વિત્યાગીનું જળ પણ તુ હરે છે જગત્મા મનુષ્યોની
 કળેતી કરનાર તુ છે હે કામ ! ત્ને મનુષ્યો અનેક હેતુઓદ્વારા પૂજે છે
 ત્હારી આજ્ઞામા ન છૂટકે પણ મનુષ્યોને રહેવું પડે છે હે કામ ! તુ અગોર
 કર્મ કરાવે છે, ત્હારા વગમા આવેલા જીવો ગાડાની માફક અનેક પ્રકારના
 હાસ્યજનક ચાળા કરે છે, તું જોઈની શરમ રાખતો નવી પુરૂષો, સ્ત્રિયો
 અને નપુસકો ત્હારા વેગથી પીડાય છે અને લજ્જાનો ત્યાગ કરી અદ્વિત્યમા
 પ્રવેશ કરે છે હે કામ ! ત્હારા વેગમા સપડાયવો જીવ પોતાનું અને પરનું
 હિત કરી શકતો નથી કામાધ જીવો અનેક જીવોની હિંસા કરે છે, સિદ્ધ-
 રાજની પેઠે પારછી સ્ત્રીમા પ્રેમ ધારણ કરે છે, પૃથ્વીરાજની પેઠે સ્ત્રીના
 તાનમા ક્ષાધને દેશનો અને ધમનો નાશ કરે છે કામાધ પુરૂષોને સ્ત્રીઓ
 નચાવે છે, પાણી બરાવે છે, લાતો મારે છે, એકું ખવરાવે છે તો પણ મનુષ્યો
 લવનાના ગુલામ રહેવામા મુખ માને છે કામના વશ થએલી સ્ત્રીઓ પણ,
 હવની લજ્જાનો ત્યાગ કરે છે, હિંસા કરે છે, જીડું બોલે છે, વિશ્વાસઘાત
 કરે છે, ઘોર પાપકર્મ કરતા જરામાત્ર અચકાતી નથી, વેશ્યાના ધધા પણ
 કરે છે, પિંગલાની પેઠે મૃત મનુષ્યના રૂપમા પણ મોહ પામે છે સગા
 બહાવાની શિખામણોને માનતી નથી, કામના વશ થએલી સ્ત્રિયો, કેટલીક
 પોતાના ધણીને પણ મારી નાખે છે, મુખે જીડું બોલે છે, કાયાથી જીડી
 ચેષ્ટાઓ કરે છે અને મનમા કઈક જીડું ચિંતવે છે કામના વશમા પડેલી
 સ્ત્રીઓ રાત્રી અને દોવસ અદ્વિત્યચર્ચના વિચારો કર્યા કરે છે, અને અનેક પ્રકારના
 હુકમ કરે છે કામના વશ થએલી સ્ત્રીઓ પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ વિચારી
 શકતી નથી ઘડીઘડીમા અદ્વિત્યચર્ચ ત્યાગના સકટપો કરીકરીને પણ પ્રતિજ્ઞાથી
 દ્રષ્ટ થાય છે કામના વશ થએલા જીવાન પુત્રો તથા પુત્રીઓ અદ્વિત્યને
 પાળી શકતાં નથી અને ઉલટા માર્ગે દોરાય છે કેટલાક માળાપો પોતાના
 છોકરાઓને અને છોકરીઓને જાળવજની દોળીમા હોમે છે, તેથી કેટલાક
 જીવાન પુત્રો અને પુત્રીઓ અદ્વિત્યચર્ચના ભોગ થઈ પોતાની અમૃત્ય
 કાયાનો નાશ કરે છે કામના વશ થએલા નપુસકો પણ પાવેયાની
 પેઠે ચાળા કરતા અદ્વિત્યચર્ચના વિચારોથી અનેક પ્રકારનાં હુકમ કરે છે
 અને આત્મહિત સાધી શકતા નથી, કામે જગત્ના સઘળા જીવોને
 પોતાના વશમા લીધા છે જગત્ને જાળનાર હે કામ ! હવે તુ દૂર થા ! હે
 કામ ! ત્હારી સગતિ કરનારાઓ અનેક પ્રકારના સકલોમાં આવી પડે છે અને
 મરીને નીચ ચોનિમાં અવનાગે ધારણ કરે છે, દેવતાઓ પણ કામના વશ

થઇ અનેક પ્રકારના યુદ્ધો કરે છે સર્વ દુર્મુખો જીતી શકાય છે પણ કામની દૃષ્ટતાને જીતી શકાતી નથી તે કામ ત્હારા વશમાં પડેલા પ્રાણિયો સર્વ પ્રકારની ઉચ્ચ પદ્ધતિથી બ્રાહ્મણ થાય છે માટે તું દુષ્ટ-નીચ-ગત્રાય છે દેવતાઓના યુદ્ધને પણ જીતનારા કામના દાસ બને છે, અથવા જનોને બાળી બસમ કરનારા પણ પતંગીયાની પેઠે કામાગ્નિમાં બળી લગ્ન થાય છે, આકાશમાં ઉડનારા પુરૂષો પણ કામરૂપ નાગપાશથી બંધાયતા જરામાન ચાલી શકવાને સમર્થ થતા નથી, યુદ્ધમાં અનેક પુરૂષોને વિંદી નાખનારાઓ પણ કામથી વિંધાતા પોતાની શુદ્ધ શુદ્ધિ બૂલી જાય છે મન તનથી દેવ દેવીઓને વશ કરનારાઓ પણ કામના મન તનમાં ફસાઇ જઇને રાત્રી દીવસ કામનુ આરાધન કરે છે દેટલાક મનુષ્યો વિંમને પણ ઇશ્વર માની તેની ખૂલ કરે છે, દેટલાક લોકો ઉપરથી કામની નિંદા કરે છે પણ અન્તરમાં કામની વાસનાના દાસ બને છે, દેટલાક કાયા થઇ શ્રદ્ધાચારી ગણાય છે પણ કામની વાસનાના યોગે હૃદયમાં તો બિચારી હોય છે આ રીતે ચઉદ રાજલોકમાં કામની સત્તા બ્યાપી રહી છે અહો! કામથી પુરૂષો અશ્રદ્ધાચર્યમાં રાત્રીમાંથીને પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેનામાંટે તાદ, તાપ, તૃષ્ણા, અને ક્રુધા વોરેનાં અનેક કષ્ટો વેદાય છે અશ્રદ્ધાચર્યની ઇચ્છા દરરોજ વૃદ્ધિ પામતી જાય છે અને તે લોભ લોભવતા પણ ઘટતી નથી અશ્રદ્ધાચર્યના કામિપુરૂષો સવ પ્રકારના પાપ કરે છે, ચાર પ્રકારની મહાઘાતો પણ કામના વશથી થાય છે, અશ્રદ્ધાચર્યના યોગે જગત્માં અત્યંત અત્યાચારો દેખવામાં આવે છે કામના વશમાં પીડાતા જનો ઔદ્યિક બાવમાં રગાય છે આત્મસુખથી બ્રાહ્મણ થાય છે, અથવા માનમાં દેખતા છતાં પ્રવૃત્તિ કરે છે પોતાના આત્માની અધીગતિ કરે છે અને અથવા જનોને પણ C માનમાં દોરે છે અશ્રદ્ધાચર્યની આવી અધમ દશામાં સંપડાયેના જીવો ચિન્તારૂપી ચિતામાં બળે છે અને દ્રવ્ય તથા બાવપ્રાણનો નાશ કરે છે

“અશ્રદ્ધાચર્યની અમિલાપા ત્યાગવા યોગ્ય છે”

અશ્રદ્ધાચર્યની અભિવાધામાં અને તેની પ્રવૃત્તિમાં નહીં સમજવું કે ત્રણ કાલમાં સુખ મળનાર નથી અનતકાળથી જીવો અશ્રદ્ધાચર્યની પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ તેમાં કોઇને સત્ત્વ સુખ થયું નથી અને કોઇને સત્ત્વ સુખ થનાર નથી શરીરોના સંબંધમાં સત્ત્વ સુખની આશા રાખવી તે કેવલ ભ્રમલા છે જે મહાત્માઓ આત્માનુભવ સુખનો સ્વાદ ચાખે છે, તેઓને અશ્રદ્ધાચર્યમાં સુખની શુદ્ધિ રહેતી નથી શરીરોના સંબંધમાં અમાની સુખ માની લે છે જે કે સાની પુરૂષો પ્રારબ્ધ કમના ઉદયે સ્ત્રીશરીરના સસંગમાં આવે છે છતાં શરીરના સંબંધથી તેઓ સુખ માની લેતા નથી જેઓએ આત્માના સુખની દેહગિયો લીધી છે તેઓ કદી અશ્રદ્ધાચર્યમાં સુખનો નિશ્ચય મારણ કરતા નથી

જ્ઞાનિપુરૂષો આત્મભળથી મનમાં ઉત્પન્ન થતા અશ્રદ્ધાચર્યના વિચારોને હઠાવે છે તેઓ સ્ત્રીઓના રૂપમાં રગાતા નથી, સ્ત્રીઓને દેખી તેઓ મનમાં અશ્રદ્ધાચર્યના વિચારો કરતા નવી જ્ઞાનિ પુરૂષોએ આત્મામાંજ સુખ દેખ્યું છે તેથી તેઓ મૈથુનના ભ્રમસુખમાં ભ્રમિત થતા નથી જ્ઞાનિ પુરૂષોને સદાકાલ ઉત્તમ સુખની ઇચ્છા રહે છે, તેઓ નિત્ય સુખ શોધે છે, ક્ષણિક સુખમાં ફસાઈને આયુષ્ય વ્યર્થ ગાળતા નવી અનેક મહાત્માઓ અશ્રદ્ધાચર્યની ઇચ્છા ટાળી સત્ય સુખના ભોખા બન્યા છે, બને છે અને બનશે આત્મતત્ત્વ સાધકોને સૂચના દે-જ્યાએ મનમાં કામની ઇચ્છા થાય કે ત્વરિતજ આત્મસુખની દંઢલાવથી વિચારણા કરવી, ખરેખર આત્માના પ્રજ્વલ લાવનારૂં પુરૂષાર્થથી અશ્રદ્ધાચર્યના વિચારો વિલય પામી જશે અને આગ સતત અવ્યાસ કરવાથી અશ્રદ્ધાચર્યના સંપોગો છતાં અશ્રદ્ધાચર્યની ઇચ્છાઓ પ્રગટશે નહિ અશ્રદ્ધાચર્યની ઇચ્છાઓ ક્ષય સ્વભાવવાળી છે, જેનો ક્ષય સ્વભાવ છે તે અને ક્ષય પામે છે કામનો ક્ષય સ્વભાવ છે તેથી તે અતે નષ્ટ થયાવિના રહેતો નવી આત્મજ્ઞાની પુરૂષો અશ્રદ્ધાચર્યની ઇચ્છાઓને મનમાંથી દૂર કરીને મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ કરે છે, હળવે હળવે અશ્રદ્ધાચર્યની ઇચ્છાઓને નાશ કરતા કરતા અતે તેઓ સર્વથા કામનો ક્ષય કરે છે

“ નિંદા, અને ઘેર, આદિ ”

મનમાં ઉત્પન્ન થતી નિંદા પણ અનેક ત્રેષોને ઉત્પન્ન કરે છે, જે નિંદા કરનાર હોય છે તે અવશ્ય અન્ય કોયોનો સેવનાર પણ હોય છે નિંદાના ઉપાસકો ખરેખર હિંસાના ઉપાસકો ગણાય છે, પારકાનું લક્ષ કરવાની શુદ્ધિ હોય તો કેમ નિંદા થાય ? અલબત્ત કદી થાય નહીં નિંદા કરનારાઓ ખરેખર જગતમાં જગત નિપટ્ટકો છે, જે સંજ્ઞન પુરૂષો છે તે કદી પ્રાણુતે પણ અન્ય પુરૂષોની નિંદા કરતા નથી નિંદા કરનાર પોતાના આત્માનું અને અન્ય જીવોનું પણ ખૂટું કરે છે, નિંદા કરનાર જ્યાં ત્યાં ઘેરઘેરના ખીજ વાને છે, નિંદા કરનારની સદાકાળ અવળી દૃષ્ટિ રહે છે અને તે હંભરો ગુણો હોવા છતાં પણ એક અવગુણને દેખે છે જેમ કામચે સારી વસ્તુઓ દેખે છે છતાં તેની દૃષ્ટિ વિદ્યાના ઉપર જઈ બેસે છે તેમ નિંદક પુરૂષો જ્યાં ત્યાં હુણુઓ જ સીધ્યા કરે છે અને હુણુઓનો જ્યાં ત્યાં પોકાર કરે છે નિંદક પુરૂષો સદ્ગુણોને પણ હુણુઓરૂપે જુવે છે, નિંદકોની અવળી દૃષ્ટિના યોગે તેમના સમાગ મમાં આવનાર હનરો પુરૂષોને નિંદાનો ચેપ લગાડે છે, નિંદકોનો એવો જ પાટો હોય છે કે તેમના સપાટામાં આવનારને પણ નિંદકો કરે છે નિંદકો અસતપુરૂષો છે તેથી તેઓના સમાગમમાં આવનારને નિંદાનો રોગ એવો તો લાગુ પડે છે કે તેમની સદ્ગુણદૃષ્ટિનો લોપ થઈ જાય છે નિંદકોના નિંદક વિચારોથી ખરાબ હવાની પેઠે હંભરો મનુષ્યોને નિંદક વિચારની અસર થાય છે, નિંદક ખરેખર રોગી છે તેઓ પોતે તરી શકતા નથી અને બીજાઓને

તારવામાટે સમય ચતા નથી, પોતાનો શુભ્યોને નિંદકો પોતાની મેળે ઉભા કરે છે. અ યોના શાસ્ત્રોમાં તો સવ દોષમાં મુખ્ય નિંદાને ઠરાવી છે અનેક છવો નિંદાના પાપથી દુર્ગતિ પામ્યા, પામે છે અને પામરો નિંદકોની તપ, જપ, વ્રત અને ક્રિયા સફળ થઈ નથી અને ચનાર નથી માટે સદ્ગુણદષ્ટિ ધારણ કરી મનમાંથી નિંદાને દૂર કરવી જોઈએ.

“ નિન્દાના દોષથી દૂર રહેણુ જોઈય ”

સદ્ગુણદૃષ્ટિ ધારણ કર્યાવિના કોઈ પણ કારે સદ્ગુણો ઉપર લક્ષ્ય જતું નથી પચપરમેષ્ઠિનુ સ્મરણ કરવામાં આવે છે તે પણ સદ્ગુણદૃષ્ટિથીજ સમજવું, અનેક તીર્થકરો થયા અને થશે તે પણ સદ્ગુણના પ્રતાપથીજ સમજવું વીગ સ્થાનકની આરાધનામાં પણ સદ્ગુણદૃષ્ટિથીજ મુખ્ય ઉદ્દેશ સાધી શકાય છે અનેક નિંદકોના નિન્દાશ્પ પાપો ધોવાનો સરસ ઉપાય સદ્ગુણ દષ્ટિજ છે નિ દાદષ્ટિનો લાગ કરનારાઓ સદ્ગુણદષ્ટિને ધારણ કરી આ ભવમાં અને પરભવમાં મુખી થાય છે, છવોની કાળી બાજુ દેખતા અનત કાળ ગયો તો પણ તેથી આત્માની ઉત્તિ થઈ નવી અને ચવાની નથી, માટે ખરેખર આત્મસાધક બધુઓએ સદ્ગુણદષ્ટિ ધારણ કરવી જોઈએ. તપ, જપ અને સયમ વગેરેની ક્રિયાઓની સફળતા કરવી હોય તો સદ્ગુણદષ્ટિ ધારણ કરવી જોઈએ સદ્ગુણદષ્ટિ ધારણ કરનારાઓ સુદર નંદનવન સમાન છે સદ્ગુણદૃષ્ટિ ધારણ કરનારાઓ કદી નિંદાના વાયરે પણ જતા નથી કદાપિ તે નિંદકોના પ્રસંગમાં આવે છે તો પણ નિંદકોના દોષથી જલ્દીતા રહે છે નિ દાની દૃષ્ટિ ટાળી ટળે છે અનેક પુરૂષો નિન્દાની દષ્ટિ ટાળી મુખી થયા અને થશે હજારો દોષો છતાં એક બે ગુણ હોય તો જ્ઞાની પુરૂષો ટળરો દોષો તરફ દૃષ્ટિ ન દેતા એક સદ્ગુણ તરફ દષ્ટિ દે છે નિ દાનો મોગે દોષ જાણતા પથમ તો નિ ના ઉપર અત્યંત અશ્ચિ થાય છે પશ્ચાત્ જ્ઞાનાવસ્થા પ્રગટ થતા નિન્દાની પ્રવૃત્તિ ઉપર રાગ પણ થતો નથી, તેમ દ્રેષ પણ થતો નથી, તેથી નિ દા દોષ સહેજે ટળી જાય છે નિ દા ટાળવી હોય તો સરસ ઉપાય તો સદ્ગુણદૃષ્ટિ ખીવવાનોજ છે આ જગતમાં જ મીને જોણે સદ્ગુણદષ્ટિ ધારણ કરી નહિ તેણે પોતાનો જન્મ નિષ્ફલ ગુમાવ્યો એમ સમજવું જોઈએ કોઈ એમ કહેશે કે નિ દાદોષ કદી ટળી શકતો નથી તેના ઉત્તરમાં કહેનાનું કે, નિ દાદોષ ટાળવાથી ટળે છે, કારણ કે અનેક પુરૂષોએ નિન્દા દોષને ટાળ્યો છે માટે ઉત્તમ પુરૂષોએ નિન્દાદોષ ટાળવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ મહાત્માઓ પરિપૂર્ણ સદ્ગુણદષ્ટિ ખીનવીને નિ દાનો સર્વથા નાશ કરે છે.

“ વૈરનો વળ ત્યાગ કરવો જોઈય ”

જગતમાં વરના વચમાં પડેલા છવો પોતાનું અને પરનું બહું કરી શકતા નથી વૈર લેનાની શુદ્ધિથી અનેક છવો ઘોર ક્રમ કરે છે જ્યાંસુધી

મનમા વૈર હોય છે ત્યામુધી મનની શાન્તતા થતી નથી વૈર દેવાની શુદ્ધિ-
વાળાઓના મનમા અનેક વિકટપ સકટપો પ્રગટે છે સમરાદિત્ય ઉપર ગુણ
શર્માની વૈરશુદ્ધિ રહેવાથી તેના મનની સ્થિરતા થઇ નહીં (આ કથા સમ-
રાદિત્ય ચરિત્રમા લખી છે) આત્માની મૂળ મમલાવદશામા બે આત્માને
મૂકવો હોય તો અનેક ઉપર થએલ વૈરશુદ્ધિને સત્વર ત્યાગવી બેઠએ
વૈરથી પરતુ છુટ કરવાથી પોતાનું કદી બધુ થતું નથી, ઉલટુ વૈરશુદ્ધિથી
અનેક કર્મ ગ્રહણ કરવા પડે છે અને તેથી અધોગતિમા જવું પડે છે જેના
મનમા વૈરની શુદ્ધિ હોય છે તેના મનમા અન્ય પણ અનેક દોષો પ્રગટી
નીકળે છે વૈરની શુદ્ધિથી મહાત્માઓ પણ નીચ કોટીમા પ્રવેશ કરે છે તો
સામાય મનુષ્યોનું તો શુ કહેવું ? ભૂતકાળમા અનતજીવો વૈરથી દુ ખી થયા,
વર્તમાનમા અનેક દુ ખી થાય છે અને ભવિષ્યમા દુ ખી થશે કોઈ પોતાનું
બહુ કરે તો તુર્ત તેનું વૈર દેવા ઉજમાળ થવાય છે, પણ બે આત્માનો મૂળધર્મ
વિચારીએ તો ભૂડું કરનારનું પણ કદી બહુ કરવું બેઠએ નહિ સમજે,
કે પોતાના અનેક શત્રુઓ હોય અને તે આપણુ અશુભ કરવા ધારતા હોય
તો પણ આપણે તો તેમનું ભક્તિ ધરવું શત્રુઓનું પણ ભવું ધરવવાથી
તેઓના દુષ્ટ વિચારોની અસર પોતાનાપર થતી નથી આ નિયમ જે મનુષ્ય
ખરી રીતે દઢ સકંપથી અજમાવે છે તેને તેનું ખરું રહસ્ય ગ્રહાગમ્ય
થાય છે અન્ય જીવો આપણુ બહુ કરના ધારે છે તેમા ખરું કારણ તો
તેઓની અશુદ્ધ પરિણતિ છે તો તેમા અશુદ્ધ પરિણતિનો દોષ છે જીવ
તે અશુદ્ધ પરિણતિના વશ થાય છે તેથી તેવું આચરે છે, તો સમજ-
વાનું કે તેના આત્માનું છુટ કરવા ધરવું કરવી નહીં તેને લાગેલી અશુદ્ધ
પરિણતિનું ભૂડું કરવું આદિ હુચ્છિત સમજી તે અશુદ્ધ પરિણતિને કડ્ડણ
દષ્ટિથી ટાળવા પ્રયત્ન કરવો એજ સજ્જન પુરુષોનું કર્તવ્ય છે શત્રુઓનું
હરોજ ભક્તિ કરવા વિચારો કરવા જે જે મનુષ્યો પોતાનાપર શત્રુના રાખી
ભૂડું કરવા પ્રવૃત્તિ કરતા હોય, તેઓની યાદી કરી એકાતમા બેસી તેઓનું
ભક્તિ કરવાના વિચારો પ્રવર્તાવવા તેઓનામા હબરો દોષો હોવા છતાં એક-
પણુ સદ્ગુણ હોય તો તેનું, ખરી ટેકથી વૈરશુદ્ધિ ત્યાગીને સર્વ લોકોની
આગળ વર્ણન કરવું, આમ કેટલાક દિવસ અભ્યાસ કરવાથી અન્તે શત્રુઓ
પણુ મિત્રોના રૂપમા ફેરવાઈ જાય છે અને વૈરની શુદ્ધિનો ત્યાગ કરે છે
પ્રસંગવશાત્ કદાપિ બે મનમા વૈરની શુદ્ધિ પ્રગટે તો તુર્ત ક્ષમાના વિચારો
રોથી દબાવી દેવી આમ વારવાર અભ્યાસ કરવાથી પ્રતિદિન વૈરની શુદ્ધિ
ક્ષીણ થતી જાય છે અને અને તેનો સર્વથા નાશ કરી શકાય છે મનમા
એમ ધારવું કે હું કોઇનો શત્રુ નથી અને કોઈ મ્હારા શત્રુ નથી, માટે
કદાપિકાળે મ્હારે કોઇને શત્રુ ધારવા બેઠએ નહીં મ્હારા ઉપર જે દ્વેષ વા
મો ૨૧

વૈર કરે છે તેમા તેઓનું અજ્ઞાન છે. ખરેખર અજ્ઞાનના રોગથી તેઓ રોગી છે, માટે તેઓના ઉપર દયાદૃષ્ટિથી દેખતુ જોઇએ અને તેઓનું ભય કરતુ જોઇએ. આપમાણે સતત અભ્યાસ કરવાથી મનમાથી વૈરના સંસ્કારો જતા રહે છે અને તેથી મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થાય છે. મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ કર્યાબિના મનુષ્ય ધારણાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરી શકતો નથી માટે મનના દોષો દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

મનમા પ્રગટતા સર્વ દોષોને ટાળવા માટે અત્યંત તીવ્રતા થવી જોઇએ. જે પુરુષો મનની શુદ્ધિ કરે છે તેઓજ આત્માના ઉત્તમ સદ્ગુણો ધારણ કરવાને યોગ્ય થાય છે. અનેક પ્રકારના બાળકાવ કરતા છતાં પણ રા. દેવાદિ દુર્ગુણોને ટાળી મનની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી મનના પ્રત્યાહારની પરિપૂર્ણ સિદ્ધિ કરવામા આવશે તો ધારણામા પ્રવેશ થતા વાર થશે નહિ.

અશુભ રાગ અને દ્વેષ છે તેને શુભ રાગ અને દ્વેષ તરીકે ફેરની નાખવા જોઇએ, આ યુક્તિપત્ર પ્રથમ ભૂમિકામા અવશ્ય આટરવાનાયક છે, એન્દ્રમ કઈ મલયા રાગ અને દ્વેષનો નાશ થાય એમ તો બની શકતુ મુશ્કેલ છે. કોઈ જ્ઞાનિમહાત્માઓને તો તેમ પણ બની શકે પણ અજ્ઞાનીને તેમ બની શકે નહીં. માટે તેઓને તો શુભ રાગદ્વેષ પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે. મોક્ષના હેતુઓમા જે રાગ અને દ્વેષ થાય છે તેને શુભરાગ અને દ્વેષ કહે છે. શુભ રાગ અને દ્વેષની ભાવના ધીમે મુજબ સમજવી.

“શુભ રાગ અને શુભ દ્વેષ”

સદ્ગુણો ઉપર રાગ કરવો તે મુખ્યતાએ શુભ રાગ કહેવાય છે. દુર્ગુણો ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રસલ્પ દ્વેષ કહેવાય છે. દેવ ગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધામા રાગ ધારણ કરવો તે પ્રસલ્પ રાગ છે. દેવગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધા ન થવા દે એવા હેતુઓ ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રસલ્પદ્વેષ કહેવાય છે. જ્ઞાન દર્શન અને આરિત્ર એ મુક્તિની ભાગ છે એ તણ તથા એ નણના હેતુ ઓપર જે રાગ ધારણ કરાય છે તે પ્રસલ્પ રાગ છે. જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રમા વિદ્યભૂત થતા આવરણોપર જે દ્વેષ કરવો તે પ્રસલ્પ દ્વેષ કહેવાય છે. અપ્રસલ્પ રાગ કરતા પ્રસલ્પ રાગ અત્યંત ઉત્તમ છે. અપ્રસલ્પ દ્વેષ કરતા પ્રસલ્પ દ્વેષ અત્યંત ઉત્તમ છે. પ્રસલ્પ રાગ અને પ્રસલ્પ દ્વેષ કરતાં શુદ્ધ ભાવની પરિણતિ અનન્તમા ઉત્તમ છે. પ્રસલ્પ રાગ અને પ્રસલ્પ દ્વેષમા અશુભ રાગાદિ ફેરવી નાખના જોઇએ. અપ્રસલ્પ રાગ દ્વેષથી પાપના દલિ કોને આત્મા શેઠણ કરે છે અને પ્રસલ્પ રાગ અને દ્વેષથી પુણ્યના દલિકોને આત્મા મેઠણ કરે છે. સમકિતી જીવ પ્રસલ્પ રાગ અને પ્રસલ્પ દ્વેષથી પુણ્યાનુભવી પુણ્ય બાધે છે. પ્રસલ્પ રાગ અને દ્વેષની અત્યંત અડતી

પરિણામની ધારાથી આત્મા, તીર્થંકર નામકર્મ બાધે છે ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ તીર્થંકર નામકર્મની પુણ્યપ્રકૃતિ બળુવી

જે જીવો શુદ્ધ પરિણુતિમા રમણતા કરી શકતા નથી તેઓને અશુભ રાગાદિકનો નાશ થાય અને શુભ રાગાદિ પરિણુતિનો આદર થાય એવો ઉપદેશ આપવો તે તેઓના અધિકાર પ્રમાણે હિતકર છે પણ અત્ર સમજવું યોગ્ય છે કે, અશુભ રાગાદિકમાથી શુભ રાગાદિકમા જીવોને બેડવા એટલું જ કંઈ જીવનનો સાર નથી, માટે જે જીવો જ્ઞાનમા સમજી શકે તેવા અધિકારી થયા હોય તેઓને “ શુદ્ધ પરિણુતિ ” એજ મોક્ષનો ખરો માર્ગ છે એમ સમજાવવું બેઠાંજે શુદ્ધ પરિણુતિને સાધ્ય લક્ષી વર્તનારાઓ શુભ રાગાદિકની પરિણુતિને પણ પ્રસંગે પ્રસંગે વહે છે, તોપણ તેઓ સાધ્ય લક્ષી હોવાથી પુણ્યાનુબધી પુણ્ય બાધે છે અને તેઓ સાધ્ય લક્ષી હોવાથી પુણ્યમા રાચતા માચતા નથી, તેથી ઉચ્ચ દૃષ્ટિના અધિકારી પ્રતિદિન બને છે જેઓની ઉત્તમ શુદ્ધિ થઈ નથી અને સસાર મોક્ષજી સ્વરૂપ સમજતા નથી તેવાઓને શુભરાગાદિકની ઇચ્છા મુખ્યતથા રહે તે તો બનવા યોગ્ય છે, પણ જેઓ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ પરિણુતિ સમજે છે, રાગ અને દ્વેષથી બધાવાનું તો છેજ એમ જાણે છે, એવા જીવો કદાપિ મુખ્યતથા શુભરાગાદિકમા સાધ્ય શુદ્ધિ કદાપિ તો ખરેખર તે સાધ્ય સાધકના મુખ્ય ઉદ્દેશને વિસરે છે એમ સમજવું બેઠાંજે જ્ઞાનથી અધિકારી થએલા જીવો શુદ્ધપરિણુતિનેજ મુખ્યતથા સાધ્ય મિહુતરિકિ લક્ષે છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે, તેમ છતાં પ્રસંગવશાત્ શુભરાગાદિકથી શુભપરિણુતિને ગોણતાએ ધારણ કરે છે તો પણ તેઓનું સાધ્ય મિહુ એકજ સત્ય હોવાથી ઉત્તરોત્તર શુદ્ધપરિણુતિના અધિકારી બને છે અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે શુદ્ધપરિણુતિ સાધ્ય લક્ષ્ય સાવક જ્ઞાનિયો શુભ વ્યવહારનાં દૃત્યોને કાયાથી આવશ્યકતયા કરે છે તોપણ અન્તરમા શુદ્ધપરિણુતિના યોગે નિસ્પૃહભાવથી પૂજા અને દાનાદિકથી કર્મની નિર્જરા કૃતિ છે અને પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરે છે મુખ્યતથા ક્ષણિકાર્થ એવો નીકળે છે કે, સાધ્ય મિહુ લક્ષ્યાધિકારી જ્ઞાની પુરૂષ, નિર્નપદશાથી બાહ્ય કાર્યો કરતો છતો પણ અત્ર શુદ્ધપરિણુતિના યોગે કર્મ જેરવે છે કદાપિ તે સરાગ ભાવમા આવે છ તો તીર્થંકર આદિની પદવી પ્રાપ્ત કરે છે તો પણ મુખ્યતા શુદ્ધપરિણુતિનીજ રહે છે, કારણ કે તેનું સાધ્યમિહુ ફરતું નથી આવ્યા અધિકારી નિરવ જ્ઞાની પુરૂષો હોય છે એવી દશા ન આવે ત્યાંસુધી જુ અશુભ રાગાદિ પરિણુતિમા રહેજી આના ઉત્તરમા કહેજી પડશે કે, પૂર્વોક્ત જણાવ્યો તે પ્રમાણે સાધ્ય લક્ષ્ય અધિકાર પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી અશુભ રાગાદિકને શુભ રાગાદિકમા ફેરવી નાખવાનું કૃત્ય આવશ્યક છે તેવા બાવ અધિકારી જીવોને અપેક્ષાએ પ્રસન્ન રાગાદિયોને શુભપરિણુતિ રહે એવો

વૈર કરે છે તેમા તેઓનું અજ્ઞાન છે ખરેખર અનાનના રોગથી તેઓ રોગી છે, માટે તેઓના ઉપર દયાદિયી દેખવું બોધએ અને તેઓનું બંધુ કરવું બોધએ આપ્રમાણે સતત અભ્યાસ કરવાથી મનમાથી વૈરના સંસ્કારો જતા રહે છે અને તેથી મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થાય છે મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ કયાવિના મનુષ્ય ધારણાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરી શકતો નથી માટે મનના દોષો દૂર કરવા નયન કરવો બોધએ

મનમા પ્રગટતા સર્વ દોષોને ટાળવા માટે અત્યંત તીવ્રેચ્છા થવી બોધએ જે પુરુષો મનની શુદ્ધિ કરે છે તેઓજ આત્માના ઉત્તમ સદ્ગુણો ધારણ કરવાને યોગ્ય થાય છે અનેક પ્રકારના બાહ્યકાર્ય કરતા છતાં પણ રાગ દેવાદિ દુગુણોને ટાળી મનની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી મનના પ્રત્યાહારની પરિપૂર્ણ સિદ્ધિ કરવામા આવશે તો ધારણામા પ્રવેશ થતા વાર થશે નહિ

અશુભ રાગ અને દ્વેષ છે તેને શુભ રાગ અને દ્વેષ તરીકે ફેરવી નાખવા બોધએ આ યુક્તિપણ પ્રથમ ભૂમિકામા અવશ્ય આપવાવાંચક છે, એકંદમ કઈ સર્વથા રાગ અને દ્વેષનો નાશ થાય એમ તો બની શકતું મુશ્કેલ છે કોઈ જ્ઞાનિમહાત્માઓને તો તેમ પણ બની શકે પણ અજ્ઞાનીને તેમ બની શકે નહિ, માટે તેઓને તો શુભ રાગદ્વેષ પ્રવૃત્તિ કરવી પડે જી મોક્ષના હેતુઓમા જે રાગ અને દ્વેષ થાય છે તેને શુભરાગ અને દ્વેષ કહે છે શુભ રાગ અને દ્વેષની ભાવના નીચે મુજબ સમજવી

“ શુભ રાગ અને શુભ દ્વેષ ”

સદ્ગુણો ઉપર રાગ કરવો તે મુખ્યતાએ શુભ રાગ કહેવાય છે હૃદયો ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રસન્ન દ્વેષ કહેવાય છે દેવ ગુરુ અને ધર્મની શ્રદ્ધામા રાગ ધારણ કરવો તે પ્રસન્ન રાગ છે દેવગુરુ અને ધર્મની શ્રદ્ધા ન થવા દે એવા હેતુઓ ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રસન્નદ્વેષ કહેવાય છે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર એ મુખ્યનો માર્ગ છે એ ત્રણ તથા એ નબળા હેતુ ઓપર જે રાગ ધારણ કરાય છે તે પ્રસન્ન રાગ છે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રમા વિદ્યમાન થતા આવરણોપર જે દ્વેષ કરવો તે પ્રસન્ન દ્વેષ કહેવાય છે અપ્રસન્ન રાગ કરતા પ્રસન્ન રાગ અત્યંત ઉત્તમ છે અપ્રસન્ન દ્વેષ કરતા પ્રસન્ન દ્વેષ અત્યંત ઉત્તમ છે પ્રસન્ન રાગ અને પ્રસન્ન દ્વેષ કરતા શુદ્ધ ભાવની પરિવૃત્તિ અન તજી ॥ ઉત્તમ ॥ પ્રસન્ન રાગ અને પ્રસન્ન દ્વેષમા અશુભ રાગાદિ ફેરવી નાખના બોધએ અપ્રસન્ન રાગ દ્વેષથી પાપના દલિ કોને આત્મા થઈ જાય કરે છે અને પ્રસન્ન રાગ અને દ્વેષથી પુણ્યના દલિકોને આત્મા થઈ જાય કરે છે સમક્રિતી જીવ પ્રસન્ન રાગ અને પ્રસન્ન દ્વેષથી પુણ્યાનુબધી પુણ્ય બધિ છે પ્રસન્ન રાગ અને દ્વેષની અત્યંત ચડતી

પરિણામની ધારાથી આત્મા, તીર્થંકર નામકર્મ બાધે છે ઉત્તરમા ઉત્તર
તીર્થંકર નામકર્મની પુણ્યપ્રકૃતિ બાધવી

જે જીવો શુદ્ધ પરિણતિમા રમણતા કરી શકતા નથી તેઓને અશુભ
રાગાદિકનો નાશ થાય અને શુભ રાગાદિ પરિણતિનો આદર થાય એવો ઉપ
દેશ આપવો તે તેઓના અધિકાર પ્રમાણે દિતકર છે પણ અત્ર સમજ-
વડુ યોગ્ય છે કે, અશુભ રાગાદિકમાથી શુભ રાગાદિકમા જીવોને ભેડવા એટ
હજુ કંઈ જીવનનો સાર નથી, માટે જે જીવો જ્ઞાનમા સમજી શકે તેવા
અધિકારી થયા હોય તેઓને “ શુદ્ધ પરિણતિ ” એજ મોક્ષનો ખરો માર્ગ
છે એમ સમજવડુ ભેદએ શુદ્ધ પરિણતિને સાધ્ય લક્ષી વર્તનારાઓ શુભ
રાગાદિકની પરિણતિને પણ પ્રસંગે પ્રસંગે વહે છે, તોપણ તેઓ સાધ્ય લક્ષી
હોવાથી પુણ્યાનુબધી પુણ્ય બાધે છે અને તેઓ સાધ્ય લક્ષી હોવાથી પુણ્ય
મા રાચતા માચતા નથી તેવી ઉચ્ચ દૃષ્ટિના અધિકારી પ્રતિદિન બને છે
જેઓની ઉત્તમ શુદ્ધિ થઈ નથી અને સસાર મોક્ષનું સ્વરૂપ સમજતા નથી
તેવાઓને શુભરાગાદિકની ધરૂઠા મુખ્યતયા રહે તે તો બનવા યોગ્ય છે, પણ
જેઓ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ પરિણતિ સમજે છે, રાગ અને દ્વેષથી બધાવાનું
તો છેજ એમ બાળે છે, એવા જીવો કદાપિ મુખ્યતયા શુભરાગાદિકમા સાધ્ય શુદ્ધિ
કલ્પે તો ખરેખર તે સાધ્ય સાધકના મુખ્ય ઉદ્દેશને વિસરે છે એમ સમજવડુ
ભેદએ જ્ઞાનથી અધિકારી થએલા જીવો શુદ્ધપરિણતિનેજ મુખ્યતયા સાધ્ય
મિદુતરીકે લક્ષે છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે, તેમ છતાં પ્રસંગ
વશાત્ શુભરાગાદિકથી શુભપરિણતિને ગોળુનાએ ધારણ કરે છે તો પણ તેઓનું
સાધ્ય બિંદુ એકજ સત્ય હોવાથી ઉત્તરોત્તર શુદ્ધપરિણતિના અધિકારી બને
છે અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે શુદ્ધપરિણતિ સાધ્ય લક્ષ્ય સાધક જ્ઞાનિયો
શુભ વ્યવહારના કૃત્યોને કાયાથી આવશ્યકતયા કરે છે તોપણ અન્તરમા
શુદ્ધપરિણતિના યોગે નિસ્પૃહભાવથી પૂજા અને દાનાદિકવી કર્મની નિર્જરા કરે
છે અને પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરે છે મુખ્યતયા ફલિતાય એવો નીકળે
છે કે, સાધ્ય બિંદુ લક્ષ્યાધિકારી જ્ઞાની પુરૂષ, નિર્વૃણશાથી બાહ્ય કાર્યો કરતો
છતો પણ અન્તર શુદ્ધપરિણતિના યોગે કર્મ ખેરવે છે કદાપિ તે સરાગ
ભાવમા આવે છે તો તીર્થંકર આદિની પાંચી પ્રાપ્ત કરે છે તો પણ મુખ્યતા
શુદ્ધપરિણતિનીજ રહે છે, કારણ કે તેનું સાધ્યમિદુ ફરતું નથી આવા
આધિકારી વિરન જ્ઞાની પુરૂષો હોય છે એવી દગા ન આવે ત્યાંસુધી જુ
અશુભ રાગાદિ પરિણતિમા રહેડું ? આના ઉત્તરમા કહેડું પડશે કે, પૂર્વોક્ત
જગ્યાઓ તે પ્રમાણે સાધ્ય લક્ષ્ય અધિકાર પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી અશુભ
રાગાદિકને શુભ રાગાદિકમા ફેરવી નાખવાનું ફલ્ય આવશ્યક છે તેવા
બાહ્ય અધિકારી જીવોને અપેક્ષાએ પ્રસાદ્ય રાગાદિયોને શુભપરિણતિ રહે એવો

વૈર કરે છે તેમા તેઓનું અજ્ઞાન છે. ખરેખર અજ્ઞાનના રોગથી તેઓ રોગી છે, માટે તેઓના ઉપર દયાદૃષ્ટિથી દેખવું જોઈએ અને તેઓનું બધું કરવું જોઈએ. આપ્રમાણે સતત અભ્યાસ કરવાથી મનમાથી વૈરના સંસ્કારો જતા રહે છે અને તેથી મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થાય. મનનો પ્રત્યાહાર મિદ્ધ કયાવિના મનુષ્ય ધારણાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરી શકતો નથી માટે મનના દોષો દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

મનમા પ્રગટતા સર્વ દોષોને ટાળવા માટે અત્યંત તીવ્રતા થવી જોઈએ જે પુરૂષો મનની શુદ્ધિ કરે છે તેઓજ આત્માના ઉત્તમ સદ્ગુણો ધારણ કરવાને યોગ્ય થાય છે. અનેક પ્રકારના બાહ્યકાંચ કરતા છતાં પણ રાગ દેવાદિ દુર્ગુણોને ટાળી મનની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી મનના પ્રત્યાહારની પરિપૂર્ણ સિદ્ધિ કરવામા આવશે તો ધારણામા પ્રવેશ થતા વાર થશે નહિ.

અશુભ રાગ અને દ્વેષ છે તેને શુભ રાગ અને દ્વેષ તરીકે ફેરવી નાખવા જોઈએ આ યુક્તિપણ પ્રથમ ભૂમિકામા અવશ્ય આદરવાવાયક છે, એકદમ કંઈ સવધા રાગ અને દ્વેષનો નાશ થાય એમ તો બની શકવું મુશ્કેલ છે કોઈ જ્ઞાનિમહાત્માઓને તો તેમ પણ બની શકે પણ અજ્ઞાનીને તેમ બની શકે નહીં, માટે તેઓને તો શુભ રાગદ્વેષ પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે. મોક્ષના હેતુઓમા જે રાગ અને દ્વેષ થાય છે તેને શુભરાગ અને દ્વેષ કહે છે. શુભ રાગ અને દ્વેષની ભાવના નીચે મુજબ સમજવી.

“ શુભ રાગ અને શુભ દ્વેષ ”

સદ્ગુણો ઉપર રાગ કરવો તે યુગ્યતાએ શુભ રાગ કહેવાય છે. દુર્ગુણો ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રજ્ઞા દ્વેષ કહેવાય છે. દેવ ગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધામા રાગ ધારણ કરવો તે પ્રજ્ઞા રાગ છે. દેવગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધા ન થવા દે એવા હેતુઓ ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રજ્ઞાદ્વેષ કહેવાય છે. જ્ઞાન દગ્ધન અને ચારિત્ર એ મુખિનો માત્ર છે એ નવું તથા એ નજીના હેતુ ઓપર જે રાગ ધારણ કરાય છે તે પ્રજ્ઞા રાગ છે. જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રમા વિદ્યમાન થતા આવરણોપર જે દ્વેષ કરવો તે પ્રજ્ઞા દ્વેષ કહેવાય છે. અપ્રજ્ઞાસ્થ રાગ કરતા પ્રજ્ઞાસ્થ રાગ અત્યંત ઉત્તમ છે. અપ્રજ્ઞાસ્થ દ્વેષ કરતાં પ્રજ્ઞાસ્થ દ્વેષ અત્યંત ઉત્તમ છે. પ્રજ્ઞાસ્થ રાગ અને પ્રજ્ઞાસ્થ દ્વેષ કરતાં શુદ્ધ ભાવની પરિવૃત્તિ આન્તરંગી ઉત્તમ છે. પ્રજ્ઞાસ્થ રાગ અને પ્રજ્ઞાસ્થ દ્વેષમા અશુભ રાગાદિ ફેરવી નાખવા જોઈએ. અપ્રજ્ઞાસ્થ રાગ દ્વેષથી પાપના દલિ-કોને આત્મા મહલ કરે છે અને પ્રજ્ઞાસ્થ રાગ અને દ્વેષથી પુણ્યના દલિકોને આત્મા મહલ કરે છે. સમકિતી છવ પ્રજ્ઞાસ્થ રાગ અને પ્રજ્ઞાસ્થ દ્વેષથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બાધે છે. પ્રજ્ઞાસ્થ રાગ અને દ્વેષની અત્યંત ચરતી

શ્રીયાની અવસ્થા યાદ કરી તેઓને દયા અને પ્રેમથી ચઢાવવામા મદત કરવી જોઈએ

સારાશ કે, અશુભરાગાદિની અશુભપરિણતિ ધારણ કરનારાઓ કરતાં શુભપરિણતિ ધારણ કરનારાઓ ઘણાજ ઉત્તમ છે, પણ તેથી તેઓએ અશુભરાગાદિપરિણતિ ધારણ કરનારાઓને ધિક્કારીને ધક્કો ન મારવો જોઈએ, પણ તેઓને ઉચ્ચે ચઢાવવા અધિકાર પ્રમાણે ઉપાયો બતાવના જોઈએ શુદ્ધપરિણતિવાળાઓએ શુભપરિણતિ ધારકોને નીચા છે એમ માની ધિક્કારવા ન જોઈએ, પણ શુદ્ધપરિણતિની યોગ્યતાને ધારણ કરે તેવા ઉપાયો તેઓને બતાવવા જોઈએ, આવી રીતે મનુષ્યોએ ઉચ્ચ દૃષ્ટિવાળાઓ તરફ લક્ષ્ય રાખી ઉચ્ચ સાધ્ય સાધવા પ્રયત્ન કરવો અને પોતાના કરતા જે નીચા દરજ્જાના હોય તેઓને પ્રેમની દૃષ્ટિથી ઉચ્ચ કરવા પ્રયત્ન કરવો પણ તેઓને ધિક્કારવા નહીં, કારણ કે કોઈ વખત તેવી દશા પણ પોતાની હતી અને અ ય ઉત્તમ પુરૂષોએ પોતાને મદત કરી હતી, તે પ્રમાણે મ્હારે પણ નીચ કોટીવાળાને મદત કરવી જોઈએ એવો મ્હારો સત્ય ન્યાયધર્મ છે તેને અમલમા મૂકી સદાકાલ તે પ્રમાણે પ્રવર્તવું જોઈએ

આ પ્રમાણે વિશ્વધર્મ વ્યવસ્થા ક્રમ સમજી અશુભ રાગાદિવાળાઓની પરિણતિને શુભ પરિણતિમા ફેરવી નાખવી જોઈએ મુદેવ મુગુરુ અમે મુખમનો રાગ કરવામા વિશેષ કળ છે એમ સમજણુ આપવી, જ્ઞાન દર્શન અને આરિત્ર ઉપર રાગ ગાય તેવો ઉપદેશ આપવો

કાનથી ધર્મના શબ્દો સાંભળવામા રાગ કરવો, દેવ અને ગુરુ આદિના દર્શન કરવા અત્યંત રાગ ધારણ કરવો જિન્હાથી પ્રભુ, ગુરુ અને ધર્મનું, સ્વરૂપ માવા અત્યંત રાગ ધારણ કરવો કાયાથી દેવ, ગુરુ અને ધર્મની ભક્તિ ધારણ કરવા અત્યંત રાગ ધારણ કરવો અશુભ રાગાદિને આ પ્રમાણે શુભ રાગાદિ ભાવમા ફેરવી નાખવા જેમ જેમ શુભરાગાદિ જેટલા જેટલા પ્રમાણમા વૃદ્ધિ પામે છે તેટલા તેટલા પ્રમાણમા અશુભ રાગ અને અશુભ દ્વેષ ટળે છે શુભ રાગ વધતા અશુભ રાગ ટળે, શુભ દ્વેષ વધતા અશુભ દ્વેષ ટળે, જ્ઞાન ઉપર રૂચિ કરતા અજ્ઞાન ટળે, ધર્મ ઉપર રાગ કરતા અધર્મપરથી રાગ ટળે, આ પ્રમાણે પ્રત્યાહારની પ્રવૃત્તિ કરી મનની ઉચ્ચતા કરવા પ્રયત્ન કરવો અશુભપરિણતિમાંથી શુભપરિણતિમા અવાય છે ચોથાં પાંચમા અને છઠ્ઠા ગુણકાણે પણ શુભપરિણતિ અને શુદ્ધ પરિણતિ એ બે છે કોઈ વખત શુભપરિણતિ હોય છે અને કોઈ વખત શુદ્ધ પરિણતિ હોય છે શુદ્ધ પરિણતિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જેને સાધ્ય છે તેની શુભ પરિણતિ પણ અપેક્ષાએ પ્રશસ્ય ગણાય છે જેટલા જેટલા અશે અપ્રશસ્ય રાગ અને દ્વેષમાંથી નીકળી પ્રશસ્ય રાગ દ્વેષમા આવે તે તે અશે તે પ્રશસ્ય ગણાય છે

ઉપદેશ આપવો અને તેવા તે શુભપરિણતિમા રહે તે અનન્યપુણ ઉત્તમ કાય છે આમ પણ કહેવું અપેક્ષાએ યોગ્ય કરી શકે છે બાવ, મધ્યમ અને ઉત્તમ પુરુષોને અધિકાર પ્રમાણે ઉપદેશ આપવો અને તેઓના અધિકાર પ્રમાણે તેઓની શુભાદિ પરિણતિ રહે છે-તેઓના કરતાં જે નીચા છે તેઓના કરતાં તે-અનતગુણ ઉચ્ચ કહેવાય છે, તેમા અપેક્ષાએ સત્તાજ સમાય છે બાવ જીવના કરતાં મધ્યમ પુરુષ છે તે ઘણોજ ઉચ્ચપરિણતિનો ધારક છે પણ તે ઉત્તમના કરતાં તો ઘણોજ નીચો છે ઉત્તમ જીવો મધ્યમ કરતાં ઘણા ઉચ્ચ છે પણ તેઓના કરતાં જેઓ ઉચ્ચ સિદ્ધકોટીમા છે તેઓના કરતાં ઘણા નીચા છે આમ અપેક્ષાએ તરતમયોએ ઘણા ભેદ અધિકારની યોગ્યતાએ પડી શકે છે જેઓ સત્કાન અપ્રસર્ય રાગદ્વેષમાં રાચીમાચી રહ્યા છે, તેઓના કરતાં પ્રસન્ન રાગદ્વેષની શુભ પરિણતિને ધારણ કરનારા ઘણા ઉત્તમ છે પણ જેઓ શુદ્ધપરિણતિને ધારણ કરે છે તેઓના કરતાં શુભપરિણતિવાળા અનતગુણા નીચા છે ક્ષામિક બાવની શુદ્ધપરિણતિવાળા કરતાં ક્ષયોપરામની શુદ્ધપરિણતિ ધારણ કરનારા ઘણા નીચા છે એમ અપેક્ષાએ ઉચ્ચતા તથા નીચતાને સમજનારા ઉચ્ચ સાધ્યપ્રતિ લક્ષ્ય રાખી, નિતિદિન ઉચ્ચ અધિકારી અને છે, તેમજ પોતાના કરતાં જેઓ ઉચ્ચપુણ ભૂમિ કામાં પ્રવેશેના છે તેઓની ભૂમિકાપ્રતિ ગમન કરે છે અને નીચની ભૂમિકાઓવાળાને તેઓને અધિકાર પ્રમાણે બોધ કરી ઉચ્ચ ભૂમિમા આવવા ઉચ્ચ દષ્ટિ કરાવે છે

ધારો કે એક મુઝિશ્ય મહેવના એક હલ્લર પગથીયા છે, કોઈ પહેલા, કોઈ બીજા, કોઈ ત્રીજા, કોઈ ચોથા, કોઈ પાંચમા એમ ઉત્તરોત્તર ચઢતા કોઈનવસે નવાણમા પગથીયે અને કોઈ છેલ્લા હલ્લરમા પગથીયે છે નીચા પગથીયે રહેના ઉચ્ચ પગથીયે દરરોજ ચઢવામાટે ઉચ્ચ કરે છે ધારો કે પાંચમા પગ-વીયાવાળો સોમા પગવીયાનાળા કરતાં ઘણો નીચો છે અને સોમા પગથીયાવાળા કરતાં પાંચમા પગથીયાનાળામા ટોપપણુ ઘણા છે તેવી સોમા પગથીયાવાળાએ પાંચમા પગથીયાવાળાને નીચ ગણી ધક્કો ન મારવો જોઈએ પણ તેને ઉચે ચઢાવવા મદત કરવી જોઈએ પાંચમા પગથીયાવાળો સોમા પગથીયાવાળાની અપેક્ષાએ નીચ ગણાય પણ પહેલા પગથીયામા રહેલા જીવો કરતાં તો ઉચ્ચ ગણાય માટે તેથી પોતાનામા ઉચ્ચતા માની પહેલા પગ-થીયે રહેલાઓને ધક્કો ન મારવો જોઈએ હલ્લરમા પગથીયાવાળાએ સોમા પગથીયાવાળાને હલ્લકો ગણી તેને ધક્કો ન મારવો જોઈએ, કારણ કે તેપણુ કોઈ વળતે સોમા પગથીયે હતો, તેને પણ ઉપરના પગથીયાવાળાએ ચઢતા મદત કરી હતી તેન આપણે પણ પોતાના કરતાં નીચા પગથીયે રહેલા ઓને નીચ ગણી તેઓને ધિક્કારવા ન જોઈએ પણ પોતાની પૂર્વની તે પગ-

હાથમાં ને હાથમાં હોય છે અને મન તો કયાયનું કયાય ભટકતું હોય છે અર્થાત્ મનને વશ કરવાના જે જે ઉપાયો રચ્યા હોય છે તેમાંથી તુગ્ત છટકી ભય છે જ્યારે ઉપયોગ મૂકવામાં આવે છે ત્યારે માત્ર મ પડે છે કે અરે! મન તો કર્મનું કર્મ ચિંતવે છે આવી મનની નિશ્ચિત દશામાં સન્નિપાતના જેવી મનની સ્થિતિ જણાય છે, જગત્માં જે જીવોએ મનને વશ કર્યું નથી તેઓની પ્રાય એવી દશા વિરોધત વર્તે છે આત્માર્થ જીવોએ આવી મનની વિશિષ્ટ દશા લાગવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

મનની યાતાયાત દશા

મનની બીજી યાતાયાત દશા છે મનનું જવું અને પાછું આવવું તેને યાતાયાત કહે છે પવકમાં મન ઠેકાણે રહે છે અને પવકમાં કોઈ બીજા પદાર્થનો વિચાર કરવા મડી ભય છે મનને જીતવાના પ્રથમ અભ્યાસમાં મનનું જવું અને આવવું ઘણી વખત બને છે શ્રીપ્રસન્નચંદ્રશર્માજીનું મન એક વખત બાહ્ય રાજ્યપ્રપચમાં આવ્યું ગયું હતું અને તેથી સાતમી નર કના કર્મદલિક મંદણ કર્યા હતા, પણ પશ્ચાત્ સાધુની અવસ્થા યાદ આવતાં મન પાછું ઠેકાણે આવ્યું અને આત્માના સ્વરૂપમાં મન જોડાતા કેવલ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું એક શ્રાવક દેરાસરમાં પ્રભુની પ્રતિમાદ્વારા પ્રભુનું સ્મરણ કરતા હતા, મનને પ્રભુના જીવોમાં જોઈ હતું, પણ પ્રસન્ન પામી મન ઠેક વાડામાં આવ્યું ગયું શ્રાવકના ઘેર એક મનુષ્ય આવીને કહેવા લાગ્યો કે શ્રાવક જ્યાં ગયા છે? છોકરીએ જવાબ આપ્યો કે શ્રાવક શેઠ ઠેકવાડે ગયા છે આ ઉપરથી સારાશ લેવાનો કે, કોઈ પણ ધ્યેય વસ્તુમાં મનને રોકવામાં આવે છે તો પાછું અન્યન આવ્યું ભય છે અને ખેંચી લાવવાથી પાછું ઠેકાણે આવે છે આ બીજી દશામાં મનને પાછું ખેંચી લાવવાની યુક્તિ મુજબ છે, અને તેથી યોગી પોતાના મનની દશાનો અનુભવ સારી રીતે મેળવે છે પોતાના મનની યાતાયાત દશા જોઈ કિંચિત્ મનમાં ખેદ ધારણ કરે છે પણ મનને ઠેકાણે લાવવાની યુક્તિ મુજબથી કઈક મનમાં આનંદ પામે છે જે જે ધર્મના હેતુઓમાં મનને જોડ્યા હોય છે તેમાંથી બાહ્યની પેઠે સટકદળને સટકી ભય છે અને પાછું અભ્યાસ ઉપયોગ બળથી ઠેકાણે આવે છે પ્રથમ મની બીજી દશા કરતા આ દશામાં તે મન ઉપર વિશેષ કાણુ ધરાવે છે મનની બીજી દશામાં આવતા યોગીને નિશ્ચય થાય છે કે મનને વશ કરવું હોયતો અતે કરી શકાય છે એમાં જરામાન પણ રાકા નથી મનની યાતાયાત દશા જોઈ તેને એક ઠેકાણે સ્થિર રાખવાની યુક્તિ મુજબ છે, અને તેથી યોગી બીજી દશાને જીતી ત્રીજી દશામાં પ્રવેશ કરે છે

“ મનની ત્રિજી ક્ષિપ્ત અવસ્થા ”

કોઈ પણ વસ્તુમાં મનને ચોંટાડવું, તેમાંને તેમાં ગોંડી રાખવું, જે ધ્યેય

પ્રસાસરાગાદિનો જેટલો આસ્વાદ તેટલોજ અપ્રસાદનો નાશ સમ
જવો જેઈએ તેમજ જેટલી શુદ્ધપરિણતિમા રમણતા તેટલીજ અશુદ્ધ
રિણતિની વિનાશતા સમજવી જોઈએ

આ પ્રમાણે પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનનો પ્રત્યાહાર સિદ્ધ કરવાથી ધારણામા
સહેજે પ્રવેશ થઈ શકે છે પ્રત્યાહારની સાધના કરવાથી બાહ્ય દુનિયાની
દશામા વસાવાનું નથી યોગના સાધકોએ આ પ્રત્યાહારની ક્રિયામા અવશ્ય
લક્ષ્ય હેતુ જેઈએ હાથના કાળમા પ્રત્યાહારની સિદ્ધિ કર્યાવિના ઘણા લોકો
ધારણામા પ્રવેશ કરે છે, તેથી તેઓ ધારણાની સિદ્ધિપણ કરી શકતા નથી
અને પ્રત્યાહારની સિદ્ધિપણ કરી શકતા નથી અને તેથી તેઓ યોગના
મુખથીયા ઉપર ચડી શકતા નથી અજ્ઞાનિ લોકો પ્રાણાયામથી સિદ્ધિયો કરવા
માટે મથે છે પણ જો તેઓ પ્રત્યાહારનું સ્વરૂપ સમજે તો સિદ્ધિયોનો તેઓને
લોભ ટળે છે અને તેથી તેઓ ઉચ્ચકોટીપર ચડતા રહે છે પાંચ ઇન્દ્રિયોના
વિષય જીત્યાવિના ધારણામા ચિત્ત કરવું નથી અને ધારણામા ચિત્ત કર્યા
વિના ઉત્તમ લાભ મળી શકતો નથી યોગના સાધકો જે સાધ્યભિદ્ધનો
ઉદ્દેશ, લક્ષ્યમા રાખેતો પ્રત્યાહારના અગ્ર ઉપર પૂરું પ્રેમ થયા વિના
રહેશે નહીં પ્રત્યાહારના સાધકે મનને વશ કરવાની કળા જાણવી જેઈએ
પણે પણે મનમા કેવા કેવા પ્રકારના વિચારો ઉદ્ભવેછે તેનું ઉપયોગથી નિરી
ક્ષણ કરવું કથી કથી જાણતોના મનમા વિચારો પ્રગટે છે તેનો ખૂબ વિચાર
કરવો, પલકમા મન શુ વિચારે છે અને અ ય પલકમા મન શુ વિચારે
છે તેનો ઉપયોગ મૂંઝીને નિધાર કરવો, જે ચિંતવવા યોગ્ય વિષય છે તેને
મૂંઝીને અન્ય કયા પદાર્થનો મન વિચાર કરવા મડી જાય છે તેનો લક્ષ્ય
પૂનક ઉપયોગ મૂકવો મન એવું છે કે તે ધૂણે ધૂણે કંઈપણ વિચાર કરવું
રહે છે સંકાપ અપગતા કર્યા કરે છે વિણતની પેઠે મનની અત્યંત તીવ્ર
ગતિ છે આતુ જાણતા અભ્યાસીએ કદી કટાગતુ નહીં અને મનને જીત
વાના અભ્યાસમા સદાકાળ અચ્ચા રહેવું મનની ચાર પ્રકારની દશા નીચે
પ્રમાણે છે, 'વિલિસ', 'ચાતાવાત', 'મિષ્ટ' અને 'મુલીન' આ ચાર પ્રકારની
મનની અવસ્થાનું લક્ષણ કહે છે વિલિસ મનને અપગતા દઈ છે, મનના
અભ્યાસી જ્યારે મન વશ કરવા ધારે છે ત્યારે મન તુરંત છટકી જાય
છે અને સ્વચ્છતાથી ગમે તે પ્રકારનું ચિંતવન કર્યા કરે છે, જે વસ્તુ
ચિંતવવાની હોય છે તેમાથી છટકી જઈ અ વસ્તુઓના ચિંતવનમા પ્રવૃત્તિ
કરે છે જેમ મૃગને પકડવા જતા મૃગ એકદમ દોડાદોડ કરી મૂકે છે, તેમ
મનને પણ વશ કરવામા પ્રથમ પ્રવૃત્તિ કરતા તુર્ત મન દોડાદોડ કરી મૂકે છે
મન નવકારવાળી અવવામા ચોક્યુ હોય છે તો તેમાથી તુરંત ચાલુ જાય છે
અને બીજી વસ્તુઓ માં ચિંતવનમા ફેરફાર કરી મૂકે છે, નવકારવાળી તો

સાધામાં ગએલો વિદ્યાર્થી જેમ ચિત્ત ઠેકાણે રાખતો નથી તેમ પ્રથમ અભ્યાસમાં મન ઠેકાણે રહેતું નથી, પણ જ્યારે વિદ્યાર્થીને લાગુવામાં આનંદ પડે છે ત્યારે તેનું મન તેમાં ઠરી જાય છે તેમ ઘણા અભ્યાસથી મન પણ અમુક સ્થાનમાં ઠરી જાય છે. પદ્ધત્ તે સ્થાનમાંથી ખસીને અન્યન જતું નથી.

ધારણાના સ્થાનો નીચે મુજબ છે.

નાભિ, હૃદય, નાસિકાનો અગ્રભાગ, ભુકુટી, કપાલ, તાળવુ, નેન, મુખ, કર્ણ મસ્તક અને બ્રહ્મરન્ધ્ર, એ સ્થાનોમાં મનને ઠેરવવું પૂર્વોક્ત સ્થાનમાં મનને ધારવાથી અનેક પ્રકારના સ્વાનુભવો જણાય છે. જીવિત, મરણ, પરાજય, લાભ અને અલાભ, વગેરેના નિમિત્તોનું જ્ઞાન થાય છે અને અન્ય પણ શબ્દાદિક વિષયોનું દિવ્યજ્ઞાન થતું જાય છે તેમજ ચમત્કાર શક્તિ પણ વૃદ્ધિ પામે છે.

પૂર્વાક્ત સ્થાનોમાં ધારણા કરતા પ્રથમ તો કેટલીક મિનીટ મુધી મન ઠરશે નહીં પણ દૃઢ સંકલ્પપૂર્વક અભ્યાસ કરવાથી ધારણાની સિદ્ધિ થવા લાગશે. પ્રતિદિન ધારણામાં વૃદ્ધિ થવા કરશે છેવટે પરિપૂર્ણ ધારણાની સિદ્ધિ થશે. ધારણાની સિદ્ધિ થતા અનેક ચમત્કારનો અનુભવ થાય છે. ધારણા કરનારે પ્રથમ બાહ્યસ્થાનમાં ધારણા કરવી જોઈએ. બાહ્યમાં ધારણા સિદ્ધ થવા બાદ અંતરમાં ધારણા કરવાની આવશ્યકતા છે. છેવટે આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં ધારણા કરવી જોઈએ.

ધારણાના અભ્યાસીએ પ્રથમ આત્મજ્ઞાન સારી રીતે કરવું જોઈએ. નવતત્ત્વ, સમનય અને સમભગી વૌરેનું સારી રીતે જ્ઞાન કરવું જોઈએ, ૧/૩ અને ચૈતન વસ્તુનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થવાથી આત્માના સ્વરૂપની ધારણા થઈ શકે છે. આવી સૂક્ષ્મ ધારણાનો કાલ જેમ વધતો જાય છે, તેમ આત્મામાં આનંદની પ્રમાણી વૃદ્ધિ પામે છે અને ચૈતન્ય મુખની પ્રતીતિ થાય છે. બાહ્યવસ્તુઓ સમધી થતા વિકલ્પ અને સંકલ્પો ટળે છે. આત્માની અચળ શ્રદ્ધા પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે. અશુભ માર્ગમાંથી આત્મા પાછો હઠે છે. આત્મતત્ત્વ સાધ્ય લક્ષ્ય તરીકે રહે છે. આત્મતત્ત્વની લે (લય) લાગે છે. દુનિયાના પદાર્થો ઉપર રામ વા દ્વેષ થતો હોય છે તે મન્દ પડે છે.

ધારણાના અભ્યાસીને સૂચના કે, તેણે ધારણાનો અભ્યાસ વધારવા માટે ઉપાધિ લાગ અને નિર્જનાવરથા વગેરે હેતુઓનું અવનબન કરવું ખાતા, પીતા અને હરતા કરતા પણ ધારણાના ઉપર લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ. આત્માની સાધ્ય દશા સ્મરણ કરવી જે જે વસ્તુઓની ધારણા કરવી હોય તે તે વસ્તુઓની ઇષ્ટતા સમજવી જોઈએ.

વસ્તુમા અમુક કાળમુધી ગમનાગમનવિના મન લાગી રહે તેને મિલ્લ મન કહે છે. આવી મનની અવસ્થા પ્રાપ્ત થતા સ્થિરતા તથા આનન્દનો અનુભવ થાય. મનના ઉપર આત્માનો વિશેષતઃ કાણુ રહે. આત્માના તામે મન વર્તે છે, આવી મનની અવસ્થા પ્રાપ્ત થતા સકેતપની સિદ્ધિ થાય છે. મન તથા રિવાની સિદ્ધિપણુ આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થવાથી થાય છે. વારંવાર મનમા અનેક વસ્તુઓ સળધી વિક્રમ પ્રગટતા બધ થાય છે. મનમા આનંદની ઊંચા ઊંચાઈ રહે છે, ધારેલાં કાર્ય સિદ્ધ કરવાની શક્તિ પ્રગટે છે. મનમા અમુક પદ્મથનુ ચિંતવન કરવું કે ન કરવું તે યોગીના હાથમા રહે છે. આ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવામાટે ઉચ્ચ પ્રકારનું આત્મિક જ્ઞાન મેળવવાની આવશ્યકતા છે. જ્ઞાનિ સત્પુરુષોનો સમાગમ કરવાની જરૂર રહે છે. અત્યંત સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કરવાની જરૂર રહે છે. જે વિષયમા મન ચોટાડવું હોય ત્યાં ચોટી રહે પણ અથમા જાય નહિ તેમાટે મન ઉપર પ્રખર અકુશ મુકવાની જરૂર રહે છે. આવી અવસ્થામાં યોગી આનંદ મગ્ન જણાય છે. ક્ષણમા બાહ્યમા મન તેનું જવું હોય છે પણ આંતરમા લેઇ જવું હોય છે તો શિખવેલા ઘોડાની જેમ તેને અંતરમા લેઈ જાય છે, — બાહ્યમાથી આંતરમા જવું હોય છે તો તેને અત્યંત મહેનત પડતી નથી. ધ્યેય વસ્તુમા મનને ચોટાડી (ગોવી) રાખવાથી અનેક પ્રકારના નવીન કર્મ બધાતા અટકે છે અને સવરની પુષ્ટિ થાય છે. બાહ્ય વિષયોમા મન ભટકવા પામવું નથી. આવી મનની દશા થવાથી કોઈ પણ પ્રકારની ધારણા કરવી હોય તો સહેજે થાય છે. ચોથી મનની મુક્તિ અવસ્થામા ધ્યેયવસ્તુમા મન લીન થઈ જાય. પરમાનંદની ઊંચા ઊંચાઈ જાય છે, આ છેવી જે મનની અવસ્થાઓ પ્રાપ્ત કરવા લાયક છે. આ ચાર મનની અવસ્થાઓને અત્ર પ્રસંગોપાત્ત દેખાડી છે. વસ્તુત તેનો ધ્યાન અને સમાધિની અદર સમાવેશ થાય છે. માટે અત્ર તેનું સંક્ષિપ્ત પ્રસંગોપાત્ત વર્ણન કર્યું છે. — આ પ્રમાણે મનમા ઉત્પન્ન થતા દોષો ટાળવા બાદ મનની નિમજતા થાય છે. મનની નિર્ભવતા થવા બાદ મનમાં જે જે વસ્તુઓને ધારવામા આવે છે તે તે વસ્તુઓની જરાબર ધારણા થાય છે. માટે હવે ધારણાનું સ્વરૂપ કહેવામા આવે છે.

૬ ધારણા

પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થવા બાદ ધારણામા પ્રવેશ કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રોમાં બતાવેલા કોઈપણ સ્થાનમા મનને ધારવું તેને ધારણા કહે છે. કોઈ પણ સ્થાનમા મનને લગાડી ભગ્વતિપૂવક લાખા વખતપર્યંત રહેવાથી તેમાં ચિત્ત લાગી રહે છે તેથી તે શાન્ત જેવું થઈ જાય છે. કોઈપણ સ્થાનમાં લક્ષ્યપૂવક ચિત્તને ઠેરવવાથી હંજરો વિષયોમાં ભટકવું મન બધ થઈ જાય છે. જેમ સરકારના નોકરો કાયદાસર કામ કરે છે તેમ મન પણ કાયદાસર કાર્ય કરે છે. પ્રથમ

શાલામાં ગએલો વિદ્યાર્થી જેમ ચિત્ત ઠેકાણે રાખતો નથી તેમ પ્રથમ અભ્યાસમાં મન ઠેકાણે રહેતું નથી, પણ જ્યારે વિદ્યાર્થીને બહુવામાં આનંદ પડે છે ત્યારે તેનું મન તેમાં ફરી જાય છે તેમ ઘણા અભ્યાસથી મન પણ અમુક સ્થાનમાં ફરી જાય છે પશ્ચાત્ તે સ્થાનમાંથી ખસીને અન્યન જતું નથી

ધારણાના સ્થાનો નીચે મુજબ છે.

નાભિ, હૃદય, નાસિકાનો અગ્રભાગ, શુક્રુટી, કપાલ, તાળવુ, નેત્ર, મુખ, કર્ણ, મસ્તક અને બ્રહ્મરન્ધ્ર, એ સ્થાનોમાં મનને ઠેરવવું પૂર્વોક્ત સ્થાનમાં મનને ધારવાથી અનેક પ્રકારના સ્વાનુભવો જણાય છે જીવિત, મરણ, પરાજય, લાભ અને અવામ, વગેરેના નિમિત્તોનું જ્ઞાન થાય છે અને અન્ય પણ શબ્દાદિક વિષયોનું દિવ્યજ્ઞાન થતું જાય છે, તેમજ ચમત્કાર શક્તિ પણ વૃદ્ધિ પામે છે

પૂર્વોક્ત સ્થાનોમાં ધારણા કરતા પ્રથમ તો કેટલીક મિનીટ સુધી મન ઠરશે નહીં પણ દૈનિક સકલપૂર્વક અભ્યાસ કરવાથી ધારણાની સિદ્ધિ થવા લાગશે પ્રતિદિન ધારણામાં વૃદ્ધિ થવા કરશે છેવટે પરિપૂર્ણ ધારણાની સિદ્ધિ થશે ધારણાની સિદ્ધિ થતા અનેક ચમત્કારનો અનુભવ થાય છે ધારણા કરનારે પ્રથમ બાહ્યસ્થાનમાં ધારણા કરવી જોઈએ બાહ્યમાં ધારણા સિદ્ધ થવા બાદ અંતરમાં ધારણા કરવાની આવશ્યકતા છે છેવટે આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં ધારણા કરવી જોઈએ

ધારણાના અભ્યાસીએ પ્રથમ આત્મજ્ઞાન સારી રીતે કરવું જોઈએ નવતત્ત્વ, સમનય અને સમ્મલગી વગેરેનું સારી રીતે જ્ઞાન કરવું જોઈએ, જડ અને ચેતન વસ્તુનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થવાથી આત્માના સ્વરૂપની ધારણા થઈ શકે છે આવી સૂદૃઢ ધારણાનો કાલ જેમ વધતો જાય છે, તેમ આત્મામાં આનંદની ખુમારી વૃદ્ધિ પામે છે અને ચેતન્ય મુખની પ્રતીતિ થાય છે બાહ્યવસ્તુઓ સમઘી થતા વિકટપ અને સકટપો ટળે છે આત્માની અચળ શ્રદ્ધા પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે અશુભ માર્ગમાંથી આત્મા પાછો હટે છે આત્મ તત્ત્વ સાધ્ય લક્ષ્ય તરીકે રહે છે આત્મતત્ત્વની લે (લય) લાગે છે દુનિયાના પદાર્થો ઉપર રાગ વા દ્વેષ થતો હોય છે તે મન્દ પડે છે

ધારણાના અભ્યાસીને સૂચના કે, તેણે ધારણાનો અભ્યાસ વધારવા માટે ઉપાધિ લાગ અને નિર્જનાવસ્થા વગેરે હેતુઓનું અવલખન કરવું ખાતા, પીતા અને હરતા કરતા પણ ધારણાના ઉપર લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ આત્માની સાધ્ય દશા સ્મરણ કરવી જે જે વસ્તુઓની ધારણા કરવી હોય તે તે વસ્તુઓની ઈચ્છા

વિવેક દ્રષ્ટિથી પ્રથમ વિચાર કરવો બોધએ કે કઈ વસ્તુની ધારણા કરવી બોધએ ? જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર અને તેના હેતુઓની ધારણા કરવી બોધએ અરિહત, સિદ્ધ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય સાધુ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ, એ નવપદની દૃષ્ટ્યમાં ધારણા કરવી, ઇત્યાદિ ધારણાના ઘણા ભેદ છે તે સર્વે ભેદોનું ગુરુગમપૂર્વક જ્ઞાન મેળવવું બોધએ મનમા પ્રતિદિન ધારણાનો અભ્યાસ કરવો બોધએ શ્રી ઇષ્ટગુરુની મૂર્તિની મનમા ધારણા કરવી બોધએ ધારણાના અભ્યાસીએ પરની પચાતમા પડતું નહિ રાગ અને દ્રેષ વૃદ્ધિ પામે એવા સયોગોથી દૂર રહેવું બોધએ નિયમિત આહારાદિકનું ચક્રબંધુ કરવું બોધએ મનમા ગમે તે વિચારો આવે તેને રોકવા બોધએ જે ધારણા કરી હોય તેમાં એવું તન્મય થઈ જવું કે જાણે તે પદાર્થજ યોને હોય એવું સદૃશ રાખવું બોધએ હબરો વિચારો મનમા આવતા અટકાવવા અને જે પદાર્થની ધારણા કરી હોય તેમાજ તન્મય થઈ જવું જે વસ્તુની ધારણા કરવી તે વસ્તુમા પ્રેમભાવના કટપવી બોધએ ધારણા યોગ્ય વસ્તુમા શુદ્ધિ છે તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો બોધએ જ્યારે બાહ્ય જડવસ્તુ ઓમા હૃદય અને અનિહત્વ ભાસે નહિ ત્યારે આત્માના સદ્ગુણોની ધારણા કરવી આત્માના જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણોની ધારણા કરતા તે તે ગુણોના આવરણોનો દૃષ્ય થતો જાય છે જે જે ગુણોની ધારણા કરવામા આવે છે તે તે ગુણોના સંસ્કાર વૃદ્ધિ પામે છે ધારણાનો અભ્યાસ પ્રતિદિન વધારવો બોધએ આ ભવમા કરેલી ધારણાના સંસ્કાર પરભવમા વૃદ્ધિ પામે છે જે જે ગુણોની ધારણા કરવામા આવે છે, તે તે ગુણોનો દૃઢ સંસ્કાર પડવાથી પરભવમા ખીની શકે છે ધારણાનો અભ્યાસ કરનારાએ મનમાં ઉત્સાહ ધારણુ કરવો બોધએ ધારણા કરનારને પ્રથમ તો મનમા કટાણો ઉપજે છે પણ પ્રતિદિન અભ્યાસ કરતા મનમા આનંદ ઉપજે છે ધારણાનો અભ્યાસ સિદ્ધ કર્યાબાદ ધ્યાનનો અભ્યાસ શરૂ કરવો બોધએ ધારણાના પૂર્ણ અભ્યાસીને ધ્યાનની સિદ્ધિ થાય છે માટે હવે ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહેવામા આવે છે

“ ધ્યાન ” ૭

એક વસ્તુનું આનંદ કરી તેમા અતર્કુહતપર્યંત મનની સ્થિરતા કરવી તે છદ્મસ્ય યોગિયોનું ધ્યાન કહેવાય છે ધ્યાનની પરપરા તો ઘણા વખત સુધી રહી શકે છે મુક્તબાદ મનની સ્થિતિ બદલાય કે પશ્ચાત્ પુનઃ ત્યાં મનને સ્થાપન કરવું આ પ્રમાણે એક પદાર્થ વા અથવા પદાર્થનું મનમાં ધ્યાન કરી શકાય છે કલાકોના કલાક સુધી આ પ્રમાણે ધ્યાન કરી શકાય છે ધ્યાનની પરપરા જેમ એક પદાર્થ સળવી વધતી જાય છે તેમ તેમ આત્મશક્તિ પ્રગટતી જાય છે અને તેથી અનેક પ્રકારના અનુભવો

લામે છે અનેક પ્રકારની લઙ્ગિવ્યૌ પ્રગટે છે, અનત ભવના બાધિલાં કર્મ પણુ ધ્યાનના બળે ક્ષય પામે છે

કયા મ્થળોમાં ધ્યાન કરવું.

પર્યકાસન, વીરાસન, વજ્રાસન, પદ્માસન, ભદ્રામન, સિદ્ધાસન, દ્વડાસન, શયાસન, ઉત્કટિકાસન, ગોદોદિકાસન, અને કાર્યોત્સર્ગાસન વગેરે અનેક આસનો છે તેમાંથી ગમે તે આસને વિશેષ વખત સુધી અથવા ન્યૂનમા ન્યૂન નાણુ કલાક તો રહી શકાય તેવા આમનવડે તીર્થકરોના જન્મ, દીક્ષા, દેવવ, નિર્વાણ ક'યાણુકોની ભૂમિકામાં જઈ ધ્યાન ધરવું તેવા સ્થાનના અભાવે સ્ત્રી, પશુ અને નપુસકાદિ રહિત ઉપાધિશૂન્ય અને ચિત્તની સ્થિરતા રહે તેવા ઠેકાણે રહી ધ્યાન ધરવું યોગ્ય સ્થાનમાં જઈ મૈત્રી, પ્રમોદ, મધ્યસ્થ અને કાર્ણવ્ય તથા અનિલાદિ ચાર ભાવનાઓથી પોતાના આત્માને ભાવવો ધ્યાનના અનેક ભેદ શાસ્ત્રમાં વર્ણુયા છે, ધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત, આ ચાર પ્રકારનું ધ્યાન ધરવાથી આત્માની ઉચ્ચ દશા થાય છે

પિંડસ્થ ધ્યેયને ધારણાના ભેદાવી દર્શાવે છે.

પિંડસ્થ ધ્યેયમાં પાચિવી, આગ્રેથી, માત્રી, વાણ્ણી અને તત્ત્વભૂ આ પાચ ધારણાઓ કરવાની આવશ્યકતા છે

પાર્થિવી ધારણા અને તેનું ધ્યાન

આ તિગ્ગીરોક એક રાજપ્રમાણ લાભે પહોળો છે તે પ્રમાણુ લાખો, પહેલો ક્ષીરસમુદ્રને કટપવો તે સમુદ્રની મધ્યમાં જણુદ્રીપની પેઠે લક્ષ યોગી વિસ્તૃત અને એક સહસ્ર પાખડીઓવાળુ કમળ ચિત્તવવુ કમળની મધ્ય દેસરાઓ છે તેની મધ્યે દેહિધ્યમાન પીતપ્રભાવાળી અને મેરૂપર્વત સમાન પ્રમાણુવાળી કર્લિકા છે એમ કટપના કરવી તે કર્લિંગના ઉપર એક ઉજ્જ્વલ સિંહાસન છે તે ઉપર પોતે બેસીને સર્વ કર્મોનો ઉચ્છેદ કરે છુ એમ ક'પના કરવી, તેવા વિચારમાં સ્થિર થઈજવું આઠ ક્રમાની પ્રકૃતિયોના પુદ્ગલ સ્કધીને આત્માના પ્રદેશોથી ખખેરી નાળી ચઉદ રાજલોકમાં ફેંકી દીધા એમ ધ્યાવડુ પથ્થાત્ પોતાનો આત્મા અનતકોટી સૂર્યના તેજ કરતાં પણ અનતજ્ઞાન પ્રકાશથી સર્વ લોકાલોકને પ્રકાશે છે એમ ચિત્તવવુ પથ્થાત્ ચઉદ રાજલોકમાં ઉઠેલા કર્મપુદ્રનો સ્થિર થઈ બલ્ય છે એમ ચિત્તવવુ પથ્થાત્ સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર મૃતને દેવતાઓ અને ધન્દ્રો બેસાડી દેશના સાબળે છે એમ ચિત્તવવુ લાખો જીવો આવી, તત્ત્વ સાબળે છે પણ હું સાક્ષી તરીકે તેઓના આચરણુ, વિચારો બેઈ રહુ છુ, પણ મહને તેમાં હપ કે સીક મતો નથી એમ ચિત્તવવુ સ્ફટિક રત્નસમાન નિર્મલ એવા અસખ્ય

વિવેક દષ્ટિથી પ્રથમ વિચાર કરવો લેઇએ કે કઈ વસ્તુની ધારણા કરવી લેઇએ? જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તેના હેતુઓની ધારણા કરવી લેઇએ અગિયંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ, એ નવપદની હૃદયમાં ધારણા કરવી ઈસાદિ ધારણાના ઘણા ભેદ છે તે સર્વ ભેદોનું ગુરૂગમપૂર્વક જ્ઞાન મેળવવું લેઇએ મનમાં પ્રતિદિન ધારણાનો અભ્યાસ કરવો લેઇએ શ્રી ઇશ્વરની મૂર્તિની મનમાં ધારણા કરવી લેઇએ ધારણાના અભ્યાસીએ પરની પચાતમાં પડવું નહિ રાગ અને દ્વેષ વૃદ્ધિ પામે એવા સયોગોથી દૂર રહેવું લેઇએ નિયમિત આહારાદિકનું ચક્ર કરવું લેઇએ મનમાં ગમે તે વિચારો આવે તેને રોકવા લેઇએ જે ધારણા કરવી હોય તેમાં એવું તન્મય થઈ જવું કે જાણે તે પદાર્થ પોને હોય એવું લક્ષ્ય રાખવું લેઇએ હજારો વિચારો મનમાં આવતા અટકાવવા અને જે પદાર્થની ધારણા કરી હોય તેમાં જ તન્મય થઈ જવું જે વસ્તુની ધારણા કરવી તે વસ્તુમાં પ્રેમભાવના કે પવી લેઇએ, ધારણા યોગ્ય વસ્તુમાં શુદ્ધિ છે તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો લેઇએ જ્યારે બાહ્ય જડવસ્તુઓમાં ઇષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વ બાંધે નહિ ત્યારે આત્માના સદ્ગુણોની ધારણા કરવી આત્માના જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણોની ધારણા કરતા તે તે ગુણોના આવરણોનો ક્ષય થતો જાય છે જે જે ગુણોની ધારણા કરવામાં આવે છે તે તે ગુણોના સંસ્કાર વૃદ્ધિ પામે છે ધારણાનો અભ્યાસ પ્રતિદિન વધારવો લેઇએ આ ભવમાં કૈફી ધારણાના સંસ્કાર પરભવમાં વૃદ્ધિ પામે છે જે જે ગુણોની ધારણા કરવામાં આવે છે, તે તે ગુણોનો દૈ સંસ્કાર પડવાથી પરભવમાં ખીની શકે છે ધારણાનો અભ્યાસ કરનારાએ મનમાં ઉત્સાહ ધારણા કરવો લેઇએ ધારણા કરનારને પ્રથમ તો મનમાં કટાણો ઉપજે છે પણ પ્રતિદિન અભ્યાસ કરતા મનમાં આનંદ ઉપજે છે ધારણાનો અભ્યાસ સિદ્ધિ કલાણા, ધ્યાનનો અભ્યાસ શરૂ કરવો લેઇએ ધારણાના પૂર્ણ અભ્યાસીને ધ્યાનની સિદ્ધિ થાય છે માટે હવે ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે

“ ધ્યાન ” ૭

એક વસ્તુનું આવગન કરી તેમાં અત્યુદ્ગતપર્યંત મનની સ્થિરતા કરવી તે છદ્મસ્થ યોગિયો ધ્યાન કહેવાય છે ધ્યાનની પરપરા તો ઘણા વખત સુધી રહી શકે છે યુદ્ધર્તબાદ મનની સ્થિતિ બદલાય કે પશ્ચાત્ પુનઃ ત્યાં મનને સ્થાપન કરવું આ પ્રમાણે એક પદાર્થ વા અથવા પદાર્થનું મનમાં ધ્યાન કરી શકાય છે કલાકોના કલાક સુધી આ પ્રમાણે ધ્યાન કરી શકાય છે ધ્યાનની પરપરા જેમ એક પછય સળધી વધતી જાય છે તેમ તેમ આત્મસક્તિ પ્રગટતી જાય છે અને તેથી અનેક પ્રકારના અનુભવો

છે અને તે ધોવાઈ જાય છે એમ ભાવના ભાવવી પશ્ચાત્ વારણમહાલને
શાત કરવું એ પ્રમાણે વારણી ધારણા બંધવી

તત્ત્વમૂ ધારણા

ગુરુ ધ્યાનવાળા યોગીએ સાત ધાતુરહિત, પૂર્ણચન્દ્રકાંતિની પેઠે નિ
ર્મલ સર્વમસમાન પોતાના આત્માને ચિતવવો પશ્ચાત્ સિંહાસન ઉપર બેઠેલા
સર્વ કર્મોનો નાશ કરનાર, શરીર િ અદર રહેવા એવા નિરાકાર આત્માને
અમરવો આ પ્રમાણે તત્ત્વમૂ ધારણા કરવાથી સકલ કર્મનો ક્ષય થાય છે અને
આત્મા તે પરમાત્મરૂપ બને છે

અન્ય દર્શનીય યોગીનો કથિત પૃથ્વીતત્ત્વ પશ્ચતત્ત્વધ્યાન

પગના અગુઠાથી તે સ્વાધિષ્ઠાન ચક્રપર્યંત વ્યાપ્ત પૃથ્વીતત્ત્વનું જીંબીલક્ષર
સહિત ધ્યાન કરવું ચિત્તવૃત્તિ પણ ત્યાજ સ્વાપન કરવી પૃથ્વીતત્ત્વનો
પીત વર્ણુ ત્યા ચિતવવો દરરોજ એકેક કલાક, બે કલાક અને ત્રણ કલાક-
પર્યંત પૃથ્વીતત્ત્વનું અત્યંત ઉત્સાહથી ધ્યાન કરવું આ ધ્યાન લાખા ચરણ
રાખીને પણ થાય છે અમુને ઉઘાડી રાખવામા આવે તો અમુથી પણ તે
સ્થાન પવકારો માયા વિના જોવાય એમ પ્રવૃત્તિ કરવી પૃથ્વીતત્ત્વના
જેટલા રંગકણો છે એ સર્વની ગંધ મ્હારી નાસીકાએ આવશે એમ ચિત
વવું પૃથ્વીતત્ત્વ મ્હારા વશ થાય છે, તેમાથી આરપાર નીકળી જાઉં તો પગ
મ્હને હરકત થનાર નથી એવી ભાવના ડરવી ત્રણ કલાકના અભ્યાસથી
બાર વર્ષપર્યંત પ્રતિદિન પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન ધરવાથી પૃથ્વી તત્ત્વ ઉપર કબજો
મેળવી શકાય છે પૃથ્વીતત્ત્વ ધ્યાન ધરનારને ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે કયા
કયા ઠેકાણે સોનું વગેરે છે તે દેખી મળે છે ધનના અધિષ્ઠાયક દેવતાઓ
ધનને દેખાડે છે, કોઈને તે આશીર્વાદ આપે છે તો તેની વચનસિદ્ધિના
માહાત્મ્યથી તે લક્ષ્મીમત બને છે પૃથ્વીમા પેમે તો પણ સખલાયમાન
થતો નથી પૃથ્વીતત્ત્વથી જગત્મા શા શા ક્ષયદાઓ થાય છે અને તે શા
ઉપયોગમા આવે છે તે બરાબર જાણી શકે છે પૃથ્વીતત્ત્વના અભ્યાસીને
સ્વપ્રાપ્ત પણ સુવર્ણ વગેરેના હુગરો દદ અભ્યાસના બળે દેખાય છે પોતાના
યોગ્ય પૃથ્વીતત્ત્વના ક્ષયદાઓ પણ જાણી શકે છે આ પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન
કરતાં અનેક ઉપાધરૂપ વિદ્યો આવે છે પણ ધીર યોગી, અભ્યાસમા સદાકાલ
મચી રહી પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન સિદ્ધ કરે છે

“જલતત્ત્વ”

સ્વાધિષ્ઠાનચક્રથી તે નાભિકમળ આવે લાસુધીના શરીરના સ્થાનમા
જેં બીજલક્ષરસહિત શ્વેતવર્ણુયુક્ત જલતત્ત્વનું ધ્યાન ધરવું એ બે અને ત્રણ
કલાકપર્યંત તેજ સ્થાનમા એવા ધ્યાનમા લીન થવું કે અન્ય વસ્તુનું સ્મ-

પ્રદેશોમા સમયે સમયે સર્વ લાસ થાય છે, એમ લાવના લાવવી અસ
ખ્યાત પ્રદેશ સ્થિર એકરૂપ છે એવી લાવના લાવવી

આમેથી ધારણાનુ ધ્યાન

નાભિની અદર સોળ પાખડીવાળુ કમલ ચિત્રવલુ તે કમલની કલ્પિકામા
મહામત્ર અર્હે સ્થાપન કરવો અને તે કમલના પ્રત્યેક પત્રમા અનુક્રમે-અ આ ઇ હૈ
વ જ ક્ષ જ્ઞ લ્લ લ્લ વ્વ ષ્ષ ષ્ઠો ષ્ઠો અ અ આ સોળ સ્વરોને સ્થાપન કરવા અને
તે કમલમા એકામ ચિત્રવી લયલીન થઈ જવું એટલા સુધી તેમાં લયલીન
થઈ જવું કે તે કમલનિના અન્વ વસ્તુનું સ્મરણ રહે નહીં પશ્ચાત્ હૃં
યમા અષ્ટ પાખડીનું કમલ ક'પવું તે કમલની પ્રત્યેક પાખડીમા જ્ઞાનાવર
ણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અ ત
રાય, એ આઠ કર્મનું એકેક પાખડીમા સ્થાપન કરવું તે કમળનું મુખ
નીચુ રાખવું સોળ પાખડીવાળા કમલના ઉપર અધર બ્રુજે તેવું કમળનું
મુખ રાખવું પશ્ચાત્ રેકેજિ હુ અને કળાયુક્ત મહામત્રમા (હૈ) અક્ષર છે
તેના રેકમાથી નીકળતી એવી ધૂમ શિખા ચિત્રવલી પશ્ચાત્ તેમાથી અ
ગ્નિના કલ્પિયાઓ નીકળે છે એમ કંટપવું પશ્ચાત્ અનેક જનાળાઓ નીકળે
છે તેમ કંટના કરવી પશ્ચાત્ જ્વાલાઓના સમૂહથી હૃંયાતર્ગત અષ્ટક
મોંની પાખડીવાળુ કમળ બાગવું મહામત્ર (અર્હે) ના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થએલા
અગ્નિવડે અષ્ટકર્મની પાખડીવાળુ કમળ બળીને લસમ થાય છે એવી લાવના
કરવી પશ્ચાત્ શરીરની બહિર્ નણુ ખુણાવાળો બળતો અગ્નિનો જથ્થો સા
ચિઆવડે ચિહ્નિત અને વહ્નિબીજ સ્ફારસહિત ચિત્રવલો પશ્ચાત્ શરીરની
અંર મહામત્રના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થએલ અગ્નિની જ્વાળા અને બહિર્ના
વહ્નિપુરની જ્વાળા એ બે વડે કેહ અને અષ્ટકર્મથી બનેલું કમળ એ બેને
બાળીને લસમ કરવા અને શાત થવું એને આમેથી ધારણા કહે છે

વાયવી ધારણાનુ ધ્યાન

નણુ ક્ષુપનના વિસ્તારને પૂરનાર એવા પ્રચક વાયુની કંટપના કરવી
પશ્ચાત્ પૂર્વે શરીર અને કમોંની રાખ થએલી છે તેને વાયુ ઉડાડી નાખે
છે, એમ ક'પના કરવી પશ્ચાત્ વાયુ ગાંત થઈ બધ છે એમ લાવવું એ
મારૂતી ધારણા બલવી

વારૂની ધારણાનુ ધ્યાન

અમૃતસમાન વર્ષોને વર્ષાવનાર, મેઘમાળાથી ભરપૂર એવા આકાશની
ક'પના કરવી પશ્ચાત્ અધ્યન્દ્રાકાર કલાબિન્દુસહિત વરૂણીજ વૈની બા-
વના કરવી વરૂણીજથી ઉત્પન્ન થનાર અમૃત સમાન જલથી આકાશ
બહે ભરાઇ બધ છે અને તેવડે કર્મની તથા શરીરની રાખ શાત થઈ બધ

છે અને તે ધોવાઈ જાય છે એમ ભાવના ભાવની પશ્ચાત્ વાણ્મુખકલને
સાત કરવું એ પ્રમાણે વાણ્મુખી ધારણા જાણવી

તત્ત્વમૂ ધારણા

શુદ્ધ ધ્યાનવાળા યોગીએ સાત ધાતુરહિત, પૂર્ણચન્દ્રકાંતિની પેઠે નિ-
ર્મલ સર્વસમાન ચોનાના આત્માને ચિત્તવત્તો પશ્ચાત્ સિંહાસન ઉપર બેઠેલા
સર્વ કર્મોનો નાશ કરનાર, શરીરની અદર રહેલા એવા નિગડાર આત્માને
સ્મરવો આ પ્રમાણે તત્ત્વમૂ ધારણા કરવાથી સકલ કર્મનો ક્ષય થાય છે અને
આત્મા તે પરમાત્મરૂપ બને છે

અન્ય દર્શનીય યોગીઓ કથિત પૃથ્વીતત્ત્વ પશ્ચતત્ત્વધ્યાન

પગના અગુકાથી તે સ્વાધિષ્ઠાન ચક્રપર્યંત વ્યાપ્ત પૃથ્વીતત્ત્વનું હૈંબીજક્ષર
સહિત ધ્યાન કરવું ચિત્તવૃત્તિ પણ ત્યાજ સ્થાપન કરવી પૃથ્વીતત્ત્વનો
પીત વર્ણ ત્યા ચિત્તવત્તો દરોજ એકેક કલાક, બે કલાક અને ત્રણ કલાક-
પર્યંત પૃથ્વીતત્ત્વનું અત્યંત ઉત્સાહથી ધ્યાન કરવું આ ધ્યાન લાખા ચરણ
રાખીને પણ થાય છે ચક્ષુને ઉઘાડી રાખવામા આવે તો ચક્ષુથી પણ તે
સ્થાન પવકારો માર્યા વિના જોવાય એમ પ્રવૃત્તિ કરવી પૃથ્વીતત્ત્વના
બેઠેલા રજકલો છે એ સર્વની ગંધ મટારી નાસીકાએ આવશે એમ ચિત્ત
વત્તુ પૃથ્વીતત્ત્વ મ્હારા વશ થાય છે, તેમથી આરપાર નીકળી જાઉં તો પણ
મ્હને હરકત થનાર નથી એવી ભાવના કરવી ત્રણ કલાકના અભ્યાસથી
બાર વર્ષપર્યંત પ્રતિદિન પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન ધરવાથી પૃથ્વી તત્ત્વ ઉપર કબજો
મેળવી શકાય છે પૃથ્વીતત્ત્વ ધ્યાન ધરનારને ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે કયા
વ્યા ઠેકાણે સોનું વગેરે છે તે દેખી શકે છે ધનના અધિષ્ઠાયક દેવતાઓ
ધનને દેખાડે છે, કોઇને ને આશીર્વાદ આપે છે તો તેની વચનસિદ્ધિના
માહાત્મ્યથી તે લક્ષ્મીમત બને છે પૃથ્વીમા પેસે તો પણ સ્ખલાયમાન
થતો નથી પૃથ્વીતત્ત્વથી જગત્મા શા શા ક્ષયદાઓ થાય છે અને તે શા
ઉપયોગમા આવે છે તે બરાબર જાણી શકે છે પૃથ્વીતત્ત્વના અભ્યાસીને
સ્વપ્નામા પણ સુવર્ણ વોરેના હુમરો દૃઢ અભ્યાસના બળે દેખાય છે પોતાના
યોગ્ય પૃથ્વીતત્ત્વના ક્ષયદાઓ પાત્ર જાણી શકે છે આ પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન
કરતા અનેક ઉપાધરૂપ વિદ્યો આવે છે પણ ધીર યોગી, અભ્યાસમા સદાકાલ
મચી રહી પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન સિદ્ધ કરે છે

" જલતત્ત્વ "

સ્વાધિષ્ઠાનચક્રથી તે નાભિકમળ આવે ત્યાગુધીના શરીરના સ્થાનમા
જે બીજક્ષરસહિત શ્રેતવર્ણયુક્ત જલતત્ત્વનું ધ્યાન ધરવું એ બે અને ત્રણ
કલાકપર્યંત તેજ સ્થાનમા એવા ધ્યાનમા લીન થવું કે અન્ય વસ્તુનું સ્મ

પ્રદેશોમા સમયે સમયે સર્વ ભાસ થાય છે, એમ ભાવના ભાવવી. અમ
ખ્યાત પ્રદેશ સિયર એકરૂપ છે એવી ભાવના ભાવવી

આમેયી ધારણાનુ ધ્યાન

નાભિની અદર સોળ પાખડીવાળુ કમલ ચિત્રવતુ તે કમલની કંઠિકામાં
મહામત્ર અર્હ સ્થાપન કરવો અને તે કમલનાં પ્રત્યેક પત્રમાં અનુક્રમે—જ આ રૂ હૈ
ચ ક્ર ન્ન ક્ક રુ દ્દ વ વ્વ ઓ ઔ જ જ આ તોળ સ્વરો રે સ્થાપન કરવા અને
તે કમલમાં એકામ ચિત્રથી લલનીન થઈ જવુ એટલા મુખી તેમાં લલનીન
થઈ જવુ કે તે કમલવિના અ ય વસ્તુનું સ્મરણ રહે નહીં પશ્ચાત્ હ્રઃ
યમાં અષ્ટ પાખડીનું કમલ કટપતુ તે કમલની પ્રત્યેક પાખડીમા જ્ઞાનાવર
ભીય, દશનાવરભીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુધ્ય, નામ, ગ્રોત્ર અને અન્ત
રાય, એ આઠ કમનું એકેક પાખડીમા સ્થાપન કરવુ તે કમળનું મુખ
નીચુ રાખવુ સોળ પાખડીવાળા કમલના ઉપર અધર મુખે તેનુ કમળનું
મુખ રાખવુ પશ્ચાત્ રેફિનિ હુ અને કળાયુજ મહામત્રમાં (હૈ) અક્ષર છે
તેના રેફમાંથી નીકળતી એવી ધૂમ શિખા ચિતવવી. પશ્ચાત્ તેમાંથી અ
ગ્નિના કણિયાઓ નીકળે છે એમ ક'પતુ પશ્ચાત્ અનેક જ્વાળાઓ નીકળે
છે તેમ કટપના કરવી પશ્ચાત્ જ્વાળાઓના સમૂહથી હૃદયાતર્ગત અષ્ટક
મોની પાખડીવાળુ કમળ બાળવુ મહામત્ર (અર્હ) ના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થએલા
અગ્નિવટે અષ્ટકર્મની પાખડીવાળુ કમળ બળીને બસ્મ થાય છે એવી ભાવના
કરવી પશ્ચાત્ શરીરની બહિર નણુ ખુણાવાળો બળતો અગ્નિનો જલ્યો સા
થિઆવડે ચિહ્નિત અને વહિળીજ સ્વાસ્થ્ય સહિત ચિતવવો પશ્ચાત્ શરીરની
અદર મહામત્રના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થએલ અગ્નિની જ્વાળા અને બહિરના
વહ્નિપુરની જ્વાળા એ એ વડે દેહ અને અષ્ટકર્મથી બનેલું કમળ એ એને
બાળીને બસ્મ કરવા અને શાંત થવુ એને આમેયી ધારણા કહે છે

વાયવી ધારણાનુ ધ્યાન

મુખુ ભુવનના વિસ્તારને પૂરનાર એવા પ્રચંડ વાયુની ક'પના કરવી
પશ્ચાત્ પૂર્વ શરીર અને કમાની રાખ થએલી છે તેને વાયુ ઉડાડી નાખે
છે, એમ ક પના કરવી પશ્ચાત્ વાયુ શાંત થઈ જાય છે એમ ભાવવુ એ
મારૂતી ધારણા બલવી

વારુણી ધારણાનુ ધ્યાન

અમૃતસમાન વરને વર્ષાવનાર, મેઘમાળાથી ભરપૂર એવા આકાશની
ક'પના કરવી પશ્ચાત્ અધચન્દ્રાકાર કવાળિ હસહિત વરણબીજ વૈની બા-
વના કરવી વરુણીજથી ઉત્પન્ન થનાર અમૃત સમાન જલથી આકાશ
જલે ભરાઈ જાય છે અને તેવડે કમની તથા શરીરની રાખ શાંત થઈ જાય

નેક કાર્યા કરી શકાય છે વાયુતત્ત્વના ઉપદ્રવથી મહામારી વગેરે ચાલતી હોય છે ત્યાં પણ વાયુતત્ત્વના સાધક યોગીઓ શાંતિ કરી શકે છે અમુક વાયુતત્ત્વ બગડેલ છે તેને ઠેકાણે ખેંચીને લાવવું જોઈએ એમ તેઓ સંપૂર્ણ પણે જાણતા હોવાથી રોગોને દૂર કરી શકે છે આત્મશક્તિના પ્રતાપે તત્ત્વોને ખેંચી શકાય છે અને ખરાબ તત્ત્વોને દૂર કરી શકાય છે વાયુતત્ત્વનું આરાધન કરનારે તેનું ધ્યાન કરતા તેનો લીલો રંગ મનમાં લાવી તેમાં તથીને થઈ જવું જોઈએ અભ્યાસ સંપૂર્ણ કરતા અનુભવસિદ્ધિ થાય છે

“ આકાશતત્ત્વ ”

કૃષ્ણવર્ણમય આકાશતત્ત્વનું મસ્તકના સર્વ ભાગમાં ધ્યાન કરવું જોઈએ (ક્ષ) બીજાક્ષર સહિત આકાશતત્ત્વના ધ્યાનમાં પણ કલાકપર્યંત લીન થવું જોઈએ પ્રતિદિન અવિચ્છિન્નપણે બાર વર્ષપર્યંત આપ્રમાણે સતત આકાશતત્ત્વનું ધ્યાન ધરવાથી આકાશતત્ત્વ ઉપર વિજય મેળવી શકાય છે આ ઠેકાણે સૂચના કે કૃષ્ણવર્ણના પરમાણુ સ્કંધોને આકાશતત્ત્વ કહેવામાં આવે છે એવી તત્ત્વનાદિયોની માન્યતા છે જે આશાએ પ્રમાણે આકાશદ્રવ્ય અદ્વૈતી છે, અક્રિય છે, કોઈ પણ જાતના વર્ણ રહિત છે, વર્ણમય રસ અને સ્પર્શ રહિત છે, એમ જૈનોની માન્યતા છે, પણ કૃષ્ણવર્ણવાળા જડનત્ત્વને આકાશતત્ત્વ કહી મન ધ્યાન ધરવાનું છે એમ જૈનોએ સમજવું આકાશતત્ત્વની સિદ્ધિના પગનાં વિકલ્પો અને સંકલ્પોને છૂટી શકાય છે અનેક માનસિક રોગોથી શાંતિ કરી શકાય છે, બાલના પણ પ્રાણપહારક રોગો ઉપર જય મેળવી શકાય છે અને આયુષ્ય નાશકારક વિદ્યોને છૂટી શકાય છે એમ કેટલાક યોગિયો કહે છે આ પ્રમાણે પાંચ તત્ત્વનું ધ્યાન ધરવાનો વિવિધ અયદ્યશનીય યોગિયોના વિચાર પ્રમાણે દર્શનથી છે, તેમાંથી યોગ્ય સાર ખેંચી લેવો જે બાબતમાં જૈન સિદ્ધાંતની અવિરોધતા હોય તે બાબત સર્વ સાધારણ જાણી યોગસાધકો ગ્રહણ કરે છે

“ પિંડસ્થ ધ્યાનના વિચાર ”

આત્મા, કર્મના યોગે શરીરરૂપ પિંડમાં રહ્યો છે શરીરના પાંચ ભેદ છે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ, આ પાંચ પ્રકારનાં શરીરમાં રહેતા આત્માને જરામાં પણ ખરી શાન્તિ મળી નથી અને મળવાની નથી, માટે શરીરપિંડમાં રહેલા ચીતાના આત્માને નિર્મલ્ય કરવા આત્મામાં જ લક્ષ્ય રાખી પરપુદ્ગલ વસ્તુઓ ઉપર ચિંતા રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય કરવો જોઈએ શરીરમાં રહેલો આત્મા, ખરેખર શરીરથી ભિન્ન છે એવી સતત બાવના લાવવી જોઈએ આત્માને કર્મ લાગ્યા છે તેથી તે પરમાત્મા થઈ શકતો નથી, જો કર્મરૂપ કલક દૂર થાય તો આત્મા પરમાત્મા થઈ શકે હું શરીરથી ભિન્ન છું, મહારે શરીરનો સંબંધ જોઈતો નથી, એમ ધ્યાન

રસ ખજૂ થાય નહીં જલતત્ત્વના પરમાણુ સ્કંધો પિંડના અને ગ્રંથાકના મ્હારો વશમાં થાય છે. મ્હારા સકંદ્રપ પ્રમાણે તેઓની ગતિ થાય છે એમ ધ્યાનની છેલ્લી વખતે બાવના કરવી. આ પ્રમાણે પ્રતિદિન નવું કયાકના અભ્યાસપૂર્વક આર વ્યવર્થિત જલતત્ત્વનું ધ્યાન ધરતા જલતત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે. જલતત્ત્વનો ઉપદ્રવ સમી લય છે, જલમાં તરી શકાય છે. જલતત્ત્વનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણી શકાય છે. જલતત્ત્વના ગુણો જાણવામાં આવે છે. જલતત્ત્વના ઉપદ્રવોને શાન કરી શકાય છે. મનની વૃત્તિ શાત રહે છે. માઠ લાંની પેઠે જલમાં નિચરી શકાય છે. જલતત્ત્વની મિદ્ધિ થવાથી જલતત્ત્વ સખધી અનેક ફાયદાઓને યોગીઓ ધારણ કરી શકે છે.

“ અગ્નિતત્ત્વ ”

અગ્નિતત્ત્વનો બીજામન ર છે, નાલિકમનમાં ર મનનું ધ્યાન ધરવું ત્યજ કયાક દરરોજ ધ્યાન ધરવું અવિચ્છિન્નપણે બાર વરપર્થત અગ્નિતત્ત્વનું નાલિકમનમાં ચિત્તવૃત્તિ સ્થાપન કરીને ધ્યાન ધરવું. આર વધ અગ્નિતત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે. અગ્નિતત્ત્વના ધ્યાનથી અનેક પ્રકારના અગ્નિસખધી ઉપદ્રવો શાત થાય છે. પરિપૂર્ણ અગ્નિતત્ત્વની સિદ્ધિ થવાથી અગ્નિતત્ત્વની શરીર ઢાઝતુ નથી. અગ્નિતત્ત્વ વશમાં થવાથી અગ્નિતત્ત્વ સમ મી અનેક કાયા કરી શકાય છે. અગ્નિતત્ત્વનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ મમજી શકાય છે. હવાઓ વગેરેમાં અગ્નિતત્ત્વથી શા શા ફાયદાઓ થાય છે તે સારી પેઠે જાણી શકાય છે, કારણપ્રસો ઉચ્ચાટન વોરે પણ અગ્નિતત્ત્વથી કરી શકાય છે. મન વગેરેમાં અગ્નિતત્ત્વની ઉપયોગિતા સમજી શકાય છે. આ પ્રમાણે અગ્નિતત્ત્વનો સયમ કરવાથી તેના ફાયદાઓ અનુભવીઓ અનુભવી શકશે.

“ વાયુતત્ત્વ ”

વાયુતત્ત્વનું નેના વર્ણુ પ્રમાણે છાતીમાં ધ્યાન ધરવું (ચ) વ મનનું છાતીના સવ ભાગમાં તાંકાર થઈ ધ્યાન ધરવું. એક બે અને ત્રણ કલાક પર્થત ધ્યાન ધરવાથી બાર વર્ષ વાયુતત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે. વાયુતત્ત્વની ધારણા ધ્યાન અને સમાપ્તિ કરવી એ નહોતે સયમ કહે છે. વાયુતત્ત્વની સિદ્ધિ થવાથી વાયુતત્ત્વનું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન થાય છે. આકાશમનનની શક્તિ પ્રગટે છે. શરીર જડુ હલકુ થાય છે. શરીરમાં રહેલા પાચ પ્રકારના પ્રાણ વાયુની મિદ્ધિ થાય છે. દરેક પદાર્થમાં વાયુતત્ત્વ કેટલું રહ્યું છે તેનું જ્ઞાન થાય છે. વાયુતત્ત્વના અનેક ચમત્કાર કેવી રીતે બને છે તે સવ જાણી શકાય છે. વાયુતત્ત્વનું ધ્યાન ધરતા અનેક પ્રકારના વિદ્યુત આવે છે, પણ યોગિયો શુદ્ધમથી નિમ્નો જીતી લે છે. વાયુતત્ત્વની સિદ્ધિથી ઇચ્છા પ્રમાણે આકાશમાં નિચરી શકાય છે. વાયુતત્ત્વને વશમાં કરવાથી વાયુતત્ત્વસખધી અ

છે, આનન્દ સમુદ્રમાં ભાતે ત્રીવર્તો ન હોય એવો અનુભવ થાય છે—કદી નહિ પ્રાપ્ત થએલી એવી અપૂર્વ આનન્દદશા અનુભવાય છે આત્માની અનન્તશક્તિનો કઈક અનુભવ થાય છે સર્વ જીવો ઉપર સમતારૂપ અમૃત મેઘ વૃટ્ટિ વર્ષાવાય છે, તે વખતે એવો અનુભવ આવે છે કે અહો આવીજ દશામાં સદાકાલ રહેવાય તો કેવું સા-!!' પણ એવી દશા ક્ષયોપત્તમ ભાવમાં લાગ્યા કાળસુધી ટકતી નથી તો પણ પુનઃ પિંડસ્થ ધ્યાન ધરી તેવી દશા પ્રાપ્ત કરવા ધ્યાની ઉચ્ચ કરે છે અને પાળે તેવોજ આનન્દ હો છે પાળે સાસારિક ધર્મકાર્યો વગેરેમાં ભોગતા ઉપાસિની વિકલ્પદશા અનુભવે છે, તેમાં તેને રસ પડતો નથી, પુનઃ તે ગમે તેમ કરી પાછો ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યાં પુનઃ અસખ્યાત પ્રદેશમાં મનની સ્થિરતા કરી સદ્બળનન્દ રસનો ભોગી બને છે, તેવી સ્થિતિમાં તેને એમ થઈ આવે છે કે કોઈ પણ કાર્યમાં જરા માન પ્રવૃત્તિ ન થાય અને આ દશા સદાકાલ રહે એવો ઉત્તમ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે ચોક્કસ ઇન્દ્રોના ત્રણ કાલના સુખ ભોગ કરીએ તો પણ તે પીઠ્ઠાલિક સુખ તો આ ધ્યાનના આનન્દરૂપ સાગરની આગળ એક બિંદુ સમાન પણ લાગતું નથી, તેથી આત્મધ્યાતા, મનમાં સહજ નિત્ય સુખ પ્રાપ્ત કરવા સકલ કરે છે અને દેવલોકના સુખ પ્રાપ્ત કરવા જરા પણ ધરજા કરતો નથી પ્રથમ ધર્મની સામાન્યદશામાં દેવલોકના સુખ પ્રાપ્ત કરવા અભિલાષા રહેતી હતી તે અભિલાષા ટવે આવી ઉત્તમ ધ્યાન દશામાં રહેતી નથી બાહ્ય સુખની સર્વ પ્રકારની અભિલાષાઓ આવી સહજ સુખની દગાનો અનુભવ થતા ટળે છે આવી દશાનો ધ્યાની છ ખડના ઉપરી કરતાં પણ અનંતગુણ ઉત્તમ છે બાહ્યથી આવો ધ્યાન કરનાર પુરુષ, શરીર વગેરેના ભેદથી સામાન્ય લાગે પણ અંતરથી તે મહાન્ દેવતાઓને પણ પૂજ્ય છે એવો લાસે છે આવા ધ્યાની પુરુષો બોલ્યાવિના પણ લાખો પુરુષોને સારી અસર કરી ધર્મમાં ભેગી શકે છે તેઓ ખરેખરા વીતરાગના માગે આવનારા સમજવા શરીરના અમુક અમુક ભાગોમાં ધ્યાન ધરવાથી અમુક અમુક પ્રકારનું જ્ઞાન, આદિ શક્તિયો પ્રગટે છે

“ નામિમા ધ્યાન ”

નાભિચક્રમાં ધ્યાન ધરવાથી કાયવ્યુહનું જ્ઞાન થાય છે શરીરમાં અમુક અમુક નાડીઓ છે તે અમુક અમુક પ્રકારનું કાર્ય કરે છે તે જણાય છે, તેમજ મનમાં અનેક પ્રકારના વિકલ્પો અને સકલ્પો પ્રગટે છે તેનો નિવય થાય છે મનની સ્થિરતા વૃદ્ધિ પામે છે અને જ્ઞાનની વિવેકશક્તિ પ્રગટે છે અન્ય મનુષ્યોના વિકલ્પો પણ ભણી શકાય છે, તેમજ તેવી જે જે વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રમાણે સર્વ થતું દેખવામાં આવે છે સમાન વાયુની સ્થિરતા થાય છે અને તેથી અનેક ઉપદ્રવોની શાંતિ થાય છે જેમ જેમ

ધરતુ લેઇએ જ્યાં જ્યાં શરીર દેખવામાં આવે ત્યાં ત્યાં આત્મા વ્યાપી રહેલો છે અને તેનામાં જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણો છે એવી ભાવના ભાવની લેઇએ આવી ધ્યાન-શાસ્ત્રી, શરીરથી આત્મા વિદ્ય છે એવા ભેદજ્ઞાનનો અનુભવ પ્રગટે છે અને તે દૃઢ થતો જાય છે

પિંડસ્થ ધ્યાન કરનાર પોતાને શરીરથી વિદ્ય માને છે, ઔદારિક, મૈત્રિય, આહારક, તેજસ અને કાર્મણ આ પાંચ પ્રકારના શરીરને પણ પોતાનાથી વિદ્ય નિર્ધારવાથી શરીરશબ્દિ અગ્રેના કાર્વેમાં આત્મા એક અને મમત્વ પરિણામથી બધાતો નથી શરીર ભોગ્ય પદાર્થોની ઉચ્છાદનમાં બધાતો નથી તેમજ શરીરના ભોગ્ય ભોગ્ય પદાર્થોની ખરાબ ઇચ્છા કરી અનેક છલોતે દુઃખ આપતો નથી શરીર એક વસ્ત્ર સમાન છે, કુર્મના ચોને અનેક શરીર મળે છે અને છૂટે છે, તો પણ તેથી તે જરામાત્ર પડુ નહીં વા ચિંતાને ધારણ કરતો નથી યોગી શરીરમાં રહેલ એવા આત્માનું ધ્યાન ધરે છે પ્રારબ્ધ ક્રમયોગે અનેક કાર્ય કરતો છતો પણ આત્માના સ્વરૂપમાં ધ્યાન રાખે છે શરીરમાં રહેલો આત્મા શરીરથી વિદ્ય છે એવું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થતાં બાહ્ય સયોગોમાં રહ્યો છતો પણ તેમાં લેપાતો નથી આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશમાં અનંત નહિ છે તેનો તે અનુભવ કરે છે આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશમાં મનને લેડે છે અસખ્યાત પ્રદેશમાં અનંત સુખ જ્ઞાન આત્મા અનંત ગુણોનો નિશ્ચય થતાથી ધ્યાતાનું મન આ મ પદાર્થોમાં ચોટતું નથી જગ તના કાર્યોને ઉપકારમાંટે કરતો છતો પણ તે દેહ દશામાં ન્યારો રહી શકે છે આત્માના પ્રદેશમાં ચોટતું મન નિર્વિકલ્પશાલાનું થાય છે અને તેથી આત્માની શક્તિયો ખીવના માટે છે વચનસિદ્ધિ તો સદા હાથ લેડી રહે છે સત્યસકલપવડે ધારેલાં કાર્મ સિદ્ધ કરી શકાય છે જે મહાત્માઓ દુનિયાના કોઈ પણ કાર્યને નહીં ઇચ્છા સરખી પણ કરતા નથી તેઓ આત્માના સપૂર્ણ ગુણોને પ્રગટ ના શકે છે જેઓ આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશોનું ધ્યાન ધરે છે પણ જનત્માં ઉપકાર કરવાની પ્રબલ પ્રશસ્ય ઇચ્છા ધરાવે છે તેઓ તીર્થંકર આદિ પદવીઓને પ્રાપ્ત કરે છે અને જેઓ ઉપકાર કરવાની ઇચ્છાને પણ તજીને આ પ્રમાણે પિંડસ્થ ધ્યાન ધરે છે તેઓ મુકેદેવની ચર્ધ સિદ્ધદશાને પ્રાપ્ત કરે છે શરીરના કોઈ પણ ભાગમાં આત્માના પ્રદેશોનું ધ્યાન ચર્ધ શકે છે સર્વ ભાગ કરતા અક્ષર-સ્થાનમાં આત્માના પ્રદેશોનું ધ્યાન ધરવું શ્રેષ્ઠ છે જે વખતે અક્ષર પ્રમા આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશોનું ધ્યાન ધરવામાં આવે છે તે વખતે શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિ મન્દ પડે છે આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશમાં ત મયતા ચવાલી શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિ બીજકૂલ ઓછી ચર્ધ લય છે, તે વખતે આનન્દ આનન્દ ચર્ધ લય છે મનના વિકલ્પ સકલ્પ દળવાથી શાત રસમાં આત્મા લલ્લન ચર્ધ રહે છે—મનની પ્રસન્નતા જણાય

છે, આનન્દ સમુદ્રમાં બાણે જીવતો ન હોય એવો અનુભવ થાય છે—કદી નહિ પ્રાપ્ત થયેની એવી અપૂર્વ આનન્દદશા અનુભવાય છે આત્માની અનન્તશક્તિનો કંઈક અનુભવ થાય છે સર્વ જીવો ઉપર સમતારૂપ અમૃત મેઘ વૃષ્ટિ વર્ષાવાય છે, તે વખતે એવો અનુભવ આવે છે કે અહો આવીજ દશામાં મદાકાશ રહેવાય તો કેવું સારું!! પણ એની દશા ક્ષયોપશમ ભાવમાં લાગ્યા કાળસુષી ટકતી નથી તો પણ પુનઃ પિંડસ્થ ધ્યાન ધરી તેની દશા પ્રાપ્ત કરવા ધ્યાની ઉદ્દેશ કરે છે અને પાછો તેવોજ આનન્દ થે છે પાછો સામાજિક ધર્મકાર્યો વજેરેમાં ભોગતા ઉપાસિની વિજ્ઞાપદતા અનુભવે છે, તેમાં તેને રસ પડતો નથી, પુનઃ તે ગમે તેમ કરી પાછો ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યાં પુનઃ અમખ્યાત પ્રદેશમાં મનની સ્થિરતા કરી મહાભનદ રસનો ભોગી બને છે, તેવી સ્થિતિમાં તેને એમ થઈ આવે છે કે કોઈ પણ કાર્યમાં જરા માન પ્રવૃત્તિ ન થાય અને આ દશા સદાકાલ રહે એવો ઉત્તમ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે ચોસક ઇન્દ્રોના ત્રણ કાલના સુખ ભોગ કરીએ તો પણ તે પૌણ્યલિક સુખ તો આ ધ્યાનના આનન્દરૂપ સાગરની આગળ એક બિંદુ સમાન પણ લાગતું નથી, તેથી આત્મધ્યાતા, મનમાં સદૃશ નિત્ય સુખ પ્રાપ્ત કરવા સક્રમ કરે છે અને દેવલોકના સુખ પ્રાપ્ત કરવા જરા પણ ઇચ્છા કરતો નથી પ્રથમ ધર્મની સામાન્યદશામાં દેવલોકના સુખ પ્રાપ્ત કરવા અભિલાષા રહેતી હતી તે અભિલાષા હવે આવી ઉત્તમ ધ્યાન દ્વારા રહેતી નથી બાહ્ય સુખની સર્વ પ્રકારની અભિલાષાઓ આવી સદૃશ સુખની દશાનો અનુભવ થતા ટળે છે આવી દશાનો ધ્યાની છ ખડના ઉપરી કરતાં પણ અનતગુણ ઉત્તમ છે બાહ્યથી આવો ધ્યાન કરનાર પુરુષ, ગરીબ વજેરેના ભેદથી સામાન્ય લાો પણ અતરથી તે મહાન્ દેવતાઓને પણ પૂજ્ય છે એવો ભાસે છે આવા ધ્યાની પુરુષો જોવાવિના પણ લાખો પુરુષોને સારી અમર કરી ધર્મમાં ભેડી શકે છે, તેઓ ખજેખરા વીતરાગના માગ આત્મનાશ સમજવા શરીરના અમુક અમુક ભાગોમાં ધ્યાન ધરવાથી અમુક અમુક પ્રકારનું જ્ઞાન, આદિ રાક્ષિયો પ્રગટે છે

“ નામિમા ધ્યાન ”

નામિયકર્માં ધ્યાન ધરવાથી કાયબ્યૂહતુ જ્ઞાન થાય છે શરીરમાં અમુક અમુક નાડીઓ જે તે અમુક અમુક પ્રકારનું કાર્ય કરે છે તે જણાય છે, તેમજ મનમાં અનેક પ્રકારના વિકલ્પો અને સકલ્પો પ્રગટે છે તેનો વિલય થાય છે મનની સ્થિરતા વૃદ્ધિ પામે છે અને જ્ઞાનની વિરેકશક્તિ પ્રગટે છે અન્ય મનુષ્યોના વિકલ્પો પણ જાણી શકાય છે, તેમજ તેથી જે જે વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રમાણે સર્વ ચતુ દેખવામાં આવે છે સમાન વાયુની સ્થિરતા થાય છે અને અનેક ઉપદ્રવોની શાંતિ થાય છે જેમ જેમ

નાભિયક્રમાં ધ્યાનની વિશેષ સ્થિરતા થતી જાય છે તેમ તેમ સયમની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેથી આત્માનો પ્રકાશ ખીંચે છે અને તેથી મગજ કાણુમા રહે છે અનેક પ્રકારના વિદ્યો શમે છે જે જે વિચારો કરવામા આવે છે તેનું ક્ય પણુ આસન્નકાળમા દેખાય છે પોતાના પ્રતિ લોકોનું મન આકર્ષાય છે દીપનોટિઝમ વગેરે ક્રિયાઓ તો સહેજે સિદ્ધ થાય છે પોતાનું માનસિક વિચારબળ અન્વોના ઉપર સારી રીતે અસર કરે છે મેસ્મેરિઝમ વગેરે ક્રિયાઓમા પણ આથી સહેજે પ્રવેશ થાય છે

કણ્ઠરૂપમા ધ્યાનસયમ

કઠંરૂપમા ધ્યાન સયમ કરવાથી કુધા અને તૃપ્તિ શમે છે જેમ જેમ આ ધ્યાન સયમ કરવામાં આવે છે તેમ તેમ કુધા તૃપ્તિની ન્યૂનતા દિન પ્રતિદિન ઉત્તરોત્તર થતી જાય છે, ધારણા ધ્યાન અને સમાધિ એ ત્રણની એકન સ્થિતિને પાતળા આદિ શાસ્ત્રકારો સયમ કહે છે, તેમાં ધ્યાન પણ સયમનો પેટા ભાગ છે ધ્યાનના કથનથી વાયકોએ શરીરના દરેક પ્રદેશમા ધારણા ધ્યાન અને સમાધિ એ ત્રણનું અવગળન કરવું, એમ અમારો આશય છે કઠમા સયમ કરવાથી કઠમાં રહેલી ગરમી વગેરે અનેક રોગોની શાન્તિ થાય છે વૈષ્ણવીવાલીનો પણ કઠથી સારી રીતે પ્રકાશ થાય છે કઠમાથી જે જે શબ્દો બહાર નીકળે છે, તે શ્રોતાઓને સારી રીતે અસર કરે છે

કૂમનાડીમા સયમધ્યાન

કઠં રૂપની નીચે કૂમ નાડી છે તેમા ધ્યાન સયમ કરવાથી સ્થિરતાની વૃદ્ધિ થાય છે, મનમા વારંવાર પ્રગટતી ચચચતાનો વેગ શમે છે જે જે કાર્યો કરાય છે તે પણ સ્થિરતાથી કરાય છે, આથી દરેક કાર્યો કરતા ધૈર્યતા વધે છે અને અનેક વિદ્યેષો નડતા મન ગભગર્ભ જતું નથી જે કંઈ જોડાય છે તે પણ સ્થિરતાથી જોવાય છે, જે કંઈ વિચારાય છે તે પણ સ્થિરતાથી વિચારાય છે અને તેથી પાછળથી પચાત્તાપ કરવાનો વખત રહેતો નથી કૂમ નાડીમા જે આત્માના પ્રદેશોનો મબધ છે તે પ્રદેશોમાથી જ વસ્તુત સમમના બળે સ્થિરતા પ્રગટી નીકળે છે સદાકાળ તેમા ધ્યાન ધરવાથી મેરુપર્વતની પેઠે મનુષ્ય સ્થિરતા ગુણવત બની શકે છે કૂમ નાડીમા ધ્યાન ધરનારો મહાયોગી ચચળ પ્રાણીઓને પણ સંકટપ બળવડે સ્થિર કરી શકે છે કૂમ નાડીમા ધ્યાન સયમ કરનારો મહાયોગી મનના સંકટપથી અ યતુ મન સ્થિર કરી શકે છે અસ્થિરતાના પ્રદેશમાં પણ તે સ્થિરતાવાળો રહી શકે છે અને આવતા જવમા તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતો પામતો સિદ્ધ જીવ પરમાત્મા થઈ શકે છે

ગ્રહરન્ધ્રમા સયમધ્યાન

ગ્રહરન્ધ્રમા સયમ ધ્યાન કરવાથી દિવ્યપુરુષો કે જે સિદ્ધ મહાત્માઓ છે તેઓનાં દર્શન થાય છે મહાત્માઓના દર્શન કરવાથી ઘણા પાપોનો નાશ થાય છે, ધર્મશ્રદ્ધામાં વિશેષતઃ વૃદ્ધિ થાય છે અને મહાત્માઓ તેને આગળ ચઢાવે છે આવી રીતે તે આગળ વધતો જાય છે અને પોતાનાથી પાછળ રહેલાઓને પણ તે ચઢાવે છે મહાત્માઓના દર્શનથી અનેક પ્રકારની ત્રિકાઓ ટળી જાય છે, મનની એકાગ્રતા થાય છે અને શરીર અદૃશવાનુ ગુપ્ત જ્ઞાન પણ યોગ્યતા પ્રમાણે પ્રગટતું જાય છે, તેવી રીતે યોગીને નવા નવા અનુભવો દેખાય છે તેથી હૃદય પામે છે અને તેથી તે અહર્નિશ આગળ વધવા પ્રયત્ન કરે છે અને તે શુદ્ધ ધ્યાનનો ધ્યાતા થાય છે જગત્માં દરેક ઠેકાણે રહેલી રૂપી વસ્તુઓને જાણવાની-અવધિગાનની શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે અને અને રૂપાતીત ધ્યાનવડે સિદ્ધ પરમાત્મા થાય છે

હૃદયમા ધ્યાનસયમ

હૃદયમા સયમ કરવાથી પોતાના અને પરના મનના વિચારો જણાય છે, હૃદયની સાત્ત્વિકતા વૃદ્ધિ પામે છે હૃદયમા થતા વિચારોની સકલનાનો અનુક્રમ માનુષ પડે છે, અન્યના હૃદયમા રહેલા વિચારો જાણી શકાય છે હૃદયની શુદ્ધિ થાય છે અને આત્માના ગુણોની અહર્નિશ વૃદ્ધિ થવા કરે છે હૃદયમા જે જે જ્ઞાનનો ભાસ થતો જાય છે તેની સત્યતાની પ્રતીતિ થાય છે વિકલ્પ અને સંકટપીના સમૂહને એકદમ અટકાવવાની કૃતિઓ પ્રાપ્ત થાય છે સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ થતા આત્માના આનન્દની પ્રતીતિ થાય છે હૃદયમા રહેલા તમોગુણ અને રજોગુણો પ્રતિદિન ક્ષય થતો જાય છે, હૃદયની ઉચ્ચતા કરવાના ઉપાયોનો ભાસ થતો જાય છે, ધારણાજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, રાગ અને દ્વેષાદિ વિકારોનો ઉપદ્રવ અહર્નિશ શાન્ત થતો જાય છે, આત્માની ઉચ્ચતામાં વૃદ્ધિ થતા અન્તે પરમાત્મપદ મળે છે

મનોવર્ગણામા સયમધ્યાન

મનોવર્ગણામા સયમ કરવાથી મનોવર્ગણાનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે મનોવર્ગણાની શક્તિનો અનુભવ મળે છે મનોવર્ગણાદ્વારા થતા વિચાર સળધી અનેક પ્રકારનું જ્ઞાન થાય છે મનોવર્ગણા (મનોદ્રવ્ય)ની સાથે લેરયાનો જે સળન્ધ છે તથા અધ્યવસાયનો જે સળન્ધ છે તેનું જ્ઞાન થાય છે મનોવર્ગણા સળન્ધી અનુક્રમ શો છે તેનો ભાગ થતો જાય છે મનોવર્ગણામાં વિશેષ સયમ કરવાથી મ. પર્યવજ્ઞાન પ્રગટ છે અન્ય છત્રોના મનમાં જે

જે વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વ બધી સકાય છે મનોવર્ગણાઓ કે જે આત્માના પ્રદેશોથી છૂટે છે તે જગત્મા અન્ય જીવોને કેવી અગર કરે છે તેનું પૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે આત્માના શુદ્ધ અને અશુદ્ધ વિચારોથી મનોવર્ગણામાં (મનોદ્રવ્યમા) શુદ્ધતા અને અશુદ્ધતા થતા તે સ્વપરને કેવો લાભ અને અનાભ આપી શકે છે તેનું જ્ઞાન થાય છે મનોવર્ગણાથી અન્ય જીવોને કેવી અસર થાય છે, તેનું જ્ઞાન થાય છે સારા અને અશુભ વિચારોથી બનેલી મનોવર્ગણાથી આત્માના ગુણોને ઉપકાર અને આઘાત કેવી રીતનો થાય છે તેનું જ્ઞાન થાય છે, તેમજ આત્માના પ્રદેશોથી છૂટી થએલી મનોવર્ગણા કેટલા કાળગુથી જય યથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી વગણાફે રહી અ ય જીવોને અસર કરે છે તેનું જ્ઞાન થાય છે વિજલીભળ કરતા મનોવર્ગણાનું કેટલું વિશેષ બળ છે તેનું સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જ્ઞાન થાય છે છણે છણે સારા અને અશુભ વિચારો પ્રમાણે મનોવર્ગણામા શુભતા અને અશુભતાનો ફેરફાર જણાય છે મનોવર્ગણા (મનોદ્રવ્ય) માથી કેટલાક સ્કંધો ખરે છે અને કેટલાક નવા આવે છે, તત્સજ ધી છણે છણે જે જે ફેરફારો થાય છે તે જણાય છે ઇલાહિ મનોવર્ગણામા સયમધ્યાન કરવાથી જ્ઞાન થાય છે

ઓત્રેન્દ્રિયમા સયમ

ઓત્રેન્દ્રિયમા સયમ કરવાથી ઓત્રેન્દ્રિયજ્ઞાનનો હયોપશમ વૃદ્ધિ પામે છે અને તેથી દિવ્ય શબ્દનું શ્રવણ થાય છે જે શબ્દો પૂર્વે ન સંભળાતા હોય તે પશ્ચાત્ સંભળાય છે કર્ણના રોમોનો સતત સયમથી નાશ થાય છે કણ્ઠમાં આવેલા શબ્દોની તીવ્રતા અને મ દતાનું જ્ઞાન થાય છે ઓત્રેન્દ્રિયની શક્તિનો અનુભવ થાય છે ઇલાહિ અનેક જાળતોની શક્તિઓ ખીલે છે શબ્દવર્ગણા પુદ્ગલદ્રવ્ય છે અને તેનો કાનમા પ્રવેશ થાય છે, તત્ સજ ધી નિશેન અનુભવ મળે છે શબ્દોનું મનાગમન કેવી ઝડપથી થાય છે તેની પ્રતીતિ થાય છે ટેલીફોન તથા તારવિનાના ટેલીફોન કરતા કાનમા સયમ કરવાથી વિશેન ઝડપથી શબ્દોનું શ્રવણ થાય છે તેનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે ઇલાહિ

અશુમા સયમધ્યાન

અશુમા સયમધ્યાન કરવાથી દિવ્ય દશનશક્તિ ખીલે છે અશુની દર્શનશક્તિના વિરોધી આવરતો ટળે છે અશુના અનેક પ્રકારના રોગ પણ ટળે છે સૂદમવસ્તુઓ પણ દેખી શકાય છે અશુમા સયમ કરનારો અન્ય મનુષ્યોના ઉપર દૃષ્ટિપાત કરે છે એટલામાજ તેઓના ઉપર સારી અસર કરે છે અને તેઓને ધારે તો વશ ખજુ કરી શકે છે અશુમા સયમ કરનારો દિવ્ય અશુને પ્રમટાવે છે અને સૂક્ષ્મ પાવોને પણ દેખી તેના ગુપ્ત

સિદ્ધાંતો બાકી શકે છે ચતુરુ બળ વધવાથી વસ્તુનો સત્યદૃષ્ટા બની શકે છે ઇત્યાદિ

દ્રાણેન્દ્રિયમા સયમધ્યાન

દ્રાણેન્દ્રિયમા સયમધ્યાન કરનારો ગન્ધગુણ વિરિષ્ટ ને ને પદાર્થો છે તેનું સારી રીતે જ્ઞાન કરી શકે છે દ્રાણેન્દ્રિયની ત્રિજિને ઘણી તાલ કરી નકે છે સુગંધ અને દુર્ગંધનું છેટે રહ્યા છતાં પણ જ્ઞાન થાય છે સુગંધી અને દુર્ગંધી પુદ્ગલોથી સારી અને ખોટી અમર મનુષ્યો ઉપર કેવી રીતે થાય છે તે બાકી શકાય છે ગંધના પુદ્ગલોમા શુભાશુભ ફેરફારો ને ક્ષણે ક્ષણે થાય છે તેનું દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને બાવથી, સારી રીતે જ્ઞાન થાય છે વિશેષ શુ કહેવું ? ગન્ધના પુદ્ગલો સખન્ધી ને ને સાયન્સવિદ્યાના નિયમો છે તે સર્વની કૃત્રીઓનું વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે

રસનેન્દ્રિયમા ધ્યાનસયમ

રસનેન્દ્રિયમા (છાહામા) ધ્યાનસયમ કરવાથી રસનું જ્ઞાન થાય છે રસના કેટલા ભેદ છે, રસના પુદ્ગલોમા કેવો ફેરફાર થાય છે, તેનો અનુભવ થાય છે રસનેન્દ્રિયજ્ઞાનનો ક્ષયોપરામ વૃદ્ધિ પામે છે રસવાળા પદાર્થોની પરીક્ષા થઈ શકે છે શુભ અને અશુભ રસોમા ક્ષણે ક્ષણે હાનિ વૃદ્ધિરૂપ ને ફેરફારો થયા કરે છે તેનું અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અશુભ રસના પુદ્ગલોને શુભરસવાળા કેવી રીતે કરી શકાય તે બરાબર સમજી શકાય છે રસસખન્ધી પ્રતિદિન ધ્યાનના બળથી વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાન થતું બાય છે રસસખન્ધી સાયન્સવિદ્યાના ને ને નિયમો છે તે સર્વનું રહસ્ય સારી રીતે બતાવી શકાય છે

સ્પર્શેન્દ્રિયમા ધ્યાનસયમ

ત્વચામા ધ્યાનસયમ કરવાથી, સ્પર્શના આઠ પ્રકારના ભેદો વર્ગેરેનું મારી રીતે જ્ઞાન થાય છે ત્વક્સંજની જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોનું દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને બાવથી સારી રીતે જ્ઞાન થાય છે સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોમા ક્ષણે ક્ષણે ને ફેરફાર પ્રસંગોપાત્તથી થયા કરે છે તેનું સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે સ્પર્શના પુદ્ગલોમા સ્પર્શની હાનિવૃદ્ધિ થવાના અનુક્રમોનું જ્ઞાન વાય છે શુભ અને અશુભ સ્પર્શોની અપેક્ષાઓ બ્યક્તિપરત્વે જુદી જુદી હોય છે તે બરાબર સમજાય છે સ્પર્શના પુદ્ગલોમા ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રોવ્ય રત્નુ છે તેનો અનુભવ આવે છે જગત્મા સ્પર્શવત પુદ્ગલોની ને ને વર્ગભાગો, નેવા નેવા રૂપે રહેલી છે તેનું, તેવા પ્રકારે જ્ઞાન થાય ઇત્યાદિ

કાયવલમા ધ્યાનસયમ

કાયવલમા ધ્યાનસયમ કરવાથી કાયાનું બળ અતી વૃદ્ધિ પામે છે કાયામા વિરોધ બળનો આરોપ કરી સયમ કરવાથી કાયાની સ્ફૂર્તિ તથા કાયાનું બળ વૃદ્ધિ પામે છે, કાયામા રહેલા રોગોનો નાશ થાય છે જે મહો કસરત કરી કાયાનું બળ વધારે છે તેમા પણ તેઓ અમારા ક્ષત્રવા પ્રમાણે સયમનો આશ્રય લે છે કારણ કે મહોની ચિત્તવૃત્તિ તો વારવર આતા પીતા બોવતા અને ચાલતા પણ કાયાના બળમા રહે છે, તેથી તહેને તેઓ કાયબળનો સયમ કરી કાયબળમા અમુક વખત પર્યંત વધારો કરે છે કાયબળમા ચિત્તવૃત્તિની સ્થિરતાપૂર્વક ધ્યાન કરવાથી કાયાના બળમાં વધારો થયા કરે છે કાયામા જેનું બળ ઇચ્છુ હોય તેનો મયમ કલા કીના કયાકો પર્યંત કર્યા કરવો, એમ રાત્રીદિવસ સતત અવધાસથી કાયાનું બળ વૃદ્ધિ પામવાના સયોગો પણ મળી શકે છે પૂર્વસવમા જેણે આ પ્રમાણે મયમ સે યો હોય છે તે આ ભવમા પણ કાયાના બળને પ્રાપ્ત કરે છે અને મક્ષ તરીકે વા અન્ય નામથી, પણ જગત્માં કાયાથી બળવાન મહાવ છે ઇત્યાદિ

વાણીબલમા સયમ

વાણીબળમા ધ્યાનસયમ કરવાની વાણીનું બળ ખીને છે અને વાણી દ્વારા બોલવાના શબ્દો ઉપર કાણુ મૂકી શકાય છે વાણીબળમા સયમ કર નાર પોતાની વાણીવી દબાવે વાલાઓ મનુષ્યોને અસર કરી પોતાના વશમા લેઈ શકે છે વાણીમા એક જાતનો અમતકાર પ્રગટે છે વાણીબળમા સયમ કરવાથી વિજ્ઞાનીના કરતાં પણ વિરોધ અસર આ યોને થાય છે વાણીબળમા સયમ કરવાથી પ્રતિજ્ઞિ વાણીનું વલ્લ બળનાતું જાય છે અને જે શબ્દોમા જેટલું માહાત્મ્ય હોય છે તે જાણી શકાય છે વાણીના બેજોનું જ્ઞાન, પ્રતિ દિન થયા કરે છે વાણીબળ મયમથી અવિશ્વભવમા વાણીની ઘણી શક્તિઓ ખીને છે વાણસયમીની વાણી માલજવા લોકો આતુર રહ્યા કરે છે, તેમની વાણી જેવી અસર કરવા ધારે તેવી થઈ શકે છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી અમુક વાણીમા અમુક લાભ છે તે જણાઈ આવે છે વાણીસજ ધી અનેક પ્રકારનું વિશેષ વિશેષ પ્રકાર જ્ઞાન ખીલા કરે છે ઇત્યાદિ

મનોબલ સયમ

મનોબળમાં સયમ કરવાથી મનોબળ વૃદ્ધિ પામે છે મનની નિર્મલતા નાશ પામે છે મનોબળથી જે જે વિચારો કરવામા આવે છે તેનું પોતાના ઉપર અને અન્યના ઉપર અપેક્ષાએ સારી રીતે અસર થાય છે મનમાં જે જે નિરુત્કાર આવે છે તે ક્ષણમા ફરી જતા નથી મનો-

બળથી પૈર્થતી તથા ગ્રાહસિકપણુ ખીલી શકે છે મનોબળમા સયમ કરનાર અન્ય મનુષ્યોને પોતાના નિયારવાળા કરી શકે છે મેમ્મેરિઝમ અને હિપનોટીઝમ જેવી શક્તિઓ તો સહેજે પ્રગટાવી શકે છે, મનોબળમા સયમ કરનાર વાળી અને શરીરપર કાણુ મેળવી શકે છે અર્થાત્ તે વાણી અને કાયાના વ્યાપારને પોતાની ધારણા પ્રમાણે પ્રવર્તાવે છે મનોબળ સયમ કરવાથી અનેક પ્રકારના મન્નો સારી રીતે સાધી શકાય છે, તેમજ જે કામમા ચિત્ત લગાણુ હોય છે તે કાર્યની ત્વરિત સિદ્ધિ થાય છે મનોબળની સદ્કાયવી આત્માની પરમાત્મદશા થાય છે દરેક કાર્ય કરતા હિમ્મત રહે છે અને સક્રમ્બળની સિદ્ધિ થાય છે બધ વગેરેના ગભરાટથી મન અચળ-ઝટવારમાં બની જતું નથી મનોબળમાં સયમ કરનાર યોગી ધારે તે કરી શકે છે ઇત્યાદિ

“ મસ્તકમા સયમ ”

મસ્તકમા સયમ કરવાથી મગજના જ્ઞાનતત્ત્વોની પુષ્ટિ થાય છે અને તર્કશક્તિ સારી રીતે ખીલે છે અને વિવેકશક્તિ પ્રગટ થાય છે વિકટપ-સકટોની ત્રિધરતા થાય છે દરેક વસ્તુઓ સમ્બન્ધી વિશેષ નિર્ણય કરાવનાર શુદ્ધિબળ પ્રગટી નીકળે છે ધ્યાન અને સમાધિનુ બળ વૃદ્ધિ પામે છે ઇત્યાદિ

શરીરના જે ભાગમાં સયમ કરવો હોય ત્યાં થઈ શકે છે અને તેથી બિન બિન શક્તિઓ ખીલે છે તેનું વિશેષ વિસ્તારના બધથી અન વર્ણન કરવામા આવ્યું નથી શરીરપ્રદેશમાં બિન બિન અવયવોમાં સયમ કરવાની ઇચ્છાવાળાઓએ શુદ્ધગમથી સર્વ સમજી લેવું

“ પદ્મધ્યાનના વિચાર ”

અરિહત, સિદ્ધ, આત્માર્થ, ઉપાધ્યાય અને સાધુ આદિપદ તથા નવપદ વગેરે દ્વારા સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે જે ધ્યાન કરાય છે તેને પદ્મધ્યાન કહે છે પદ્મધ્યાન કરનારાઓ અનેક પ્રકારની લખિધયોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે નમસ્કાર મન વગેરેનું ધ્યાન ધરતા કર્મનો નાશ થાય છે જગત્મા પદ્મધ્યાનના બળથી સર્વ ઇષ્ટ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે કટપવૃક્ષ અને ચિન્તામણિ રતના કરતા પદ્મધ્યાનની અત્યંત શક્તિ છે પદ્મધ્યાનના બળથી શુકલ ધ્યાનમા પ્રવેશ થાય છે અને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાય છે નમસ્કારમત્ર, ધર્મમાનવિદ્યા, મૂર્તિમત્ર, કૃપિમન્દલમૂલમત્ર અને ચિન્તામણિ મત્ર, વગેરેનો પદ્મધ્યાનમા સમાવેન થાય છે મન્ત્રોનુ ધ્યાન કેવી રીતે કરવું તે વિષયને અન લખવામા આવ્યો નથી, કારણ કે તે વિષયનુ જ્ઞાન શુદ્ધિબળથી લેવું એમા વિશેષ કિત સમાયતું છે શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય યોગ-

કાયજળમા ધ્યાનસયમ

કાયજળમાં ધ્યાનસયમ કરવાથી કાયાનું જળ અતી વૃદ્ધિ પામે છે કાયામા વિશેષ જળનો આરોધ કરી સયમ કરવાથી કાયાની સ્ફૂર્તિ તથા કાયાનું જળ વૃદ્ધિ પામે છે, કાયામા રહેલા રોગોનો નાશ થાય છે જે મહો કસરત કરી કાયાનું જળ વધારે છે નેમા પણ તેઓ અમારા લખરા પ્રમાણે સયમનો આશ્રય લે છે કારણ કે મહોની ચિત્તવૃત્તિ તો વારંવાર ખાતા, પીતા, બોલતા અને ચાલના પણ કાયાના જળમા રહે છે, તેથી સહેલે તેઓ કાયજળનો સયમ કરી કાયજળમા અમુક વખત પર્યંત વધારો કરે છે કાયજળમા ચિત્તવૃત્તિની ચિથરતાપૂર્વક ધ્યાન ધરવાથી કાયાના જળમા વધારો થયા કરે છે કાયામા જેનું જળ ઇચ્છતું હોય તેનો સયમ કલા કીના કલાકો પર્યંત કર્યા કરવો, એમ રાત્રીદિવસ સતત અભ્યાસથી કાયાનું જળ વૃદ્ધિ પામવાના સયોગે પણ મળી શકે છે પૂર્વભવમા જેણે આ પ્રમાણે સયમ સે યો હોય છે તે આ ભવમા પણ કાયાના જળને પ્રાપ્ત કરે છે અને મક્ષ તરીકે વા અન્ય નામથી, પણ જગત્માં કાયાથી જળવાનું મણુષ્ય છે ઇત્યાદિ

વાણીજળમા સયમ

વાણીજળમા ધ્યાનસયમ કરવાથી વાણીનું જળ ખીલે છે અને વાણી દ્વારા બોવાતા શબ્દો ઉપર કાણુ મૂકી શકાય છે વાણીજળમા સયમ કરે નાર પોતાની વાણીથી હજારો વા વાણો મનુષ્યોને અસર કરી પોતાના વશમાં લેઈ શકે છે વાણીમા એક જાનનો ચમત્કાર પ્રગટે છે વાણીજળમા સયમ કરવાથી વિજલીના કરતા પણ વિશેષ અસર અન્યોને થાય છે વાણીજળમા સયમ કરવાથી પ્રતિદિન વાણીનું વલણ બદલાતું જાય છે અને જે શબ્દોમાં જેટલું માહાત્મ્ય હોય છે તે જાણી શકાય છે વાણીના ભેરોનું જ્ઞાન, પ્રતિ દિન થયા કરે છે વાણીજળ સયમથી અવિધ્યભવમા વાણીની ઘણી શક્તિથી ખીલે છે વાણીસયમથી વાણી સાબળના લોકો આતુર રહ્યા કરે છે, તેમની વાણી જેવી અસર કરવા ધારે તેવી થઈ શકે છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી અમુક વાણીમા અમુક જ્ઞાન છે તે જણાઈ આવે છે વાણીસયમથી અનેક પ્રકારનું વિશય વિરોધ પ્રકારે જ્ઞાન ખીલ્યા કરે છે ઇત્યાદિ

મનોજળ સયમ

મનોજળમાં સયમ કરવાથી મનોજળ વૃદ્ધિ પામે છે મનની નિર્મલતા નાશ પામે છે મનોજળથી જે જે વિચારો કરવામા આવે છે તેનું પોતાના ઉપર અને અન્યના ઉપર અવેક્ષણે સારી રીતે અસર થાય છે મનમા જે જે વિચારો કરવામાં આવે છે તે કષ્ટમા ફરી જતા નથી મનો

બળવી ધૈર્યતા તથા ગાહસિકપણુ ખીલી શકે છે મનોબળમાં સયમ કરનાર અન્ય મનુષ્યોને પોતાના વિચારવાળા કરી શકે છે મેસ્મેરિઝમ અને ટ્રિપનોટીઝમ જેવી શક્તિઓ તો સહેજે પ્રગટાવી શકે છે, મનોબળમાં સયમ કરનાર વાણી અને શરીરપર કાબુ મેળવી શકે છે અર્થાત્ તે વાણી અને કાયાના વ્યાપારને પોતાની ધારણા પ્રમાણે પ્રવર્તાવે છે મનોબલ સયમ કરવાથી અનેક પ્રકારના મનો સારી રીતે સાધી શકાય છે, તેમજ જે કાયામાં ચિત્ત લગાણુ હોય છે તે કાર્યની ત્વરિત સિદ્ધિ થાય છે મનોબળની સદાયથી આત્માની પરમાત્મદત્તા થાય છે દરેક કાચ જરતા હિમ્મત રહે છે અને સુકૃષ્ણબળની મિદ્ધિ થાય છે બચ વગેરેના ગભરાટથી મન અચળ-ઝટવારમાં બની જતું નથી મનોબળમાં સયમ કરનાર યોગી ધારે તે કરી શકે છે ઇત્યાદિ

" મસ્તકમા સયમ "

મસ્તકમાં સયમ કરવાથી મગજના જ્ઞાનતત્ત્વોની પુષ્ટિ થાય છે અને તર્કશક્તિ સારી રીતે ખીલે છે અને વિવેકશક્તિ પ્રગટ થાય છે વિકલ્પ સંકટોની સ્થિરતા થાય છે દરેક વસ્તુઓ સમ્બન્ધી વિરોધ નિર્ણય કરાવનાર શુદ્ધિબળ પ્રગટી નીકળે છે ધ્યાન અને સમાધિનું બળ વૃદ્ધિ પામે છે ઇત્યાદિ

શરીરના જે ભાગમાં સયમ કરવો હોય ત્યાં થઈ શકે છે અને તેથી ભિન્ન ભિન્ન શક્તિઓ ખીલે છે તેનું વિરોધ વિસ્તારના બચવી અને વર્ણન કરવામાં આવ્યું નથી શરીરપ્રદેશમાં ભિન્ન ભિન્ન અવયવોમાં સયમ કરવાની ઇચ્છાવાળાઓએ શુરૂમથી સવ સમજ લેવું

" પદસ્થધ્યાનના ત્રિચાર "

અરિહન, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને તાપુ આદિપદ તથા નવપદ વગેરે દ્વારા સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે જે ધ્યાન કરાય છે તેને પદસ્થ ધ્યાન કહે છે પદસ્થ ધ્યાન કરનારાઓ અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરી શકે છે નમસ્કાર મત્ર વગેરેનું ધ્યાન ધરતા કમનો નાશ થાય છે જગતમાં પદસ્થ ધ્યાનના બળથી સર્વ ઇષ્ટ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે કલ્પવૃક્ષ અને ચિન્તામણિ રતના કરતાં પદસ્થ ધ્યાનની અત્યંત શક્તિ છે પદસ્થ ધ્યાનના બળથી શુકલ ધ્યાનમાં પ્રવેશ થાય છે અને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાય છે નમસ્કારમત્ર, ધર્મમાનવિષા, સૂરિમત્ર, કવિમણ્દલમૂલ્કમત્ર અને ચિન્તામણિમત્ર, વગેરે પદસ્થ ધ્યાનમાં સમાવેશ થાય છે મન્ત્રોનું ધ્યાન કંપી રીતે કરવું તે વિષયો અત્ર લખવામાં આવ્યો નથી, કારણ કે તે વિષયનું જ્ઞાન શુરૂમથી તેવું જોમાં વિરોધ રિત સનાયકું છે શ્રી દેવચન્દ્રાચાર્ય ચોન-

રૂપાતીત ધ્યાનવિચાર

આકારરહિત જ્ઞાનાનન્દ સ્વરૂપ નિરંજન સિદ્ધ પરમાત્માનુ વા સત્તાથી સિદ્ધસમાન એવા પોતાના આત્માનું જે ધ્યાન કરાય છે તેને રૂપાતીત ધ્યાન કહે છે

યોગી આઠ ક્રમ આદિ, રૂપી પદાર્થોથી રહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરે છે, ત્યારે યોગિનો આત્મા પરમશુદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે જેમ જેમ રૂપાતીત ધ્યાનની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ વસ્તુદિ વિશિષ્ટરૂપી પદાર્થોમાં થતું અહ અને મમત્વ વિનય પામે છે અને ભાગ્યમાં હું તુંની કલ્પનાનુ ભેદ ક્ષય પામે છે જેમ મીઠાની પૂતળી સમુદ્રમાં ઓગળી જાય છે અને પોતાના રૂપનો ત્યાગ કરે છે તેવીજ રીતે મનની વ્યયજાતાનો રૂપાતીત ધ્યાન ધરતા નાશ થાય છે નિશ્ચયથી નિરાકાર એવો પોતાનો આત્મા છે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતો છતો પોને આત્મા શુદ્ધરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે શુદ્ધ નિરંજન નિરાકાર એવું આત્માનું સ્વરૂપ ત્યજી કાલમાં બદલાતું નથી.

રૂપાતીત ધ્યાન કરનાર યોગી ડુનિયાની જલજળથી મુક્ત થાય છે અને પોતાના સહજ જ્ઞાન દેને પ્રાપ્ત કરે છે રૂપાતીત ધ્યાનમાં સ્થિર થએલ યોગી બાહ્યદશાના નામ અને શરીરના આકાર તથા હવ શોકને જની જાય છે, અર્થાત્ તેમાં તેને જરામાન પણ અહ અને મમત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી

દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયના લક્ષણપૂર્વક જે યોગિયો આત્માનું સ્વરૂપ વિચારે છે, તે રૂપાતીત ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરે છે યોગિયો જડ પદાર્થમાં ઉપયોગ રાખતા નથી અને એક પોતાના આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાંજ ઉપયોગ રાખે છે, તેથી તે રૂપાતીત ધ્યાન કે જેને શુકન ધ્યાન કહે છે, તેને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ બ્રહ્મની વાનગીનો અનુભવ કરે છે પોતાના આત્માનુજ મન જ્ઞાન બન કરીને રહે આ શુદ્ધોપયોગમાં સ્થિર થાય અને જડ તથા ચેતન-સમપણે બાસે તેને સમરસીભાવ કહે છે એવા સમરસીભાવને યોગી રૂપાતીત ધ્યાનથી પામે છે આત્માનું પરમાત્માની સાથે ધ્યાનમાં અમ્ય થાય છે, તેને પણ શાસ્ત્રાધારે સમરસીભાવ કહેવામાં આવે છે

રૂપાતીત ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરવાનો વિધિ

પ્રથમ પિંડમ્થ પદ્મસ્થ અને રૂપાતીત ધ્યાન કરવું પિંડસ્થાદિક ધ્યાન કરતા કરતા રશૂળમાંથી સૂક્ષ્મ આત્મા ઉપર, ધ્યાન કરતા કરતા જલુ, આત્માના ગુણપર્યાયોની શુદ્ધતા ચિંતવવી આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં લીનતા કરવી બહિરૂમાં મનને જવા દેતું નહિ આત્માનો ઉપયોગ એકજ ઠેકાણે રાખવો એમ કરવાથી રૂપાતીત નિરાલમ્બન ધ્યાનમાં પ્રવેશ થશે અને અહ નિશ તેનો સતત અભ્યાસ કરવાથી રૂપાતીત ધ્યાનમાં સ્થિરતા થશે સ્થૂન

માથી ઉતરતા ઉતરતા ઠેક સૂક્ષ્મમા જતુ સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ આત્માના પ્રદે-
શોનો વિચાર કરવો

રૂપાતીત ધ્યાન કરનારે શું કરવું જોઈય

રૂપાતીત ધ્યાનના નિઝાસુએ દ્રવ્યાનુયોગનું આગી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત
કરવું, તેમજ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોનું સારી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, જડ અને ચેત
નની બિનતાનો સારી રીતે ખ્યાલ કરવો, મનુષ્ય સસર્ગથી દૂર રહેવું, ઉપાગ્રિ
કાર્યોથી અળગ રહેવું, આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરવા મદાકાળ આત્માના
વિચારોમા હીન થઈ જવું, શરીરની આરોગ્યના સાચવવી, રૂપાદિકના આલ્સ
બતલિના આત્માનું ધ્યાન ધરવા અભ્યાસ કરવો, બાહ્યરૂપી જડ પદાર્થોમાવી
અદ્વત્વનો અભ્યાસ દૂર કરવો, વૈરાગ્યભાવનાથી આત્માને લાવી, પરિશદની
મમતાનો ત્યાગ કરવો, બાહ્યમા મનને લટકવા દેવું નહિ, સદાકાળ મનને
અન્તરમા લગાડવું અને શુદ્ધ ધ્યાનનું જેમા વર્ણન હોય એવા પ્રશ્નોને પ્રેમની,
જનુ માનથી વાચવા ઇલાહિ ઉપાયોથી આ કાળમા રૂપાતીત ધ્યાનનો
કિયિત્ બાસ થાય છે

રૂપાતીત ધ્યાનની ઉત્તમતા

પિંડસ્થ, પદ્મસ્થ અને રૂપસ્થ ધ્યાન કરના રૂપાતીત ધ્યાનની અનન્તગણી
ઉત્તમતા છે રૂપાતીત ધ્યાનના એક ક્ષણને પાત્રુ અન્ય ધ્યાનો પહોંચી શકતા
નથી શુદ્ધધ્યાનમા રૂપાતીત ધ્યાનનો સમારેશ થાય છે રૂપાતીત ધ્યાન
ધરનાર યોગી અન્તઃસૂક્તમા કેવલ જ્ઞાન અને કેવલ દશનને પ્રાપ્ત કરે છે
રૂપાતીત ધ્યાન ધરનાર યોગી કર્મ લોકકાને બાળી લગ્ન કરે છે અને તે
નવું કાવનો જ્ઞાતા બને છે, અન ત રાજિને પ્રમટાવે છે રૂપાતીત ધ્યાનનો
અત પશુ સિદ્ધતા સુખની વાનગીને આપે છે, ત્યારે સમ્પૂર્ણ ધ્યાનનું તો
હું કહેવું

રૂપાતીત ધ્યાનની મોક્ષપદ મઝે છે

યોગી એક ચિત્તર ઉપયોગથી રૂપાતીત આત્માના સ્વરૂપમા જેમ જેમ હોયે
ઉતરતો જાય છે, તેમ તેમ તે આત્માનો નીન અનુભવ મેળવતો જાય છે
અને રાગદ્વેષની વૃત્તિનો સમ્પૂર્ણપણે નાશ કરે છે અન્ય ધ્યાનો ઘણા છે
પર રૂપાતીત ધ્યાન પ્રાપ્ત કર્યાંના મુક્તિ મળતી નથી અનતજીવો મુક્તિ
પામ્યા અને પામરો તે સર્વ રૂપાતીત ધ્યાનનો પ્રભાવ નહીંવો રૂપાતીત
ધ્યાન એ ઉત્તમમા ઉત્તમ ચારિત્ર છે, તેનાથી મોક્ષપદ સત્તર મળે છે.

ધ્યાનના અન્ય મેદો

આનધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, ધર્મધ્યાન અને શુક્રધ્યાન એમ ધ્યાનના ચાર
મેદો છે આ ચાર ધ્યાનનું નિશેષ સ્વરૂપ અસાદીય ધ્યાનચિત્તાર, પરમાત્મ-
ચોત્રિ વનેર શ્રેયોમાં છે, માટે અન તેનું વર્ણન કયું નથી

રૂપાતીત ધ્યાનવિચાર

આકારરહિત જ્ઞાનનું સ્વરૂપ નિરંજન સિદ્ધ પરમાત્માનું વા મતાથી સિદ્ધસમાન એવા પોતાના આત્માનું જો ધ્યાન કરાય છે તેને રૂપાતીત ધ્યાન કહે છે

યોગી આઠ ક્રમ આદિ, રૂપી પદાર્થોથી રહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરે છે, ત્યારે યોગિનો આત્મા પરમશુદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે જેમ જેમ રૂપાતીત ધ્યાનની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ વર્ણાદિ વિશિષ્ટરૂપી પદાર્થો ધામા થતુ અલ્પ અને મમત્વ વિશ્લેષ પામે છે અને બાહ્યમા હું તુંની કલ્પનાનું ભેર ક્ષય પામે છે જેમ મીઠાની પૂતળી સમુદ્રમા ઓગળી જાય છે અને પોતાના રૂપનો ત્યાગ કરે છે, તેવીજ રીતે મનની ચચળતાનો રૂપાતીત ધ્યાન ધરતા નાશ થાય છે નિશ્ચયથી નિરાકાર એવો પોતાનો આત્મા છે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતો છતો પોતે આત્મા, શુદ્ધરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે શુદ્ધ નિરંજન નિરાકાર એવું આત્માનું સ્વરૂપ નણુ કાલમા જાણાતું નથી

રૂપાતીત ધ્યાન કરનાર યોગી ધુનિયાની જાળજથી મુક્ત થાય છે અને પોતાના સહજ જ્ઞાન દને પ્રાપ્ત કરે છે રૂપાતીત ધ્યાનમા સ્થિર થએલ યોગી બાહ્યદશાના નામ અને શરીરના આકાર તથા હર્ષ શોકને ભૂની જાય છે અર્થાત્ તેમા તેને જરામાન પણ અલ્પ અને મમત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી

દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયના લક્ષણપૂર્વક જે યોગિયો આત્માનું સ્વરૂપ વિચારે છે, તે રૂપાતીત ધ્યાનમા પ્રવેશ કરે છે યોગિયો જડ પદાર્થોમા ઉપયોગ રાખતા નથી અને એક પોતાના આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાજ ઉપયોગ રાખે છે, તેથી તે રૂપાતીત ધ્યાન કે જેને શુકન ધ્યાન કહે છે, તેને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ મુખની વાનગીનો અનુભવ કરે છે પોતાના આત્માનુંજ મન આનંદ બન કરીને રહે છે અને પુરોષયોગમા સ્થિર થાય અને જડ તથા ચેતન-સમપણે બાસે તેને સમરસીમાવ હોય છે એવા સમરસીભાવને યોગી રૂપાતીત ધ્યાનથી પામે છે આત્માનું પરમાત્માની સાથે ધ્યાનમાં ઐક્ય થાય છે તેને પણ શાસ્ત્રાધારે સમરસીમાવ કહેવામા આવે છે

રૂપાતીત ધ્યાનમા પ્રવેશ કરવાનો વિધિ

પ્રથમ પિંડચ, પદસ્થ અને રૂપાતીત ધ્યાન કરવું પિંડસ્થાદિક ધ્યાન કરતા કરતાં સ્થૂળમાથી સૂક્ષ્મ આત્મા ઉપર ધ્યાન કરતા કરતા જવું, આત્માના શુદ્ધપ્રયાયોની શુદ્ધતા ચિત્તવતી આત્માના શુદ્ધ ગુણોમા લીનતા કરવી અહિરૂમાં મનને જવા દેવું નહિ આત્માનો ઉપયોગ એકજ ઠેકાણે રાખવો એમ કરવાથી રૂપાતીત નિરાવગ્નન ધ્યાનમા પ્રવેશ થશે અને અહિં નિશ્ચ તેનો સતત અભ્યાસ કરવાથી રૂપાતીત ધ્યાનમા સ્થિરતા મશે સ્થવ

ધૂન લાગે છે ચોક્કસજાણના રગની પેઠે નિરાવળન ધ્યાનનો રગ છૂટતો નથી પરના આવળનવિના આત્માની જ્ઞાનાદિ અતરૂપિમા ચિત્તની લયલીનતા થવાથી દુનિયાનું જ્ઞાન જૂલાય છે બાહ્ય શરીર નામાદિ વડે દુનિયા એવા યોગીને ગમે તેમ જોલે છે, તોપણ જરૂર નિદ્રાજાગર જેમ તે વખતે બાહ્યનું જ્ઞાન હોતું નથી તેમ તેને બાહ્યની જરામાન સારી જોડી અસર થતી નથી અર્થાત્ એવા રૂપાતીત ધ્યાનીને બાહ્યની કંઈ પણ શુભાશુભ અસર થતી નથી, કારણ કે તે વખતે તેનું મન, આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમા લાગેલું હોય છે અન્તર સમુખ મન હોય છે ત્યારે શરીર, તથા અમુક ગાડું નામ, અમુક કુળ, અમુક ગરુડ, અમુક વશ, અમુક પરિવાર વગેરેમા મનની રમણુતા રહેતી નથી અને તેથી તેવા બાહ્ય લાવમા કટપાએલી અહતા છૂટવા માટે છે અન્તરમા વિશેષ રમણુતા તેટલીજ બાહ્ય રમણુતાનો ત્યાગ થાય છે

રૂપાતીત ધ્યાન કરનારની દશા

રૂપાતીત ધ્યાન કરનારને જગતના જડ પદાર્થોમા અહ મમત્વની કટપ ના રહેતી નથી તે જોવો બાહ્ય, દેખાય છે તેવો અન્તરથી હોતો નથી અને ઉદાસીન બને છે બાહ્ય શરીર ક્રિયાઓ કરે છે તોપણ તે બાહ્યવૃત્તિ શૂન્ય હોવાથી તેમા લેખાતો નથી બાહ્ય સુખની લાનચોથી તે મુગ્ધાતો નથી શરીર વાણી અને મનનો તે ઉપરી બને છે મનને તે પોતાના કબજે રાખી શકે છે, પણ મનના કબજામાં તે વર્તતો નથી રૂપી વસ્તુના આવળનવિના અરૂપી શુભોનું ચિંતવન કરી તેમા રાચીમાચી રહે છે અને અ તરની મસ્તાન દશાના સહજ આનન્દને પામે છે યોગી ઉપયોગી સુદમતાને ધારણ કરતો કરતો એવો તો અ તરમા ઉતરી જાય છે કે તે વખતે ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનના ઔપ્રને પામે છે, અર્થાત્ તે વખતે તેને ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાન એ ત્રણની સ્થિતિતાનો અનુભવ થતો નથી એવી ક્ષયોપશમ લાવમા રૂપાતીત ધ્યાનની દશાને યોગી ધારણ કરી શકે છે કષ્ટ શ્રેણિ માંડનાર યોગીયો તો રૂપાતીત ધ્યાનથી આગળ વધતા જાય છે, પણ પાછા પડતા નથી ઉપશમ શ્રેણિનો યોગી પાછો પડે છે, પણ પાછો પડીને ગમે તે કાળે પણ ઉપર ચડી પૂર્ણ સમાધિ દશાને પામ્યા વિના રહેતો નથી ઉપશમ યોગી તે તે કાળમા ઉપશમ સમાધિમા રહીને સહજ સુખને પામે છે ક્ષાયિક લાગે સમાધિ પામનાર યોગી તેરમા ગુણસ્થાનકથી કદી પાછો પડતો નથી સહજ યોગી તે તે ગુણોને પ્રાપ્ત કરી આનન્દમા મગ્ન રહે છે રૂપાતીત ધ્યાનમાંથી પુનઃ સાલળન ધ્યાનમા આવતા છતા પણ રૂપાતીત ધ્યાનની મારી જૂલાતી નથી મિદાન જમ્યા બાદ જેમ લુખા લોજનપર રૂચિ રહેતી મિદાનના અલાવે લુખુ અજ ખવાય છે, તેમ રૂપાતીત ધ્યાનરૂપ મિદા

ધ્યાન કરનારો સૂચના

ધ્યાનના જિજ્ઞાસુઓએ અનુભવી સહજુડઓની મેવા કરવી અને ધ્યાન સબધી અનેક પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો આત્મતત્ત્વના જિજ્ઞાસુ યર્થ સત્ત્વ વિવેકને ધારણ કરવો ધ્યાનક્રિયારૂપ ચારિત્રને ધારણ કરુ અતરથી ચારા રહી બહિરુનુ કર્ન ય કાર્ય કરવુ

(૮) "સમાધિસ્વરૂપ"

દેવના જ્ઞાન અને કેવલ દર્શન પામી જે સિદ્ધ શુદ્ધ પરમાત્માઓ થયા છે, તેઓ સમયે સમયે આ ત મુખ જોમવે છે તેઓ જન્મ જરા અને મરણની ઉપાવિથી ચારા હોય છે, સવ કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થએલી સ્થિતિને સમાધિ કહેવામા આવે છે

સકલ કર્મના ક્ષયથી પરિપૂર્ણ સ્થિતિરૂપ સમાધિને પરિપૂર્ણ ઉત્તમ સમાધિ કહે છે સયોગીશ્વરીને યાતી કર્મના ક્ષય થત્રી ઉત્પન્ન થએલી સમાધિ છે તરતમ યોગી સમાધિના વણા બેઠ પડે છે

સમાધિના ચે મેદ

સહજસમાધિ અને હઠ સમાધિ જોમ સમાધિના બે બેઠ જાણવા સહજસમાધિના પન્ન ઉપશમ ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક એ નજ બાવની અપેક્ષાએ નજ બે. પડે છે ઉપશમાદિ બાવના બેઠેનુ બક્ષવીષ અન્વ બથેમા વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે તેથી જ્ઞાન તેનુ વર્ણન કર્યુ નથી જે જે અથે ચારિત્ર મોહનીય રાગદ્વેષાદિ પ્રકૃતિયોનો ઉપશમ વા ક્ષયોપશમ વા ક્ષય થાય છે તે તે અથે સમાધિગુણ ખીલે છે જાણદશામાજ રાગ અને દ્વેષ હોય છે જેઓની અતરદૃષ્ટિ ખીની હોય છે તેઓને મનની સ્થિરતા થાય છે અને તેથી તેઓ શુદ્ધ સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે

ધ્યાન કરવાથી મન, રાગ દ્વેષથી રહિત થાય છે અને તેથી તે સમાધિપણને પામે છે મનની નિર્વિકલ્પતાને સમાધિ કહેવામાં આવે છે ધ્યાનથી નિર્વિકલ્પ દશારૂપ સમાધિગુણરૂપ કૃણ મળે છે આત્મા જાણદશાથી પરા હ મુખ યર્ધને પોતાના સ્વરૂપમા જેટલો કાળ સ્થિર રહે છે, તેટલા કાળની સમાધિ કહેવામા આવે છે આત્મામા મન લીન થઈ જાય છે તે વખતે રાગ દ્વેષના અભાવથી સમાધિગુણ પ્રમટે છે અને પરા સુખનો જોમ થાય છે સમાધિથી અજ, અખડ નિરાણાધ, નિરજન, નિરાકાર, પરમ, પરમેશ્વર અરૂપી, ચૈત મ સ્વરૂપનો અનુભવ-સાક્ષાત્કાર થાય છે અનુભવ સાક્ષાત્કાર થયા પછી સાવળન ધ્યાન કરતાં નિરાવળન ધ્યાનમા વિશેષત લક્ષ્ય લાગે છે અને આત્માની સહજ દશા પરિસ્થિતિ થતુ જાય છે પરસ્વભાવમાથી રમણુતા છૂટે છે

જિંદુસમાન નથી નિરાલબન સમાધિમા વિશેષત નિર્વિકટપદશા રહે છે
 ખરેખરો આનન્દ તો નિરાનબન સમાધિમા રહેછે નિરાલબન સમાધિવાળા
 યોગિયો છવતા છતા મુખિના મુખની વાનગી ચાખે છે જોણે છવતાં
 સમાધિ મુખને અનુભવ્યુ નથી તે મૃત્યુ થયા બાદ પણ મુક્તિનુ મુખ શીરીતે
 મેળવી શકે ? માટે આ ભવમા સમાધિ મુખ મેળવવા માટે સદ્ગુરૂની ઉપા
 સના કરની જોઇએ ગમે તેટલા પુસ્તકો વાચવામા આવે પણ સદ્ગુરૂની
 ઉપામના નિના સમાધિમુખ પ્રાપ્ત થતું નથી

નિરૂપાધિ દશાવાળો જ્ઞાનયોગી સમાધિમુખનો ભોજા બને છે, જ્ઞાની
 હોય પણ ઉપાવિદ્યા વિશિષ્ટ હોય તો સમાધિમુખ પામી શકતો નથી
 જ્ઞાનવિના ઉપાવિનો લાગ કરતા છતા પણ સમાધિમુખ પ્રાપ્ત થઈ શકતું
 નથી સમાધિમુખના અધિકારી, જ્ઞાની અને પરિશદ લાગી મનુષ્યો થઈ શકે
 છે આત્મજ્ઞાનવિના આત્માની સમાધિદત્તા મળતી નથી

આની ઉત્તમ સાનબન અગર નિરાલબન સમાધિદશાના અધિકારી
 મુનિરાજ છે જ્ઞાની ખીતાર્થ મુનિરાજ સમાધિગુપ્તમય ચારિત્ર પદને પામે
 છે સહજ સમાધિનુ વિરોધ સ્વરૂપ ગુરૂપાસેવી સમજ લેવુ

હઠયોગ સમાધિ

હઠયોગદ્વારા જે સમાધિનુ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે તેને હઠયોગ સમા
 ધિ કહે છે હઠયોગ સળધી અન્ય દત્તાનીઓના અનેક પુસ્તકો છે, હઠસ
 માધિ પણ સ્યાદ્વાદનયની અપેક્ષાએ ઉપયોગી છે જૈનસિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ
 કયા પછી હઠસમાધિનુ સ્વરૂપ જાણવાથી વિરોધ ફાયદો થાય છે શ્રીચિદા
 નંદજી મહારાજે (શ્રીકર્પૂરચંદ્ર મહારાજે) ચિદાનન્દ સ્વરોદયમા હઠસ
 માધિનુ દેટલુક વર્ણન કર્યું છે જૈનદશનને બાધ ન આપે એવુ હઠસમાધિનુ
 સ્વરૂપ ચહણુ કરવા લાયક છે જૈન યોગશાસ્ત્રોદ્વારા હઠસમાધિનુ સ્વરૂપ
 જાણી તેની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ પદ્યક્રમુ લેદન, તેમજ હુડલીનું
 ઉત્થાન અને મેરુદડમા પ્રાણવાયુનો પ્રવેશ અને અક્ષર પ્રમા પ્રાણવાયુનું
 ગમન થવાથી હઠસમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે કેવલ હુલક પ્રાણાયામથી હુડલીનુ
 ઉત્થાન થાય છે અને મુખમુખમા પ્રાણવાયુનો પ્રવેશ થાય છે હઠયોગની
 સમાધિના કરનારા હાલમા પણ છે કોઈ વિરલાને હઠયોગની સમાધિ પ્રાપ્ત થાય
 છે સહજ યોગસમાધિ કરતા હઠયોગની સમાધિનો દરજ્જો ઉતરતો છે
 હઠયોગથી અનેક અમતકારો જણાય છે અને અ યોને પોતાના વિચારમા
 ખેંચી શકાય છે હઠસમાધિની, પરિપાટી જૈનોમા લુપ્તપ્રાય થઈ ગઈ છે
 કોઈ મહાત્માઓ તેને જાણે છે, પણ યોગ્યતાવિના અન્યોને કહી શકતા
 નથી અભ્યાસ કરાવી શકતા નથી હઠસમાધિની હુચીઓ ગુરૂઓ

સત્ત્વ જમણ જમ્યાબાદ સાનબન ધ્યાનનુ જમણ નિરસ બેબુ લાગે છે રૂપાતીત ધ્યાનના નિરહે સાનબન ધ્યાન ધ્યાઇ શકાય છે રૂપાતીતમાથી સાલ બનમા આવતા પાછુ રૂપાતીત ધ્યાનમા પ્રવેશવાની રૂચિ થાય છે અને તેમા પ્રવેશ કરી શકાય છે જો કે આ ઠેકાણે રૂપાતીત અને સાનબન ધ્યાનની વ્યાખ્યા લખેની છે તે પ્રસંગોપાત્ત પ્રસ્તુત વિનયને મુકીને તે તે જાતની સમાધિ તે તે ધ્યાનથી થાય છે એમ જણાવવામાટે આ પૂર્વાદોચનાનો સબધ જણાવ્યો છે સાનબનવડે ધ્યાતા ધ્યેય આ ધ્યાનની ઐશ્યતા થતા સાનબન સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ નિરાલબનમા ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની ઐશ્યતારૂપ સમાધિને યોગી પ્રાપ્ત કરે છે, તેથી સહજ યોગમા સાલબન અને નિરાલબન એ બે પ્રકારની સમાધિ કહેવાય છે સાનબન સમાધિયોગી નિરાલબન રૂપાતીત સમાધિ દશાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે સાનબન સમાધિના આનબનના ભેદ અનેક પ્રકારના બેને પડે છે, તે આનબનરૂપ કારણથી સમાધિરૂપ કાર્યમા ઉપચારની અપેક્ષાએ સમજવુ વસ્તુત સાનબનસમાધિ જે વખતે હોય છે તે વખતે ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની ઐક્યતા થાય છે, તેથી તે ઐક્યતામા કોઈ જાનનો ભેદ લાસતો નથી નિરાલબન સમાધિમાં પશુ કોઈ પ્રકારનો ભેદ પડતો નથી

સાલમ્બન કરતા નિરાલમ્બન સમાધિની ઉત્તમતા

સાનબન સમાધિ કરતા નિરાલબન સમાધિ અનત ગાંધી ઉત્તમ છે અને તેમા કર્મની નિજરા પલ અનત ગાંધી વિગેર થાય છે, તેમજ શક્તિ પણ અનન્તગુણી વિશેષ ખીને છે અને આત્મા પણ અન તગણો વિશેષ નિર્ભવ થાય છે નિરાલબન ધ્યાનમા અપૂર્વ આનન્દ રસનો ભોગ ભોગ થાય છે નિરાલબન સમાધિમા પ્રવેશેલો યોગી મુખ્તિપદ પ્રાપ્ત કરે છે નિરાલબન સમાધિની ઉત્તમતાને તેનો અનુભવ કરનાર સારી રીતે જાણી શકે છે બાકી આ ય શબ્દો તો સાલબનને જ ફક્ત જાણી શકે છે નિરાલબન સમાધિની ખુમારી જેણે આખી તેણે આખી છે સાનબન સમાધિમા જેઓએ આન દરસ ભોગવ્યો છે તેઓએ નિરાલબન સમાધિ સુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો

સહજ સાલમ્બન સમાધિમાથી નિરાલમ્બન સમાધિમા પ્રવેશાય છે

સાનબન સમાધિનો જે અધિકારી થાય છે તે નિરાલબન સમાધિમા પ્રવેશે છે પ્રથમ તો સાલબન સમાધિનો અત્યંત અભ્યાસ કરવો સાલબન સમાધિમાં અત્યંત આનંદ ઉદ્ભવે છે, સાનબન સમાધિવિના નિરાલબન સમાધિમાં પ્રવેશી શકાતું નથી સનિકંપ ધ્યાનદ્વારા સાલબન સમાધિમા પ્રવેશાય છે સાસારિક દેવેન્દ્રોત્તું સુખ પણ સમાધિના સુખની આગળ એક

આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિના મુખ્ય ઉદ્દેશને મેરૂપર્વતની પેઠે હૃદયમાં સ્થિર કરવો, પ્રતિદિન કઈકે નવું તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો, શરીરના સર્વ અવયવોમાં અસખ્યાત પ્રદેશી આત્મરૂપ ભગવાન વ્યાપીને રહ્યા છે તેનું ક્ષણે ક્ષણે સ્મરણ કરવું આત્મરૂપ ભગવાનને ઝોળખાવનાર આત્માનું જ્ઞાન જ છે જ્ઞાન ગુણથી પોતે પોતાની મેળે જણાય છે, અર્થાત્ આત્મા પોતે પોતાનો સ્વયમેવ ભામ કરે છે તેમાં અન્ય પ્રમાણોની કંઈ જરૂર નથી

આ પ્રમાણે યોગના અષ્ટાગ ભાગી તેનો અભ્યાસ કરનાર યોગી પર માત્રમય પ્રાપ્ત કરે છે

અસખ્ય યોગથી મુક્તિ થાય છે યોગના આઠ અંગ તેપણુ અસખ્ય યોગમાંના ભેદો છે, તેનું સામાન્યતઃ અત્ર સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે

સર્વ યોગોમાં જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રની મુખ્યતા છે

જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એજ મોટું માર્ગ છે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું સ્વરૂપ સમજવું મહામુશ્કેલ છે જેમ જેમ તત્ત્વસબંધી વિશેષ વિચાર કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ તે સૂત્રનું વિશેષ જ્ઞાન થતું જાય છે, માટે જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રના ભેદોનું વિશેષતઃ સ્વરૂપ સમજવું લેઈએ. અષ્ટાગયોગમાં જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રનો સમાવેશ થાય છે, તેમજ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં અષ્ટાગયોગનો સમાવેશ થાય છે આ ત્રણ રત્નનું આગમોમાં વિશેષતઃ સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે, અષ્ટાગયોગનો જેટલો વિચાર કરીએ તેટલો ન્યૂન છે

અષ્ટાગયોગના અધિકારી કોણ ?

અષ્ટાગયોગના સાધુવર્ગ અને શૂદ્રસ્થવર્ગ એ બે અધિકારી છે સાધુ ઓએ અવશ્ય અષ્ટાગયોગનું આરાધન કરવું લેઈએ, તેમાં થતા પ્રમાણનો નાશ કરવો લેઈએ સાધુઓએ પોતે તેની સાધના કરીને અન્યોને પણ તેનો ઉપદેશ આપવો લેઈએ વિશ્વવ્યાપક એવા અષ્ટાગયોગ ધર્મથી જૈનધર્મની સવ દેશમાં વિજય પ્વલ કરાવી શકાય છે શૂદ્રસ્ત્રે ધર્મ, અથ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર વગનું નિયમિત ક્રમ વ્યવસ્થાપૂર્વક આરાધન કરવું લેઈએ વ્યાવહારિક આણવિકા-આપાર, પાકન વગેરે કૃત્યોને સાચી રીતે નિયમિત સમયકાલમાં અષ્ટાગયોગનું સેવન કરવું શૂદ્રસ્થવર્ગ અષ્ટાગયોગનું સેવન કરીને સસારમાં રહ્યો છતો પણ મોક્ષમાગનું આરાધન કરી નકે છે અને અનેકા ન્ત ધર્મનો સર્વત્ર પ્રસાર કરી નકે છે સકુચિત દૃષ્ટિનો વા એકદેનીય દૃષ્ટિનો ત્યાગ કરી વિનાશ દૃષ્ટિથી અષ્ટાગયોગનું આરાધન કરી જન્મની સફળતા કરવી

પોતાની પાસે રાખે છે બે કે તત્સજીવી પુસ્તકો છે તોપણ ગુરૂગમ પૂર્વક બે મળે છે તે બુદ્ધિજ્ઞ પ્રકારનું છે ગુરૂઓ અ પકાલમા હઠસમાધિ કરાવી શકે છે

અતઃ હઠસમાધિનું વિશેષ વર્ણન સ્વાનુભવપૂર્વક લખવાથી સવ મ મુખ્યે તે પુસ્તક વાચે તો તેમા યોગ્યતા વા અયોગ્યતાનો ભેદ રહે નહીં ગુરૂગમ પૂનક યોગ્ય અધિકારીને હઠસમાધિની જ્ઞાન કૃત્તીઓ મળવી જોઈએ, એમ સમજવાથી અતઃ તેનું વિરોધ વર્ણન કર્યું નથી જેને હઠસ માધિની વિશેષ જિજ્ઞાસા હોય તેણે ગુરૂગમપૂર્વક વિનય યોગ્યતા વડે તેની પ્રાપ્તિ કરવી એમ લલ્લામણુ કરવામા આવે છે

શ્રીઆનન્દજી, શ્રીચિત્તનન્દજી, તેમજ કવિકાવ્ય સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રા ચાર્યે હઠસમાધિને પ્રાપ્ત કરી હતી સહજ યોગસમાધિમા બે ઝીંબે છે તેને હઠસમાધિમા વિશેષતઃ જિજ્ઞાસા થતી નથી

અમોએ પણ હઠસમાધિનો અનુભવ કર્યો છે, પણ યોગ્ય અધિકારી અ યોને તેનો અભ્યાસ કરાવવો યોગ્ય ધ્યાના નથી, કારણ કે યોગ્ય અધિ કારીવિના અ યોને તેનો અભ્યાસ કરાવવો હિતાવહ નથી, એમ ગુરૂપરપરા માયી આવે છે કેટલાક લોક હઠસમાધિનો યોગ ધારણ કરે છે અને કઈ પણ જાણતા નથી તેનાઓથી છેવરાતુ નહિ શાસ્ત્રોના આધારે સમાધિનો અભ્યાસ કરાવે તેવાઓની પાસે સમાધિનો અભ્યાસ કરવો સમાધિનો અભ્યાસ કરાવનારાઓએ યોગ્યતાનાજ્ઞા શ્રદ્ધાનુ મનુષ્યોને અભ્યાસ કરાવવો હઠસમાધિથી પ્રકરનપ્રમા આત્મજ્યોતિની સ્થિરતા થાય છે અને અત્યંત સહજમુખ ભોગવાય છે અમુક વખતસુધી હઠસમાધિને ધારણ કરી શકાય ॥ હઠસમાધિ કરનારાઓએ એકા તઃ નિર્જન પ્રદેશ, ગુફા વગેરેનો આશ્રય લેવો શરીરની આરોગ્યતા વળવવી જોઈએ

હઠસમાધિ કરનારને સૂચના

હઠસમાધિયોગીએ મનુષ્યનો સમગ્ર લાગ કરવો જોઈએ ઘણા મનુ ષ્યોના સસંગમાં આવવાથી મનમા વિકલ્પ સકલ્પ પ્રમટે છે મનુષ્યોના સસ ગમા આવતા છતા પણ અવિસ્રતા રાખવી જોઈએ જાસ કારણવિના ચમ તકાર દેખાડવાની શુદ્ધિ ન રાખવી જોઈએ રાજયોગના જ્ઞાનપૂર્વક હઠયો ગની ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ આત્મામા પરમાત્મત્વ રહ્યું છે, એવી અહર્નિશ શુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ આત્માની પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધા ધારણ કરવી જોઈએ સર્વત્ર આત્મભાવ ધારણ કરવો જોઈએ ગમે તેવા પ્રસંગોમાં પણ મનની સમાનતા ધારણ કરવી દરેક આવશ્યક કાર્યો કરતા છતા પણ તેના ફળ ઇચ્છાઓમા બદ્ધ ન થવું જોઈએ જીનશાસ્ત્રોનો ગુરૂગમ પૂર્વક અભ્યાસ કરીને

૩ કોઈ પણ મનુષ્યની નિન્દા કરવી નહીં મનુષ્યોમા પ્રગટેલા સદ્ ગુણોની પ્રશંસા કરવી દુર્ગુણોને ઢાકવા પોતાની કોઈ નિન્દા કરે છે તો જેમ પોતાનો આત્મા દુ ખાય છે તેમ અન્યની નિન્દા કરતા અન્યના આત્માને પીડા થવાથી તેની ભાવ હિંસા કરી કહેવાય છે કસાઈઓ જેમ દ્રવ્યપ્રાણનો નાશ કરે છે, તેમ નિન્દકો પણ ભાનપ્રાણની હિંસા કરનાર હોવાથી ભાવકસાઈ છે નિન્દક જનથી અન્યોના સદ્ગુણો તરફ ભેદ શકાતુ નથી, માટે કોઈની નિન્દા કરવી નહીં

૪ કોઈના પણ આત્માને દ્રવ્યથી વા ભાવથી દુ ખ દેવું નહિ તેને દયા કહે છે એવી ઉત્તમ દયાને હૃદયમાં અહર્નિરા ખીનવવા પ્રયત્ન કરવો જીવોની દયા કરનાર ખરેખર સમ્યક્ત્વનો અવિકારી થઈ શકે છે

૫ સર્વ મનુષ્યોમા જે જે અરો ગુણો પ્રગટ્યા હોય તે તે ગુણોની પ્રશંસા કરવી ભેદભે, ધારો કે એક મનુષ્યમા નેવું દોષ છતાં છે અને એક વિનય ગુણ ખીયો છે તો તે નેવું દોષ સાચુ ન બેતા તેના વિનયગુણની પ્રશંસા કરવી ભેદભે નેવું દોષને ભણવામા આવે તોપણ તેનો કોઈની આગળ પ્રકાશ કરવો નહીં એના પ્રકારની વ્રમોદભાવના ધારણુ કરવી ભેદભે

૬ અધિકાર પ્રમાણે શાસ્ત્રોનુ ગુરુમુખથી શ્રવણુ તથા વાચન કરવું ભેદભે પક્ષપાત શુદ્ધિનો ત્યાગ કરી અનેકાન્ત દૃષ્ટિથી શાસ્ત્રોનુ શ્રવણુ તથા વાચન કરતાં, સમ્યક્ શ્રદ્ધાની ઉત્પત્તિ થાય છે સપ્રતિ સમયમા ગીતાર્થ ગુરુમુખથી જેઓ શાસ્ત્રોનુ શ્રવણુ કરતા નથી અને પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે-અધિકાર પોતાનો કેટલો છે તેનો નિશ્ચય કર્યાવિના-ગમે તે યુક્તકો વાચે છે તેનો આત્મા અવળે માર્ગે દોરાય છે અને તેથી તેઓ શાસ્ત્રો તે કોઈ વખત શસ્ત્રપણે પરિણમે છે, માટે પોતાનો અધિકાર કેટલો છે, તેનો અવશ્ય નિર્ણય કરવો ભેદભે અધિકારિવક્તા શાસ્ત્રમ્ એ સૂન બૂલવું ભેદભુ નથી પોતાના અધિકાર પ્રમાણે શાસ્ત્રનુ શ્રવણુ તથા વાચનથી પોતાને લાભ થઈ શકે ■ જે જે શાસ્ત્રો વાચવામા આવે તે તે શાસ્ત્રો રચવાનો શો ઉદ્દેશ હતો ? અને તે કયા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી છે ? તે મૂળે ઉપયોગી છે કે કેમ ? વગેરેનો પ્રથમથીજ નિર્ણય કરી પશ્ચાત્ તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી ઉત્તમ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એ પ્રમાણે પ્રવર્તકના વિચારો ખીલે છે અને તે આગળ ચઢતો રહે છે તેને શાસ્ત્ર સામલવામા તથા વાચનમા પૂર્ણ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી તે તત્ત્વોની પૂર્ણ શ્રદ્ધાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, માટે નિશ્ચયોએ શાસ્ત્ર શ્રવણુ તથા વાચનમા અહ નિશ ઉદ્ધમ કરવો

૭ મનુષ્યોએ તત્ત્વશુદ્ધિનો વિકાસ કરવા માટે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિને ધારણુ

દેશતઃ મર્વતો વિરતિચારિત્રં તત્તુ દ્રવ્યતઃ ।

મ્યર્થે શુદ્ધાત્મરૂપેયચારિત્ર તત્તમાત્રતઃ ॥ ૬૭ ॥

શબ્દાર્થ—પૂજાના ઉપશમાદિ સમ્યક્ત્વને નિશ્ચય દર્શન કહે છે સમ્યક્ પ્રકારે વસ્તુસ્વરૂપ જાણવાનારને જ્ઞાન કહે છે ચારિત્ર મોહની મના ઉપશમાદિ ધમને ચારિત્ર કહે છે, કારણ કાવની અપેક્ષાએ ચારિત્રના દ્રવ્ય અને બાવ એ બે ભેદ જૈનવ્રતનમા કક્ષા છે દેશ અને મવવિરતિ એમ બે ભેદે દ્રવ્ય ચરિત્ર છે આત્માના સ્વરૂપમા સ્થિરતા તે બાવથી ચારિત્ર છે

ભાનાર્થ—ઉપશમાદિ નિશ્ચય દરન ગુણને પ્રગળાવનાર વ્યવહાર દર્શન (દ્રવ્યદર્શન) છે નિશ્ચય દરનનો કોઇ ભેદ, કોઈ પામ્યો હોય છે તોપણ તે પોતાની મેળે નિશ્ચય કરી શકતો નથી નિશ્ચય દર્શનની પ્રગટતાને માટે જે જે અનુમાનો કરવામા આવે તે સ્વમત્યનુસાર હોવાથી બૂલવાળા પણ હોઈ શકે જૈનધર્મની ક્રિયા આદિથી નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનો નિર્ણય થતો નથી અમલ્યજીવો માખીની પાખ દુ ખવતા નથી એવું ચારિત્ર પાળે છે તેમા નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ દર્શનનું લગણ ચા'યુ જાય માટે પૂજા શ્રદ્ધાપૂવક જનધમનુ આરાધન કરવું એજ શ્રદ્ધ માર્ગ છે અધ્યાત્મજ્ઞાન અને દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનપૂવક જૈનધર્મની આરાધના કરવાથી નિશ્ચય દર્શન પણ આત્મામા પ્રગટ થાય છે પોતાની શ્રદ્ધા એ પૂજ છે તો ખસા તેનાથી સકલ ગુણો પ્રગટ થઈ શકશે, માટે જેનો કોઈ દિવ્યજ્ઞાનિવિના નિર્ણય ન થાય તેવા નિશ્ચય દર્શનની પ્રગટતામા માથુ મારી નકામો કાળક્ષેપ કરવો યોગ્ય નથી. તત્ત્વોની શ્રદ્ધામા તથાન જતી અધિકારી પરત્વે જે જે કરવાનું હોય તે કયા કરવું, પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે જે કરવાનું હોય તે તે પૂણે શ્રદ્ધાથી કયા કરવું, ગુરૂનો ઉપદેશ સાલજવો અને પોતાના અધિકારનો નિશ્ચય કરવો પોતાનું જ્ઞાન અને આચરણ શક્તિ વગેરેની જહાર હોય તેના માટે માથુ મારવું તે ખરખર પોતાના અધિકારને શ્રદ્ધ કરવા જરોજર છે દર્શન પામવાની ઇચ્છાવાળાઓએ નીચે કલા પ્રમાણે વતવું

૧ નત્યેક આત્માઓને પોતાના આત્માની જરોજર જાણી તેના કાયા માટે મનમા શુભ ચિંતવવું સર્વ જીવો સુખી થાઓ સવ જીવોના હોય ટળો, સવને સત્યનો પ્રકાશ થાઓ ઇત્યાદિ

૨ જીવોને સત્ય સમજવના અને તેટલો પ્રયત્ન કરવો ઉચ્ચ પાયરીએ ચવાના ઉપાયો જતાવવા આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ કરવાને જે જે શાસ્ત્ર વાચન અને ગુરૂ ઉપદેશ શ્રવણ વગેરે ઉપાયો હોય તે જતાવવા

૩ કોઈ પણ મનુષ્યની નિન્દા કરવી નહીં મનુષ્યોમા પ્રગટેલા સદ્ ગુણોની પ્રશંસા કરવી દુર્ગુણોને ઢાંકવા પોતાની કોઈ નિન્દા કરે છે તો જેમ પોતાનો આત્મા દુ ખાય છે તેમ અન્યની નિન્દા કરતા અન્યના આત્માને પીડા થવાથી તેની ભાવ હિંસા કરી કહેવાય છે કસાઇઓ જેમ દ્રવ્યપ્રાણનો નાશ કરે છે, તેમ નિન્દકો પણ ભાવપ્રાણની હિંસા કરનાર હોવાથી ભાવકસાઈ છે નિન્દક જનથી અન્યોના સદ્ગુણો તરફ જેઠ શકાય નથી, માટે કોઈની નિન્દા કરવી નહીં

૪ કોઈના પણ આત્માને દ્રવ્યથી વા ભાવથી દુ ખ દેવું નહિ તેને દયા કહે છે એવી ઉત્તમ દયાને હૃદયમા અહર્નિશ ખીવવવા પ્રયત્ન કરવો જીવોની દયા કરનાર ખરેખર સમ્યક્ત્વનો અધિકારી થઈ શકે છે

૫ સર્વ મનુષ્યોમા જે જે અર્થે ગુણો પ્રગટ્યા હોય તે તે ગુણોની પ્રશંસા કરવી જોઈએ, ધારો કે એક મનુષ્યમા નેત્ર હોય છતાં છે અને એક વિનય ગુણ ખીલ્યો છે તો તે નેત્ર હોય સાચું ન બેતાં તેના વિનયગુણની પ્રશંસા કરવી જોઈએ નેત્ર હોયને બહુવામા આવે તોપણ તેનો કોઈની આગળ પ્રકાશ કરવો નહીં એવા પ્રકારની પ્રમોદમાવના ધારણુ કરવી જોઈએ

૬ અધિકાર પ્રમાણે શાસ્ત્રોનું ગુરુમુખથી શ્રવણ તથા વાચન કરવું જોઈએ પક્ષપાત છુદ્ધિનો ત્યાગ કરી અનેકાન્ત દૃષ્ટિથી શાસ્ત્રોનું શ્રવણ તથા વાચન કરતા, સમ્યક્ અદ્વાની ઉત્પત્તિ થાય છે સપ્રતિ સમયમા ખીતાર્થ ગુરુમુખથી જેઓ શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરતા નથી અને પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે-અધિકાર પોતાનો કેટલો છે તેનો નિશ્ચય કર્યાવિના-ગમે તે પુસ્તકો વાંચે છે તેનો આત્મા અવળે ભાગે દોરાય છે અને તેથી તેઓ શાસ્ત્રો તે કોઈ વખત શસ્ત્રપણે પરિણમે છે, માટે પોતાનો અધિકાર કેટલો છે, તેનો અવશ્ય નિર્ણય કરવો જોઈએ અધિકારિવશાત્ શાસ્ત્રમ્ એ સૂત્ર જૂલવું જોઈતું નથી પોતાના અધિકાર પ્રમાણે શાસ્ત્રનું શ્રવણ તથા વાચનથી પોતાને લાભ થઈ શકે છે જે જે શાસ્ત્રો વાચવામા આવે તે તે શાસ્ત્રો રચવાનો શો ઉદ્દેશ હતો ? અને તે કયા દ્રવ્ય, સ્થેન, કાળ અને ભાવથી છે ? તે મ્હને ઉપયોગી છે કે કેમ ? વગેરેનો પ્રથમથીજ નિર્ણય કરી પશ્ચાત્ તેમા પ્રવૃત્તિ કરવાવી ઉત્તમ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એ પ્રમાણે પ્રવર્તકના નિચારો ખીલે છે અને તે આગળ ચઢતો રહે છે તેને શાસ્ત્ર સામલવામા તથા વાચનમા પૂર્ણ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી તે તત્ત્વોની પૂર્ણ શ્રદ્ધાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, માટે જિજ્ઞાસુઓએ શાસ્ત્ર શ્રવણ તથા વાચનમા અહર્નિશ ઉદ્યમ કરવો

૭ મનુષ્યોએ તત્ત્વજીવિનો વિકાસ કરવા માટે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિને ધારણુ

કરવી, માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિથી સત્યની પરીક્ષા થાય છે. દૃઢ્યની આગળ સત્ય ઉભુ રહે છે અને અસત્યનો તુલ નાશ થાય છે, એમ અનુભવ કરતાં તુર્ત જણાઈ આવશે. માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિવાળો પક્ષપાતના પ્રયયોગા કસાતો નથી અને તે સત્યને શુદ્ધિમય કરવા મથે. દકકદામદરૂપ મિથ્યાત્વ અધ કારનો તે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિરૂપ સૂર્યનાં કિરણોથી નાશ કરે છે. માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિના પ્રતાપે તે પોતાના અશુદ્ધ વિચારોને ઉત્તમ સત્ય વિચારો મળતાં ફેરવી નાખે છે, અને આચારોમાં પણ સત્ય સમન્વતા તુર્ત ફેરફાર કરે છે. સાચુ તે મ્હાફ, એવો તેનો નિશ્ચય રહે છે. પણ મ્હાફ તે સાચુ આવી સકુચિત મમતાશુદ્ધિ રહેતી નથી. તત્ત્વોનું જવલ તથા વાચન કરતાં કોઈ વખત કોઈ બાબત । સમન્વતા તે જૂઠા નિશ્ચય ઉપર આવી જતો નથી ન સમન્વ મવી બાબતપર કલાકોના કલાકો પર્યંત વિચારો કર્યા કરે છે, તેમજ, દેશ કાળ, ગુરુ અને પોતાની શુદ્ધિનો અધિકાર વોરેની પ્રતીક્ષા કરે છે, તેથી તેનું વતન સર્વન અનુકરણીય થઈ પડે છે, તેવો મનુષ્ય, સમ્યગ્ દર્શનને ગમે ત્યારે પ્રાપ્ત કરે.

૮ સમ્યગ્જિજ્ઞાસા—સત્ય તત્ત્વની જિજ્ઞાસાથી અન્તે સત્ય તત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે, સત્યના દ્વાર ઉઘડે છે. સત્ય અને અસત્યનો ભેદ પડે છે, પોતા નામાં સદ્ગુણો તથા દુર્ગુણો કેટલા છે તે પોતાની આખો આગળ તરી આવે છે, પોતાની યોગ્યતા તથા અયોગ્યતાનો ત્દને નિશ્ચય થાય છે અને તે સત્યને સત્ય તરીકે સ્વીકારે છે અને કહે છે. અપેક્ષાએ સત્ય અને અસત્યનો નિર્ણય કરી શકે છે.

૯—પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારને જે ભલે છે તે અન્યોનો ઉપકાર કરી શકે છે. જ્ઞાનોપદેશ આદિથી અ યોનો ઉપકાર કરતા સમ્યગ્ દર્શનના સમ્યુખ આત્મા આવતો વ્ય છે. અમુકનો ઉપકાર કરીશ તો તેનાથી અમુક જાતનો ફાયદો થશે એવી શુદ્ધિ રાખીને જે ઉપકાર કરે છે તે ઉપકાર નથી પણ એક જાતનો લેવક દેવકનો વ્યાપાર છે. ઉપકાર કરતાં તેનું પ્રતિકળ ઇચ્છુ ન લેઈએ. ફરેકના દુ જોમાં લાગ લેવો અને ફરેકના આત્માને શાન્તિ આપવી તેજ મ્હાફ ગુણ્ય પરોપકાર કર્તવ્ય કાય છે, મ્હને જે મળ્યું છે તે સર્વના માટે છે. મ્હને જે સર્વની સહાય ન થઈ હોત તો શરીર, વાણી અને પ્રાણને પણ ધારણ કરવા સમય થઈ શકત નહીં, મ્હારા જીવનની ઉચ્ચતામા જડવસ્તુઓ તથા ચેતનોની જરૂર પડી છે તે પ્રમાણે મ્હારે પણ જેવુ લીધુ તેવુ મળ્યાથી સન્તિ પ્રમાણે પાછુ આપવુ જોઈએ એ ન્યાય છે, માટે પ્રત્યેક જીવોના લવામાટે અધિકાર પ્રમાણે પરોપકાર કરવો જોઈએ, જગત્જીવો પ્રતિ સેવા જાળવવી જોઈએ પરોપકાર

રની એવા બનવવાનો સર્વ મનુષ્યોને હક્ક છે પરોપકારની સેવા બનવવા માટે તીર્થકરોએ સુવર્ણ કોટી દાન તથા દેનના વખેરથી પોતાને મળેલો અધિકાર સફળ કર્યો ત્યારે મ્હારે પણ મ્હને મળેલા અધિકાર પ્રમાણે પરો પકાર કરવો જોઈએ પોતાની ફરજ અધિકાર પ્રમાણે છ દ્રો પણ બનવે છે, તેને જિત્તકલ્પ પણ કહેવામા આવે છે જગત્મા દરેક પદાર્થો પોતપોતાની એક ઘડીબર ફરજ ન બળે તો કોર્સ મનુષ્યોથી શ્વાસ પણ લેઈ શકાય નહીં પોતાની ફરજ બળવનાર ઝલુમુક થાય છે શ્રીમહાવીર પ્રભુએ છેલ્લી વખતે સોળ પ્રહર લગ્ય જીવોને દેશના દેઈ પોતાની પરોપકારરૂપ ફરજ બળવી હતી, તેથી તેમનું આપણે ઘડીએ ઘડીએ ધ્યાન ધરીએ છીએ અત્યત પરોપકારની લાગણીથી શ્રીવીરપ્રભુએ મૌન રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કર્યો છતાં પણ ચક્રોશિયા સર્પને જોધ આપી તેનું લડુ કર્યું હતું પૂર્વલવોમા મનુષ્યનો આ વખતનો અવતાર પામવા અન્યોએ પરોપકારથી સહાય કરેલી એમ નિશ્ચય છે આ લવમા સર્વ જનોએ મોટા થતા અવસરે ઉપકારરૂપ પોતાની ફરજ બળવી છે, તે પ્રમાણે આપણે પણ અધિકાર પ્રમાણે મળેલી શક્તિયોવડે અન્ય જીવોને પોતાના બધું સમાન ગણી ઉપકાર કરવો જોઈએ ઉપકારી મનુષ્ય, ઉચ્ચ થવાના સર્વ ઉપાયોને પોતાની સમ્મુખ આકર્ષે જી અને તે લવિષ્યમા પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કરે છે, અન્યો પણ ત્હને તેની એવી દશા જોઈ તેને (ઉચ્ચ) ઉત્તમ કરવા જીગરથી સહાય આપે છે અને તેથી તેને સમ્યક્દર્શનરૂપઆખ પ્રગટે છે

૧૦-ધર્મતત્ત્વ જિજ્ઞાસુઓએ વિપયોની ધ્યજાનો ત્યાગ કરી સર્વ જીવો પર શુદ્ધ પ્રેમ કરવો જોઈએ, શુદ્ધ પ્રેમથી સર્વ જીવો પોતાના પ્રતિ આકર્ષાય છે અને તેઓ વૈરની લાગણીઓ ત્યજી દે છે, સત્ય તત્ત્વની દૃષ્ટિ પણ દર્શન મોહનો નારા કરીને સ્વયમેવ પ્રગટે છે, શુદ્ધ પ્રેમથી સદ્ગુણનું અવવબન થઈ શકે છે અને કોઈની નિન્દા થતી નથી, સત્તત્ત્વ ગ્રહણ કરવાનું મન થાય છે ગુણો પણ શુદ્ધ પ્રેમથી સત્તત્ત્વને અલ્પકાળમા સમજાવે છે અને તે હૃદયમા સહેલાઈથી ઉતરે છે, તેથી તે સમ્યક્ત્વ રત્નને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

૧૧ શુભ વિચારોનો અભ્યાસ સમ્યક્ત્વની ઈચ્છાવાળાઓએ શુભ વિચારોનો પ્રવાહ મનમા સતત વહેરાવવો જોઈએ શુભ વિચારો કરવાથી, ઘર ટંકુબ, નાત, ગામ, જિહ્વો અને આખા દેશના ઉપર સારી અસર થાય છે સારા વિચારોની અસર શરીરનાપર પણ સારી થાય છે અને તેથી પોતાની સતતિ ઉપર પણ સારી અસર થાય છે જેમ કોઈ માતા પુત્રને ધવરાવે છે તો ઢોધથી દૂધમા ખરાબ અમર થાય છે અને બાળક માફ પડે છે,

કરવી, માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિથી સત્યની પરીક્ષા થાય છે. હૃદયની આગળ મલ ઉભુ રહે છે અને અસત્યનો તુર્ત નાશ થાય છે, જેમ અનુભવ કરતાં તુર્ત જાણાઈ આવશે. માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિવાળો પશ્ચાત્તાના પ્રયયોમાં ફસાતો નથી અને તે મત્સને શુદ્ધિગમ્ય કરવા મથે છે. હઠકદામહરૂપ મિથ્યાત્વ અપ કારનો તે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિરૂપ સૂર્યનાં કિરણોથી નાશ કરે છે. માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિના પ્રતાપે તે પોતાના અશુદ્ધ વિચારોને ઉત્તમ સત્ય વિચારો મળતાં દ્રેરવી નાખે છે અને આચારોમાં પણ સત્ય સમભનાં તુર્ત દ્રેરફર કરે છે. સાચુ તે મ્હાઈ એવો તેનો નિશ્ચય રહે છે. પણ મ્હાઈ તે સાચુ આની સકુચિત મમતાશુદ્ધિ રહેતી નથી. તત્ત્વોનું મપલુ તથા વાચન કરતા કોઈ વખત કોઈ બાબત ન સમજતા તે જૂઠાના નિશ્ચય ઉપર આવી જતો નથી ન સમજ યની બાબતપર કલાકોના કલાકો પર્યંત વિચારો કર્યા કરે છે, તેમજ દેશ, કાળ, શુદ્ધ અને પોતાની શુદ્ધિનો અધિકાર વોરેની પ્રતીક્ષા કરે છે તેથી તેનું વલન સર્વત્ર અનુકરણીય થઈ પડે છે, તેવો મનુષ્ય, સમ્યગ્ દર્શનને ગમે ત્યારે પ્રાપ્ત કરે છે.

૮ સત્યનિજ્ઞાતા—સત્ય તત્ત્વની જિજ્ઞાસાથી અન્તે સત્ય તત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે. સત્યના દ્વાર ઉઘડે છે. સત્ય અને અસત્યનો ભેદ પડે છે, પોતા નામાં સદ્ગુણો તથા દુર્ગુણો ડેટલા છે તે પોતાની આખો આગળ તરી આવે છે, પોતાની યોગ્યતા તથા અયોગ્યતાનો ત્હેને નિશ્ચય થાય છે અને તે સત્યને સત્ય તરીકે સ્વીકારે છે અને કહે છે. અપેક્ષાએ સત્ય અને અસત્યનો નિર્ણય કરી શકે છે.

૯—પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારને જે બલે છે તે અન્યોનો ઉપકાર કરી શકે છે. જ્ઞાનોપદેશ આદિથી અ યોનો ઉપકાર કરતા સમ્યગ્ દર્શનના સમુખ આત્મા આવતો બલ છે. અમુકનો ઉપકાર કરીશ તો તેનાથી અમુક ભતનો ફાયદો થશે એવી શુદ્ધિ રાખીને જે ઉપકાર કરે છે તે ઉપકાર નથી પણ એક ભતનો લેવડ દેવડનો ન્યાપાર છે. ઉપકાર કરતા તેનું પ્રતિકુળ ઇચ્છુ ન બેઠએ. દરેકના દુર્ગોમાં ભાગ લેવો અને દરેકના આત્માને શાંતિ આપવી તેજ મ્હાઈ ગુખ્ય પરોપકાર કતબ્ય કાવ છે, મ્હને જે મળ્યું છે તે સર્વના માટે છે. મ્હને જે સર્વની સહાય ન થઈ હોત તો શરીર, વાણી અને પ્રાણને પણ ધારણ કરવા સમય થઈ શકત નહીં, મ્હારા શ્વનની ઉચ્ચતામાં જડવસ્તુઓ તથા ચેતનોની જરૂર પડી છે તે પ્રમાણે મ્હારે પણ જેવું લીધું તેવું મળ્યાથી શક્તિ પ્રમાણે પાછુ આપવું બેઠએ એ ન્યાય છે. માટે પ્રત્યેક શ્વોના લનામાટે અધિકાર પ્રમાણે પરોપકાર કરવો બેઠએ, જગત્શ્વો પ્રતિ સેવા બબલવી બેઠએ પરોપકાર

ચિન્તા ટળવાથી સદ્ગુણનો પ્રકાશ થાય છે. શ્રીતીર્થકર ભગવન્તોએ ભાવ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ માટે સર્વ બાહ્ય સગના ત્યાગ રૂપ દ્રવ્ય ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું, તેમ અ યોએ પણ કરવું જોઈએ. સર્વવિરતિ ચારિત્ર અંગીકાર ન કરી શકાય તો દેશ વિરતિ ચારિત્રને અંગીકાર કરવું સમ્યક્ત્વ શ્રદ્ધાપૂર્વક ચારિત્રની સફલતા થાય છે, પણ કહેવાનું કે, જ્ઞાન અને દર્શનવડે સાધ્ય ચારિત્ર છે, માટે તે બેથી પણ ચારિત્રની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે. જ્ઞાન અને દર્શનવિના શુદ્ધ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી વેપ, ક્રિયા અને આત્માના સદ્ગુણો, તેમજ તેવો ઉપદેશ એવા ચારિત્રવિના ચારિત્રધારકની શોભા થઈ શકતી નથી. દયા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહ, મમત્વ ત્યાગ એ પચને મહાવ્રત કહે છે, વ્યવહારથી એ પચ મહાવ્રતને દ્રવ્ય ચારિત્ર કહે છે. આત્માના જે જે અંશે સ્થિરતા થાય તે તે અંશે ભાવ ચારિત્ર કહેવાય છે. ક્ષાયિક ભાવે સપૂણુ સ્થિરતા થતા પરિપૂર્ણ નિશ્ચય ચારિત્ર પ્રગટે છે.

ભાવચારિત્ર

મનમા ઉત્પન્ન થતા રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય કરવો, તથા ઈર્ષ્યા, ક્રોધ, શોક, મમત્વ અને અનેક પ્રકારની બાહ્ય પદાર્થોની ઇચ્છાઓ, વગેરેની મનમા અનેક વાસનાઓ તથા તેના સંસ્કારો હોય છે, એ સર્વનો નાશ કરવો જોઈએ. આત્માના શુદ્ધ વતનનું સ્મરણ કરવું જોઈએ. દરેક ક્રિયાઓ કરતા મગજને તાબામાં રાખવું જોઈએ. સર્વ જડ પદાર્થોમાં રમણીયપણું અથવા અરમણીયપણું નથી, તેમ છતાં મનુષ્યો તેમાં સ્વશુદ્ધિત ઇષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વ કંટપે છે, પણ તેમાંથી ઇષ્ટ અને અનિષ્ટપણાની કંપના ઉઠી જવી જોઈએ. ઇષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વની કંટપના જેમ જેમ ઉઠવા માટે છે, તેમ તેમ બાહ્યનિમિત્તોદારા મનમા થતા હર્ષ અને શોકનો નાશ થાય છે. કોઈ પદાર્થ ઉપર રાગ અથવા ક્રોધ પદાર્થ ઉપર દ્વેષ પ્રગટ થતો નથી. આત્માના ગુણોની પ્રવૃત્તિ થાય. બાહ્ય પદાર્થો તટસ્થ સાક્ષીભૂત દૃષ્ટિથી દેખાય છે અને તેમાં પ્રવૃત્તિ પણ અલિપ્તપણે પ્રારંભીત કરાય છે, આમ ભાવ ચારિત્રનું વર્તન અદર્શિંગ વૃદ્ધિ પામે છે અને તેથી ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનનો પરિણામ વિશેષતઃ જામત્ રહે છે. આવી ભાવચારિત્ર દશામાં અનંત કર્માનો નાશ થાય છે અને આત્મા કેવલ જ્ઞાન અને કેવલ દર્શન પ્રાપ્ત કરી પરમાત્મસ્વરૂપમય થાય છે, માટે વ્યવહાર ચારિત્રપૂર્વક ભાવચારિત્ર ગુણવૃદ્ધિ માટે સ્વચર્યા અનુસારત પ્રવૃત્તિ કરવી દ્રવ્યચારિત્ર અને ભાવચારિત્રમાં કારણ કાર્ય

ભાવનો મર્થ છે તે જણાવે છે.

શ્લોક

ભાવચારિત્રકાર્યેહિ, દ્રવ્યચારિત્રકારણમ્ ।

કાર્યકારણમાવસ્ય, વ્યવસ્થા સમ્પ્રવર્તતે ॥ ૬૮ ॥

યો. ૨૬

તેમ સારા વિચારોની પણ મનોવર્ગભાષા પર અસર થાય છે અને તેની અસર શરીરમાં રહેવા રક્ત તથા વીર્ય ઉપર થાય છે, તેથી રક્ત અને વીર્યના આધારથી સ્ત્રીર શબ્દ કરનાર પુત્ર અને પુત્રીઓ ઉપર પણ સારી અસર થાય છે, માટે ધર્મના શુભ વિચારો કરવાનો મતત અભ્યાસ કરવો જનની વિચારવાળાના છોકરા પ્રાય જનની થાય છે, તે પ્રમાણે શુભ વિચાર કરનારની સતતિ પણ પ્રાય શુભ વિચાર કરનારી થાય છે અને તે પ્રમાણે દેખવામાં પણ આવે છે સારા વિચારોની અસર વિજલીની પેઠે સર્વત્ર થાય છે માટે સારા વિચારો અહર્નિશ કયા કરવા શુભ વિચારો કરતા સમ્યક્ત્વના વિચારોને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને તેથી મુનિની પીઠિકા રચાય છે અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ કરતા ખરાબ વિચારોને દહાવનાર એવા શુભ વિચારો પૂણુ પ્રેમથી કરવા એમ અગીયાર ગુણોમાં અભ્યાસ કરવાની નિશ્ચય સમ્યક્ રત્નની પ્રાપ્તિ થયાવિના રહેતી નથી

ચારિત્ર

ચારિત્ર મોહનીયના ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક ભાવથી, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક ભાવનું ચારિત્ર પ્રગટે છે આ ત્રણ પ્રકારના ચારિત્રને નિશ્ચય ચારિત્ર કહેવામાં આવે છે, એ પણ પ્રકારના ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવાના હેતુઓને દ્રવ્ય ચારિત્ર અથવા વ્યવહાર ચારિત્ર કહેવામાં આવે છે મુખ્ય રૂપા કરવામાં ચારિત્રની આવશ્યકતા છે પુરુષો અને સ્ત્રીઓ ચારિત્ર માર્ગને અગ્રીકાર કરી શકે છે વ્યવહાર ચારિત્રના દેશ અને સ્વત એમ બે ભેદ પડે છે દેશચારિત્ર બાર મતરૂપ હોવાથી તે ચારિત્રના આરાધક હૃદયે આવકો છે અને સર્વ ચારિત્ર પચ મહાનતરૂપ હોવાથી તેના આરાધકો મુનિવરો છે

ચારિત્રની આવશ્યકતા

સદ્ગુણો તે ચારિત્રરૂપ છે અને હુનુંલો છે તે ચારિત્રના વિષાતકો છે સદ્ગુણો એ આત્માનો ધર્મ છે જેમ જેમ સદ્ગુણોનો પ્રકાશ થતો જાય તેમ તેમ હુનુંલો ટળના જાય છે મન, વાણી, કાયા અને આત્મા એ ચારની શુભ ઉચ્ચ દશા કરવી તેજ ચારિત્ર કહેવાય છે ગુણોવિના કોઈની મુજિ થઈ નથી અને થવાની નથી આવરણોનો નાશ થયાવિના ગુણો પ્રગટતા નથી મનની નિર્મલતા થયા વિના સ્થિરતા થતી નથી, માટે મનની સ્થિરતા કરવા વ્યવહાર ચારિત્રની ખાસ આવશ્યકતા છે મન વચન અને કાયાના અશુભ વ્યાપારોનો ત્યાગ કરી એ પણ યોગનો શુભ વ્યાપાર કરવો એ ત્રણેય શુભ વ્યાપાર પણ ઉપાધિ ત્યાગવિના થઈ શકતો નથી માટે ચારિત્રની ખાસ જરૂર છે તેથી મનની ચચળતા ટળે છે, મનની

ગુરૂં પણ ઘોર અન્ધાર” ઇત્યાદિ વાક્યોથી સદ્ગુરૂનો અત્યંત મહિમા પ્રગટ થાય છે તાઓદ્વારા ગમે તેટલું જાણવામાં આવે છે તો પણ ત્રીમહાગુરૂના અનુભવ જ્ઞાનની આવશ્યકતા તો બાકી રહે છે, શ્રીસદ્ગુરૂગમપૂર્વક બાણેલું સર્વ આશીર્વાદરૂપ થઈ પડે છે અને તેનું ફળ જેમે છે આજકાલ ગુરૂવિના કેટલાક સ્વચ્છુદ્ધિથી શાસ્ત્રોમાં ઉઘમ કરે છે પણ તેઓના હૃદયમાં તત્ તત્ જ્ઞેય પદાર્થનો અનુભવ આવતો નથી

ચારિત્રનુ સ્વરૂપ સમજવામાં પણ ચારિત્ર અંગીકાર કરીને પાળનાર એવા સદ્ગુરૂની ખાસ આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાલન કરેલું એવું ચારિત્રનુ રહસ્ય જેટલું ચારિત્રધારક મુનિ ગુરૂઓ જાણે છે, તેટલું અન્ય કે જે ચારિત્રરહિત એવા પડિતો જાણી શકતા નથી ચારિત્રધારક મુનિયોગ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી ચારિત્રનુ સ્વરૂપ સમજી શકે છે જે બાબતમાં જેનો અધિકાર છે, તેજ તે બાબતનો અનુભવ યથાર્થ જાણી શકે છે ચારિત્રના રહસ્યનો અનુભવ એકલા શાસ્ત્રોના તત્ત્વથી થઈ શકતો નથી પણ આગ્રિત્ર ધારક ગુરૂઓની ઉપાસના કરવાથી યથાર્થ અનુભવ થઈ શકે છે ચારિત્ર સ્વરૂપના જ્ઞાનાર્થે તેમજ તેની પ્રાપ્તિમાટે ચારિત્ર-ધારક સદ્ગુરૂ સેવવાની આવશ્યકતા છે, એમ અનુભવ કરતા જણાશે ચારિત્રધારક સદ્ગુરૂવિના અધિકાર પ્રમાણે ચારિત્ર રહસ્ય કોઈ સમજી શકતું નથી અને તેથી સ્વચ્છુદ્ધિ આચારિત્રસંબધી વાચેના પુસ્તકોમાં અનેક પ્રકારની શકાઓ પડે છે અને તેથી ઉલટી નાસ્તિક શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ આમ છે ત્યારે અવશ્ય સદ્ગુરૂ સેવાની જરૂર પડે છે, તેમાટે કોઈ ચારિત્ર ધારક સદ્ગુરૂ કરવા જોઈએ

વ્યવહાર ચારિત્રમાં ઘણા ઉત્સર્ગ માર્ગા અને અપવાદ માર્ગા છે જેટલા ઉત્સર્ગ માર્ગા છે તેટલાજ અપવાદ માર્ગો છે જે વસ્તુનો ત્યાગ બતાવે છે તેજ વસ્તુઓ કોઈ વખતે અમુક દશાવાળાને આદેય બતાવી છે મનો પાળતા તેમાં દોષો લાગે છે અને તે દોષોનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ ગુરૂ પાસે લેવાનું દેખાણુ છે વ્યવહાર વૃત્તિ તેમજ જૂઠત્ કટપવૃત્તિ વગેરેમાં ઘણા અપવાદ માર્ગા દર્શાવ્યા છે અને લાગેલા દોષોના પ્રાયશ્ચિત્ત પણ બતાવે છે પાત્ર નતબગના પ્રાયશ્ચિત્ત ત્યા જણાવ્યા છે કોઈ સાધુએ અમુક પાપ જેવું હોય તો તેનું પણ પ્રાયશ્ચિત્ત દર્શાવ્યું છે ગુરૂની પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાથી તે દોષિના આત્માની શુદ્ધિ થાય છે, એમ સારી રીતે પ્રતિપાદન કર્યું છે—સાધુઓને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવા સંબધી કેટલાક પુસ્તકો ગ્રંથ રાખવા પડે છે, માટે તત્ સંબધી ગુરૂગમથી વિશેષ જ્ઞાન સમજી લેવું—ચારિત્ર ધારકને ચારિત્ર સંબધી અનેક અનુભવો મળે છે ચારિત્ર પાળવાથી તત્

શાખદાર્ય — ભાવ ચારિત્ર કાયમા દ્રવ્ય ચારિત્ર કારણ છે જગત્ના

દરેક પદાર્થોમા કાયકારણ ભાવની વ્યવસ્થા સારી રીતે વર્તે છે

ભાનાર્થ — મન, વચન અને કાયાના યોગનો શુભ વ્યાપાર કરવો એ દ્રવ્ય ચારિત્ર છે. ભાવ ચારિત્રરૂપ આત્માની શુદ્ધ પરિણતિની આપિ ભાવતામાટે પણ યોગની ક્રિયાઓ તથા માય ચારિત્રના ઉપકરણો વગેરે સર્વની આવશ્યકતા છે. દ્રવ્યચારિત્રનો ગમે તે ભેદ પામ્યાવિના ભાવચારિત્રની અનિર્ભાવતા થતી નથી. ઘટરૂપ કાયના માટે જેમ નિમિત્ત કારણોની જરૂર રહે છે, પુત્રોત્પત્તિમાટે જેમ, કાન, જનક અને જનનીની નિમિત્ત કારણતાની અપેક્ષા રહે છે, તેમ ભાવચારિત્રમાં દ્રવ્યચારિત્રની આવશ્યક ઉપયોગિતા રહે છે. પાત્ર કારણુવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. પાત્ર કારણુમા કેટલાંક નિમિત્ત કારણ અને કેટલાંક ઉપાદાન કારણ છે. કપાયોની મહતા જે જે ઉપાયોથી થાય એવાં કારણો અનેક છે, અને તે અવધાર (દ્રવ્ય) ચારિત્રરૂપ કહેવાય છે. દ્રવ્ય ચારિત્રવડે આત્મામા ઉત્તમવ્ય પરિણામની વૃદ્ધિ થાય છે. સાધ્યમા દત્તલક્ષ્યવૃત્તિવાળાને દ્રવ્યચારિત્ર ઉપયોગી થઈ પડે છે. આત્મા, મન વચન અને કાયાના યોગનું અવલમ્બન કરે છે. પાત્ર સમિતિરૂપ ચારિત્ર પણ તેનાવડે પાળે છે અને તેથી તે પોતાના શુદ્ધધર્મની વૃદ્ધિ કરે છે. ક્ષણે ક્ષણે ઉત્તમવ્ય પરિણામમા વૃદ્ધિ કરતો રહે છે. નીચેનું શુદ્ધ સ્થાનક લામ કરીને ઉપરનું શુદ્ધ સ્થાનક અવનમે છે. જેમ જેમ તે આત્મામા ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની એકાગ્રતાથી સ્થિર થતો જાય છે, તેમ તેમ તે સહજ સુખામૃત રમણ પાન કરે છે.

આના પ્રકારનું ઉત્તમ ચારિત્ર શ્રીમદ્ગુરૂવિના પ્રાપ્ત થતું નથી,

શ્રીસદ્ગુરૂ નયોપૂર્વક ચારિત્ર જાણારે છે, મોટે સદ્ગુરૂની

પાસે ચારિત્ર અનુભવી શુરૂની પાસે ચારિત્ર

અગીયાર કરતું એમ હવે જણાવે છે,

શ્લોક

આત્મસદ્ધર્મ્મલમાર્થ, સેવ્યં સદ્ગુરોગિરાદ્ ।

સસનયૈર્વિજાનીહિ, ચારિત્ર ક્રમશુદ્ધિમત્ ॥ ૬૧ ॥

શાખદાર્ય — હે ભગવાત્મના ! ! આત્માના સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિમાટે સદ્ગુરુ યોગિરાજ સેવવા યોગ્ય છે. મોટે શ્રીસદ્ગુરુદ્વારા સાત નયોથી જ ક્રમવડે શુદ્ધ એવું ચારિત્ર સ્વરૂપ બન્યું.

ભાનાર્થ — આત્માના સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિમાટે સદ્ગુરૂની સેવા કરવી જેમણે ગુરુસેવાવિના અનુભવ મેવા મળતા નથી જગત્મા અનેક કળાઓ અનેક કળાચાર્યોની ઉપાસના કરી પડે છે. " ગુરુ દીવો ગુરુ દેવતા

સાધુઓપર અશ્રદ્ધા કરવી નહીં ચારિત્ર ધારક ગુરુઓમા પણ ચારિત્રની તરતમતા છે, એમ અનુભવથી સાચાધારે સમજી લેવું વ્યવહાર માગથી માધુની જે જે ક્રિયાઓ સ્થૂલ બતાવી છે તેનું અધિકારપરત્વે આરાધન કરવું વિશેષતઃ સમજી લેવું કે જેમ જેમ આત્માની શુદ્ધિ થાય અને જગત્ના જીવોની દયા થાય, તેઓનું બધું કરાય અને રાગદ્વેષની મન્દતા થાય તેજ ચારિત્રનો માર્ગ છે

ચારિત્રની ક્રિયાઓના ઘણા ભેદ છે. શરીર તથા માનસિક ચારિત્રના ભેદ તેની ક્રિયાઓ પણ સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એ બે ભેદમાં બેટુચાઈ જાય છે તે પ્રસંગત જણાવે છે.

શ્લોક

સ્વૂલ સૂક્ષ્મ વિભેદેન, ક્રિયા ચારિત્રિણો ક્રિધા ।

શરીરાદિકૃતા સ્વૂલા, સૂક્ષ્માત્મન્યવસાયતઃ ॥ ૭૦ ॥

ગાજ્ઞાપ્ય — ચારિત્રીની સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એ બે ભેદ ધર્મની ક્રિયા છે શરીર વા શરીરના પ્રયોગથી અન્ય વસ્તુઓદ્વારા જે ક્રિયાઓ ધર્મની કરાય છે તે સ્થૂલ છે અને મનના અધ્યવસાયથી ધર્મની ધ્યાનાદિ ક્રિયાઓ જે કરાય છે તે સૂક્ષ્મ છે

જ્ઞાનાર્થ — ચારિત્રીની પ્રતિક્રમણ પ્રતિલેખના વગેરે ક્રિયાઓ જે શરીર દ્વારા થાય છે તે સ્થૂલ ક્રિયાઓ, જાણવી અને મનમા થતા અધ્યવસાય અથવા અધ્યવસાયથી જે જે ધ્યાનાદિ ક્રિયાઓ થાય છે, કે જેને અન્યો પોતાની દૃષ્ટિદ્વારા દેખી શકતા નથી તે સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ જાણવી ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાન, પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ, રૂપાતીત, આર ભાવના અને આર ભાવના વગેરે ધર્મની સૂક્ષ્મક્રિયાઓ જાણવી સ્થૂલક્રિયાઓ કે જે આત્માથી ભિન્ન છે તે નિમિત્ત ક્રિયાઓ જાણવી, અને આત્માના અધ્યવસાયરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ તે ઉપાદાન ક્રિયાઓ જાણવી, સ્થૂલ ક્રિયા કરતા આત્માની સૂક્ષ્મ ક્રિયામા કર્મ હણવાની અનતગણી શક્તિ છે સ્થૂલ ક્રિયાઓ કરતા કરતા પાપુ અન્તે સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓને અવલજવી પડે છે સ્થૂલ ક્રિયાઓ તો મૂર્ખ અને જ્ઞાનીની, બાહિરની સ્થૂલ દૃષ્ટિથી દેખતા એકમરણી દેખાય છે અને તેથી જાણજીવો મૂર્ખ અને જ્ઞાનીનો ભેદ સમજી શકતા નથી ધ્યાનાદિ આન્તર સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓને જ્ઞાની કરી શકે છે, અજ્ઞાનીનો ત્યા અધિકાર નથી અને અજ્ઞાની તે સૂક્ષ્મક્રિયાઓની પરીક્ષા કરવાનો અધિકારી જની પાપુ શકતો નથી જ્ઞાનીની અધ્યવસાયરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓને આત્મરવાને અજ્ઞાની અધિકારી થઈ શકતો નથી જે જ્ઞાનિયોનો સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓમા અધિકાર થયો છે તેઓ સ્થૂલ ક્રિયાઓને આવશ્યક તરીકે અથવા બલામાટે કરે છે તેઓ

સમગ્રી શુદ્ધિનો અનુભવ ખીલે છે, માટે ચારિ : સ્વરૂપ તો ગુરુપાસેજ સમ
જનુ ભેદએ તેમા શુદ્ધસ્થ વર્ગનો અવિકાર જણાતો નથી

શ્રી મહાગુરુ મહારાજ, નૈમ, સમટ, વ્યવહાર, સંગ્રહસૂત્ર, શબ્દ, સમ
ગ્રિહ અને એવમૂત એ સાત નયોથી ચારિનનું સ્વરૂપ સમજાવે છે સાત
નયોથી ચારિનનું સ્વરૂપ સમજાવવાના ચારિનનું રહસ્ય હાથમા આવતું
નથી કમવડે વિશુદ્ધ એનું ચારિન ઉત્તરોત્તર નય જણાવે છે, તે પ્રમાણે
ચારિનનો બોધ થયાથી ઉત્તરોત્તર શુદ્ધ ચારિન પ્રાપ્ત કરવા ધ્યાન ખેંચાય
છે અને અમુક નયના આશયકર્તાના ચારિનની માન્યતાનો ટકવાદ થએલો
હોય છે તે દર્શી જાય છે સાત નયોથી પ્રતિપાદિત ચારિનનું સ્વરૂપ જણવામા
આવે તો પણ કયા નયના ચારિનનો મૂલ્યે અધિકાર છે તેનો અનુભવ મેળવવો
ભેદએ સાત નયોથી ચારિનનું સ્વરૂપ જણાતા તે સર્વ વ્યકથિત ચારિન કઈ
પોતાના આત્મામા ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી, અથાત્ ચારિનનું સ્વરૂપ જણ્યું
એમ્હે તે આત્મા જમુ એમ માની શકાય નહીં નયોના અધિકાર પ્રમાણે
કમનિશુદ્ધ ચારિન પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો ભેદએ સમજાવે કે સંગ્રહસૂત્ર, અને
વ્યવહારનય ચારિનનું તો આત્મામા હકાલું ન હોય અને એવમૂત નયકથિત
ચારિન પ્રાપ્તિ માટે નીચેના નયકથિત ચારિન માર્ગોને લઈ દઈએ તો અતો
અદ્વૈતભેદ થવાનો વખત આવે છે માટે અધિકારરિના એક નયકથિત
ચારિનનું આરાધન કરી અ ય વ્યકથિત ચારિનનો અપવાપ કરવામા આવે
તો તે પણ ઠીક નથી અધિકાર પ્રમાણે ચારિનની ચોગ્યતા છે

નામ સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર નિષ્કેષાથી ચારિનના પણ
ચાર ભેદ પડે છે નામચારિત્ર, સ્થાપનાચારિત્ર, ક્રિયાચારિત્ર અને ભાવચારિત્ર,
આનું સ્વરૂપ સુગમ છે નય નિષ્કેષપૂર્વક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી
ચારિત્રમાનનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન કરવું અને અધિકાર પ્રમાણે સદગુરુપાસે ચારિ
ત્રને અંગીકાર કરવું ભેદએ ચારિત્રધારક સદગુરુથીજ ચારિનની પ્રાપ્તિ થઈ
શકે છે માટે શાસ્ત્રોમા સાધુ ગુરુની પાસે ચારિન અંગીકાર કરવું એમ
આજ્ઞા કરી છે ચારિત્ર લેનારનો ગુરુ ચારિનધારકજ હોવો ભેદએ, જેનામા
ચારિન નથી તે અન્યોનો ચારિત્રગુરુ જની સંકલ્પનો નથી ચારિન ધારક સાધુ
એનો શુદ્ધસ્થ ગુરુ હોઈ શકતો નથી એમ જિનાગમમા જ્યા ત્યા વિધિપ્રતિ
પાઠક પાઠથી જણાવ્યું છે સર્વેનિરતિ ગુણસ્થાકનમા રહેલા ચારિન ધારક
સાધુઓને સન્નિવન ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ઉદય હોય છે, તેથી
તે તે કપાય અપેક્ષાએ તેઓ રાગી અને દ્વેષી હોય છે, તેથી તેઓને અતિ
ચાર લાગે છે, પણ ચારિનનો નાશ થતો નથી સામ્પ્રત સમયમા રાગ દ્વેષનો
સંપૂર્ણ ક્ષય થતો નથી તેથી સન્નિવનના રાગ અને દ્વેષને ધારણ કરનાર

ભાવાર્થ — ધર્મની સૂક્ષ્મક્રિયાઓનું અપૂર્વ માહાત્મ્ય છે સ્થૂળ ક્રિયાઓ પણ અધ્યવસાયરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાની નિર્ભયતા વિના સફળ થઈ શકતી નથી પ્રસન્નચદ્રરાજ (રાજમહાની) પામે વૈભારગિરિ પર્વત પાસે કાયોત્સર્ગધ્યાનમાં હતા, દૂતના સુખથી અશુભ રાષ્ટ્રો સાબળતા તેમના હૃદયમાં અશુભ અધ્યવસાય (પરિણામ) ની ધારા વહેવા લાગી, એટલા સુધી દુર્ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓમાં તેઓ ચડ્યા કે, સાતમી નરક યોગ્ય કર્મઘટિકાને ઘડણુ કર્યો, પશ્ચાન્ મસ્તકે હાથ ફેરવતાં ઉપયોગ આન્યો કે અરે હું તો સાધુ છું અને મહા મનમાં લડાઈ કરીને મહા અશુભ કર્મ કર્યું, અહો ! હું ભૂલ્યો, એમ ભાવના ભાવતા નિર્ભય અધ્યવસાય (પરિણામ) ઉત્પન્ન થયા અને આત્માની ઉન્નત્ય સૂક્ષ્મ ધ્યાનરૂપ ક્રિયાનું ધ્યાન કરતા કેવલજ્ઞાન પામ્યા અહો ! આત્મધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાનું કેટલું બધું સામર્થ્ય ! ! ! શ્રી મટાવીર સ્નામીની પામે પ્રસન્નચદ્રના મરણ અને અન્ય ગતિમાં અવતાર સબધમાં શ્રેણિક રાજ પ્રશ્ન પૂછે છે, એટલી વારમાં તો પમનચન્દ્ર કેવલજ્ઞાની બની ગયા અહો ! ભાવના ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયામાં કોને પ્રેમ ન થાય વા ? અવળત તેવી ક્રિયામાં સર્વને પ્રેમ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે

અ ય દૃષ્ટાત દૃઢપ્રહારીનું બળુવું દૃઢપ્રહારીએ ચાર જણની ઘાત કરી પણ પશ્ચાત્ જ્ઞાન થવાથી કાયોત્સર્ગમાં રહ્યા, નગરના લોકોએ ડેલના કરી તે સર્વ સહન કરી, અન્તરથી આત્મધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયામાં રહી, કર્મનો ક્ષય કરી સ્વસ્વરૂપમય બન્યા દૃઢપ્રહારીનું જીવનચરિત્ર અન્ય ઐશ્વર્યથી ભેઈ હેવું દૃઢપ્રહારીએ બ્રાહ્મશરીરાદિની ક્રિયા કઈ વિરોધત કરી જણાતી નથી પણ તે આત્મભાવનારૂપ સૂક્ષ્મક્રિયામાં લીન થયો તેથી મુખ થયો, એમ વસ્તુત જોતા જણાય છે મનવડે આત્મા બધાય છે જો મનવડે છટે છે મનમાંથી અહ અને મમત્વ ગયું તો મુક્તિપણું સમજવું મનની સૂક્ષ્મ અશુભ ત્રિયા રૂપ ક્રિયાવી બધ થાય છે અને શુદ્ધ વિચારરૂપ સૂક્ષ્મક્રિયાવી મુક્ત થવાય છે આત્માનું ઉચ્ચપણું વા નીચપણું તે ખરેખર શુભ અને અશુભ પરિણામ ઉપર આધાર રાખે છે દૃઢપ્રહારી ગમે તેવો પાપી હતો તો પણ શુદ્ધ ત્રિયારોથી અત્પકાવમાં મુક્ત થયો જ્યાથી મુક્ત થવાનું છે ત્યાં આત્મા વિના કદાપિ મુક્ત થઈ શકાશે નહીં રાગદ્વેષ આદિની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓના નાશાય સૂક્ષ્મ ધ્યાનક્રિયાની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે સૂક્ષ્મ વસ્તુઓને છેદવા માટે સૂક્ષ્મ વસ્તુઓ સમર્થ થઈ શકે છે નાનું એવું વજ્ર, ખતતને છેદી નાખે છે, તે પ્રમાણે ધર્મધ્યાનાદિ સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓથી ગમે તેવા નિવિઝન કર્મનો પણ નાશ થાય છે સુવિચાર અને શુદ્ધ વિચારોમાં અન તગણું બળ છે આપણું ભવિષ્ય, વર્તમાનકાળમાં કરાતા વિચારો ઉપરથી રચી ગકાય છે સૂક્ષ્મ વિચારોની ક્રિયામાં જેવું શુભાશુભપણું હોય છે, તેનું સ્થૂળમાં શુભાશુભપણું

છે, એ કદી બૂલવું જોઈતું નથી ધર્મની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ રાજ સમાન છે અને ધર્મની સ્થૂળક્રિયાઓ પ્રજાના મમાન છે પ્રજાવિના રાજ નથી, તેમજ રાજ-વિના પ્રજા પણ શોભતી નથી અલ યજ્ઞવો પણ ચારિત્ર અગીકાર કરીને બાણની સ્થૂળધર્મક્રિયાઓ કરે છે, પણ સમ્યક્ત્વ શ્રદ્ધાનની તથા ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયાઓ વિના તેઓ મુખ્ય થઈ શકતા નથી, માટે ધર્મની સૂક્ષ્મધ્યાનાદિ ક્રિયાઓની આત્યંત ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરે છે

ધ્યાની પુરે વાસના ઉપર નાચતા સુવિચાર ભાવનાના બળે કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું, ભરત રાજાએ આદર્શ ભુવનમાં ભાવનારૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાના બળે તુતવારમાં કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું આવા અનેક દાખલાઓ છે કે જેમાં ધ્યાનાદિ સૂક્ષ્મક્રિયાઓવિના કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન થયું નથી આ ઉપરથી બલ્કલ જોઈ શકાય છે કે, ભાવના ધ્યાન આદિ કર્મની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓથી આત્મા ખરેખર પરમાત્મપદ પામવાનો અધિકારી બને છે

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના તથા મનની સ્થિરતા વિના સૂક્ષ્મ ક્રિયા બની શકતી નથી માટે અત્ર પ્રસંગત જ્ઞાન આદિની ઉપયોગતા જણાવે છે.

શ્લોક

સાપિ જ્ઞાનં વિના નાસ્તિ, મનઃસ્થૈર્યં વિના તથા ।

અતો ધ્યાન ક્રિયારૂપ, સૂક્ષ્મ ધ્યેય વિચક્ષણૈઃ ॥ ૭૩ ॥

શબ્દાર્થ —તે સૂક્ષ્મક્રિયા ખરેખર જ્ઞાન તથા મનની સ્થિરતાવિના પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, માટે વિચક્ષણોએ ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મક્રિયા ધ્યાવા યોગ્ય છે

ભાનાર્થ —આત્મજ્ઞાન તથા મનની સ્થિરતાવિના ધ્યાનાદિ ક્રિયાઓ બની શકતી નથી, માટે વિચક્ષણ પુરોએ ધ્યાનરૂપ ક્રિયાનો પૂર્ણ વિચાર કરવો જોઈએ ધ્યાનરૂપ ક્રિયાની યોગ્યતા પ્રગટાવવા માટે યોગ્ય ઉપાયો આદરવા જોઈએ ધ્યાનથી જે જે તત્ત્વો સોધી કઢાય છે, તે તેના અનુભવીઓ, સારી રીતે જાણી શકે છે કોનોઆફ વજેરે યત્રોના સોધનારાઓએ તે તે વસ્તુઓની રચના માટે કલાકોના કલાકો પર્યંત ધ્યાન ધર્યું હતું એક વસ્તુ સબધી કલાકોના કલાકો પર્યંત સૂક્ષ્મ વિચારો કરવામાં આવે છે ત્યારેજ તત્ વસ્તુ સબધી અભિનવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે માડરીયા પ્રવાહની પેઠે વિચાર કયાવિના સ્થૂળક્રિયાઓ કરવાથી અભિનવ અનુભવજ્ઞાન ખીલતું નથી અને તેથી જડ યનની પેઠે શરીરની ક્રિયાઓ, ધર્મના માટે કરાય છે, પણ તેથી આગળ ચઢી શકાતું નથી જે જનસમાજ, શેનોઆ

આવે છે વિચાર સકલ્પ બળવડે જન્મતા અનેક મહાન કાય ધર્મ શકે છે શરીરોની રચનાનો આધાર પણ વિચારબળની ક્રિયા ઉપર આધાર રાખે છે માનસિક વગણની રચનાનો આધાર પણ વિચારબળની ક્રિયા ઉપર જ નરકગમનનો આધાર પણ વિચારબળ ઉપર છે સ્વર્ગમાં જવાનો આધાર પણ વિચારબળપર છે યશુઓને પ્રાપ્ત થવાનો આધાર પણ વિચારબળપર છે પુન મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરવાનો આધાર પણ વિચારબળપર છે હુદ વિચારબળ ક્રિયાના બળથી હુદ થવાય છે, સુવિચારબળ ક્રિયાના બળથી શુભ નિવૃત્ત થવાય છે

શુભ વિચાર ક્રિયાબળથી પુણ્યની વગલાઓ ખેંચી આત્માની સાથે પરિભ્રમણી શકાય છે, તેમજ અશુભવિચાર ક્રિયાબળથી પાપની વર્મણુઓને ખેંચી આત્માની સાથે પરિભ્રમણી શકાય છે

સુવિચારોના બળથી તીર્થંકર નામજોન બધાય છે સુવિચારોના બળથી ઉત્તમમા ઉત્તમ અવતારો ધારણ કરી શકાય છે અને યાવત્ પરમાત્મદ્રશીની પણ પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે સુવિચારો એ એક પ્રકારની સૂક્ષ્મ ધ્યાનક્રિયા છે સુવિચારની ક્રિયાના બળવડે મનમા રહેવા રામદેવના સસ્કારોને છાંતી શકાય છે અને મરદેવા માતાની પેઠે અત્પકાળમા મુક્ત ધર્મ શકાય છે મરદેવામાતા સમવસરણુમા જતા હાથીની ખાધપર બેઠા હતા, બાકીની સ્થૂઘ ધમની ક્રિયાઓ કંઈ કરી નહોતી, પણ તે વખતે એકત્વ, અન્યત્વભાવનારૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયામા તક્ષીન થયા હતા અને તેથી હાથીની ખાધપર બેઠા બેઠા કેવળગાની અન્યા આ દુષ્કાલપરથી આપાને સાર લેવાનો એ છે કે અન્તે તો ભાવના ધ્યાન આદિની સૂક્ષ્મ ધ્યાનક્રિયાઓ કયાં વિના છૂટકો નથી સ્થૂઘક્રિયાનાજ એકા તે જે રાગી છે તે સૂક્ષ્મભાવના ક્રિયાના અધિકારી જની શક્તા નથી અને તેથી તેઓ મનની મનીનતાનો નાશ કરવાને સમર્થ થઈ શક્તા નથી, એમ ખાસ અનુભવ કરવાની જણાવે

સ્થૂઘ ક્રિયાઓ કે જે આત્માના ઉપયોગ વિનાની થાય છે, તેને દ્રવ્ય ક્રિયાઓ કહેવામા આવે છે સૂક્ષ્મ ધમની ક્રિયાઓનું મૂલ્ય ન્યારે કરોડ રૂપૈયાનું કંપીએ તો સ્થૂઘ ક્રિયાઓનું મૂલ્ય એક આની જેટલું આસરે જની શકે તો પણ એટલું તો લક્ષ્યમા રાખવું જોઈએ કે, સ્થૂઘ ક્રિયાના અધિકારીઓએ પોતાની ક્રિયામાં તત્પર રહેવું અને સૂક્ષ્મમા અધિકારીઓએ પોતાની ક્રિયામાં તત્પર રહેવું સૂક્ષ્મ ધ્યાનાદિ ક્રિયાના અધિકારીઓ અપ્રમત્ત દશામા આવે છે અને સમાધિસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે તેમજ સ્થૂઘ ધર્મની ક્રિયાઓ કે જે, અવસરે જે જે જીનધમના ઉદ્ધાર તથા પ્રચાર માટે કરવાની છે તે કરે છે, તેથી જીનશાસનની શોધા વધે છે સર્વ ક્રિયાઓ પોતપોતાના સ્થાને મોટી

છે, એ કદી ભૂલતું જોઇતું નથી ધર્મની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ રાજ સમાન છે અને ધર્મની સ્થૂળક્રિયાઓ પ્રજાના સમાન છે પ્રજાવિના રાજ નથી, તેમજ રાજ-વિના પ્રજા પણ ચોક્કસ નથી અલવ્યજીવો પણ ચારિત્ર અગીકાર કરીને બાહ્યની સ્થૂળધર્મક્રિયાઓ કરે છે, પણ સમ્યક્ત્વ શ્રદ્ધાનની તથા ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયાઓ વિના તેઓ મુખ્ય થઈ શકતા નથી, માટે ધર્મની સૂક્ષ્મધ્યાનાદિ ક્રિયાઓની અત્યંત ઉપયોગિતા સિદ્ધ થઈ છે

દ્વિતીય પુત્રે વામના ઉપર નાયતા સુવિચાર ભાવનાના બળે કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું, ભરત રાજાએ આદર્શ ભુવનમાં ભાવનારૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાના બળે તુલ્યારમાં કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું આવા અનેક દાખલાઓ છે કે જેમાં ધ્યાનાદિ સૂક્ષ્મક્રિયાઓવિના કેવલજ્ઞાન અને કેવલચેત્તન થયુંજ નથી આ ઉપરથી બલ્ય જીવો સમજી લેશે કે, ભાવના ધ્યાન આદિ ધર્મની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓથી આત્મા ખરેખર પરમાત્મપદ પામવાનો અધિકારી બને છે

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના તથા મનની સ્થિરતા વિના સૂક્ષ્મ ક્રિયા બની શકતી નથી માટે અત્ર પ્રમુખત જ્ઞાન આદિની ઉપયોગતા જણાવે છે.

શ્લોક

સાપિ જ્ઞાનં વિના નાસ્તિ, મનઃસ્થૈર્યં વિના તથા ।

અતો ધ્યાન ક્રિયારૂપં, સૂક્ષ્મ ધ્યેય વિચક્ષણૈઃ ॥ ૭૩ ॥

શબ્દાર્થ —તે સૂક્ષ્મક્રિયા ખરેખર જ્ઞાન તથા મનની સ્થિરતાવિના પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, માટે વિચક્ષણોએ ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મક્રિયા ધ્યાવા યોગ્ય છે

ભાવાર્થ —આ મનન તથા મનની સ્થિરતાવિના ધ્યાનાદિ ક્રિયાઓ બની શકતી નથી, માટે વિચક્ષણ પુરુષોએ ધ્યાનરૂપ ક્રિયાનો પૂર્ણ વિચાર કરવો જોઈએ ધ્યાનરૂપ ક્રિયાની યોગ્યતા પ્રગટાવવા માટે યોગ્ય ઉપાયો આદરવા જોઈએ ધ્યાનથી જે જે તત્ત્વો ચોક્કસ કઢાય છે, તે તેના અનુભવીઓ, સારી રીતે જાણી શકે છે ક્ષેત્રોગ્રાહ વગેરે યત્નોના શોધનારાઓએ તે તે વસ્તુઓની રચના માટે કલાકોના કલાકો પર્યંત ધ્યાન ધર્યું હતું એક વસ્તુ સમગ્રી કલાકોના કલાકો પર્યંત સૂક્ષ્મ વિચારો કરવામાં આવે છે ત્યારેજ તત્ વસ્તુ સમગ્રી અભિનવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે વિચાર કર્યાવિના સ્થૂળક્રિયાઓ કરવાથી અભિનવ અનુભવજ્ઞાન ખીલતું નથી અને તેથી જડ બનતી પેઠે શરીરની ક્રિયાઓ, ધમના માટે કરાય છે, પણ તેથી આગળ ચઢી શકતું નથી જે જનસમાજ, શેનોગ્રા

યો :

ફની પેઠે સમજાવિના શબ્દોના સમૂહનો ઉચ્ચાર કરે છે અને પૂતળીની પેઠે ક્રિયાઓ કરે છે અને જે જે કરાય છે, જે જે જોવાય છે, તત્ સજની અશમાન પણ વિચાર કરી શકતો નથી, તે જનસમાજ, ધુનિયામાં પોતાની વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક હિતિ કરી શકતો નથી, માટે દરેક વસ્તુઓ સમઘી સૂક્ષ્મ વિચારો કરવા જોઈએ અને તેમાંથી સત્યને પ્રગટ કરવું જોઈએ

આત્માના ધમના પ્રકાર માટે તેમજ અન્યોધવું જોઈએ ધ્યાનાદિ સૂક્ષ્મક્રિયાઓ અમૂલ્ય છે, એમ અન્યના કહેવા પ્રમાણે હાજલ કરી યાગ એટલે કંઈ વળતું નથી, પણ તત્ત્વજ્ઞાનથી સૂક્ષ્મક્રિયાઓનું પરિપૂર્ણ રહસ્ય સમજવું જોઈએ કે, ધ્યાન શી વસ્તુ છે અને તેનું શુ સામર્થ્ય છે તત્સ બધી કલાકોના કલાકો પર્યંત વિચારની એલિયોનો પ્રવાહ હૃદયમાં ગગાનદીના પ્રવાહની પેઠે વહેવરાવવામાં આવે છે ત્યારે તેમાંથી કંઈ નવું રહસ્ય આવજો ધાય છે કલાકોના કલાકો પર્યંત વિચારો કરી જે ધ્યાનક્રિયાનો અનુભવ મેળવાય છે તે કદી ટાલ્યો ટળતો નથી અને તત્સબધી નિશ્ચયની થએલી શ્રદ્ધા અનિચળ રહે છે, માટે જ્ઞાનવડે ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયા સમજવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે

મનની સ્થિરતાવિના ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયા થઈ શકતી નથી જ્યાંસુધી મનની અવળતા હોય છે ત્યાંસુધી આત્મસજ્જી ધ્યાન થઈ શકતું નથી ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયામાં મનની સ્થિરતાની આવશ્યકતા છે, માટે જ્ઞાનવડે મનની સ્થિરતાના ઉપાયો શોધવા જોઈએ પોતાના અધિમર પ્રમાણે કયા કયા દ્રવ્ય હોય કાળ અને લાવથી મનની સ્થિરતા રહેશે, તેનો પોતે અનુભવ કરવો જોઈએ પોતે અનુભવ કરીને જે ઉપાયો આદરે છે તેજ પોતાના માટે ચોખ્ખા ઉપાયો છે, એમ વિચક્ષણે સમજવું જોઈએ

હવે પ્રસંગોપાત્ત ધ્યાનને પુષ્ટિકારક એવા તત્ત્વ વર્ગોરેના લેહાનુ સામાન્યતઃ પ્રતિપાદન કરે છે,

શ્લોક

સર્વતત્ત્વાનિ बोध्यानि, निक्षेपैर्नयकैस्तथा ।

ग्राह्याग्राह्यविवेकेन, धर्म्मशास्त्रविशारदैः ॥ ૭૪ ॥

શબ્દાર્થ — નિષેપ અને યોગે સર્વ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ બોધ્ય છે ધર્મશાસ્ત્રના પડિતોએ અમુક તત્ત્વ ગ્રાહ્ય છે અને અમુક અગ્રાહ્ય છે એમ વિવેકપૂર્વક સર્વ તત્ત્વોને જાણવા જોઈએ

ભાવાર્થ — ધર્મશાસ્ત્રના શાતાઓએ જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આ

શ્રવ, સ્વર, નિર્ગ્ગ, બધ અને મોક્ષ, એ નવ તત્ત્વોનું ચાર નિર્દેશ અને સાત નયથી સ્વરૂપ બતાવતું બેઈએ નિર્દેશ અને નયપૂર્વક, તત્ત્વોનું સ્વરૂપ બતાવતા પશ્ચાત્ મત્ય વિવેક ઉત્પન્ન થાય છે વિવેકની અમુક તત્ત્વ ગ્રાહ્ય છે અને અમુક તત્ત્વ અગ્રાહ્ય છે, એમ ખાસ જણાઈ આવે છે સ્વર, નિર્ગ્ગ, મોક્ષ એ તત્ત્વ વિશેષત ગ્રાહ્ય છે જ્યહારનયની પુણ્યતત્ત્વ ગ્રાહ્ય છે સર્વ તત્ત્વોમા પણ આ પ્રમાણે હેય, જેય અને ઉપાદેયનો વિવેક કરવો ધર્મોસ્તિકાયાદિ પદ્ધત્યમા નવ તત્ત્વનો સમાવેશ થાય છે, ચાર નિર્દેશ અને સાત નયથી પદ્ધત્યોનું સ્વરૂપ સમજવું બેઈએ પદ્ધત્યોનું વિરોધ સ્વરૂપ બેતું હોય તો અસંદેય પદ્ધત્યવિચાર અને આત્મપ્રકાશ થય બેઈ દેવો તત્ત્વાર્થસૂત્ર વગેરેથી નવ તત્ત્વોનું વિશેષત સ્વરૂપ અવળીધવું

સર્વ તત્ત્વોમા આત્મતત્ત્વની ઉપાદેયતા મુખ્યત છે, આત્માનું પૂર્ણ સ્વરૂપ સમજ્યાથી આત્મતત્ત્વની શ્રદ્ધા થાય છે આત્માનું વિશેષત સ્વરૂપ સમજવાને માટે અધ્યાત્મતત્ત્વજ્ઞાનના અનેક અન્થો વાચીને તેનું મનન કરવું બેઈએ અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનું વાચન કરીને પછી મનન કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે તત્ત્વોનું જ્ઞાન કરીને જે શ્રદ્ધા ધારણ કરે છે તે ખરેખર ધર્મશાસ્ત્રમા વિતારદ થાય છે અને એવા શાસ્ત્રવિશારદો આત્મતત્ત્વના ગુણોનો પ્રકાશ કરવા સમર્થ થાય છે આત્મા ખોને સર્વ તત્ત્વનો જ્ઞાતા થાય છે, અતત જેય પદાર્થો, જ્ઞાનમા પ્રતિભાસે છે આત્માની અનન્ત શક્તિયો પણ આત્મામા રહી છે અને તે અનન્તશક્તિયોનો પ્રકાશ પોતાના સામર્થ્યથી આત્મા કરે છે આત્મા, તત્ત્વજ્ઞાન પામે તો હેય જેય અને ઉપાદેયને સમજી, પોતાનું સ્વરૂપ પોતાની મેળે શોધી લે છે, એમ દુષ્ટ મનુષ્યોને અનુભવની જગ્યાઈ આવશે સર્વ કથનનો માર્ગશ એ નીકળે છે કે, સર્વ તત્ત્વોનું સારી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું બેઈએ

મર્મ તત્ત્વોનું જ્ઞાન વતા ખરૂં મુખ્ય ગોધનાનો નિશ્ચય થાય છે અને તે આત્મામાજ છે એમ અનુભવ થાય છે તેથી આત્મા પોતાનેજ ઉપદેશ આપી સત્ય વિરેઃ પ્રગટાવે છે તે પ્રસંગોપાત્તથી જણાવે છે.

શ્લોક

મુતમાત્મનિ વિજ્ઞેય, જહેપુ નાસ્તિ કિન્ચન ।

મૃગવૃષ્ણેવ ગાહ્યેષુ, કુતો મિવ્યા પ્રગાવસિ ॥ ૭૫ ॥

ગદાર્થ — મુખ્ય આત્મામાજ બતાવું ચોગ્ય છે જડ પદાર્થોમા જરા માત્ર પણ મુખ્ય નથી, માટે હે ચેતન ! શ્રેષ્ઠ કેમ બાહ્યપદાર્થોમા દોડે છે ?

ભાનાર્થ — સર્વજ્ઞોએ સર્વ પદાર્થોને જલની આત્મામાંજ સુખનો નિશ્ચય કર્યો છે આત્મા પણ તેઓના વચન પ્રમાણે નવતરતો વગેરે સર્વ રોષ પદાર્થોનું જ્ઞાન કરી છેવટ આત્મામાંજ સત્યસુખનો નિશ્ચય કરે છે જડ શરીરની માથે બાહ્ય ચત્તાદિ પદાર્થોનો સંગ્રહ કર્યા હોય તો પણ સુખનું જ્ઞાન થતું નથી જડ પદાર્થોના ઝીણા સૂદમ કકડા કરી કરીને તપાસ કરવામાં આરે તોપણ તેમાં સુખનો નિશ્ચય થતો નથી

જ્યારે બાહ્યપદાર્થોમાં સુખ નથી એમ નિષ્ણય થાય છે, ત્યારે સુખ ક્યા રહે છે? એવો પ્રશ્ન વાય છે ઉત્તરમાં એમ જણાય છે યત્ર આત્મા તત્ર સુખમ્, જ્યાં આત્મા છે ત્યાંજ સુખ છે જ્યાં આત્મા નથી ત્યાં સુખ નથી બાહ્ય ઇન્દ્રિયોમાં પણ સુખ નથી કારણ કે જ્યારે મનમાં દોષ, રોષ વગેરેનો ઉદય થાય છે, ત્યારે ત્વચા અને ચત્તુ વગેરે ઇન્દ્રિયો સુખ આપવા સમર્થ થતી નથી શરીરમાં પણ સુખ રહેતું નથી કારણ કે જ્યારે શરીરમાં જ્વર આવે છે ત્યારે શરીરમાં સુખ જણાતું નથી જો શરીરનો ધર્મેજ સુખ હોત તો તે શરીરને છોડી છાજીમાં ન પણ દૂર રહેતજ નહીં, પણ એમ દેખવામાં તથા અનુભવમાં આવતું નથી માટે શરીરનો ધર્મ સુખ નથી, એમ નિશ્ચય થાય છે મનનો ધર્મ પણ સુખ છે એમ અનુભવ કરતાં જણાતું નથી મનમાં રોષ, દોષ, ભય વગેરે ઉત્પન્ન થતા સુખનું જ્ઞાન પણ રહેતું નથી, માટે મનનો સુખ ધર્મ કહી શકાય નહીં આ મજાનથી ખ્યાલ કરતાં માણસ પડે છે કે આત્માનો સુખગુણ છે, સદાકાળ તે આત્મામાંજ રહે છે, કર્માવરણથી સુખગુણ દકાયો રહે છે, જેમ જેમ મોહ વગેરે કર્માવરણો ટળે છે તેમ તેમ આત્મામાં સુખગુણ ખીનવા માટે છે અને ત્યારે આત્મા પોતે વાણી દ્વારા કહે છે કે, અહીં કોઈ પણ બાહ્યપદાર્થના ઉપભોગરિના હું સુખમાં રહું છું વનમાં પડી રહેલા નિરપાધિ દશાવાળા જ્ઞાનયોગીને આત્માનું જે સુખ હોય છે તેનું સ્વરૂપ તેજ જાણવા માટે સમર્થ થાય છે જ્યાંસુધી પોતાના આત્મામાં તેનું સુખ પ્રગટ્યું નથી ત્યાંસુધી સહજસુખનો નિશ્ચય સ્વયમેવ કરી શકાતો નથી આત્માના સુખગુણનો નિશ્ચય કરાવનાર જ્ઞાન છે જ્ઞાનમાં સુખગુણનો ભાસ થાય છે તેમજ જ્ઞાની પુરૂષ, સહજસુખનો અધિકારી બની શકે ■ જ્ઞાનશ્યા થતા બાહ્યપદાર્થોમાં જરૂર માત્ર સુખ ભાસતું નથી અને તેજ વખતે આત્મા પોતેજ પોતાને કહે છે કે, અરે ચેતન ! તુ બાહ્ય પદાર્થોમાં કેમ રોડે છે? જાહેવાના જલની પેઠે બાહ્યપદાર્થોથી કદી સુખની આશા રાખી શકાય તમ નથી, માટે પોતાના સ્વરૂપમાંજ સુખ રહ્યું છે, એમ જાણી હવે તું શાંત થા બાહ્યગતપદાર્થમાં ગમે તેટલી સુખચુદ્ધિ રાખવામાં આંતરે પણ અન્તે ઇન્દ્રિયજની પેઠે કંઈ પણ સુખ હાથમાં આવ નથી આત્માનું સુખ ખરેખર આત્મામાંજ છે, મહાયોગિયો અને તીર્થ

કરોએ આત્મામાજ સુખનો નિશ્ચય કરી આત્મધ્યાન ધ્યુ હતું અને તેથી પરિપૂર્ણ સહજસુખને પામ્યા હતા આપણે પણ તે પ્રમાણે આત્મામાજ સહજ સુખનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ અને સહજ સુખની પ્રાપ્તિ માટે આત્મામાજ લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ

આત્મસુખની પ્રાપ્તિ માટે જ્યાં ઉપાયો આપેલા જોઈએ તે ખતાવે છે,

શ્લોકો

બાહ્યવૃત્તિ પરિત્યજ્ય, આત્મા ધ્યેયો વિવેકતઃ ।

નામિહૃદ્માલરન્ત્રેષુ, સ્થાનેષુ ધ્યેયધારણા ॥ ૭૬ ॥

પટ્તચક્ર દ્રવ્યમાવામ્યા, સાધ્યં ચિત્તસમાધયે ।

બ્રહ્મરન્ધ્રે સ્થિતિં કૃત્વા, આત્મા ધ્યેયઃ સનાતનઃ ॥ ૭૭ ॥

શબ્દાર્થ — બાહ્યવૃત્તિનો ત્યાગ કરીને વિવેકથી આત્માજ ધ્યેય તરીકે ધારવો નાશિ, હૃદય, લાલ અને બ્રહ્મરન્ધ્રમા આત્મરૂપ ધ્યેયની ધારણા ધારવી દ્રવ્યથી અને બાવથી ચિત્તની સમાપ્તિ માટે પટ્તચક્ર સાધવા યોગ્ય છે છેવટે બ્રહ્મરન્ધ્રમા ચિત્તવડે સ્થિરતા કરી સનાતન આત્માનેજ ધ્યેયરૂપે ધારવો

ભાગ્યાર્થ — બાહ્યવૃત્તિમા રમણતા છે ત્યાગથી આત્માને ધ્યેયરૂપે ધારી શકાતો નથી બાહ્યવૃત્તિના ઉછાળાવી કદી ખરી શાંતિ મળતી નથી બાહ્યવૃત્તિયોથી ક્રોધને ત્રણ કાવમા સુખ મળ્યું નથી અને ક્રોધને ત્રણ કાલમા સુખ મળનાર નથી બાહ્યવૃત્તિયોથી આત્મિક સુખનું આનંદગદન થાય છે જેમ જેમ બાહ્યવૃત્તિઓનું જોર કમી થતું જાય છે, તેમ તેમ સહજ સુખનું જ્ઞાન થતું જાય છે બાહ્યનું-પોતાનું નામ પાડેલું તે, તથા શરીર-રાદિકમા અટવની સ્ફુરણા, તેમજ બાહ્યપદાર્થોને પોતાના કપેલા, ઇલાદિ-માર્ગી ઇલાદિપણની શુદ્ધિ ટળી જાય છે તો પશ્ચાત્ બાહ્યવૃત્તિનો ઉદ્ભવ થતો નથી બાહ્યના પદાર્થો સખથી અનેક વિકલપસકલપો પ્રગટે છે તેનું કારણ એ છે કે તે, પદાર્થોદ્ધારા ઇષ્ટપણુ અથવા અનિષ્ટપણુ માની લીધેલું હોય છે આત્મજ્ઞાનનો પ્રાદુર્ભાવ થતા બાહ્યમા જરા માત્ર પણ રાગદ્વેષની સ્ફુરણા થતી નથી અને અખડ આનંદની ઘેનમા ઘેરાયલો આત્મા રહે છે માટે તાત્પર્યાર્થ કે, બાહ્યવૃત્તિનો ત્યાગ કરીને આત્માજ ધ્યેયરૂપે ધારવો વિવેકદૃષ્ટિથી આત્માજ ધ્યેયરૂપે લાસે છે જગત્મા ખરેખર આત્મા સમાન કોઈ અન્ય જડ વસ્તુઓ નથી અન્ય વસ્તુઓને ઉચ્ચ કલ્પવામાં આવે

તો પણ તેનાથી પોતાને સુખ મળતું નથી પોતાનો આશ્રય હીંધાવેના અને તેટલા પરાયથી બનો, તોપણ કદી પરત-વશમાં સુખ મળનાર નથી પોતાનામાજ પોતાનું સુખ છે અને તે સ્વાશ્રયથી બનીને ભોગવવાનું છે સ્વાશ્રયથી જે સુખ થયે તે સંકાળ રહેવાનું છે, તેમાંથી વિચિત્ર માત્ર પણ કોઈ સુખ ટાળી શકવા સમથ નથી પરવડતું જો તેટલું આલબન લ્યો, તે વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાણનો પણ નાશ કરો, તોપણ કનાપિકાળે સુખની આશા રાખવી બંધ છે પોતાના આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં ઉતરીને ત્યાં સ્થિર થવાથી પોતાના સુખનો પોતેજ અનુભવ હોઈ શકે છે ભાગ્યમાં ચિંતાવૃત્તિને દોડાવ્યા કરો અને ખરા સુખની આશા રાખો તે શુ મૂર્ખતા નથી ! અન્યથા મૂર્ખતા છે જે માર્ગે આત્મસુખ મળવાનું છે તે માર્ગ ગમત કંડુ બેઠ છે આત્માના પ્રદેશોમાં ઉતરીવાની કદી આત્મસુખ મળનાર નથી

નાભિમાં આત્મા ધ્યેયરૂપે ધારવો બોલે એ નહિ કલાક પર્યંત નાભિ-સ્થાનમાં આત્માજ ધ્યેયરૂપે ધ્યાનમાં આવે તો આત્મસુખનો કંઈક નવીન અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે હૃદયમાં પણ આત્માની ધારણા કરી આ માતા પ્રદેશોમાં સ્થિર થઇ જવું કપાલમાં પણ આત્માજ ધ્યેયરૂપે ધારી તેની ધારણા કરવી

અથ પદાર્થોનું ચિંતન છોડીને ફક્ત એક આત્માજ ધ્યેયરૂપે ધારવો આ નજ સ્થાનમાં પણ પણ કલાકની આત્મારૂપ ધ્યેયની ધારણા સિદ્ધ થતા બ્રહ્મરૂપમાં સહેજે પ્રવેશ થાય છે બ્રહ્મરૂપમાં પણ કલાક પર્યંત આત્મારૂપ ધ્યેયની ધારણા કરવી, બ્રહ્મરૂપમાં પણ કલાક પર્યંત ધારણા ધરતાં ધ્યાનની સિદ્ધિ થાય છે સૂદૃઢમાં સૂદૃઢ, પરથી પછા પર, નિરાકારમાં ધારણાની સિદ્ધિ થતા ધ્યેયની ત્વરિત સિદ્ધિ થાય છે અને તેથી તત્ત્વ જ્ઞાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની એકાગ્રતા થાય છે પરંતુ કોને પણ દ્રવ્ય અને ભાવથી માધવાવી બ્રહ્મરૂપ આત્મધ્યેયની સ્થિરતા થાય છે અને બ્રહ્મરૂપમાં જેમ જેમ સ્થિરતાની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ તેમ ત્યાં ચિંતાની સમાધિ નિર્ણય રહે છે અને આત્મસુખનો ભાગ મારી રીતે થાય છે

જેને બ્રહ્મરૂપમાં આત્મધ્યેય સ્થિરતા થાય છે તે સમાધિ-ભાવને પામે છે, તેને હુવે જાણે છે.

શ્લોકો

વ્યવહારનયેનોક્ત , સમાધિસ્તત્ર જાયતે ।

શુદ્ધ પરાત્મનો જ્યોતિર્માસતે નાડત્ર સશયઃ ॥ ૭૮ ॥

અનેકમવસસ્કારાત્, સમાધિર્ન્યવહારતઃ ।

નિશ્ચયાત્ કિન્નિદશેન, સાચતે જ્ઞાનયોગિભિઃ ॥ ૭૯ ॥

ગાઢાર્થ — બ્રહ્મરન્ધ્રમા આત્મધ્યેયની સ્થિરતા થવાની વ્યવહારન મકથિત ચિત્તની સમાપ્તિ થાય છે, તે વખતે આત્મા તેજ પરમાત્માની શુદ્ધ જ્યોતિનો પ્રકાશ થાય છે આ બાબતમાં જરા માત્ર પણ શકા નથી આવી વ્યવહારસમાધિને કંઈ સર્વ જીવો એકદમ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, અનેક ભવના સમાપ્તિ અભ્યાસજનિત સસ્કારથી આવી સમાપ્તિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે નિશ્ચયનયથી તો કેટલાક અરો જ્ઞાનયોગિયોવડે નિશ્ચયસમાપ્તિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે

ભાવાર્થ — બ્રહ્મરન્ધ્રમા આત્મધ્યેયની સ્થિરતારૂપ વ્યવહારસમાપ્તિને યોગિયો પ્રાપ્ત કરી શકે છે, લેખકને પણ તે બાબતનો અનુભવ છે, ત્યાં આત્મરૂપ પરમાત્માની શુદ્ધ જ્યોતિ ભાસે છે, તેનું વર્ણન વૈષ્ણવી વાણીથી કરી શકાય તેમ નથી, જે તેનો અનુભવ કરે છે તેજ તેની શ્રદ્ધા ધારણ કરી શકે છે, અનુભવી ગુરૂવિના કોઈનાથી આવી સમાધિમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સમાપ્તિ થવાથી અનેક ચમત્કારોની ઉત્પત્તિ થાય છે ગુપ્તજ્ઞાનના પડદા ખુલે છે, અને જે પૂર્વે જોવામાં ન આવ્યું હોય, તેમજ અનુભવવામાં પણ ન આવ્યું હોય, તેનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ગુપ્ત તત્ત્વોના રહસ્યો તેની આગળ ખડા થાય છે, તો પણ તેને કંઈ આશ્ચર્ય લાસતુ નથી એવા વખતમાં યોગીને સાવધાન થવાની ઘણી જરૂર છે, લોકોનું તેનાપ્રતિ ઘણું આકર્ષણ થાય છે, તથા દેવતાઓ દર્શન આપે છે જે તે તત્ત્વોસમૂહી શકા ઉત્પન્ન થાય છે તેનો સમાપ્તિમાં અમુક દેવતા મારફત નિર્ણય થઈ જાય છે પ્રાય તેવા વખતે યોગીએ ભવિષ્ય કથનમાં પેસતુ નહીં દુનિયાના લોકો સ્વાથથી પ્રશ્ન કરે વા સેવા કરે તોપણ તેણે તેઓ તરફ લક્ષ્ય દેવું નહીં અજાણ્યા અને માડાની માફક વર્તન થવાની પોતાનો આગળ અભ્યાસ વધાર્યા કરવો પોતાના કૃત્યને લોકો પાખડ કહે, ઢોંગ કહે તો પણ દુનિયાને ચમત્કાર વા પોતાની પરીક્ષા જણાવવાની બાબતમાં પડતું નહીં પ્રસંગે મનુષ્યોને ધર્માપદેશ આપવો હોય તો તેઓના અરિકાર પ્રમાણે આપવો યોગ્ય અધિકારીને કંઈ જણાવતું હોય તો જણાવતું નાસ્તિક લોકો સમાધિની વાતને ગપ માને તો કંઈ જોવતું નહીં પોતાના અધુરા અભ્યાસમાં કોઈ પણ વિદ્યારક બાબતમાં પડતું નહીં ગમે તેવી ઉપારિયો આવી પડે તો તેને સહવી. પોતાના શિષ્યોને પણ પોતાને જે જે અનુભવો થાય તે કહેવા નહીં સદાચારસમાધિમાં રહેવા પ્રયત્ન કરવો

જે કે વ્યવહારસમાધિ એકસરખી રહેતી નથી, અમુક વખત સુધી રહે, પશ્ચાત્ સસારી બાજતોમા લક્ષ્ય લગાડવામા આવે છે તો તે વખતે વ્યવહારમા વર્તાય છે, પણ પુનઃ કેવન હુલક વગેરે પ્રાણાયામ કરી વ્યવહારસમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે શુક્લધ્યાન પાપ્યનિશ્ચય સમાધિના ટેટલાક અશને વર્તમાનકાળમા અગ્રમત્ત દશાથી જ્ઞાનયોગિયો પ્રાપ્ત કરી શકે છે પ્રહરન્દ્રમા ચિત્તની સ્થિરતા થવાથી હા નિશ્ચયસમાધિનો અનુભવ આવે છે સૂચ ઉગતા જેમ અરુણોદય થાય છે, તેમ અન પશુ અરુણોદયસમાન નિશ્ચયસમાધિનો લાભ થાય છે હા માં પણ જ્ઞાનયોગિયોને નિશ્ચયસમાધિના કેટલાક અશોનો લાભ મળે છે સહજ જ્ઞાનયોગસમાધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે સદ્ગુરુ ઉપાસનાની અત્યંત આવશ્યકતા છે મદ્ગુરુવિના કંઈ પણ મળી શકે તેમ નથી કેટલાક પૂર્વજન્મના એતાદૃશ સસ્કાર નિદ્રીન પુરુષોને તો સમાધિ નામ ઉપરજ દ્વેષ આવે છે, તેનુ કારણ એ છે કે હજી તે જીવોને ક્ષવપરિણુતિનો પરિચાક થયો નથી માત્રમાના શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી મહા મુશ્કેલ છે ગમે તેટલાં પુસ્તકો વાંચો તો પણ સદ્ગુરુની સેવાપૂર્વક ગુરુગમ લીધાવિના સમાધિમા પ્રવેશ થઈ શકતો નથી, ગુરુગમપૂર્વક જનના જ્ઞાનયોગિયોવડે નિશ્ચયસમાધિને કેટલાક અરો સાધી શકાય છે

હૃદયોગ અને રાજયોગનુ પૂર્વે સ્વરૂપ દર્શાવ્યુ તેમા કોની વિરોધ ઉત્તમતા છે તે દર્શાવે છે.

શ્લોક

ઉત્તમો રાજયોગશ્ચ, હઠ પ્રોક્ત* કનિષ્ઠક* ।

સાધ્યસાધનયોગેન, અપેક્ષાતો હઠ* સ્મૃત ॥ ૮૦ ॥

રાખ્.ાર્થ.—રાજયોગ ઉત્તમ છે અને હઠયોગ કનિષ્ઠ છે હઠયોગ સાધન છે અને રાજયોગ સાધ્ય છે એમ અપેક્ષાએ સમજ લેવું

ભાવાર્થ.—સર્વે દર્શનોમા વિદ્વાનોએ રાજયોગની વિરોધત ઉત્તમતા બતાવી છે મનની પ્રવૃત્તિ બંધ પડે અને આત્મા પોતાના સ્વભાવે રમણતા કરે એજ રાજયોગનુ લક્ષણ છે યમ, નિયમ આસન અને પ્રાણાયામ એ ચારનો જાહુદયવી હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે જૈનદર્શનમા પ્રતિક્રમણ વખતે કાર્યોત્સાહિના જે જે આસનો કરવામા આવે છે, તેનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે પ્રત પચ્ચખાલ, તપ, યોગવહન ઉપધાન વિહાર, તીર્થયાત્રા, કેટલોમ, ખમાસમણા કેર્વા, સૂત્રો જીનતી વખતે મુદ્રાઓને ધારવી, વખતે અનેક મુદ્રાઓ ધારવી જે વખતનુ પ્રતિક્રમણ કરતા બેસવું

અને ઉઠવું, પ્રભુની દ્રવ્યપૂજા તથા લાવપૂજા કરતી વખતે શરીરની થતી ક્રિયાઓ, દેવતાનું આવાહન અને પ્રદક્ષણા દેવી, વગેરેનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે અન્યદર્શનમા, ખસ્તી, નૌતીકર્મ, વગેરેનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે હઠયોગવિના રાજયોગની પ્રાપ્તિ થતી નથી, એમ જોવામા આવે છે

જાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ, દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ, મોહનીય કર્મનો ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ, આદિનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે શબ્દનય આદિ નયવડે મનાતા ધર્મનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે સમક્રિત દર્શનનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે કષાયોનો ઉપશમ આદિનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે શરીર અને વાણીકારા થતી ક્રિયાઓનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે સાધુ અને શ્રાવકની બાહ્યધર્મની ક્રિયાઓનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે હઠયોગ સાધનરૂપ છે અને રાજયોગ સાધ્યરૂપ છે, પણ સૂચના કે સાધ્યના ઉપયોગે સાધનની સફલતા થાય છે આત્મોપયોગશૂચતાએ બાહ્યધર્મની ક્રિયાઓ કે, જે સાધુ અને શ્રાવકો કરે છે, તેની તદ્દતુ આ અમૃતના લાવવિના સફલતા થતી નથી આત્મધર્મનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન કરતા રાજયોગની દૃષ્ટિ ખુલે છે અને તેથી હઠયોગની પ્રવૃત્તિ પણ સફલ થાય છે

હઠયોગની ક્રિયાઓ જે પાપથી રહિત હોય તેને સાધવી જોઈએ છતાંદિ પ્રમંગલ દર્શાવે છે.

શ્લોક

પાપમુક્તક્રિયાયુક્તો હઠઃ સાધ્યો વિચક્ષણૈઃ ।

અગીતાર્થા વિમુહ્યન્તિ, અક્રાન્તપલ્લવારકાઃ ॥ ૮૧ ॥

અર્થ — પડિતોએ પાપથી મુક્ત એવી ક્રિયાયુક્ત, હઠયોગ સાધવા યોગ્ય છે, એકાન્ત પક્ષધારક અગીતાર્થ પુરૂષો હઠયોગ અને રાજયોગના સ્વરૂપમા મુગ્ધાય છે

ભાનાર્થ — આ શ્લોકનો અર્થ સાધુઓને આશ્રયી છે પાપથી રહિત હઠયોગની ક્રિયાઓ સાધવા યોગ્ય છે, સર્વ પ્રકારના પાપથી રહિત કોઈ પણ ધર્મની બાહ્ય ક્રિયાઓ જણાતી નથી, ઠકવામાં વાયુકાયના છવની હિસા થાયછે તેથી પાપ લાગેછે, ખેસવામાં તેવીજ રીતે પાપ લાગેછે, ખમા સમણ દેવામા પણ પાપ લાગેછે કારણ કે તે વખતે પણ કાયયોગવડે વાયુ કાયની હિસા થાયછે, બિહારમા વાયુકાય અને નસ કાયની હિસા પ્રાય થાય છે, આ પ્રમાણે સ્થિતિ (ગડિ) જતા પણ હિસા થાય છે, ખેસાળ કરતા પણ હિસા, ખાતા પણ હિસા, હાથ, પગ હવાવર્તા પણ હિસા, ધર્મની બાહ્ય

જો કે વ્યવહારસમાધિ એકસરખી રહેતી નથી અમુક વખત મુખી રહે, પશ્ચાત્ સસારી જાવતોમા લગ્ન લગાડવામા આવે છે તો તે વખતે વ્યવહારદશામા વર્તાય છે, પણ પુનઃ કેવલ કુલક વગેરે પ્રાણાયામ કરી વ્યવહારમમાર્ગિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે શુદ્ધધ્યાન પ્રાપ્તિનિશ્ચય સમાધિના કેટલાક અંશને વર્તમાનકાળમા અગ્રમત દશાથી જ્ઞાનયોગિયો પ્રાપ્ત કરી શકે છે પ્રહરન્દ્રમા ચિત્તની સ્થિરતા થવાથી ત્યાં નિશ્ચયસમાધિનો અનુભવ આવે છે મૂર્ધ ઉગતા જેમ અરુણોદય થાય છે, તેમ અન પછ અરુણોદયસમાન નિશ્ચયસમાધિનો લાસ થાય છે હાલમાં પણ જ્ઞાનયોગિયોને નિશ્ચયસમાધિના કેટલાક અંગોનો લાભ મળે છે સદૃગ્ જ્ઞાનયોગસમાધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે સદ્ગુરુ ઉપાસનાની અત્યંત આવશ્યકતા છે, સદ્ગુરુના કંઈ પણ મળી શકે તેમ નથી કેટલાકે પૂર્વભવના એતાદૃશ સંસ્કાર નિહીત પુરુષોને તો સમાધિ નામ ઉપરજ દ્વેષ આવે છે, તેનું કારણ એ છે કે હજી તે જીવોને ભવપરિણતિનો પરિપાક થયો નથી આત્માના શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી મહા મુશ્કેલ છે ગમે તેટલા પુસ્તકો વાંચો તો પણ સદ્ગુરુની એવાપૂજક શ્રદ્ધામ લીધાવિના મમાધિમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી, શ્રદ્ધામપૂર્વક જનેવા જ્ઞાનયોગિયોવડે નિશ્ચયસમાધિને કેટલાક અંશે સાધી શકાય છે

હઠયોગ અને રાજયોગનું પૂર્વ સ્વરૂપ દર્શાવ્યું તેમાં હોતી વિરોધ ઉત્તમતા છે તે દર્શાવે છે.

શ્લોક

ઉત્તમો રાજયોગશ્ચ, હઠઃ પ્રોક્તઃ કનિષ્ઠકઃ ।

સાધ્યમાધનયોગેન, અપેક્ષાતો હઠઃ સ્મૃત ॥ ૮૦ ॥

ગાઝદાર્થ — રાજયોગ ઉત્તમ છે અને હઠયોગ કનિષ્ઠ છે હઠયોગ સાધન છે અને રાજયોગ સાધ્ય છે એમ અપેક્ષાએ મમજી હેલુ

સાધ્યાર્થ — સર્વ દર્શનોમાં વિદ્વાનોએ રાજયોગની વિશેષત ઉત્તમતા બતાવી છે મનની પ્રવૃત્તિ બધ પડે અને આત્મા પોતાના સ્વભાવે રમણુતા કર એજ રાજયોગનું લક્ષણ છે યમ નિયમ, આસન અને પ્રાણાયામ એ ચારનો બાહુદયથી હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે જૈનદર્શનમા પ્રતિક્રમણ વખતે કાયાત્સંગાદિના જે જે આસનો કરવામા આવે છે તેનો હઠયોગમાં સમાવેશ થાય છે યન, પચ્ચણાસુ તપ યોગવહન, ઉપવાન નિહાર, તીર્થયાત્રા, કેશનોચ, ખમાસમણા કેવા, સૂત્રો જોલતી વખતે મુદ્રાઓને ધારવી, વખતે અનેક મુદ્રાઓ ધારવી, જે વખતનું પ્રતિક્રમણ કરતાં યેસડું

અને ઉઠવું, પ્રભુની દ્રવ્યપૂજા તથા લાવપૂજા કરતી વખતે શરીરની થતી ક્રિયાઓ, દેવનાનું આવાહન અને પ્રદક્ષણા દેવી, વગેરેનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે અન્યદર્શનમા, ખસ્તી, નાંતીકર્મ, વગેરેનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે હઠયોગવિના રાજયોગની પ્રાપ્તિ થતી નથી, એમ જોવામા આવે છે

જાનાનરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ, દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ, મોહનીય કર્મનો ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ, આદિનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે રાષ્ટ્રનય આદિ નયવડે મનાતા ધર્મનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે સમકિત દર્શનનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે કપાયોનો ઉપશમ આદિનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે નરીર અને વાણીકારા થતી ક્રિયાઓનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે સાધુ અને શ્રાવકની બાહ્યધર્મની ક્રિયાઓનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે હઠયોગ સાધનરૂપ છે અને રાજયોગ સાધ્યરૂપ છે, પણ સૂચના કે સાધ્યના ઉપયોગે સાધનની સફલતા થાય છે આત્મોપયોગશૂન્યતાએ બાહ્યધર્મની ક્રિયાઓ કે, જે સાધુ અને શ્રાવકો કરે છે, તેની તફેતુ જો અમૃતના લાવનિના સફલતા થતી નથી આત્મધર્મનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન કરતા રાજયોગની દૃષ્ટિ ખુલે છે અને તેથી હઠયોગની પ્રવૃત્તિ પણ સફલ થાય છે

હઠયોગની ક્રિયાઓ જે પાપથી રહિત હોય તેને સાધવી જોએ ઇત્યાદિ પ્રમગત દર્શાવે છે,

શ્લોક

પાપમુક્તક્રિયાયુક્તો હઠઃ સાધ્યો વિચક્ષ્ણૈઃ ।

અગીતાર્થા નિમુલ્યન્તિ, એકાન્તપક્ષધારકાઃ ॥ ૮૧ ॥

શબ્દાર્થ — પડિતોએ પાપથી મુક્ત એવી ક્રિયાયુક્ત, હઠયોગ સાધવા યોગ્ય છે, એકાન્ત પક્ષધારક અગીતાર્થ પુરૂષો હઠયોગ અને રાજયોગના સ્વરૂપમા મુજાય છે

ભાનાર્થ — આ શ્લોકનો અર્થ સાધુઓને આશ્રયી છે પાપથી રહિત હઠયોગની ક્રિયાઓ સાધવા યોગ્ય છે, સર્વ પ્રકારના પાપથી રહિત કોઈ પણ ધર્મની આજ ક્રિયાઓ જણાતી નથી, ઉઠવામાં વાધુકાયના જીવની હિસા થાય છે તેવી પાપ લાગે છે, બેસવામા તેવીજ રીતે પાપ લાગે છે, ખમા સમણુ દેવામા પણ પાપ લાગે છે કારણ કે તે વખતે પણ કાયયોગવડે વાયુ કાયની હિમા થાય છે, નિહારમા વાયુકાય અને નસ કાયની હિસા પ્રાય થાય છે, આ પ્રમાણે ત્ર્યહિન (ઝડે) જતા પણ દિસા થાય છે, પેમાજ કરતા પણ હિસા, ખાતા પણ હિસા, હાથ, પગ હલાવતા પણ હિસા, ધર્મની આજ

દિવાળી ગમે તેવી દોષ તોપણ માત્ર અત્ર સ્થાવરને ઘડી નિર્જરા માથે
 તોપણ દોષ જીવની દિશા પાપ વાને તેમ છે, પણ વળે લાભ અને અન્યક નિ
 જેમા દોષ તે દિવાળી કૃપા યોગ્ય છે, એમ દર્શિતમુરિએ પૂજા યોગ્યકમાં દેખા
 દુષાન્તથી દર્શાવ્યું છે બાહ્યધર્મ દિવાળીમાં દિમા કરતા ધર્મનો દમ
 વિશેષ છે ત્યારે આમ છે ત્યારે આવી બાજુ ધર્મક દિવાળી દાવો
 કરવો કે નહીં કરવો? એ પ્રશ્ન ઉપર થાય છે આના ઉત્તરમાં પાપ
 મુજ દિવાળી દહમોગની કરવી, એમ એ કહેવામાં આવે તો સામ ત્યા
 વવાનું કે ધર્મની જ રા દિવાળી દોષ પણ એવી નથી કે જેનાથી વાધુકાવ
 વમેરેની દિગાત્ર પાપ વામ્યાનિના રહે, ત્યારે શું કરવું? ઉત્તરમાં કહેવાયો
 કે રાજયોગનું સાધ્ય લખ્યામાં રાખીને દામોગની દિવાળી કરવી. આના
 ઉત્તરમાં પણ એમ તો રહેવાનું કે પાપ મુજ દિવા કરવાની મૂળ
 સ્ત્રોકમાં બતાવેલ છે અને તમો તો ધર્મની બાજુ દિવાળી કે જે પાપ
 મુજ છે તેને બતાવે છે, તેથી તમારો ઉત્તર મૂળ સ્ત્રોકથી નિરૂદ્ધ લય છે
 તેનું કેમ? આમ નકાશુની શકના સમાધાનના કહેવાનું કે સામોની
 આરા પ્રમાણે જેમા લાભ મહાન છે અને દિમા અન્ય છે એવી ધર્મની
 માલ દિવાળીને જ્યારથી પાપ મુજ દિવાળી કહેવામાં આવે છે અને
 જે દિવાળીમાં મોટા ત્રણ જીવોની દિશા થાય છે અને રાજયોગરૂપ
 આત્મિક ધર્મનો લાભ અન્ય પણ થયો નથી, તેવી દહમોગની દિવાળીને
 પાપમુજ કહી છે, આ પ્રમાણે બેતાં યમ, નિયમ, આચાર, પ્રાણ-
 યામ ધર્મનામાટે ચાલુ બેસતું, ઉકતુ વિહાર કરવો, ખાતુ, પીતુ
 ઝાડે જતુ, પેશાજ કરવો ચાલુ કરવી, પ્રતિક્રમણ કરતુ આસનો
 સાવવા, ઉપદેશ દેવો જ્ઞાનમાટે દિવાળી કરવી દર્શનમાટે જે જે ઉદ્યમો
 કરવા આત્મિક ચારિત્રમાટે જે જે ઉદ્યમો કરવા વ્યાવર્ય કરવી, ગુરો
 પો લાગતુ અને આહાર વ રેતુ વહોરતુ ઇલાદિ ઉદ્યોગની દિવાળીને પાપ
 મુજ દિવાળી-અધિમાએ-કહેવામાં આવે તો તેમાં દોષ જાતનો વિશેષ આ
 વનો નથી ગમે તેવો સાતુ દોષ તોપણ બેમાં બેમાં પણ કાયયોગવડે સરીરથી
 તેને વાધુકાવની દિશા લાગે છે, પણ તે સર્વ સદજ ધર્મરૂપ સાધ્યમાટે હોવાથી
 દોષ જાતનો વિગેધ આવનો નથી આ સમગ્રીમાં વળું કહેવાનું છે અને આની
 ચમામાજ એક એ ય જની લય તેમ છે, પણ પગિન પુરુષોમાટે આ લેખ હોવાથી
 તેમો અન્ય લેખથી વળું સમજવો એવું લાગી વિસ્તારથી લખ્યું નથી
 અમીતાય અમાત્ર મૂળપુરુષો કે જેઓએ યોગી ગુરુકુળવાસ સેવ્યો નથી
 એવા અધ દગ્ધ મનુષ્યો આવી બાજુમાં મુકાય છે જેઓ એકાન્ત અ
 મુકે આમજ છે અને આમ નથી, એવો એકાન્તવાદ ધારણ કરે છે તેઓના
 હાથમાં કઈ પણ આવતું નથી અને તેઓની સમતિ કરનાર પણ બદ થાય

છે કેટલાક એકાન્ત હઠયોગને માનેછે, કેટલાક એકાન્ત રાજયોગને માને
છે, પણ સમજવાનું કે તેવા પુરૂષો રાજયોગ અને હઠયોગના સ્વરૂપને પ
રિપૂર્ણ સમજ્યા નથી સૂક્ષ્મ શુદ્ધિથી બેનું સ્વરૂપ સમજે છે તેને ધ ય
છે કેટલાક મનુષ્યો તો હઠયોગની કેટલીક ક્રિયાઓને રાજયોગ-સહજ
યોગ તરીકે કહી મારે છે અને સમાધિ વગેરેને હઠયોગ તરીકે કહી મારીને
ભોળા લોકોને આડે રસ્તે દોરવે છે, તેઓ ખરેખર પોતે આડે રસ્તે જાય છે
અને અન્યોને આડે રસ્તે દોરે છે

જૈનાગમની પરિપાટીવિના મમ્યગજ્ઞાન થતુ નથી, માટે
એકાન્તવાદનો નાશ કરનામાટે શુદ્ધગમ પંપરાએ
જૈનાગમનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ, ઇત્યાદિ દર્શાવે છે.
શ્લોક

જૈનાગમપરીપાઠાત્, સમ્યક્શ્રદ્ધા પ્રજાયતે,
સાપેક્ષવાદનોઘાત્, મિથ્યાશુદ્ધિર્વિનશ્યતિ ॥ ૮૨ ॥

શબ્દાર્થ — જૈન આગમોની પરિપાટીથી, તેમજ સાપેક્ષ વાદના બોધથી,
સમ્યગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાયછે અને મિથ્યાજ્ઞાનનો નાશ થાય છે

ભાષાર્થ — જૈનાગમોનો પરિપાઠવિના સાપેક્ષવાદ સમજાતો નથી અને
સાપેક્ષવાદ જ્ઞાનવિના, મિથ્યાતત્ત્વશુદ્ધિનો નાશ થતો નથી, માટે જૈન કહેવાતા
દરેક જૈનોએ જૈનાગમોનું શ્રવણ, મનન, કરવું જોઈએ જૈનાગમોના જ્ઞાન
વિનાના જૈનો તે ખરેખર જૈનતરીકે નથી હાલમાં જૈનમિદ્ધાન્તોનું શ્રવણ
મનન અત્ય પ્રમાણમાં થાય છે, તેથી જૈનો પોતાના સ્વાદ્વાદધર્મને પૂર્ણપણે
અન્યોક્તી શક્તિ નથી દરેક વસ્તુનું સ્વાદ્વાદપણે જ્ઞાન થાય તો હઠયોગ
અને રાજયોગમાં કારણ કાર્યબાવ સારી રીતે સમજી લેવાય દરેક વસ્તુના
ધર્મો કયા કયા છે અને તે કયા કયા નયની અપેક્ષાએ છે, તે સમજાવનાર
સ્વાદ્વાદનય છે આત્મપદાર્થનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જૈનાગમોથી સમજાય છે
સત્યજ્ઞાનના બહારરૂપ જૈનાગમો છે સત્યજ્ઞાનની કુચીઓરૂપ જૈનાગમો છે
સાચન્સ વિદ્યા, યાને પદાર્થજ્ઞાનના બહારરૂપ જૈનાગમો છે મેરૂપવંતની પેઠે
ધર્મની આસ્તિકતાની સ્થિરતા ઉપજાવનાર જૈનાગમો છે મોક્ષમાર્ગની કુ
ચીઓ બતાવનાર જૈનાગમો છે મત્ય સુખના મિદ્ધા તને પૂર્ણ જીવસાથી સમ
જાવનાર જૈનાગમો છે નિવૃત્તિ માર્ગનું પૂર્ણસ્વરૂપ બતાવનાર જૈનાગમો છે
સર્વધર્મમાં જે જે અથે સત્યતા રહી છે, તે તે અશોને સ્પષ્ટપણે સમજા
વનાર જૈનાગમો છે કેવલજ્ઞાનની પૂર્ણ શોધનો ડેહ્યો સુકાતો જૈના
ગમો છે જૈનાગમોમાં પ્રતિપાદ્ય પદાર્થોનું પૂર્ણસ્વરૂપ ન સમજાય તેમાં
જૈનાગમોનો દોષ છે કે તુ પોતાની સામાન્યશુદ્ધિ, અપિકાર, અનુભવ

નીખામી વગેરેનો ત્રેવ મમજવો જનામમોનો અહર્નિશ પરિપાઠ એજ જનોત્તતિતુ પ્રથમ પગથીયું છે જનામમોના જ્ઞાનવિના કોઈ સાપેક્ષવાદ સમજવા સમય થયો નથી કેટલાક બાળજીવો કે જે પોતાને સદ્વૃત્તિથી કૃતકર્તા મોને પડિત કટપીને બેનણ બાજતોને મમે તે રીતે જાણી હોઈ જનામમોતુ ખડન કરવા પોપટની પેઠે વાચાળ બની જાય છે, પણ તે ખરેખર પોતાની હામી કરાવે છે

જનામમોતુ મમ્યગૃહમ્ય મમજ્યાથી સાપેક્ષવાદ સારી રીતે અવ બોધી નકાય છે સાપેક્ષવાદને સમ્યગ્રીલા અવબોધતાં એકા ત હકવાદનો આશ્રય છૂટી જાય છે વિસ્તારભુદ્ધિવિના સાપેક્ષવાદ સમજી મકાતો નથી આપભુદ્ધિથી સાપેક્ષવાદ અ પચલે સમજાય છે અને વિગેયભુદ્ધિથી સાપેક્ષવાદ વિરોધપણે અવબોધાય છે જેમ જેમ શુભાન વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ સાપેક્ષવાદનો અનુભવ વૃદ્ધિ પામે છે, અને જેમ જેમ સાપેક્ષવાદ અવબોધાતો જાય છે તેમ તેમ મિશ્યાવભુદ્ધિ નષ્ટ થતી જાય છે અને તેમ તેમ સમ્યગ્જ્ઞાનનો પ્રકાશ વધતો જાય છે જેમ જેમ સાપેક્ષજ્ઞાનનો પ્રકાશ વધતો જાય છે તેમ તેમ દુરાસક્ત તગતવિલય પામતુ જાય છે અને સત્ જ્ઞાનનો પ્રકાશ વધતો જાય છે, તેથી સવસ્તુઓ અપેક્ષાને તત્ત્વદ્વર્ષ વિ શિષ્ટ જણાય છે અને પોતે કોણ છે તે પણ જરાજર સમજાય છે

સાપેક્ષનાદથી સમ્યગ્જ્ઞાન વતા આત્માના પખુ જેજે બેગ

હોય છે તે સાપેક્ષનાદી જાણી શકે છે, તેથી તે પગતમપદ

માટે યજ કરે છે, માટે સાપેક્ષનાદાનતર

આત્માના ભેદા દર્શાવે છે

શ્લોક

ત્રિધાત્માન વિજાનાતિ, તદિરાત્માદિભેદતઃ ।

પરાત્મમાત્મ્યમિદ્વ્યર્થ સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ પ્રવર્તેતે ॥ ૮૩ ॥

શાબ્દાર્થ—અનેકાન્તાવાદી, આત્માના બહિર્ અ તર અને પરમ એ જાતુ ભેદોને જાણે છે અને પરમાત્મરૂપ શુદ્ધપદ સાધ્યની સિદ્ધિ અથ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રવર્તે છે

સાનાર્થ—બહિર્ આત્મભાવ તે બહિરાત્મા, કાયાદિની વિભવસ્તુ રૂપે આત્માનું જ્ઞાન જેને માય છે એવો સમ્યગ્દૃષ્ટિ અ તરાત્મા કહેવાય છે અને કેવલજ્ઞાનાદિ જેનામા ઉત્પન્ન થયા છે તે પરમાત્મા કહેવાય છે પરિ પૂર્ણ શુદ્ધ પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ એજ સાધ્ય વસ્તુ છે પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિવિના જન્મ જરા અને મરણના દુષ્ટો વારવાર ભવોભવમાં ભોગવવા પડે છે ક'ની તેનો અ ■ આવતો નથી માટે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ

પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે ગમે તે રીતે પણ સસાર હેતુઓનો નાશ કરી સહજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી એજ તેના હૃદયમાં રહેલું છે અને તેવી યથાશક્તિ પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિ માટે સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રવૃત્તિ કરે છે બ્રૂખ્યાને લોજનની જેવી ઈચ્છા હોય છે, તૃપાતુરને જલની જેવી ઈચ્છા હોય છે, તેવી જ રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા રહે છે સમ્યગ્દૃષ્ટિના મનમાં પરમાત્મપદની ઈચ્છા અતિ પ્રબળવી જામત્ થતા તે શુ કરે છે તે જાણવે છે.

સોફી

સંયતશ્રાદ્ધધર્મે ચ, યથાશક્તિ પ્રવર્તતે ।

જ્ઞાનાદીનાં સમાચારાન્, ગૃહ્ણતિ વિધિતઃ સ્વયમ્ ॥ ૮૪ ॥

जनन्तदुःखदावाग्नौ, संमारेहि सुख कुतः ।

कुटुम्बादिममत्त्वं च, केवलं दुःख कारणम् ॥ ૮૫ ॥

શબ્દાર્થ — સમ્યગ્દૃષ્ટિ બબ્બ હવ, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે શ્રાવક અગર સાધુના ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિ-નાચાર, તપચાર અને વીયના આચારોને પોતે વિધિથી મહણ કરે છે તે મનમાં એમ જાણે છે કે આન્તરુ ખળી બળતા અગ્નિમમાન એવા આ સસારમાં ક્યાથી સુખ હોય? અલબત્ત હોય નહીં, તેમજ કુટુબ વગેરેનું મમત્વ, દેવત્વ હુ ખનુ કારણ છે એમ જાણે છે

ભાવાર્થ — સમ્યગ્દૃષ્ટિ બબ્બ હવ, પોતાની જામત્ થયેલી શક્તિનું ઉપયોગ કરતો નથી, કારણ કે તેને સસારબંધનમાંથી 'મૂટવાનુ' જ લક્ષ્ય હોય છે સમ્યગ્દૃષ્ટિ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સાધુનો અગર શ્રાવકનો ધર્મ અનીકાર કરે છે પાંચરામાં પુરેલો સિંહ બહાર નીકળવા જેવો પ્રયત્ન કરે તેના કરતા અત્રિક પ્રયત્નને સમ્યગ્દૃષ્ટિ હવ કરે છે બેટલી પોતાની શક્તિ પ્રગટી હોય તે પ્રમાણે આગળ ને આગળ ચકવાને ઉત્સાહથી પ્રયત્ન કરે છે પોતાનાથી બનતા એવા જૈનધર્મની ઉચિતિના કાયાને સદા જાણે છે વધિક હવન જાણે છે અને જગત્ના બધા માટે યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરે છે જ્ઞાન-દગન, ચારિત્ર, તપ અને વીય શક્તિને ખીનવવાના અપ્રયત્નને નહીં-તે અત્યંત પ્રેમથી આચરે છે

આન્તરુ ખળી બળતા અગ્નિમમાન એવા પ્રયત્ન ને તેને તેની પસંદગીનો સુખ જામતું નથી, સસારની દશાને સસારપણે દેખે છે, અગ્નિ, પુત્ર, ભાઈ, માતા, પિતા આદિની આશા એવા ધન, સન્નિવેશ મનસ્વ કરતું તેજ હુ ખનુ કારણ છે જેને જાણે છે, બે કે અન્યની મુલાવાનું ન રહે

ત્યાગી હૃદયમાં પોષણ કરે છે, ધનાત્મિક માટે અનેક પ્રકારના વ્યાપાર વગેરે કરે છે, સસારવ્યવહાર પ્રમાણે પોતાનો અધિકાર સચવાય તેમ વર્તે છે, પણ હૃદયમાં બહુ અને મર્મવધી જાયતો નથી સસારમાં તેનું જીવન ખરેખર આદર્શ પુરુષની જેમ સર્વ લોકોને અનુકરણીય રહ્યું પડે છે સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્ય રાહ અને મમત્વભાવવિના જન્મના કાષ્ઠા શુદ્ધિના અધિકાર પ્રમાણે કરે છે અને મોક વિરૂદ્ધનો ત્યાગ કરે છે.

શુદ્ધિવાસમાં હોય મમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોનાં નીચે પ્રમાણે લક્ષણો છે.

- ૧ જેમ ધાવમાતા બાળકને રમીએ છે પણ તેમાં લેપાળી નથી, તેમ શુદ્ધસ્થવર્મ, સસારનાં વ્યાવહારિક કૃત્યો કરે છે તોપણ તેમાં બહુ મમત્વધી લેપાળો નથી
- ૨ શુદ્ધસ્થના અધિકાર પ્રમાણે જે જે કૃત્ય કરવાના હોય છે તે કરે છે અને શુદ્ધસ્થપણના દરજ્જાને ઓળખે છે
- ૩ મહણ કરેલ મતોનું યથાશક્તિ આરાધન કરે છે
- ૪ દેવ, ગુરુ અને ધર્મતત્ત્વોનું સારી રીતે જ્ઞાન સપાદન કરે છે
- ૫ જૈનધર્મના તત્ત્વોનો જન્મનુમા ફેલાવો કરે છે સર્વ મનુષ્યોને પોતાના બહુસમાન ગણીને તેઓના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા પ્રયત્નકરે છે
- ૬ સાધુવર્ગની યથાશક્તિ શક્તિ કરે છે ધર્મના માટે પ્રાણની પણ દરકાર કરતો નથી
- ૭ મોઢની પ્રાણાતે પલ નિન્દા કરતો નથી પ્રાણને પણ મમીર ગુણનો ત્યાગ કરતો નથી
- ૮ ધર્મનો ફેલાવો કરવા માટે તન, મન, પ્રાણ અને ધનની આદતિ આપે છે
- ૯ અહર્નિશ સાધુના ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા ભાવના બાંધ્યા કરે છે અને અવસર બાંધે સાધુ પણ બને છે
- ૧૦ ધર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષ જે ચાર વસ્તુ પરસ્પર એકબીજા વચ્ચે બાધ ન આવે તેવી રીતે આરાધન કરે છે
- ૧૧ પોતાનો અધિકાર તપાસી પ્રવૃત્તિ કરે છે અને દ્રવ્ય, લેન કાળ અને ભાવને સારી રીતે બાંધી રાખે છે અને ધર્મી પુરુષો ધમનુ પૂર્ણ રહસ્ય આપે છે, આ પ્રમાણે હથેલીને ધારણ કરે છે જન્મમાં કમલ રહે છે પણ જેમ નિર્વપ રહે છે તેમ સવકાર્ય કરતા નિર્લેપ રહે છે તે સાતામળતાં હવને કરતો નથી અને હુ ખની વેળામાં સોક

કરતો નથી પોતાનું કર્તવ્યકાર્ય સદાકાળ કરતોજ રહે છે સાસા-
રિક પદાથાર્માં હું અને મારું કલ્પતો નથી, છતાં ગૃહસ્થધર્મને યોગ્ય
એવા પદાથાર્માં પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન કરે છે સદાકાળ સત્યનો પક્ષ
કરે છે અને અસત્યને અસત્ય તરીકે માને છે સદાકાળ ગૃહસ્થ
શ્રાવક, ગુણાનુરાગ દૃષ્ટિને ધારણ કરે છે ધર્મની ઉન્નતિ માટે
અનેક પ્રકારના હું ખો વેડીને પણ શુદ્ધીનો ભોગ આપે છે અનેક
પ્રકારના અપમાન, અપયશ, વગેરે સકળેને પણ સહન કરી પોતાનું
કાય કરતો રહે છે, કદાપિ કાળે બીકણની પેઠે પાછો પગ ભરતો
નથી સસારમા અહમમત્વથી બધન છે, તેવિના અન્તરગ કોઈ બધન
નથી એમ જાણે છે

સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માની દગા બતાવે છે.

શ્લોકા

રાગદ્વેપાદિસંયુક્ત, મનઃ સંસાર ઉચ્યતે ।

રાગદ્વેપવિયુક્તત્વાત્, મનો મોક્ષસ્ય કારણમ્ ॥ ૮૬ ॥

યામન્તો મોહસમ્પન્ધા-સ્તાવન્તો દુઃસ્વહેતવઃ ।

સ્વમેડપિ દુઃસ્વદાવાશિ-રહો મોહસ્ય ચેષ્ટિતમ્ ॥ ૮૭ ॥

લણિકેષુ પદાર્થેષુ, ઔદાસીન્ય પ્રવર્તતે ।

રાગાદિ હેતવો યે યે, તેતે વૈરાગ્યહેતવઃ ॥ ૮૮ ॥

સર્વે વન્ધુસમા જીવા, ન મે વૈરી ન મે પ્રિયઃ ।

શુદ્ધાનન્દસ્વરૂપોઽહ, નિરાકારસ્વરૂપવાન્ ॥ ૮૯ ॥

શબ્દાર્થ — રાગદ્વેપ સંયુક્ત મનજ સસાર છે રાગદ્વેપના વિયોગથી
મનજ મોક્ષનું કારણ છે જેટલા મોહના સંબંધો છે તેટલા હું ખના હેતુઓ
છે અહો ! મોહનું દેહુ ચેષ્ટિત છે કે જેથી સ્વપ્નમા પણ હું ખદાવાશિ બાસે છે
જ્ઞાનવત આત્માર્થાને ધણિક પદાર્થોમા ઔદાસીન્ય બાવ રહે છે અને જે જે
રાગાદિ હેતુઓ છે તે તે જ્ઞાનીને, વૈરાગ્યના હેતુઓપણે પરિણમે છે જ્ઞાનને
સર્વે જીવો પોતાના બન્ધુસમાન બાસે છે, તેના મનમાં એમ આવે છે કે મહારો
કોઈ વૈરી નથી અને મહારો કોઈ પ્રિય નથી હું શુદ્ધાનન્દસ્વરૂપમય છું,
તેમજ નિરાકાર સ્વરૂપવત છું, એમ આત્મજ્ઞાની વિવેકથી વિચારે છે

ભાવાર્થ — સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ, વિચારે છે કે મનમા રાગદ્વેપ જ્યાંથી
ઉત્પન્ન છે ત્યાંથીજ સસાર છે જ્યારે મનમાથી રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય
થાય છે, ત્યારે તે મનજ મોક્ષના હેતુભૂત થાય છે રાગદ્વેપ રહિત મનવડે,
આત્મા તથા પરમાત્મા જ્યાં થાય નિર્વિષ થએલો સપ જેમ કોઈને

કરે છે તો એર ચક્રું નથી, તેમ રાગદ્વંદ્વિત મઃ મને તે કાર્ય કુ છે
તોપણ તેથી સગારમાં બધાનાં ચક્રું નથી મનમાં ઉત્પન્ન થયેલી અ-
મત્તવની બુદ્ધિ તેજ સસારમાં બધેનું કારણ છે જગત્તમાં અહમત્તના
સબધોની ક'પના મનમાંથી ઉઠે છે અને મનજ શુભ અને અશુભની ક
કપના કરીને હા શોક ધારણ કરે છે બે પ્રતિષ્ઠામાં મન બધાયુ તો મ
તિષ્ઠાનો નાશ થતાં મનમાં શોક ઉત્પન્ન થાય છે અને તેની અધર અ-
ત્તપર થાય છે, બે મનમાં કીર્તિ અને અપકીર્તિની સજા ઉત્પન્ન થઈ તો
કીર્તિનો લોભ અને અપકીર્તિનો સદાકાળ ભય પડે છે અને તેથી સસાર
માં બધેન થાય છે, બે મનમાં રાગી ક પના ઉત્પન્ન થઈ તો રાગના
હાથ અનેક શોક વગેરેની સ્ફુર્ત્ત થાય છે અને સગારમાં બધેન
થાય છે, બે મનમાં જગત્તના પદાર્થાપર ઉત્પન્નની કકપના ઉત્પન્ન થઈ
તો અન્ય પદાર્થાપર અનિષ્ટપણની કકપના થતાં તુલ દ્વેષની ઉત્પત્તિ થાય છે,
અથાત્ત રા. અને દ્વેષ સમુદ્ધિ પોતેજ જગત્તમાં બધાય છે જે ભલુવાથી, જે
ભલુવાથી અને જેનું સ્મરણ કરવાથી, રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા નિ હા અને ઈશ્વરના
વગેરેની મનમાં નિશ્ચેત ક પના ઉઠે તેજ અનિષ્ટ, તેજ મિથ્યા જ્ઞાન છે મન
ક'પનાથી થાય ઉત્પન્ન કરનાર પોતેજ છે તેમજ મનની કકપનાથી સસારને
સારરૂપ કકપનાર પત્ર પોતેજ છે અમુક મ્હારા મિત્રો છે એ પણ મનની
ક'પના છે આત્મા તો મને પોતાના સમાન મળે છે અમુક મ્હારા
દુશ્મન છે એ પણ મનની કકપના છે, કારણ કે જેના ઉપર દુશ્મનની ક
કપના કરીએ તે દુશ્મનરૂપે જાય છે અને તેજ પુન મિત્રની ક'પના ક
રતા મિત્રરૂપે જાય છે પોતાનામાં સ્ત્રીની ક'પના કરતા સ્ત્રીના જેવા હાવભાવો
પ્રગટી નીકળે છે, તેમજ પુરૂષની કકપના કરતા પુરૂષના હાવભાવો પ્રગટી
નીકળે છે વસ્તુતા બેતા એ મર્વ મનનો પ્રપચ્ચ જાય છે મનના પ્રપચ્ચને
આત્માનો ક'પી આપો સર્વ ઉપારિયોનો જોતે ખરેખર આત્મા ઉપર
નાખીએ ઠીએ, પણ અ તર દૃષ્ટિથી વિચારીએ ઠીએ તો અહતા અને મ
મતાના નાદળેની ઘટા વિખરાઈ જાય છે, આત્મા પોતાનાજ સ્વરૂપે જાણે
છે મવ વસ્તુ જાણનાર જ્ઞાન છે, પણ જાણતા જે રાગદ્વેષ ઉઠે છે તે
મોહનો ધમ છે, સર્વ વસ્તુઓને દેખવી એ દર્શનનો ધર્મ છે પણ સર્વને
દેખના જે રાગદ્વેષ થાય છે તે મનમાં ઉઠેલી મોહની કકપના છે, અનેક
પ્રકારની પદવીઓની કકપના પણ મનમાંથી ઉઠે છે, અને તે પદવીઓ
નાશ થતા મનમાંજ પુન ચોકની ક'પના ઉઠે છે તવગરની ક'પના પણ
મનમાંથી ઉઠે છે અને ગરીબની કકપના પણ મનમાંથી ઉઠે છે માનની
કકપના પણ મનમાંથી ઉઠે છે અને અપમાનની ક'પના પણ મનમાંથી
ઉઠે છે, આત્મા તો માન કે અપમાન કાંઈ પણ નથી તત્તિની કકપના

પણ મનમાંથી ઉઠે છે અને બ્રહ્મતાની કલ્પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે જગત્માં સારા અને ખોટા સર્વ વ્યવહારોને મન, કલ્પે છે અને પોતેજ તેમાં બધામાં છે હુકુમ ઘર અને ઘનને પણ પોતાનું કલ્પનાર મન છે અને તેથી જેટલું જેટલું મને પોતાનું કલ્પ્યું હોય છે તેનો તેનો નાશ થતા, મનજ દુ ખના સાગરમાં ગરકાવ થઈ જાય છે અહો ! મનનોજ આ સર્વ પ્રપચ લાગે છે મનના તાબામાં જ્યાંસુધી આત્મા છે ત્યાંસુધી મનની અસર આત્માને થાય છે, પણ મનની આવી કલ્પનાવી જ્યારે આત્મા દૂર રહે છે ત્યારે આત્મા ખરેખર મનની કલ્પનાનો નાશ કરે છે અને પોતે સ્વતંત્ર બને છે, અર્થાત્ મનની જે જે કલ્પનાઓ પ્રથમ જગત્માં ઉઠેલી હતી તેને આત્મા પોતાની માનતો નથી અને દુનિયા મનના ધર્મને લેઈ જે જે કહે, તે આત્મા, પોતાને કહે છે એમ માનતો નથી કોઈ મનુષ્ય કહે કે તારી આબરૂ ગઈ ત્યારે મનની કલ્પનાને છૂતનાર આત્મા વિચારે કે આબરૂ એ હું શુદ્ધ આત્મા નથી, કોઈ કહે કે ત્હારૂ ઘર બળી ગયું, ત્યારે શુદ્ધ આત્મા વિચારે કે, મારૂ કાઈ બળે નહીં, હું ગરબથી છેદાઉં નહીં, જલથી લિભઉં નહીં, અગ્નિથી બળુ નહીં, મ્હને દુનિયાની પણ અસર થઈ શકે નહિ મ્હને ધીર્તિની કલ્પના વા અપધીર્તિની કલ્પના કઈ પણ અસર કરવા સમર્થ થતી નથી અનેક પ્રકારના હોયોના આરોપની જો દુનિયા મારાપર કલ્પના કરે તો તે કલ્પનાઓનો કલ્પનાર હું નથી, અને તે મ્હારો શુદ્ધ ધર્મ નથી, તો મ્હારે શામાંટે પૂર્વોક્ત કલ્પનાને મારામાં માનવી જોઈએ ? અન્યત્ર ન માનવી જોઈએ મને, જે ઈષ્ટપણની વા અનિષ્ટપણની કલ્પના કરી છે તે હું આત્મા નથી અને તેમાં મારૂ કઈ પણ નવી આ પ્રમાણે આત્મા શુદ્ધ જ્ઞાનથી વિચારે છે ત્યારે મનમાં ઉઠેલી સર્વ રાગદ્વેષની કલ્પનાનો ક્ષય થઈ જાય છે અને આત્માની શક્તિના પ્રતાપે મન પણ આત્માના તાબામાં રહે છે અને તે આત્માના સમ્બુધ રહીને આત્માના ગુણોનું સ્મરણ કરે છે, તેથી મન મોક્ષર્થ કારણ બને છે

જ્યાંસુધી પ્રારબ્ધ કર્મની પ્રબલતા છે, ત્યાંસુધી આવશ્યક કાર્યોને કરવા પડે છે, પણ મન તેમાં બધાંતું નથી, કારણ કે આત્માની રાજિના પ્રતાપે મન રાગદ્વેષની કલ્પના કરવાને સમર્થ થતું નથી મનમાં જ્યાંસુધી મોહના હેતુઓથી મોટનો ઉદય થાય છે ત્યાંસુધી બલવત્ કે આત્માની રાજિની અસર મનપર થઈ નથી જેટલા મોહના સબ્ધો છે તેટલા દુ ખના હેતુઓ છે સ્વપ્નમાં પણ મોહના સબ્ધવડે મનમાં દુ ખરૂં બળતો અગ્નિ લાસે છે, એવો મોહનો સબ્ધ કોણ મનુષ્ય ઈષ્ટ ગણી શકે ? અન્યત્ર કોઈ પણ ઈષ્ટ ગણી શકે નહીં

ત્યારે આત્મા પોતે પોતાને ઝોળખે છે અને મનમાં ઉઠેલા મોહના યો ૨૯

કરે છે તો એર ચક્રનું નથી, તમ રાગદેવરદિન મારા મને તે કાંઈ કરે છે
તોપણ તેથી સમારમાં બધાનાં ચક્રનું નથી મનમાં ઉત્પન્ન થતું ની જા.
મમત્વની બુદ્ધિ તેજ સસારમાં બધાનું કારણ છે જગતમાં બદલમનના
સજ્જીની ક'પના મનમાંથી ઉઠે છે અને મનજી શુભ અને અશુભની ક
પના કરીને હર શોક ધારણ કરે છે, જે પ્રતિજ્ઞામાં મન બધાંયુ તો
તિથાનો નાશ થતાં મનમાં શોક ઉત્પન્ન થાય છે અને તેની અમર આ
ત્માપર થાય છે, જે મનમાં પ્રીતિ અને અપકીર્તિની રાગ ઉત્પન્ન થઈ તો
પ્રીતિનો લોભ અને અપકીર્તિનો સંતાપ જ થાય રહે છે અને તેથી સસા
રમાં બધાંયુ થાય છે, જે મનમાં રાગની ક'પના ઉત્પન્ન થઈ તો રાગના
હીષે અનેક શોક વોગેની સ્ફુરણ થાય છે અને સસારમાં બધાંયુ
થાય છે, જે મનમાં જગતના પદાર્થોપર દૃષ્ટિવાની ક'પના ઉત્પન્ન થઈ
તો અથ પદાર્થોપર અનિદ્રિયવાની ક'પના થતાં જુલ દેવની ઉત્પત્તિ થાય છે,
અર્થાત્ રાગ અને દ્રેષ સમુદ્ભવે જગતમાં બધાંયુ છે જે બલુવાથી, જે
બલુવાથી અને જેનું સ્મરણ કરવાથી રાગ, દ્રેષ, ઈર્ષ્યા નિદા અને દૃષ્ટાનિદ્રિય
વોગેની મનમાં વિશેષતઃ ક'પના ઉઠે તેજ અવિદ્યા, તેજ મિથ્યા જ્ઞાન છે મન
ક'પનાથી લાય ઉત્પન્ન કરનાર પોતેજ છે તેમજ મનની ક'પનાથી સસારને
સારસ્થ ક'પનાર પણ પોતેજ છે અમુક મ્હાગ મિત્રો છે જે પણ મનની
ક'પના છે આત્મા તો સર્વે પોતાના સમાન ગણે છે અમુક મ્હાશ
દુરમન છે જે પણ મનની ક'પના છે કારણ કે જેના ઉપર દુરમનની ક
પના કરીએ તે દુરમનરૂપે લાગે છે અને તેજ પુનઃ મિત્રની ક'પના ક
રતાં મિત્રરૂપે લાગે છે પોતાનામાં સ્ત્રીની ક'પના કરતા સ્ત્રીના લેવા દાવલાનો
પ્રગટી નીકળે છે તેમજ પુરુષની ક'પના કરતા પુરુષના દાવલાનો પ્રગટી
નીકળે છે, વસ્તુતાઃ જોતાં જે સર્વ મનનો પ્રપચ્ચ લાગે છે, મનના પ્રપચ્ચને
આત્માનો ક'પી આપતો સર્વ ઉપારિયોનો જોએ ખરેખર આત્મા ઉપર
નાખીએ છીએ પણ અતર દૃષ્ટિથી રિયારીએ છીએ તો અહતા અને મ
મતાના વાદળોની ઘટા વિખરાઈ જાય છે આત્મા પોતાનાજ સ્વરૂપે લાસે
■ સર્વ વસ્તુ બલુનાર જ્ઞાન છે, પણ બલુતા જે રાગદ્રેષ ઉઠે છે તે
મોહનો ધર્મ છે સર્વ વસ્તુઓને દેખવી જે દર્શનનો ધર્મ છે પણ સર્વને
દેખતાં જે રાગદ્રેષ થાય છે તે મનમાં ઉઠેની મોહની ક'પના છે, અનેક
પ્રકારની પદવીઓની ક'પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે, અને તે પદવીઓ
નાશ થતાં મનમાંજ પુનઃ શોકની ક'પના ઉઠે છે તવગરની ક'પના પણ
મનમાંથી ઉઠે છે અને ગરીબની ક'પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે માનની
ક'પના પણ મનમાંથી ઉઠે છે અને અપમાનની ક'પના પણ મનમાંથી
ઉઠે છે, આત્માને તો જ્ઞાન કે અપમાન કાંઈ પણ નથી જાતિની ક'પના

પ્રમાણે વર્તે છે સદ્ગુણો તરફ દૃષ્ટિ રાખે છે અને હુર્ગુણોને ટાળવામાટે પ્રયત્ન કરે છે ગુણાનુરાગ દૃષ્ટિથી, સર્વત્ર—સર્વથા—સર્વ મનુષ્યોના ગુણોને ચઢણ કરે છે જગતના આક્ષેપો સહન કરવા શૂરવીર અને છે અને મનમાં અત્યંત ધૈર્ય ધારણ કરે છે

હું શુદ્ધાનન્દ સ્વરૂપમય, પોતે હુ, એમ નિશ્ચય કરે છે જેથી હુ ખ શાય વા હુ ખ તે હું નથી, હુ ખ એ આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ નથી, માટે હુ ખની કટપના કરવાનું જ્ઞાનીને કંઈ પણ પ્રયોજન જણાતું નથી જે જે વખતે હુ ખ વા શોક થાય તે તે વખતે જાણવું કે, મનનું જોર વિશેષ છે અને આત્મા પોતે મનના તાબામાં વર્તે છે, તેમજ જે જે વખતે આત્માનો સહજ આ નન્દગુણ ખીણે અને બાહ્યમાં સમભાવે જોવાય, ત્યારે સમજવું કે આત્મા પોતે તે વખતે નિમલ છે અને મનને પોતે વશ કર્યું છે શુદ્ધાનન્દ સ્વરૂપના ઉપયોગમાં રહેતા આત્મા પોતાને નિરાકાર સ્વરૂપપણે નિહાળે છે અને પોતાના સ્વરૂપનો પોતે નિશ્ચય કરે છે, કે જડ આકારોથી હું ભિન્ન હુ નિરાકાર હુ, સર્વ પ્રકારના સાકાર પ્રપચોથી ભિન્ન હુ, ત્યારે સાકાર પદાર્થોનું મમત્વ તેમજ તેમાં અહત્વ કેમ મ્હારે કટપનું જોઈએ ? અલખત ન કટપનું જોઈએ ઇલાદિ સ્વરૂપનો જ્ઞાની આત્મા પોતાની મેળે નિશ્ચય કરે છે

જ્ઞાની પોતાના સ્વરૂપનો તે વખતે તેવી જ્ઞાનદશામાં વર્તે છે

છતો નિશ્ચય કરે છે તે બતાવે છે,

શ્લોકો

શુદ્ધાત્મપદમિચ્છામિ, સ્વાભાવિકસુખપ્રદમ્ ।

સર્વકર્મવિનાશાર્થ—મૃત્સુકોઽહ પ્રયત્નતઃ ॥ ૯૦ ॥

સ્વાભાવિકસ્વરૂપે મે, સુસાનન્તમહોદધિઃ ।

જ્ઞાનાદિસદ્ગુણાઃ સર્વે, વર્તન્તે સ્વસ્વરૂપતઃ ॥ ૯૧ ॥

સાધાર્થ —આત્મજ્ઞાની, સ્વાભાવિક સુખપ્રદ શુદ્ધાત્મપદને ઇચ્છુ હુ, તેવિના હું અન્ય કંઈ પણ ઇચ્છતો નથી, એમ નિશ્ચય કરે છે આત્મ પ્રયત્નથી સર્વ કર્મનો નાશ કરવા હું ઉત્સુક થયો હુ એમ નિશ્ચય કરે છે મ્હારા સહજ સ્વરૂપમાં સુખાનંદ મહોદધિ છે એમ અનુભવ કરે છે અને જ્ઞાનાદિ સર્વ સદ્ગુણો પોતપોતાના સ્વરૂપે મ્હારામાં વર્તે છે એમ નિશ્ચય કરે છે

સાધાર્થ —હું શુદ્ધ પદને ઇર્ષુ હુ અને એજ મ્હારું શુદ્ધ કર્તવ્ય છે, જ્યારે ત્યારે પણ એજ અવશેષ કાચ કરવાનું છે, છેલ્લામાં છેલી એજ મારી ઇચ્છા છે, પશ્ચાત્ કોઈ પણ ઇચ્છા નથી; હું મ્હારા સ્વરૂપમાં રમણતા કરું,

સગંધીને દુ ખરૂં બાલુ છે ત્યારે તે તે મોહના સગંધીમાં આવતા છતાં પણ મોહના એટલે રાગદ્વેષના હેતુઓને વરાગ્યરૂપે યોને પરિણામની શરૂ છે જાનીને આશ્વના હેતુઓ ખરેખર સવરના હેતુઓપણે પરિણામે છે અને આ જ્ઞાનિને સવરના હેતુઓ પણ આશ્વરૂપે પરિણામે છે, એમ સિદ્ધાન્તોમાં કહ્યું છે આત્મા મનના ઉપર કબજો મેળવે છે ત્યારે તે જ્ઞાનના પ્રતાપે રાગ અને દ્વેષના હેતુઓને પણ વેરાગ્યરૂપે પરિણામે છે જ્ઞાનિને દુ ખ પડતા વેરાગ્ય વધે છે જ્ઞાની સસારના કાર્યો કરતો હતો પણ જલકમલની પેઠે નિર્લેપ રહે છે, કારણ કે જ્ઞાનિનો આત્મા, રાગદ્વેષની પ્રાપ્તિમાં ફસાતો નથી અને યોતાના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ વ્યાવહારિક કાર્યો સર્વ મનુષ્યોની પેઠે કરે છે, પણ તે તેમાં લેપાતો નથી અને યોતાના આનન્દને ભોગવતો બાકી સસારની મોહભળ તેને અસર કરી શકતી નથી જ્યારે જ્ઞાનીનો આત્મા મનની રાગદ્વેષની કલ્પનાને યોતાની ગણતો નથી, ત્યારે તે યોતાના આત્માના સ્વભાવ ધમને યોતાનો ગળે છે તે વખત તેની કેવી દશા થાય છે તે બતાવે છે

જ્ઞાનિની વશા

“ આત્મવત્ સવ બીજેયુ, ય પરચતિ સ પરચતિ ” ॥

યોતાના આત્માની પેઠે જે સર્વ જીવોમાં જીવે છે તે સવ ધર્મને રૂપે છે તેથી સવ આત્માઓ યોતાના સરખા અર્થાત્ યોતાના જ કુસમાન તેને લાગે છે તેને કોઈ શત્રુ પણ લાગતો નથી અને કોઈ તેને ત્રિય પણ લાગતો નથી, સવ જીવો યોત્તયોતાની દશા પ્રમાણે છે તેમાં દ્વેષ વા રામની કલ્પનાની જરૂર તેને રૂપાતી નથી તે જેવી વસ્તુ હોય તેની રૂપે છે અને આદર્શની પેઠે તટસ્થ સાક્ષીપણે સર્વનો જ્ઞાતા અને દ્રશ્ય બને છે અને નિર્લેપ રહે છે વ્યાવહારિક તથા પારમાર્થિક જીવનને ગાળે છે છતાં બાહ્ય વસ્તુઓમાં લેપાતો નથી બાહ્ય વસ્તુઓના કાર્યોને યોતાના માથે આવી પડેલી ફરજ તરીકે ગણી કરે છે પણ તેમાં હું હું ની કલ્પના કરતો નથી તેવો જ્ઞાની પૂવની અવસ્થા કરતાં જ્ઞાનદશા કરતાં નિર્લેપ રહીને વિશેષતઃ સર્વનું બંધું કરવા સમય થાય છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાવ અને બાવ પ્રમાણે ઉચ્ચ જીવન પ્રાપ્ત કરવામાં ઉચ્ચ પ્રકારના વિવેકને ચંદ્રરૂપે કરે છે સર્વ પ્રકારના કાર્યોમાં લાભ અને અલાભની તરતમતા બાંધી રહે છે પારમાર્થિક જીવન ગાળવામાં બને તેટલો નિષ્કામપણે આત્મભોગ આપે છે જ્ઞાન દશન અને ચારિત્રની હિ કૃષ્ટતા પ્રાપ્ત કરવા સદાકાલ આત્મોપયોગમાં રમે છે શુદ્ધ ધર્મમાં રહ્યો હોય તો શુદ્ધસ્થના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ બા જતોમાં વર્તે છે અને સાધુ ધર્મે અગીકાર કરે છે તો સાધુના અધિકાર

કરતા ઘણો સમય જોઈએ, તેમજ ઘણો જાનાવ્યાસ જોઈએ, તેમજ જ્ઞાન થયા બાદ દરેક પ્રકારના પદાર્થોનો ઘણો અનુભવ જોઈએ, સર્વ પ્રકારની મન-શાળાનો અનુભવ હોઈ આગળ વધવું જોઈએ. શબ્દશાસ્ત્ર, વાન્યાયશાસ્ત્રની કેટલીક યુક્તિયોથી કઈ સંપૂર્ણ જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત થતી નથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે શુદ્ધ હૃદય કરવું જોઈએ. હૃદયની શુદ્ધતા નિના ઉત્તમ જ્ઞાન હૃદયમાં પ્રકાશવું નથી નવતત્ત્વ અને પશ્ચાત્ત્યનું ઉત્તમ પ્રકારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ખૂબ જડા ઉતરવું જોઈએ. આવી રીતે જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હોય છે તોપણ તેને શ્રદ્ધા અને અનુભવમાં મૂકવું પડે છે, કારણ કે શ્રદ્ધા નિનાનું જ્ઞાન ઉત્તમ કાર્ય કરી શકતું નથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તોપણ સસારના સંબંધમાં જે જે કષ્ટો, દુઃખો અને ઉપાધિયો આવી પડે છે તેના સામું જે જ્ઞાન પોતાના જળથી ટકી રહે છે, તે જ્ઞાન, ઉત્તમ અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગ્ય થયું એમ કહેવાય છે.

સર્વ પ્રકારના પદાર્થો દેખતા અને જાણતા આત્મા તેમાં દેખાવો જોઈએ નહીં, એવી જ્ઞાનની જે દશા તે ઉત્તમ દશા કહેવાય છે. સ્ત્રી, ધન અને પુત્રાદિમાં રાગ થાય નહિ અને દુઃખકર વસ્તુઓ પ્રતિ દ્વેષ થાય નહીં, અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષકારક સ્ત્રી, શત્રુ વગેરેનો સંબંધ છતાં પણ તેમાં જ્ઞાનબળવડે રાગ પણ ન થાય, અને દ્વેષ પણ ન થાય તથા પોતાના અવિકાર પ્રમાણે વર્તી શકાય, એવી જ્ઞાનની ઉત્તમ દશા તો કોઈ વિરલા પુરૂષો પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેમ આદર્શ (આરીસા)માં લાલ વસ્તુઓનું તેમજ કાળી વસ્તુઓનું પ્રતિબિંબ પડે છે, એટલે જેવી વસ્તુ સામે હોય તેવું પ્રતિબિંબ પડે છે, પણ તેથી આરીસાને તો માત્ર સાક્ષીપણું છે, આરીસો કંઈ લાલ વસ્તુપર રાગ કરતો નથી, તેમજ કાળી વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પણ તેથી કાળી વસ્તુપર દ્વેષ પણ કરતો નથી, તેમ ઉત્તમ જ્ઞાનદશાધારક મહાત્મા સર્વ વસ્તુઓને સાક્ષીવડે દેખે છે અને આદર્શવત્ જાણે છે, તોપણ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ કાર્યોને કરે છે તે દશ્ય જ્ઞેય કાર્યોમાં રાગદ્વેષ કરતો નથી. આવી જ્ઞાનની ઉત્તમ દશાવાળો પુરૂષ કહે છે કે, હું સર્વ પદાર્થોને સાક્ષીરૂપે દેખું છું અને તે પદાર્થોનો અનુભવ કરું છું પણ તેથી રાગદ્વેષ કરતો નથી, અર્થાત્ સર્વ વસ્તુઓને જાણું છું તોપણ તટસ્થ સાક્ષીરૂપે રહેવાથી રાગાદિથી મુક્તો નથી, સર્વ પદાર્થોમાં નિર્લેપ થયો છો તો તેમજ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ કાર્યોને કરતો છો તો પણ પોતાના સ્વભાવે વર્તું છું અને સ્વનિયમમાં વર્તાશ, આ પ્રમાણે આ મજાનિના ઉદ્ધારોથી આપણને તે પ્રમાણે વર્તવાને એક ઉત્તમ યોગ્ય મળે છે. જ્ઞાનિના આવા ઉત્તમ ઉદ્ધારો હૃદયમાં ઉતરીને નિઃશયુઓને ઉડી અમર કરે છે અને તે પ્રમાણે ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવા નિઃશય કરાવે છે અને

ધત્વાદિ જ્ઞાની વર્તમાનકાલમાં નિશ્ચય કરે છે ભૂતકાળમાં જે થયું તે હાલ નથી
ભવિષ્યમાં જે થવાનું છે તે હાલ નથી, વર્તમાનકાળ સુખયાથી ભવિષ્યકાળ
સુધરે છે અને વર્તમાન ભગદયથી ભવિષ્યકાળ બગડે છે, માટે જ્ઞાની પો
તાની ઇચ્છા વતમાનને અવનળીને કરે છે, તે ખરેખર યોગ્ય જ છે સ્વા
ભાવિક સુખપ્રદ પદની કોણ ઇચ્છા ન કરે? અનગત સવ મનુષ્યો કરે છે
કોળને પૂજે કે બાઈ! ત્હને મુક્તિ બંધાવી લાગે છે? ત્યારે તે કંટેરે કે હા
મ્હને મુક્તિ બંધાવી લાગે છે મુક્તિના સમાન અથ કોઈ ઉત્કૃષ્ટ સાધન
નથી ખરેખર મુક્તિના સમાન કોઈ નથી શુદ્ધાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થવી
મહા હુલેલ છે, કોઈ યોગ્ય મુમુક્ષુને તેની ઇચ્છા થાય છે સર્વ મનુષ્યો
પોતાની છુદ્ધપણુસાર મુક્તિ ઇચ્છે છે પણ તેમાં દૃષ્ટિના બેઢે ઘણા ભેદ પડે
છે જ્ઞાની પુરૂષ દૃઢ સંકલ્પ કરે છે કે મવ કમનો નાશ કરવામાટે યથા
શક્તિથી ઉદ્યમ કરવો, કારણ કે અનન્ત સુખનો દરિયો હું છું માટે
માફે સ્વાભાવિક સુખ મારે પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ મ્હારા જ્ઞાનાદિ ગુણો સર્વ
પોતાના સ્વભાવે વર્તે છે તેને તત્ તત્ કમાવરણોને ટાળી પ્રગટ કરવા
જોઈએ અસત્યનો ઉત્પાદ થતો નથી અને સત્યનો નાશ થતો નથી મારા
આત્માના સર્વે ગુણો સત્યરૂપે છે ગમે તેટલા તેના ઉપર આવરણો આવે
તો પણ તે પોતાનું રૂપ ભાગતો નથી આત્મા જ્યારે ત્યારે પણ પોતાના ગુ
ણોને પ્રગટ કરી મહાનુ બનવાનો છે, આત્માના અન તગુણોને આત્મા પો
તાના સ્વભાવમાં રમણતા કરી પ્રગટ કરવાનો છે, માટેજ જ્ઞાની કહે છે કે
હું તે ગુણોને પ્રગટ કરવા ઉત્સુક જ યો છું

જ્ઞાની મહાત્મા પોતાના ગુણોની પ્રગટતા કરવા માટે કઈ દગાથી
જગત્માં ઠાવો કરતો હતો વર્તે છે, તે જ્ઞાની પોતાના
ઉદ્ગારોને જણાવે છે.

શ્લોક

સાક્ષીભૂતો વિપશ્યામિ, સ્ફુરન્ત્યાદર્શનમયિ ।

નિર્લેપઃ સન્ પદાર્થેષુ, પ્રવર્તે સ્વાધિકારતઃ ॥ ૧૨ ॥

ગાંધાર્ય — સન પદાર્થોને હું સાક્ષીરૂપે દેખુ છું અને મારામાં સર્વ પદાર્થો
આવશ્યક પેઠે ભાગે છે સર્વ પદાર્થોમાં નિર્લેપ થયો છતો સ્વાધિકારવડે
જગત્માં પ્રવર્તુ છું અર્થાત્ આવશ્યક કાર્યસેવામાં રહું છું

ભાનાર્થ — સર્વ પદાર્થોને સાક્ષીરૂપે દેખવા એ મહા આર્શ પુરૂષનું
કાર્ય છે સર્વ પદાર્થોને જોધવડે સાક્ષીરૂપે રહી જાણવા અને તેમાં શે
પાવું નહિ એ કઈ સાધારણ કાર્ય નથી આવી જ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ દશા પ્રાપ્ત

કરતા ઘણો સમય બેઠએ, તેમજ ઘણો જ્ઞાનાભ્યાસ બેઠએ, તેમજ જ્ઞાન થયા બાદ દરેક પ્રકારના પદાર્થોનો ઘણો અનુભવ બેઠએ, સર્વ પ્રકારની મન શાળાનો અનુભવ લેઈ આગળ વધવું બેઠએ સખ્દશાસ્ત્ર, વા ન્યાયશાસ્ત્રની કેટલીક મુશ્કિયોવી કઈ સપૂર્ણ જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત થતી નથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે શુદ્ધ હૃદય કરવું બેઠએ હૃદયની શુદ્ધતા નિના ઉત્તમ જ્ઞાન હૃદયમાં પ્રકાશ શત્રું નથી નવતત્ત્વ અને પદ્ધત્યું ઉત્તમ પ્રકારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું બેઠએ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ખૂબ જડા ઉતરવું બેઠએ આવી રીતે જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હોય છે તોપણ તેને શ્રદ્ધા અને અનુભવમાં મૂકવું પડે છે, કારણ કે શ્રદ્ધા નિનાનું જ્ઞાન ઉત્તમ કાર્ય કરી શકતું નથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તોપણ સંસારના સળધમાં જે જે કષ્ટો, દુઃખો અને ઉપાધિયો આવી પડે છે તેના સામું જે જ્ઞાન પોતાના બળથી ટકી રહે છે, તે જ્ઞાન, ઉત્તમ અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગ્ય થયું એમ કહેવાય છે

સર્વ પ્રકારના પદાર્થો દેખતા અને જાણતા આત્મા તેમાં લેખાવો બેઠએ નહીં, એવી જ્ઞાનની જે દશા તે ઉત્તમ દશા કહેવાય છે શ્રી, ધન અને પુત્રાદિમાં રાગ થાય નહિ અને દુઃખકર વસ્તુઓ પ્રતિ દ્વેષ થાય નહીં, અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષકારક શ્રી, શત્રુ વગેરેનો સળવ છતાં પણ તેમાં જ્ઞાનબળવડે રાગ પણ ન થાય, અને દ્વેષ પણ ન થાય તથા પોતાના અવિકાર પ્રમાણે વર્તી શકાય, એવી જ્ઞાનની ઉત્તમ દશા તો કોઈ નિરલા પુરૂષો પ્રાપ્ત કરી શકે છે જેમ આદર્શ (આરીસા)માં લાવ વસ્તુઓનું તેમજ કાળી વસ્તુઓનું પ્રતિબિંબ પડે છે, એટલે જેવી વસ્તુ સામે હોય તેવું પ્રતિબિંબ પડે છે, પણ તેથી આરીસાને તો માત્ર સાક્ષીપણું છે, આરીસો કંઈ લાવ વસ્તુપર રાગ કરતો નથી, તેમજ કાળી વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પણ તેથી કાળી વસ્તુપર દેષ પણ કરતો નથી, તેમ ઉત્તમ જ્ઞાનદશાધારક મહાત્મા સર્વ વસ્તુઓને સાક્ષીવડે દેખે છે અને આદર્શવત્ જાણે છે, તોપણ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ કાર્યોને કરે છે તે દશ્ય જેવ કાર્યોમાં રાગદ્વેષ કરતો નથી આવી જ્ઞાનની ઉત્તમ દશામાંથી પુરૂષ કહે છે કે, હું સર્વ પદાર્થોને સાક્ષીરૂપે દેખું છું અને તે પદાર્થોનો અનુભવ કરું છું પણ તેથી રાગદ્વેષ કરતો નથી, અર્થાત્ સર્વ વસ્તુઓને જાણું છું તોપણ તટસ્થ સાક્ષીરૂપે રહેવાની રાગાદિથી મુક્તિ પામે નથી, સર્વ પદાર્થોમાં નિવૃપ થયો છતો તેમજ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ કાર્યોને કરતો છતો પણ પોતાના સ્વભાવે વર્તું છું અને બિવિધમાં વર્તીશ, આ પ્રમાણે આત્મજ્ઞાનના ઉદ્ધારોથી આપણને તે પ્રમાણે વતવાને એક ઉત્તમ બોધ મળે છે જ્ઞાનના આવા ઉત્તમ ઉદ્ધારો હૃદયમાં ઉતરીને નિજામુઓને ઉડી જમર કુટે છે અને તે પ્રમાણે ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવા નિજામુ કરાવે છે અને

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને દેખવા તથા જાણવામાં તેમજ આવશ્ય કાર્ય કરવામાં નિવૃત્તતા સૂચવે છે ઉત્તમ જ્ઞાનવિના નિર્વેપતા આવવી મહા દુઃખ છે શ્રીતીર્થકરોએ ગૃહાવાસમાં આવી નિવૃત્તતા રાખી હતી એવ દેખવાના પત્ત યાથી દૂર રહીને તો સર્વ રાગ અને દ્વેષથી દૂર રહે, સ્ત્રીને દેખ્યાવિના તો સર્વે રાગરહિત હોય, શત્રુને જાણ્યા તથા દેખ્યાવિના તો સર્વે દ્વેષ ન કરે, પણ સ્ત્રી, શત્રુ, વગેરે પદાર્થો દેખવામાં તથા જાણવામાં આવે ત્યારે ઉત્તમ જ્ઞાનવિના રાગદ્વેષથી નિર્વેપ રહી શકાય નહીં, એમ અનુભવ કરતાં જણાઈ આવે છે રાગકારક અને દ્વેષકારક વસ્તુઓમાં રાગની અને દ્વેષની ક'પ નાનો ઉત્તમ આત્મજ્ઞાનવિના ક્ષય થતો નથી, એ ચોક્કસ વાત છે

રાગ અને દ્વેષકારક વસ્તુઓ સામી દરરોજ દેખવામાં આવે, તેમજ જાણવામાં આવે, તેમજ તે વસ્તુઓ દરરોજ પાસે દેખાય, કદાપિ સ્ત્રી વગેરે લનગારે, તોપણ જે જ્ઞાનના પ્રતાપે મનમાં રાગ અને દ્વેષ ન થાય તેજ ઉત્તમ જ્ઞાન જાણવું પાસે ઇન્દ્રિયો, યુગ્મવાનું, જીવાનું, રાધવાનું ચાખવાનું તથા સ્પર્શવાનું કામ કરે તોપણ કોઈપણ વિષય પ્રતિ રાગ ન થાય, તેમજ કોઈ પણ વિષય પ્રતિ દ્વેષ ન થાય આજ ઉત્તમ જ્ઞાનની દશા છે, એવી દશાવાળાનું ઉત્તમ ચારિત્ર છે રાગ અને દ્વેષકારક વસ્તુઓ દૂર હોય ત્યાંસુધી તો અનેક મનુષ્યો નિરાતી અને નિર્દેષી માનુષ પડે, પણ તે વસ્તુઓ પાસે આવતાં રાગ અને દ્વેષના સંસ્કાર જાગત ન થાય ત્યારે તે વખતે દેખ્યું અને જાણ્યું ઇત્યાદિ સર્વે રાગ અને દ્વેષના સહાયકાર થઈ પડે છે મોહકારક વસ્તુઓ દૂર હતા વેરાગી અને તે વસ્તુઓનો સમ્બંધ હતા રાગી આવી જ્ઞાનદશાવાળા છવોનો દરજ્જો નીચો હોય છે, તેઓ ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના રાગદ્વેષના સંસ્કારોનો ક્ષય કરી શકતા નથી માટે તેવા પ્રકારના મનુષ્યોએ આઠશૈવત દશાધારક જ્ઞાનીનું વતન મહત્ત્વ જોઈએ અને તેવા વતનમાંટે ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ જ્ઞાનિની એવી ઉત્તમ દશાને અન્ય અધિકારીઓ પારખી શકના નથી અને તે જાણવાની પરીક્ષામાં પડવાથી તેઓને કઈ તત્ત્વ હાથમાં આવતું નથી કહ્યું છે કે, અધુરાને પરીક્ષા સી? અધુરાની પરીક્ષા સી? અધુરાને પરીક્ષા કરવાનો શો હક્ક છે? તેમજ અધુરાની પરીક્ષા શા માટે કરવી જોઈએ? યુગ્મજીવોએ તો એવી ઉત્તમ જ્ઞાનગા પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘટતા ઉપાયો આ રવા જોઈએ જ્યાંસુધી દેખતા, જાણતાં અને સવ કામ કરતા છતાં પણ નિર્વેપ ન રહેવાય ત્યાંસુધી સમજવું કે ઉપર્યુક્ત આત્મજ્ઞાનની ઉત્તમ દશા પ્રાપ્ત થઈ નથી અને જ્યારે લખ્યા પ્રમાણે અનુભવ આવે ત્યારે સમજવું કે એવી મારી દશા થઈ છે અ યોની એવી દશા છે કે નહીં તેની જે પચાતમાં પડશે તો નિ દા વગેરે દોષવાળું હૃદય

કરવું પડશે અને ઉપર ચડવાના બદલે હેઠલું ઉતરવું પડશે, માટે જિજ્ઞાસુ-
ઓને અત્ર ભવામલુ કરી છે તે ધ્યાનમાં રાખવી ઉત્તમ આત્મજ્ઞાનીની
દશા પ્રમાણે પોતાના આત્માની દશા કરવા ઉચ્ચ કરવો, એમ પ્રસંગોપાત્ત
અત્ર જણાવ્યું છે, હવે મૂળ વિષયપર આવીએ આત્મજ્ઞાનીની આવી ઉત્તમ
દશા થતા તે બાહ્યદૃષ્ટિથી પરાધ્રુવ થાય છે અને મનને વશમાં રાખી
ધર્મમાં પ્રવર્તે છે

આત્મજ્ઞાની આવી દશામાં ઉત્તમ ચક્રદંડ કરે છે તે જણાવે છે.

શ્લોક

અન્તર્દૃષ્ટિં સમાધાય, વતિપ્યેઽહ પ્રયત્નતઃ ।

ધર્મકાર્યાણિ કુર્વન્ સન્, મોગ્યર્મ્મપ્રવેદકઃ ॥ ૯૩ ॥

શબ્દાર્થ — ભોગ્યકર્મને ભણતો છતો તેમજ ધર્મકાર્યોને કરતો છતો,
હું અન્તર્દૃષ્ટિ ધારણ કરીને વિશેષ પ્રયત્નથી વર્તીશ, એમ ઉત્તમ જ્ઞાની
સકલ કરે છે

ભાનાર્થ — ભોગ્યકર્મને વિવેકથી ભણતા તેમાં બધાવાનું થઈ નથી
જ્ઞાની, ભોગવહીકર્મ ભોગવતો છતો તેમાં વૈરાગ્યસાવ ધારણ કરે છે શ્રીતીર્થ-
કરોના શૃદ્ધાવાસના ભોગકર્મનું દૃષ્ટાંત અત્ર સમજવું પોતાની યથાશક્તિથી
બાવહારિક ધર્મકાર્યોને જૈનધર્મના ફેલાવા માટે તથા જૈનધર્મની પ્રભાવના માટે
પ્રયત્ન કરે છે બાહ્યમાં રાગ દ્વેષનો પરિણામ ન થાય તેમાં વિશેષ જ્ઞાનોપયોગ,
વૈરાગ્ય વગેરેનો પ્રયત્ન કરે છે અને તેવડે અન્તર્દૃષ્ટિ ધારણ કરીને સર્વેન
વિવેકદૃષ્ટિથી દ્રવ્ય, જ્ઞેન, કાવ અને બાવ પ્રમાણે વર્તે છે જ્ઞાનિપુરૂષ
આત્મેજ સકલ કરી પોતાના જીવનને ઉચ્ચ ભૂમિકાવાળું બનાવે છે અને
ઉચ્ચ દૃષ્ટિ ઉચ્ચ સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરે છે નાટકીયો લીધેલા વેષને ભજવે
છે પણ તેથી પોતાને ભિન્ન માને છે, તેમ જ્ઞાની પણ કર્મયોગે કાર્યોને કરતો
છતો પણ પોતાને તેથી ભિન્ન માને છે બહુકી જોમ અનેક વેષ લે છે
પણ પહેરેલા વેષો એજ હું છું એમ માનતો નથી, તેમ જ્ઞાની પણ જે જે
બોલે છે, જે જે બુઝે છે, જે જે સામળે છે, જે જે કરે છે, જે જે
કરાવે છે, તે તે સર્વ હું છું અને તે મ્હારૂ છે, એમ માનતો નથી, તેથી તે
અજ્ઞાનિયોના કરતા કરોડો ઘણા ઉંચા પગથીએ ઉભો રહેલો છે અને પો-
તાની કાર્યપ્રવૃત્તિ ચલાવે છે એમ અવગોધતું જ્ઞાનીનું દેખવું, ચાલવું, અને
બોલવું સર્વ આશ્ચર્ય છે વ્યવહારે વ્યવહારનાં કાર્ય કરે છે અને નિશ્ચયથી
પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર રહે છે જ્ઞાની અધિકાર પ્રમાણે વ્યવહારના સર્વ
કાર્યો કરે છે, ધર્મસૂત્રની આજ્ઞાનો તે લોપ કરતો નથી બાળજીવોની
દૃષ્ટિ પ્રમાણે બાળજીવોને તેના અધિકાર પ્રમાણે બતાવે છે અને પોતાના અધિકાર

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને દેખવા તથા જાણવામાં તેમજ આવશ્ય કાર્ય કરવામાં નિર્વેપતા સૂચવે છે. ઉત્તમ જ્ઞાનવિના નિર્વેપતા આવવી મહા દુર્લભ છે. શ્રીતીર્થકરોએ ગૃહાવાસમાં આવી નિર્વેપતા રાખી હતી. સર્વ દેખવાના પદો યોગી દૂર રહીને તો સર્વે રાગ અને દ્વેષથી દૂર રહે, સ્ત્રીને દેખ્યાવિના તો સર્વે રાગરહિત હોય, શત્રુને જાણ્યા તથા દેખ્યાવિના તો સર્વે દ્વેષ ન કરે, પણ સ્ત્રી શત્રુ, વગેરે પદાર્થો દેખવામાં તથા જાણવામાં આવે ત્યારે ઉત્તમ જ્ઞાનવિના રાગદ્વેષથી નિર્વેપ રહી શકાય નહીં, એમ અનુભવ કરતાં જણાઈ આવે છે. રાગકારક અને દ્વેષકારક વસ્તુઓમાં રાગની અને દ્વેષની કંપનાનો ઉત્તમ આત્મજ્ઞાનવિના ક્ષય થતો નથી, એ ચોક્કસ વાત છે.

રાગ અને દ્વેષકારક વસ્તુઓ સામી દરરોજ દેખવામાં આવે, તેમજ જાણવામાં આવે તેમજ તે વસ્તુઓ દરરોજ પાસે દેખાય, કદાપિ સ્ત્રી વગેરે જાનવાને તોપણ જે જ્ઞાનના પ્રનાયે મનમાં રાગ અને દ્વેષ ન થાય તેજ ઉત્તમ જ્ઞાન જાણવું પામે છે. ઇન્દ્રિયો, મુખવાનું, જોવાનું, રાધવાનું, સાધવાનું તથા સ્પર્શવાનું કામ કરે તોપણ કોઈપણ વિષય પ્રતિ રાગ ન થાય, તેમજ કોઈ પણ વિષય પ્રતિ દ્વેષ ન થાય આજ ઉત્તમ જ્ઞાનની દશા છે. એવી દશામાં જાણુ ઉત્તમ ચારિત્ર છે. રાગ અને દ્વેષકારક વસ્તુઓ દૂર હોય ત્યાંસુધી તો અનેક મનુષ્યો નિરાગી અને નિર્દેષી માણસ પડે, પણ તે વસ્તુઓ પાસે આવતાં રાગ અને દ્વેષના સસ્કાર જાગ્રત ન થાય ત્યારે તે વખતે દેખ્યું અને જાણ્યું ઇત્યાદિ સર્વે શા. અને દેવમાં સહાવકાર થઈ પડે છે. મોહકારક વસ્તુઓ દૂર છતાં વૈરાગી અને તે વસ્તુઓનો સંબંધ છતાં રાગી આવી જાનદશાવાળા જીવોનો દરજ્જો નીચો હોય છે, તેઓ ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના રાગદ્વેષના સસ્કારોનો ક્ષય કરી શકતા નથી, માટે તેવા પ્રકારના મનુષ્યોએ આંશવત્ દશાધારક જ્ઞાનીનું વર્તન શરૂ કરવું જોઈએ અને તેવા વર્તનમાંટે ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. પાનિની એવી ઉત્તમ દશાને અન્ય અધિકારીઓ પાસેથી શકતા નથી અને તે જાણતની પરીક્ષામાં પડવાથી તેઓને કઈ તરત હાથમાં આવતું નથી. કહ્યું છે કે, અધુરાને પરીક્ષા શી? અધુરાની પરીક્ષા શી? અધુરાને પરીક્ષા કરવાનો શો હક્ક છે? તેમજ અધુરાની પરીક્ષા શા માટે કરવી જોઈએ? મુમુક્ષુઓએ તો એવી ઉત્તમ જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘટતા ઈષ્ટાઓ આંરવા જોઈએ જ્યાંસુધી દેખતા, જાણતા અને સ્વ કાર્ય કરતા છતાં પણ નિર્વેષ ન રહેવાય ત્યાંસુધી સમજવું કે હિપર્યુક્ત આત્મજ્ઞાનની ઉત્તમ દશા પ્રાપ્ત થઈ નથી અને જ્યારે તપ્યા પ્રમાણે અનુભવ આવે ત્યારે સમજવું કે એવી મારી દશા થઈ છે અથવા એવી દશા છે કે નહીં તેની જે પચાત્તમાં પડ્યો તો નિ. ના વગેરે દોષોવાળું હૃદય

કરવું પડશે અને ઉપર ચડવાના બદલે હેઠલ ઉતરવું પડશે, માટે જિજ્ઞાસુ-
ઓને અત્ર ભલામણ કરી છે તે ધ્યાનમાં રાખતી ઉત્તમ આત્મજ્ઞાનીની
દશા પ્રમાણે પોતાના આત્માની દશા કરવા ઉદ્ધમ કરવો, એમ પ્રસંગોપાત્ત
અન જણાવું છે, હવે મૂળ વિષયપર આવીએ આત્મજ્ઞાનીની આવી ઉત્તમ
દશા ચતા તે બાહ્યદૃષ્ટિથી પરાસ્પૃષ્ઠ થાય છે અને મનને વશમાં રાખી
ધર્મમાં પ્રવર્તે છે

આત્મજ્ઞાની આવી દશામાં ઉત્તમ સકલ્પ કરે છે તે જણાવે છે,

શ્લોક

અન્તર્દૃષ્ટિં સમાધાય, વર્તિવ્યેઽહં પ્રયત્નતઃ ।

ધર્મકાર્યાણિ કુર્વન્ સન્, મોગ્યકર્મ્મપ્રવેદકઃ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — ભોગ્યકર્મને જાણતો છતો તેમજ ધર્મકાર્યોને કરતો છતો,
હું અન્તર્દૃષ્ટિ ધારણ કરીને વિશેષ પ્રયત્નથી વર્તીશ, એમ ઉત્તમ જ્ઞાની
સકલ્પ કરે છે

ભાવાર્થ — ભોગ્યકર્મને વિવેકથી જાણતા તેમાં બધાવાનું થતું નથી
જ્ઞાની, ભોગ્યાવધીકર્મ ભોગવતો છતો તેમાં વૈરાગ્યભાવ ધારણ કરે છે શ્રીતીર્થ
કરોના જુહાવાસના ભોગકર્મનું દૃષ્ટાન્ત અત્ર સમજવું પોતાની યથાગતિથી
વ્યાવહારિક ધર્મકાર્યોને જૈનધર્મના ફેલાવા માટે તથા જૈનધર્મની પ્રભાવના માટે
પ્રયત્ન કરે છે બાહ્યમાં રાગ દેવનો પરિણામ ન થાય તેમાટે વિશેષ જ્ઞાનોપયોગ,
વૈરાગ્ય વગેરેનો પ્રયત્ન કરે છે અને તેવડે અન્તર્દૃષ્ટિ ધારણ કરીને સર્વત્ર
વિવેકદૃષ્ટિથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાન અને લાવ પ્રમાણે વર્તે છે જ્ઞાનિપુરુષ
આવોજ સકલ્પ કરી પોતાના જીવનને ઉચ્ચ ભૂમિકાવાળું બનાવે છે અને
ઉચ્ચ દૃષ્ટિ ઉચ્ચ સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરે છે નાટકીયો લીધેલા વેષને લજવે
છે પણ તેથી પોતાને ભિન્ન માને છે, તેમ જ્ઞાની પણ કર્મયોગે કાર્યોને કરતો
છતો પણ પોતાને તેથી ભિન્ન માને છે બહુરૂપી જેમ અનેક વેષ લે છે
પણ પહેરેલા વેષો એજ હું છું એમ માનતો નથી, તેમ જ્ઞાની પણ જે જે
બોલે છે, જે જે જીએ છે, જે જે સાબળે છે, જે જે કરે છે, જે જે
કરાવે છે, તે તે સર્વે હું છું અને તે મ્હારું છે, એમ માનતો નથી, તેથી તે
અજ્ઞાનિયોના કરતા કરોડો ઘનું ઉચ્ચ પગથીએ ઉભો રહેલો છે અને પો-
તાની કાયપ્રવૃત્તિ ચલાવે છે એમ અવજોષવું જાનીનું દેખવું, ચાલવું, અને
બોલવું સર્વ આશ્ચર્ય છે વ્યવહારે વ્યવહારના કાર્ય કરે છે અને નિશ્ચયથી
પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર રહે છે જાની અધિકાર પ્રમાણે વ્યવહારના સર્વ
કાર્યો કરે છે, ધર્મસૂત્રની આજ્ઞાનો તે લોપ કરતો નથી બાળજીવો
દૃષ્ટિ પ્રમાણે બાળજીવો અધિકાર પ્રમાણે વર્તાવે છે અને પોતાના

પ્રમાણે પોતે કરે છે જ્ઞાનીપુરુષ, પોતાની સાધ્યદશાને કદાપિ ભૂલનો નથી તે પોતાના આત્મોપયોગમાં રમણતા કરે છે અને પરમશુભ માટે કર્મની આરાધના કરે છે

આત્મજ્ઞાનિની દશા બતાવ્યા બાદ લખ્ય છે એને આત્મપ્રતીતિ કરાવના માટે દૃષ્ટાંતદ્વારા આત્મસ્વરૂપ બતાવે છે,

શ્લોક

ફાટે વન્દિન્મિલે તૈલ, ઘૃત દુર્ધે ચ તિષ્ઠતિ ।
તદ્વત્ કર્મ્મપ્રયોગેણ, આત્મા દેહે પ્રતિષ્ઠતે ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ — કાષ્ઠમાં વહિ, તિલમાં તૈલ, દુધમાં ઘૃત, જેમ રહે છે, તેની પેઠે કર્મના પ્રયોગે દેહમાં આત્મા રહે છે

બીજા અર્થ — દેહમાં આત્મા રહે છે પણ દેહથી ભિન્ન છે દેહ પાંચ પ્રકારના છે આંતરિકશરીર, બૈકિયશરીર, આહારકશરીર, તૈજસતરીર અને કામણુશરીર, આ પાંચ પ્રકારના શરીર છે જ્યાંમુઘી આત્મા સમા રમાં છે ત્યાંમુઘી તેની સાથે દરેક ગતિમાં તૈજસ અને કામણુશરીર સાથે રહે છે કર્મના યોગે અનાદિકાળથી આત્મા દરેક ગતિ યોગ્ય શરીરને ધારણ કરી તેમાં આયુષ્યની મયાદાપર્યંત રહે છે આત્મા શરીરમાં રહે છે પણ તે શરીરથી ભિન્ન છે દેહવાક પચભૂતને આત્મા માને છે, પણ પચભૂત તે આત્મા નથી આ મા પચભૂતથી ન્યારો છે આ માત્રુપ શરીર છે જેમ કહેનાર શરીરથી ભિન્ન દરે છે હું ગૌર છું હું સ્વૂલ છું આવી શુદ્ધિ તો ભ્રાતિથી ઉત્પન્ન થાય છે હું ગૌર શરીર ધારક છું હું સ્વૂલ શરીર ધારક છું જેમ અથ અવજોશિને આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ કરતી આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ થતી મહા હુલ્લભ છે અનુભવજ્ઞાનથી આત્માની પ્રતીતિ થાય છે કોઈ અધ્યાત્મતત્ત્વવેત્તાઓને અનુભવજ્ઞાન થઈ શકે છે શ્રીસદ્ગુરૂની ઉપાસના કર્યાવિના આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ વતી નથી. આત્માની અસ્તિતા માટે આત્મસ્વરૂપનામના અસાક્ષ્ય ત્રયમાં ઘણું કહેવામાં આવ્યું છે માટે અત્ર વિશેષ વિસ્તારથી લખવામાં આવતું નથી આત્માની અસ્તિતાવિતા આત્મા નથી એવું વાક્ય જોની શકાયજ નહીં આત્મા નથી એ વાક્ય કહેનાર આત્માનું જ્ઞાન કરીને આત્મા નથી એમ જોતે છે કે, આ માનું જ્ઞાન કર્યાવિના આત્મા નથી એમ જોયે છે પ્રથમ પદ્ધ અગીકાર કરીને કહેશો કે “ આત્માનું જ્ઞાન કરીને આત્મા નથી એમ જોતે છે ” આમ પણ કહેવું આત્માની અસ્તિતાજ સિદ્ધ કરે છે કારણ કે પ્રથમ આત્મા નામનો પદાય છે એમ બાપુય નથી એમ કહેવું તે સત્યનો અપવાપ માન છે આત્માનું જ્ઞાન થયું

તે આત્માવિના થાય નહીં અને આત્મા છે તો આત્મા નથી એમ કહેવાયજ નહીં દ્વિતીય પદ્ય અગીકાર કરીને કહેશે કે આત્માનું જ્ઞાન કર્યાવિના આત્મા નહીં એમ કહીએ છીએ ત્યારે તો મિદ્ધ થયું કે, આત્માનું જ્ઞાન કર્યાવિના આત્માનો નિષેધ કયો તો બે બે પદાર્થો નહીં જાણી શકો તે સર્વનો નિષેધ કરવો પડશે, પણ તેથી તે પદાર્થજ નહીં એમ માની શકાશે નહીં — કારણ કે તે જાણતું જ્ઞાન નહીં હોવાને લીધે—આમ વિચારતા આત્માની અસ્તિતા સિદ્ધ છે છે ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે કોઈને તેનું પૂર્ણ જ્ઞાન હોયું ને? ઉત્તરમાં કહેવું પડશે કે આત્માનું પૂર્ણ જ્ઞાન કરનાર તથા આત્માને સાક્ષાત્ દેખનાર શ્રીમહાવીર પ્રભુ છે, માટે આત્મા છે એમ મુનકહે માન્યાવિના રૂટકો નથી યુરોપખંડમાં પ્રથમ જડવાદ અત્યત્ પ્રસર્યો હતો, ત્યાં પણ હાલ ચૈતન્યવાદ પ્રસરવા લાગ્યો છે, આર્યાવર્તમાં તો ઘણા કાળથી ચૈતન્યવાદનો મિદ્ધાત્ પ્રસરી રહ્યો છે સર્વ દેશોને જ્ઞાનવિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે હિંદુસ્થાન ગુરૂપ થયું છે અને થશે નિવૃત્તિમાર્ગમાં આર્યાવર્તની સદાકાળ ઉત્તમતા રહેશે આર્યાવર્તમાં મહાન્ આત્મતત્ત્વવેદા મુનિવરો ઉત્પન્ન થાય છે અને તે ચૈતન્યવાદને જ્યાં ત્યાં આર્યાવર્તમાં પ્રસરાવે છે આત્માની અસ્તિતા નહીં કાળમાં એકસરખી હોવાથી આત્મા નિત્ય છે છે આત્મા અઘડિકાળથી કર્મના યોગે શરીર ધારણ કરે છે, આત્માના ગુણો, કર્મોવરણોથી ઢકાયા છે બે બે અંશે કર્મોવરણો ખરે છે તે તે અંશે આત્માના જ્ઞાનાદિક ગુણો ખીરે છે સપૂર્ણપણે કર્મોવરણો ખરતા સપૂર્ણપણે આત્માના ગુણો ખીરે છે આત્માની જ્ઞાનરક્તિ પોતાના પ્રકાશને પ્રતિદિન કર્મોવરણોને દાગવીને વધારતી જાય છે, માટે આત્માના જ્ઞાનાદિક ગુણો પ્રાપ્ત કરવા સદાકાળ ઉદ્યમ કરવો હુધમાં ધી જેમ વ્યાપી રહ્યું છે, તેમ આ સખ્ય પ્રદેશી આત્મા, સપૂર્ણ શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે, તેનું સ્મરણ કરવું જોઈએ જડ વસ્તુને જડ તરીકે જાણવી જોઈએ અને આત્માને આત્મા તરીકે જાણી તેની શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ

આનન્દરૂપ આત્મા પોતેજ છે છતાં અજ્ઞાની જોયે દેખી શકતા નથી તે જણાવે છે.

શ્લોક

ઉત્કૃષ્ટાનન્દસમ્પન્નં, જ્ઞાનરૂપ સનાતનમ્ ।

વ્યાનહીના ન પશ્યન્તિ, યજ્ઞાનાઘૃતચેતસઃ ॥ ૯૫ ॥

ગાઁદાર્ય — ઉત્કૃષ્ટાનન્દ મધ્ય જ્ઞાનરૂપ, સનાતન એવા આત્માને, અજ્ઞાનથી આવૃત્ત ચિત્તવાળા—ધ્યાનહીન મનુષ્યો દેખી શકતાજ નથી

સાનાર્થ — અજ્ઞાનથી આવૃત્ત ચિત્તવાળા અને ધ્યાનહીનો, આત્માને દેખી શકતા વરણીય કર્મનો પડેને જેમ જેમ ગમે

અને જેમ જેમ આત્મતત્ત્વનું ચિંતન કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ આત્મ તત્ત્વનો લાસ થતો જાય છે આત્મતત્ત્વ મનથી પૂર્વ તદ્ય ગાધ્યાવિના તેનો અનુભવ પ્રાપ્ત થતો નથી બરે હૃદયનો વસ્તુઓનું વિજ્ઞાન સંપાદન કરી સાચા સંવિદ્યાના પ્રોફેસરો ગણાઓ, પણ પોતાના આત્માને અવગોધ્યાવિના સહજન દની પ્રાપ્તિ થતી નથી આત્માને નહીં જાણનારા પોતે પોતાના શત્રુઓ બને છે અને આત્માને જાણનાર પોતે પોતાના મિત્રો બને છે આત્માને નહિ દેખનાર મનુષ્ય હૃદયનો વસ્તુઓને દેખે છે, તોપણ તે મદન આનન્દ મેળવી શકતો નથી અને આત્માને દેખનાર, હૃદયનો વસ્તુઓને નહિ દેખતા પણ સહજ આનન્દ શોભે છે જે જે વસ્તુઓ દેખાય છે, તેમજ જે જે વસ્તુઓ જાણી શકાય છે, તે મને આત્મતત્ત્વનોજ મહિમા છે દેખવા અને જાણવામાં આત્માનોજ મહિમા છે આત્માવિના કોઈ દ્રવ્ય અન્ય પદાર્થોને દેખી અમર જાણી શકતું નથી, દેખતું અને જાણતું એજ આત્માનું લક્ષણ છે જે જે દેખે છે, જે જે જાણે છે, તે સર્વ આત્માઓ છે જેટલા ચરમકારો જુલકાળમાં થયા અને જેટલા ચરમકારો અવિધ્યકાળમાં થયો તે સર્વમાં આત્માનોજ મહિમા જાણુવો આત્માઓજ પરમાત્માઓ થાય છે આત્માઓજ પરમાત્માઓનું ધ્યાન તથા જાગ્રિ કરે છે, આત્માઓજ પૂજક છે અને આત્માઓજ પૂજ્ય બને છે આત્માઓજ સાધુઓ અને સાધ્વીઓ તરીકે બની પોતેજ જગત્તીયનાં દર્શન કરાવે છે, આત્માઓજ શાવકો અને શ્વાવિકાઓ તરીકે બને છે જ્યાં ત્યાં આત્માઓજ જોની રહ્યા છે, જ્યાં ત્યાં આત્માઓજ અનેક જાતની પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, જ્યાં ત્યાં આત્માઓજ અનેક પ્રકારના નામોને તથા દેહોને ધારણ કરી રહ્યા છે, જ્યાં ત્યાં આત્માઓજ ધ્યાના લાગે છે, પણ ધ્યાનહીન પુરુષો આત્માને દેખી શકતા નથી, જ્યારે જ્ઞાન અને ધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારેજ આત્માને દેખી શકાય છે અજ્ઞાનિયો આત્માને દેખી શકતા નથી, તેમજ તેઓ આત્મતત્ત્વની જિજ્ઞાસા પણ મોહના ભેરે કરતા નથી

ઉત્તમ પુરુષો આત્માનું ચિંતન કરે છે ઇત્યાદિ સેદાને પ્રસંગત શ્લોકકાન્ જણાવે છે.

શ્લોક

જ્ઞાનિનામાત્મચિન્તાસ્યા-દજ્ઞાનિના કુતો મવેત્ ।

મધ્યમાર્ના વપુચિન્તા, મોગચિન્તા તુ મોહિનામ્ ॥ ૯૬ ॥

સંસ્કૃત — જ્ઞાનિયોનેજ આત્મતત્ત્વ સબની વિચાર થાય છે અજ્ઞાનિયો હોઈ શકે ? અથાત્ ન હોઈ શકે મધ્યમ પુરુષોને શરીરની આદિ રહ છે અને મોહી અથાત્ મૂળેને લોભની ચિન્તા રહે છે

ભાવાર્થ—જ્ઞાનિયોને મુખ્ય ભાગે આત્મતત્ત્વની ચિન્તા રહે એ સ્વાભાવિક છે. આત્માની જ્ઞાનાદિ શક્તિયોને ખીલવવામાટે જ્ઞાનિ પુરૂષો અનેક શુદ્ધ વિચારો કરે છે, જગત્ના આત્માઓનું શુભ ચિંતવે છે, આત્માઓનો ઉદ્ધાર કરવા અનેક પ્રકારના શુભ વિચારો ચલાવે છે. જ્ઞાનિયો જ્ઞાનના મેન્થો રચીને જગતની ઉચ્ચસ્થિતિ કરે છે, તેઓ દુનિયાને સત્ય તરફ આકર્ષવા સદાકાળ પ્રયત્ન કરે છે, પોતાના આત્માને ક્ષણે ક્ષણે ઉચ્ચ સ્થિતિપર ચઢાવવામાટે અનેક પ્રયત્નો કરે છે. જ્ઞાનિયો આત્માના સ્વાભાવિક શુદ્ધોનું ધ્યાન ધરે છે અને મમાર્પિના મુખ પ્રાપ્ત કરે છે.

અજ્ઞાનિયો તેથી ઉલટા વર્તે છે, તેઓ પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરી શકતા નથી. બાહ્ય દૃષ્ટિવડે જ્યાં લા કંયા કરે છે, ઉત્તમ મુખ પ્રતિ લક્ષ્ય રાખતા નથી, અને ત દુ ખથી મુક્ત થવાનો વિચાર કરી શકતા નથી, આત્મજ્ઞાન સમગ્રી પુસ્તકોનું વાચન, મનન કરતા નથી. મધ્યમ પુરૂષોને શરીરની ચિન્તા રહે છે તેથી શરીર મુખમાટે સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે, શરીર સપત્તિમાજ સર્વસ્વ માની લેછે, પાત્ર ઇન્દ્રિયો સબધી મુખો પ્રાપ્ત કરવા સાફ, મન, વચન અને કાયાનો ઉપયોગ કરે છે, પણ કઈક આત્મતત્ત્વ સબધી શિચિવાળા હોય છે, તેથી તેઓ તપ, જપ, દયા અને દાન, વગેરેનું સેવન કરે છે. મોહથી મૂઠ બનેલા અધમ પુરૂષોને તો સદાકાળ ભોગની ચિન્તા રહે છે, ભોગરૂપ કાદવમા ભૂડની પેટે રાચીમાચી રહે છે, આર્તધ્યાન અને શૈલ ધ્યાનમા લયલીન રહી અનેક પ્રકારની બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી હિંસારમીનું સેવન કરે છે, અનેક પ્રકારની યુદ્ધની પ્રવૃત્તિયો કરે છે, હિંસા, ભૂઠ, ચોરી, અભિચાર અને પરિચેટ, વગેરેમા મસ્ત રહે છે, મિથ્યાત્વ દશામા નિમ્ન રહે છે. જગત્મા એમ ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ પુરૂષોના લક્ષણો જાણવા

આત્મદૃષ્ટિ કર્યાનિના કદાપિ કાળે આત્મમુખ પ્રાપ્ત થતું નથી,

માટે ઉત્તમ પુરૂષ થતું હોય તો આત્મદૃષ્ટિ ધારણ

કરવી જોઈએ, તેમ ન બનરો તો કોઈ ઠંકાણે

મુખ મળને નહિ તે જણાવે છે.

શ્લોક

ऊर्ध्वगच्छेदधोगच्छे—दुद्धदृष्टिपरासुखः ।

तर्ह्यपि शर्मनामोत्ति, स्वममिष्टान्नशुक्तिम् ॥ ૧૭ ॥

શાસ્ત્રાર્થ—શુદ્ધ દૃષ્ટિ પરાશ્રમ મુખ્ય, ઉચ્ચે જાય અગર નીચે જાય, તોપણ સ્વપ્નમા લેવાતા મિષ્ટાન્ન બોજનની પેઠે મુખ પામતો નથી.

ભાવાર્થ—આત્માના મુખોમાં રમણતા કરવી અને આત્માને આત્મસ્વભાવે જ દેખવો તેને શુદ્ધદૃષ્ટિ કહે છે. શુદ્ધદૃષ્ટિથી રહિત જીવ કાલે ઉચ્ચે

જાત વા નીચે જાત તોપણ તે ખરા સુખનો અધિકારી બનતો નથી સુખ
 લેવા માટે દુનિયા મથે છે પણ અન્તે જ્યારે ખરું સુખ મળતું નથી ત્યારે
 હાથ ખખેરે છે રાત્રી, બાદશાહ અને ચક્રવર્તિને પણ બાળ પદાધારી ખરું
 સુખ મળતું નથી બાલ પદાર્થોનું કોઈ ધનપતિ, સુખ લેવા પડતોના શિ
 ખરોપર હવા ખાના જાત તોપણ ત્યાં ખરું સુખ મળતું નથી અને ક્ષણિક
 સુખ સદાકાળ રહેતું નથી તારીરિક રોગોથી બાદશાહો, શહેનશાહો પણ
 દુખી થાય છે બાલ હવા ખાવાના પવતોપર ચઢેલા બાદશાહો પણ માન
 સિક ચિન્તાથી જરામાન સુખ પામી શકતા નથી ગાદીઓમા બેસી ફરનારા
 પરિવારવાળા અને કરોડાધિપતિ શેરો પણ મનમા ઉત્પન્ન થએલ ચિન્તાસા
 મરમા છુટે છે ઉપરથી હસે છે છતાં અન્તરમા મહાદુખ પામે છે
 કોઈ ધનની ચિન્તાથી દુખ પામે છે, કોઈ આજીવિકાથી દુખ પામે છે,
 કોઈ પંખીઓમા લોભની ચિન્તાથી દુખ પામે છે, કોઈ પુત્ર પ્રાપ્તિની ચિ
 ન્તાથી દુખ પામે ■ કોઈ વિદ્યા ભણવાની ચિન્તાથી દુખ પામે છે, કોઈ
 વેભવ થતાં માનની લાગણીથી દુખ પામે છે, કોઈ આજીવિકા છતાં અપ
 કીર્તિના લયવી દુખી થાય છે કોઈ ગ્રહચારી છતાં અભિચારના ચઢેલા
 આરોપથી દુખી થાય છે, કોઈ પારકાની અદેખાઈથી દુખી થાય છે કોઈ
 અનેક પ્રકારના રોગોથી દુખી થાય છે, કોઈ અનિદ્ર વસ્તુઓના સયોગથી
 દુખી થાય છે, કોઈ અનેક આળસવાથી દુખી થાય છે, કોઈ પોતાની
 ઇચ્છાઓ પૂર્ણ ન થતાં દુખી થાય છે કોઈ વિદ્વાન છતાં ખડનમડનમા હારે
 તો દુખ પામે છે, કોઈ અનેક પંખીઓને ધારણ કરે છે છતાં અનેક તૃષ્ણા
 યોધી દુખી થાય છે કોઈ ઘણા પરિવારવાળો છતાં પણ અથ પદાર્થથી
 દુખી થાય છે કોઈ મનુષ્ય, અનેક પ્રકારના સુખમા લયવીન રહે છે પણ
 એક જાતના દુખથી તે સડે છે સુખના માટે મનુષ્યો ગમે ત્યાં જાય છે
 પણ તેવી તેઓ શાંતિ પામતા નથી અને ઉલટા અશાન્ત પ્રવાહમા ઘસડાય
 છે કોઈ મનુષ્ય હવા ખાવાને માટે અને તેથી સુખ લેવાને માટે હવાના
 સ્થળો શોધે છે અને ત્યાં ઘણા વખત સુધી રહે છે તો ત્યાં પણ સુખ જા
 સતું નથી તેથી કહેવું પડે કે ક્ષણિક પૌદ્ગલિક સુખ માટે દેવલોકમા
 જવાની ઇચ્છા કરો વા જીવનપતિ જવાની ઇચ્છા કરો પણ ક્ષણિક સુખો
 અન્તે નષ્ટ થતાં પાછી સુખની ઇચ્છા કરવી પડે છે અને તેમાટે અનેક બાલ
 હેતુઓને સેવવા પડે છે તો પણ સદાકાળનું નિલસુખ તો મળતું નથી કારણ
 કે બાલદૃષ્ટિથી બાલ પદાર્થોમા સુખની શુદ્ધિ થાય છે અને બાલપદાર્થોની
 ક્ષણિકતાથી બાલસુખ ટળે છે શુદ્ધદૃષ્ટિ પરાં સુખ જીવ ખરું સુખ
 બેઈ શકતો નથી તેમ તેનો અનુભવ કરી શકતો નથી

અન્તર્દૃષ્ટિ નિત્યસુખનો નિશ્ચય થાય છે

આત્માના નેવાની દૃષ્ટિને અન્તર્દૃષ્ટિ કહેવામા આવે છે અન્તર્દૃષ્ટિથી આત્માને પોતાના સુખનો નિર્ધાર થાય છે અને સુખનો અનુભવ આવે છે આત્મા પોતાની આત્મદૃષ્ટિથી જુવે છે તો તેને એમ લાગે છે કે પોતા નામા સુખ છે યોગિયો સુફાઓમા અતર્દૃષ્ટિના પ્રતાપે સુખનો અસ્વાદ કરતા પડી રહે છે, માટે આત્મજ્ઞાનદ્વારા અન્તર્દૃષ્ટિ કરવાની અત્યત આવશ્યકતા છે અન્તર્દૃષ્ટિથી પરાદ્ સુખ યજ્ઞેલો સ્વપ્રમિથાત્ર જમણની પેઠે બાહ્ય પદાર્થથી કદી સુખ પામીને કરતો નથી, એમ સવન અનુભવથી પણ જણાય છે

જડામાં સુખધર્મ નથી તેથી, જડ પદાર્થોથી કદી ખરૂં સુખ પ્રાપ્ત થતુ નથી. મૂઠ મનુષ્યોનેજ જડામા સુખની બુદ્ધિ રહે છે, એમ પ્રસંગત જણાવે છે.

સોવ

गर्मधर्मो न यस्याऽस्ति, नैवास्ति शर्मवेचृता ।

कुतस्तादृग्जडे शर्म, मूढस्तत्र प्रधावति ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ — જે જડનો શર્મ (સુખ) એ ધર્મ નથી અને જે જડમા સુખને લાલવાની શક્તિ નથી, એવા પ્રકારના જડ પદાર્થમા ક્યાથી સુખ હોય ? અલબત્ત ન હોય મૂઠ મનુષ્ય, તેવા જડ પદાર્થમા હોડે છે, અર્થાત્ જડ પદાર્થને સુખની બુદ્ધિથી ભેગા કરે છે

સામાન્ય — જ્ઞાન, દર્શન, આનન્દ એ આત્માના ધર્મ છે, જડમા જ્ઞાનાદિ ગુણો કદાપિકાળે રહેતા નથી જડમા જડપણું છે પૌદ્ગલિક જડ પદાર્થોમા સુખ નથી અને તે સુખ ધર્મને લાગી પણ શકતા નથી આજ સુધી કોઈ પૌદ્ગલિક જડ પદાર્થથી ખરૂં સુખ પ્રાપ્ત્યો નથી અને કોઈ પામનાર નથી કરોડાધિપતિયો, રાજાઓ, બાન્સાહો, શહેનશાહો, જડ પદાર્થથી આજ સુધી કોઈ સુખી થયા નથી કરોડાધિપતિયોના મનમા અનેક પ્રકારના દુખો ઉત્પન્ન થાય છે તે જ્યાં ત્યાં સુખને માટે દોડતો કરે છે, પણ તેઓને ચિન્તા, શોક, તૃષ્ણા, રોગ, વૈર અને લોભ વગેરે દેવો દુખના સાગરમાં પડે છે બહારથી તેઓ અજ્ઞાનિ નિર્ભોની દૃષ્ટિના સુખી બારો છે પણ જ્ઞાનિયો તો તેઓ દુઃખ ભોઈ રાંધે છે અને તેથી તેઓને દુઃખાધિપતિ વગેરે ઉપનામોની ઓળખ છે રાજાઓની અને સ્ટેનગ્રાદોની પણ જ્ઞાનિયો દુખી દશા ભોઈ રાંધે છે અને તેથી જ્ઞાનિ પુરુષોને નેવાઓના છદ્મીનું કદ મહત્ત્વ જણાવું તેવાઓની તેઓ પગલા પડે

રાખતા નથી જડ પદાર્થની તૃષ્ણા તેઓ રાખતા નથી કારણ કે જડ પદાર્થો પૌંદ્રગવિક સુખ દેવા સમર્થ છે, પરંતુ આત્મિક નિત્ય સુખ દેવા સમર્થ નથી જે મૂઢ મનુષ્ય છે તે જામિતવત્ બાણવશ્મી તરીકે કહેવાતા પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે દોડતોડ કરી મૂકે છે બાણ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે અમુક મનુષ્યોનો ઘાત કરે છે, સતાપે છે, પીડે છે, અનેક પ્રપચો કરે છે અને કોઈનું મુંઢર શરીર દેખી મુઝાય છે લલનાઓના શરીરમાં રાગ કરે છે પણ અન્તે ઝાઝવાના જલની પેઠે હાથા કઈ સુખ મળ્યું નહીં, અન્તે કઈ રત્નું નહીં, એવા નિરાશાના ઉદ્દગાર કાઢે છે છેવટ તેને સમજાય છે કે અરે મેં જે પદાર્થ માટે મહેનત કરી અને તે પદાર્થોને ભેગા કર્યા પણ તે ખરેખર આપવા સમર્થ નથી જે જડ પદાર્થમાં સુખની શુદ્ધિથી અત્યંત મમત્વ ધારણ કરે છે, તે ગમે તેવો વિદ્વાનનો પ્રોફેસર હોય, ગમે તેવો રાજા હોય તોપણ તે મોહભુક્તિયોગે મૂઢ જણાય છે આત્મામાં જેલે સુખનો નિશ્ચય કર્યો હોય છે, તેવા પુરૂષો અધિકાર અને શક્તિપ્રમાણે ગૃહસ્થ ધર્મને અગર સાધુધર્મને અગીકાર કરે છે જડ વસ્તુઓના સળધમાં આવે છે પણ તેઓ તેમાં સત્ય સુખની શુદ્ધિ માની લેતા નથી

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિનું ઉપર પ્રમાણે તારતમ્ય જણાવીને હવે સ્વધર્મ અને પરધર્મયોગે શ્રેષ્ઠત્વ જણાવે છે. જ્ઞાનદૃષ્ટિ

જણાવી પણ જ્ઞાન પામતા છતાં પણ કઈ સરિતા એક-

સરખા અધિકાર ગ્રહેતા નથી, કોઈ આવકનો ધર્મ

અગીકાર કરે છે અને કોઈ સાધુનો ધર્મ અગી

કાર કરે છે, માટે અનસ્થાભેદે અધિકાર

ભેદ હોય છે, તેથી આવક અગર

સાધુની લિપ્ત અધિકારદશાના

ત્યાગભેદે શ્રેષ્ઠત્વ, અશ્રે

ષ્ઠત્વ, અને એ સ્વાભાવિ-

ક છે તેથી તેને પ્રસ

માનુસારે જણા-

વે છે,

સોક

શ્રેષ્ઠા સર્વે સ્વધર્મેણ, પરધર્મે ન તાદૃશાઃ ।

અધિકારિવશ્ચાદ્ધો, હાધિકારિવશ્ચાત્ક્રિયાઃ ॥ ૧૧ ॥

ગાળદાર્ય — સર્વે સ્વધર્મમાં શ્રેષ્ઠ છે પરધર્મમાં તેવા નથી. અધિકારી

અને અધિકારી વચ્ચેની ક્રિયા કહેવાય ॥

ભાવાર્થ — શ્રાવકાવસ્થામાં રહેવો એવો શ્રાવક, પોતાના મત આદિ સ્વધર્મ ન પાળે અને તે મિથ્યાત્વદશારૂપ પરધર્મ પાળે તો શ્રેષ્ઠ નથી તેમજ તે શ્રાવકપણામાં સાધુનો વેષ પહેર્યાવિના સાધુપણાની ક્રિયાઓ કરે અને પોતાનો શ્રાવકનો આચાર ન પાળે તો તે ગૃહસ્થ દશાના કાવમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતો નથી, કારણ કે શ્રાવકે શ્રાવકાવસ્થામાં શ્રાવકના જે જે ધર્મો કહ્યા હોય તે પાળવા ભેદ છે ગૃહસ્થ શ્રાવક વેષે સવા વિસવાની દયા પાળી શકાય છે, તેના ઠેકાણે ગૃહસ્થ શ્રાવકાવસ્થામાં શ્રાવકનું કર્તવ્ય છોડીને સાધુનો વેષ પહેર્યાવિના સાધુની પેઠે ગોચરી વિહાર વગેરે આચારોને કરે તો તે શ્રાવકપણામાં પણ ગણાતો નથી અને સાધુના વેષવિના સાધુપણામાં પણ ગણાતો નથી શ્રાવકે ભે આધુની પેઠે વર્તવું હોય તો તેણે ગૃહસ્થનો વેષ ત્યજીને સાધુનો વેષ પહેરવો ભેદ છે શ્રાવકે ગૃહસ્થાવાસમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે વર્ગનું આરાધન કરે છે ગૃહસ્થવેષમાં, પ્રભુપૂજા, સાધુના, આવશ્યક, કપાલિ તિલક ધારણ કરવું, વગેરે આચારો સીધી શકે છે, તેમજ સાધુના સંપૂર્ણ આચારો, ગૃહસ્થવેષમાં સીધી શકતા નથી, માટે ગૃહસ્થપણા કાનની અપેક્ષાએ શ્રાવકે પોતાના સૂન કથિત ધર્માદિ આચારોવડે જેવા શ્રેષ્ઠ છે, તવા સાધુરૂપ પરધર્મના આચારોવડે ગૃહસ્થપણામાં શ્રેષ્ઠ નથી તેમજ સાધુનો વેષ ધારણ કરનાર સાધુઓનો સાધુધર્મ એ સ્વધર્મ કહેવાય છે અને સાધુનરૂપ સ્વધર્મની અપેક્ષાએ શ્રાવકધર્મ એ પરધર્મ કહેવાય છે સાધુઓ પોતાના સાધુમતરૂપ ધર્મમાં ઉત્તમ છે તેવા સાધુના વેષે પર એવો શ્રાવકનો આચારરૂપ ધર્મ પાળવામાં ઉત્તમ નથી જૈનધર્મ એ સાધુ અને શ્રાવકનો સ્વધર્મ કહેવાય છે, જે જે કાલમાં યોગ્યતાએ જે જે ધર્મ આદર્યો હોય તે તે કાનમાં સ્વધર્મ કહેવાય છે, તેની અપેક્ષાએ આ વ્યાપ્તમાં સમજાવી વ્યવહાર અને ગુણદાતાની અપેક્ષાએ તો શ્રાવકના સ્વધર્મ કરતા સાધુનો સ્વધર્મ અનન્તગુણ ઉત્તમ છે અપિકારથી બ્રહ્મ એવો સાધુ તે સાધુના ધર્મમાં શ્રેષ્ઠ નથી અને મતાદિ અપિકારથી બ્રહ્મ એવો શ્રાવક તે શ્રાવકરૂપ સ્વધર્મમાં શ્રેષ્ઠ નથી એવો સાગશ મહણ કરવો ગૃહસ્થ શ્રાવકના આચારો અને સાધુધર્મના આચારોવડે પરસ્પર ભિન્નપણું પડે છે ગુણ-સ્વાનકની અપેક્ષાએ પણ ભિન્નપણું કરે છે માટે અપિકારીની અપેક્ષાએ બોધ દેવો ભેદ છે જે જીવ, જેવો અવિકારી હોય તેને તેવા પ્રકારનો ઉપદેશ દેવો ભેદ છે યોગ્યતા ભેદ ઉપદેશ કરવો ભેદ છે, યોગ્યતા તપાસ્યાવિના બોધ દેવાથી વક્તાને અને શ્રોતાને હિતો કવેશ થાય છે અમુક મનુષ્ય અમુકપરિત સમજી શકે છે, તો હવે અમુક તત્ત્વ સમજાવવું ભેદ છે, પહેલી ચોપડીનો જે અવિકારી હોય તેને સાતમી ચોપડીનો બોધ દેવામાં આવે તો તેમાં કહેનાર અને

સામળનારને કાયદો થઈ શકતો નથી, તેમજ જે સાતમી ચોપડીનો અધિકારી હોય તેને પહેલી ચોપડીનો ઉપદેશ આપનામા આવે તો ને પણ યોગ્ય નથી, માટે અધિકારી પ્રમાણે યોગ્યતા તપાસી બોધ દેવો જોઈએ અધિકારની પ્રાપ્તિ માટેજ સાધુઓને યોગ વહનની ક્રિયાઓ શાસ્ત્રોમા ફરમાવી છે જીવવિચાર સમજવાની જેનામા યોગ્યતા ન હોય તેની આગળ જગવતીના લાગા ગણી બતાવવા તે યોગ્ય નથી, માટે અધિકારી વશત બોધ દેવાની શૈલી ધારવી જોઈએ વસ્તુત તેમાજ ફળની આશા રખાય છે અધિકારી પ્રમાણે વસ્તુ બતાવવી જોઈએ તદ્દી તો ઉલ્લેખે બનય થાય છે, તેમજ અધિકારીના વ મથી ક્રિયાઓનો બોધ પણ દેવો જોઈએ અને ક્રિયાઓ પણ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે કરવી જોઈએ સાધુની ક્રિયાનો અધિકારી માધુ છે અને શ્રાવકની ક્રિયાનો અધિકારી શ્રાવક છે, અથવા શ્રાવક ધર્મની ક્રિયાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હોય તો ગૃહસ્થે આવડી ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ અને સાધુધર્મની ક્રિયાની યોગ્યતા પ્રગટી હોય તો સાધુરેવ અગીકાર કરી સાધુ ધર્મની ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ પોતાને સાધુ અગર શ્રાવક એ બે ધર્મમાવી કયા ધર્મની યોગ્યતાનો અધિકાર પ્રગટ્યો છે, તેનો જિજ્ઞાસુએ સ્વયમભેદ નિચાર કરી લેવો જોઈએ અને તે પ્રમાણે ગુરુપામે ક્રિયાને આદર કરવો જોઈએ પોતાને ધર્મની કઈ ક્રિયા કરવાની યોગ્યતા છે, તેનો પ્રથમથી નિશ્ચય કરી પશ્ચાત્ તે ક્રિયાઓને આદરની જોઈએ આગળની ક્રિયાઓનો અધિકાર પ્રાપ્ત થતા પાછળની ક્રિયાઓને મૂકી આગળની ક્રિયાઓને આ રવી જોઈએ, આ સૂત્રોનો બન્ય લાનાય નીચે મુજબ છે

સર્વે પદાર્થા પોતપોતાના ધર્મવડે શ્રેષ્ઠ છે અને સર્વે પદાર્થા અ યપ દાર્થના ધર્મોવડે શ્રેષ્ઠ નથી મારાગ ઢે, આત્મા પોતાના જ્ઞાનાદિ ધર્મવડે શ્રેષ્ઠ છે અને તે પુદ્ગલ દ્રવ્યના ધર્મવડે શ્રેષ્ઠ નથી આત્મા પોતાના ધર્મવડે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, પણ તે કઈ પુદ્ગલના ધર્મવડે શ્રેષ્ઠ ગણાવો નથી, માટે આત્માએ પોતાના ધર્મોનો પ્રકાશ કરવો જોઈએ

આત્મા પોતાના ધર્મોને ખીનરીરે પરમાત્મા શાય છે આત્માએ આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યના વમમ અહતા, મમતા ન કરવી જોઈએ જ્યાસુવી સરીર છે ત્યાસુધી પુદ્ગલ દ્રવ્યના પર્યાયોને આહાર અને તૃપાના પરિહાર માટે રહજી કરવા પડે છે પરંતુ તેમા મુખ્ય આપવાની સક્તિ નથી અને તે પદાર્થા હઈ આત્માના નથી, જેમ સ્વયંવિવેક ધારણ કરવો જોઈએ

બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખ નથી, તેમ છતાં અહો ! મૂઠ છવો,
મોહના પ્રેર્યા તેમાં ગ્જિત થાય છે તે જણાવે છે.

શ્લોક

મિથ્યેન્દ્રજાલચ્છર્મ, નાસ્તિનાદોષુ તર્હપિ ।

અહો મોહસ્ય માહાત્મ્યાદ્, મૃશ રજ્યન્તિ માનવાઃ ॥ ૧૦૦ ॥

શબ્દાર્થ — ઇન્દ્રજાલની પેઠે ક્ષેગટ બાહ્યપદાર્થોમાં સુખ નથી, તો પણ
અહો ! મોહના પ્રતાપથી મનુષ્યો તે બાહ્યપદાર્થોમાં રાગ ધારે છે

સાનાર્થ — ઇન્દ્રજાલ નિઘ્રાથી ઘડીમાં અનેક પ્રકારના પદાર્થો દેખ
વામાં આવે છે, પણ ઘડી પશ્ચાત્ તેમાંનું કશું હોતું નથી ઇન્દ્રજાલના
રૂપમાં હુનિયાનો બ્યનહાર ચલાવવા કામ આવતા નથી, તેથી તે ક્ષેગટ
નામમાનથી રૂપેયા કહેવાય છે ઇન્દ્રજાલના પદાર્થોની પેઠે બાહ્યલક્ષ્મી વ
ગેરે ૪૩ પદાર્થોમાં સુખ માનતું તે ક્ષેગટ છે ઇન્દ્રજાલની પેઠે બાહ્યપદાર્થોમાં
સુખની સુદ્ધિ રાખવી તે ખરેખર શ્રાન્તિ છે બાહ્યપદાર્થોમાંટે આ
યુધ્ય વગેરેનો નાશ કરવો તે પણ મહા મૂર્ખતા છે જે વસ્તુઓથી મમતા,
ચિંતા, રોક અને ભય, વગેરે દોષોની વૃદ્ધિ થાય છે, તેવી લક્ષ્મી, મહેલ, વગેરે
વસ્તુઓમાંટે ઘાંચીની ઘાણીના બળદની પેઠે રાત્રીદિવસ મચી રહેનાર,
ખરેખર આરીમાના સામુ દેખી લસનાર શ્વાનની તુલ્યતાને ધારણ કરેછે
જે લક્ષ્મી વગેરે વસ્તુઓમાં સુખ રહ્યું નથી અને તે ઉલટું કલેશ, મારામારી,
ધર્મી અને તૃષ્ણા, વગેરેને વધારનાર છે, તેને માટે કયો જ્ઞાનિમનુષ્ય, અન્ત-
રથી રાત્રી થઇને પ્રયત્ન કરે ? અર્થાત્ કોઈ જ્ઞાની, અન્તરૂથી રાત્રી માચીને
બાહ્યવસ્તુઓમાંટે મહેનત કરે નહીં

અહો ! મોહનુ માહાત્મ્ય કેવું છે તે તો જુઓ ! મનુષ્યો મોહનાવશે જ-
ડપદાર્થોમાં સુખની સુદ્ધિથી રાગ ધારણ કરે છે અને બાહ્યપદાર્થોમાંટે અમૃત્ય
એવા મનુષ્ય જીવનને હારે છે જડ એવી લક્ષ્મીના પૂજારા બનીને મનુષ્યો
મોને પણ જડ જેવા બની જાય છે જડ લક્ષ્મીનેમાંટે અનેક પ્રકારનાં યુદ્ધો
કરે છે, જડ લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ માટે હુલુબની સાથે કલેશ કરે છે, રાત્રીદિ
વસ હાય ! ધન, હાય ! ધન, ક્યાં કરે છે, સુખે કરી સુતા નથી, સુખે કરી
લેસતા નથી, સુખે કરી ખાતા નથી, અને લક્ષ્મીજ સુખરૂપ છે, એમ માનીને
હૃદયમાં તેનો ભય જખ્યા કરે છે લક્ષ્મીના મદમા છાકી જઈ દારૂડીયાના
કરેતા અત્યત હયમ શબ્દોને ઉચ્ચારે છે અને દારૂડીયાની પેઠે નીચ મા
ર્ગમાં મમન કરે છે ગાડા, (લેલાન) મનુષ્યની પેઠે મોહના તાનમાં પોતાને
સુખી માની લેછે અને સાધુસન્તોને ધિક્કારે છે જડ એવી લક્ષ્મીના સ-
યો ૩૬

ગથી મૂઠ મનુષ્યો દેવ ગુરુ અને ધર્મને વિસારી દેછે અને ગુરુની સત્તિ કરવામાં પણ મૂઠતા સમજે છે. લક્ષ્મીના મદથી છાત્રી ગયેલા મૂઠ જનોના હૃદયમાં રહે અને તમોગુણની વૃદ્ધિ થાય છે અને હૃદયમાં રહેલો સત્ત ગુણ, નિલય પામે છે. જડ પદાર્થમાં સુખના ઉપાસકો રત્નસમાન ધર્મને મૂકી વિષયરૂપ કાચના કકડાનું ચઢણુ કરે છે. જડોમાં સુખની શુદ્ધિથી શ્રાંત થયેલાઓ અત્યંત નીચતા ધારણુ કરે છે અને મનુષ્ય જીવનનું ખર્ચ કતબ, બૂલી જાય છે, તેથી તે ઘણા કાન પર્યંત સસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. જડ પદાર્થમાં સુખની શુદ્ધિને ધારનાર શ્રાંત મનુષ્યો, સત્ય નિષેકદષ્ટિ રાજ્ય હોવાથી અધ પશુવૃત્ત્ય જીવન ગુજારે છે. તેવી જા મનુષ્યોમાં સત્ય તત્ત્વને ન દેખી શકે તેમાં તેમનો પોતાનોજ વાક છે. જડના ઉપાસકો, અન્યોને એટલે (જડ લક્ષ્મીથી હીન પુરુષોને) ગરીબ મહેલ છે, જ્યાં તેમની જાત દૃષ્ટિ પરિણામ છે. વળી તેવા મૂઠ પુરુષો પોતેજ અક્ષય ના ખાંજીની જાય છે અને તેના સેવકો પણ, તેવા જડ લક્ષ્મી ઉપાસકોની હાજરી કરવા મૂકી જાય છે. અહીં તેવા મૂઠ પુરુષો ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન ન કરે તેમાં આશ્ચર્ય શું છે? અવગત કઈ પણ આશ્ચર્ય નથી તેના પૂર્વોક્ત મૂઠ પુરુષો, વિષયલોગમાં સુખ માનીને હાડકા ચૂસનાર શ્યાનની પેઠે રખવાયમાન થાય છે અને પાપ-કર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તે જણાવે છે.

શ્લોક

કામદૃષ્ટિપુતા મૂઢાઃ, પ્રસ્થલન્તિ પદે પદે ।
 રોગચિન્તાદિસમ્પન્ના, ભ્રમન્તિ શ્વાનવત્ સદા ॥ ૧૦૧ ॥
 અહમમત્ત્વસમ્પન્ના, જીવા દુઃસાલયાઃ સદા ।
 સ્વાર્થદોષનિમૂઢાશ્ચ, ઘ્ર્નન્તિ જીવાન્ પદે પદે ॥ ૧૦૨ ॥
 સ્તેયકર્મ પ્રકુર્વન્તિ, મિથ્યા જલ્પન્તિ વાચયા ।
 દ્વેષબુદ્ધિ પ્રકુર્વન્તિ, વચ્ચયન્તિ હિ સજ્જનાન્ ॥ ૧૦૩ ॥
 સર્વદોષાલયં લોભં, ભજન્તિ મૂઢદેહિનઃ ।
 આત્મદૃષ્ટિપરાણ્ણા, જીવાઃ સર્વત્ર દુઃખિન ॥ ૧૦૪ ॥

શબ્દાર્થ — કામદૃષ્ટિવાળા મૂઠ મનુષ્યો જ્યાં જાય ત્યાં રખવાના પામે તે મૂઠો, અનેક પ્રકારના રોગો અને અનેક પ્રકારની ચિન્તાઓ વડે, પની આશાઓ જ્યાં જ્યાં શેગટ ભરે છે. અહ અને મમત્વવાળા । સ્વાનવૃત્ત સદાકાળ અને છે સ્વાર્થદોષથી વિશેષ પ્રકારે મૂઠ

શયેલાઓ પગલે પગલે જીવોને હણે છે તેવા મૂઠ પુરૂષો ચોરીનું કર્મ કરે છે, તેમજ વાણીવડે હડહડતું જીકુ બોલે છે અને દ્વેષશુદ્ધિને ધારણ કરે છે વળી તેવા મૂઠ પુરૂષો, સન્નન, સન્ત પુરૂષોને પણ છેતરે છે, તેવા પ્રકારના મૂઠ પુરૂષો સર્વ દોષનું સ્થાનભૂત એવા લોભ દુર્ગુણને પણ સેવે છે, એમ આત્મદૃષ્ટિથી પરાડ્ મુખ મૂઠ જીવો સર્વ ઠેકાણે દુ ખી હોય છે

ભાનાર્થ —મૂઠ પુરૂષો વિષયો ભોગવવાની દૃષ્ટિવાળા હોય છે વિષયોમાં ખરેખર સુખ નથી, તેમજ વિષયોમાં સુખને ભણવાની શક્તિ નથી, છતાં તેવા મૂઠ મનુષ્યો, વિષયોમાં લપટાય છે, તથા વિષયના ભોગ માટે દાસ બને છે, અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે, સુખની અભિવાધાથી કામની તૃષ્ણા અનેક મનુષ્યો કરે છે અને વિષયસુખને ભોગવે છે, તોપણ તેથી તેઓ ખરી શાંતિ પામતા નથી અને છેવટ કહે છે કે, અરે ! કામની વામનાથી ખરૂં સુખ મળ્યું નહીં અહો ! જેમાં સુખ નથી ત્યાં સુખ લેવાને માટે મનુષ્યો શ્રેગટ પ્રયત્ન કરે છે ખરૂં સુખ પ્રાપ્ત થયા બાદ કદાપિકાળે પાછું ટળી જતું નથી, ઇન્દ્રિયોની સહાયતા વિના સત્યસુખ ભોગવી શકાય છે આત્મિક સુખ પોતાના સ્વભાવે રહેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે આત્મિક સુખનો અનુભવ જ્યાંસુધી મનુષ્યોને આજ્યો નથી ત્યાંસુધી તે પૌદ્ગલિક વિષયોથી સુખ લેવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ તે ખરેખર ભ્રમદૃષ્ટિથી બૂલે છે અને તેથીજ નાના બાળકોની બાળકિયાની પેઠે આચરણ કરે છે કામની વાસનાથી મનુષ્યો કદાપિ ખરૂં સુખ મેળવવા ભાગ્યશાળી બનતા નથી કોઈ અત્યંત વૃદ્ધ પુરૂષને પુછો કે ભાઈ તું કામની વાસનાથી અનેક પદાર્થો ભોગવ્યા પણ ત્હને ખરૂં સુખ સમજાયું છે ? જાના ઉત્તરમાં તે વૃદ્ધ પુરૂષ કહેશે કે, હે જાની ! મને કંઈ પણ વિષયોપભોગથી સુખ જણાતું નથી, કારણ કે અત્યારે વૃદ્ધાવસ્થામાં તે સુખથી વિમુખ થયો છું આમ સવન તપાસ કર્યો તો માનુષ્ય પડશે કે, શરીર, આદિ જડ પદાર્થોની મારફતે કદી ખરૂં સુખ મળનાર નથી અસાનિ પુરૂષો કામના સંગ્રહથી અનેક પ્રકારના રોગના ઘરભૂત બને છે અનેક વિષયોની પ્રાપ્તિ માટે ચિન્તા કરવી પડે છે, તે તે વિષયોપભોગ પદાર્થો માટે અન્યોની શુભામંગીરી કરવી પડે છે, લજ્જાનો ભાગ કરવો પડે છે, અનેક પ્રકારની નિષિદ્ધિઓ ભોગવવી પડે છે, ન્યાયને દેશવટ્ટો આપવો પડે છે, અનેક મનુષ્યોનો સંગ્રહ કરવો પડે છે અને કપટના આચરણ કરવા પડે છે વિષયથી સુખ મળતું નથી અને ઉલટી તૃષ્ણા તો વૃદ્ધિ પામ્યા કરે છે મનમાં કામનેજ પ્રભુ માનનાર કામી પુરૂષ, વિવેકદૃષ્ટિથી શ.ય બની જાય છે અને પશુતુલ્ય વૃત્તિ ધારણ કરે છે, તોપણ અન્તે તેને શાન્તિ મળતી નથી હૃતરાની પેઠે તે ગમે ત્યાં પરિવ્રમણ કરે છે, પણ ખરૂં સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી કામથી ઘેરાયવા મનુષ્યો

જગત્માં સર્વ પ્રકારના પાપ આવરે છે જે જડ
તેમા સુખની પ્રાપ્તિ મૂઠ પુરૂષો કદી સુખ પામવા

અહ અને મમત્વથી સસારમા ત મય બની ગએલા
સ્વાતંત્ર્ય થાય છે મમત્વબાવથી જીવો જે દુઃખ પામે
રક્ષાય તેમ નથી જે જડ પદ્ધતિમાંથી હું અને મારા
લાય છે તો એવું જોનો અત આને છે અહ મમત્વથી
સ્વાયશ્રુદ્ધિને ધારણ કરે છે અને સ્વાયશ્રુદ્ધિથી અનેક
શ્રુદ્ધિથી પ્રથમ તો પોતાના આત્માને ઉતરવામા આવે
હજીતા પહેલા સ્વાયશ્રુદ્ધિથી પોતાના ગુણોનો નાશ થાય
તન્મય બની જએવા મનુષ્યો પરમાયતત્વનો નિચાર કરી
તે પ્રાણીનો નાશ થાયો પણ પોતાનું પેટ ભરાઓ એમ
સાધ્યમિ દુ વર્તે છે અસાનિ જીવોની સ્વાયશ્રુદ્ધિ હલકામા
તેઓ પોતાના સ્વાયશ્રુદ્ધિની આગળ કશું જોતા નથી તેઓ સ્વ.
અકૃત કરે છે પણ સુખનું બિન્દુ માન પણ પ્રાપ્ત કરી
ઉભા અનેક પ્રકારના સકળેમા ફસાય છે પ્રાણીનો નાશ
કરતા પણ અધમ જીવન પૂર્ણ કરે છે એવા અધમ મૂઠ
કમ કરે છે અને પોતાની જાદગી, ચિન્તા, લાય અને હિમા,
પરભવમા પણ દુર્ગતિના લોકા બને છે તેવા મૂઠ પુરૂષો
સુખી થતા નથી તેવાઓ પરભવમા પણ મહા દુઃખ પામે
નથી મૂઠ પુરૂષો જડતાના યોગે બાહ્યદૃષ્ટિના યોગે અન્ય
ધારણ કરે છે પોતાના સુખને માટે સજ્જન પુરૂષોને પણ
નેથી પોતાને ખરૂ આત્મિક સુખ મળતું નથી અને ઉત્કટા અ-
દૃશ્યની મનીષતામા વધારો કરે છે અને સ્વપ્નમા પણ
નથી મૂઠ પુરૂષો જડ વસ્તુઓમા સુખત્વ કદાપીને સર્વ કો
લોભને કરે લોભથી મનુષ્યો ઘોર પાપકર્મ કરતા પણ
હાય! મહાર વન! ઇલાહિ દ ય ઉદ્ધારો પ્રસન્ને કાઢ્યા
મનુષ્યો ગમે તેટલું પ્રાપ્ત કરે તોપણ તે ગતિ પામતા નથી
સમુદ્રનો કોઈ પાર પામી શકે, પણ લોભસાગરનો કોઈ
નથી જેમ જેમ લોભ કરવામા આવે છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પા-
મતો નથી લોભી મનુષ્ય સર્વ પ્રકારના પાપ આવરતા ક-
જે જે વસ્તુઓ મળે છે તેને સતોષથી લોભવી મકતો નથી
સગી લોભ ઉત્પન્ન થાય છે કોઈને કોઈ ભતનો લોભ હોય
જે ભતનો લોભ હોય છે અનેક ભવથી લોભની વાચના
સુખ મળુ નથી પણ ઉત્કટ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે

લોભના ઉદયે અથ શર્ષ ગમે ત્યા ભટક્યા કરે છે મૂઢ મનુષ્યો, મનુષ્યભવ પામ્યાનું પ્રયોજન પણ સમજી શકતા નથી મૂઢ મનુષ્યો, પ્રવૃત્તિમાર્ગના પ્રાદેસરો બને છે અને આખી દુનિયાની બાહ્યવદ્મી પોતાને ત્યા લેગી કરે છે, તોપણ રાત્રીદિવસ ભય, રોક, ચિન્તા, રોગ, કવેગ, ઇર્ષ્યા અને ક્રુષ્પ વગેરે દોષોથી મહા દુઃખી થાય છે પ્રતિષ્ઠા, કીર્તિ, શાંતિ, સ્થિરતા વગેરેને મૂઢ મનુષ્યો હીસાબમા ગણતા નથી રાત્રીદિવસ, લોભના ઉદયથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિમા ઘેરાયલો માણસ પડે છે મૂઢ મનુષ્યો પોતાના અમૂલ્ય જીવનને કાચના કકડાની પેઠે હારી ભય છે લોભથી ગમે તે દેશનો રાજા ખરી સાતિ લેવા બાગ્યશાળી બન્યો નથી અને બવિધ્યમા કોઈ બનવાનું નથી મૂઢ મનુષ્યો, લોભના ઉદયથી અનીતિના વ્યાપારો કરે છે હિંસા, જુક, સ્તેષકર્મ વગેરે અનેક પ્રકારના પાપોને મૂઢ પુરુષો આચરે છે આ જગત્મા કંઈ જડ વસ્તુઓ પોતાની માનિડીની છે? અવખત એક ધૂળનો ૧૪૪ણુ પણ પોતાની સત્તાનો નથી તેમ છતાં જડ વસ્તુઓને મનની કલ્પનાથી પોતાની સત્તામા માની લેઈ, મૂઢ પુરુષો ખરાબપોરે સસ વસ્તુને દેખી શકતા નથી વિરોધ શું કહ્યું? મૂઢ મનુષ્યો સમાન કોઈ જગત્મા દુઃખી નથી મૂઢ દેશનો લાગ કર્યોવિના કદી આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત થવાનું નથી

આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી મઠ દશા ટળે છે અને મર્મ ઢાંધોના

નાશ થાય છે, તે પ્રમખાનુસારે જણાવે છે.

હોકા:

આત્મજ્ઞાનેન દોષાણા, નાશઃ શીઘ્ર પ્રજાયતે ।

અતઃ કર્મણિનાશાય, હ્યાત્મજ્ઞાનસ્ય હેતુતા ॥ ૧૦૫ ॥

શબ્દાર્થ — આત્મજ્ઞાનવડે દોષોનો શીઘ્ર નાશ થાય છે તેથી કર્મનો નાશ કરવા માટે આત્મજ્ઞાનની હેતુતા છે

ભાનાર્થ — આત્માનું સ્વરૂપ જે જ્ઞાન જણાવે છે તેને જ્ઞાનજ્ઞાન કહે છે આત્મજ્ઞાનવડે સર્વ દોષોનો શીઘ્ર નાશ કરી શકાય છે “જ્ઞાની શ્વાસોઽધ્વાસમે, કરે કર્મનો ખેડ, પૂર્વકોડ વર્ષો લગે, અજ્ઞાને રહે તેડ” ॥ ૧ ॥ આત્મતત્ત્વવેત્તા પુરુષ, એક શ્વાસોઽધ્વાસમા બેટલા કર્મનો ક્ષય કરે છે, તેટલો પૂર્વ કોડ વર્ષ પર્વત પણ અજ્ઞાનથી તપશ્ચર્યા આદિ કરતા કર્મનો ક્ષય થતો નથી મગવદ્ગીતા કે જે અન્ય દુનનનો ગ્રંથ છે તેમા પણ કહ્યું છે કે, જ્ઞાનાન્નિ સર્વકર્મણિ મક્ષસાત્ કુસ્તેઽજુન જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ સર્વ કર્મને બાળી ભસ્મ કરે છે આત્મજ્ઞાન થવાથી મૂઢ દેશનો નાશ થાય છે જ્ઞાની પુરુષ, સોગાવળી કર્મ (વિષય પ્રારબ્ધ)ના ઉદયથી ગૃહસ્થાવાસમા દેશધર્મ સ્વીકારીને રહે છે, પણ તે બ્યવહારના સર્વ કાર્યોને કરતો છતો, તેમા અનતાનુબધી

તથા અપ્રત્યાખ્યાની રાગ અને દ્વેષથી પ્રાય લેવાતો નથી સસારમા જડ પદાર્થોના સબધમા આવે છે, પણ અ તરમાં તે જડ પદાર્થોમાં અહ અને મમત્વભાવથી બધાતો નથી પુરુષ સ્ત્રીના સબધમા આવે છે, તેમ સ્ત્રી, પુરુષના સબધમા આવે છે, પણ અન્તરૂથી મોહદશામા પરસ્પર મુઝાવાનું થતું નથી, સસાર બંધવહાર ઉચિત ક્રિયાઓને તટસ્થદૃષ્ટિથી નિર્લેપ ભાવે કરવામા આવે છે ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગપૂર્વક પ્રતીતે આદરવામા આવે છે દેવ, ગુરુ અને ધર્મની સેવાભક્તિ કરી શકાય છે આત્મજ્ઞાન પામીને કોઈ સાધુ થાય છે, તો તે સારી રીતે વિરતિધર્મનું આરાધન કરે છે એ પ્રકારના કોઈ ધર્મમા રહેવો મનુષ્ય, કર્મનો નાશ કરવા સમર્થ થાય છે

આત્મજ્ઞાનના પ્રકારથી રાગદ્વેષ, અજ્ઞાન, અહ મમત્વ વગેરે સર્વ દોષોનો નાશ થાય છે અને આત્મા પોતાના સ્વાભાવિક મુખનો સ્વાદ લેવા અતિ કરી બને છે કર્મનો નાશ કરવા માટે આત્મજ્ઞાન હેતુતા છે આત્મ જ્ઞાનથી આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે અનત છવો, આત્મ જ્ઞાન પામીને મુક્તિ ગયા, જાય છે અને જશે જ્યારે ત્યારે પણ આત્મજ્ઞાન પામ્યાવિના પરભાવ છૂટવાનો નથી મનમા આત્માથી સિત્ત એવી જડ વસ્તુઓનું અહ મમત્વ ટળવું તેજ પરભાવ ટળવાનું મુખ્ય લક્ષણ છે આત્મજ્ઞાનથી મનમા મનાયયો પરભાવ છૂટી જાય છે, માટે કર્મના નાશ માટે આત્મજ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા છે

ચારખરની પ્રભાનો જો આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તો એકબીજાના દેશોને કબજે કરવા, તેમજ લોભથી અન્ય પ્રભાને દગાવી દેવા માટે, જે પ્રપચો થાય છે તે કદાપિકાળે યાત્ર નહિ આત્મજ્ઞાનવિના લોભથી એકબીજાની પ્રભા પરસ્પરને વશ કરવા છવહિસા, જૂડ અને ચોરી વગેરે અનેક પાપો કરે છે, ત્યારે ખડની અદર સપ પ્રેમભાવ, જ્ઞાતૃભાવ અને એક્ય વધારનાર ખરેખર આત્મજ્ઞાન છે પરસ્પરના આત્માનું એક્ય કરનાર આત્મજ્ઞાન છે, માટે આત્મજ્ઞાન માટે સર્વ દેશના મનુષ્યોએ ઉચ્ચ કરવો

આત્મજ્ઞાનથી આત્મોન્નતિ થાય છે, માટે મનુષ્યોએ આત્મ જ્ઞાનપૂર્વક આત્મોન્નતિ સાવધી લેવું.

શ્લોક

ઉન્નતિર્દ્રવ્યમાવાધ્યા, કર્તવ્યા તત્ત્વકાક્ષિભિઃ ।

ઉચ્ચમેન મદા સાધ્યા, શુદ્ધાનન્દપદપ્રદા ॥ ૧૦૬ ॥

શબ્દાર્થ — દ્રવ્ય અને ભાવની તત્ત્વના આકર્ષકીઓએ આત્માની ઉન્નતિ શુદ્ધ જ્ઞાન દેવારી એની આત્મોન્નતિ ઉચ્ચમવડે સદા સાધવા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ.—આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ વધાર્યા કરવો, તેજ આત્મોન્નતિ કહેવાય છે આત્માના જ્ઞાન, દરન, ચારિત્ર અને સુખ આદિ ગુણોવડે આત્માની ઉન્નતિ થાય છે જ્ઞાનાદિના હેતુઓને પ્રાપ્ત કરવા તે દ્રવ્યથી ઉન્નતિ બાંધવી અને જ્ઞાનાદિ ગુણોને ક્ષયોપશમાદિ ભાવે પ્રાપ્ત કરવા તે ભાવથી ઉન્નતિ ગણાય છે આત્મજ્ઞાનથી, અજ્ઞાન, રાગદ્વેષ, વગેરે દોષોને ઉદયમવડે હણીને આત્મોન્નતિ કરવી જોઈએ ક્ષણુ, ગણુ, સત્સંગત, વ્રત અને તપ, વગેરે સર્વે આત્માની ઉન્નતિ માટે છે અનન્ત કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા સપૂર્ણ આત્મોન્નતિ પ્રાપ્ત થઈ એમ ગણાય છે

મનુષ્યો આત્મજ્ઞાનથી, ક્ષણુક્ષણુ આત્મોન્નતિ કરતા રહે છે અને પ્રભુ પૂજા, ભક્તિ, વૈયાવચ્ચ, વિનય, તીર્થયાત્રા અને જ્ઞાનાભ્યાસ, વગેરેથી આત્માની ઉન્નતિ અધિકાર પ્રમાણે કરે છે મનુષ્યો, આત્મજ્ઞાનથી પોતાનો અધિકાર તપાસી ધર્મક્રિયાઓની સેવના કરે છે, પોતાના આત્માસમાન અન્યોના આત્માઓને ગણે છે, જ્ઞાન ધ્યાન સમાધિમા જીવન ગાળીને આત્માની ઉન્નતિ કરે છે અને આત્માના સુખને ભોગવે છે જાણશરીર ભોગ્ય વસ્તુઓના અભાવે પણ આત્મસુખની પ્રુમારીની ઘેનમા જીવન વ્યતીત કરે છે અને ક્ષણુ ક્ષણુ આત્માની ઉન્નતિ કરે છે, તત્ત્વના અર્થોએ ક્ષણુ ક્ષણુ આત્માની ઉન્નતિ સાધવી જોઈએ આત્મજ્ઞાન પામ્યાથી આર્થપણુ ગમે તે દેશના મનુષ્યોને પ્ર ગટે છે સર્વથા સર્વ પ્રકારના નિશાસ્ત્ર મનુષ્યોને આત્મોન્નતિ કરવાનો અધિકાર છે આત્મોન્નતિમાટે આત્મતત્ત્વમા રમણતા કરવી જોઈએ આત્મોન્નતિનેજ સાધ્ય મિદુ તરીકે નિશ્ચયત માનવી જોઈએ પોતાના આત્માના ઉન્નતિમાટે જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ શ્રીસદ્ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે તત્ત્વનિશાસ્ત્રોએ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી વતવું જોઈએ પોતાના આત્માના ગુણો સમધી કલાકોના કલાકો પર્વત ધ્યાન ધરવું જોઈએ દરરોજ દોષોને હંકારવા ખરા જીવનથી ચારિત્ર્ય પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, આમ પ્રવૃત્તિ કરવાથી નહીં આત્મોન્નતિ થાય છે

આ પ્રમાણે આત્મોન્નતિનું સ્વરૂપ તથા તેના ઉપાયો બતાવીને અન્થકર અન્થ મગલ કરી અન્થની સમાપ્તિ કરતા નીચે સુજ્ઞાન જણાવે છે.

શ્લોક

જનાઃ સર્વે સુખં યાન્તુ, જૈનધર્મ પ્રવર્દ્ધતામ્ ।
દોષાણાં સર્વથા નાશો, મદ્ગલાનિ પદે પદે ॥ ૧૦૭ ॥

સદ્ગુરોઃ સદ્ગતિં મળ્યાં, સમ્યક્ત્વ નિશ્ચલં શુભમ્ ।
 શાન્તિં તુષ્ટિં ચ પુષ્ટિં ચ, પ્રાપ્નુરન્તુ જનાઃ સદા ॥ ૧૦૮ ॥
 પદ્મલેખ્યાનિધિચન્દ્રાબ્દે, ચૈત્રમાસે મુલપ્રદે ।
 એકાદશ્યાં સિતેપક્ષે, જનાનાં શાન્તિકારકઃ ॥ ૧૦૯ ॥
 શ્રીયુતે હુમ્મસપ્રામે, બુદ્ધાધિસાધુના શુભઃ ।
 અષ્ટોત્તરશતશ્લોકે, કૃતો યોગપ્રદીપકઃ ॥ ૧૧૦ ॥ કુમ્મમ્

ભાનાર્થ — સર્વ મનુષ્યો મુખને પામો. ઉત્તમ જૈનધર્મની વૃદ્ધિ થાઓ
 હોયોનો સર્વ પ્રકારે નાશ થાઓ અને પદે પદે મળવની પ્રાપ્તિ થાઓ શ્રી
 સદ્ગુરુની સગતિનો લાભ થાઓ અને મનુષ્યો શુભ નિશ્ચલ સમ્યક્ત્વ તથા
 શાન્તિ, તુષ્ટિ, અને પુષ્ટિ સદા પામો

સં ૧૮૬૬ ના ચૈત્ર શુદ્ધ એકાદશીના રોજ સુરત પાસેના હુમ્મસ
 ગામમાં જનોને શાન્તિકારક એવો એકરો ને આઠ રોજોવડે બુદ્ધિસાગર
 સાધુએ યોગપ્રદીપ ગ્રંથ રચ્યો સવત્ ૧૯૬૬ ના મહા વર્ગ ૧૩ તેરસે
 સુરતમાં આવા ૧૫ થયુ ત્વાથી રોક લાલુભાર્થ ધર્મચં, શેઠ હવલુચં. ધર્મચંદ,
 શેઠ કૃષ્ણચં. નગીનદાસ તથા હીરાચંદ વગેરે સુરતનાં જવેરી જનોની વિન
 તિથી હુમ્મસ ગામમાં આજીવનપની ઓળી કરાવનાં મન થયુ અને ત્યા
 આ મૂળ ગ્રંથ કર્યા

હવે ગુર્જર ભાષા વિવેચનનું અન્ય સમાપ્તિમંત્ર કરે છે.

શ્લોક

હીપરસાદ્ધરણી-પ્રમિતે વત્સરે શુભે ।
 ચૈત્રમાસે સિતેપક્ષે, લૈલાદશ્યા દિને રચી ॥ ૧ ॥
 મોહમય્યા સ્થિતિં વૃત્ત્યા, બુદ્ધિસાગરસાધુના ।
 યોગપ્રદીપશાસ્ત્રસ્ય, માપ્યા વિવૃત્તિ વૃત્તા ॥ ૨ ॥
 ઇતદ્યોગપ્રદીપસ્ય, થોતૃવાચકવગયો ।
 જાયતા જ્ઞાનસમ્પત્તિ, પૂર્ણા વિજયસમ્પદ ॥ ૩ ॥

ૐ શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ

